55265

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI" CLUJ-NAPOCA

Külföldi cserejéből

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA

XX

1977

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI", CLUJ-NAPOCA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA

XX

1977

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. prof. ȘT. PASCU — *redactor responsabil;* I. CICALĂ; I. H. CRIȘAN; A. EGYED; A. RĂDUȚIU — secretar de redacție; prof. dr. doc. I. I. RUSSU; acad. prof. V. VĂTĂȘIANU; V. WOLLMANN.

Redacția: Institutul de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca, str. Napoca nr. 11 (tel. 2.23.43)
Administrația: Academia R. S. România, Filiala, Cluj-Napoca, str. Republicii nr. 9 (tel. 1.35.14; 1.35.15)

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
UNIVERSITATEA „BABEŞ-BOLYAI", CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA

Tomul XX 1977

SUMAR

AL. MATEI, Războiul de independenţă şi Transilvania (Noi contribuţii documentare) 7
V. LASCU, Participarea românilor din Transilvania la războiul pentru independenţă (Pagini memoriale inedite) 33
G. NEAMŢU, Procesele politice din Transilvania în timpul războiului de independenţă (1877—1878) 51
M. ROŞCA, Războiul de independenţă oglindit în presa maghiară din Transilvania 71
A. EGYED, Influenţa răscoalei ţărăneşti din 1907 în Transilvania — Mişcări ţărăneşti 95
V. PUŞCAŞ, Două momente din istoriografia materialist-istorică românească (1921—1944, 1944—1948) cu privire la răscoalele ţărăneşti 109

STUDII ŞI ARTICOLE

ŞT. PASCU, Cercetările de demografie istorică din România în ultimii 15 ani 127
I. DORDEA — V. WOLLMANN, Exploatarea sării în Transilvania şi Maramureş în veacul al XVIII-lea 163
H. MUREŞAN, Învăţământul german din Banat în timpul lui Iosif al II-lea 205
M. DRECIN, Înfiinţarea Uniunii bancare „Solidaritatea" şi sistemul bancar românesc din Transilvania (1892—1907) 221
I. CICALĂ, Masele populare din judeţul Cluj participante active, sub conducerea P.C.R., la lupta pentru libertatea naţională şi integritate teritorială a patriei (1938—1940) 239

MISCELLANEA

M. BĂRBULESCU, Personificările în religia romană din Dacia 269
E. CHIRILĂ — A. HOPÎRTEAN, Der Münzhort von Turda 287

C. FENEȘAN, Despre privilegiile Caransebeșului și Căvăranului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea 303
I.A. POP, Raportul dintre „Cronica" atribuită lui D. Eustatievici și așa-numita „Cronică anonimă a Brașovului pentru trecutul românilor din Șchei" 313
I. NISTOR, O ediție necunoscută din anul 1821 a bucoavnei de la Sibiu din 1795 (Completare la Bibliografia românească veche) 321
A. RĂDUȚIU, Orînduiala pădurilor din anul 1835 tipărită în limba română la porunca magistratului din Brașov . . . 325
L. GYÉMÁNT, Problema tipăririi memoriului din 1842 în favoarea românilor de pe Pămîntul Crăiesc 329
I. BOTEZAN — I. GABOR, Un document din decembrie 1850 privind redeschiderea cursurilor la Liceul din Blaj . . 343
I.H. CRIȘAN, Contribuția lui B.P. Hașdeu la istoria dacogeților 357
G. CIPĂIANU, Vincențiu Babeș și apariția presei politice românești din Banat 369
V. VESA, Contextul internațional al anulării Dictatului de la Viena 385
RECENZII. NOTE BIBLIOGRAFICE 395
În legătură cu o recenzie despre I.D.R. I (I.I. Russu) . . 431
Cronica activității științifice a Institutului de Istorie și Arheologie și Catedrei de Istorie din Cluj-Napoca pe anul 1976 . 437
NECROLOAGE 449

ACADÉMIE DES SCIENCES SOCIALES ET POLITIQUES DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE
UNIVERSITÉ „BABEŞ-BOLYAI" DE CLUJ-NAPOCA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE ET D'ARCHÉOLOGIE DE CLUJ-NAPOCA

Tome XX 1977

SOMMAIRE

AL. MATEI, La guerre pour l'indépendance (1877) et la Transylvanie (Nouvelles contributions documentaires) 7
V. LASCU, La participation des Roumains de Transylvanie à la guerre pour l'indépendance (Pages inédites de mémoires) 33
G. NEAMȚU, Les procès politiques en Transylvanie pendant la guerre pour l'indépendance (1877—1878) 51
M. ROȘCA, La guerre pour l'indépendance reflétée dans la presse hongroise de Transylvanie 71
A. EGYED, L'influence de la révolte des paysans de 1907 en Transylvanie. Mouvements paysans locaux 95
V. PUȘCAȘ, Deux moments de l'historiographie matérialiste-historique roumaine (1921—1944, 1944—1948) concernant les révoltes paysannes 109

ÉTUDES ET ARTICLES

ȘT. PASCU, Recherches de démographie historique en Roumanie dans les quinze dernières années 127
I. DORDEA — V. WOLLMANN, L'exploitation du sel en Transylvanie et au Maramureș au XVIIIe siècle 163
H. MUREȘAN, L'enseignement allemand au Banat sous le règne de l'empereur Joseph II 205
M. DRECIN, La fondation de l'Union bancaire „Solidaritatea" et le système bancaire roumain en Transylvanie (1892—1907) 221
I. CICALĂ, Les masses populaires du département de Cluj participantes actives, sous la direction du P.C.R., à la lutte pour la liberté nationale et l'intégrité territoriale de la patrie (1938—1948) 239

MISCELLANEA

M. BĂRBULESCU, Les personnifications dans la religion romaine de Dacie 269

E. CHIRILĂ — A. HOPÎRTEAN, Le trésor monétaire de Turda 287
C. FENEŞAN, Sur les privilèges de la ville de Caransebeş et de Căvăran dans la seconde moitié du XVIe siècle . . . 303
I.A. POP, Le rapport entre la „Chronique" attribuée à D. Eustatievici et la soit-disant „Chronique anonyme de Braşov pour le passé des Roumains de Şchei" 313
I. NISTOR, Une édition inconnue de 1821 de l'abécédaire imprimé à Sibiu en 1795 (Ajout à la Bibliographie Roumaine Ancienne) 321
A. RĂDUŢIU, Le règlement forestier de 1835 imprimé en roumain sur l'ordre de la Mairie de Braşov 325
L. GYÉMÁNT, Le problème de l'impression du mémoire de 1842 en faveur des Roumains de la Terre Royale 329
I. BOTEZAN — I. GABOR, Un document de 1850 concernant la reprise des cours au lycée de Blaj 343
I.H. CRIŞAN, La contribution de B.P. Hasdeu à l'histoire des Daco-Gètes 357
G. CIPĂIANU, Vincent Babeş et la parution de la presse politique roumaine du Banat 369
V. VESA, Le contexte international de l'annulation du Diktat de Vienne 385
COMPTES RENDUS. NOTES BIBLIOGRAPHIQUES . . . 395
En marge d'un compte rendu sur les I.D.R., I (I. I. Russu) . 431
La Chronique de l'activité scientifique de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie et de la Chaire d'Histoire de Cluj-Napoca pour l'année 1976 437
NÉCROLOGES 449

CENTENARUL INDEPENDENȚEI DE STAT A ROMÂNIEI (1877—1977)

RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ ȘI TRANSILVANIA

Noi contribuții documentare*

Recente cercetări întreprinse în arhivele budapestane ne-au prilejuit depistarea și aducerea în țară, sub formă de xerocopii, a unui bogat și valoros set de documente arhivistice privitoare la evenimentele legate de războiul ruso-româno-turc din 1877—1878[1]. Prin ineditul informațiilor pe care le cuprind, aceste documente au menirea să arunce noi lumini asupra *poziției* fiecăreia din cele trei țări direct angajate în conflictul armat, declanșat în contextul noii crize orientale de la începutul ultimului sfert al veacului trecut, pe de o parte, ca și asupra *intereselor* și *atitudinii* manifestate de către celelalte puteri europene, în fața războiului iminent, în desfășurare sau abia încheiat cu victoria stindardelor românești și rusești, de pe altă parte.

Dintre multiplele probleme care se desprind, așadar, din paginile documentelor acoperind aproximativ perioada 1876—1879 — și pe care le pregătim pentru publicare într-un volum de sine stătător[2] — acum ne-am oprit doar asupra *atitudinii autorităților austro-ungare* față de conflictul din Balcani, cu specială privire la războiul purtat de România pentru consolidarea propriei independențe de stat, și, respectiv, față de *situația și perspectivele Transilvaniei* — locuită de o populație majoritar românească fapt recunoscut și consemnat, în chiar acele împrejurări, de înșeși autoritățile politice stăpînitoare ale vremii[3] — *alături de o Românie liberă și independentă*. Cele 20 de documente pe care ne-am propus să le publicăm aici, anticipativ, au darul să dezvăluie, printre altele, marea îngrijorare ce avea să cuprindă — în perioada premergătoare izbucnirii confruntării militare dintre imperiul țarist și cel oto-

---

* Vezi: *Revista Arhivelor*, nr. 3/1977, p. 264—271.

[1] Raportul asupra cercetărilor efectuate în arhivele din R. P. Ungară (septembrie—noiembrie 1976) poate fi citit în *Revista Arhivelor*, nr. 4/1977.

[2] Volumul, avînd autori pe Al. Matei și M. Oprea, este o *ediție de documente* — prima consacrată acestui moment crucial din istoria poporului nostru, privit *exclusiv* din Transilvania, și în strînsă legătură cu problemele ridicate de situația acesteia, ca parte componentă, la acea dată, a Monarhiei austro-ungare, respectiv a Ungariei, inclusiv perspectiva unirii, firești, cu patria-mamă, România — care cuprinde și un substanțial studiu privind *situația Transilvaniei în contextul creat de proclamarea independenței depline a României* și perspectivele deschise, prin aceasta, încheierii procesului de unificare național-statală.

[3] Vezi *anexa VI*.

man — autoritățile austro-ungare, centrale și locale, în perspectiva cîștigării, pe calea armelor, a neatîrnării de către România și, totodată, a influenței pe care aceasta — angajată într-o luptă dreaptă, și, apoi, liberă și independentă — ar putea s-o exercite asupra populației românești din Transilvania[4]. Aceleași documente au să confirme, pentru lunile următoare[5], temerile exprimate anterior de către oficialitățile dualiste. Pentru că românii din imperiul austro-ungar vor începe nu numai să se miște și să agite, din ce în ce mai deschis, idei deloc pe placul guvernanților de la Viena și Budapesta, sau să-și aducă un tot mai substanțial aport moral și material la aprovizionarea armatei române — cauza independenței naționale a României fiind și cauza lor, alt adevăr pe care autoritățile imperiale sînt nevoite să-l recunoască[6] —, dar românii transilvăneni, spre exemplu, sînt în stare să treacă, cu mic cu mare, peste granița străină lor și să se alăture fraților de peste Carpați, din momentul în care aceștia se angajaseră în luptă directă, cu arme în mînă, împotriva unui opresor secular, în vederea împlinirii idealului de libertate și independență, atît de scump poporului nostru.

În fața acestei realități — ce se desprinde cu claritate și din documentele pe care le-am selectat în vederea publicării în anexă —, autorităților nu le-a rămas altceva de făcut decît să ia măsurile, găsite ca „strict necesare", pentru o împiedica atît exodul românilor peste munți, semnalat încă din luna mai 1877, și manifestările de unitate, simpatie și solidaritate românească, cît și acțiunile de sprijin, în bani și materiale pentru îmbrăcăminte, pansamente pentru răniți etc. Printre întîiele măsuri menite, în intenția oficialităților dualiste, să împiedice orice contacte între românii de la granița transilvano-română și să prevină eventualele surprize de sfidare de către aceștia a autorităților locale, cu întreaga gamă de manifestări dăunătoare liniștii publice și periculoase pentru ordinea de stat, au fost cele privind „transferul" funcționarilor de origine română de la graniță înspre centrul provinciei, încă în ianuarie 1877[7], sau, anterior (decembrie 1876)[8] și după această dată, sondarea directă a intențiilor României, în fața confruntării iminente dintre Rusia și Turcia, și plasarea de sugestii conducătorilor români, de a avea *„o atitudine înțeleaptă și foarte rezervată"*[9]. La acestea se adaugă, în continuare, alte și alte măsuri, avînd toate ca scop prevenirea oricăror acțiuni care ar putea dăuna liniștii și ordinii din provincia transilvană, direct învecinată cu România. Și nu numai atît. Sînt, astfel, verificați, rînd pe rînd, toți funcționarii de la granița sud-estică cu România sau întărite posturile de vamă și pază mili-

[4] Vezi *anexele VI* și *XIX*.

[5] Ce au urmat actului proclamării independenței, la 9 mai 1877, și trecerea Dunării.

[6] Vezi *anexa XII*.

[7] Vezi *anexele II* și *XVIII*.

[8] Vezi *anexa I*.

[9] Vezi *anexele III* și *IV*.

tară, începînd cu cele de la Orșova și pînă în Secuime[10]. Teama ca armata română, sau părți din aceasta, după ce sfîrșește lupta în sudul Dunării să nu se îndrepte spre Transilvania face să se întreprindă măsuri serioase pentru paza întregii granițe, și îndeosebi a celei din Secuime, considerată destul de vulnerabilă[11]. În porțiunile de hotar cu populație românească masivă și pusă în mișcare sînt întărite posturile militare existente și înființate altele noi. Interesant că propunerile vin și de la organele de jos, ce le cuprind în rapoartele alarmante[12]. Sînt urmărite îndeaproape toate manifestările de simpatie față de victoriile armatei române[13], desigur pentru a nu permite acestora să ia amploare, ca și toate celelalte acțiuni prin care sînt vehiculate idei ca cea de unitate națională și solidaritate românească, printre românii transilvăneni[14] etc. etc.

Fără a intra aici în toate detaliile care se degajă fie și numai din documentele alăturat publicate — deși nu le excludem nici pe celelalte, făcînd parte din același set amintit, sau documentele nou depistate în fondurile arhivistice din țară, care se completează și se susțin unele pe altele — ne permitem să subliniem, încă de pe acum, că acestea aduc multe date și informații complet noi față de cele cunoscute și înregistrate pînă în prezent de către istoriografia noastră cu privire la ceea ce a ajuns să fie — atît în planurile preventive ale oficialităților Monarhiei austro-ungare, cît și în cele de perspectivă ale românilor înșiși — *problema Transilvaniei, în raport cu războiul de independență* purtat de România în contextul confruntării armate ruso-turce din anii 1877—1878. De aceea, publicarea și studierea tuturor documentelor la care ne-am referit — în sensul de acțiuni de completare a ceea ce se cunoaște pînă în prezent, fie documente arhivistice propriu-zise[15], fie informațiile oferite de presa vremii, ca principală sursă pentru studiile elaborate pe această temă[16] — ne va permite, în final, să fundamentăm științific o nouă perspectivă și unghi și mai potrivit din care va putea fi privită Transil-

[10] Vezi *anexele XII* și *XV*.
[11] Vezi *anexele XIII* și *XVIII*.
[12] Vezi *anexa VI*.
[13] Vezi *anexele XII* și *XV*.
[14] Vezi *anexele V, VII, XII* și *XVII*.
[15] Printre altele: S. Pușcariu, *Douăzeci de scrisori ale lui Moise Grozea din Războiul de la 1877*, în *An. Inst. de ist. nat.* Cluj, IV, 1926—1927; L. Maior, *Contribuții documentare la ecoul războiului de independență în Transilvania*, în „Studia", XVIII, S. Historia, fasc. 1, 1973, p. 79—90; P. Abrudan, *Documente inedite privind solidaritatea românilor transilvăneni cu România în războiul de independență*, în *Studii și comunicări*, XIX, Sibiu, 1975, p. 265—268; Idem, *Un document inedit privind demonstrația de la Cîmpeni și Sohodol, cu prilejul capitulării Plevnei*, Loc. cit.; Al. Matei, *Războiul de independență în documente. Aspecte ale manifestării solidarității românilor din Transilvania*, în „Almanah «Tribuna» '76", Cluj, (1975), p. 69—76.
[16] S. Pușcariu, *Răsunetul războiului pentru independență în Ardeal*, în *Războiul neatîrnării 1877—1878*, București, 1927; A. Dolga, *Ecoul războiului de independență din 1877—1878 în Banat*, în „Studia", S. Historia, fasc. 1, XIII, 1968; P. Abrudan, *Voluntari ardeleni în războiul pentru independență din 1877—1878*, în „Transilvania", IV(LXXI), nr. 6/1976; V. Bologa, *Ajutorul românilor ardeleni pentru răniții războiului independenței*, în *Transilvania*, nr. 5—6, Sibiu, 1941.

vania şi războiul de independenţă, luate în general, şi relaţia dintre românii transilvăneni şi lupta fraţilor lor din sud-estul Carpaţilor pentru consolidarea deplinei neatîrnări, privită în special. Vom putea, astfel, susţine documentar că, în timpul acţiunilor victorioase ale armatei române în sudul Dunării, ideea unirii Transilvaniei cu România a fost prezentă în variate cercuri româneşti[17] şi chiar străine[18], iar că la românii din imperiul austro-ungar nu se poate vorbi numai de un simplu ecou al războiului pentru independenţă — aşa cum s-a crezut şi s-a scris pînă în zilele noastre[19] —, ci şi de o participare efectivă a acestora la consolidarea neatîrnării statului român. În sfîrşit, vom putea demonstra, bazaţi pe o informaţie bogată, că *Războiul pentru independenţă a fost un important moment de afirmare a unităţii şi solidarităţii româneşti*, întrecînd cu mult manifestările prilejuite de revoluţia paşoptistă din cele trei ţări române.[20]

AL. MATEI

I.

1876 decembrie 8, Bucureşti. Informarea cavalerului de Bosizio, [trimis austro-ungar la Bucureşti], înaintată contelui Andrássy, [ministrul de externe comun], despre propunerile făcute de Aali Bey, guvernatorul din Tulcea, guvernului român şi amănunte despre poziţia luată de România.
[Traducere]:

Ritter von Bosizio către contele Andrássy

Nr. 145

Bucureşti, 8 decembrie 1876.

Am avut onoarea să vă transmit telegrafic în ziua de 1 a lunei curente că Aali Bey, guvernatorul din Tulcea, a venit aici pentru a face propuneri guvernului român în cazul în care România ar participa, alături de Turcia, în război împotriva Rusiei.

După comunicările care au fost făcute agentului englez, colonelul Mansfield din Constantinopol şi celorlalţi reprezentanţi străini ca şi mine de altfel, pe alte

[17] Vezi anexele V, X, XVI, XVII şi XIX. Ne limităm cu trimiterile numai la anexele noastre, cu toate că, se ştie, s-ar putea cita şi alte publicaţii.

[18] Vezi *anexa V. Ibidem.*

[19] Cu excepţia prof. Vl. Diculescu, în *Războiul pentru cucerirea independenţei României — prilej de manifestare a unităţii de conştiinţă naţională la românii din Transilvania şi Banat*, în *Studii şi articole de istorie*, XII, 1968, p. 25—30, s-a scris în principal, despre „răsunet" şi „ecou"; ca şi „influenţă".

[20] Două precizări: 1. Toate documentele publicate aici au fost aduse de noi din Arhivele Naţionale Maghiare şi fac parte din fondurile: a) Preşedinţia Consiliului de Miniştri şi b) Ministerul de Interne; 2. Am oferit spre publicare numai textul tradus, originalele urmînd a fi cuprinse în volumul amintit, aflat în stadiu de definitivare pentru tipar.

căi, Aali Bey ar fi avut însărcinarea de a face cunoscut guvernului român acceptarea din partea Porții, în cazul amintit, a Memorandumului lui Kogălniceanu cu excepția punctelor 2 și 7 și să ofere pentru aceasta 100.000 puști și 4 milioane pfunzi.

Eu am obținut despre aceasta informații de încredere îndată ce și domnul Ionescu și domnul Mitilineu, care s-au comportat la început foarte rezervat, mi-au încredințat comunicări sigure, și sînt acum în situația să vă raportez Excelenței Voastre următoarele:

Aali Bey a primit din partea marelui vizir ordinul, totuși cum s-a presupus fără știrea lui Saveet Pascha, să meargă la București pentru ca în primul rînd să sondeze în general dispozițiile guvernului de acolo, care au fost prezentate de Mashar Pașa ca și cum ar fi favorabile Porții, și în special să afle în ce condiții ar putea fi România cîștigată pentru o alianță cu Turcia.

După cum m-a asigurat domnul Mitilineu, Aaly Bey ar fi declarat confidențial că Poarta ar fi eventual pregătită să ia în considerare dorințele României, exprimate în Memorandumul lui Kogălniceanu, și că numai relativ la primirea agenților români la Constantinopol în corpul diplomatic și la reglementările în raportul de posesiune la vărsarea Dunării li s-ar ridica greutăți întrucît ea nu este competentă singură pentru o decizie în privința acestor două puncte.

În continuare Aaly Bey ar fi oferit un corp de armată turcesc de 30.000 de oameni pentru întărirea armatei române, precum și arme și bani.

Propunerile lui Aaly Bey au fost primite din partea României cu mare neîncredere, deoarece acesta fie că n-a avut împuternicire sau scrisori de acreditare, fie că, după cum mi-a spus domnul Mitilineu, a vrut să prezinte împuternicirea vizirului, care, după el, îl împuternicea pentru orice declarație în misiunea pe care o avea.

Brătianu și Ionescu au trebuit la început să răspundă evaziv și să-i dea de înțeles lui Aali Bey, că Poarta merge pe o falsă prezumție dacă ea consideră că România ar trece din poziția sa de neutralitate pe una în favoarea Turciei. Declarațiile legate de aceasta ale lui Mashar Pașa la Constantinopol se întemeiază, după cum a declarat Brătianu, pe o neînțelegere. Guvernul român nu a intenționat niciodată să pună la dispoziție armata sa Porții sau puterilor, și anume ca serviciu de poliție de pe partea cealaltă a Dunării.

Ceea ce mi-a comunicat Ionescu despre comportarea guvernului român față de misiunea lui Aali Bey, mi-am permis să raportez ieri telegrafic. Ionescu mi-a spus textual: „*Nous avons le droit de refuser et nous avons refusé les propositions de la Porte*“, și a completat explicativ că România fie în ofensivă fie în defensivă va avea lucruri comune cu Turcia.

Cu toată această declarație a lui Ionescu, care indică o declinare principială a propunerii turcești, ea ar putea permite oricum o îndoială dacă guvernul român nu ar fi refuzat deocamdată numai dintr-o formală răspundere propunerile lui Aali Bey în care acesta nu ar fi fost în situația de a dovedi că este mandatar al Porții.

Presupunerea că cabinetul Brătianu s-ar fi pronunțat categoric, după consultarea majorității Camerei, împotriva oricărei colaborări cu Poarta, se justifică prin cuvîntarea lui Ionescu, care a prezentat-o telegrafic, prin care el în ședința de

ieri a Camerei a răspuns într-o oarecare măsură interpelației deputatului Nicolae Blaremberg. Blaremberg a interpelat guvernul în legătură cu poziția sa în problema orientală și a pledat pentru o eventuală alianță cu Turcia și reliefînd pericolul unei absorbții a României și a încercat să convingă Camera că un asemenea pericol nu ar amenința din partea Turciei.

„Împotriva unei asimilări cu Rusia", a spus Blamberg, avem ca bastion numai diversitatea limbii. Împotriva elementului turcesc avem însă două, și anume limba și religia noastră.

Ionescu a replicat că mai întîi nu există nici un motiv pentru schimbarea de către guvern cu consimțămîntul puterilor garante a politicii de neutralitate.

Guvernul s-a îngrijit ca dorința României pentru o mai bună definire a neutralității sale să fie pusă în discuție conferinței de la Constantinopol și speră ca prin așezarea României sub o garanție specială a puterilor pericolele pe care țara se pare că le are de întîmpinat vor scădea. Pericolul nu este amenințător în nici un caz de la Rusia. Țarul nu are nici o intenție de cucerire. El tinde din considerente de umanitate spre eliberarea creștinilor de sub jugul turcesc. Această misiune civilizatoare pentru România nu-și poate permite să o oprească fără să fie strînsă. Unii ar crede probabil că o astfel de misiune ar fi primită cu indiferență.

Poziția de pînă acum a guvernului nu poate să fie cuprinsă în acest sens. Neutralitatea politică a României este preferabilă pentru a sprijini umanitarismul și străduința de creștinătate a Rusiei.

„Dacă România", a spus în sfîrșit Ionescu, „trebuie să scoată sabia, aceasta nu se va întîmpla cu siguranță pentru semilună".

În legătură cu aceasta s-au făcut două propuneri în Cameră. Propunerea sprijinită de guvern suna: „Camera este mulțumită cu declarațiile d-nului ministru de externe și trece la ordinea de zi". A doua propunere suna: „Camera este de acord cu declarațiile d-lui ministru de externe privitor la păstrarea unei stricte și juste neutralități." Prima propunere a fost primită cu cea mai mare majoritate.

Reprezentantul englez de aici este de părere că misiunea lui Aali Bey nu poate fi considerată eșuată total, și că acesta s-ar fi reîntors la Constantinopol pentru ca să fie încredințat cu împuterniciri în regulă.

El vrea să facă legătura și cu misiunea deputatului Dimitrie Brătianu care a constituit obiectul telegramei mele cifrate de astăzi.

Cînd m-a vizitat astăzi Ionescu, pentru a-mi prezenta pe Dumitru Brătianu mi-a spus zîmbind: „Voici notre délégué au Conférences de Constantinopole" Despre aceasta mi-a povestit că guvernul vrea să încredințeze un reprezentant din majoritatea Camerei cu o misiune deosebită la Constantinopol. Alegerea s-a oprit asupra lui Dimitrie Brătianu și acesta ar avea misiunea să reprezinte problema României la Poartă și la împuterniciții străini la Conferință, („pour plaider la cause roumaine auprès des hommes politiques de Constantinople"). Generalul Ghica ar fi instruit să-l sprijine cu toată forța pe d-nul Brătianu.

Ionescu și-a exprimat în continuare speranța că d-nul Brătianu va avea o bună primire la Constantinopol și că va reuși să facă ca dorințele României să constituie obiectul dezbaterilor împuterniciților la Conferință.

El a încercat să pună la curent această misiune a lui Brătianu prin mine și prin excelența sa d-nul ambasador contele Zichy și pe trimisul cezaro-crăiesc baronul von Calice care s-a trimis deja telegrafic.

La întrebarea mea, dacă trimiterea lui Brătianu la Constantinopol are vreo legătură cu misiunea lui Aali Bey, Ionescu mi-a replicat că Brătianu nu are misiunea să vorbească la Constantinopol despre aceasta.

Permiteți ș.a.m.d.

II.

1877 ianuarie 10, Budapesta. Adresa ministrului de finanțe regal maghiar adresată ministrului-președinte al guvernului maghiar privind măsurile luate pentru transferarea vameșilor și agenților financiari români de la Valea Uzului.

[Traducere]:

Nr. 50/1877

Cuprins: Adresa ministrului regesc maghiar de finanțe privind mutarea vameșilor de la Valea Uzului, a agenților financiari, precum și a directorului carantinei György Dündorfer.

Fiind luat la cunoștință se depune la
arhivă Budapesta 1877

Domnule prim-ministru!

Am onoare să răspund, odată cu retrimirea înștiințării la adresa Dv. nr. 24 prez(idial) din ziua de 6 luna curentă, referitoare la împiedicarea pătrunderii agenților ruși în părțile transilvănene, întrucît organele financiare și șefii directoratelor financiare din Cluj și Sibiu au fost deja instruiți, mai ales în direcția ca, vameșii și agenții financiari români de la Valea Uzului să fie transferați în centrul districtului și mai ales ca în fruntea plutoanelor să fie puși plutonieri de încredere. Grăbirea transferării directorului carantinei, György Dündorfer, a fost deja hotărîtă potrivit adresei nr. 21.115 din 14 octombrie a Ministerului agriculturii, industriei și comerțului.

Întrucît din raportul nr. 22 din 28 decembrie al comitelui suprem al comitatului Ciuc reiese că șeful carantinei se mai află la locul său, în vechea funcție, am considerat necesar să mă adresez din nou ministerului amintit pentru transferarea sa imediată, fapt despre care am onoare să vă informez. Primiți, domnule, expresia stimei mele deosebite.
Budapeta, 10 ianuarie 1877.

În locul ministrului de finanțe,
Madarosy

III.

1877 ianuarie 14, Bucureşti. Informarea trimisă de cavalerul de Bosizio contelui Andrássy, [ministrul de externe comun], privind conţinutul discuţiilor purtate la dejunul oferit de principele român, care s-a exprimat că nu mai crede în rezolvarea paşnică a problemei orientale.

[Traducere]:

Cavalerul de Bosizio către contele Andrássy

Nr. 11

Bucureşti, 14 ianuarie 1877

Ieri la amiază Majestăţile Lor principele şi principesa au primit Corpul Consular de aici şi au acceptat amabil urările acestuia cu ocazia noului an.

Cu această ocazie şefii misiunilor străine, printre care am şi eu onoarea să mă aflu, au fost invitaţi de Majestăţile Lor la *déjeûner.*

Principele a rostit un toast prin care şi-a exprimat dorinţele sale de pace şi bunăstare a ţării.

Mie mi-a mărturisit Majestatea Sa că a pierdut orice speranţă pentru rezolvarea paşnică a problemei orientale şi că războiul va începe curînd.

Demisia lui Sturdza a fost acceptată definitiv, deoarece acesta nu putea fi menţinut într-un cabinet care în cazul unui conflict între Rusia şi Turcia nu putea să fie sigur de atitudinea sa.

Despre urmaşul lui Sturdza nu se ştie nimic precis.

Mîine seară se întoarce înapoi Brătianu după o absenţă de trei zile şi atunci se va ţine imediat un consiliu de miniştri în care se va discuta probabil reocuparea portofoliului ministerial vacant şi alte eventuale modificări în cabinet.

Urmare a unei depeşe a generalului Ghika din Constantinopol, se pare că Safvet Paşa a primit cu cuvinte liniştitoare Replica guvernului de aici, despre care am amintit în raportul meu nr. 9 din 12 ale acestei luni, şi a promis că o va supune hotărîrii Consiliului de Miniştri.

Cu stimă etc.

P.S. Maiorul francez Doroy se află aici în trecere spre Odessa.

(Ut in Litteris).

IV.

1877 martie 14, Bucureşti. Raportul trimisului austro-ungar la Bucureşti, Ritter von Zwiedinek, înaintat contelui Andrássy în urma contactelor avute cu oficialităţi române: principele [Carol], prim-ministru Brătianu etc., desprinzînd concluzii pe marginea atitudinii României în faţa războiului ruso-turc.

[Traducere]:

Cavaler de Zwiedinek către contele Andrássy

Nr. 49

București, 14 martie 1877

În ziua de 11 martie a.c. imediat după sosirea mea aici, am făcut prima vizită la ministrul de externe, domnul Ionescu, și am discutat despre modul cum mi-ar putea aranja o audiență oficială la Majestatea Sa și, în același timp, mi-am exprimat dorința de a mi se facilita în prealabil și o audiență particulară.

Chiar în aceeași zi, mi s-a adus la cunoștință de către domnul Mitilineu, directorul Oficiului de externe, că Majestatea Sa mi-a fixat deja o audiență particulară pentru ziua de ieri, 13 martie.

Principele m-a primit la această audiență cu o deosebită prietenie și în tot cursul convorbirilor care au durat aproape o jumătate de oră, și-a exprimat recunoștința sa față de spiritul conciliant al Guvernului cezaro-crăiesc față de el. Și-a exprimat în cele mai calde cuvinte sentimentul de stimă față de Majestatea Sa cezaro-crăiască din partea căruia a primit de nenumărate ori dovadă de simpatie și a încheiat declarînd cît de prețioasă i-a fost atitudinea înțeleaptă a Majestății Sale în tratarea chestiunilor internaționale legate de Austro-Ungaria și România, chestiuni dificile și importante pentru țara pe care o conduce și față de care este răspunzător.

Ca o completare la observația mea cum că sînt interesat să cunosc dezvoltarea culturală a unui stat aflat între Occident și Orient, mai ales că pînă acum am cunoscut numai state rămase undeva în urmă din acest punct de vedere, principele a amintit, cu regret, de o serie de neplăceri și surprize neplăcute ce mă vor aștepta tocmai în această direcție și aceasta din cauza împrejurărilor politice care au fost vitrege pentru România.

El a vorbit mai departe despre îngrijorarea României de a deveni teatrul de desfășurare al războiului dintre Rusia și Turcia și urmările dezastruoase ale acestui fapt asupra comerțului și transportului; pericolul ar putea fi ocolit numai printr-un tratat care să garanteze neutralitatea României.

Eu am amintit principelui că o situație economică dezastruoasă o vor avea majoritatea țărilor europene dacă se va ajunge la astfel de împrejurări politice dar că tratatele deja încheiate de România o vor scuti de imixtiuni și știrbiri ale drepturilor ei statale; în plus, s-ar putea ca, deși acum împrejurările să fie nefavorabile, în viitor să se ajungă la o înțelegere a puterilor și deci la un deznodămînt fericit.

Principele a fost de părere că ar exista o astfel de probabilitate și aceasta ar fi, așa cum relatează telegrama domnului Bălceanu de la Viena, tendința de conciliere manifestată de generalul Ignatiev.

M-am despărțit de Majestatea Sa asigurîndu-l că mă voi îngriji să se mențină relații de prietenie între Austro-Ungaria și România, mai ales că sînt încredințat de marea speranță ce și-a pus-o în mine.

La cîteva ore după reîntoarcerea mea din audienţă particulară, am primit înştiinţarea din partea ministrului de externe că audienţa oficială la palat va avea loc mîine, 15 martie, la orele 11 1/2 dimineaţa.

În cursul zilei de ieri m-a vizitat ministrul prezident, domnul Brătianu. Acesta mi-a vorbit într-un mod foarte deschis despre pregătirile intense de război ale Rusiei şi despre greutăţile României de a-şi menţine în continuare neutralitatea pentru a nu fi supusă unei ocupaţii străine. L-am asigurat de sprijinul ce-l vom acorda în menţinerea unei situaţii favorabile şi l-am sfătuit că o atitudine înţeleaptă şi foarte rezervată a României ar putea-o scuti de un eventual pericol.

V.

1877 iunie 18, Budapesta. Scrisoarea Preşedinţiei Consiliului de Miniştri regal maghiar prin care ministrul de externe comun este rugat să ia măsuri pentru sechestrarea unor hărţi, potrivit cărora noua Daco-Românie include şi Transilvania.

[Traducere]:

Nr. 1265 — 18.VI.1877.

Domnului ministru de externe regesc

Prin intermediul autorităţilor comitatului Caraş s-au obţinut cîteva exemplare a hărţilor schiţate în limba română, după care noua Daco-Românie în afară de Ţara Românească, Moldova şi o parte a Basarabiei, include întreaga Transilvanie, întregul ţinut situat dincolo de Tisa pînă în sus spre Ungaria şi Bucovina.

Potrivit unui raport al comitetului de administraţie a comitatului Caraş aceste hărţi ar fi fost difuzate în Bucureşti în anul 1876 avînd ca autor pe un profesor, care a dedicat aceste hărţi, după cum arată inscripţia de pe acestea, tinerilor din ambele neamuri.

Au fost înştiinţate de către autorităţile comitatului toate organele oficiale, ca astfel de fapte îndreptate împotriva integrităţii monarhiei austro-ungare, ca aceste tipărituri să fie foarte strict observate, iar în cazurile existenţei lor să fie sechestrate, iar pentru răspîndirea lor să fie traşi la răspundere.

Avînd în vedere totuşi că aceste state vor mai produce asemenea tipărituri în Bucureşti ar trebui făcut, după părerea mea, aşa cum am mai arătat, reclamaţie către guvernul român şi acesta să procedeze la interzicerea producerii şi răspîndirii unor asemenea lucruri, îndreptate împotriva integrităţii monarhiei noastre pe teritoriul Principatelor. Eu îmi permit, de aceea, să rog pe excelenţa Voastră să cereţi consulului nostru general din Bucureşti indicaţii precise şi să binevoiţi a mă încunoştiinţa şi pe mine, prea supusul Dv.

Primiţi.

Budapesta, 18/VI. 1877

VI.

1877 iunie 21, Budapesta. Scrisoarea [Ministerului de Interne maghiar] către contele Andrássy, ministru de externe, privind propunerea de a se înființa un punct de observație militar în Brașov sau Făgăraș pentru liniștirea românilor, formînd două treimi din populația Transilvaniei.

[Traducere]:

Nr. 566/1877

Contelui Gyula *Andrássy*
scrisoare particulară

Comandamentul jandarmeriei regale maghiare din Transilvania, ținînd cont de faptul că mai mulți recruți au fugit în principatul unit Țara Românească și Moldova, că *două treimi din populația Transilvaniei o constituie românii și că populația maghiară*, mai ales moșierii, sînt neliniștiți din cauza acestei situații și pentru liniștirea populației române, agitate din cauza războiului din răsărit, cere să se ia măsuri pentru înființarea unui punct de observație militar în Brașov sau în districtul Făgăraș.

Budapesta, [21 iunie] 1877.

VII.

1877 iulie 20, Bistrița. Adresa Comandamentului Cercului de recrutare din Bistrița către magistratul orașului Dej prin care se comunică luarea măsurii de a se interzice trecerea graniței înspre România, deoarece au început să treacă prea multe persoane din Transilvania, îndeosebi din comitatele Făgăraș și Sibiu.

[Traducere]: Regimentul de infanterie cezaro-crăiesc „Regele Wilhelm al II-lea al Țărilor de Jos" nr. 63. Comandamentul cercului de recrutare.

Nr. 8
E.C.

Către

Magistratul orașului

DEJ

În conformitate cu ordinul nr. 3285 al Comandamentului militar cezaro-crăiesc din Sibiu, emis la data de 16 iulie 1877 în urma Decretului Ministerului de Interne nr. 578 din 27 iunie același an, ca urmare a emigrării mai multor per-

soane din Transilvania şi anume din comitatele Făgăraş şi Sibiu înspre Principatele Unite Moldova şi Ţara Românească, s-a luat hotărîrea să se interzică trecerea graniţei, atît prin refuzul de paşapoarte cît şi certificate (bilete) de călătorie, aceasta să se facă printr-o severă pază a punctelor de frontieră şi ţinerea strictă a evidenţei şi controlarea celor ce nu au datorii active.

Prin aceasta aduc la cunoştinţa magistratului oraşului ordinul Comandamentului militar pentru a fi îndeplinit în cele mai bune condiţii, mai ales în ceea ce priveşte evidenţa corectă a controlului efectuat asupra datornicilor şi a rezerviştilor, în conformitate cu instrucţiunile privitoare la cei din cadrul serviciului militar desemnaţi să efectueze, întocmai, evidenţa şi controlul.

În sfîrşit, fac propunerea ca fiecare datornic care doreşte să obţină un paşaport de călătorie pentru amintitele Principate să ceară avizul direct celor de acolo.

VIII.

1877 august 1, Timişul de Sus. Raportul directorului [carantinei din Timişul de Sus] adresat ministrului de interne maghiar în legătură cu accesul în Transilvania a călătorilor din România.

[Traducere]
7/prezidial 1877.

Excelenţa Voastră!

În legătură cu raportul meu nr. 281 din 30 iunie anul curent, la urmarea căruia domnia voastră mi-a trimis ordinul nr. 617 res. din 4 iulie, sînt nevoit să vă trimit o nouă adresă spre a vă înştiinţa în legătură cu procedura introdusă de Principatul român în privinţa actelor de călătorie.

Actele de călătorie cerute pînă atunci în Principatul român de la supuşii noştri sînt următoarele:

a). Paşaportul obişnuit eliberat de ministere.

b). Bilet de trecerea frontierei, care la drept vorbind a fost îngăduit pentru trecerea numai pe porţiunea cea mai apropiată de graniţă şi mai directă, şi

c). Legitimaţia de graniţă emisă de carantină (în baza unei scrisori de circulaţie comunală), valabilă timp de 10 zile, însă numai pe seama celor care nu doresc să intre pe o distanţă mai mare de 4 mile pe teritoriul Principatului român. Pe lîngă aceste acte de călătorie obişnuite, mai există un act excepţional, anume legitimaţia de călătorie de 15 zile pentru călătoriile devenite urgent necesare, pentru a cărei eliberare au fost autorizate unele autorităţi, dar mai cu seamă cea administrativă, şi care în ultimul timp au valabilitate şi de 30 de zile în loc de 15 zile.

În schimb, în Principatul român nu există atîtea feluri de acte de călătorie și nici nu au existat, ci numai pașaportul obișnuit sau bilet de trecerea frontierei întocmit de căpitanul de la graniță sînt și au fost în uz. Este adevărat că acestea din urmă emise de căpitan sau pe baza mandatului unui primar — sau pe nici o bază — s-au eliberat călătorilor fără pașapoarte după cum s-a crezut de cuviință, respectivii fiind îngăduiți să intre la noi în țară. Însă după ce domnia voastră, prin adresa amintită, m-ați îndrumat să urmez instrucțiunile date cu ordinul nr. 2064 prezidial, eu, potrivit punctului 1, alineatul al doilea, îngădui intrarea călătorilor sosiți din Principatul român numai cu pașaport obișnuit eliberat de guvern sau de vreo agenție, iar pe cei care posedă numai bilet de trecere a frontierei îi trimit înapoi. Datorită acestui fapt trebuie să lupt împotriva jignirilor acelor indivizi care interpretează acest procedeu drept arbitrar.

De cîteva zile amenință la granița Principatului român că și ei numai pînă la Predeal îi vor îngădui să intre pe supușii noștri care posedă numai bilet de trecere a frontierei, iar în interiorul Principatului, numai pe călătorii care posedă pașaport în regulă; pe călătorii care posedă legitimație de călătorie pe distanță de 4 mile și pe timp de 10 zile, eliberată de autoritățile administrative, îi vor trimite înapoi.

Este necesar să vă aduc la cunoștință acestea pentru două motive: 1. pentru că comitele comitatului Brașov, căruia probabil i s-au adresat plîngeri împotriva sa în urma acestei proceduri, referindu-se la punctul 3 din instrucțiuni (în care nici nu intră această chestiune), m-a chemat să dau declarație explicativă motivînd modul meu de a proceda; 2. pentru că eventual aș fi explicat greșit *numai pașaportul obișnuit* sau l-am luat prea riguros, și astfel nu am procedat potrivit cu intenția domniei voastre? De aceea cer să mă îndrumați cum să procedez în continuare.

Întrucît se pare că comitele considerînd prea riguros procedeul meu, nu-l aprobă, declar că: viceagentul cezaro-crăiesc austro-maghiar din Ploiești, se referă la o instrucțiune primită de la Agenția din București sub nr. 7343 din 6 iulie, dată în baza ordinului Ministerului de Externe nr. 10154 din 28 iunie anul curent, pe care am anunțat-o Ministerului de Interne cu nr. 314 din 16 iulie, avînd instrucțiuni în această privință, deja în două rînduri: 11 iulie cu nr. 1018 și 18 iulie cu nr. 1057, la care am anexat și copia conținutului. Cu nerăbdare nervoasă, pretinde trimiterea înapoi a călătorilor veniți din Principatul român cu intenția de a intra în interiorul țării cu pașapoarte în regulă dar fără viza agenției.

Iuliu Urbán,
director

IX.

1877 august 4, Budapesta. Ordinul ministrului de interne maghiar către directorul carantinei din Timișul de Sus privind accesul în Transilvania dinspre România.

[Traducere]

MINISTERUL DE INTERNE REGAL MAGHIAR

Urgent

Nr. 726/res. 1877 sosit/4 august.
Obiect: Înștiințarea Direcțiunii carantinei din Timișul de Sus în chestiunea procedării cu călătorii care intenționează să vină din România cu legitimații de călătorie.

Către directorul carantinei din Timișul de Sus

Ca urmare la înștiințarea nr. 7 din 1 luna curentă, anunț că în ceea ce privește procedarea cu pașapoartele obișnuite și legitimațiile de hotare, nu s-a produs altă modificare dicît că, în baza ordinului meu prezidial nr. 1876 din 13 iunie anul curent, soldații și cei supuși serviciului militar nu pot fi îngăduiți să intre decît numai în baza pașaportului reglementar străin.

Datorită reciprocității necesare, pentru călătoria (intrarea) în țară a supușilor din Principatele Unite sînt suficiente documentele de călătorie emise de autoritățile de acolo, chiar dacă nu sînt pașapoarte reglementare.

Ca urmare, în continuare să se procedeze conform acestui ordin.

În cazul cînd nici după procedura indicată legitimațiile de graniță emise de Ungaria nu vor fi acceptate ca documente de călătorie, să mi se raporteze.

Budapeste 1877.

X.

1877 august 4, Viena. Telegrama contelui Andrássy [ministru de externe comun], adresată [reprezentantului Austro-Ungariei] la București, Ritter von Zwiedinek, pentru a interveni pe lîngă guvernul român în legătură cu tipărirea și răspîndirea hărții „Daciei moderne".

[Traducere]:

Contele Andrássy către Ritter von Zwiedinek în București

Viena, 4 august 1877

Harta „Daciei moderne", întocmită de G. A. Zamphirolu, și pe care Excelența Voastră ați trimis-o cu raportul nr. 166, merită, pentru fantezia documentului, toată atenția. Mai puțin onorabil este pentru corpul profesoral român faptul că au-

torul unor asemenea proiecte își ia titlul de „Profesor" — dacă acest titlu este legitim — și că acesta are voie să publice pentru folosința școlarilor o asemenea creație imaginară, împodobită cu stema Principatelor.

Guvernul nu trebuie să acorde importanță unor asemenea încercări coloristice și din aceste motive, nu s-a decis să le releve pînă acum.

Pe de altă parte, nu poate fi negat faptul că, deși destinate pentru uzul școlarilor, aceste hărți constituie o sfidare la adresa poporului austro-ungar și că trezesc și duc la o oarecare neîncredere. S-ar părea, de aceea, că ar fi în interesul guvernului Principatelor ca acesta să nu ignore asemenea apariții, cel puțin în rîndul maselor care compromit în străinătate reputația românească, și să nu le atribuie o aparență oficială, luînd caracterul unei tipărituri autorizate pentru învățămîntul oficial, iar pe deasupra să fie anexată și stema țării.

Excelența Voastră să facă, prea supus, atent guvernul Principatelor asupra celor de mai sus, și să adauge că, pentru a se păstra bune relațiile de vecinătate, să nu lase și să interzică pentru propriul interes, ca asemenea produse să fie autorizate a purta stema țării și să servească în școli ca mijloc de învățămînt.

Primiți ș.a.m.d.

XI.

1877 august 10, Timișul de Sus. Raportul directorului carantinei din Timișul de Sus către ministrul de interne maghiar în problema trecerii din și înspre România.

[Traducere]: nr. 8/1877 prezidial

Excelența voastră!

Urmare la ordinul domniei-voastre nr. 767 res. din 6 luna curentă (prin care ați dispus unele modificări în instrucțiunile sub nr. 1876 din 27 iunie), l-am înștiințat pe căpitanul de la granița Principatului român despre această concesie.

Cu toate că eu acolo, în speranța obținerii aprobării din partea domniei-voastre, și astfel sub povara răspunderii mele deocamdată, i-am cerut ca cu prilejul emiterii de către el a biletelor de trecerea frontierei, folosind procedura asemănătoare cu a noastră, numai persoanelor cunoscute sau recomandate de autorități și numai locuitorilor de la graniță să elibereze astfel de bilete (pe care ei le numesc „biletul de 48 de ore").

Am procedat astfel întrucît m-am convins că pentru aceste bilete se încasează acolo de la părți taxa de 1 franc și 35 bani pe seama funcționarilor, și din acest motiv se eliberează astfel de bilete nu numai indivizilor cunoscuți și locuitorilor de la graniță, ci oricui, de la orice depărtare, sosiți fără pașaport; urmarea

acestei proceduri fiind că în orice împrejurare controlul nostru rămîne fără rezultat, ceea ce, după părerea mea, nu poate fi considerat corespunzător scopului în ce privește complicațiile răsăritene.

În acest scop, repet cererea adresată domniei-voastre la 1 august cu nr. 7 prezidial, precum și cea adresată ministerului la 16 iulie cu nr. 314, și ca îndrumări: să răspund pretenției sprijinite pe viză a viceagentului din Ploiești sau nu, de vreme ce nu am ordin în acest sens, aici călătorii cu pașapoarte obișnuite, cu sau fără viză, sînt lăsați să treacă de către mine.

Timișul de Sus, 10 august 1877.

Iuliu Urbán,
director

XII.

1877 [după 18 august, Budapesta]. Însemnări privind informarea comitelui suprem al comitatului Turda—Arieș privind atitudinea antipatriotică a perceptorului turdean Ioan Filipescu și cererea comitelui de mutare a perceptorului.

[Traducere]: Nr. 3686/1877.

Conținut: Informarea comitelui suprem al comitatului Turda—Arieș despre atitudinea antipatriotică a perceptorului turdean Ion Filipescu. Cere măsuri pentru mutarea lui.

Domnului ministru de finanțe

Comitele suprem al comitatului Turda—Arieș m-a informat la 18 august a.c., sub nr. 210 că perceptorul turdean Ion Filipescu s-a manifestat împotriva maghiarilor, într-un restaurant și a amenințat că trupele române din Bulgaria, după ce-i vor înfrînge pe turci, vor veni în Transilvania și-i vor aduce pe maghiari în situația turcilor. În sfîrșit, a ocărît națiunea maghiară cu cele mai injurioase cuvinte.

Comitele suprem a transpus cauza la tribunalul regesc din Turda pentru cercetări, fapt despre care v-a informat și pe D-voastră.

Conform unei noi informări din 15 luna curentă, sub nr. 293, tribunalul regesc din Turda a dispus încetarea cercetărilor din lipsă de probe, deoarece martorii interogați nu au îndrăznit să spună adevărul de frica răzbunării românilor și a influenței victoriilor rusești.

Am onoarea să vă informez că tribunalul regesc a hotărît să transpună actele de cercetare la Direcția financiară din Cluj pentru ancheta disciplinară. Men-

ționez că comitele suprem a cerut transferarea perceptorului, care-și manifesta deschis ura împotriva națiunii maghiare, fiind bețiv și dur, de la Turda în altă parte.

Permiteți etc.
B-pesta 877

XIII.

1877 septembrie 13, Budapesta. Scrisoarea Ministerului de Interne maghiar către ministrul de finanțe, cerîndu-se înlăturarea directorului oficiului vamal din Orșova deoarece nu prezintă încredere.

[Traducere]: Președinția Ministerului de Interne regal maghiar
Nr. 864—1877

Ministrului de finanțe regal maghiar
Strict personal

[Budapesta]

Oficiul vamal regal maghiar de la Orșova a adoptat, de mai multă vreme, o asemenea poziție care, luînd în considerare actualele relații politice și importanța stației Orșova, se află în contradicție cu cele mai înalte interese ale statului. Cea mai bună dovadă este [faptul] că directorul numitului oficiu, Schverer, care este însărcinat cu rezolvarea problemelor polițienești, nu este o persoană de încredere.

La oficiul vamal din Orșova se află depusă o mare cantitate de plumb și scăpărători. Judele nobililor din Orșova dorind să obțină informații precise asupra acestui fapt, care este foarte important pentru poliția statului, a apelat la Oficiul vamal, care a refuzat să-i dea răspuns.

Drept urmare, vă rog să luați măsuri ca oficiul vamal din Orșova să dea răspuns la toate cererile trimise de oficiul judelui în problemele pivind poliția statului.

Ținînd cont de importanța problemelor ivite la această stație vă rog, din nou, să luați măsuri ca la oficiul vamal de la Orșova să fie angajați numai oameni de încredere, apărători ai intereselor țării.

Vă rog să mă informați despre măsurile luate.

Primiți etc.
Budapesta 13.IX.1877

XIV.

1877 [octombrie, Sibiu]. Informare privind vinderea, în România, a unor căruțe pentru muniții, aflate în dotarea armatei austro-ungare [din Transilvania].

[Traducere]:
Nr. 1729/1877

De la o vreme, s-au transportat din Sibiu circa două sute de căruțe goale de muniții, peste hotare, prin trecătoarea Turnu Roșu, în satul Rîu Vadului. Tunurile Uchatrus ale Regimentului de artilerie nr. 8 au un nou tip de căruțe pentru muniții; căruțele folosite pînă în prezent, deși sînt într-o stare bună, au devenit inutile și sînt de vînzare; acest lucru s-a aflat și în România.

Curelarul sibian Nussbächer, potrivit comisionului primit din București, a cumpărat toate căruțele și le trimite la Rîu Vadului, de unde reprezentanții guvernului român le preiau.

Sașii și românii explică aceasta prin faptul că autoritățile militare simpatizează cu rușii, deoarece altfel nu s-ar putea explica cum o armată neutră, cea austro-ungară, să vîndă mijloace de transport, necesare exclusiv războiului, României, aliată cu rușii.

XV.

1877, noiembrie 12, Sibiu. Comandamentul militar din Sibiu către guvern, propune noi măsuri pentru întărirea frontierei din Secuime înspre România.

[Traducere] Comandamentul militar cezaro-crăiesc din Sibiu Nr. 829 Prezidiale.

Excelenței Sale domnului ministru-președinte regesc maghiar și ministru de interne Koloman Tisza de Borosenö

Budapesta

Sibiu, 12 noiembrie 1877.

În urma prea-stimatei scrisori din 29 octombrie a anului curent, numărul 1263 res, am onoarea să vă aduc la cunoștință, că pentru restrîngerea unităților [asistențelor?] aflătoare în Secuime, propusă în misiva mea din 27 octombrie a anului curent, prezid. nr. 804, am luat hotărîrile necesare după cum urmează:

Escadronul care se găsea în Miercurea Ciuc și batalionul 1 al regimentului 31 infanterie se reîntorc la vechile garnizoane — primul în 14, ultimul în 18 noiembrie.

În locul batalionului pomenit la urmă, sosesc în Miercurea Ciuc în 17 ale lunii 2 companii împreună cu Statul-major al batalionului 1 nr. 50 din Gheorgheni, unde rămîn două companii ale numitului batalion pînă la sosirea recruților.

Recruții acestui batalion sosesc la Miercurea Ciuc în 18 ale lunii curente; acei recruți care aparțin unei companii ce rămîne la Gheorgheni merg acolo de la Miercurea Ciuc fără oprire.

Aici, după încheierea restrîngerii și sosirea recruților, adică la 24 noiembrie, se vor afla la Miercurea Ciuc Statul-major și 3 companii, iar în Gheorgheni 1 companie din batalionul 1 nr. 50.

În parte, din cauza pestei bovine orientale izbucnită în Sf. Gheorghe, în parte fiindcă există pericolul ca bande înarmate și călări să treacă frontiera, ocuparea (ținutului) Trei Scaune rămîne probabil neschimbată, anume:

1 batalion nr. 2 la Sf. Gheorghe
3 companii nr. 2 la Tîrgu Secuiesc
1 companie nr. 2 la Glod
Escadronul 5 din regimentul 2 husari la Tîrgu Secuiesc.

Pentru batalionul din regimentul 31 infanterie trimis de la Miercurea Ciuc la Sibiu, am solicitat la Secția a II-a Circulație a Căilor Ferate Orientale regale maghiare instituirea unui tren suplimentar pentru plecarea din Copșa Mare spre Sibiu, căci batalionul ar trebui să înnopteze la Copșa Mare, loc care nu este potrivit pentru încartiruire din cauza locuințelor sale obișnuit de rele.

Pe domnii comiți ai comitatelor Trei Scaune, Ciuc și Odorhei mai ales i-am înștiințat despre reducerea de mai înainte și despre marșuri, pentru executarea lor, din cauza prevederii necesare pentru adăpost în stațiile de marș.

Rog să accepte Excelența voastră expresia prea deosebitei mele considerațiuni.

XVI.

1878 ianuarie 9, Budapesta. Ordinul ministrului de interne maghiar către comitele suprem al comitatului Turda—Arieș privind manifestațiile ținute la Cîmpeni pentru sărbătorirea căderii Plevnei.

[Traducere]: Nr. 33/1878

Cuprins: Comunicatul din ziarul „Közvélemény" (Opinia publică) în legătură cu sărbătorirea Plevnei, la Cîmpeni.

Comitelui suprem al comitatului Turda-Arieș

Nr. 8 al ziarului politic „Közvélemény" (Opinia publică) conține un comunicat despre „Manifestațiile ținute la Cîmpeni pentru sărbătorirea căderii Plevnei". Conform acestui comunicat, încă în noaptea de 14 românii din Cîmpeni

au salutat căderea Plevnei cu salve de mortiere şi cu permanente strigături „Să trăiască muscalu, să putem ieşi de sub steagu ungurului şi a neamţului". Toată noaptea, au tulburat liniştea cu chiuituri şi în această contravenţie nu au fost opriţi de jude, ci chiar sprijiniţi şi nu au fost tulburaţi în aceste manifestaţii antipatriotice nici de jandarmerie. Se pare că manifestaţii asemănătoare s-au ţinut şi la Baia de Arieş într-o clădire a Tezaurariatului, la o personalitate aflată în slujba guvernului unde s-au ţinut mai multe toasturi [cu cuvintele]: „Să piară ungurul, să vină muscalu!".

Urmare acestora vă rog să mă informaţi urgent.

B-pesta 1878

[Anexă-extras]:

— Căderea Plevnei a fost sărbătorită şi la Cîmpeni. Acest fapt luat în sine nu este încă un eveniment. Mult mai semnificativ este faptul că contravenţiile săvîrşite cu acest prilej au fost sprijinite de jude. Referitor la aceasta scrie următoarele [ziarului] „Haladás" (Progresul): „Nu cred că apele repezi ale Arieşului nu a dus cu sine acele chiuituri sălbatice, scoase de românii din Cîmpeni, în noaptea de 14 luna aceasta, între salve de mortiere, pînă în zori, fără nici o piedică; vocile acelor agitatori care strigau „Să trăiască muscanu, să putem ieşi de sub steagu ungurului şi a neamţului!". Această scenă simpatică în acea localitate unde există judecătorie de plasă şi jandarmerie. Aceasta s-a repetat la Baia de Arieş într-o clădire tezaurarială, la o personalitate aflată în slujba guvernului. S-au ţinut [acolo] toasturi [...].

XVII.

1878 ianuarie 22, Budapesta. Scrisoarea ministrului de interne regal maghiar către Consiliul de Miniştri prin care i se trimite adresa ministrului de externe comun privitoarele de ajutoarele acordate de către guvernul român societăţilor literare din Braşov şi Blaj.

[Traducere]: Preşedinţia Consiliului de Miniştri maghiar.

Nr. 151. Sosit la 22/I. 1878

Conţinut:

Înştiinţarea ministrului de externe comun privind dizolvarea asociaţiei studenţilor români, de la universitatea „Arborósa", din Cernăuţi din cauza telegramei adresate primarului din Iaşi cu prilejul serbării comemorative Ghica.

Apoi, despre ajutorarea, din bugetul român, a societăţilor literare româneşti din monarhia austro-ungară.

Domnului ministru regal maghiar de interne

Am onoarea să vă înaintez, pentru măsuri ulterioare, adresa nr. 147 din ziua de 18 luna curentă a ministrului de externe comun prin care ne înștiințează despre ajutorarea societăților literare din Brașov și Blaj de către guvernul român și despre aluziile politice cuprinse în acest ajutor. Vă rog să informați pe domnul ministru de externe despre măsurile luate și, totodată, să le aduceți la cunoștința primului ministru regal maghiar.

Budapesta, 22 ianuarie 1878

XVIII.

1878 martie 25, Budapesta. Informarea ministrului de finanțe în legătură cu măsurile luate pentru asigurarea cu funcționari corespunzători mai ales a oficiilor vamale de la granițele de nord-est ale Transilvaniei.

[Traducere]:
Nr. 275/1878

Cuprins:
Adresa Ministerului regal maghiar de finanțe referitoare la fidelitatea politică a angajaților de la oficiile vamale înființate la Dunărea de Jos și în părțile transilvănene.

Fiind luat la cunoștință,
poate fi depus la arhivă.
Budapesta 25.III.1878.

Nr. 955

Domnule prim-ministru!

Urmare adresei d-voastră nr. 249, din 14 martie, am onoarea a vă informa că, ținînd cont de seriozitatea situației politice a statului, de fidelitatea politică a angajaților oficiilor vamale înființate la Dunărea de Jos și în părțile transilvănene, mai ales la granițele de nord și răsărit și că în caz că va fi nevoie să se facă schimbări în rîndurile angajaților, s-au dat deja îndrumări directorilor financiari din Timișoara, Seghedin, Cluj și Sibiu trimiși la fața locului.

Primiți, domnule, expresia sinceră a deosebitei mele stime.

Domnului Tisza Kálmán, prim-ministru regal maghiar,
încredințat cu conducerea Ministerului de Interne
Budapesta

XIX.

1878 aprilie 13, Budapesta. Scrisoarea prin care Preşedinţia Consiliului de miniştri trimite ministrului de externe comun, în copie, un raport al comitelui suprem al Comitatului Braşov şi Făgăraş despre starea de spirit a românilor din Transilvania.

[Traducere]: Înştiinţarea comitelui suprem al Comitatului Braşov şi Făgăraş în legătură cu starea de spirit ce domneşte în rîndurile românilor din Transilvania.

Ministrului de externe comun

Am onoarea să transmit cu deosebit respect Excelenţei Voastre, pentru orientarea solicitată, copia unui raport confidenţial al comitelui suprem de Braşov şi Făgăraş, Iulius von Szent-Ivanyi, unul din cei mai capabili comiţi supremi din Transilvania, în care acesta dă raport despre atmosfera din Transilvania, îndeosebi însă anume despre starea de spirit a românilor transilvăneni faţă de concentrarea armatei române la graniţa Transilvaniei.

Binevoiască etc.

Budapesta, 13.IV.1878

[Raportul anexă]:

Prea onorate Domnule prim-ministru!

Potrivit rapoartelor oficiale şi a informaţiilor pe care le am, infanteria, cavaleria şi artileria armatei române se concentrează în masă la graniţa de sud a Transilvaniei, în direcţia Timiş, Bran şi Turnu Roşu.

Acest plan a creat nelinişte printre locuitorii comitatelor Braşov şi Făgăraş ce se găsesc în imediata vecinătate a acestor trecători. După ultimele ştiri din ziare, românii se gîndesc şi la posibilitatea ca, în cazul unei eventuale dezarmări de către ruşi, armata română să treacă hotarele ţării noastre. Această ştire a sporit îngrijorarea şi neliniştea în rîndurile populaţiei, atît din cauza pericolului introducerii şi răspîndirii epidemiilor din ţara vecină, cît şi datorită sarcinilor grele determinate de încartiruire şi de abuzurile ce urmează în asemenea cazuri din cauza ameninţării integrităţii persoanei şi a averii, precum şi a scumpetei mari ce s-ar ivi odată cu aprovizionarea altei armate, deoarece nu există stocuri de cereale, iar produsele alimentare sînt şi altfel scumpe.

Sărăcia este mare, în cele mai multe comune din comitatul Făgăraş, iar din cauza slabei recolte de anul trecut nici impozitele nu s-au putut plăti la timp.

Nu poate fi neglijată nici părerea, deși eronată, circulînd printre români, anume că această concentrare a trupelor române se face în vederea atacării maghiarilor, drept urmare, printre români pot fi auzite unele declarații amenințătoare la adresa maghiarilor.

Sînt de părere că acordarea permisiunii de intrare a trupelor române în țara noastră, chiar dacă ar fi la graniță dezarmate, ar prezenta un pericol serios din punct de vedere politic și ar avea urmări negative.

Am apreciat ca fiind o datorie a mea ca să informez pe Excelența Voastră asupra acestor stări de lucruri, cauzatoare de neliniște rugînd să primească cele mai respectuoase sentimente din partea mea.

Brașov, 8 aprilie 1878.

Rămîn servitorul dumneavoastră supus
comite
(semnătura)

XX.

1878 iunie 14, Budapesta. Ordinul Ministerului de Interne regal maghiar către Joseph von Ringelsheim, consilier intim și comandant militar în Sibiu, în legătură cu manifestațiile românești de la Făgăraș.

[Traducere]:

Președenția Ministerului de Interne regal maghiar
Nr. 535—14.VI.1878
A se deschide personal

Excelenței Sale

Domnului Joseph baron von Ringelsheim
consilier intim cezaro-crăiesc, F.M.L.(?) și comandant
militar.

Sibiu

Acele disensiuni, care au fost provocate încă în anii trecuți la Făgăraș, prin comportarea provocatoare și lipsită de tact a colonelului Alexander Meyer, comandantul rezervei Regimentului nr. 2 cezaro-crăiesc de infanterie, și care au ajuns la cunoștința Excelenței Voastre atît prin scrisorile mele cît și prin înștiințări directe, în ultimul timp nu numai că s-au repetat, dar au luat și dimensiuni mai mari.

Cazul recent survenit, care a stîrnit indignare la cetățenii loiali și cu convingeri patriotice din oraș, este următorul:

În 2 ale lunii curente, cu ocazia exercițiilor militare ale rezerviștilor, a fost organizată o serbare de tabără cu participarea cetățenilor.

Terenul ales drept loc al serbării fusese împodobit, afară de drapelul regimentului, cu multe steaguri mai mici, cu excepția steagului maghiar.

Sala de dans era împodobită cu diferite steaguri mici, strălucind în culori naționale. Cînd publicul invitat a apărut după amiază, ostașii, după un plan conceput de conducerea militară, au fost împărțiți pe naționalități, anume români, sași și unguri, au fost interpretate cîntece românești, germane și maghiare și s-au dansat dansuri naționale.

Petrecerea cu dans a început cu un dans național românesc, care a fost dansat de 14 subofițeri în rezervă, după scoaterea uniformei, în costum național românesc împodobit cu cocarde roșu-galben-albastru, — subofițerul care conducea și-a pus de-a curmezișul pe piept o panglică lată cît palma cu culorile naționale românești, și dansul românesc s-a repetat de trei ori; după aceea a venit ceardașul, la a cărui executare însă au fost prezentați publicului doar cîțiva ostași maghiari și într-adevăr slăbuți, în uniformă. La început, publicul i-a primit pe acești dansatori cu rîsete, îndeosebi trebuie remarcat că cel care a condus dansul românesc era subofițerul Popovici, care anul trecut, la declarația de independență a României, și-a abandonat slujba de la comitat și, în tovărășia altora, a plecat în România, și, de aceea, a fost destituit din motive disciplinare.

Dintr-o asemenea organizare a serbării s-a iscat indignarea generală și, ținîndu-se seama de incidentele din anii trecuți și de atitudinea dușmănoasă pe care domnul colonel Alexander Meyer a manifestat-o față de unguri, (serbarea) a fost considerată cu îndreptățire ca o demonstrație națională a acestuia.

Dacă și în ce măsură se permite, este cuviincios și cu tact ca asemenea serbări să fie organizate din partea armatei, asta nu este datoria mea s-o judec, — din punctul de vedere al guvernului regal însă, pot să mă pronunț doar cu regret că o asemenea manifestare din partea unui colonel o socotesc întodeauna, dar mai ales avînd în vedere situația politică dificilă de astăzi, drept foarte păgubitoare și îndeosebi inadmisibilă, deoarece nu încape îndoială că, dacă o asemenea demonstrație a fost inițiată de un ofițer superior de rang înalt, ca un colonel, fiindcă aceasta s-a putut întîmpla tocmai în Făgăraș numai cu știrea și cu acordul său, urmările acesteia nu pot fi altele decît că naționalitățile vor fi încurajate la continuarea intrigilor și instigărilor lor, în convingerea că aceasta — lucru ce se permite unui soldat supus strictei discipline — ar putea fi săvîrșită și față de cetățeni cu toată hotărîrea și fără pedeapsă; la acestea trebuie să atrag atenția că, pe baza unei ordonanțe a guvernului, folosirea steagurilor naționalităților nu este permisă, îndeosebi la sărbători.

Cu toate că este departe de mine (gîndul) să socotesc drept o acțiune a armatei cezaro-crăiești această demonstrație, care în urmările ei este mult mai periculoasă decît pare, totuși, după antecedentele cunoscute și Excelenței Voastre, este pe deplin întemeiată presupunerea mea că totul poate fi atribuit numai obișnuitei sfidări și lipsei de tact a numitului domn colonel.

Avîndu-se în vedere înaltele interese de stat, pe care eu sînt îndatorat prin funcție să le apăr oricînd și împotriva oricui, am onoarea să solicit confidențial Excelenței Voastre să binevoiască cu amabilitate a interveni ca domnul colonel Alexander Meyer, din punctul de vedere al interesului general, să fie mutat cît mai repede din Făgăraș altundeva, astfel ca să se poată încheia acordul ostil foarte necesar în timpul îndepărtării acestei personalități turbulente.

Totodată, rog pe Excelența Voastră să-mi facă cu amabilitate înștiințarea confidențială despre decizia în această chestiune.

Primiți vă rog...

Budapesta, 14 iunie 1878

PARTICIPAREA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA LA RĂZBOIUL PENTRU INDEPENDENȚĂ

Pagini memoriale inedite

Cu ocazia comemorării semicentenarului independenței de stat a Patriei noastre s-au putut sublinia, fără teama de a cauza prejudicii cuiva, diferitele forme ale participării românilor din afara granițelor României de atunci la războiul din 1877—1878. Lucrul acesta au fost chemați să îl expună, dincolo de Carpați, în conferințe publice, și profesori ai universității Daciei Superioare. Astfel Sextil Pușcariu a vorbit la București, la Ateneul Român[1]; iar Alexandru Borza a fost invitat să desvolte aceeași temă la Oltenița, în luna mai 1927.

Din motive pe care nu le cunoaștem conferința nu a avut loc; se păstrează însă, pe lîngă o sumară schiță a proiectatei conferințe, materialul documentar strîns în acest scop: amintirile, vechi de cinci decenii, pe care „bătrînii familiei" — părinții și socrul profesorului Borza —, la rugămintea acestuia, le-au scris. Le publicăm acum, după scurgerea altor cincizeci de ani, cu convingerea că valoarea lor nu s-a alterat prin trecerea anilor și că datele pe care le conțin vor contribui să dea și mai multă lumină și culoare, prin detaliile lor, acestei pagini de anticipare a unirii tuturor românilor într-o singură țară.

Ignat Borza (1855—1934), „român de ispravă, vioi, optimist, harnic și iradiind simpatia", cum avea să-l caracterizeze, la moarte, Emil Racoviță[2], s-a născut în satul Berchiș, numit apoi, în semn de gratitudine pentru meritele pe care și le cîștigase față de locul natal, Borzești. Satul, situat la 20 km. de Turda, la poalele munților, în spatele Cheilor Turzii, greu accesibil, era izolat. Anul 1848 își lăsase amprenta sa: ștergerea iobăgiei, secularizarea micii proprietăți a mînăstirii[3] dar și — după tradițiile locale[4] — 26 oameni împușcați (dintre care 4 purtau

---

[1] Sextil Pușcariu, *Răsunetul războiului pentru independență în Ardeal.* În: Universitatea liberă, Războiul neatîrnării. 1877—78. Conferințe ținute la Ateneul Român. 1927. Cap. VII.

[2] Într-o scrisoare adresată lui Al. Borza.

[3] Z. Pâclișan, *Vechile mânăstiri românești din Ardeal*, în: *Cultura Creștină*, VIII, 1919, nr. 78, p. 153. Mînăstirea e menționată și de N. Iorga, *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească*. II, București, 1906, p. 464—5.

[4] Romul Sasu, *Istoria satului Borzești*. Ms., 5 p.

Fig. 1. Ignat Borza, prin 1880—82.

numele de Borza) şi toate casele arse. În 1857[5] se refăcuseră 87 case şi erau 458 locuitori; o şcoală modestă de lemn avea să se ridice abia după 1876[6]. În aceste condiţii îşi petrecu anii copilăriei Ignat Borza, al doilea dintre şase fraţi, crescuţi cu mari greutăţi de părinţii ţărani[7]. Se rupse din sat, plecînd ca muncitor ziler; dar marea cotitură din viaţa sa fu intrarea în armată, în regimentul românesc 50 inf. din Alba Iulia. Aici învăţă nu numai carte românească, ci şi limba germană şi mai ales, prin contactul nemijlocit cu numeroşii ofiţeri români şi cu tagma bine închegată a subofiţerilor — care aveau o societate de lectură românească[8], relaţii cu intelectualii oraşului şi o animată viaţă socială[9] — îşi făcu educaţia românească. Foarte apreciat pentru inteligenţa şi destoinicia sa, avansă curînd pînă la gradul de sergent-major de instrucţie şi apoi de cancelarie, iar după pensionare administră cantina ofiţerilor pînă în 1905, cînd se retrase la Turda, pentru a se dedica micei sale ferme model.

Ignat Borza, format în şcoala vieţii, a desfăşurat o complexă şi valoroasă activitate. Fiind primul fiu al satului său care şi-a făcut rosturi bune în lume, a ajutat din răsputeri pe toţi consătenii săi să-şi dea copiii la şcoli şi să înveţe meserii, a înfiinţat o bibliotecă a şcolii, i-a învăţat să se gospodărească raţional. Antrenat de Vasile Osvadă, a organizat la Alba Iulia felurite întovărăşiri, a fost vice-preşedintele Reuniunii meseriaşilor, comercianţilor şi economilor români. Prezent la toate marile adunări ale Partidului Naţional Român, membru activ al Asociaţiunii, generos la toate colectele, îi cercetau casa toţi oamenii de

---

[5] *Tabelle statistice despre starea populatiunei alu Marelui Pricipatu Transilvania, achise langa proieptulu de lege despre schimbarile necesarie în înpartirea lui politica. 1857.*

[6] În *Siematismulu veneratului cleru alu Archidiecesei metropolitane greco-catolice a Alb'a-Juliei si Fagarasiului pre anulu 1876*, Blaj, 1876, p. 178 nu e atestat edificiul şcolar; în schimb în *Siematismulu...*, 1880 e menţiunea: „Cas'a scolaria are".

[7] P. Ignat Borza v.: + *Baciu Borza*, în „Unirea Poporului", XVII, 1935, nr. 1, p. 5—6; Alexandru Borza, *Amintirile unui naturalist din Alba Iulia.* Notiţe autobiografice. Ms., *Passim;* I. Resmeriţă şi I. T. Tarnavschi, *Alexandru Borza.* Bucureşti, ed. Litera, 1976. P. 7—10.

[8] Fondată în 1876. V. *Familia*, XII, 1876, nr. 5, p. 59, *O societate nouă.*

[9] *Ibid.*, nr. 8, p. 96.

bine, începînd cu venerabilul Axente Sever. Își dădu concursul, la fel de zelos și la organizarea rînduielilor românești, după 1 decembrie 1918.

Mobilizarea sa pe granița Moldovei se plasează în prima fază a carierei sale militare, cînd avea 22—23 ani și gradul de caporal. Rememorînd, după o jumătate de veac, cele trăite în tinerețe toate i se înfățișează clar și colorat și le relatează cu bonomia ce-i era specifică.

Prima informație e privitoare la atitudinea românilor care purtau uniforma austro-ungară: și aici avem cazul fericit al unui regiment cu componență românească sau, cel mult, cu unele elemente „nemțești" (sași sau austrieci), care împărtășeau opiniile românilor. „Noi puteam politiza după plac" ne arată că fără reticențe tinerii militari își manifestau adeziunea sufletească la războiul purtat de armata română, „cu mare bucurie" primeau anunțurile victoriilor și așteptau propria lor eliberare[10].

Fig. 2. Familia Ignat Borza, prin 1894.

De altfel, prietenia cu grănicerii români indică identitatea de sentimente și dorinți ale românilor de pe ambele versante ale Carpaților, în ciuda uniformelor militare diferite pe care le purtau. Iar repertoriul cîntărilor care răsunau în regimentele confinare românești — și nu numai în lunile războiului — era cel difuzat de „Gazeta Transilvaniei", „Familia", „Amicul familiei", „Cărțile săteanului român": deci identic cu cel uzitat în România[11].

O altă informație e, prin contrast, privitoare la puțina însuflețire din satul natal: motivată prin lipsa preotului și a învățătorului. În realitate Șematismele arată că între 1876—1880 paroh era Ioan Deac, iar învățător Maxim Pop. Fenomenul ar avea o altă explicație, mai ales că nu e limitat la Berchiș. În „Gazeta Transilvaniei"[12] într-o informare, *De sub poalele Munților Apuseni*, I.P.P. reproșează puținul zel în colec-

[10] Dorința lor era exprimată sub forma de prognostic. V. *Familia*, XII, 1876, nr. 41, p. 492: *Mai nou.* Erumperea resbelului este neincungiurabile. Romani'a va luá parte activa, si ca recompensa va fi redicata la regatu; după alte sciri se va si arondá adnectandu la sine Bucovina și Transilvania....

[11] Cf. Octavian C. Tăslăuanu, *Spovedanii.* București, Minerva, 1976, p. 42. Satul natal al lui Tăslăuanu, Bilbor, era tocmai în regiunea unde fusese mobilizat Ignat Borza.

[12] „Gaz. Trans.", XL, 1877, nr. 82, p. 3.

tele în favoarea răniților. De fapt, dintre cele 34 liste lansate din Turda de Emilia Rațiu nu toate s-au întors completate. Din unele sate din apropierea Berchișului s-a răspuns cu generozitate (Sălicea de sus, Iara, Poiana Arieșului, Turu). Poate recenta numire a lui Grigore Moldovan (Moldován Gergely) ca inspector școlar ar fi intimidat pe învățătorii și intelectualii satului[13].

O a treia informație e privitoare la starea de spirit a secuilor, care, în ciuda multor zvonuri în legătură cu un presupus complot[14] care ar fi urmărit să „taie drumul românilor", nici nu visau așa ceva.

Valeria Borza născută *Rațiu* (1867—1944) era al cincilea copil dintre cei șase ai lui Ioan și Dafina Rațiu, țărani fruntași din Teiuș. Crescută „în tradițiile familiare curate și nobile de grăniceri"[15], urmase școala primară la școala gr. cat. din Teiuș, avîndu-l ca învățător pe Ștefan Crișan. Ea „a schimbat cătrința elegantă cu fusta orășenească atunci cînd s-a căsătorit"[16] cu Ignat Borza. Valeria Borza, atît în cadrul familiei ei, cît și în reuniunile femeilor române în care activa, a fost un exemplu de dăruire, crescînd, pe lîngă unicul său fiu (Alexandru), numeroși nepoți și nepoate. În epoca războiului ea avea 10—11 ani.

Informația pe care o dă mai întîi e referitoare la acțiunea de colectare. Într-adevăr, „Gazeta Transilvaniei"[17] reproduce o impresionantă scrisoare a învățătorului Crișan, la care era anexată lista de contribuție a „opidului Teusiu". Printre femeile care au trimis scame e și Dafina Rațiu iar printre donatorii de bani Ioan Rațiu.

O altă informație e relativă la cîntece inedite care răsunau „în școală, pe stradă și la cîmp".

Ioan F. Negruțiu (1854—1940) e o personalitate bine cunoscută în viața școlii românești din Transilvania. Născut în Sucutard[18] (jud. Cluj) din părinții Simion și Ana Fekete Negruțiu, țărani, și-a început studiile secundare la liceul armeno-catolic din Gherla, continuînd, din cl. II—VIII, la liceul din Blaj, unde s-au ocupat de educația sa fratele mai mare al

[13] „Gaz. Trans.", XL, 1977, nr. 80, p. 4 aduce știrea că școala românească din Luduș a fost închisă de inspectorul Grigore Moldovan.

[14] Toată presa vremii era plină de cele mai alarmante și contradictorii știri în această privință.

[15] Al. Borza, *op. cit.*, p. 1.

[16] *Ibidem.*

[17] „Gaz. Trans.", XLI, 1817, nr. 12, p. 4.

[18] Prof. I. F. Negruțiu v.: I. F. N., *Autobiografie* (scrisă la 80 ani, pentru nepoții săi), ms.; Dr. Coriolan Suciu, *Ioan F. Negruțiu*, director pensionar. Blaj, Tip. Seminarului, 1939. Reproducere din Anuarul școalei normale române unite de învățători din Blaj, pe anii 1928/9—1938/9. 12 p.

tatălui, canonicul Ioan Fekete Negruțiu[19] și sora acestuia, Ana[20], căsătorită Dulog. De la părinții crescători a primit îndrumarea de la care nu avea să se abată nici o clipă, o dăruire integrală școlii și neamului. Studiile superioare le-a făcut la Academia Teologică din Gherla. În 1880 și-a început cariera didactică la Blaj, doi ani la liceu, iar din 1882—1928 la Preparandie, între 1909—1928 fiind și directorul școlii. I. F. Negruțiu și-a completat activitatea de la catedră, publicînd o bogată serie de manuale școlare. Ca student încă, și-a început activitatea publicistică, colaborînd la trei periodice editate de fratele său mai mare, Nicolae[21]: „Cărțile săteanului român", „Preotul român" și „Amicul Familiei". Ca profesor la Blaj a colaborat la „Foaia Scolastică", redactată de I. Micu Moldovan, iar din 1899—1914 a fost redactorul — neretribuit — al „Foii Scolastice", renăscută și devenită organul Reuniunii învățătorilor din Arhidieceza de Alba Iulia și Făgăraș, al cărui preșe-

Fig. 3. Ioan F. Negruțiu în 1878.

[19] P. canonicul I. F. Negruțiu (1817—1888) v.: V. Gr. Borgovan, *Biografia canonicului Ioan Fekete Negruțiu, dedusă din acte și scrisori originali. Anexe: cuvîntul funebral rostit la înmormîntarea lui și scurtă descriere a înmormîntării.* Gherla, 1889; *George Barițiu și contemporanii săi.* Vol. III. Ediție de Șt. Pascu, I. Pervain, I. Chindriș, D. Suciu, M. Popa și G. Neamțu. Coordonatori: Șt. Pascu și I. Pervain. București, Ed. Minerva, 1976. Documente literare. P. 129—137; Alexandru Lupeanu, *Evocări din viața Blajului.* Blaj, Tip. Seminarului, 1937. P. 120—126; Prof. I. F. Negruțiu, *op. cit., passim.*

[20] P. Ana Dulog n. Fekete Negruțiu (1819—1904) v. „Unirea", XIV, 1904, nr. 13, p. 127; Al. Lupeanu, *op. cit.*, p. 123—126.

[21] Nicolae Fekete Negruțiu (1848—1890), profesor la Preparandia din Gherla, protopop al Dejului, publicist. A editat și redactat o serie de periodice de mare circulație în Transilvania: „Cărțile săteanului român", „Predicatorul săteanului român", devenit apoi „Preotul român", „Amicul Familiei", „Lumea nouă", „Higiena și școala" (aceasta din urmă redactată de dr. P. Vasici). „Predicatorul" avea și colaborarea lui Iraclie și Ciprian Porumbescu. N. F. Negruțiu a avut și o librărie românească la Gherla fiind în strînsă colaborare cu I. Micu Moldovan care îi trimitea cărți de la Blaj și îi procura și din România (V. Arhivele Statului, Cluj, Fondul Blaj, fond I. Micu-Moldovan, 4715—4729). Lipsește monografia pe care o merită N. F. N.; p. aspecte izolate v., de ex., Leontin Ghergariu, Revista *„Amicul Familiei"*, în „Tribuna", XVII, 1973, nr. 32, p. 14; Mircea Popa, *Dinamica presei literare*, în „Tribuna", XX, 1976, nr. 50, p. 7.

dinte era. Activitatea sa obștească a fost foarte bogată, la multe acțiuni colaborînd îndeaproape cu Augustin Bunea și Vasile Hossu, mentorul lor fiind nu odată Ioan Micu Moldovan. Amintim cîteva: întemeierea Azilului de copii, care avea să devină Școala îndrumătoarelor de grădinițe; Internatul școlii de fete din Blaj; Comisiunea Consistorială care avea menirea să salveze școlile gr. cat. amenințate cu închiderea de către guvernul maghiar; directorul Despărțămîntului Blaj al Asociațiunii timp de 15 ani; președintele secției școlare a Astrei; președintele primei societăți economico-comerciale din Blaj, „Plugarul".

În epoca războiului era student în anul III al Academiei Teologice. Paginile amintirilor lui I. F. Negruțiu cuprind, de fapt, răspunsurile pe care le-a dat în februarie 1927 lui Sextil Pușcariu. Acesta trimisese unor persoane mai vîrstnice din Transilvania un chestionar privitor la modul cum românii au participat la războiul pentru independență. La cererea identică a ginerelui său, profesorul Borza, i-a trimis ciorna răspunsurilor date lui Pușcariu. Din conferința acestuia sînt cunoscute unele din faptele relatate de I. F. Negruțiu. Dat fiind că toate cele 9 scrisori primite de Pușcariu sînt datate între 20—28 februarie, putem presupune că cererea acestuia fusese făcută cu puțin timp înainte și cei chestionați fuseseră rugați să răspundă fără zăbavă. Această grabă explică unele lacune și inadvertențe din amintirile bătrînului director.

Prima parte a documentului e intitulată *Amintiri* și conține relatarea stării de spirit în Academia Teologică din Gherla, unde clericul Ioan F. Negruțiu era și președintele societății de lectură „Alexi-Șincai"[22]. Dintre elementele legate de războiul pentru independență amintește, pe lîngă entuziasmul general în Transilvania, ca element local, specific, cum un copil de 10 ani, elevul Casiu Maniu[23], introducea în Seminar „Gazeta Transilvaniei" și alte ziare; apoi articolele publicate de teologi în „Gazeta Transilvaniei". Faptul acesta ar fi atras o perchiziție la sediul

[22] Societatea, care poartă îngemănate numele primului episcop al Gherlei, învățatul filolog Ioan Alexi (1801—1863), ctitorul Academiei teologice de aci, și al lui Gheorghe Șincai, luase ființă în noembrie 1869, sub președinția lui Nicolae F. Negruțiu, atunci student („Familia", V, 1869, nr. 46, p. 285—286). Aveau și o revistă „religiosa-beletristica in manuscriptu", *Steaua Mării*. Ioan F. Negruțiu fusese ales președinte în 7 iunie 1877 („Familia", XIII, 1877, nr. 25, p. 299—300), avînd experiență, ca președinte de societăți de lectură, de la liceul din Blaj (v. Arhivele Statului, Filiala jud. Alba, Depozit Blaj, Fond Gimnaziul superior, Col. Pompei Bârlea, nr. 9).

[23] Casiu Maniu (1867—1943), fiul dr. Ioan Maniu și al Clarei n. Coroianu, după ce primii pași i-au fost îndrumați de părinți și de bunicul D. Coroianu, și-a făcut ucenicia în luptele politice sub îndrumarea unchiului său Iuliu Coroianu (manuscrisul „Memorandului", păstrat la Bibl. Acad., București, e în mare parte scris de mîna sa, sub dictarea unchiului). Avocat în Cluj, în legătură cu Björnstjerne Björnson, prin acesta a publicat în străinătate articole în favoarea cauzei române; condamnat de două ori la cîte un an temniță la Vaț. După Unire, profesor la universitatea din Cluj (Mulțumesc dr. Ionel Pop, care a avut amabilitatea să-mi comunice detaliile).

societății „Alexi-Șincai", precum și sechestrarea arhivei și a bibliotecii[24]. În realitate, această intervenție a autorităților fusese provocată de o altă acțiune a clericilor și anume colaborarea lor strînsă cu „Arboroasa"[25] din Cernăuți, care cu puține zile înainte suferise o soartă mult mai gravă întrucît, pe lîngă dizolvarea Societății, conducătorii ei, în frunte cu Ciprian Porumbescu, fuseseră arestați și împrocesuați.

Fig. 4. Nicolae F. Negruțiu în 1880.

Această precizare a fost făcută chiar în presa timpului prin două articole publicate în „Gazeta Transilvaniei"[26], primul semnat „Severu", iar al doilea de Titu Budu, „concipistu episcopescu"; acesta din urmă specificînd că percheziția se făcuse la ordinul Ministrului Cultelor, la sesizarea Locotenenței din Bucovina. În luna mai societatea „Alexi-Șincaiana" este găsită nevinovată și își poate relua activitatea, cu unele îngrădiri[27].

În continuare își dapănă amintirile legate de Blaj. Semnalăm trei elemente interesante privitoare la reacția entuziastă a Blajului la căderea Plevnei. Ele au fost utilizate de Sextil Pușcariu și ulterior de alții, și anume că meseriașii Blajului, în bucuria lor, au improvizat un cîntec, în care refrenul consfințea prestigiul de bun român al lui Teofil Socaciu, „un venerabil cetățean fruntaș"; iluminația originală de pe dealul Pîrva[28]

---

[24] La 24 dec. 1877. Prof. I. F. N. relatează această întîmplare, cu savuroase detalii, și în: Dr. Victor Bojor, *Canonicii diecezei gr. cat. de Gherla, acum Cluj-Gherla. 1857—1937.* Cluj, Impr. F. Cărților Funduare, 1937, P. 132—134, adăugînd că, în urma percheziției, articolele trimise de clericii din Gherla erau expediate din Cluj.

[25] Principalul cap de acuză era o scrisoare, reprodusă fragmentar în „Familia", XIII, 1877, nr. 31, prin care tinerii gherleni incitau la luptă pe frații lor, împotriva „diabolescului pangermanism" (v. și Const. Ghiban, *Cînta la Stupca o vioară*, ed. III, București, ed. Militară, 1964, p. 218).

[26] „Gaz. Trans.", XL, 1877, nr. 99, p. 3 și nr. 102, p. 3.

[27] *Ibid.*, XLI, 1878, nr. 37, p. 4.

[28] V. Radu Brateș, *Aspecte din viața Blajului.* Blaj, Tip. Seminarului, 1942, p. 95. Totuși bătrîna „Gazeta Transilvaniei" păstrează cea mai caldă relatare, ca fiind scrisă sub impresia sărbătorii înseși.

(...) Abia in diminetia acestei dile (= 12 dec.) primira adeca si blasianii scirea despre caderea Plevnei sub loviturile valoróselor bracia ale armatei romane (...). Parola dilei erá numai și numai „caderea Plevnei", obiectu de discursu numai bravura militera a fratiloru nostri si intieleptiunea conducatoriloru loru Or'a a siés'a de séra erà ficsata se anuncie giurului *gloria romana* si entusiasmulu

și, în sfîrșit, faptul că și-au luminat ferestrele chiar și puținii unguri din Blaj.

La întrebarea lui Sextil Pușcariu dacă tinerii ardeleni s-au înrolat în armata română, I. F. Negruțiu înșiră o serie de nume. Omite însă să menționeze că pe cîmpul de luptă și-a umplut pieptul de decorații chiar un blăjan, Dumitru Christian (1853—1933). Acesta, rămînînd de copil orfan de ambii părinți, a studiat la gimnaziul din Blaj pînă în cl. VI[29], apoi a trecut în Țară prin „vama cucului", s-a înscris la Școala Militară și, ca ofițer de roșiori, a luptat pentru independența României. În 1927 venerabilul maior în retragere D. Christian a defilat împreună cu ceilalți veterani la sărbătorirea semicentenarului independenței. În 1880 I. F. Negruțiu avea să se căsătorească cu învățătoarea Leontina Christian, sora eroului.

La întrebarea lui S. Pușcariu relativă la colectele care se făceau în favoarea răniților, se amintește colecta de la Blaj, publicată în „Gazeta Transilvaniei"[30]. E interesant să examinăm numele celor care au donat. Primul donator se ascunde sub pseudonimul „Cutare", cu suma de 200 florini. Întrucît urmează canonicii Capitlului, în frunte cu Timotei Cipariu, putem presupune că generosul anonim este însuși mitropolitul Vancea, care nu voia să aducă prejudicii bisericii unite, dîndu-și numele. Notăm donația canonicului I. F. Negruțiu (un galben imperial), a Anei Dulog n. Fekete (5 florini), a Anei Siofanu, mama crescătoare a fraților Christian (5 fl.), pentru a evidenția contribuția familiei lui I. F. Negruțiu, din totalul celor 106 donatori.

---

de care se implura ánimale blasianiloru la fermecatoriulu audiulu de atata triumfu reportatu asupr'a semilunei odinióra atatu de infricosiate; si éta, deodata cu baterea acelei ore se inaltiau columne de lumina impunatoria la crucea Blasiului, in dealulu dela Petrisatu si la petr'a libertatei. Entusiasmulu era generale. In tote partile resuná aerulu de imnuri nationali, cari incetau numai din candu in candu, spre a lasá se se audia urarile fratiesci de „se traiasca brav'a armata invingatoria...". Iluminatiunea tienú peste trei óre, candu fiacare se intórse la ale sale in tóta ordinea (...) X („Gaz. Trans.", XL, 1877, nr. 96, p. 3).

[29] Îl putem urmări în registrele Gimnaziului superior din Blaj pînă în 1869—1870, cînd, la cl. VII, găsim: „Demetriu Cristian, 15 ani, a desertatu" (Arhivele Statului, Filiala jud. Alba, Depozitul Blaj, Fond Gimnaziul superior, reg. 285 (Informatiuni despre scolarii gimnasiului... dein Blasiu, pre anii 1866/7...1869/70).

[30] Colecta a fost făcută prin Maria Marinu, Iuliana de Papu și Ana Stoia, „spre a micșora suferințele vulneratilor romani"; numerarul a fost expediat direct Crucii Roșii române, iar scamele și alte obiecte prin Diamandi Manole, de către Ion Micu Moldovan (v. A. Lupeanu, *Blajul și soldații români răniți în războiul de la 1877—78*, în „Unirea Poporului", IX, 1927, nr. 20, p. 3—4). Lista a fost publicată în „Gaz. Trans.", XL, 1877, nr. 58, p. 4, cu mențiunea: „Speramu inse, ca se vor mai aduná inca, pentru ca dómnele colectante susu numite nu voru crutia ostenel'a a continua cu colectarea si mai departe". Remarcăm că la toate acțiunile în favoarea răniților, ca de altfel la toate colectele în favoarea școlilor, au contribuit și blăjenii care nu erau români, dar se integraseră în colectivitate (cu excepția oficialităților): Carol Schiesszl, Pongratz Gergely, Simon Mendel, Augusto Mazzucchi.

Această colectă nu a fost unica. Găsim în „Gazeta Transilvaniei"[31] darea de seamă asupra unei „prelegere publica in favorea ranitiloru" a avocatului din Sibiu I. Popa, conferință umoristică, cu care ocazie s-au colectat 52 fl. pentru răniți. În alt loc[32] găsim un anunț dat de „studenții cl. VI", care din sărăcia lor au strîns 6 fl. și 3 cor. De bună seamă n-a rămas fără ecou apelul adresat de I. C. Drăgescu lui I. Micu Moldovan de a ajuta cu numerar și obiecte „Spitalul Independenței" din Craiova, al cărui medic era. Avem toate motivele să credem că s-au mai făcut și alte colecte.

O altă colectă, la care însuși autorul a contribuit, dar uită să o amintească, a fost făcută la Gherla[33]; cu atît mai emoționantă, cu cît sînt subscrise și sume foarte mici de către tineri care, cei mai mulți, se jenează să își dea numele.

Următorul paragraf e referitor la conștiința națională în Transilvania pe timpul războiului din 1877. I. F. Negruțiu amintește societățile studențești de la Blaj, Gherla și Cluj. Autorul cunoștea bine situația de aici, întrucît, după absolvirea studiilor teologice, a petrecut aci un an, făcîndu-și stagiul militar. În orele libere frecventa la universitate cursurile de limba română ale profesorului Gregoriu Silași și întrunirile societății „Iulia", unde a cunoscut îndeaproape pe avocații Iuliu Coroianu și Aurel Isac. Acestor trei cărturari le aduce tributul recunoștinței sale pentru îndrumările primite.

La următoarea chestiune, privitoare la conferințele și publicațiile despre război, se atrage atenția asupra unora. Lista trebuie completată, evident, și cu altele. Probabil dintr-un sentiment de discreție, ușor de înțeles, trece sub tăcere activitatea publicistică a fratelui său Nicolae, atunci profesor la preparandia din Gherla. Acesta, în periodicele pe care le edita, și în mod deosebit în „Cărțile săteanului român", ducea o campanie entuziastă de exaltare a vitejiei românești. Prin unul din articolele sale îndrăznețe și-a atras un proces de presă mult comentat în ziarele românești[34]. În cursul procesului, judecat la Sibiu, în care era implicat

---

[31] „Gaz. Trans.", XIL, 1878, nr. 13, p. 4: „Iubileu de 24 de ani in tain'a a sies'a si in proroci'a lui Abc", „plina de observatiuni glumetie si alusiuni ingeniose", foarte frecventată, deși abia cu o oră înainte de începere s-a știut că e permisă. V. și Al. Matei, Documente noi privind Războiul de independență și Transilvania (II), în „Tribuna", XXI, 1977, nr. 19 (1064), p. 8.

[32] „Gaz. Trans.", XIL, 1878, nr. 21, p. 4. Pentru apelul lui I. C. Drăgescu v. Gelu Neamțu, I. C. Drăgescu, militant pentru republică și dacoromânism (1866—1914), în: Anuarul Institutului de istorie și arheologie. Cluj. XV, 1972. Pp. 280—281. Academia de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România.

[33] Colecta, făcută în luna decembrie 1877, prin Ludovica Borgovan n. Anton, totalizează 89 donatori, printre care I. F. Negruțiu însuși (1 florin) și fratele său Nicolae (1 galben și un leu); și numeroși tineri clerici — unii semnînd „un năcăjit", „alt năcăjit", dar sacrificînd din sărăcia lor cît au putut („Gaz. Trans.", XIL, 1878, nr. 7, p. 4; și în „Cărțile săteanului român", II, 1877, cursul XII; și în „Familia", XIII, 1877, nr. 47, p. 562).

[34] Articolul incriminat a apărut în „Cărțile săteanului român", Cursul II, 1877, Cartea 6 (coperta II, r. și v.). Autorul — N. F. N. — înfiera campania de presă deslănțuită împotriva României independente, amintind și disolvarea comi-

şi tipograful F. Wolff, s-a dovedit simpatia saşilor pentru cauza românească. Cei 12 juraţi, în unanimitate, l-au declarat nevinovat, magistraţii obligîndu-l numai la o amendă, pentru acoperirea cărei I. Micu Moldovan a organizat la Blaj o colectă[35]. Şi după încetarea războiului N. F. Negruţiu continuă să publice în „Amicul Familiei" multe lucrări literare inspirate din acest episod eroic.

Ecouri ale războiului pentru independenţă găsim şi în *Manualul de Stilistică pentru Scolele medie si institutele preparandiali* tipărit la Blaj, în 1884, de I. F. Negruţiu însuşi. La p. 26 se exemplifică o figură de stil printr-un citat din „Sergentul"; la p. 57 se recomandă, ca exerciţiu de povestire, lupta de la Plevna; la p. 124 e reprodusă o anecdotă „din resbelulu romano-turcu", iar la p. 237 citează două strofe din „Peneş Curcanul".

*

Documentele cuprinse în Anexe pe de o parte confirmă date şi situaţii notorii, iar pe de alta fac cunoscute detalii inedite şi aruncă lumină asupra atitudinii militarilor români din armate austro-ungară şi asupra unui centru de cultură şi luptă românească, cum era Gherla în epoca războiului pentru independenţă.

VIORICA LASCU

ANEXE

IGNAT BORZA

La izbucnirea războiului eram în garnizoană în Bistriţa — domn corporal. În vremea ce am făcut, eu cu 4 oameni, serviţiul de vardă la Tihuţa — 14 zile — vine ordin de la Sibiu că batalionul nostru, I batalion din 50 rgt., la moment să plece în Secuime să împedece pe secui de a tăia drumul românilor care duc

---

tetelor femeilor române. Acest al cincilea proces de presă al lui N. F. N. s-a judecat la Sibiu în 11/23 oct. 1877. E relatat în amănunte în „Gaz. Trans.", XL, 1877, nr. 83, p. 2 şi în „Cărţile...", II, 1877, Cartea 11, coperta II; „Gaz. Trans." în nr. 84, p. 1, anunţa respingerea, de către curtea de casaţie, a recursului procurorului.

[35] La 30 oct. 1877 N. F. N. îi scrie fostului său profesor I. Micu Moldovan: „Benevoliti a mediuloci una collecta pentru acoperirea mulctei banale, la care sum judecatu (...) Ar fi bene se se faca inca in 1 di a lunei noemvrie ca atunci toti au bani" (Arhivele Statului, Cluj, Fond Blaj, fond. I. M. Moldovan, nr. 4226). Pe f. 2 v. I. M. M. notează numele donatorilor — profesori ai academiei teologice — şi sumele donate, totalizînd 12 fl. şi 62 cor.

armată contra turcilor. Cineva a trădat planul secuilor, vrea să zică al ungurilor peste tot — Ugron Gabor[1] le-au fost șoptită ceva la ureche.

Pleacă batalionul către Györgysztmiklos[2], 5 stații. Eu după 14 zile plec în urma lor, ajung la Gy.szt. Miklos după 30 zile. Aci era liniște. Bieții secui nici nu visau așa ceva, ei ca și ai noștri, la țară, le pare bine că pot trăi și că au borobisca în ploscuța lor drăguță. Aici am petrecut în liniște iarna. În 1878 ne mobilizăm și noi, ne facem tranșee, în lungul granitei spre România. Eu împărțit la Bicaz, am preluat cetățuia ce se află de-asupra satului către răsărit, unde am petrecut pînă la potolirea războiului. Gazete nu primeam, eram totuși în curent cu mersul războiului, aflînd totul de la puținii intelectuali[3] din loc și primind vești de pe acasă.

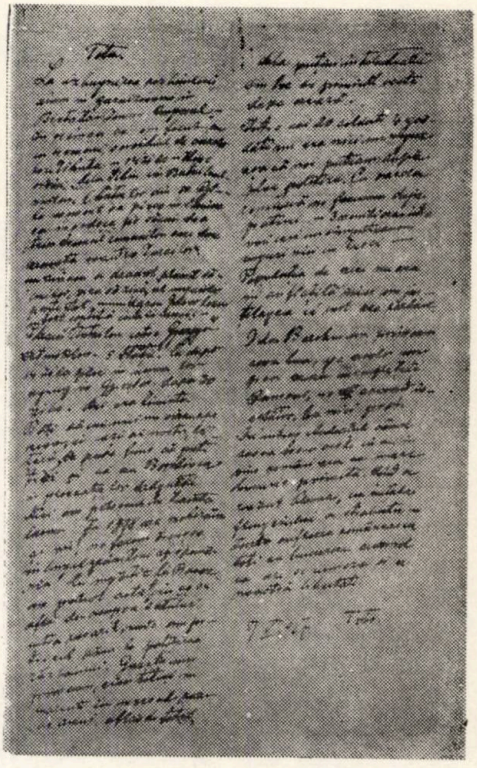

Fig. 5. Facsimil: amintirile lui Ignat Borza.

Între cei 20 soldați [și] gradați nu era nici un ungur, așa că noi puteam după plac politiza. Cu varda română ne făcusem deja pretini. Trei nemți erau între noi care nu simpatizau cu ungurii nici cu turcii. Populația de aci nu era însuflețită nici nu înțelegea ce rost are războiul.

De la Berchiș nu primeam ceva bun, pe acolo nu prea erau însuflețiți, oamenii neavînd învățător, ba nici preot.

În întreg Ardealul, cînd sosea vreo veste că au învins românii, era cu mare bucurie primită. Cînd a căzut Plevna, cu iuțeala fulgerului a străbătut în toată suflarea românească. Toți se bucurau crezînd că are să urmeze și a noastră libertate.

5.V.927.

Tata

[1] Ugron Gábor (1847—1911), n. Odorhei, deputat și politician, reprezentant al forțelor de centru-stînga.

[2] Gheorgheni

[3] La Bicaz era paroh Solomon Cotta și învățător Simeon Cotta, la Corbu păr. Teodor Cojocariu, la Telecu Ioan Cotta și Alex. Urzica, la Tulgheș Mihail Dobran și Simeon Suteu, V. Siematismului . . ., 1876.

VALERIA BORZA

Ca şcolăriţă (= cînd eram elevă), atît femeile cît şi copilele[4] pregăteau scame pentru răniţii români; tot aşa făceau şi ungurii pentru turci. Se cînta în şcoală, pe stradă şi la cîmp:

Frunză verde busuioc,
toată lumea-i cu noroc,
numai Plevna arde-n foc.

Însufleţirea era mare, se rugau cu toţii lui Dumnezeu să ajute românilor să bată pe turci, ca să scape de jugul lor.

După război se cînta în întreg Ardealul, mai cu seamă la miliţie (= în armată), în regimentele româneşti:

1. *Foaie verde de stejar,*
nu mai am de turc habar etc.

2. *Colo-n Plevna şi redute*
stau păgînii mii şi sute etc.

3. *Hora Griviţei:*
Fata lui Gazi-Osman,
Griviţa, poartă un colan.

4. *Fii ai României,*
tot feciori de frunte.

5. *Oştile stau faţă-n faţă*
strînse-n cîmpul de război,
Lupta aproape-i să se-nceapă,
lupta crîncenă de-apoi.

[4]Cfr. declaraţia Mariei Baiulescu (S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 204). Îşi aminteşte că o dureau mîinile, fiind copilă, de multele scame făcute.

Fig. 8 Dumitru Christian, în uniformă de căpitan de roşiori.

IOAN F. NEGRUȚIU

RĂZBOIUL INDEPENDENȚEI

1877

Amintiri

În anul 1877, cînd s-a început războiul, eram student la Academia teologică din Gherla. Îmi aduc cu drag aminte de zilele acelea (...). Îmi aduc bine aminte că în anul 1877, în cursul războiului, aveam director al Academiei teologice pe vrednicul și neuitatul canonist, Dumitru Coroian[5] (...). Acesta, ca un adevărat părinte, prin poveţele sale continue, ne îndruma la viaţă creştinească şi naţională românească.

Prin nepotul său Cassiu Maniu, atunci elev al şcolilor din Gherla, azi profesor la Universitatea din Cluj, ne trimitea „Gazeta Transilvaniei" şi alte ziare, ca să fim în curent cu mersul războiului pentru independenţă. Aveam şi harta războiului pentru independenţă.

Eram fericiţi şi ne rugam lui Dumnezeu să se îndure spre noi românii, să ajute armatei române ca să scape România de sub jugul semilunei barbare.

Prin articolele publicate în „Gazeta Transilvaniei" am dovedit dragostea noastră către fraţii noştri de peste munţi şi dorinţa noastră de a-i vedea şi a-i saluta ca învingători asupra semilunei barbare.

Autorităţile ungare au dat de vestea manifestaţiilor noastre româneşti şi după apariţia acestui articol Banfy, prefectul judeţului Solnoc-Dobâca, cu reşedinţa la Dej, a trimis o delegaţie ca să ancheteze în seminarul nostru. Au venit pe neaşteptate, ne-au surprins, dar focul românesc din sufletul nostru s-a înviorat, a crescut şi mai mult. Întîi au încercat zadarnic să afle pe îndrăzneţul corespondent. Au început apoi să ne sechestreze arhiva, ca să afle pe corespondentul de la „Gazeta Transilvaniei" şi alte scrisori. Cu isteţimea focului nostru tineresc am mîntuit multe scrisori şi corespondenţe primite de la societăţile şi fraţii noştri din Vechiul Regat, înainte şi cu deosebire în cursul războiului pentru independenţa dulcei noastre mame „România". Comisia a lucrat o jumătate de zi, pînă cînd ne-a împachetat întreaga arhivă — adică ce le-am lăsat noi — şi nişte reviste şi cărţi din biblioteca societăţii.

Prin o delegaţie am rugat pe P. S. Episcop de atunci, Mihail Pavel[6], ca să intervină la prefectul pentru noi. Ne-a promis că va interveni şi ca nu cumva, în drumul spre Dej, lăzile care ascundeau arhiva şi cărţile din biblioteca noastră

---

[5] Demetriu Coroianu (1814—1891), sălăjan, cu studii secundare la Cluj şi teologice la Blaj, vicar episcopesc al Sălajului şi din 1873 canonic la Gherla, rector al seminarului teologic şi prefect al tipografiei, inspector al şcolilor româneşti din Năsăud, figură proeminentă în acţiunile cultural-politice ale românilor. V. V. Bojor, *op. cit.*, pp. 115—136.

[6] Mihail Pavel (1827—1902), sătmărean, cu studii la Viena. Vicar foraneu al Maramureşului, între 1873—1879 episcop al Gherlei; apoi al Orăzii. Sub cîrmuirea sa dieceza, mai ales şcolile, au cunoscut o epocă de înflorire. La moarte e plîns de Iorga. V. V. Bojor, Episcopii diecezei gr. cat. de Gherla, acum Cluj—Gherla, . . ., Tg. Mureş, 1939, p. 269 sqq.

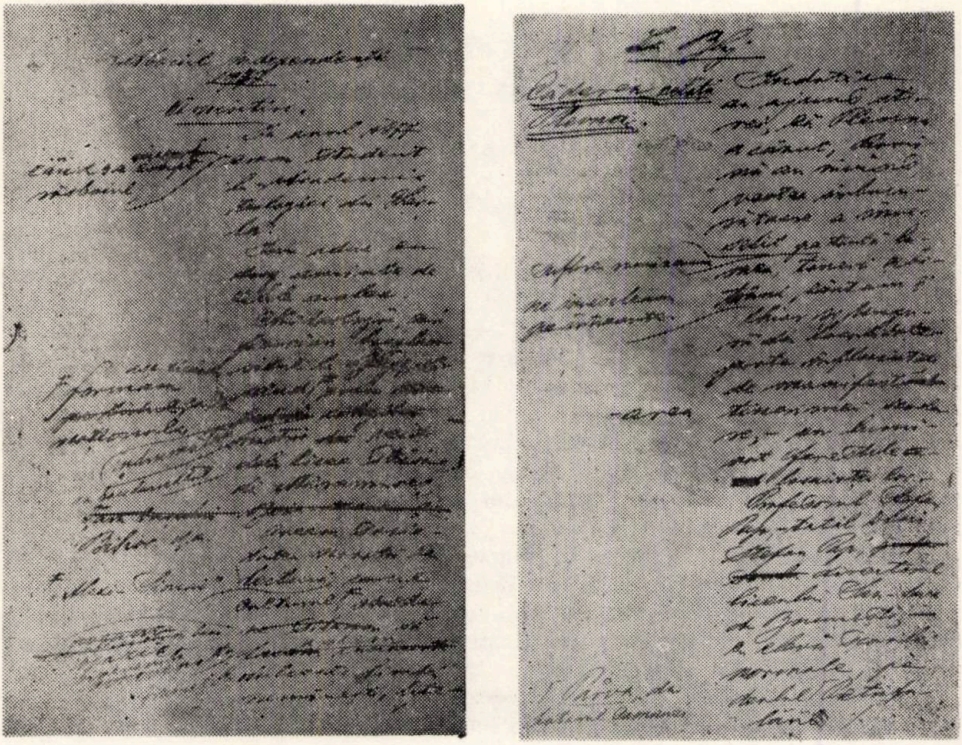

Fig. 6. 7. Amintirile lui I. F. Negruțiu.

să se rătăcească, pentru transportarea lor a pus la dispoziția comisiunii trăsura de povară a curții episcopești.

După transportul acesta am mers din nou la P. S. Episcopul nostru și l-am rugat să intervină la prefectură ca să ne lase în pace și să ne retrimită arhiva și cărțile secvestrate. Mulțumită acestei înalte intervenții, peste 2 luni am reprimit lucrurile secvestrate; dar ni s-au interzis aspru corespondența și orice manifestație. Tot atîtea măsuri care, în loc să ne descurajeze, ne-au mărit dragostea de neam și împlinirea datorințelor noastre de români. Mulți regretau că nu suntem și noi în armata română, să ajutăm pe frații noștri întru scuturarea pe vecie a jugului barbar.

Cu gîndul, cu sufletul, cu inima noastră tinerească eram în mijlocul lor în redute, în tranșee, la Plevna. Ziua și noaptea ne rugam, ceream de la Părintele nostru ceresc biruința pentru armata română, pentru neamul românesc. Și bunul Dumnezeu ne-a ascultat ruga noastră. În ziua de 28 noembrie 1877 cetatea Plevna este cuprinsă de armata română (...), a învins și astfel România și-a cîștigat independența de mult așteptată.

Bucuria noastră a tinerilor și bătrînilor din acele timpuri era mare, atît de mare încît peana omenească nu o poate descrie. Cîntam și ne înveseleam în

credința noastră neclintită că visul nostru se va realiza. „Viitor de aur România are" și din România acum independentă se va naște România mare, care să ocrotească la sînul său ca o mamă bună pe toți fiii săi.

La Blaj

Căderea cetății Plevna. Îndată ce a ajuns știrea că Plevna a căzut, românii au învins, vestea îmbucurătoare a înveselit pe toată lumea; toată suflarea românească, tineri și bătrîni, cîntam și ne înveseleam pe întrecute. Chiar și ungurii din localitate — poate influențați de manifestarea tinerimii școlare — au luminat ferestile locuinței lor.

Profesorul Ștefan Pop[7], tatăl lui Ștefan Pop, directorul liceului Sân Sava din București, cu elevii școalei normale, pe dealul Pârva, din hotarul comunei Petrifalău, dealul cel mai înalt ce se află spre apus de la Blaj, a așezat două grămezi de paie, iar printre ele a lăsat să fugă din vîrful dealului o roată îmbrăcată în paie, care, aprinsă, a fugit printre cele 2 clăi și le-a dat foc, a luminat dealul întreg, închipuind cetatea Plevnei. În același timp elevii cîntau cîntece naționale.

Lumea înviorată privea cu drag la acest minunat spectacol. Manifestațiile în oraș și pe sate se întreceau. „Orășana" Blajului — maeștrii, industriașii — improvizară cîntarea:

„In cetatea Plevna, baciule Filea,
A căzut Osman pașa, baciule Filea."

Baciul Filea era un venerabil cetățean fruntaș, a fost moșul dlui dr. Coltor, azi deputat și canonic.

1. *În războiul din 1877 pentru independența României dintre ardeleni s-au înrolat tineri?*

Tînărul absolvent de liceu Grama Vichentie, fost preot în Rîușor, lîngă Făgăraș, ș.a., cu mai mulți tineri din țara Făgărașului, au luat parte la războiul pentru independență. Asemenea și dl Căpitan Ciucean încă a luat parte la acest război. După terminarea războiului a servit în armata austro-ungară. Tot în acel timp a trecut Carpații și a luat parte la războiul de la Plevna și tînărul Petru Drăgini din Bobohalma, student în cl. V la liceul din Blaj. A trecut o mulțime de tineri ardeleni, mînați de dorul ca să contribuie și ei la scăparea României de sub jurul semilunei.

---

[7] Ștefan Pop (1845—1890), din Silvașul de Cîmpie (Cluj); studii pedagogice și economice la Praga. Ca prof. la Blaj a redactat „Economul" și „Foaia Scolastică". În 1882 trece în România. Prof. la Seminarul Central, Șc. norm. din Buc. și Școala de agric. din Herăstrău. V. St. Șt. Pop, „Cultura creștină", XVIII, 1937, p. 339—342.

2. *Cu ocazia războiului pentru independență de la 1877—78 s-au adunat ajutoare în bani, haine, materii sanitare care s-au trimis peste hotare?*

În Blaj, cu data de 29 iunie 1877 femeile române a[u] făcut colectă de bani, haine, ș.a. și a[u] trimis multe lucruri pentru armata română prin dl. Diamandi Manole din Brașov. Asta s-a făcut în întreg Ardealul. Amintire se face în „Gazeta Transilvaniei, [pe] care o citeam regulat.

Blajul pentru răniți. 29 iunie 1877

Reuniunea femeilor române din Blaj a colectat:

520 floreni austrieci à 80 lei, azi =	41.600 lei
8 galbeni austrieci à 500 lei =	4.000 lei
4 napoleoni à 800 lei =	3.200 lei
3 taleri austrieci à 2 florini à 80 lei =	4.800 lei
11 taleri à 1 fl. sau 40 lei =	440 lei
Total:	54.040 lei

și multe pansamente care le-a trimis I. M. Moldovan în 29 iunie 1877 la adresa Diamandi Manole din Brașov.

3. *Conștiința națională cum era în Ardeal pe timpul războiului de la 1877?*

Conștiința națională era deșteaptă. Tinerimea era conștie de chemarea ei de mîine. Aveam pretutindeni societăți și reuniuni: Societatea „In. M. Clein" la Blaj, Soc. „Alexi-Sincai" la Gherla, Soc. „Iulia", a tinerimii de la Universitatea din Cluj, unde profesorul dr. Silași, advocatul Coroian, advocatul dr. Aurel Isac ș.a. erau pururea în mijlocul tinerimii române [...].

Cei trei fruntași ai Clujului erau totdeauna cu noi, în mijlocul nostru. Ne dădeau povețe părintești și o adevărată creștere națională. Precum în Cluj, tot asemenea și în alte orașe și centre. Românii ardeleni pretutindenea îi aflăm mîndri că sînt români [...].

Măsurile guvernului ungar contra limbii românești au ținut vie conștiința națională, au cimentat-o și mai tare în sufletul și inima bătrînilor și a tinerilor deopotrivă, iubirea de neam și [a] dulcei noastre limbi românești [...].

4. *In Ardeal s-au ținut conferințe la 1877 relativ la război? Publicațiile în care se face amintire de acest război.*

1. În *Calendar pe anul visect 1880*, apărut la Blaj, aflăm interesante note despre impresiunea pe care a făcut-o războiul din 1877—1878 în Ardeal. Anume,

în articolul *Semnele şi puterea lor*, de T. Cipariu. Asemenea şi în *Istoria lui Moş Toma*, care moare cu dorul de a fi fost rănit în războiul pt. neatîrnare.

2. În „Gazeta Transilvaniei" şi
3. „Telegraful Român".

5. *Orientări nouă în politica internă pe timpul şi după războiul din 1877. Raportul cu ungurii, cu saşii şi ţinuta acestora.*

Partidul naţional şi românii decretaseră *pasivitatea* încă la adunarea de la *Miercurea*, ţinută în 1869. Serbările de la 3/15 mai în anul 1876 s-au sărbătorit ultima oară. Atunci a trebuit Ioan Bian, Vasile Bian, Ivan ş.a. bacalaureaţi să treacă Carpaţii, ca să scape de prigonirile guvernului ungar.

(Amănunte, vezi „Unirea poporului" din Blaj, anul 1924—25, „Cultura creştină", Blaj, luna mai 1925).

PROCESELE POLITICE DIN TRANSILVANIA ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ (1877—1878)

Ecoul războiului de independență al României din 1877—1878, în Transilvania a fost deosebit de intens și cu adînci implicații politice. Ca rezultat al cercetărilor, depășind noțiunea de „ecou", istoricii vorbesc acum, pe bună dreptate, despre o amplă contribuție a transilvănenilor, pe multiple planuri, la cîștigarea acestui război drept.

În numeroase articole și studii se evaluează contribuția materială, sprijinul moral și politic oferit de românii din Transilvania, fraților lor din România. Despre condițiile grele în care au fost acordate însă aceste ajutoare, nu ni se oferă decît informații răzlețe. Acțiunile represive și atmosfera politică sufocantă întreținută de autorități în Transilvania, s-a ciocnit mult mai des decît s-ar putea bănui de entuziasmul românilor ardeleni. Măsurile luate pentru a înăbuși acest entuziasm, au îmbrăcat cele mai variate forme, de la abuzuri mărunte cum ar fi violarea corespondenței și pînă la procese politice de presă și de „înaltă trădare".

Vom trece pe scurt în revistă măsurile abuzive și de constrîngere, încercînd dacă nu o ierarhizare, cel puțin o grupare a lor, oprindu-ne apoi, mai pe larg, asupra aspectului celui mai grav al acestor măsuri, asupra *proceselor politice*.

Violarea corespondenței românilor din Transilvania, practicată și înainte de 1877, devine acum ceva obișnuit. În primul rînd, sînt deschise scrisorile primite din România, așa cum sesizează, protestînd, intelectualii din Făgăraș[1]. Prin aceste metode polițienești, se sonda starea de spirit a populației, urmărindu-se totodată și „descoperirea" unor eventuale „comploturi" daco-românești, obsesie majoră a autorităților din Transilvania și a guvernului de la Budapesta. Această obsesie va lua forma concretă a unei circulare episcopale, emisă încă în iarna anului 1876, și inspirată din dispozițiile secrete ale ministerului de interne și ale ministerului cultelor și instrucțiunii de sub conducerea lui Tisza K. și Trefort A. Laitmotivul circularei era următorul: „între locuitorii români din patrie se lățește scornita faimă, cum că prin influența și ajutorul împărăției rusești, Ardealul ar avea a se anexa la România"[2].

Episcopii români erau îndemnați „în mod confidențial" și „sub grea răspundere" să desfășoare o activitate de denunțare și descurajare a acestor zvonuri „amăgitoare".

Acționînd pe mai multe planuri, guvernul maghiar încearcă să lovească și să slăbească învățămîntul românesc, prin interzicerea unor

---

[1] *Gazeta Transilvaniei*, XL, nr. 43 din 17/5 iunie 1877, p. 4.

[2] *Albina*, XI, nr. 114 din 17/29 dec. 1876; *„Trema proastă și spionaj și mai prost"*, Cf. *Românul*, XXI, nr. din 8, 9 ian. 1877, p. 18—19.

serii de manuale de istorie și geografie cu scopul de a șterge din conștiința elevilor și studenților români dragostea față de România, față de trecutul istoric comun al românilor. Erau manuale ale unor iluștri dascăli ca A. T. Laurian, I. Micu Moldovan, I. V. Russu ș.a. Sînt puse la index și cărți de genul celei a lui Vasile Maniu, *Misiunea occidentului latin în orientul Europei* și chiar ziarul *Românul* de la București, care avea cea mai mare popularitate la românii din Transilvania și care aducea de dincolo de Carpați știrile cele mai ample cu privire la victoriile trupelor române în luptă cu turcii.

Ziarul mai fusese interzis și cu alte ocazii, dar acum era considerat „periculos" mai ales datorită lecțiilor de patriotism pe care le dădea.

Pentru a avea o imagine mai cuprinzătoare asupra acestei măsuri, dăm lista celor 19 titluri interzise[3].

În ofensiva lor împotriva intelectualității românești, autoritățile atacă direct și societățile culturale ca aceea a teologilor români din Gherla, cu numele „Alexi Șincaiană". Bánffy, comitele suprem, din Dej, trimite în 24 decembrie 1877, o comisie de anchetă, în frunte cu notarul comitatens Dioszegi însoțit de poliție. Comisia procedează la confiscarea arhivei și a 550 de cărți, din cele 600 ale societății. Corespondentul care relatează această știre, subliniază că se punea accentul în special pe cărțile din România, dar și pe cele din Blaj și Sibiu.

Oricum, se plînge același corespondent, „Netoleranța ce-o dovedesc necontenit față de noi românii a ajuns la culme. De te va pune păcatele să-i vorbești poporului despre victoriile fraților noștri de peste Carpați sau să spui țăranului, că Plevna a căzut...", atunci „ești în pericol să fi aruncat drept în temniță"[4].

---

[3] *Românul*, XXI, din 20 aug. 1877, p. 748. *Listă de cărțile interzise în Transilvania și Ungaria:* 1. *Lepturariu românesc* (Viena, 1862—1865) de Aron Pumnul, prof. din Cernăuți; 2. *Atlante geografic*, după K. Bonefont, adoptat pentru școlile române din ordinea M. S. Domnului Românilor (Paris și București 1868), de A. Treb. Laurian; 3. *Istoria Românilor din timpurile cele mai vechi pînă în zilele noastre*, (București, 1873), de A. Treb. Laurian; 4. *Elemente de geografie*, pentru clasele II și a III primare (București 1868), de G. Vlădescu; 5. *Elemente de geografie fizică și politică* (București, 1873) de M. Michăilescu; 6. *Misiunea Occidentului latin în Orientele Europei* (București, 1869), de V. Maniu; 7. Ziarul *Românul* (București); 8. *Charta Daciei* (București) de d. Zamfirolu; 9. *Abecedar pentru școalele românești* (Săbiu, 1874), de d. Vasiliu Petri; 10. *Manual de geografie* pentru tinerimea română (Viena 1871) de Silviu Sălăgianu; 11. *Istoria patriei* pentru școalele poporale române din Ardeal (Blaș) de Ioan M. Moldovan; 12. *Elemente de istoria Transilvaniei* pentru învățători și școalele poporale române (Săbiu, 1865) de I. V. Russu; 13. *Istoria Ungariei* în compendiu (Timișoara, 1874) de Meletie Drăghici; 14. *Geografia țărilor de supt coroana Ungariei*, (Săbiu, 1875) de Demetriu Vasna; 15. *Carte de lectură* pentru școalele române (Săbiu, 1873) de Visarion Romanu; 16. *Legendariu* pentru clasa IIa școalelor poporale (Blaj, 1872) de Ștefan Pop; 17. *Istoria Românilor* (Arad, 1876) de Ioan Tuducescu. Cf. *Cărțile săteanului român*, II, cartea IX-a, 1877, p. II, citează în plus *„Jidovul talmudist"*, iar *Observatoriul*, I, nr. 16 din 22/6 mart. 1878, mai adaugă *„Geografia Ardealului pentru școalele poporale*, Blaj, 1870, de I. Micu Moldovan.

[4] *Gazeta Transilvaniei*, XL, nr. 99 din 30/18 dec. 1877, p. 3.

În scopul de a împiedica orice contacte cu românii din perimetrul extra carpatic, ministerul de interne a dat dispoziții aspre comitatelor să supravegheze strict străinii și călătorii fără pașaport și să fie imediat arestați, ca fiind probabil „agitatori" ori „agenți dacoromâni". În urma acestor dispoziții s-au făcut arestări la Cluj, Miercurea, Turda și Vîlcele[5].

Frica de „agitatori", de mobilizarea românilor din Transilvania la luptă pentru unitatea națională era întreținută de presa guvernamentală care se străduia să creeze o adevărată psihoză. Unul dintre aceste ziare, *Közvélemény* [Opinia publică] publica în prima pagină articolul intitulat: „*Românii se răscoală*". „Românii se mișcă — se spune în articol — și nobilimea maghiară, părăsindu-și moșiile de la țară, fuge la orașe ca să nu fie expusă conspirațiunilor secrete. Toți românii înclină către Rusia și România, și mîine sau poimîine, veți vedea Transilvania încinsă de flăcări"[6]. De aceea, continuă gazeta, guvernul să-și îndrepte din vreme atenția asupra Transilvaniei pentru ca: „să sugrume mișcarea încă în sîmbure"; iar ziarul *Magyar Polgár* [Cetățeanul maghiar] declara deschis că temnițele „sînt înființate pentru capii poporului român"[7].

După căderea Plevnei, frica cercurilor conducătoare că evenimentele din timpul răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan, sau cele din 1848, se vor repeta, crește. În vizitele modeste ale unor călugări, presa guvernamentală vedea încercări de mobilizare la luptă a poporului român. *Pesti Napló* [Jurnal pestan] descrie foarte plastic aceste „figuri ciudate" ce cutreierau neobosite satele românești, urmărind să ajungă în Munții Apuseni. Ei sînt „Niște bărbați tari, în vîrstă cam de 40—50 ani, cu mantale lungi și cu cizme de piele. Ei au bărbi lungi și cărunte. Deși aceștia au venit — spune ziarul — doar să „felicite pe valahii noștri", „Orcine-și va aduce aminte de 1848, știe că totdeauna s-au ivit în mijlocul nostru astfel de figuri înainte de izbucnirea furtunilor"[8].

Aceleași ziare cer scoaterea regimentelor românești ale armatei imperiale din Transilvania pentru că circula insistent zvonul potrivit căruia Rusia a promis României „la cea dintîi ocaziune cînd se va scula cu bătaie — contra Austro-Ungariei" că îi va „ajuta și garanta luarea Transilvaniei și înființarea regatului daco-românesc"[9]. Și românii din Sibiu erau acuzați de către ziarul *Kelet* [Orientul], că vor să se rupă de teritoriile coroanei Sf. Ștefan și-și pun speranțele într-o Dacie viitoare[10].

Ministrul-președinte Tisza K. adresă un nou ordin către comiții supremi ai Transilvaniei în care constatînd că populația românească ar fi „agitată de lucrurile ce se petrec în România", le cerea să o liniștească

---

[5] *Ibidem*, nr. 51 din 15/3 iulie 1877, p. 2.

[6] *Românul*, XXI, nr. din 8, 9 ian. 1877, p. 18—19. „*Corespondența particulară a Românului*".

[7] *Ibidem*.

[8] *Ibidem*, nr. din 1 ian. 1877, p. 2. „*Năluciri ungurești*".

[9] *Observatoriul*, I, nr. 45 din 3/15 ian. 1878, p. 2 „*Transilvania*".

[10] *Gazeta Transilvaniei*, XLI, nr. 70 din 15/3 sept. 1878, p. 2. „*Denunțări maghiare*".

și să-i explice că „în caz de neascultare va fi nevoit a lua măsuri extraordinare pentru asigurarea liniștii publice“[11].

Pentru a potența aceste măsuri administrative și polițienești împotriva românilor ce nutreau sentimente „daco-românești“, baronul Ivor Kaas, omul guvernului, atrăgea atenția în dietă că România duce o politică națională care se va întoarce în contra integrității teritoriale a monarhiei austro-ungare, avînd o periculoasă înrîurire mai cu seamă „asupra acelor ținuturi ale Austriei cari sînt locuite de români“[12].

Încă înainte de 5 mai cînd se publică apelul înflăcărat al ardeleanului I. C. Drăgescu[13], stabilit la Craiova, femeile române din Transilvania, la îndemnurile Mariei Ilieșu din Cluj, prin „epistole-circulare“ lansate în martie 1877, chema la organizare în vederea colectării de ajutoare pentru România, care deja era sigur că va lua parte la război[14]. Dar măsurile de represiune nu au întîrziat să se facă simțite.

La sfîrșitul lunii mai, din ordinul ministrului de interne Tisza K., comitetele de colecte sînt interzise și dizolvate[15], iar membrii acestora supuși persecuțiilor. La Brașov, Diamandi Manole și N. Th. Ciurcu sînt interogați cu privire la scurta activitate a comitetului[16], iar Maria Ilieșu este chemată la poliție și în termeni duri i se pune în vedere să înceteze orice fel de colecte[17]. Ca persoane particulare, cei menționați își continuă totuși activitatea, cu toate că prin formalitățile impuse (controlul permanent al poliției asupra listelor de colecte), aceasta era mult stînjenită. În numeroase cazuri, cei ce făceau donații pentru ostașii răniți din România riscau să fie atacați, molestați, așa cum s-a întîmplat la Oradea unde ferestrele casei episcopului român greco-catolic au fost sparte în întregime, fiind apoi atacată și casa avocatului Borbola, a cărui „vină“ era de a fi trimis și el răniților români un ajutor de 500 de franci[18]. Au mai fost atacate localul consistoriului ortodox și locuința vicarului episcopesc, din aceleași motive. De obicei, cu ocazia acestor vandalisme poliția nu intervenea[19].

Prin gestul lor, unii donatori riscau să-și piardă serviciul, ca de exemplu Iosif Șterca Șuluțiu[20]. Datorită violențelor, numeroase persoane

---

[11] *Românul* nr. din 25 mai 1877, p. 460. *„Austro-Ungaria“.*

[12] *Ibidem*, nr. din 10 iun. 1877, p. 516. *„Interpelarea baronului Ivor Kaas din Camera Ungariei“.*

[13] *Ibidem*, XXI, nr. din 5 mai 1877, p. 400. *„Către doamnele române de peste Carpați“.*

[14] Biblioteca Academiei R.S.R., Ms. rom. 1007, f. 294—295. A. Trombițiașu către G. Barițiu, Cluj, 22 dec. 1878.

[15] *Telegraful Român*, nr. 40 din 1877, p. 160. Cf. B.A.R.S.R. Ms. rom. 989, f. 243.

[16] *Gazeta Transilvaniei*, XL, nr. 39 din 3 iun./22 mai 1877, p. 1.

[17] B.A.R.S.R., Ms. rom. 1007, f. 294—295.

[18] *Ibidem*, Ms. rom. 1007, f. 121—122. D. Borbola către G. Barițiu, Oradea, 13 iun. 1877.

[19] *Biserica și Școala*, I, Arad, nr. 36 din 25 sept./7 oct. 1877, p. 286. *„Demonstrațiuni turco-file“.*

[20] I. Sterca-Șuluțiu, *O lămurire în disputa literară, purtată de George Barițiu . . .*, Sibiu, 1892, p. 31.

care contribuiau, preferau să-şi ascundă identitatea, ca Ioan Dragoş, funcţionar în Budapesta, care de frica şovinismului superiorilor săi, se recomandă licenţiat în drepturi[21].

Interzicerea funcţionării comitetelor de colecte a stîrnit cele mai vii proteste nu numai în rîndurile românilor de peste Carpaţi ci şi în a celor din Transilvania. Braşovenii, publicînd un apel, condamnau guvernul arătînd că acesta „poate să dizolve comitetele, dar simţămîntul de umanitate, iubirea şi legătura de sînge nu se dizolvă decît odată cu viaţa"[22].

Românii transilvăneni stabiliţi în Brăila, se revoltă şi ei împotriva măsurilor nedrepte ale autorităţilor din Transilvania, care încearcă să „înăbuşească simţămintele în pieptul românilor" de acolo şi care lovesc în sentimentele lor de „frăţească iubire şi solidaritate ce-i leagă cu fraţii de acelaşi sînge..."[23]. Într-un editorial, ziarul *Românul* însera următoarele: „S-a văzut că dincolo de Carpaţi, autorităţile maghiare exercită o adevărată terorizare. Ele au mers mai departe decît îşi poate închipui cineva în ziua de azi, oprind pe damele române din Ardeal a forma comitete pentru ajutorarea răniţilor din armata română"[24].

Controlul poliţienesc asupra listelor de colecte, după unii, s-a impus mai ales pentru ca poliţia să poată cunoaşte numele contribuenţilor şi spre a se convinge cît de mare e numărul românilor ce ar putea fi trecuţi „în şirul agitatorilor în contra integrităţii statului"[25].

Devine astfel clar că a ajuta România, înseamnă a fi automat considerat ostil guvernului de la Budapesta.

Pentru a potoli oarecum indignarea şi revolta ardelenilor împotriva interzicerii de către guvern a colectelor, deoarece statul român nu dorea o complicare a situaţiei politice cu Austro-Ungaria, Dimitrie Ghica îi scrie lui George Bariţiu: „Nu aşi voi ca din vina noastră să vă expunem şi la alte asemenea neajunsuri. De aceea, dacă-mi este permis să vă dau o povaţă, vă rog să nu întărîtaţi lucrurile. Să năbuşiţi durerea în inimile domniilor voastre şi să zicem cu toţii, Dumnezeu este bun"[26].

Pe de altă parte, ziarul *Românul*, încerca la un moment dat, să atragă pe unii politicieni maghiari cu minţi sănătoase şi să-i determine a duce o politică de înţelegere şi prietenie.

Astfel, într-un editorial al gazetei, referindu-se la cercurile conducătoare, se arăta cît de ilogică era inamiciţia lor, arătînd totodată străduniile făcute de România pentru a le deschide ochii şi a-i invita prin toate mijloacele raţionale la înţelegere. Printre politicienii maghiari, se

---

[21] B.A.R.S.R., Ms. rom. 1007, f. 127—128.

[22] *Românul*, nr. din 29 iun. 1877, p. 580. *„Corespondenţa particulară a Românului. Braşov, 26 iunie 1877"*.

[23] *Ibidem*, nr. din 14 iulie 1877, p. 627—628. *„Brăila, 4 iulie 1877"*.

[24] *Ibidem*, nr. din 12 iunie 1877, p. 523. *„Bucureşti 11/23 cireşar"*.

[25] *Ibidem*, nr. din 29 iun. 1877, p. 580.

[26] B.A.R.S.R., Ms. rom. 1007, f. 129—130. Dim. Ghica către G. Bariţiu, Bucureşti, 2/14 iulie 1877. Vezi anexa I.

constată cu bucurie și speranță, au mai rămas totuși „oameni de înțeles cari au păstrat o doză suficientă de rațiune și de pudoare, spre a recunoaște ș-a declara lumii că, calea adoptată de compatrioții lor, în campania actuală, este contrară intereselor naționale ale Ungariei, ba și ale orientului în genere.

Noi ne mîngîiem cu aceste escepțiuni, și sperăm că oamenii cu merite și cu influență cari susțin acum în Austro-Ungaria asemenea idei, vor izbuti a atrage în partea lor mulțimea care s-a năpustit într-o politică sălbatică, nelogică și prăpăstioasă pentru însăși națiunea maghiară“[27].

În pofida măsurilor descurajatoare luate de guvern, în pofida persecuțiilor și a oricăror piedici, românii nu s-au dat îndărăt, ci au continuat să contribuie și au contribuit în tot cursul războiului pentru frații lor[28].

Cele mai drastice măsuri luate de autorități, erau însă înscenarea de procese politice unor personalități cu o vie și cunoscută activitate națională. Printre acestea se numără și Francisc Hossu Longin[29], care a avut un lung proces politic, încă din toamna anului 1876, care, datorită intensei sale activități de sprijinire a războiului de independență al României, s-a complicat pe parcurs.

La inițiativa procurorului Horváth Simon, se ordonă percheziționarea casei lui Fr. Hossu Longin, care este acuzat că stă în *„secretă legătură și coînțelegere cu mai mulți membri singuratici a unor renumite societăți oprite*, aflătoare în țară, ba și în străinătate, cari societăți au chiar astfel de scopuri și tendințe păcătoase“ înțelegîndu-se prin aceasta tendințele daco-românești, așa cum reiese din documentele procesului Era acuzat și de faptul că a proferat în public amenințarea că „nu peste mult timp va sosi iarăși era anului 1848“[30].

I s-au confiscat 20 de scripte. Între hîrtiile confiscate se aflau și poezii de ale lui V. Alecsandri și Petőfi S., scrise „contra dinastiei și a tronului“. La interogatoriu, negînd că ar fi proferat cuvinte jignitoare la adresa națiunii maghiare, a declarat: „Din contră eu ca jurist absolut, proprietar și membru al congregației municipale Hunedoara, la toate ocaziunile m-am năzuit ca între noi și maghiari să fie o *sinceră* frățietate“[31].

Deși se propune încetarea urmăririi sale, procurorul Horváth Simon face o contra propunere în care demonstrează că între „persoana *acuzatului* și *delict* este o legătură atît de strînsă încît cu tot *dreptul se poate presupune vinovăția lui*“. Același lucru este afirmat și de un „atestat“ primit din partea căpitanului de la Arad, unde Hossu Longin a funcționat înainte de a veni la Deva, și unde acuzatul era cunoscut ca „român

---

[27] *Românul*, nr. din 12 iunie 1877, p. 523.

[28] *Ibidem*, nr. din 14 iulie 1877, p. 628—629. *„Comitetul studenților români din Viena pentru ajutorarea răniților“.*

[29] *„Gazeta Transilvaniei“*, nr. 83 din 4 nov./23 oct. 1877, p. 4. *„Ajutoare pentru răniți“.*

[30] *Ibidem*, XL, nr. 85 din 11 nov./30 oct. 1877, p. 2—3. *„Deva 5 nov.st.n.“.*

[31] *Ibidem*, nr. 86 din 15/3 nov. 1877, p. 2—3. *„Deva, 5 nov.st.n.“.*

fanatic". La fel era calificat Hossu Longin, ba chiar mai grav, în cuprinsul „atestatului" eliberat de vice-prefectul municipiului Hunedoara. Şi la Hunedoara, acuzatul era cunoscut ca „*plin de idei [cu] adevărat daco-românești*"[32]. În concluzie, Horváth Simon cere o „cercetare specială pentru agitaţiune".

Şi cu toate că Hossu Longin mai făcuse închisoare, în urma unui proces de presă pe cînd lucra la revista umoristică *Gura satului*, nu s-a pierdut cu firea, luptînd energic şi împotriva „intrigilor", cum le numeşte el, în urma cărora, s-a înscenat acest proces[33]. Pînă la urmă obţine achitarea şi va deveni în ciuda acestor şicane, unul din cei ma activi „colectanţi" particulari ai ajutoarelor pentru ostaşii români răniţi.

Rigorile regimului dualist se vor îndrepta, cum era de aşteptat şi asupra *Gazetei Transilvaniei*. Cele scrise aci pentru îmbărbătarea luptătorilor din România, pentru exprimarea dorinţei de a vedea cît mai grabnic România independentă, erau citite şi traduse în cabinetele procurorilor regimului, care nici de data aceasta n-au ezitat să intenteze procese cu caracter politic.

Astfel, procurorul din Sibiu, Deési János, deschide în ziua de 22 octombrie 1877, două procese de presă redactorului Iacob Mureşianu, sub acuzaţia de: „conturbare a liniştii publice, comisă pe calea presei". Primul, pentru articolul „România"[34], după o corespondenţă din Bucureşti. Corespondentul relata ardelenilor că „ofiţerii noştri [ai României — n.ns.] roagă de mult pe D-zeu, ca să le dea ocaziune de a face cunoştinţă faţă la faţă, piept la piept" cu honvezii „cari se laudă că vor veni ca să ne înveţe a fugi mîncînd pămîntul de înaintea căciulilor roşii. Doamne, adu-i în munţii noştri, ca să-i vedem şi noi, să le facem aci quartire pentru eternitate şi să le cîte preoţii noştri veşnică pomenire". Este interesant acest pasaj, şi pentru că dezvăluie starea de spirit a ofiţerilor din România, care deşi sub iminenta ameninţare a frontului turcesc, îşi exprimau şi dorinţa de a elibera Transilvania.

Al doilea proces, fusese intentat pentru un rezumat al unui articol din *Românul*[35]. Este tocmai articolul care condamnă „Oprirea damelor române din Ardeal de a forma comitete pentru ajutorarea răniţilor din armata română" ceea ce dovedeşte o „completă lipsă de cel mai rudimentar bun simţ omenesc". Articolul în care *Românul* îndemna la înţelegere, prevestind „că după ce sălbăticia turcească va fi distrusă şi popoarele creştine eliberate, ochii ungurilor se vor deschide şi dînşii încă vor întinde mîna de înfrăţire popoarelor de la Dunărea de jos, din Carpaţi şi Balcani".

Pentru dezbaterea primului proces de presă se fixează ziua de 12 februarie, iar pentru cel de al doilea, ziua de 26 februarie 1878.

---

[32] *Ibidem*, loc. cit.
[33] *Ibidem*, nr. 87 din 18/6 nov. 1877, p. 2—3.
[34] *Ibidem*, nr. 44 din 21/9 iunie 1877, p. 3—4.
[35] *Românul*, nr. din 12/24 iunie, 1877. Rezumatul apărut în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 47 din 1 iul./19 iun. 1877, p. 2.

La interogatoriu, Iacob Mureșianu a luat asupra sa responsabilitatea pentru articolele încriminate, ne voind să numească pe autorii lor[36]. Îmbolnăvindu-se I. Mureșianu, procesele din 12 și 26 februarie se amînă de către tribunalul de presă din Sibiu, „pe timp nedeterminat"[37]. În aprilie 1878, procesele se amînă pe 14 și 28 mai 1878[38], dar pînă la urmă, starea lui I. Mureșianu deteriorîndu-se, procesele nu vor mai avea loc niciodată.

Nu același lucru se întîmplă cu procesul intentat lui G. Barițiu. Acesta fusese început în 23 octombrie 1877, cînd Barițiu a fost chemat împreună cu Iacob Mureșianu la interogatoriu cu privire la conținutul numerelor 24, 39 și 40 ale *Gazetei Transilvaniei*[39]. Mureșianu își asumase răspunderea pentru articolele nesemnate, iar G. Barițiu a recunoscut că articolul din nr. 39 îi aparține (de altfel era și semnat). Acest articol avea titlul: *„Spre folosul românilor răniți"*[40]. Acuzația era tot „tulburarea liniștii publice" pe calea presei, precum și „delictul de agitațiune și provocare la ură".

Articolul încriminat este de fapt un răspuns dat ziarului „ministerial" *Kelet* [Orientul] din Cluj, care publicase un articol de fond în nr. 116 din 24 mai 1877 îndreptat cu furie contra „femeilor române, care ar cuteza să contribuie cu bani și cu scame pentru soldații răniți din armata României". În *Kelet* se spunea: „Apelurile date către femeile române din Transilvania, Ungaria, Bucovina, spre a concurge și dînsele cu ajutoare pentru soldații răniți din oastea românească, sunt venite în țară pe furiș de la Craiova, București și din alte părți ale României, prin urmare ele sunt simptome de complot favorat de un stat străin"[41].

Barițiu protestează vehement în articolul său contra unui astfel de limbaj, împotriva încercării de a descuraja femeile române de la nobila lor activitate. El mai scria, arătînd entuziasmul Europei pentru lupta de eliberare a românilor: „Ofițeri și ostași voluntari, bravi și eroici, de la Italia și Franța, aleargă la România, ca să-și verse sîngele contra tiraniei asiatice și pentru independența fraților de aceeași origine, locuitori între Istru și Carpați"[42] și tocmai în aceste momente de avînt, ziarul *Kelet* vine să denigreze lupta sfîntă a Românilor? se întreba indignat părintele presei românești din Transilvania.

La proces, a cărui dezbatere finală a avut loc în 30 aprilie 1878, G. Barițiu nu renunță la poziția sa combativă.

Este demn de remarcat și totodată semnificativ pentru atmosfera vremii că în actul său de acuzare, procurorul Deésy J. recunoaște ne-

---

[36] *Gazeta Transilvaniei*, XLI, nr. 2 din 8/20 ian. 1878, p. 1.
[37] *Ibidem*, nr. 10 din 5/17 febr. 1878, p. 4.
[38] *Ibidem*, nr. 30 din 16/28 apr. 1878, p. 3.
[39] *Darea de seamă asupra procesului politic de presă al d-lui George Barițiu* redactorele *„Observatoriului" în cestiunea colectelor pentru soldații români răniți*, Sibiu, 1879, p. 3.
[40] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 39 din 3 iunie/22 mai 1877, p. 1—2.
[41] Apud *„Darea de seamă..."*, p. 4.
[42] *Gazeta Transilvaniei*, XL, nr. 39 din 3 iun./22 mai, p. 1—2.

mulțumirea produsă de interzicerea și desființarea comitetelor, ceea ce nu-l împiedică să-l învinuiască pe Barițiu că a „agitat în contra guvernului și a organelor sale". Barițiu demonstrează magistral că el a ripostat unor ziariști și ziare care în timpul războiului au căutat să lovească în românii din Transilvania și să-i ponegrească pe cei din România[43].

După o foarte agitată ședință în timpul căreia Barițiu este împiedecat să se apere (deoarece ridica noi acuze împotriva guvernului și a presei guvernamentale), iar apărătorul său, avocatul Albert Arz de Straussenburg în vie dispută cu procurorul era să fie de cîteva ori amendat, procesul se încheie cu achitarea în unanimitate a acuzatului de către juraţi. Este de remarcat că la proces au fost prezente și o parte din femeile pe care Bariţiu le-a apărat în articolul pentru care se purta procesul, și anume: Iudita Măcelariu, Maria Cosma, Elena Popescu, Ana Frîncu și Elena Adamovici.

După anunțarea verdictului, Bariţiu în vîrstă de 67 de ani împliniţi, este salutat de public cu repetate urări de „Să trăiască" și cu „călduroase strîngeri de mînă și felicitări, atît din partea românilor, cît și a neromânilor"[44].

Ziarul *Kelet* atît de pornit împotriva lui G. Bariţiu, dar mai mult împotriva activității sale de patriot român, exprimîndu-și nemulțumirea față de acest verdict, enumera cauzele pentru care ar fi dorit condamnarea sa: „Tendințe daco-românisteu cu toată perseverența; negarea uniunei Transilvaniei cu Ungaria; ignorarea dietei din Ungaria; cochetăria sa criminală cu Bucureștii..."[45]. Acestea erau în fond *adevăratele capete de acuză* împotriva lui Bariţiu, acuze care în cadrul luptei pentru eliberarea națională a românilor din Transilvania, nu-i fac decît cinste; dar care în mod ipocrit la proces i s-au servit drept „aţîţarea la ură împotriva națiunii maghiare".

Și alte corespondențe ale lui G. Bariţiu erau considerate ca putînd fi puse sub urmărire, ca delicte de presă, fapt sesizat în secret de Aurel Isac din Cluj, care era pe atunci translator. În această calitate, pentru a nu lucra împotriva lui Bariţiu, A. Isac era gata a-și da imediat demisia din post[46].

Un proces mai puțin cunoscut, deși a avut loc înaintea celui intentat lui G. Bariţiu, a fost al lui N. F. Negruţiu, care s-a ridicat și el împotriva dizolvării comitetelor pentru ajutorarea soldaţilor români.

Pretextul acestui proces era un articol publicat în *Cărţile săteanului român*[47]. În acest articol se răspunde pe un ton zeflemitor ziarelor guvernamentale maghiare care atacau România. Insultelor acestora „că oștirea României e sdrențoasă, flămîndă și mai presus de toate fricoasă și nepricepută la arme", Negruţiu le răspunde că de fapt „... toţi cîţi cunosc

[43] *„Darea de seamă..."*, p. 11.
[44] *Ibidem*, p. 22.
[45] *Ibidem*, p. 24.
[46] B.A.R.S.R., Ms. rom. nr. 1007, f. 165—166.
[47] *„Cărţile săteanului român"*, II, cartea VI-a, 1877, p. III—IV.

armata României o laudă pentru curajul cu care aceea știe sta față cu verice dujman". Calomniile ziarelor ajung din păcate să influențeze guvernul, care a și „*oprit formarea de comitete române pentru ajutorarea ostașilor români răniți* și a dat poruncă la toate slujile sale din capul comitatelor țării ca să privegheze aspru nu cumva să se întîmple ceva mișcări de nedumerire... *Iacă păcătoșii cum se tem numai de umbră și de vis!*"

Un prim proces de presă generat de acest articol se dezbate în 25 august 1877 la Sibiu, și pentru că avocatul dr. Ioan Nemeșiu a fost un foarte iscusit apărător atît al lui N. F. Negruțiu, cît și al directorului tipografiei, pe considerentul că nu au mai fost condamnați, nu li s-a aplicat decît o amendă, care împreună cu cheltuielile procesului, atingea suma de aproape 200 fl. Apelează totuși împotriva acestei sentințe[48].

În iulie 1877, cînd încă Negruțiu nu știa care va fi sentința, s-a îngrijit ca în cazul în care va fi condamnat la închisoare să fie înlocuit ca redactor de un colaborator al său și astfel „*Cărțile săteanului român*" să apară neîntrerupt[49].

Din articolul încriminat, procurorul din Sibiu a mai reușit să scoată încă două delicte de presă. Negruțiu spunea pe bună dreptate: „... din 30 șire de scrisoare ne-au făcut trei pîrî deodată; din acestea: întîia s-a judecat în partea noastră, mîntuindu-ne de cauțiune, a doua, contra noatră, judecîndu-ne la cheltuielile pîrei și încă 50 fl.[50].

Procesul cel mare se ține însă pe data de 13/25 octombrie 1877, acuzația principală fiind că a „*atițat pe români în contra ocîrmuirei*".

Redactorul dădea dovadă de mult curaj cînd declara că „ne-am luat, ne luăm, și ne vom lua și de aici înainte îndrăzneala de a ne lupta contra dușmanilor *românismului* cu aceleași arme, cu care ei luptă în contra noastră".

N. F. Negruțiu mai declara că de cînd a luat pana în mînă, nu a atacat pe nimeni, doar, din cînd în cînd, a „dat îndărăpt împrumutul, dară niciodată în așie mare măsură, în care se cuvenea neobrasnicilor atacători ai romanitatei". Chiar articolul încriminat, nu este decît „un simplu și prea blînd răspuns la nerușinatele batjocuri și bîrfele (clevete) publicate contra românilor"[51].

Actul de acuzare arată că articolul conține „expresiuni agitatoare contra autorităților statului și contra unor organe ale regimului". Acuzații sînt N. F. Negruțiu redactorul și F. Wolff directorul tipografiei.

La proces, Negruțiu recunoaște că articolul este al său. Wolff recunoaște că a citit în fugă articolul, dar că după cît știe el românește n-a „găsit alta în articol decît că e îndreptat contra foilor ungurești".

În cuvîntul său procurorul I. Deésy susține că sînt insultați magnații maghiari și honvezii. Articolul nu polemizează de fapt cu ziarele ma-

[48] *Ibidem*, II, c. IX, 1877, p. I—II. „*Libertatea de presă în Ungaria*".
[49] *Ibidem*, II, c. VII—VIII, 1877, p. I. „*Nou proces de presă*".
[50] *Ibidem*, II, c. X, 1877, p. II—III, „*Unele și altele*".
[51] *Ibidem*, loc. cit.

ghiare ci batjocorește „societatea, regimul, comiții supremi, întărîtă asupra instituțiunilor și dispozițiunilor legale"[52], provoacă deci la tulburare.

Avocatul Arz de Straussenburg declara cu optimism că sarcina apărătorului este foarte ușoară. Cînd Negruțiu declara că prin „păcătoși" a înțeles pe corespondenții și redactorii foilor, președintele îl combate spunînd că „Aceasta nu se poate, pentru că d-ta vorbești de păcătoși, cari și în vis se tem de umbră și așa nu ai putut înțelege decît pe regim, care din temere a oprit constituirea comitetelor române".

Se cere apoi justificarea atacurilor împotriva magnaților și a honvezilor, la care apărătorul găsește lucru explicabil, deoarece autorul articolului ca „aparținător unei națiuni democratice, cum este naționalitatea română, nu este cu aceeași devoțiune către magnați". Tipograful nu poate fi implicat deoarece ne cunoscînd bine limba nu pricepea articolul în chestiune. Jurații sași, tipografi, brutari, profesori, notari, cismari, măcelari, au dat verdictul de achitare, spre furia presei guvernamentale. Aceasta dorea condamnarea lui Negruțiu „măcar la un an"[53].

Ecoul procesului său ajunge și în România unde în paginile ziarului *Românul*[54] este relatată desfășurarea acestuia, luîndu-i-se apărarea. În Transilvania, anii războiului de independență nu sînt bogați numai în procese de presă, ci și în procese de „înaltă trădare". Se știe că numeroși tineri transilvăneni au trecut în România pentru a se înrola în armata română. Aceasta nu era ceva cu totul neobișnuit, mai plecaseră și înainte tineri la școli militare[55]. Autoritățile, pentru a împiedeca aceste înrolări iau tot felul de măsuri. În afară de aceea a întăririi pazei la graniță s-au făcut cercetări, condamnîndu-se cei plecați (în lipsă sau la întoarcere), iar alții, bănuiți că ar dori să plece, au fost hărțuiți cu interogatorii. În Făgăraș la cîteva zile după plecarea a 6 tineri sosește o comisie de anchetă, în frunte cu procurorul din Brașov, Kenyeres.

Corespondentul din Făgăraș al *Gazetei Transilvaniei,* scria că „Toată inteligența română din acest municipiu stă în grea suspiciune înaintea puternicilor zilei; planuri de înaltă trădare se deduc din cauza acelor 6 tineri . . ."[56]. Se mai adaugă că „denunțarea contra celor mai onorabili bărbați este în floare și nimeni nu este scutit". De această chestiune, se interesa de altfel și comitele suprem Szentiványy. Remarca semnificativă pentru opinia publică românească, făcută de corespondent era: „Ne pare rău că se provoacă spiritele și așa destul de iritate".

Ancheta produsă și de răspîndirea zvonurilor despre „mișcămintele politice și conspirațiuni gravitatoare [spre București, desigur — n.ns.]

---

[52] *Gazeta Transilvaniei,* XL, nr. 83 din 4 nov./23 oct. 1877, p. 2. *„Un verdict al juriului de la Sibiu".*

[53] *„Cărțile săteanului român"*, II, c. XI, 1877, p. III.

[54] *„Românul"* nr. din 26 oct. 1877, p. 658—659.

[55] Gh. Dumitrașcu, *Mihail Kogălniceanu și doi români din Transilvania, voluntari în armata Principatelor Unite în vara anului 1860.* În *Anuarul Institutului de istorie din Cluj,* XII, 1969, p. 323—327.

[56] *Gazeta Transilvaniei,* XL, nr. 43 din 17/5 iun. 1877, p. 4. *„În Făgăraș".*

între românii din Transilvania", este calificată și de *Telegraful român*[57] ca o „investigațiune crîncenă în contra inteligenței întregi românești". Pînă la acea dată, mulți funcționari români au fost interogați de procuror și „mulți se suspicionează ca conspiratori".

„Scandalul" cu tinerii din Făgăraș, ajunge pînă la dietă și în ședința acesteia din 30 iunie 1877 deputatul român Partenie Cosma le ia apărarea, spunînd: „În timpul mai nou, apoi, cetirăm, că în Făgăraș se făcură înrolări pentru armata României, și că cei înrolați se provăd cu parale, pentru ca trecînd granița să lupte în contra turcilor" [...] „S-a întîmplat, că vreo 5—6 oameni au trecut peste graniță, și poate că între aceia a fost și vre-un tînăr, care din simpatie față de consîngenii săi va fi dorit să între în armata română. Dar apoi se poate împiedeca lucrul acesta? Și apoi nici nu este aceasta o crimă atît de mare. Pentru că și aici s-au făcut înrolări pentru armata turcească..."[58]. Și ziarul *Românul*[59] ia apărarea făgărășenilor împotriva comisiei de anchetă care „dezvoltă o activitate asemenea inchiziției spaniole", pe baza unor șoapte ale spionilor care susțin că „la Făgăraș ar exista un comitet cu scop de a înrola tineri în armata română".

Corespondentul din Brașov care dă aceste știri *Românului*, justifică plecarea tinerilor, ca un răspuns la una din cuvîntările din dietă a prim-ministrului Tisza, în care acesta declara sus și tare: „cui nu-i place în statul maghiar să[-și] ia lumea în cap". Ei bine, adaugă corespondentul „astăzi cînd tinerii români urmează acel sfat al d-lui prim-ministru", românii sînt acuzați că „emigrează, pentru ca din afară să-și îndrepte loviturile în contra coroanei Sf. Ștefan".

Oricum, măsurile autorităților, declară același corespondent „nu-și ating scopul de întimidare, pentru că noi bătrînii sîntem deprinși cu ele și nu ne spăimîntăm deloc, iar pe tinerii noștri îi oțelesc și întăresc în credința lor românească care au moștenit-o drept avere de la moșii și strămoșii lor, căzuți în revoluțiunile române din Transilvania de la 1438, 1784 și 1848".

Dar și tinerii care plecaseră numai pentru studii în România, erau conștienți de răspunderile ce le vor reveni. Astfel,, cînd în iarna anului 1877, numeroase cercuri intelectuale intuiau inevitabilitatea rezolvării pe calea armelor a problemei orientale, I. C. Bianu, în numele unui grup de tineri transilvăneni ai facultății de litere și medicină din București, ținînd legătura cu cei de acasă, solicita lui G. Barițiu să le trimită *Gazeta Transilvaniei* pentru că — spune el — „Interesul cel mare ce avem, și credem — sîntem datori a avea, de cele ce se petrec la noi acasă; dorul de a ști cum se mai schimbă suferințele scumpilor noștri rămași peste Carpați", acestea sînt motivele care l-au îndemnat să-i adreseze rugămintea, și explicîndu-i motivele plecării lor, îi mărturisește încărunțitului luptător național și intențiile cele mai profunde

[57] *Telegraful român*, XXV, nr. 43 din 2/14 iun. 1877, p. 174. „*Varietăți*".
[58] T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. VI, Sibiu, 1910, p. 618.
[59] *Românul*, nr. din 10 iunie 1877, p. 515—516.

și generoase ale tinerilor români ardeleni: „Nu suntem noi acei lași, cari de frica greutăților, a suferințelor să fi fugit de sub domnia de fier; nu, nece odată; de am fi aceia nu am merita să mai călcăm acel pămînt iubit, ci să rătăcim ca niște iepuri fricoși totdeauna tremurînd.

Nu greutățile, nu suferințele ne-au îndemnat a părăsi — pe cîtva timp — pămîntul cel muiat în lacrimi al scumpei Transilvanii [...] — Am venit nu ca să scăpăm de suferințele ce le suferiți d-voastră, ci ca trecînd și prin alte faze, *mai tare să ne oțelim pentru lupta cea mare ce vom începe;* [s.ns.] și fi sigur ilustrule și îmbătrînitu-le luptător, că vom intra și noi cu toate puterile în luptă, fie aceea cît de grea și periculoasă, *pentru marea ideie* [s.ns.]"[60].

O altă categorie de procese politice de înaltă trădare, erau cauzate de hărțile zise „daco-românești", hărți ale României în granițele sale firești, care cuprindeau și teritoriul Transilvaniei. Astfel se fac o serie de anchete și arestări pentru această „vină" de a deține o astfel de hartă. În luna iunie, a fost arestat la Miercurea un cetățean fiindcă a fost denunțat de un spion al regimului că „ar avea o hartă geografică română"[61]. Altul care a pătimit din pricina hărții României, a fost preotul din Maieran, Ioan Branea. Harta i-a fost „confiscată și însuși d. paroh era să fie închis pentru că a ținut în casa sa această hartă". El a fost totuși lăsat liber, pînă cînd se va aduce asupra sa o sentință „ca și asupra unui daco-român". Corespondența i-a fost pusă sub observație, hotărîndu-se să nu i se înmîneze nici o scrisoare, „pînă ce nu va fi cercată judecătorește că nu e ceva scrisoare primejdioasă împărăției"[62].

La începutul anului 1878, într-un editorial al *Gazetei*[63] se constata existența unor numeroase procese politice intentate în ultimul timp, precum și intensificarea cenzurii caracteristică epocii absolutiste de tristă faimă a lui Bach. Aceasta era concluzia logică ce se desprindea din „activitatea febrilă" a procurorilor în descoperirea de „comploturi daco-românești" care „în creerii d-lor au luat deja o estindere periculoasă". Fenomenul este interpretat de *Gazetă* ca demonstrînd mai ales slăbiciunea guvernului. Constatarea era făcută și în legătură cu cel mai răsunător proces de „înaltă trădare" din Transilvania, privind atît hărțile Daco-României cît și pentru bănuiala că se recrutează tineri pentru armata României.

Acuzatul era librarul Ion Țieranu din Oravița, în vîrstă de 32 de ani. El a fost arestat în luna mai 1877 și după mai bine de 9 luni de închisoare la Budapesta, procesul său va fi în sfîrșit judecat în 27 februarie 1878, după o cercetare extrem de minuțioasă.

I. Țieranu, a primit din greșeală, susține el, de la un librar din București, cîteva exemplare ale unei hărți intitulate *„Țările române sau*

---

[60] B.A.R.S.R., Ms. rom. 1007, f. 85—86. I. C. Bianu către G. Barițiu, București, 16 ian. 1877 v.

[61] *Ibidem*, loc. cit.

[62] *Cărțile săteanului român*, II, cartea IX, 1877, p. II.

[63] *Gazeta Transilvaniei*, XLI, nr. 15 din 23 febr./7 martie 1878, p. 1.

Dacia modernă" de G. A. Zamfirolu, tipărită la București. Încă în ianuarie 1877, revista *Familia* anunțînd apariția acestei hărți, nota că pe lîngă condițiile grafice excelente, ea prezintă și avantajul că „dă în românește, adecă cu adevăratul lor nume, localitățile din Transilvania" a căror numire a fost deformată fie prin traducere, fie prin schimbarea cu totul a numelui tradițional cunoscut de români[64].

A expus hărțile în vitrină, iar poliția — sensibilizată la cuvîntul „*Dacia*" — a dat imediat peste ele confiscîndu-le iar pe librar arestîndu-l. Să nu uităm că tot în acest an ziarul *Albina Daciei*, n-a putut ieși la lumină sub acest nume, ci numai sub cel de *Albina Carpaților*, deoarece autoritățile au calificat „*Dacia*" drept un cuvînt din „dicționarul ațîțărilor dușmănoase împărăției"[65]. Mai trebuie să menționăm că aceste hărți ale Daco-României circulau și în alte părți ale Transilvaniei, de exemplu în Bihor, la Oradea, unde la fel erau confiscate[66]. Tot la circulația acestei hărți face aluzie în Dietă, în vara anului 1877 și deputatul Orbán Balázs, sfirmînd că România vrea să „anexeze" Ardealul și că pe *hartă* l-a și „anexat" deja[67].

Harta respectivă era de fapt expresia idealului unității naționale, transpus în imaginea geografică a unei Dacii viitoare în granițele ei firești. Țieranu, înainte de a fi arestat, a apucat să vîndă cîteva hărți la 2 învățători, 1 preot (2 preoți — după altă informație) și 2 băcani, cu 1 florin și 25 creițari bucata, iar una a donat-o bibliotecii reuniunii învățătorilor români de la Orșova[68].

Procurorul Bakos l-a acuzat de „înaltă trădare". El nu a pus accentul pe existența hărții la I. Țieranul, ci pe faptul că a vîndut exemplare dintrînsa la doi preoți și doi învățători, ceea ce a făcut, cum zice el, ca „agitațiunea să devină periculoasă"[69].

Țieranu s-a apărat invocînd neștiința sa că harta respectivă este oprită. El a crezut că este o hartă istorică a Daciei. Ea i-a fost trimisă din eroare și în fond a venit pe calea obișnuită „prin poștă și vamă" unde ar fi putut fi oprită. „Cum că eu nu mă simțeam vinovat", mai declara Țieranu la proces, o dovedește faptul că „spre a nu avea pagubă, am pus ștampila mea pe hărți și le-am expus în galantar".

Procurorul propune o pedeapsă de 3 ani închisoare, pentru crima de înaltă trădare, potrivit legii din 1723, avînd în vedere faptul că „*mai cu seamă acum cu mișcările naționalităților, cari amenință existența patriei*, nu trebuie să rămînă nepedepsite asemenea agitațiuni îndreptate contra integrității teritoriale a țării. Țieranu — mai adăuga procurorul — a agitat tocmai într-un astfel de loc și cumpărătorii chartei sale au fost

---

[64] *Familia*, XIII, nr. 3 din 16 ian./28 ian. st.n. 1877, p. 35.

[65] *Cărțile săteanului român*, II, cartea IX, 1877, p. II.

[66] *Arhivele statului* Oradea, Prefectura jud. Bihor, nr. inv. 25.1877/3, Cabinetul prefectului — luna mai, Hărți cu Daco-România.

[67] T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, VI, Sibiu, 1910, p. 615—616.

[68] *Gazeta Transilvaniei*, XLI, nr. 15 din 23 febr./7 mart. 1878, p. 3. „*Procesul librarului Tieranu*".

[69] *Ibidem*, XLI, nr. 15 din 23 febr./7 mart. 1877, p. 1.

astfel de oameni, învățători și preoți, încît agitațiunea a fost în adevăr periculoasă"[70].

Un alt fapt care i-a agravat situația a fost că la el s-au mai găsit cîteva scrisori „cari l-arată ca pe un agitator secret și ca pe unul care face înrolări pentru corpurile de voluntari români". Într-una dintre aceste scrisori, primite de la un prieten al său din Slatina la 8 mai 1877, se spunea: „Grijește bărbățește pentru colecta de bani și voluntari, însă fără a te compromite ca Miletics. Înștiințează-mă despre părerile de acolo; oare frații noștri sări-ne-ar într-ajutor cînd am avea lipsă de ei?" I. Țieranu susținea că la sosirea scrisorii era deja arestat și prin urmare nu putea fi folosită împotriva sa.

Apărătorul, Dr. Tüzesséry, atrage atenția Tribunalului că opinia publictă este dezgustată de procesele „politice"[71] și pledează pentru eliberarea clientului. Tribunalul aduce un verdict de achitare.

Într-o scrisoare către G. Barițiu, I. Țieranu îi comunică acestuia și ceva despre apărarea pe care și-a făcut-o el însuși: „... eu încă am spus domnilor adevărul în față, fără rezervă, se înțelege că am avut mari greutăți, căci s-a cercetat și spionat, în toate părțile, pînă cînd și dincolo [în România — n.ns.] în credința că vor putea descoperi ver un complot a cărui cap mă socoteau pre mine, dar s-au blamat urît; destul că a ajuns treaba acolo de le-am spus-o că Europa trebe să-i rîză că se tem de un singur cetățian, pe cînd lor li stă la dispoziție trei sute de mii de honvezi..."[72]. Îl mai roagă pe G. Barițiu să publice o notiță despre eliberarea sa și un apel pentru a-i fi sprijinită librăria, deoarece procesul și închisoarea l-au ruinat.

Barițiu va informa publicul asupra procesului lui Țieranu, în *Observatoriul*[73], iar *Familia*[74] va recomanda și ea noutățile de librărie care se găsesc de vînzare la I. Țieranu în Oravița, printre care *„Istoria războiului din orient"* de A. Laurian, *„Ostașii noștri"* de V. Alecsandri, *„Căderea Plevnei"*, *„Marșul armatei române — 1877"* și altele.

Arestarea lui I. Țieranu este comentată și în ziarul *Politik*[75] din Praga și în *Românul*[76] din București. Ziarul praghez remarca faptul că I. Țieranu stătea arestat la Budapesta alături de patriotul sîrb Miletici, închis sub aceleași acuzații. În rîndul acestor procese, trebuie să mai amintim și pe cele intentate din ordinul ministrului Trefort, A. lui Clemente Aiudeanu, fost tribun al lui Avram Iancu și preotului Poruțiu din Cîmpeni, care cu ocazia căderii Plevnei, și-au manifestat public

[70] *Ibidem*, loc. cit.
[71] *Observatoriul*, I, nr. 16 din 22/6 martie 1878, p. 3—4.
[72] B.A.R.S.R., Ms. rom. 1007, f. 204—205, I. Țieranu către G. Barițiu. Oravița 11 martie st.n. 1878. Vezi anexa II.
[73] *Observatoriul*, nr. 16 și nr. 20 din 1878.
[74] *Familia*, XIV, nr. 53 din 1878, p. 344.
[75] *Românul* din 20 mai 1877, p. 448—449.
[76] *Ibidem*, loc. cit.

bucuria, ceea ce le-a adus acuzația de a fi făcut „demonstrații contrarii integrității statului"[77].

Nu putem încheia fără a menționa și faptul că „legea statarială" a fost proclamată de autorități în vara anului 1877, în 13 comitate ale Transilvaniei, punînd în mare pericol pe intelectualii români bănuiți de daco-românism[78].

Deși evocate doar în linii generale, abuzurile autorităților și procesele politice care au avut loc, justifică pe deplin concluzia finală că la 1877 oprimarea românilor din Transilvania s-a intensificat simțitor. Această realitate istorică, sporește mult, credem, valoarea ajutorului material și moral-politic oferit de transilvăneni României, cu atît mai mult, cu cît în pofida tuturor piedicilor, în pofida înscenărilor judiciare menite să stingă avîntul românilor din Transilvania, acțiunea de sprijinire a războiului de independență, nu a încetat, nu a slăbit, iar dorul de libertate și unitate al românilor din Transilvania nu a putut fi înăbușit. Dimpotrivă, efortul comun în cîștigarea independenței României a unit și mai strîns pe românii de pretutindeni sporindu-le credința și speranța că ziua în care toți românii se vor uni într-un stat național, este aproape. Cunoscutul patriot Alexandru Roman și el generos sprijinitor al războiului de independență și militant pentru unitatea națională, spunea încă în 1874, că: „în curînd are să sosească momentul suprem cînd fiii națiunei române, electrizați de dorul nestins de a-și vedea patria salvată și națiunea fericită, vor pune umăr la urmă și [...] nu vor slăbi pînă nu vor întinde hora Unirei pe pămîntul României"[79].

GELU NEAMȚU

ANEXA I.

București, 2/14 iulie 1877

Domnul meu,

Am văzut cu întristare cele coprinse în epistola domniei voastre de la 9 ale corentei, că Guvernul maghiar printr-un patriotism brutal și rău înțeles crede că este bine a insulta pe români și chiar în sentimentele de iubire cele mai sfinte pentru confrații lor din România liberă.

Nu ași voi ca din vina noastră să vă expunem și la alte asemenea neajunsuri. De aceea, dacă-mi este permis să vă dau o povață, vă rog să nu întărîtați lucrurile.

---

[77] Dumitru Braharu, *Tribunii din Cîmpeni ai lui Avram Iancu*, în *Țara Moților*, Abrud, 1974, p. 82.

[78] Sextil Pușcariu, *Răsunetul războiului pentru independență în Ardeal*, în *Războiul neatîrnării, 1877—78*, București, 1927, p. 207.

[79] *Federațiunea*, VII, nr. 9 din 12 febr./31 ian. 1874, p. 341.

Să năbuşiţi durerea în inimile domniilor voastre şi să zicem cu toţii, Dumnezeu este bun.

În ceea ce priveşte medici[i] în questiune, totuşi pînă astăzi am putut întruni un număr de chirurgi destul de însemnat.

Profit de ocasiune a vă ruga Domnul meu să bine voiţi a primi asigurarea osebitei mele consideraţii.

Dimitrie Ghica

[De mîna lui G. Bariţiu:] 1877

Dim. Ghica
Bucuresci 2/14 iuliu.

ANEXA II.

Oraviţa 11 martiu st. n. 878.

Speptate Domnule!

Te rog a me scusa că n-am putut a te aviza îndată după achitare, căci sum convins că ai fi dorit cu o zi măcar, mai nainte a te bucura; n-am ce face dacă n-am potut a-ţi procura acea bucurie; acum ştiu că eşti informat destul de prin ziare; dar multe ştiu istorisi ziarele domnilor, numai lucru principal [î]l retace, adecă apărarea şi răspunsul meu, se vede că li-e ruşine a[-l] spune; ce e drept, eu nu ştiu de unde le scot atîte, căci neci un jurnalist n-a fost de faţă, pentru că chiar atunce se mai pertracta o cauză de moarte, acelora din Pesta-nouă; afară de aceea pertractarea cauzei mele v-a fost publicată; parcă din adins cum a şi observat apărătorul meu dr. Füzeséry că: vine bine la socoteala onor. judeţiu, că nu este public de faţă şi că cauza mea nu compete judeţului criminale ci, juriului etc. etc. destul că apărarea a fost aşa zicînd dibace ca să nu zic capodoperă, eu încă am spus domnilor adevărul în faţă, fără rezervă, se înţelege că am avut mari greutăţi, căci s-a cercetat şi spionat în toate părţile, pînă cînd şi dincolo, [în România — n.ns.] în credinţa că vor putea descoperi vre-un complot a cărui cap mă socoteau pre mine, dar s-au blamat urît; destul că a ajuns treaba acolo de le-am spus-o că Europa trebe să-i rîză că se tem de un singur cetăţean, pecînd lor li stă la dispoziţie trei sute mii de honvezi, destul că după o internare a mea de 9 lune şi 9 zile, şi după o svîrcolire domnească de 4 ore, deşi procurorele a propus pedeapsa în carcere de 3 ani, judeţiul conştiincios de chemarea sa, unanim m-a achitat; procurorele firește a apelat. De aci se vede că totuşi mai sunt şi anime maghiare cu simţ de dreptate, căci preşedintele referent a fost om foarte de treabă, precum şi cealalţi doi juzi.

Astfel dar eu sum liber, dar se înţelege că aceasta, materialminte m-a ruinat, dar ce să fac, aşa e soartea noastră, pe cît timp vor mai domni aceşti domni maghiari stăpînitori închipuiţi.

Totodată, fiind informat prin dl. Laz[ăr] Petrovici, că și d-ta ești la jurnalul „Observatoriul". Te rog fă să se publice ca notă redacțională eliberarea mea, cu un adaus ca fel de apel către publicul român ca să mă sprijinească în întreprinderile mele comerciale (de librărie) mai mult ca totdeauna, să înțeleagă odată a nu da crucerul în mîinile străinilor, pe cît timp fac prețuri mai moderate.

Asemenea te rog dispune a mi se trimite și foaia semestrul acesta. Totodată te rog spune d-lui Brote să fie convins că îndată ce mă voi reculege nițel îi voi solvi calendarele din anul trecut.

Acum te rog a primi atît pentru d-ta cît și pentru stimab. Doamna complimentele mele cu cari sum al d-tale stimătoriu amic

I. E. Țieranu.

P.S. Eu deocamdată trebe să tac pînă ce se va rezolvi cauza și la Tablă, atunce vederemo, — dar tot terorismul de 9 luni și mai bine nu m-a schimbat întru nimic, le-am spus-o și domnilor; tocmai am înțeles că s-a publicat deja liberarea mea în foaia d-voastră acum.

Te rog numai forma de apel să se publice.

Idem

[De mîna lui G. Barițiu:]

I. Țieranu
1877—78

DIE POLITISCHEN PROZESSE IN SIEBENBÜRGEN WÄHREND DES UNABHÄNGIGKEITSKRIEGES (1877—1878)

(Zusammenfassung)

Der Widerhall des von Rumänien geführten Unabhängigkeitskrieges war bei den Rumänen aus Siebenbürgen besonders intensiv und mit tiefgehenden politischen Folgen. Die Behörden aus Siebenbürgen und die Regierung von Budapest versuchten die Begeisterung der siebenbürgischen Rumänen zu unterdrücken und trafen eine Reihe von abusiven Massnahmen, die mit der Verletzung des Briefgeheimnisses begannen und bis zu politischen Presse- und Hochverratsprozesse führten.

Die Behörden hofften durch diese Massnahmen die etwaigen dako-rumänischen „Komplotte" zu „entdecken" und zu „ersticken". In dieser Richtung wurden die rumänischen Lehrbücher verboten, die Einführung einiger Zeitungen aus Rumänien eingestellt, Bücher einiger rumänischen Kulturvereine beschlagnahmt und die Verhaftung der für „Dako-Romanismus" verdächtigten Ausländer und Reisenden angeordnet.

Die ungarischen führenden Kreise aus Siebenbürgen untersagten die Spenden für die rumänischen Verwundeten und inszenierten politische Prozesse einiger Persönlichkeiten mit bekannten nationalen Tätigkeiten. Somit wurde Prozess gegen Francisc Hossu Longin, Iacob Mureşianu und gegen George Barit wegen eines in der „Gazeta Transilvaniei" veröffentlichten Artikels eingeleitet. Ein anderer, weniger bekannter Prozess, der behandelt wurde, war der gegen N. Fekete Negruţiu von „Cărţile săteanului român". Ebenfalls in dieser Periode fanden auch Hochverratprozesse statt, die gegen Rumänen, die „dako-rumänische" Landkarten besassen, eingeleitet waren. Aus dieser Kategorie von Prozessen ist der gegen I. Ţieranu aus Oraviţa ausführlicher behandelt. Es waren auch diejenigen, die offen ihre Freude über die Siege Rumäniens zeigten, vor Gericht gezogen, wie der Fall mit Clemente Aiudeanu und dem Pfarrer Poruţiu aus Cîmpeni war.

Diese Prozesse bieten den peremptorischen Beweis, dass die Unterdrückung der Rumänen aus Siebenbürgen in 1877—1878 spürbar verschärft wurde, eine Tatsache, die die materielle Unterstützung, die Rumänien seitens der Siebenbürger geboten wurde, bedeutend wertvoller erscheinen lässt. Die Sehnsucht der Rumänen aus Siebenbürgen nach Freiheit und Einheit bekam 1877—1878 trotz aller Hindernisse eine neue Anregung und stärkte den Glauben und die Hoffnung, dass der Tag der Vereinigung aller Rumänen in einen Nationalstaat nahe sei.

RĂZBOIUL DE INDEPENDENȚĂ OGLINDIT ÎN PRESA MAGHIARĂ DIN TRANSILVANIA

Războiul purtat de ruși și români în anii 1877 care avea drept scop eliberarea popoarelor balcanice de sub jugul secular otoman, a produs un viu interes în întreaga Europă, Marile Puteri luînd atitudine în funcție de interesele lor în sud-estul continentului sau în imperiul semilunei. Forțele progresiste însă au manifestat o deosebită simpatie și au acordat ajutor material și moral luptei de eliberare a popoarelor balcanice în vederea obținerii cît mai curînd a eliberării lor.

În Transilvania războiul dus de români a produs o vie îngrijorare în sînul exponenților burgheziei și moșierimii maghiare care își dădeau seama că victoria românilor în război va apropia ziua înfăptuirii marelui ideal național român: unirea într-un singur stat. Colaborarea cu Rusia în război a fost un motiv în plus pentru ca această burghezie și moșierime să dezaprobe acțiunea României nevrînd să înțeleagă că, în ciuda scopurilor expansioniste ale Rusiei țariste, războiul, obiectiv, corespundea năzuințelor popoarelor supuse Turciei, deoarece contribuia la eliberarea acestora de sub dominația străină, devenită anacronică în secolul revoluțiilor de eliberare, unitate și independență. Aceste cauze explică în mare măsură atitudinea filo-turcă a claselor conducătoare maghiare și campania antirusă și apoi antiromână a presei orientate de ele. Presa transilvăneană va urmări cu multă atenție, pas cu pas, desfășurarea războiului purtat de români în apropierea hotarelor Ungariei, va trimite corespondenți speciali în România (la București, Galați, Turnu Severin) și pe front pentru a cunoaște adevărata desfășurare a evenimentelor. Deoarece începînd cu vara anului 1877, după dezlănțuirea războiului ruso-turc, evenimentele se vor precipita iar informațiile îi vor copleși, vor edita ziarele în două serii, de dimineața și de seara, pentru a ține la curent publicul cu mersul războiului. În plus, vor publica numeroase telegrame și știri preluate din celelalte ziare transilvănene, din cele din Ungaria (mai ales din Budapesta), precum și din cele vieneze, germane și chiar franceze. Deși comentariile apărute în ziarele maghiare nu vor fi favorabile, în majoritatea lor, românilor și războiului purtat de ei, totuși oglindind opinia publică largă, ele vor strecura aprecieri pozitive și cuvinte de simpatie pentru justețea cauzei luptei poporului român și chiar de admirație pentru eroismul soldatului său.

Încă de la începutul anului 1877 în presa maghiară apar periodic, știri, privind posibilitatea dezlănțuirii războiului ruso-turc, apoi inevitabilitatea lui, pentru ca începînd cu luna aprilie telegramele primite să confirme acțiunile întreprinse de guvernul rus în vederea declanșării lui. Ziarele maghiare urmăresc îndeaproape și atitudinea guvernului român, arătînd că „Ministerul de Război Român se află în legătură

permanentă cu comandamentul general rus de la Chișinău" în timp ce „ofițerii ruși se deplasează foarte des la București"[1], atrăgînd astfel atenția asupra eventualei participări a României la război. Rusia își masează trupele la Prut — anunță ziarul „Kelet" din 14 aprilie — și se pregătește să-l treacă dacă Turcia refuză să facă concesiile cerute pe seama muntenegrenilor[2]. Deoarece parlamentul turc le-a respins[3], Gorceakov a trimis Marilor Puteri cunoscuta notă — arată același ziar — în care declară că războiul împotriva Turciei a devenit iminent pentru Rusia[4]. Ca urmare, ziarele anunță trecerea Prutului de către trupele ruse începînd cu 12 aprilie și înaintarea lor precipitată spre Pașcani[5]. În fața acestei situații, anunță ziarele, la București a fost convocat un consiliu de miniștri sub președinția domnitorului Carol, la care au fost învitați să participe în afara miniștrilor și o serie de alți politicieni de diferite orientări politice. Dintre hotărîrile luate deocamdată se cunosc, arată ziarul „Ébredés", numai acelea privind concentrarea rezerviștilor și trimiterea lor la Craiova și Calafat pentru a face față unui atac turcesc[6]. Pregătirile românilor nu au rămas necunoscute turcilor care au trimis la București pe Edib Effendi. În numele Porții el a atras atenția guvernului român că Principatele Române sînt state tributare și deci să nu încerce să se opună armatelor turcești dacă vor intra pe teritoriul țării lor. În caz contrar, guvernul român va fi acuzat de „trădare", iar Poarta va ordona bombardarea Calafatului și Brăilei[7].

Ziarele publică textul Manifestului rusesc, în care țarul Rusiei ordonă armatelor ruse trecerea hotarelor „turcești" în vederea „apărării intereselor creștinătății"[8]. Este publicată de asemenea Proclamația Marelui Duce Nicolae adresată românilor în care anunța că „armatele ruse vor zăbovi doar un timp scurt, pînă vom trece prin țară, îndemnîndu-i să-și continue preocupările zilnice și să pună la dispoziție armatei ruse cele necesare traiului[9]. Este publicată de asemenea declarația de război a Rusiei făcută Porții[10] și telegrama Sultanului adresată domnitorului român, cerîndu-i să se împotrivească trecerii armatelor ruse peste teritoriul României[11]. Ziarele aduc apoi știri despre înaintarea armatelor ruse pe teritoriul României și concentrarea lor la Iași, Leova, Brăila și Galați, precum și ocuparea podului de la Barboși[12]. O scrisoare trimisă de corespondentul de la București al ziarului „Ébredés", din 21 aprilie,

[1] „Ébredés", nr. II, nr. 84, din 13 apr. 1877.
[2] „Kelet", an VII, nr. 85, din 15 apr. 1877.
[3] Idem, nr. 84 din 14 apr. 1877.
[4] Idem, an VII, nr. 88 din 19 apr. 1877.
[5] Idem, VII, nr. 89 din 20 apr. 1877.
[6] „Ébredés", II, nr. 92, din 22 apr. 1877.
[7] Idem, II, nr. 93 din 24 aprilie 1877.
[8] *Ibidem*, și „Kelet", VII, nr. 94 din 26 apr. 1877.
[9] „Kelet", VII, nr. 94 din 26 apr. 1877; „Ébredés", II, nr. 96 din 27 apr. 1877.
[10] „Kelet", VII, nr. 95 din 27 apr. 1877; „Ébredés", II, nr. 97 din 28 apr. 1877.
[11] „Ébredés", II, nr. 95 din 26 apr. 1877.
[12] Idem, II, nr. 96 din 26 apr. 1877; idem, nr. 97 din 28 apr.; „Kelet", VII, nr. 96 din 28 apr. 1877; Idem, nr. 97 din 29 apr. 1877.

descrie desfășurarea Consiliului de Coroană care avea menirea să stabilească atitudinea României față de propunerea de convenție româno-rusă și hotărîrea luată în final de a o accepta, deoarece Rusia îi promitea României independență deplină[13]. O telegramă primită de ziarul „Kelet" și o scrisoare primită din România de ziarul „Ébredés" prezintă fragmente din discursul ținut de domnitorul Carol cu ocazia deschiderii sesiunii extraordinară a Parlamentului României la 26 aprilie, arătînd că „toate străduințele noastre pentru ca Marile Puteri să ne recunoască neutralitatea pe cale diplomatică au fost zadarnice... de aceea avem datoria să împiedicăm transformarea teritoriului țării în teatru de război... cu orice sacrificiu... Țarul a declarat că nu are intenția să încalce drepturile României nici individualitatea sa politică". În concluzie cere Camerelor să stabilească atitudinea țării potrivit constituției[14]. O statistică elaborată de Ministerul de Interne Român și publicată de ziarele maghiare, constată că pînă la începutul lunii mai circa 110.000 soldați ruși au trecut pe teritoriul României, urmînd ca numărul lor să se ridice pînă la 12 mai la cca. 200.000[15]. Ca urmare, armatele române s-au retras de la Dunăre — arată ziarele — cedînd locul celor rusești, iar ele s-au concentrat pe aliniamentele Turnu-Măgurele — Giurgiu și Oltenița[16], împărțite în două corpuri, dintre care unul se va concentra lîngă București, iar altul lîngă Craiova[17].

În cursul lunii aprilie ziarele maghiare transilvănene sînt preocupate de atitudinea pe care o va adopta România în război. Deși parlamentul României a hotărît păstrarea deocamdată a neutralității[18], ziarele arată că măsurile întreprinse de către Guvernul Român privind concentrarea armatei române și a rezervelor ei[19], masarea lor dealungul Dunării[20] și acceptarea trecerii armatei ruse pe teritoriul țării fără nici o împotrivire[21], dovedesc în realitate că guvernul român se pregătește să colaboreze în război. Sînt publicate detalii privind componența armatei române și efectivele ei, care se ridică la 144.668 membri și 288 de tunuri, incluzînd miliția și jandarmeria[22], trăgînd concluzia asupra forței remarcabile pe care o reprezintă ea. Noi telegrame anunță preluarea conducerii supreme a armatei de către domnitorul Carol, care printr-un ordin de zi a numit pe Slăniceanu drept șef al Statului Major Român, pe Lupu comandant al Armatei I-a, iar pe Radovitz comandant al Armatei

[13] „Ébredés", II, nr. 97 din 28 apr. 1877; „Kelet", VII, nr. 96 din 28 apr. 1877.
[14] Idem, II, nr. 98 din 29 apr. 1877; „Kelet", VII, nr. 96 din 28 apr. 1877; idem, nr. 97 din 29 apr. 1877.
[15] „Kelet", VII, nr. 106 din 10 mai 1877; „Ébredés", II, nr. 107 din 10 mai 1877.
[16] „Ébredés", II, nr. 108, din 12 mai 1877.
[17] „Kelet", VII, nr. 96 din 28 apr. 1877.
[18] „Ébredés", II, nr. 93 din 24 apr. 1877.
[19] „Ébredés", II, nr. 87 din 17 apr. 1877; Idem, II, nr. 89 din 19 apr. 1877; „Kelet", VII, nr. 89 din 20 apr. 1877.
[20] „Kelet", VII, nr. 89 din 20 aprilie 1877.
[21] „Ébredés", II, nr. 87 din 17 aprilie 1877.
[22] Idem, nr. 94 din 25 apr. 1877; „Kelet", VII, nr. 92 din 24 apr. 1877.

a II-a[23]. În sfîrșit sosesc știri despre convenția româno-rusă, care a fost acceptată de parlamentul României. Ea permite armatelor ruse — arată ziarele —, trecerea liberă prin țară și le asigură tratamentul cuvenit unor armate prietene. Ziarele arată că Rusia s-a angajat prin convenție să păstreze și să respecte drepturile și integritatea României. Este publicat discursul ținut de Kogălniceanu în parlament, în care arată că „... scopul convenției este păstrarea întregrității teritoriale a României, potrivit tratatului de la Paris, ceea ce nu duce la schimbarea situației ei internaționale, nici nu obligă armata română să colaboreze cu cea rusă. Forțele armate ale României nu vor ataca pe nimeni, dar au obligația să apere hotarele țării. Rostul convenției este de a păstra și apăra ceea ce a obținut România pînă în prezent". Sînt reproduse apoi cele patru puncte ale Convenției și în rezumat punctele Convenției militare[24], precum și rezultatul dezbaterilor din Parlament, Convenția fiind „acceptată cu majoritate de voturi atît în Adunarea deputaților, cît și în Senat"[25]. Ziarele publică rezoluția celor două Camere privind convenția româno-rusă[26]. Pentru a justifica atitudinea României, ziarul „Ébredés" reproduce declarațiile făcute de Ministrul de Externe Român, Kogălniceanu, unui corespondent de presă vienez: „România nu plănuiește să coopereze cu rușii, dar nici să li se împotrivească. Datoria României este de a-și păstra și apăra autonomia sa și teritoriul său. Dacă s-ar fi împotrivit rușilor, aceștea ar fi pătruns în țară ca dușmani și atunci autonomia României ar fi fost încălcată dacă nu desființată. Țara a trebuit... să prevină orice dușmănie din partea rușilor. Dar a trebuit să se apăre și împotriva oricărei încercări turcești de a încălca teritoriul ei. România nu va permite niciodată ca armatele turcești să încalce teritoriul țării. În vederea prevenirii ei armata a fost pregătită și ea este hotărîtă să acționeze cu întreaga ei putere împotriva oricărui plan turcesc de acest gen. Scopul acestor măsuri sînt de natură politică și umanitară. România nu se va socoti niciodată parte integrantă a Imperiului Otoman, românii nu s-au simțit niciodată turci, dar nu vor permite ca bandele de cerghezi să pustiască țara prin acțiunile lor devastatoare și incendiare"[27]. Ministerul de Externe Român făcea aluzie prin aceasta la acțiunile trucești de masare a unor importante unități dealungul Dunării cu intenția de a pătrunde pe teritoriul României[28]. Într-adevăr, peste cîteva zile, ziarele publică știri după știri privind bombardarea orașelor dunărene române de către monitoarele turcești. În ziua de 3 mai

[23] „Ébredés", II, nr. 108 din 18 mai 1877 și 109 din 13 mai 1877; „Kelet", VII, nr. 107 din 12 mai 1877 și nr. 108 din 13 mai 1877.

[24] „Kelet", VII, nr. 98 din 1 mai 1877; Idem, nr. 99 din 2 mai 1877; Idem, nr. 103 din 6 mai 1877; „Ébredés", II, nr. 100 din 2 mai 1877; Idem, nr. 102 din 4 mai 1877.

[25] „Kelet", VII, nr. 100 din 3 mai 1877; „Ébredés", II, nr. 99 din 1 mai 1877 și Idem, nr. 101 din 3 mai 1877.

[26] „Kelet", VII, nr. 103 din 6 mai 1877.

[27] „Ébredés", II, nr. 106 din 9 mai 1877.

[28] „Kelet", VII, nr. 90 din 21 apr. 1877; Idem, nr. 94 din 26 apr. 1877.

a fost bombardată Brăila timp de două ore, informează ziarele, cu intenția de a se debarca armate turcești, acțiune rămasă fără succes[29]. După Brăila a venit rîndul Galațului, anunță o telegramă sosită din București[30]. În 6 mai este bombardat Bechetul după ce cu zile înainte bandele de bazbuzuci au devastat comunele învecinate[31]. În aceeași zi este bombardată și Oltenița, avariind cinci vase engleze ancorate în port[31a]. Tot în 6 mai este bombardată din nou Brăila, după ce Calafatul a fost ocupat de către armata română[32], compusă din 12 000 soldați și 24 tunuri. Paralel este bombardat și Calafatul de către unitățile turcești de la Vidin[33]. O telegramă sosită din România anunță că în ziua de 8 mai turcii au bombardat Corabia, Gruia și din nou Oltenița și Bechetul, provocînd serioase pagube materiale și umane[34]. În fața acestor acțiuni nejustificate guvernul român înaintează o notă Marilor Puteri, în care protestează împotriva bombardării, de către monitoarele turcești, a orașelor dunărene române rămase fără apărare și a jefuirii lor de către bandele de bazbuzuci, atîta vreme cît nu există stare de război între cele două țări. Nota atrage atenția acestora că asemenea acțiuni nu vor avea darul să mențină inactivă România. Dimpotrivă ea este hotărîtă să respingă cu energie orice atac în viitor. Protestul este publicat fără comentarii de ziarele „Ébredés" și „Kelet" din Cluj[35].

În zilele următoare ziarele maghiare transilvănene comentează frămîntările poporului român în jurul a două probleme vitale pentru viitorul patriei. Pe de o parte acțiunile întreprinse pentru proclamarea independenței României și, paralel, acelea privind apărarea ei în condițiile atacurilor repetate ale turcilor. Ziarele maghiare publică telegramele și comentariile trimise de corespondenții lor din București, care atestă puternica acțiune a maselor populare în vederea proclamării independenței țării, dezbaterile din Parlamentul țării de la sfîrșitul lunii aprilie 1877 care s-au finalizat cu adoptarea unei rezoluții ce recunoștea că i-a fost creată României de către Poartă stare de război și recomanda guvernului să depună toate eforturile și să ia toate măsurile pentru a apăra și asigura existența țării, pentru ca „România să obțină la încheierea păcii o condiție politică bine definită și de sine stătătoare". Declarația lua de asemenea act că Turcia, prin acțiunile întreprinse, a rupt ea însăși legăturile ce le avea cu România și s-a pus în stare de război cu ea"[36]. Deoarece rezoluția nu proclama deschis independența țării, opinia

[29] „Kelet", VII, nr. 103 din 7 mai 1877; „Ébredés", II, nr. 103 din 5 mai 1877 și Idem, nr. 104 din 6 mai 1877.

[30] Ébredés", II, nr. 105 din 8 mai 1877.

[31] „Kelet", VII, nr. 105 din 9 mai 1877; „Ébredés", II, nr. 107 din 10 mai 1877.

[31a] „Ébredés", II, nr. 107 din 10 mai 1877.

[32] „Kelet", VII, nr. 106 din 10 mai 1877; „Ébredés", II, nr. 106 din 10 mai 1877.

[33] „Kelet", VII, nr. 106 din 10 mai 1877; „Ébredés", II, nr. 110 din 15 mai 1877.

[34] „Ébredés", II, nr. 108 din 12 mai 1877.

[35] *Ibidem;* „Kelet", VII, nr. 107 din 11 mai 1877.

[36] „Kelet", VII, nr. 115 din 23 mai 1877; „Ébredés", II, nr. 109 din 13 mai 1877.

publică — anunță ziarele — cere guvernului să acționeze mai hotărît. De aceea în ședința Adunării Deputaților din 9 mai, deputatul Fleva interpelează guvernul dacă „a declarat război Turciei și a proclamat independența țării". Toate ziarele maghiare publică în extenso desfășurarea acestei ședințe memorabile, subliniind în special discursul rostit de Mihail Kogălniceanu cu această ocazie. „Sîntem independenți, sîntem o națiune de sine stătătoare... Ne-am ajuns scopul urmărit, nu de azi ci pot zice de secole și mai cu seamă urmărit de la 1848 încoace." Cele două Camere vor adopta cîte o moțiune care consacră oficial independența României și declarația de război Turciei[37], moțiune al cărui rezumat apare publicat în ziare. În loc de comentariu ziarul „Kelet" publică declarația ziarului „Times" pe marginea proclamării independenței României „Nu credem că ar putea exista în Anglia o singură personalitate politică matură, care s-ar împotrivi schimbărilor petrecute în România... Noi considerăm de mult nu numai inevitabilă independența României, dar și ca un fenomen care s-ar dovedi avantajos Europei răsăritene. Popoarelor ... care locuiesc pe acele meleaguri, le-a lipsit tocmai acel stat care să dispună de stabilitate și vitalitate. Acest stat s-a constituit odată cu unirea celor două Principate..."[38]. Ziarele publică apoi măsurile luate de guvernul român pentru consolidarea independenței țării. Pe de o parte este comentată acțiunea diplomatică a României pentru recunoașterea independenței ei de către Marile Puteri[39], iar pe de altă parte, măsurile luate pentru anularea tributului plătit Turciei, ștergerea lui din bugetul țării și vărsarea acestei sume în cheltuielile militare[40]. Semnificative sînt cuvintele de răspuns ale lui Gorceakov — publicate de ziarele transilvănene — date lui M. Kogălniceanu și I. C. Brăteanu cu ocazia vizitei făcute la cartierul general rus din Ploiești și a discutării atitudinii guvernului rus față de România. „Prințul Gorceakov a răspuns zîmbind „Fiilor! Voi doriți să fiți independenți? Voi sînteți! Puteți face ceea ce doriți! Este treaba Voastră!"[41].

Declarația de război făcută Turciei a fost urmată de o serie de măsuri luate de guvernul român, pentru a asigura purtarea războiului. Ziarele maghiare publică hotărîrea luată de Adunarea Deputaților, care a votat un credit de 10 milioane de lei pentru subvenționarea armatei[42], publică „Ordre de Bataille" al domnitorului Carol apărut în Monitorul Oficial, în care, „sînt chemați la luptă toți românii, amintește de eroismul strămoșilor și este convins că armata va justifica nădejdile puse în ea, promite că se va așeza în fruntea armatei și astfel vor lupta împreună

[37] „Kelet", VII, nr. 117, din 25 mai 1877; Idem, nr. 122 din 31 mai 1877; „Ébredés", II, nr. 118 din 25 mai 1877.

[38] „Kelet", an VII, nr. 120 din 29 mai 1877.

[39] „Kelet", VII, nr. 122 din 31 mai 1877; „Ébredés", II, nr. 123 din 31 mai 1877.

[40] „Kelet", VII, nr. 118 din 26 mai 1877.

[41] „Kelet", VII, nr. 142 din 24 mai 1877; „Ébredés", II, nr. 143 din 24 mai 1877.

[42] „Kelet", VII, nr. 113 din 19 mai 1877.

pentru cauza sfîntă"[43]. Guvernul român — arată ziarele — a inițiat tratative cu Marele Comandament Rus pentru a asigura cooperarea româno-rusă în război în condiții onorabile pentru români[44]. Ziarele publică o scrisoare sosită din România în care se arată că „indignarea ofițerilor superiori români" față de încercarea de subordonare a armatei române celei ruse „nu cunoaște margini, iar fierberea și nemulțumirea împotriva Rusiei ia proporții tot mai mari zi de zi, în special în rîndul cercurilor militare"[45]. Ziarul „Ébredés" publică declarațiile guvernului român, care dezmint zvonurile conform cărora armata română urma să fie încadrată în cea rusă, declarînd că: „Armata română va lupta independent sub comanda conducătorului ei legal, pentru a apăra drepturile și instituțiile țării"[46]. Este reprodus apelul făcut guvernului român de către ziarul „Presa" în care îi cere să „apere interesele României și să nu permită ca în fruntea armatei române să fie purtat alt steag decît cel românesc"[46a]. Ziarele publică telegrame și reportaje sosite din România care reflectă toate fazele prin care a trecut această acțiune pînă la soluționarea ei finală. Dacă la început armata română urma să rămînă în defensivă pe teritoriul României, la apus de rîul Olt[47], într-o nouă formulă, ea avea să treacă Dunărea sub comandă proprie pentru a colabora cu armata rusă pe malul drept al Dunării[48]. Ziarul „Magyar Polgár" publică conținutul tratatului de alianță ofensiv și defensiv, ruso-român, arătînd că „prin el cel mai important scop a fost atins... întrarea în acțiune a armatei române... care va asigura consolidarea țării pe plan intern și extern... va ridica conștiința poporului, va arăta puterea țării și va asigura o bază sigură puterii guvernamentale"[49]. Comentînd convenția româno-rusă ziarul „Kelet" reproduce un articol inspirat de cercurile guvernamentale vieneze, potrivit cărora înțelegerea este rezultatul firesc al actualului război, deoarece „România după ce a fost părăsită de puteri, a ajuns în alternativa de a fi tratată ca teritoriu dușman atît de Rusia cît și de Turcia, ambele au manifestat pretenții asupra ei, prima ca purtătoare a războiului, a doua ca putere suverană, iar guvernul român n-ar fi putut apăra neutralitatea țării cu forțe proprii. În aceste împrejurări nu ne poate surprinde faptul că România și-a legat viitorul de Rusia și nu de Turcia. S-ar putea ca aceasta... să-i expună pe români unui pericol, dar ei speră că Europa nu va reacționa atît de indiferent față de independență, la fel cum s-a manifestat față de neutralitatea lor"[50]. Pentru a scoate în evidență că România nu urmărește

[43] „Ébredés", II, nr. 119 din 26 mai 1877.
[44] Idem, nr. 107 din 17 mai 1877.
[45] *Ibidem.*
[46] „Ébredés", II, nr. 111, din 16 mai 1877.
[46a] „Kelet", VII, nr. 151 din 6 iulie 1877.
[47] „Ébredés", II, nr. 114, din 19 mai 1877; Idem, nr. 117, din 24 mai 1877; „Kelet", VII, nr. 142 din 24 iunie 1877.
[48] „Magyar Polgár", (Reggeli kiadás), nr. 25 din 24 iunie 1877.
[49] „Magyar Polgár" (Esti kiadás), an XI, nr. 154 din 8 iulie 1877.
[50] „Kelet", VII, nr. 109 din 15 mai 1877.

în război scopuri anexioniste, același ziar publică un articol apărut în ziarul „Times" care analizează scopurile urmărite de români prin participarea la războiul ruso-turc. „Scopul României este în primul rînd să determine Poarta să-i recunoască independența; în al doilea rînd să oblige să distrugă... cetățile turcești de la Dunăre... pentru a se asigura pe viitor o navigație liberă pe Dunăre și neutralitatea ei perpetuă. Guvernul român va pretinde apoi despăgubiri pentru cheltuielile de război și pagubele pe care armatele turce le-au provocat românilor..."[51].

Turcia văzînd că România a intrat în război, își intensifică atacurile împotriva ei. Noi bombardamente sînt executate de monitoarele turcești de la Vidin asupra Calafatului, de la Rahova și Nicopole asupra Islazului și Turnului Măgurele, de la Rușciuc asupra Giurgiului, de la Turtucaia asupra Călărașilor și în special asupra Brăilei și Galațului. Dar de data aceasta s-au izbit de riposta hotărîtă a românilor, cari își concentraseră armata de-a lungul Dunării. În ziua de 14 mai — arată ziarul „Ébredés" — turcii după un bombardament puternic au încercat să treacă Dunărea pe la Giurgiu, dar au fost primiți de un foc dens și puternic de artilerie și s-au văzut nevoiți să se reîntoarcă[52]. Nu le-a reușit nici încercarea similară de la Oltenița, împiedicată de împotrivirea românilor[53]. Luptele de artilerie dintre Vidin și Calafat au durat mai bine de două ore, dar s-au terminat cu victoria românilor deoarece aceștea „au aruncat 90 de explozibile... dintre care... majoritatea au căzut asupra cetății, suburbiilor și chiar dincolo de ele, în tabăra turcească"[54]. Cu insucces s-a sfîrșit și încercarea turcilor din 14 mai de a trece Dunărea pe la Giurgiu[55]. La Islaz „luptele de artilerie dintre turci și români au durat două zile — arată ziarul „Kelet" — dar în cele două zile nici un soldat român nu a fost rănit. Luptele au continuat și a treia zi, comportamentul soldaților români fiind admirabil. În timp ce tunurile acționau, cavaleria s-a urcat pe deal... Explozibilele turcești au eșuat și acum și deși mai multe au explodat, nu a provocat rănirea nimănui... Dincolo de Dunăre în schimb bombele române au provocat moartea a multor turci barbari..."[56]. Abnegația și hotărîrea cu care soldatul român a plecat la războiul purtat pentru o cauză sfîntă, este scos în evidență de ziarele transilvănene încă în această primă fază a războiului. „Comportamentul armatei române este dintre cele mai bune și pe fața luptătorilor se poate citi hotărîrea de a-și îndeplini datoria în orice împrejurări. În ciuda tristeței, pe fața celor care au însoțit pe soldați, nu s-a putut citi nici măcar o umbră de supărare, deoarece, aceștia trebuiau să plece să-și facă datoria pe cîmpul de luptă". Impresionant a fost răspunsul dat de un soldat domnitorului — arată aceleași ziar — la între-

[51] „Kelet", VII, nr. 152 din 7 iulie 1877.
[52] „Ébredés", II, nr. 111 din 16 mai 1877.
[53] „Ébredés", II, nr. 111 din 16 mai 1877; „Kelet", VII, nr. 110, din 16 mai 1877.
[54] „Ébredés", II, nr. 111 din 16 mai 1877.
[55] „Kelet", VII, nr. 111 din 17 mai 1877; „Ébredés", 112 din 17 mai 1877.
[56] „Kelet", VII, nr. 119 din 27 mai 1877.

barea „dacă pleacă cu bucurie la război, dacă va lupta cu plăcere în război. Răspunsul a fost admirabil — spune corespondentul ziarului... Deoarece țara ne cheamă... noi mergem oriunde cu bucurie. În fața patriei noi nu avem nici soții, nici copii. Credem — încheie reporterul — că fiecare român are acest sentiment moștenit de la strămoși"[57].

După ce înțelegerea româno-rusă a fost definitivată, armata română a fost concentrată în Oltenia, raza de acțiune a ei, deocamdată[58]. Ziarul „Alföld" — cotidian arădan — publică o scrisoare a corespondentului său din România, în care arată că „Trupele române sînt pătrunse de cel mai bun spirit, au o ținută militară corespunzătoare și din toate punctele de vedere, se arată a fi o armată bună. Sînt bine aprovizionați cu haine și armament. Ordinea și curățenia în tabără sînt pilduitoare, într-adevăr"[59].

Concentrarea armatelor ruse de-a lungul Dunării, de la vărsarea Oltului în fluviu, pînă la Brăila și Galați, a fost urmată de trecerea acestui fluviu, pentru a se stabili capete de pod pe malul drept al ei. Înaintarea armatei ruse prin România, concentrarea ei, și pregătirile trecerii Dunării sînt ilustrate de numeroase telegrame, scrisori, corespondențe, trimise de reporterii ziarelor și publicate în presa maghiară[60]. În fine, sosește vestea că primul eșalon rus a trecut Dunărea în zona Brăila — Galați „ocupînd înălțimile din jurul Măcinului"[61]. Telegramele sosite arată însă că grosul armatei ruse a trecut Dunărea pe la Zimnicea în noaptea de 14 spre 15 iunie, „unde rușii au concentrat 100.000 de soldați și au construit numeroase fortificații"[62]. Este publicată o telegramă a Țareviciului Nicolae, care anunță această victorie, ce asigură înaintarea armatelor ruse spre Balcani[63]. Sînt publicate în ziare articole care descriu în detaliu trecerea armatei ruse peste Dunăre și consecințele ei pentru mersul războiului[64]. Noi telegrame anunță pregătirile febrile făcute de armata română pentru a participa la acțiunea de ofensivă[65], trecerea la 3 iulie a primelor unități române pe malul bulgar al Dunării, pe la Gruia, unde și-au construit un pod pentru a asigura trecerea grosului armatei[66]. Armata rusă concentrată la sud de Dunăre, s-a împărțit în trei unități — arată ziarul „Kelet" — dintre care una se îndreaptă spre Rușciuc, a doua spre Balcani, iar a treia spre Nico-

[57] „Kelet", VII, nr. 94 din 26 apr. 1877.
[58] „Ébredés", nr. 122 din 30 mai 1877.
[59] „Alföld", (Politikai napilap), Arad, an XVII, nr. 123 din 30 mai 1877.
[60] „Ébredés", II, nr. 115 din 22 mai 1877; Idem, nr. 116 din 23 mai 1877; Idem, nr. 117 din 24 mai 1877; Idem, nr. 119, din 26 mai 1877; „Kelet", VII, nr. 117, din 25 mai 1877; Idem, nr. 124 din 3 iunie 1877.
[61] „Kelet", VII, nr. 143 din 26 iunie 1877.
[62] „Kelet", VII, nr. 124 din 3 iunie 1877; „Ébredés", II, nr. 47 din 29 iunie 1877; „Kelet", VII, nr. 147 din 1 iulie 1877.
[63] „Kelet", VII, nr. 147 din 1 iulie 1877.
[64] „Ébredés", II, nr. 149 din 3 iulie 1877; Idem, nr. 150 din 4 iulie 1877.
[65] „Kelet", VII, nr. 153 din 8 iulie 1877; „Ébredés", 154 din 8 iulie 1877.
[66] „Magyar Polgár" (Reggeli Kiadás), nr. 35 din 4 iulie 1877; „Kelet", VII, nr. 149 din 4 iulie 1877; „Ébredés", II, nr. 153 din 7 iulie 1877.

pole[67]. Rușii au ocupat Tîrnovo, — anunță telegramele[68] — și înaintează rapid spre Balcani. Flancul drept ocupă Nicopole, iar cel stîng atacă Plevna. Primele două atacuri ale Plevnei — prezentate în detalii de ziare — se termină cu înfrîngerea rușilor, deși „unui batalion rus îi reușise pentru moment să pună stăpînire pe cetate" arată ziarul „Kelet", dar puternicul foc de artilerie dușman a determinat retragerea acestuia[68a]. De aceea „chiar țarul a cerut lui Carol să trimită Divizia I-a română a lui Manu pentru ocuparea Nicopolului, pentru ca astfel garnisoana rusă de acolo, aparținînd diviziei lui Krüdener să fie eliberată... iar cei 30.000 soldați ruși, să... participe la acțiunea spre Balcani. Sarcina armatei române va fi aceea, de a apăra și a păstra Dunărea de la Vidin pînă la Nicopole"[69]. Ca urmare generalul Manu a primit ordin să treacă Dunărea și să ocupe Nicopole[70]. Telegramele publicate în presă informează opinia publică că Armata IV-a română, comandată de generalul Manu, a trecut Dunărea și a întrat în Nicopole[71]. Mai mult, „generalul Manu a primit îndrumări din partea Marelui Cartier General rus ca, în anumite împrejurări, să coopereze cu armata rusă și... să participe și la lupte"[72]. În urma tratativelor dintre țarul Alexandru I, ducele Nicolae și Carol „s-a încheiat definitiv convenția româno-rusă"[73], care prevede că armata română să acționeze la Plevna „ca un corp de armată independent... supusă propriilor sale regulamente. Nu-i va fi permis generalului rus să se amestece în conducerea militară a românilor, nici să intervină în acțiunile armatei române. Drepturile principelui Carol, ca comandant suprem, rămîn neatinse"[74]. Ziarele publică știri despre trecerea Dunării de către grosul armatei române pe la Corabia[75], comandată de generalul Cernat unirea ei cu armata rusă la Plevna, numirea lui Carol drept comandant suprem al armatei româno-ruse, avînd ca subaltern pe generalul Zotoff[76]. Ziarul „Magyar Polgár" publică informații privind impresia pe care a produs-o armata română asupra comandamentului rus. „Comandamentul rus se bucură mult de înfățișarea și omenia evidentă a artileriei române. Despre unitățile române se vor-

[67] „Kelet", nr. 154 din 10 iulie 1877.
[68] „Kelet", nr. 156 12 iulie 1877.
[68a] „Kelet",VII, nr. 177 din 5 aug. 1877.
[69] „Magyar Polgár" (Reggeli Kiadás), nr. 64 din 2 aug. 1877; „Kelet", VII, Nr. 175 din 3 aug. 1877.
[70] „Kelet", VII, nr. 169 din 27 iulie 1876; „Magyar Polgár" (Reggeli Kiadás), nr. 60 din 29 iulie 1877;
[71] „Magyar Polgár" (Reggeli Kiadás), nr. 161 din 30 iulie 1877; „Kelet", VII, nr. 172 din 31 iulie 1877.
[72] „Magyar Polgár" (Reggeli kiadás), nr. 62 din 31 iulie 1877; „Kelet", VII, nr. 174 din 2 august 1877.
[73] „Magyar Polgár" (Reggeli kiadás), nr. 85 din 23 august 1877.
[74] *Ibidem.*
[75] „Alföld", Arad, an XVII, nr. 199 din 31 aug. 1877; „Magyar Polgár" (Reggeli kiadás), nr. 93 din 31 aug. 1877; „Kelet", VII, nr. 197 din 31 aug. 1877.
[76] „Magyar Polgár" (Reggeli kiadás), nr. 94 din 1 sept. 1877; „Kelet", nr. 202 din 6 sept. 1877.

bește, într-adevăr, peste tot cu mult respect..."[77]. Impresia va fi confirmată în curînd cu ocazia unor misiuni secundare încredințată românilor și mai ales cu ocazia luptelor de la Griviția. De aceea presa clujană publică un articol apărut în „Augsburger Allgemeine Zeitung" privind comportamentul armatei române. „Armata română... dacă vor sosi zilele de încercare, o să-și îndeplinească pe deplin datoria. Unele unități române care au făcut deja acțiuni de recunoaștere pe teritoriul dușman, și-au îndeplinit exemplar misiunea. În mod deosebit se evidențiază artileria care este înzestrată cu excelente tunuri Krupp. Capacitatea de împușcare a bateriilor române depășește cu mult pe ale celor ruși, acest lucru îl recunosc chiar și rușii. Majoritatea ofițerilor de artilerie români au absolvit cursurile superioare militare la Berlin și la Fontainebleu și își cunosc bine meseria... Și infanteria este tot atît de excelent aprovizionată cu arme. Îmbrăcămintea de asemenea este corespunzătoare"[78].

La 30 august începe cea de-a treia bătălie de la Plevna, la care participă și armatele române, ofensivă pregătită cu zile înainte prin luptele de artilerie. De la Poradin, sediul statului major, principele Carol a lansat o Proclamație către armata română, încă cu o zi înaintea începerii luptelor. „... Războiul s-a apropiat acum de hotarele țării noastre — arată principele — și dacă turcii ar învinge, s-ar năpusti cu toții asupra noastră, aducînd cu ei măceluri, pustiiri și jafuri. În aceste condiții pentru a ne salva țara de acest năvălitor sălbatic, trebuie să-l înfrîngem pe propriul său teritoriu. Soldați români! Știți foarte bine cît a suferit patria timp de 200 de ani din cauza că vi s-au răpit instrumentele cu care v-ați fi putut apăra bărbățește drepturile țării pe cîmpul de luptă. Azi aveți posibilitatea să vă arătați vitejia. Privirile întregii Europe sînt ațintite asupra voastră! Înainte dar cu suflet românesc și lumea să ne judece după fapte! Azi vom reîncepe lupta victorioasă a strămoșilor alături de una din cele mai puternice armate ale lumii. Sînt sigur că armata română, deși mai mică, va ști să se evidențieze prin eroismul și disciplina ei. Astfel vom recîștiga poziția României de care s-a bucurat odinioară și pe care o merită în rîndul națiunilor europene... Fîlfîiți dar cu glorie steagul românesc pe cîmpul de bătălie, pe care strămoșii voștri au fost totdeauna apărătorii legii și libertății. Înainte deci bărbătește soldați români, și nu peste mult vă veți întoarce în mijlocul familiilor voastre, într-o patrie eliberată de voi înșivă, însoțiți de aplauzele întregii națiuni. Să ridicăm sus steagul românesc, pe care este scris „Independența statului Român"!"[79]. Ziarele maghiare transilvănene publică relatări detaliate asupra desfășurării războiului[79a], contribuția armatei române la ocuparea Griviței, eroismul și comporta-

[77] „Magyar Polgár" (Esti kiadás), an XI, nr. 197 din 30 aug. 1877.
[78] Idem, nr. 204 din 7 sept. 1877.
[79] „Kelet", VII, nr. 209 din 14 sept. 1877.
[79a] „Magyar Polgár" (Esti kiadás), an XI, nr. 212 din 18 sept. 1877; „Kelet", VII, nr. 210, 15 sept. 1877.

mentul soldaților români. „În timp ce Skobeleff a atacat reduta (Griviţa — n.n.) dinspre Sofia... românii au atacat de trei ori Reduta Griviţa... şi abea al patrulea atac reînnoit din toate părţile... s-a terminat cu ocuparea... redutei principale de la Griviţa“[80]. Ziarul „Kelet“ publică un articol sosit de pe front, care scoate în evidenţă rolul hotărîtor al românilor în victoria de la Plevna. „Nu putem să negăm, că fără contribuţia celor 30.000 de soldaţi români nu am fi putut porni ofensiva împotriva Plevnei, nici măcar nu am fi încercat-o“[81]. Chiar şi comandamentul rus recunoaşte meritul şi vitejia armatei române, arată ziarele. „Rușii laudă deosebit comportamentul armatei române — scrie ziarul „Kelet“ — şi ca martori imparţiali socotim că infanteria română şi în special artileria, merită această laudă“[82]. Este reprodus un articol apărut în ziarul „Golos“ din Petersburg, articol sosit de la Poradin. „Noi de mult am afirmat... că armata română nu mai este cea din 1848 şi că aceasta va lupta bine dacă va fi bine condusă. Toate telegramele sosite de pe cîmpul de luptă de la Plevna au confirmat acest adevăr. Armata română şi-a păstrat cu cinste poziţiile pe cîmpiile de luptă şi dacă Plevna mai este a noastră, aceasta se datoreşte în primul rînd ei“[83]. Abnegaţia cu care a luptat soldatul român, este ilustrată, printre altele, de ziarele maghiare, cu un exemplu care, deşi banal, este grăitor. „În acest sens numai un moment vreau să subliniez, — arată corespondentul ziarului clujan „Magyar Polgár“ aflat pe cîmpul de luptă, într-un articol întitulat „A treia zi în faţa Plevnei“ — răniţii, majoritatea grav răniţi, aduc cu ei de obicei armele la postul de prim ajutor şi nici acolo nu vreau să se despartă de ele“[84]. Şi într-adevăr românii s-au luptat cu vitejie, deoarece toate încercările turcilor de a reocupa Griviţa I — după „Magyar Polgár“ zece atacuri[85] — s-au soldat cu eşec. Aprecierea vitejiei soldaţilor români — arată acelaşi ziar — este confirmată de cele 40 de medalii Sfîntul Gheorghe împărţite românilor de către ţarul Rusiei după luptele de la Griviţa[86]. Mare bucurie a produs românilor transportarea tunurilor şi steagurilor capturate de la turci în luptele victorioase, „Însoţite de popor două din ele au fost aşezate lîngă statuia lui Mihai Viteazul de pe Bulevadrul Elisabetei pentru ca „Umbra acestui domnitor glorios să poată vedea că luptătorii români au rămas pînă azi aceeaşi eroi de la Călugăreni“[87]— relatează acelaşi ziar.

Tot atît de bine este ilustrată în ziare şi acţiunea întreprinsă de comandamentul româno-rus pentru asedierea Plevnei pentru a o determina să capituleze. La începutul lunii noiembrie, ziarele anunţă că

[80] „Alföld“, XVII, nr. 213 din 18 sept. 1877.
[81] „Kelet“, VII, nr. 216 din 21 sept. 1877.
[82] *Ibidem.*
[83] „Kelet“, VII, nr. 215 din 20 sept. 1877.
[84] „Magyar Polgár“ (Esti kiadás), XI, nr. 216 din 22 sept. 1877.
[85] „Magyar Polgár“ (Reggeli kiadás), nr. 114 din 20 sept. 1877; „Kelet“, VII, nr. 215 din 20 sept. 1877; Idem, nr. 216 din 21 sept. 1877.
[86] „Magyar Polgár“ (Reggeli kiadás), nr. 102 din 18 sept. 1877.
[87] „Magyar Polgár“ (Reggeli kiadás), nr. 127 din 3 oct. 1877.

Plevna este înconjurată de șanțuri, că îi sînt tăiate toate legăturile și catastrofa este inevitabilă[88]. Ziarul „Kelet" informează cititorii că „Asediații nu mai au alimente decît pentru 14 zile, după care sau se vor preda sau vor încerca o eșire disperată"[89]. Făcînd un calcul asupra efectivelor armatei ruso-române, care asediază Plevna, ziarul „Magyar Polgár" ajunge la concluzia, că este formată din 120.000 de soldați și se extinde pe o suprafață de 56 de kilometrii[90]. Pentru a preveni un ajutor al turcilor de la Rahova, comandamentul ruso-român ordonă ocuparea ei de către unitățile românești, comandate de generalul Slăniceanu. La 21 noiembrie, ziarul „Magyar Polgár" primește o telegramă din București, care anunță că, „Românii după trei zile de luptă au ocupat Rahova. Turcii s-au refugiat spre Vidin"[91]. Ziarul „Kelet" descrie entuziasmul și bucuria poporului român la vestea noii victorii și trage consecințele pentru mersul războiului, socotind că prin ea „legătura turcilor cu Vidinul și Dunărea de Jos a fost întreruptă"[92]. După trei zile noi telegrame anunță ocuparea Lom Palancăi de către români, după bombardamente îndelungate[93]. De aceea pe bună dreptate releva ziarul „Magyar Polgár" „Marele Cartier General rus... recunoaște toate sacrificiile cu care România a contribuit la reușita acțiunilor militare"[94]. Victoriile românești au avut consecințe și asupra politicii interne a României, arată ziarele, deoarece pentru moment au anihilat luptele interne și au dus la reconcilierea claselor pe baza țelului comun. „În problemele de politică externă între membrii guvernului român — arată ziarul „Magyar Polgár" — există o deplină înțelegere... această fiind o dovadă a maturității politice a României"[95].

Vitejia soldatului român pe cîmpul de bătălie și recunoștința țării pentru sacrificiile făcute primesc o confirmare solemnă de la Tribuna parlamentară prin discursul ținut de I. C. Brătianu cu ocazia deschiderii sesiunii ei din noiembrie 1877, discurs publicat de ziarele transilvănene „Pe cîmpul de război soldații noștri și-au îndeplinit cu cinste datoria. Țara o știe, vitejii noștri aliați o vestesc, ba mai mult o recunosc și dușmanii noștri. Soldații noștri nu au dezmințit sîngele nobil ce curge în vinele lor, eroismul lor au îmbogățit cu noi fapte vitejești tradițiile noastre militare, iar în cartea sfîntă, alături de luptele de la Rahova și Călugăreni, au fost înscrise pentru totdeauna cele de la Rahova și Grivița"[96].

---

[88] „Magyar Polgár", an XI, nr. 258 din 11 noiembr. 1877.
[89] „Kelet", VII, nr. 262 din 15 noiembrie 1877; „Magyar Polgár", XI, nr. 261 din 15 noiembr. 1877.
[90] „Magyar Polgár" an XI, nr. 262 din 16 noiembr. 1877; „Kelet", VII, nr. 264 din 17 noiembr. 1877.
[91] „Magyar Polgár", XI, nr. 268 din 23 noiembrie 1877.
[92] „Kelet", VII, nr. 270 din 24 noiembr. 1877; Idem, nr. 271 din 25 noiembr. 1877.
[93] „Kelet", VII, nr. 273 din 28 noiembr. 1877.
[94] „Magyar Polgár", XI, nr. 272 din 27 noiembr. 1877.
[95] *Ibidem.*
[96] „Kelet", VII, nr. 277 din 2 dec. 1877.

La începutul lunii decembrie 1877 ziarele publică primele telegrame care aduc vestea predării Plevnei de către Osman Pașa armatelor victorioase[97] și descrie întuziasmul și bucuria ce a cuprins poporul român. „Bucureștiul eri seara a fost complet iluminat și pavoazat cu steaguri. Diferite delegații cu steaguri în frunte, însoțite de fanfara militară care întona imnul românesc și cel rusesc, au salutat pe Gorciakov și guvernul român[98]. O telegramă sosită în 15 decembrie arată că „În București căderea Plevnei a fost sărbătorită cu un Thedeum în ziua de 12 decembrie. În Cameră Vernescu a ținut un discurs în care a lăudat vitejia armatei române și a propus trimiterea unei delegații care să felicite pe țar și pe Principe"[98a]. Alte telegrame anunță numărul soldaților turci ce au fost capturați și a celor răniți. „La Plevna au căzut... 10 pașe... 60 tunuri și cavalerie" anunță o telegramă publicată în ziarul „Kelet"[99], iar „numărul armatei turcești care a depus armele la Plevna, este de 40.000 de oameni, a celor bolnavi și răniți probabil de 20.000" spune o telegramă sosită din Petersburg[100]. Sosesc apoi scrisorile corespondenților de presă de pe cîmpul de luptă ale ziarelor transilvănene, care descriu în detalii, desfășurarea luptelor[101]. Ziarul „Magyar Polgár" reproducînd scrisoarea corespondentului de presă din Sistov al ziarului „Presse" spune „Vineri un parlamentar a prezentat condițiile de capitulare principelui Carol. Aceste condiții au fost respinse însă. Osman Pașa în dimineața zilei de 10 decembrie la orele 7,30 s-a pus în mișcare cu armata și cu întregul echipament în timp ce s-au efectuat demonstrații în spre nord și sud asupra pozițiilor românilor și rușilor. Osman folosind întîi pozițiile de la Sofia, a trecut peste rîul Vid, apoi s-a îndreptat spre regimentele de grenadieri ale lui Zvecin și Danilov, aflate între Dolni, Dubnik și Gorni Etropol. I-a reușit să ocupe o redută de lîngă Etropol dar rușii și românii sosiți de la Dolni Etropol, Bivolar, Bucov, l-au alungat pe Osman de pe aceste poziții, după o luptă de 5 ore și l-au silit să se retragă din nou spre Plevna. Paralel rușii și românii de la Grivița, Radișevo și Krivina, au pătruns în orașul ce fusese părăsit complet de oastea turcă, astfel că Osman Pașa rănit la picior, s-a văzut nevoit să se predea împreună cu întreaga-i armată, fără condiții. Rușii și românii au pătruns în după amiază zilei de 10 decembrie, în Plevna. Împreună cu Osman Pașa au capitulat rămășițele a 10 divizii turcești,

[97] „Magyar Polgár" XI, nr. 283 din 12 dec. 1877;. „Kelet", VII, nr. 284 din 12 dec. 1877; Idem, nr. 285 din 13 dec. 1877.

[98] „Magyar Polgár", XI, nr. 282 din 11 dec. 1877.

[98a] „Kelet", VII, nr. 287 din 15 dec. 1877.

[99] „Kelet", VII, nr. 286 din 14 dec. 1877; „Magyar Polgár", XI, nr. 285 din 14 dec. 1877.

[100] „Magyar Polgár", XI, nr. 284 din 13 dec. 1877.

[101] „Ultimele zile ale Plevnei" vezi: „Magyar Polgár", an. XI, nr. 288 din 18 dec. 1877; „Kelet", VII, nr. 289 din 18 dec. 1877; „A háboru" vezi „Kelet", VII, nr. 286 din 14 dec. 1877; „A plevnai katasztrófa" vezi „Magyar Polgár", an XI, nr. 285 din 14 dec. 1877; „Luarea Plevnei" vezi „Magyar Polgár", an XI, nr. 290 din 20 dec. 1877; „Despre căderea Plevnei" vezi „Magyar Polgár", an XI, nr. 289 din 19 dec. 1877.

mai mult de 70 de batalioane și 150 de tunuri; au fost capturate 20 de pașe..."[102]. Este publicat Ordinul de zi a principelui Carol adresat glorioasei armate române după victoria de la Plevna, în care glorifică eroismul și vitejia ostașilor români. „Soldați! Nobilele voastre străduințe, suferințele voastre, sîngele pe care l-ați vărsat din abundență toate au fost răsplătite și încununate în această zi, în care puternica Plevna a căzut în fața eroismului vostru. În această zi în care cea mai frumoasă oastea a Sultanului, cel mai viteaz și mai renumit comandant al ei, învingătorul Osman, au fost înfrînți și au depus armele înaintea voastră și a tovarășilor voștri de luptă și victorii... la faptele de vitejie din trecut voi ați adăugat noi fapte nu mai puțin viteze, iar numele vostru va rămîne veșnic înscris în analele țării, cu litere nemuritoare. Nu peste mult o să vă reîntoarceți în patrie purtînd pe piept semnele de vitejie... medaliile apărătorilor independenței române. Și cînd veți ajunge în orașele, comunele și satele voastre natale le veți povesti părinților și rudelor apropiate ce ați făcut pentru patrie. Bătrînii vă vor asculta și își vor aminti de vremurile de glorie ale națiunii române, ... transmise de părinții lor. Tinerii vor vedea în voi întruchiparea datoriei împlinite pe care ei vor fi obligați să o imite, Văzînd în voi asigurată existența pe viitor a României, vă vor înconjura cu mîndrie și încredere"[103].

Alte telegrame și scrisori scot în evidență consecințele acestei victorii pentru desfășurarea ulterioară a războiului. „Acum armata ruso-română de 100.000 de oameni — arată ziarul „Magyar Polgár" — eliberată... își va putea deschide drumul spre Sofia, spre care se îndreaptă și armata sîrbă. După căderea Plevnei, nu mai poate opri nimic Serbia să între în război... O mare parte a armatei sale se va uni în curînd cu armata româno-rusă, în timp ce altă parte a învadat deja Bulgaria apuseană. Cealaltă parte a armatei ruse de la Plevna, va înainta spre Adrianopol prin Pasul Sipka și ori unde va apărea va provoca o schimbare radicală. La Lom va înfrînge împotriva lui Suleiman Pașa, iar dincolo de Pasul Sipka va amenința cea de a doua capitală a Imperiului Otoman... Războiul indiscutabil a ajuns în acel stadiu în care încheierea grabnică a păcii este mai avantajoasă decît continuarea luptei"[104]. Previziunea a fost reală, deoarece după Plevna armata victorioasă a reușit în scurt timp să ajungă pînă la poarta Constantinopolei.

În noua fază, armata română a primit o nouă misiune. O telegramă expediată din București arată că „o parte a armatei române va rămîne la Plevna, Nicopole și în alte localități de pe malul drept al Dunării, în timp ce cea mai mare parte a armatei române va înainta spre Vidin. O divizie va însoți pe prizonieri și se va reîntoarce apoi la Dunăre, unde va ocupa malul ei de la Giurgiu la Călărași. O divizie va rămîne în rezervă la Calafat și va coopera cu cealaltă divizie de pe malul drept al Dunării"[105].

[102] „Despre căderea Plevnei" în „Magyar Polgár", XI, nr. 286 din 15 dec. 1877.
[103] „Magyar Polgár", XI, nr. 294 din 25 dec. 1877.
[104] „Plevna" din „Magyar Polgár", XI, nr. 285 din 14 dec. 1877.
[105] „Magyar Polgár", XI, nr. 294 din 25 dec. 1877.

Telegrame sosite vor anunţa rînd pe rînd înaintarea rapidă a armatei ruso-române spre ţelul final. „Ruşii au început urmărirea armatei turceşti şi au ocupat Arabkonak-ul, Sandorinkot-ul... Gurko înaintează spre Sofia", arată o telegramă din 3 ianuarie 1878"[106]. La 3 ianuarie 1878 ruşii au ocupat Sofia după o luptă modestă anunţă o telegramă din 6 ianuarie[107]. O telegramă din 10 ianuarie informează că „Generalul Radetzky a capturat, după o luptă îndirjită, întreaga armata turcă din Strîmtoarea Sipka, compusă din 41 batalioane de infanterie, un regiment de cavalerie şi 10 baterii. Mirsky a ocupat Kazanlîcul, iar Skobelef satul Sipka"[108]. Ruşii au ajuns la Tatar-Bazardjik[109], iar la „16 ianuarie 1878 au întrat în Filipopol[110], — informează ziarele. O telegramă trimisă din Constantinopol la 21 ianuarie 1878 anunţă că „ieri ruşii au întrat în Adrianopol"[111] aflat la distanţă „de 6 zile de la Gallipoli şi de unde în 10 zile pot ajunge în Constantinopol. Din Adrianopol două corpuri de armate ruseşti au şi pornit la drum... spre Constantinopol"[112].

Tot atît de rapidă a fost şi înaintarea armatei române spre Vidin, unde se va distinge prin noi fapte de eroism. O telegramă trimisă din Belgrad la 14 ianuarie 1878 anunţă că „La Vidin sîrbii s-au unit cu românii"[113] şi au început asediul cetăţii. La 21 ianuarie se anunţă telegrafic că „românii au ocupat localitatea Florentin şi au sfîrşit încercuirea Vidinului. Tunurile româneşti au aprins fortificaţiile Belogradjicului"[114]. De la Viena se telegrafiase la 28 ianuarie că „Românii alaltăieri au ocupat localitatea Smîrdan, apărată de 3 redute, apoi poziţiile de la Rupcea şi Capitanovcea. Românii au alungat pe turci din toate fortificaţiile Vidinului şi azi au încercuit complet Vidinul[115]. Terminarea grabnică a războiului însă prin victoriile obţinute pe ambele fronturi vor face inutile apoi luptele în continuare din jurul Vidinului.

*

Independenţa naţională fiind un deziderat al întregului popor român, era firesc ca la obţinerea ei să participe deopotrivă toţii românii, de pretutindeni, indiferent de graniţele politice care vremelnic îi ţineau despărţiţi. Lupta pentru cucerirea cu forţa armelor a independenţei a oferit un nou prilej poporului român de pe ambele versante ale Carpaţilor de a-şi reliefa conştiinţa unităţii naţionale, solidaritatea şi aspiraţiile comune.

---

[106] „Magyar Polgár", XII, nr. 4 din 5 ian. 1878.
[107] Idem, nr. 6 din 8 ian. 1878.
[108] Idem, nr. 10 din 12 ian. 1878; Idem, nr. 15 din 18 ian. 1878; „Kelet", an VIII, nr. 11 din 13 ian. 1878.
[109] „Magyar Polgár", an XII, nr. 11 din 13 ian. 1878.
[110] Idem, nr. 17 din 20 ian. 1878; „Kelet", VIII, nr. 17 din 20 ian. 1878.
[111] „Magyar Polgár", XII, nr. 18 din 2 ian. 1878.
[112] Idem, nr. 22 din 26 ian. 1878.
[113] Idem, XII, nr. 13 din 16 ian. 1878.
[114] „Kelet", VIII, nr. 20 din 23 ian. 1878; „Kelet", VIII, nr. 199 din 22 ian. 1878.
[115] „Magyar Polgár", XII, nr. 26 din 31 ian. 1878.

Spiritul de unitate al românilor din Transilvania cu cei ce își vărsau sîngele în luptă s-a manifestat, pe lîngă campania de presă dusă spre a justifica legitimitatea independenței naționale în acțiunile de colectare a fondurilor și ofrandelor în bani, alimente, haine, scame, medicamente etc., pe seama soldaților români, în manifestațiile organizate în cinstea eroismului fraților lor, culminînd cu participarea voluntarilor pe cîmpiile de luptă.

Presa maghiară din Transilvania face cunoscut opiniei publice acțiunile întreprinse de români și dezaprobă măsurile luate de guvernul maghiar pentru interzicerea lor. În articolul intitulat semnificativ „Pentru răniții români" ziarul „Kelet" din 24 mai 1877 aduce știrea că la chemarea românilor din București, Craiova și alte orașe ale României, s-a constituit un Comitet sub președinția Judithei Măcelariu, care a lansat un manifest adresat românilor, cerîndu-le să contribuie cu bani, alimente, scame și medicamente la ajutorarea răniților români. Deoarece chemarea apelează la sentimentele umanitare, arată ziarul, „Și noi o subscriem în interesul oricărui om suferind"[116]. Ziarul „Alföld" din Arad arată că acțiunea femeilor române constituie un răspuns la chemarea adresată lor de către femeile din România, printr-o adresă publicată în presa vremii, întitulată „Fraților de peste Carpați" și are drept scop „să ajute cu bani și alte ofrande pe frații eroi care luptă în România..."[117]. Un Comitet asămănător s-a constituit și la Cluj, arată ziarul „Kelet", sub președinția doamnei Ilieș și „colectarea a început deja, femeile umblă din casă în casă pentru a determina sufletele apatice să contribuie cu cele necesare, arătîndu-le că românii au luat armele în mînă pentru scumpa libertate împotriva turcilor barbari"[118]. Comitetul românilor din Brașov are ca președinte pe Diamandi Manole, casier Ciurcu T., iar secretar Dr. Lapedatu, arată ziarul „Alföld" și „se obligă să: 1. primească donații; 2. să le trimită Crucii Roșii românești; 3. să facă o dare de seamă asupra rezultatelor realizate"[119]. Dar abea s-au constituit cîteva comitete, arată ziarul „Kelet" și activitatea lor a fost interzisă de către forurile superioare, permițîndu-se doar „particularilor colectarea pe seama oricăror răniți, numai din sentimente filantropice și sub supravegherea strictă și controlul sever al autorităților"[120]. Și Comitetul Român constituit de doamnele române din Sibiu, a fost desființat datorită ordinului ministerial, anunță ziarele „Ébredés" și „Alföld"[121]. Măsura însă nu are darul de a opri o acțiune a cărui scop era mult mai nobil. Deaceea Diamande Manole, împreună cu alți prieteni, arată ziarul „Kelet", a publicat în „Gazeta Transilvaniei" o chemare adresată, românilor, în care arată că deși comitetele au fost desființate de către autorități, totuși,

---

[116] „Kelet", an VII, nr. 116 din 24 mai 1877.
[117] „Alföld" (Politikai napilap), Arad, an XVII, nr. 121 din 27 mai 1877.
[118] „Kelet", VII, nr. 120 din 29 mai 1877.
[119] „Alföld", XVII, nr. 125 din 2 iunie 1877.
[120] „Kelet", VII, nr. 121 din 30 mai 1877.
[121] „Ébredés", II, nr. 124 din 2 iunie 1877; „Alföld", XVII, nr. 125 din 2 iun. 1877.

„Sentimentele umanitare, legăturile de sînge și dragoste, numai odată cu viața pot fi dizolvate. În numele acestor sentimente sfinte, deci... cheamă pe toți acei în care există suflet românesc, pe toți aceia în a căror piept arde focul sfînt al umanității și cari doresc triumful civilizației asupra barbariei... să contribuie în continuare la ajutorarea răniților români". Arătînd că „Frații români... secole de a rîndul au luptat în admirația întregii Europe, pentru lumină și lege, împotriva barbariei", chiamă pe „românii care locuiesc între Carpat și Tisa și în special tineretul", să continuie predarea pe cale particulară a ofrandelor cerute[122]. De aceea comitetele nu-și vor înceta activitatea, dimpotrivă alături de cele vechi se vor înființa altele noi, așa cum arată ziarul „Kelet", în Alba Iulia, Abrud, Șard, în comunele din plasa Aiudului etc., „unde ele activează deja, iar listele de subscripție circulă cu repeziciune"[123].

Mai mult, românii folosesc orice manifestare a lor, pentru a colecta bani și ofrande, așa cum au făcut-o cu ocazia seratei organizată în cinstea jubileului Episcopiei orădene, cînd advocatul Roman a lansat o listă de subscripție, arată ziarul „Magyar Polgár"[124], sau cea a concertului organizat în ziua de 16 iunie de Reuniunea de cîntec și gimnastică a românilor din Brașov, arată ziarul „Kelet"[125]. Ca urmare, ofrandele și colectele pentru românii răniți continuă a fi adunate și trimise în România, iar Comitetul Central al Crucii Roșii din România, să confirme primirea lor. Ziarele maghiare publică scrisoarea adresată de Președintele Crucii Roșii, Dimitrie Ghica lui Diamandi Manole, prin care mulțumește pentru cei 7.125 franci Napoleon-aur, trimiși de Comitetul din Brașov, și-l roagă să exprime fraților recunoștința, atît „pentru sumă... cît mai ales pentru dovada afecțiunii și dragostei lor"[126]. Astfel de ofrande au fost trimise în România, arată ziarul „Magyar Polgár" și din alte orașe ale Transilvaniei din Făgăraș, Abrud, Hațeg, Alba Iulia etc., iar ele au fost atît de consistente, încît atunci cînd în ziua de 22 iunie Crucea Roșie din București și-a expediat ajutoarele pe front, aceea a „doamnelor române din Transilvania... a atras în mod deosebit privirile, întrecîndu-le pe ale principesei și negustorilor"[127].

Ziarele maghiare publică știri sosite din București, prin care informează opinia largă asupra caracterului de masă pe care a îmbrăcat-o în România acțiunea de colectare de ofrande benevole pentru armată. „Această mișcare — arată ziarul „Magyar Polgár" — a cuprins acum întreaga țară, iar atenția tuturora este îndreptată cu cea mai mare încordare pe cîmpul de luptă"[128]. Mai mult, intuziasmul antrenează în acțiune și pe secuii stabiliți în București, care publică în ziarul „Telegraful"

[122] „Kelet", VII, nr. 144 din 27 iun. 1877.
[123] Idem, nr. 139 din 21 iunie 1877.
[124] „Magyar Polgár", XI, nr. 129 din 8 iunie 1877.
[125] „Kelet", VII, nr. 139 din 21 iunie 1877.
[126] Ébredés", II, nr. 136 din 16 iunie 1877; „Magyar Polgár", an XI, nr. 136 din 16 iunie 1877.
[127] „Magyar Polgár", nr. 32 din 1 iulie 1877.
[128] Idem, nr. 122 din 28 sept. 1877.

— ne informează ziarele maghiare — o declarație în care arată că „ne iubim patria adoptivă și frații noștrii români și pentru a dovedi acest lucru, nu numai prin cuvinte ci și prin fapte... ne-am constituit în Comitet... și în curînd vom trimite la locul destinat micilor noastre ofrande, date în ajutorul răniților soldați români"[129]. Și întradevăr ei s-au ținut de cuvînt, deoarece — arată ziarul „Kelet" — au strîns și trimis o sumă importantă, 500 de franci[130]. Și colonia franceză din București și-a ales un Comitet de ajutorare — arată ziarele maghiare — care a lansat o chemare tuturor cetățenilor francezi stabiliți în România, cerîndu-le să contribuie la alinarea suferințelor soldaților români deoarece femeile franceze nu pot uita simpatia de care s-au bucurat în România răniții franceji în 1871[131].

Victoriile repurtate de armata română și rusă pe cîmpiile de luptă, au produs o justificată bucurie în sînul românilor subjugați, „considerînd cauza acestora... drept cauza lor... Cea mai mică victorie a rușilor și românilor — arată ziarul „Kelet" — este sărbătorită... cu imnuri și petreceri nocturne"[132]. Vestea trecerii rușilor peste Balcani în prima etapă a războiului a fost sărbătorită de „românii și sașii din Tușnad potrivit obiceiurilor lor. Dînd expresie bucuriei lor — arată ziarul „Kelet" — ei s-au urcat în pavilionul Ludmilla din vîrful muntelui și au strigat „Să trăiască", „Hoch", care a răsunat peste munți și văi"[132a]. În mod deosebit, proclamarea Independenței de către România, a avut un puternic ecou, printre românii aflați sub stăpînire străină. Ziarul „Ébredés" arată că „300 de români bucovineni au trimis următoarea telegramă la București: „Salutăm cu frățească cordialitate România liberă și independentă. Urăm glorie și izbîndă armatelor sale. Am luat măsuri pentru ca în toate bisericile din Bucovina să fie ținute slujbe religioase pentru ca Dumnezeu să ajute România, această țară atît de prețioasă pentru noi. Ne vom îngriji de răniții armatei române. Trăiască România! Trăiască armata română!"[133]. Victoriile armatei române la Plevna și eroismul soldaților români, au produs o adevărată explozie de manifestații românești. Ziarele maghiare fac cunoscut publicului larg, acțiunile românilor din cele mai importante centre locuite de ei. Reproducînd un articol apărut în „Gazeta Transilvaniei" care descrie modul în care s-a sărbătorit la Blaj căderea Plevnei, ziarul „Kelet" arată că „... toată ziua s-au dezbătut faptele de vitejie ale fraților și înțelepciunea comandanților lor", iar seara la orele 6 „au putut fi văzute defilînd coloanele cu flăcări... Entuziasmul a fost general. În toate părțile răsunau cîntecele naționale... și strigăte de „Trăiască armata victorioasă, în frunte

[129] „Kelet", VII, nr. 138 din 20 iunie 1877.
[130] Idem, nr. 176 din 4 august 1877.
[131] Idem, nr. 188 din 19 aug. 1877.
[132] „Kelet", VII, nr. 189 din 22 aug. 1877; „Alföld", an XVII, nr. 191 din 22 aug. 1877.
[132a] Idem, nr. 168 din 26 iulie 1877.
[133] „Ébredés", nr. 127 din 6 iunie 1877.

cu conducătorii ei"[134]. Bucuria românilor din Braşov — arată acelaşi ziar — s-a concretizat în focurile pe care le-au aprins pe înălţimile din jurul Braşovului „în manifestaţiile, iluminaţiile, banchetele şi toasturile rostite în „cinstea victoriilor repurtate de fraţii lor de peste Carpaţi"[135]. Femeile române din Sibiu, alăturîndu-se entuziasmului soţilor lor „poartă pălărie de dorobanţi, respectiv pălărie „a la Mihai Viteazul" din astrahan cu pene şi cocărzi naţionale"[136]. Românii nu se lasă intimidaţi atunci cînd în momentele grele ale războiului, din primele luni ale lui, armatele turceşti au repurtat unele victorii vremelnice, susţinute de manifestaţii proturceşti în Ungaria, la care au refuzat să participe. „Tăcerea lor — arată ziarul „Magyar Polgár" a fost cea mai gălăgioasă, reţinerea lor a fost cea mai zgomotoasă, iar ferestrele lor rămase în întuneric, au fost cele mai explicite"[137]. Pentru a lămuri această atitudine a românilor, Anania Trîmbiţaş cere redacţiei acestui ziar publicarea unei scrisori deschise, în care arată că „ceeace natura şi legile cele mai sfînte ale omenirii le-au sădit în sufletul nostru, nu pot fi sugrumate de nimeni... Noi ne-am născut români şi sîntem creştini şi a ascunde sau a renega acest lucru, nu-l poate pretinde nimeni de la noi... Noi am învăţat de la istorie... că nu este nici salutar şi nici lăudabil a ne grăbi cu manifestaţiile. Dar fiţi convinşi... că ne vom repara greşala şi ulterior vom ilumina şi noi"[138]. Şi într-adevăr nu peste mult timp şi românii vor avea prilejul să ilumineze, deoarece victoria în război a fost a armatelor române şi ruse. Aceste victorii au creeat speranţa în posibilitatea realizării unităţii tuturor românilor. Ziarele maghiare dezvăluie existenţa acestei nădejdi, atît printre românii din Transilvania[139], cît şi printre cei din România. Publicînd un articol sosit din Bucureşti, ziarul „Ébredés" arată că, „Ofiţerii vorbesc deschis în cafenele şi cofetării că, după victorie, vor ocupa Transilvania"[140], iar „ radicalii din guvernul român — arată „Magyar Polgár" — visează că Rusia va ceda Transilvania României"[141]. Nu este de mirare deci, că printre românii din Transilvania, au circulat în această perioadă hărţi reprezentînd „Dacia Modernă" puse în circulaţie de către librarul Ţăranu din Oraviţa, care înfăţişează hotarele viitoarei Românii, cuprinzînd şi teritoriile Transilvaniei, Banatului şi Bucovinei[142]; supra, p. 63.

Dar cea mai înaltă formă de manifestare a spiritului de solidaritate a românilor transilvăneni cu cauza sfîntă a întregului popor român, a

---

[134] „Kelet", VII, nr. 296 din 28 dec. 1877.
[135] Idem, VII, nr. 288 din 16 dec. 1877.
[136] Idem, VIII, nr. 28 din 2 febr. 1878.
[137] „Magyar Polgár", XI — Ediţia de seară, nr. 217 din 23 sept. 1877.
[138] *Ibidem.*
[139] „Alföld", XVII, nr. 188 din 17 aug. 1877; „Kelet", VII, nr. 189 din 22 aug. 1877; „Alföld", an XVII, nr. 191 din 22 aug. 1877.
[140] „Ébredés", II, nr. 111 din 16 mai 1877.
[141] „Magyar Polgár", an XI, nr. 106 din 9 mai 1877; Idem, nr. 4 din 6 ian. 1877.
[142] „Ébredés", II, nr. 111 din 16 mai 1877; „Alföld", XVIII, nr. 119 din 25 mai 1877; „Magyar Polgár", nr. 16 din 15 iunie 1877; „Kelet", VII, nr. 118 din 26 mai 1877; „Kelet", VII, nr. 206 din 11 sept. 1877.

fost înrolarea tinerilor ca voluntari în armata română. Din Transilvania vor trece clandestin, pe cărări de munte, grupuri mari de tineri, pentru a participa la luptele fraților lor, împotriva celor care i-au ținut în robie timp de secole. Ziarele maghiare arată că acest fenomen a luat „caracter de masă"[143], îngrijorînd astfel autoritățile maghiare. Făcînd un raport asupra acestui eveniment, subprefectul județului Sibiu arată că cu ocazia recrutărilor din primăvara acelui an, 920 de tineri din circumscripția Sălișteși 633 din cea a Rășinarului, au dezertat[144]. În mod deosebit tinerii din județul Făgăraș — arată ziarele maghiare — au trecut clandestin granița constituindu-se acolo chiar „un comitet secret care recrutează tinerii pe seama armatei române[145], mai ales, „soldați aflați în concediu"[146]. Pentru a opri acest exod, guvernul maghiar trimite la Făgăraș pe fișpanul Brașovului Szentiványi Gyula, care cercetează fenomenul și ia măsuri severe[147]. Ele însă se vor dovedi ineficiente, deoarece dezertarea tinerilor români și trecerea lor clandestină în România continuă. Numărul lor ajunsese atît de mare, încît într-o întrunire ținută la București — arată ziarele maghiare — au hotărît constituirea unei legiuni de studenți[148].

Pentru a împiedica acțiunile românești, Ministerul de Interne maghiar — arată ziarele transilvănene — a instituit statariul întîi în județele transilvănene limitrofe cu România, sub pretextul existenței „bandelor de tîlhari și asasini"[149], pentru ca ulterior, să fie extinse și asupra altor județe[150]. Paralel au fost concentrați 45.000 soldați înarmați de-a lungul hotarelor transilvănene[151] și s-au executat transporturi masive de arme, cu precădere tunuri „UCHATIUS" pentru a aproviziona fortărețele de la graniță[152]. În mod deosebit se vor lua măsuri în regiunea Făgărașului, unde la Mărgineni și Bocșa s-au constituit posturi speciale de jandarmi pentru a stăvili dezertările în România[153], și la Blaj unde au fost interzise sărbările naționale, manifestațiile și adunările tineretului și chiar orice fel de petreceri[154].

---

[143] „Magyar Polgár", an XI, nr. 132 din 12 iunie 1877; Idem, nr. 134 din 14 iunie 1877.

[144] „Ébredés", II, nr. 83 din 12 apr. 1877.

[145] „Alföld", XVII, nr. 134 din 12 iunie; „Magyar Polgár", XI, nr. 134 din 13 iunie 1877.

[146] „Magyar Polgár", nr. 134 din 13 iunie 1877.

[147] „Kelet", VII, nr. 136 din 17 iunie 1877; „Magyar Polgár", nr. 18 din 17 iunie 1877.

[148] „Kelet", VII, nr. 101 din 4 mai 1877; „Ébredés", II, nr. 102 din 4 mai 1877.

[149] „Magyar Polgár", an XI, nr. 163 din 19 iulie 1877; Idem, nr. 171 din 28 iulie 1877; Idem, nr. 165 din 21 iulie 1877; „Alföld", an XVII, nr. 164 din 19 iulie 1877.

[150] „Magyar Polgár", nr. 14 din 13 iunie 1877; „Alföld", an XVII, nr. 134 din 13 iunie 1877.

[151] „Magyar Polgár", an XI, nr. 134 din 14 iunie 1877; „Kelet", VII, nr. 121 din 30 aug. 1877; „Ébredés", II, nr. 116 din 23 mai 1877.

[152] „Kelet", VII, nr. 116 din 24 mai 1877; „Alföld", an XVII, nr. 116 din 20 iunie 1877; Idem, nr. 69 din 24 martie 1877.

[153] „Kelet", VII, nr. 153 din 17 iulie 1877.

[154] „Kelet", VII, nr. 127 din 7 iunie 1877.

În ciuda acestor măsuri, opinia publică maghiară simpatizează cu lupta poporului român şi aprobă acţiunile de fraternizare întreprinse. Semnificativ este articolul publicat în ziarul „Alföld" în care se declară că „Soarta României ne interesează îndeaproape... Noi nu am fost duşman niciodată României şi nici acum nu dorim ca ea să fie măturată... Atragem atenţia românilor că interesele lor din multe puncte de vedere sînt identice cu ale noastre, de aceea legătura frăţească să ne unească şi mai strîns de acum înainte"[155]. La aceeaşi legătură frăţească se referă şi scrisoarea lui Ananie Trîmbiţaş, atunci cînd cere poporului maghiar, să „considere drept frate acel popor cu care a sîngerat împreună în cei 300 de ani pentru a se apăra împotriva invaziilor barbare[156].

MARIA ROŞCA

DER UNABHÄNGIGKEITSKRIEG IN DER UNGARISCHEN PRESSE AUS SIEBENBÜRGEN WIDERSPIEGELT

(Zusammenfassung)

Die ungarischen Zeitungen aus Siebenbürgen verfolgten mit Aufmerksamkeit die Entfaltung des Krieges, den die Rumänen in der Nähe der Grenzen Ungarns führten. Trotzdem sie eine Reihe für die Rumänen ungünstige Kommentare veröffentlichten, sickerten auch zahlreiche positive Bewertungen und Worte der Sympathie für die gerechte Sache des Kampfes der Rumänen, ja sogar Worte der Bewunderung für der Heldenmut der rumänischen Soldaten durch, Worte die die weite öffentliche Meinung darstellten.

Um in der Kenntnis der wahrhaftigen Kriegsereignisse zu sein, schickten die ungarischen Zeitungen Berichterstatter nach Rumänien und an die Front. Die Zeitungen wurden in zwei Ausgaben, als Morgen- und Abendblätter ausgegeben. Es wurden zahlreiche Kommentare und Telegramme veröffentlicht, die aus anderen siebenbürgischen, so wie auch aus den Budapester, Wiener, deutschen und französischen Zeitungen entnommen wurden.

Die veröffentlichten Artikel stellen den Bestand der rumänischen Armee dar, das Kampfvermögen der Soldaten, die Entschlossenheit und die Selbstverleugnung, mit welcher diese für eine heilige Sache, für die Befreiung des Vaterlandes in den Krieg zogen, dar. Die Ausrufung der Unabhängigkeit Rumäniens und die Volksmanifestationen, die darauf folgten, sind weiträunig dargestellt und kommentiert. Vor allem die Kämpfe bei Plevna, Griviţa, Rahova und Vidin, die entscheidende Rolle des Kampfes der Rumänen in der Erlangung dieser Siege und der Heldenmut der rumänischen Soldaten besetzten einen breiten Raum in den Zeitungen.

[155] „Alföld", nr. XVII, nr. 188 din 17 august 1877.
[156] „Magyar Polgár", an. XI, nr. 217 din 23 sept. 1877.

Die ungarischen Zeitungen bringen dem Publikum auch die von den Rumänen aus Siebenbürgen unternommenen Aktionen zur materiellen und moralischen Unterstützung des von ihren Brüdern geführten Krieges zur Kenntnis, wie auch die von der ungarischen bürgerlich-gutsherrlichen Regierung getroffenen Massnahmen für deren Verbot. Es fehlen aber auch die Warnzeichen nicht, als der siegreiche Krieg die Hoffnung der Rumänen von überall in den nahenden Augenblick der Verwirklichung ihres nationalen Ideals, die Vereinigung aller Rumänen in einen einheitlichen Nationalstaat, verstärkte.

70 DE ANI DE LA RĂSCOALA ȚĂRANILOR DIN 1907

INFLUENȚA RĂSCOALEI ȚĂRĂNEȘTI DIN 1907 ÎN TRANSILVANIA — MIȘCĂRI ȚĂRĂNEȘTI

Viața politică și socială din Transilvania a fost dominată în primăvara anului 1907 de puternicul ecou și de influența exercitată de marea răscoală țărănească din vechea Românie asupra diferitelor clase și pături sociale din Transilvania. Problema răscoalei s-a aflat concomitent și în centrul atenției partidelor politice și a cercurilor guvernante din Austro-Ungaria. În lucrarea de față ne propunem să ne ocupăm mai ales de primul aspect al problemei, referindu-ne la cealaltă chestiune doar în măsura în care este necesar pentru a înțelege evenimentele din Transilvania.

1. Fără îndoială, răscoala țărănească a primit cea mai mare publicitate datorită presei vremii care, i-a acordat un spațiu cît se poate de larg. Se poate afirma că aspectele principale ale răscoalei, izbucnirea, cauzele, țelurile și desfășurarea ei au stîrnit un larg ecou în toată Transilvania[1]. Tonul articolelor publicate reflectă totodată atitudinea diferitelor pături sociale sau partide politice. Materialul arhivistic se referă în primul rînd la preocupările cercurilor dominante și a oficialităților, și — într-o măsură mai mică — la atitudinea țărănimii din Transilvania în timpul răscoalei sau după aceea.

Una din problemele de bază larg dezbătute în coloanele presei transilvane, era aceea a caracterului răscoalei. Ea s-a pus cu tărie, îndeosebi în prima etapă a răscoalei țărănești. În această privință s-au publicat știri și comentarii contradictorii, cauzate în parte de greutățile de informare. Confuzia a fost însă de scurtă durată. Pe cînd primele știri erau echivoce în ceea ce privește caracterul răscoalelor, în urma evoluției evenimentelor, presa vremii, revenind la problemă, a caracterizat just răscoala, subliniind caracterul ei agrar și social[2]. „Nu mai încape îndoială că mișcarea este agrară — scria „Gazeta Transilvaniei". Țăranii cer pămînt, cer să fie tratați omenește și mai cu blîndețe, să

[1] Cf. I. Cicală și A. Egyed, *Ecoul răscoalei țăranilor din 1907 din România în Transilvania*, în *Studii și referate privind răscoalele țărănești din 1907*, București, 1957, p. 227—253; Gh. Matei, *Ecoul internațional al răscoalei țăranilor din 1907*, în *Studii și referate privind răscoalele țărănești din 1907*, București, 1957, p. 139—148; A. Deac și L. Vajda, *Influența răscoalei țărănești din 1907 în Transilvania și Bucovina*, în *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, București, 1967, p. 563—625; Vasile Maciu, *Poziția păturilor sociale față de răscoala țărănească din 1907 din România*, în *Studii și referate privind răscoalele țărănești din 1907*, București, 1957, p. 121—137.

[2] *Tribuna* din 18/31 martie 1907; *Drapelul* din 22 martie/4 aprilie 1907; *Gazeta Transilvaniei* 16/29 martie 1907; *Brassói Lapok* din 23 martie 1907; *Kronstädter Zeitung* din 27 martie 1907.

nu mai fie supuși și schingiuiți de lacomii arendași"[3]. În „Tribuna" din Arad se poate citi că „nu antisemitismul a provocat răscoalele, nici nu se îndreaptă ele numai contra evreilor, ci în contra tuturor asupritorilor țăranilor"[4]. Ziarele burgheziei maghiare și germane au ajuns, de asemenea, să recunoască caracterul social al răscoalei din 1907, comparînd-o cu cea din 1514[5], sau cea condusă de Horea[6]. Ziarul „Kronstädter Zeitung" scoate în evidență această idee: „Pînă în prezent am comunicat informații despre tulburări în România. Acum devine din ce în ce mai limpede că este vorba de o adevărată răscoală țărănească, așa cum întîlnim numai în evul mediu"[7].

Burghezia română din Transilvania urmărea cu interes evoluția problemei agrare, vrînd să-și mențină influența asupra țărănimii. Ea era mai omogenă din punct de vedere economic și politic în comparație cu burghezia din vechea Românie, fiind, totodată împinsă pe planul al doilea de burghezia națiunilor dominante, ceea ce a făcut ca atitudinea ei să fie mai unitară.

Totuși, fiind compusă din pături ale căror situație economică și socială diferea, și în cadrul burgheziei române existau diferențe serioase, mai ales în ce privește modul de rezolvare a chestiunii țărănești. Izbucnirea răscoalei țărănești a produs consternare în rîndurile burgheziei românești. „Ne părea prea izbitor contrastul între marile serbări din anul trecut — scria „Drapelul" redactat de V. Branișteă — la care am luat și noi parte activă și între sinistrele băi de sînge ce ni se anunță"[8]. Majoritatea conducătorilor burgheziei române din Transilvania împărtășea în primul rînd poziția burgheziei liberale opoziționiste din vechea Românie. Căutînd cauzele care i-au împins pe țărani la răscoală, presa burgheziei românești din Transilvania, combătea — ca și presa liberală de dincolo de Carpați — atît trusturile arendășești cît și moșierimea conservatoare. În oficiosul grupului parlamentar, „Lupta" s-a tipărit un articol în care se subliniază: „... Guvernul conservator, care știa ce se prepară, dacă simțea că nu poate remedia răul prea învechit, fie că din cauza dezbinărilor și neînțelegerilor era prea slab pentru această operă, fie că principiile sale fundamentale nu-i permiteau să înceapă o reformă prea radicală, era dator să depuie îndată la începutul mișcării, să lase ca partidul liberal să potolească mișcarea introducînd reformele radicale înscrise în programul său"[9]. „Tribuna" din Arad se situa pe poziții similare. Referindu-se la guvernele precedente scria: „... s-a neglijat însă talpa țării, fundamentul putred, s-au șters din condica nevoilor cinci milioane de țărani, ale căror vaiete le înăbușa tirania

[3] *Gazeta Transilvaniei* 16/29 martie 1907; *Brassói Lapok* din 23 martie 1907; *Kronstädter Zeitung* din 27 martie 1907.
[4] *Tribuna* din 23 martie 1907.
[5] *Székely Ellenzék* din 21 martie 1907.
[6] *Újság* din 31 martie 1907.
[7] *Kronstädter Zeitung* din 27 martie 1907.
[8] *Drapelul* din 22 martie/4 aprilie 1907.
[9] *Lupta* din 15/28 martie 1907.

străinilor, ale căror suferințe nu le lua în serios boierimea"[10]. În declarațiile lor — asupra cărora vom reveni mai jos — Vasile Goldiș, I. Russu Șirianu, Ion Beleș, vorbeau, de asemenea în acest sens[11].

Acceptînd punctul de vedere al liberalilor, conducătorii burgheziei românești din Transilvania își puneau mari speranțe în preluarea guvernării de către aceștia. Principalele organe de presă: „Tribuna", „Drapelul", „Lupta", „Gazeta Transilvaniei" se situau din acest punct de vedere pe poziții asemănătoare. „Țara întreagă și românimea de pretutindeni stă acum cu ochii țintiți la București, unde se decid lucrurile menite a scăpa țara dintr-o nenorocire mare"[12] — scria „Tribuna". „Lupta" vedea în noul guvern „cea mai solidă garanție" că „reforma agrară" va intra în stadiul rezolvării practice[13]. Unii, ca Partenie Cosma, salutau împăcarea liberalilor și conservatorilor, considerînd concesiunile ca un act patriotic „aproape fără pereche în istoria statelor constituționale"[14].

Era firesc ca după preluarea puterii de către partidul liberal, burghezia română din Transilvania să aprobe măsurile luate de guvernul liberal, printre altele pentru „... a opri poporul în povîrniș"[15]. În privința aceasta și „Telegraful Român", oficiosul cercurilor conducătoare ale bisericii ortodoxe împărtășea fără condiții hotărîrea de a pune capăt mișcărilor[16].

Situația burgheziei române din Transilvania era îngreunată de faptul că cercurile dominante din Austro-Ungaria, precum și burghezia și moșierimea maghiară din Transilvania au dezlănțuit o campanie violentă împotriva mișcării de eliberare națională din Transilvania, argumentînd ideea că în Austro-Ungaria românii pot fi mulțumiți de soarta lor. În plus, vîrfurile claselor conducătoare maghiare și forțele care sprijineau politica de asuprire națională au încercat să găsească un „argument" în favoarea necesității unor legi de natura așazisei „lex Apponyi". În această privință dădeau tonul cercurile cu o pronunțată ideologie naționalistă grupate în jurul ziarului „Budapesti Hirlap"[17]. Ziarul susținea necesitatea accentuării politicii de asuprire națională.

În rîndurile burgheziei românești din Transilvania, mai ales în sînul intelectualității, s-a făcut simțită influența lui Nicolae Iorga și a grupului din jurul său. Aici ne gîndim la faptul că cele mai însemnate articole, de pildă violentul „Dumnezeu să-i ierte", în care N. Iorga condamna represiunea răscoalei, a fost reluat de principalele organe de presă ale burgheziei românești (dar și de multe ziare maghiare și germane). În „Libertatea" din Orăștie, de pildă, se comenta astfel apariția articolului

[10] *Tribuna*, 18/31 martie 1907.
[11] *Aradi Közlöny* din 22 martie 1907.
[12] *Tribuna* din 24/27 martie 1907.
[13] *Lupta* din 18/31 martie 1907.
[14] *Telegraful Român* din 24 martie/6 aprilie 1907.
[15] *Tribuna* din 14/27 martie 1907.
[16] *Telegraful Român* din 13/26 martie 1907.
[17] *Budapesti Hírlap* din 31 martie 1907.

lui Nicolae Iorga: „Marele român N. Iorga scria în „Neamul Românesc" un admirabil articol. D-zeu să-i ierte pe cei patru țărani uciși, dar să nu-i ierte pe cei ce prin stoarcerea lor, i-au împins la răscoală! Te revoltă și mișcă pînă la lacrimi"[18]. Și mai concludent este însă faptul că teza lui N. Iorga despre revoluția necesară și binefăcătoare, precum și articolele sale în care lua apărarea țărănimii au influențat pe liderii burgheziei române din Transilvania. Iată, de pildă, poziția exprimată de „Gazeta Transilvaniei": „Sînt triste și dureroase evenimentele ce le-a produs această răscoală dar s-au ivit și au trebuit să se ivească drept puternic avertisment întregei pături conducătoare din țară"[19]. Materialele apărute în „Drapelul" în care vorbește despre răscoala „inevitabilă" și despre țăranii „ajunși la culmea desperațiunei"[20], confirmă afirmația de mai sus. „Tribuna" din Arad, cum era și firesc, a publicat un amplu articol de Ion Slavici[21].

Cele spuse mai sus nu înseamnă, firește, că liderii burgheziei române din Transilvania ar fi fost lipsiți de atitudine proprie sau că se situau toți pe aceeași poziție. Cu toate că în linii generale împărtășeau politica burgheziei liberale, unii manifestau o atitudine critică față de „... toți, dar toți din pătura conducătoare a țării fără deosebire de avere, rang și inteligență..."[22]. În legătură cu cel de al doilea aspect al problemei menționăm că Eugen Brote, unul dintre conducătorii influenți ai Partidului Național Român, considera că problema țărănească din România poate fi rezolvată prin reorganizarea creditului funciar și mai ales prin înființarea băncilor sătești[23]. Partenie Cosma cerea reforme. „Legea rurală din 1864 este mancă și trebuie întregită, atît în interesul țăranului, cît și în al proprietarului și cu deosebire în al statului" — propunea în articolul său intitulat „Răscoala țărănească în România"[24]. El preconiza măsuri care să asigure țăranului dreptul la pășune și la pădure din moșia „al cărei clăcaș a fost"[25]. Susținea că înfăptuirea acestor reforme ar duce la rezolvarea problemei agrare.

Atitudinea cercurilor din Arad, care constituiau de fapt grupul cel mai activ al burgheziei românești, reiese dintr-un amplu interviu realizat de gazeta „Aradi Közlöny" cu Ion Beleș, I. Russu Șirianu și Vasile Goldiș. După relatările ziarului cei trei conductori au declarat unanim că „... răscoala țărănească din România are un caracter pur agrar care are ca scop să pună capăt sistemului retrograd al arăndășiei de azi"[26].

---

[18] *Libertatea* din 10/23 martie 1907.
[19] *Gazeta Transilvaniei* din 11/24 martie 1907.
[20] *Drapelul* din 2 martie 1907.
[21] *Tribuna* din 28 martie 1907.
[22] *Ibidem.*
[23] *Tribuna* 17/20 martie 1907.
[24] Partenie Cosma, *Răscoala țărănească din România,* în *Telegraful Român* din 24 martie/6 aprilie 1907.
[25] Partenie Cosma, *op. cit.* Cf. și T. Ionescu, *Din gîndirea social-economică a lui P. Cosma,* în *Probleme economice,* nr. 1, 1967, p. 147—152.
[26] *Aradi Közlöny* din 22 martie 1907.

I. Beleș și I. Russu Șirianu vedea rezolvarea problemei prin arendarea în parcele a pămînturilor statului către țărani[27]. Vasile Goldiș, probabil pe baza învățămintelor răscoalei a ajuns la recunoașterea necesității unei reforme agrare radicale, care să rezolve principiul înaintat conform căruia „... pămîntul să fie al aceluia care îl lucrează"[28].

Atitudinea progresistă a lui Vasile Goldiș are o semnificație și mai mare dacă avem în vedere faptul că el a arătat asemănările ce existau între situația din vechea Românie și cea din Transilvania. După cum a constatat pe drept cuvînt „... setea de pămînt este dincolo (de Carpați — n.n.) tot atît de mare ca la noi..."[29].

Poziția burgheziei maghiare era împărțită. Grupările cu vederi liberale vedeau rădăcinile răscoalei din România în relațiile agrare statornicite acolo, subliniind faptul că situația din Transilvania prezenta multe elemente similare. Organele de presă ale acestei grupări nu făceau agitații șovine în jurul evenimentelor petrecute în timpul revoltelor țărănești, ci arătau că în fond răscoala constituie o „autoapărare dreaptă"[30] din partea țărănimii. Ziarul „Egyetértés" din Tg. Mureș, sub titlul „Marseillesa română", consacră un amplu articol cauzelor răscoalei, publicînd în întregime — în traducere — și poezia lui George Coșbuc, „Noi vrem pămînt"[31]. Această parte a burgheziei — trăgînd învățămintele răscoalei — vedea necesitatea unor reforme în domeniul agrar tocmai pentru a evita izbucnirea unei revolte. Ziarul „Újság" din Cluj scria: „În Rusia și România, nemulțumirea populației agricole a izbucnit în sîngeroase tulburări și cercurile conducătoare bine intenționate și-au dat seama că este nevoie de urgență de reforma agrară. Ungaria este și ea o țară agrară și la noi reformele sînt tot atît de necesare ca la vecinii noștrii..."[32].

Burghezia germană, în organele sale de presă, a căutat să elucideze cauzele răscoalei. Unul din organele de presă de mare prestigiu „Kronstädter Zeitung" scria următoarele: „Țăranul recurge la autoajutorare deoarece observă că nici statul, nici societatea nu vor să-l ajute"[33]. Presa burgheză germană din Banat, descriind exploatarea țărănimii române de către marii arendași și repartizarea extrem de disproporționată a proprietății funciare[34], recunoaște că țărănimea a recurs la răscoală pentru a să autoapăra[35]. Situîndu-se însă pe poziția apărării proprietății private și a „ordinei" presa burgheziei germane a început să vorbească despre „barbarismul" țărănimii, ajungînd uneori la concluzii cu totul falsă, afirmînd de pildă, că în unele locuri, „... așa numita mișcare

[27] *Ibidem.*
[28] *Ibidem.*
[29] *Ibidem.*
[30] *Székely Újság* din 31 martie 1907.
[31] *Egyetértés* din 9 aprile 1907.
[32] *Újság* din 31 martie 1907.
[33] *Kronstädter Zeitung* din 3 aprilie 1907.
[34] *Lugoser Zeitung* din 3 aprilie 1907.
[35] „... zur Selbshilfe!" (*Lugoser Zeitung* din 3 aprilie 1907).

agrară şi-a pierdut acest caracter"[36]. Oricum însă, concluzia finală a burgheziei germane era aceea că politica economică a statului român trebuie să aibă în vedere în viitor interesele milioanelor de ţărani[37].

Răscoala ţărănească din România a constituit şi pentru mişcarea social-democrată din Transilvania o adevărată piatră de încercare a poziţiei ei faţă de chestiunea ţărănească şi mai ales faţă de lupta deschisă, violentă a ţărănimii. Mişcarea socialistă din Transilvania s-a întărit în mod simţitor în anii precedenţi; nu numai fiindcă a crescut gradul de organizare a clasei muncitoare dar, ceea ce a fost mai important, s-a întărit influenţa mişcării şi în mediul rural. Crearea reţelei de sindicate ale muncitorilor agricoli a fost unul din rezultatele obţinute de mişcarea socialistă. Grevele din industrie, care în anul 1906 au atins punctul culminant în istoria muncitorimii din Transilvania ca şi cele din agricultură, demonstrau forţa tinerei mişcări socialiste. Dar guvernul a pornit încă la sfîrşitul anului 1906, o puternică campanie împotriva socialiştilor făcînd ca mişcarea să bată în retragere. Faptul putea să aibă unele repercursiuni tactice şi asupra atitudinii socialiştilor faţă de răscoala ţărănească din 1907.

Presa socialistă a avut meritul incontestabil de a fi informat corect pe cititori despre cauzele reale, interne ale răscoalei ţărăneşti, despre ţelurile ţăranilor şi că a manifestat simpatie faţă de ţăranii răsculaţi. „Adevărul", oficiosul socialiştilor români din Transilvania scria: „... Moldovenii s-au răsculat şi strigă: Noi vrem pămînt! Un lucru foarte firesc pe care însă magnaţii şi bogătaşii din lumea întreagă nu voiesc să-l recunoască. Acum trimit armată împotriva ţăranilor şi în loc să le dea ceeace cer şi e a lor — pămînt, le dau gloanţe"[38]. Ziarul „Nagyváradi Munkás Újság" informează pe cititori despre situaţia din România, despre mizeria ţărănimii arătînd că situaţia este asemănătoare în Transilvania şi Ungaria. „Imense latifundii se lăbărţează pe vastele ei întinderi şi sug vlaga a milioane de proletari agricoli întocmai ca în Ungaria[39]. Pe bună dreptate ziarul atrage atenţia şi asupra asemănărilor existente şi în viaţa politică[40].

Organul central al Partidului Social-Democrat din Ungaria, „Népszava" arată prin argumente concrete că politica claselor exploatatoare a dus la izbucnirea răscoalei[41]. Muncitorimea română şi de alte naţionalităţi şi-a manifestat solidaritatea cu ţăranii răsculaţi. Oficiosul „Adevărul" preia articolul apărut în „România muncitoare" închinat memoriei ţăranilor căzuţi, nu scăpînd ocazia de a arăta că „La fel ca întregul popor român, şi muncitorimea română din Ungaria va păstra memoria martirilor picaţi jertfă în urma răzbunării" autorităţilor româneşti[42].

---

[36] *Kronstädter Zeitung* din 27 martie 1907.
[37] *Lugoser Zeitung* din 3 aprilie 1907.
[38] *Adevărul* din 31 martie 1907.
[39] *Nagyváradi Munkás-Újság* din 31 martie 1907.
[40] *Ibidem.*
[41] *Népszava* din 30 august 1907.
[42] *Adevărul* din 20 decembrie 1907.

La congresul al doilea al Secţiei române a partidului social-democrat, ţinut în ianuarie 1908, la care alături de delegaţii muncitorilor români din Transilvania, au luat parte şi delegaţi ai organizaţiilor muncitoreşti din România sub conducerea lui I. C. Frimu, socialiştii şi-au manifestat deschis solidaritatea frăţească cu lupta ţărănimii din vechea Românie. În rezoluţia votată congresul salută în numele muncitorilor şi ţăranilor români din Transilvania: „... memoria fraţilor căzuţi pe cîmpiile României, pentru pămînt şi libertate"[43].

Cele spuse mai sus nu înseamnă nici de cum că mişcarea socialistă din Transilvania şi-ar fi schimbat atitudinea ei generală faţă de răscoalele ţărăneşti; conducătorii ei considerau că ţăranii au fost împinşi la răscoală de cauze obiective, dar condamnau răscoala ca mijloc de rezolvare a problemei agrare. Organul socialist „Kolozsvári Munkás" (Muncitorul Clujan) declară în toiul răscoalei că organizarea şi nu răscoala este metoda socialistă de luptă[44]. Conducătorii sindicatului muncitorilor agricoli şi-au reafirmat şi ei vechea poziţie după care, prin organizare se pot evita mişcările violente[45].

Marea moşierime maghiară privea cu oarecare teamă venirea la putere a liberalilor, presimţind că aceştia vor intensifica propaganda naţională, ceea ce n-ar fi rămas fără urmări nici în Austro-Ungaria. Presa marilor moşieri maghiari considera că politica liberală de după răscoalele din 1888/1889 constituia un precedent care n-a fost încă dat uitării[46]. Pe plan intern această presă se mărgineşte la formularea unor propuneri, mai mult de ordin general privind înfiinţarea unor cooperative pentru luarea în arendă a unor pămînturi[47] de către ţărani, sau recunoaşterea necesităţii unei politici moderate de industrializare[48]. Părerea majorităţii însă se referea la necesitatea întăririi forţelor de represiune[49].

2. Atitudinea claselor conducătoare din Austro-Ungaria s-a manifestat în politica oficială a imperiului din primăvara anului 1907. Ministrul de externe Aerenthal într-o telegramă trimisă ministrului preşedinte al Ungariei, Wekerle scria: „... Am afirmat (lui Lahovary n.n.) că noi ca vecini ai României avem un deosebit interes în înnăbuşirea grabnică (baldigen) a mişcării..."[50]. Sînt cunoscute intenţiile unor cercuri conducătoare de a contribui la înnăbuşirea răscoalei[51] sub pretextul apărării intereselor supuşilor austro-ungari din România[52]. Despre mobilizarea

[43] *Adevărul* din 17 ianuarie 1908.
[44] *Kolozsvári Munkás* din 15 aprilie 1907.
[45] *Népszava* din 30 august 1907.
[46] *Erdélyi Hírlap* din 21 martie 1907.
[47] *Tiszántúl* din 24 martie 1907.
[48] *Erdélyi Hírlap* din 10 aprilie 1907.
[49] I. Cicală şi A. Egyed, *op. cit.*, p. 246—247.
[50] Arh. Stat. Budapesta, Fond M.E. XLI, 5962/1909, f. 14.
[51] Gh. Matei, *Ecoul internaţional al răscoalei ţăranilor din 1907*, în *Studii şi referate privind răscoalele ţărăneşti din 1907*, Bucureşti, 1957, p. 144.
[52] *Ibidem.*

corpului de armată 12 din Sibiu, și Al. Lahovary anunțase guvernului român[53] și despre care în presa din Transilvania se scria în mod deschis[54].

Pe plan intern autoritățile au trecut la întărirea forțelor represive, mai ales în comitatele de graniță. (Autoritățile se temeau și de o eventuală influență a răscoalei asupra minerilor din Petroșani și din această cauză au concentrat acolo forțe jandarmerești importante)[55]. În acest sens exista, de altfel, o colaborare între guvernul român și cercurile conducătoare austro-ungare[56]. Ministerul de interne din Austria, într-o telegramă trimisă ministrului de interne al Ungariei arăta: „Guvernul român ar fi recunoscător, dacă forurile maghiare în cauză ar dubla în mod provizoriu paza la graniță"[57]. Răspunsul nu întîrzie, arătîndu-se că pentru supravegherea graniței au fost luate toate măsurile necesare „... încă la primele știri despre răscoalele țărănești române"[58].

Din partea ministerului de interne autoritățile locale au fost somate ca „... avînd în vedere izbucnirea răscoalei țărănești din România... să se cerceteze atitudinea populației și îndeosebi a țărănimii"[59]. Totodată s-a sondat atitudinea populației românești cu scopul de a afla „... dacă populația românească de aici aprobă răscoala și dacă nu sînt semne care ar indica izbucnirea unei asemenea mișcări periculoase"[60]. Teama de izbucnirea unei răscoale țărănești în Transilvania este mereu prezentă, cu toate măsurile luate de autorități.

După cum se știe în Transilvania n-a avut loc în 1907 o răscoală țărănească. Faptul nu înseamnă însă că lupta țărănimii de dincolo de Carpați n-ar fi influențat asupra țărănimii din Transilvania. Dimpotrivă, documentele confirmă că răscoala țărănească din 1907 a influențat atît în mod direct, cît și în mod indirect atitudinea țărănimii și mișcarea țărănească din Transilvania din 1907. În unele părți, influența răscoalei este atestată de lozincile de luptă asemănătoare celor din România.

3. În legătură cu starea de spirit a țărănimii din Transilvania sînt semnificative observațiile contemporanilor. Și în Transilvania „... țărănimii îi fierbe sîngele și i se strîng pumnii din cauza tuturor acelora cărora le atribuie faptul că trebuie să se chinuie fără o palmă de pămînt"[61]. Ziarul accentuiază legătura dintre atitudinea țărănimii din Transilvania și răscoala țărănească din 1907. „Agitațiile pornite de aici (din Bihor), iau naștere, probabil, sub influența înconjurătoare a revo-

[53] *Ibidem.*
[54] *Erdélyi Hírlap* din 31 martie 1907.
[55] Raportul vicecomitelui comitatului Hunedoara, în *Hunyadvármegye* din 11 aprilie 1907.
[56] Arh. Centr. a C.C. al P.C.R., fond 71 dos. 6660, f. 20—21.
[57] Ibidem cf. și *Contribuții la istoria răscoalelor țărănești din 1907*, București, 1957, p. 90.
[58] *Ibidem.*
[59] Arh. Stat. M. Ciuc, Fond. Prefect. 131/1907, 2689.
[60] Arh. Stat, Baia Mare, *Fond Prefect.* 25/1907.
[61] *Budapesti Napló* din 2 martie 1907.

luției agrare din Moldova"[62]. Într-adevăr sursele semnalează că răscoala n-a rămas fără efect asupra conștiinței țărănimii din Transilvania[63].

Răscoala a avut o influență directă și asupra unor mișcări țărănești din comitatul Solnoc-Dobîca, pornite în primăvara anului 1907. În plasa Ileanda, țăranii refuzau să plătească impozitele, manifestînd o „atitudine dușmănoasă și nu se supun pînă cînd nu văd baionetele jandarmilor" — scria pretorul plășii[64]. La Spermezeu a avut loc o răzvrătire îndreptată împotriva notarului; casa lui și clădirile gospodărești au fost arse[65]. În satul vecin, Sălișteț, țăranii au alungat pe primarul satului[66]. Sursa semnalează — e drept, laconic — că în aceste cazuri n-a fost vorbă de răbufnirea urii personale față de conducătorii satului[67] ci despre mișcări țărănești izbucnite sub influența răscoalei din 1907[68]. „Anul trecut au avut loc mișcări naționale românești pricinuite de proiectul de lege al lui Apponyi, de răscoala țărănească din România și de activitatea deputaților români din parlament" — consemnează pretorul din Lăpuș[69] (comit. Solnoc-Dobîca).

Mișcarea țărănimii române din Ormenișul de Cîmpie (comit. Cluj) a fost direct legată — după părerea unor ziare — de răscoalele țărănești din România[70]. În unele localități din comitatul Maramureș se poate constata influența lozincilor și țelurilor țăranilor răsculați din Moldova. Comitele din Maramureș arată în adresa confidențială adresată ministerului de interne că „... în comuna Tornea și Sinever și în alte" cîteva comune românești, la 2 mai sau eventual la 5 mai se plănuiește o mișcare împotriva arendașilor[71]. În Borșa (Maramureș) țăranii se agitau pe motiv că roadele muncii lor sînt împărțite între domni și arendașii bogați"[72]. Autoritățile locale au luat măsuri întărind jandarmeria în „locurile periclitate"[73].

Firește că nu întotdeauna se poate face o legătură directă între răscoala țărănească din 1907 și mișcările țărănești din Transilvania izbucnite în 1907. Nu se poate însă contesta faptul că asupra stării de spirit, asupra conștiinței țărănimii din Transilvania, lupta țăranilor de dincolo de Carpați a avut o puternică înrîurire, ceea ce înseamnă că a influențat în mod indirect și asupra luptei de clasă din satele Transilvaniei, indiferent de formele ei de manifestare.

---

[62] *Ibidem.*
[63] Arh. Centr. a C.C. al P.C.R., *Fond.* 71, dos. 6639, f. 53.
[64] Arh. Stat. Dej, Acte adm. I, 7/1907.
[65] *Szabadság* din 21 aprilie 1907.
[66] *Ibidem.*
[67] *Ibidem.*
[68] Arh. Stat. Dej Acte adm., I, 1640/1907.
[69] *Ibidem.*
[70] *Lupta* din 27 aprilie/10 mai 1907.
[71] Arh. Inst. de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., Secț. Cluj, Microfilme, 1907.
[72] Arh. Stat. Sighet, *Fond Prefect.* 1907 ad 1907.
[73] *Ibidem.*

Vasile Goldiş atrăgea atenţia într-o declaraţie, că în unele părţi din Transilvania este foarte pronunţată nemulţumirea ţărănimii din cauza arendăşiei mari[74]. El s-a referit în primul rînd la situaţia din Valea Mureşului. În Banat, după mărturia documentelor oficiale, în rîndurile proletariatului agricol starea de spirit era de asemenea agitată[75]. La o mare adunare din Lovrin, la care au fost prezenţi peste 3000 de oameni din 18 localităţi[76], poporul protesta energic împotriva politicii guvernului, tocmai atunci cînd ministrul Apponyi era în Banat. Ţăranii revendicau introducerea sistemului progresiv de impozit şi dreptul de vot universal[77].

În Bihor şi Sătmar o mişcare neaşteptată s-a desfăşurat în primăvara anului 1907. Ea era legată de proiectul de lege care urma să reglementeze raporturile dintre muncitorii agricoli şi stăpîni. Proletariatul agricol care obţinuse rezultate pe linia organizării, a pornit acum la luptă pentru a salva aceste rezultate. De data aceasta pătura care s-a pus prima în mişcare a fost cea a argaţilor. Lupta argaţilor a fost condusă pe plan local de sindicatul muncitorilor agricoli, aşa cum riese din întreaga desfăşurare a evenimentelor.

Prima acţiune concretă a fost aceea că argaţii de pe marile moşii au anunţat că după data de 1 aprilie (la această dată obişnuia să se prelungească contractul anual) nu vor mai rămîne în lucru în condiţiile fixate în vechile contracte[78]. Întrucît data a fost aleasă în aşa fel ca să nu constituie o încălcare a contractelor, dar să-i atingă din plin pe moşieri (pe moşiile mari aratul şi semănatul era efectuat de argaţi), aceşti s-au alarmat. Între timp, chiar la mijlocul lunei martie, pe unele gospodării argaţii au refuzat să lucreze. În plasele Cefa şi Valea lui Mihai mişcarea a luat proporţii[79]. „De un timp încoace — a scris ziarul orădean „Tiszántúl" — se constată o nemulţumire generală şi o mişcare între argaţi. În unele gospodării ei au şi intrat în grevă, reluînd lucrul numai după îmbunătăţirea simbriei; în alte părţi se resimt frămîntările argaţilor. Nu e exclus ca în timpul lucrărilor de primăvară stăpînii vor avea de a face cu o grevă generală a argaţilor[80].

Concomitent, mişcarea argaţilor s-a extins şi asupra comitatelor învecinate. În Sălaj, ea a fost iniţiată de sindicatul muncitorilor agricoli din Zalău[81]. Acest sindicat însă chema muncitorimea agricolă la mişcări cu caracter paşnic în scopul încheierii unor contracte mai favorabile, care să fie apoi respectate întocmai de către amîndouă părţile[82]. Mişcări pentru ridicarea simbriei şi a fixării duratei zilei de muncă au fost sem-

[74] *Aradi Közlöny* din 22 martie 1907.
[75] Arh. Stat. Timişoara, *Fond Torontal*, 17/1907, f. 3.
[76] *Népszava* din 21 martie 1907.
[77] *Budapesti Napló* din 12 mai 1907.
[78] *Nagyváradi Napló* din 16 martie 1907.
[79] *Tiszántúl* din 31 martie 1907.
[80] *Ibidem* din 19 martie 1907.
[81] *Szilágy* din 28 martie 1907.
[82] *Ibidem.*

nalate în localitățile Ortelec, Hărăclean și Dobrin[83]. În comitatul Sătmar mișcarea argaților și a muncitorilor de la vii a cuprins un număr destul de mare de localități[84].

În vara anului 1907 s-au desfășurat mișcările secerătorilor. Cu toate că ele nu au luat amploarea celor din anul 1906, totuși numărul grevelor izbucnite a fost însemnat. Încă în pragul sezonului de seceriș un observator al vieții sociale, sesizînd intensitatea contradicțiilor dintre muncitorii agricoli și moșieri scrie: „Spiritul vremii aduce cu sine, ca în șesurile luminate de razele soarelui, în care se întind holdele de grîu, populația cu coase și unelte să nu mai fie liniștită și să nu arate semne de fericire, ci dimpotrivă, un tablou întunecos, sălbatec și grozav. Nu vedem prin lanuri un popor vesel și bucuros, ci poporul pus la muncă cu forța"[85].

Pentru a preveni evenimente asemănătoare celor din anul anterior, autoritățile au luat diferite măsuri. Între altele, au fost aduși secerători din unele teritorii mărginașe ale Transilvaniei și chiar din Galiția[86], iar forțele jandarmerești au fost toate concentrate în zonele de șes periclitate de mișcarea secerătorilor[87].

Lîngă Oradea, pe proprietatea lui M. Schwartz, 240 de secerători au declarat grevă[88]. Mișcarea a fost reprimată cu ajutorul jandarmilor[89]. O altă grevă a început în comuna Otomani, aici au intrat în grevă argații și secerătorii, obținînd mărirea simbriei[90]. Cauza grevei argaților a fost aceea că proprietarul le-a dat argaților pămînt de proastă calitate pentru porumb. În ciuda faptului că jandarmii au sosit la fața locului, proprietarul a fost nevoit să satisfacă cererea argaților[91]. Au izbucnit, apoi grevele secerătorilor din Sălacea, Sîntandrei, Cefa, care s-au extins apoi și pe domeniul din Plopești al capitlului din Oradea. Secerătorii din Ghiriș și Tărian au depus uneltele pentru a constrînge pe propritarul moșiei să le mărească simbria[92]. O delegație a greviștilor, compusă din 60 de țărani s-a prezentat la vicecomitele comitatului Bihor, cerîndu-i să le examineze cererea[93]. Secerătorii de pe o moșie, în număr de 40, au fost constrînși să reia lucrul[94]. Ziarul „Nagyváradi Napló" din Oradea a constatat pe drept: „Muncitorii (adică secerătorii n.n.) nu sînt dispuși să secere pe un preț de nimic, pentru grîne putrezite, ori se află, ori nu se află în spatele lor agitatorii"[95]. După un raport al organizației

[83] *Kolozsvári Munkás* din 15 aprilie 1907.
[84] *Szatmármegyei Közlöny* din 17 februarie 1907; *Szamos* din 11 aprilie 1907.
[85] *Brassói Lapok* din 30 iulie 1907.
[86] *Nagyvárad* din 9 mai 1907.
[87] Arh. Stat. Sighet, *Fond Prefect.* 296/1907.
[88] *Adevărul* din 20 iulie 1907.
[89] *Ibidem.*
[90] *Népszava* din 27 iulie 1907.
[91] *Nagyváradi Munkás Újság* din 20 iunie 1907.
[92] *Budapesti Napló* din 6 iulie 1907.
[93] *Ibidem.*
[94] *Nagyváradi Napló* din 10 iulie 1907.
[95] *Ibidem* din 7 iulie 1907.

social-democrate din Oradea în acest comitat au intrat în grevă aproximativ 1000 de secerători[96]. Pe lîngă aceasta, secerătorii de pe unele domenii, nevrînd să lucreze în condiţiile contractului stabilit, au fugit. În acest comitat, au avut loc greve şi ale muncitorilor de la batoze[97].

În ciuda faptului că moşierii au recurs în multe cazuri la ajutorul forţei jandarmilor, în general simbriile au fost mărite. Întrucît recolta a fost proastă, iar contractele prevedeau ca plată a zecea parte din grîu pentru secerători, muncitorii agricoli au obţinut, prin greve, de la proprietari ca să primească a opta parte. Mai tîrziu „ei nu au fost dispuşi să mai lucreze pentru simbrie în natură ci numai pentru bani"[98].

Pe o moşie din comitatul Sătmar, secerătorii au intrat în cinci rînduri în grevă: 6 secerători au fost condamnaţi, iar alţi 49 au fost readuşi la supunere de către jandarmi[99]. Pe moşia contelui Tisza István secerătorii au părăsit lucrul de patru ori, de fiecare dată însă, împotriva lor a fost folosită forţa armată[100]. Pretorul a condamnat ad hoc la cîte 30 de zile închisoare pe secerători şi la cîte 40 pe conducătorii grevelor[101]. Jandarmii i-au dus la închisoarea din Carei „unde erau deja închişi secerătorii din Curtuiuş[102]. Potrivit raportului poliţiei, după 2 zile de închisoare secerătorii au cerut punerea lor în libertate, declarînd că vor relua lucrul. La Berveni, pe moşia contelui Károlyi 100 de secerători, iar la Andrid 20 de secerători au refuzat să lucreze[103]. La Batiz, secerătorii nu au putut rezista la ritmul de muncă impus de moşier şi la „munca de la orele 4 dimineaţa pînă la 6 seara", părăsind moşia[104].

În comitatul Sălaj au avut loc greve de seceriş la Guruslău[105]

În satul Sînandrei de lîngă Timişoara, pe o moşie aparţinînd unei bănci, muncitorii agricoli au declarat grevă împotriva condiţiilor grele de muncă[106]. În satul Parţa au intrat în grevă 102 secerători. Cu toată intervenţia jandarmilor şi în ciuda faptului că fiecare secerător a fost pedepsit cu cîte 60 de zile închisoare, greviştii nu au cedat şi au început să-şi execute pedeapsa[107].

O mişcare grevistă s-a desfăşurat şi în Bercea (Cluj) unde, pe lîngă secerători s-au alăturat mişcării şi argaţii. Stăpînii au fost nevoiţi să mărească simbriile[108].

În a doua parte a anului 1907 acţiunile ţărăneşti au fost răzleţe. Dintre cele cîteva revolte desfăşurate o amintim aici pe cea din Săpînţa

---

[96] Idem din 30 noiembrie 1907; *Drapelul* din 10/23 iulie 1907.
[97] *M.Sz.M.M.*, 1907, p. 1175.
[98] *Nagyváradi Napló* din 20 iunie 1907.
[99] *M.Sz.M.M.*, 1907, p. 1188.
[100] *Ibidem*, p. 1189.
[101] *Szatmármegyi Közlöny* din 21 iulie 1907 .
[102] *Ibidem*, 21 iulie 1907.
[103] *Szatmármegyei Közlöny* din 28 iulie 1907.
[104] Arh. Stat. Sighet, *Fond Prefect.* ad. 296/1907.
[105] *M.Sz.M.M.*, 1907, p. 1190.
[106] *Népszava* din 9 iulie 1907.
[107] *M.Sz.M.M.*, 1907, p. 1190—1191.
[108] *Népszava* din 21 iun. 1907.

și Sărăsău (Maramureș), unde comasarea a împins țărănimea la revoltă[109]. La Huta (Maramureș) cauza revoltei a fost legată de problema pășunatului[110]. La 26 septembrie țăranii din Pilișca (în Sătmar) s-au revoltat și ei din pricina comasării.

3. Răscoala țărănească din România a avut o influență simțitoare asupra diferitelor clase și pături sociale din Transilvania. Burghezia română, trăgînd unele învățăminte din răscoală a făcut un pas înainte în formularea politicii agrare: ea a dat de acum înainte o importanță mai mare problemei pămîntului. Despre unele cercuri progresiste maghiare se poate spune același lucru.

Țărănimea transilvană atît în timpul răscoalei cît și după înnăbușirea ei a desfășurat unele mișcări importante influențate și de lupta țărănimii din România. Totuși mișcările țărănești din Transilvania care au avut loc în acest an, au avut proporții mai reduse față de cele din anul precedent și în general față de prevederile autorităților și ale unor cercuri de observatori ai vieții sociale care vedeau în starea de spirit agitată a țărănimii din primăvara anului 1907 un semn sigur al unor mișcări de amploare. Aceasta se datorește faptului că ecoul răscoalei a pătruns în Transilvania atunci cînd mișcarea de masă a muncitorimii intrase deja în declin. Clasele dominante, pe măsura consolidării situației, au putut să treacă, la sfîrșitul anului 1906 și mai ales la începutul anului 1907, la ofensivă împotriva mișcărilor sociale.

A. EGYED

L'INFLUENCE DE LA RÉVOLTE DES PAYSANS DE 1907 EN TRANSYLVANIE. MOUVEMENTS PAYSANS LOCAUX

(Résumé)

L'article montre que la vie politique et sociale de la Transylvanie a été dominée, le printemps de l'an 1907, par un fort écho de la grande révolte des paysans de l'ancienne Roumanie, sur les différentes classes et couches sociales de la Transylvanie. La révolte se trouvait au centre de l'attention et de l' intérêt des partis politiques ainsi que dans celui des cercles au pouvoir de l'Autriche-Hongrie. L'article prouve également que la révolte a exercé une influence tontôt directe, tontôt, et plus souvent, indirecte sur les mouvements paysans de Transylvanie.

[109] I. Cicală, A. Egyed, *op. cit.*, p. 250.
[110] *Szamos* din 29 aug. 1907.

DOUĂ MOMENTE DIN ISTORIOGRAFIA MATERIALIST-ISTORICĂ ROMÂNEASCĂ (1921—1944, 1944—1948) CU PRIVIRE LA RĂSCOALELE ȚĂRĂNEȘTI

La 1 decembrie 1918 se împlinea o dorință arzătoare a tuturor românilor — unitatea lor deplină în cadrul aceluiași stat național. Perioada imediat următoare s-a caracterizat printr-un deosebit avînt de luptă al maselor proletare și țărănești. Clasa muncitoare își va spori potențialul de acțiune prin saltul calitativ politico-organizatoric exprimat de Partidul Comunist Român, iar presiunea populară asupra regimului politic va duce la legiferarea reformei agrare. Rezultau de aici două dintre aspectele societății românești interbelice: ascendența în plan politic a proletariatului și persistența chestiunii agrar-țărănească, o problemă care a străbătut întreaga epocă modernă a istoriei noastre.

În preocupările oamenilor politici drumul paralel, apropiat și convergent al acestor două componente, a însemnat căutarea unor soluții de menținere a „ordinii sociale". Pentru teoreticienii vremii, studierea fenomenelor amintite se înscria în frontul susținerii aceleiași cauze sau, prin analizele comparative cu alte structuri societale, se argumentau căile unor posibilități de restructurare a socialului. Concret, este vorba de curentele de idei care continuă a menține întrebarea „ce cale trebuie urmată?" încercînd, în același timp, a răspunde prin susținerea celor două direcții: „tradiționalism" și „europeism"[1].

Istoriografia noastră națională cunoaște și ea freamătul noilor realități din România și se află în primele rînduri atunci cînd se dezbat problemele vieții sociale. Această istoriografie se îndepărtează treptat de la modul tradițional de abordare a istoriei, considerînd necesară înfățișarea istoriei sociale, căci ea are în vedere „procesele sau curentele care se prezintă ca produsul colectiv al societății (. . .). Aici individualul nu joacă un rol decît în măsura în care învîrte la roata socialului și ajută să se înfăptuiască ca o necesitate superioară"[2]. Deși se insistă în continuare asupra importanței cercetărilor de istorie politică, se atenționează faptul că a sosit momentul studierii vieții sociale și economice a poporului român, deoarece din „rodul muncii grele și stăruitoare a acestui popor, totdeauna, ca și astăzi cel mai numeros, s-au tras forțele pe care feudalii și oligarhii stăpînitori și-au clădit și menținut viața politică și

---

[1] Z. Ornea, *„Tradiționalism" și „Revoluție" în confruntările ideologice din deceniul al treilea*, în „Confluențe", București, 1976, p. 10—50.

[2] Ștefan Zeletin, *Istoria socială. Cum poate deveni istoria o știință a cauzalității*, București, Ed. revistei *Pagini agrare și sociale*, 1926, p. 7.

culturală a Statului lor dominator și asupritor"[3]. Și nu numai atît, pentru slujitorii muzei Clio era evident că studiile de istorie socială se legau, direct sau indirect, cu spinoasa problemă contemporană a necesității rezolvării raporturilor agrare[4] și, tocmai de aceea, anterioarele investigări ale socialului au fost caracterizate de aproape toți cercetătorii istoriografiei noastre ca „revoluționare"[5]. În acest context sînt reluate și subiectele din trecutul țărănimii, această clasă care a constituit veacuri de-a rîndul baza socială a întregului edificiu al societății românești.

Cu toate acestea, țărănimea n-a fost fixată de către istoriografia noastră potrivit locului pe care-l ocupa în realitatea socială. Într-o publicație apărută imediat după al doilea război mondial, cu scopul de a arăta tocmai nedreptatea ce a făcut-o țărănimii istoriografia românească interbelică, se releva faptul că însușirile acestei categorii sociale erau prezentate numai cîteodată și numai în unele locuri, aceasta însemnînd totodată și exceptarea ei de la valorile istorice. De asemenea era criticată viziunea care prezenta pe țăran doar ca păstrător al vechilor moravuri și al unei culturi arhaice, țărănimea neavînd calități creative, dimpotrivă, fiind în contradicție cu evoluția spre progres a țării. Chiar atunci cînd se mai scria despre țărani, consideră autorul, actele lor „apar șterse și lipsite de cauzalitate, iar figurile lor conducătoare, palide și anacronice, constituind pentru observatorul «obiectiv» un divertisment, purtînd deseori pecetea unui dispreț ridicul"[6]. Principiul „ex silentio", susține același autor, a fost aplicat în istoriografia interbelică rolului țărănimii și datorită acelei concepții pozitiviste care nu recunoștea nimic despre ceea ce „nu stă scris", adică se invoca lipsa de informație, în ceea ce privește o istorie a țărănimii, care să cuprindă toate aspectele legate de existența sa.

Chiar dacă uneori Gheorghe I. Ciorogaru exagerează limitele istoriografiei noastre interbelice, exceptînd-o desigur pe cea materialist-istorică, trebuie să recunoaștem că în mare el are dreptate, cel puțin sub aspectul că „temelia vie" a evoluției noastre, adică țărănimea, nu a fost așezată pe treapta meritelor acțiunii sale istorice. Cu atît mai mult cu cît istoriografia contemporană demonstrează că principalele direcții de cercetare ale istoriografiei românești interbelice erau îndreptate spre epoca medievală[7], cînd țărănimea era clasa creatoare fundamentală a societății, ea fiind și componenta majoritară a uneia dintre taberele angajate în luptele de clasă desfășurate în feudalism. Aceeași atitudine este manifestată și față de rolul țărănimii în istoria modernă, iar din discuțiile asupra aces-

[3] Alex. Lăpedatu, *Nouă împrejurări de dezvoltare ale istoriografiei naționale*, Cluj, 1921, p. 19—20.

[4] Constantin C. Giurescu, *Considerații asupra istoriografiei Românești în ultimii douăzeci de ani*, Vălenii-de-Munte, 1926, p. 23.

[5] Cf. Idem, în C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, Ediția a doua revăzută și adăugită de C. C. Giurescu, București, S.A., 1943, p. 5.

[6] Gh. I. Ciorogaru, *Păcatul istoriei*, București, f. ed., 1945, p. 14.

[7] Pompiliu Teodor, *Orientări în istoriografia clujeană (1919—1940)*, în „Tribuna", 20, nr. 48, din 25 noiembrie 1976, p. 6.

tei epoci țăranii au fost omiși aproape totalmente, accentele fixîndu-se tot pe istoria vieții politice. De aceea considerăm îndreptățită și critica lui David Prodan care arăta că istoricii s-au oprit mai ales la istoria politică, elitară, neglijînd creația maselor țărănești. De asemenea ei au insistat în mod deosebit numai la răscoalele, răbufnirile ce-și lăsau amprenta asupra curgerii istoriei politice[8].

În cîteva lucrări ce-și propuseseră, în perioada interbelică, o analiză a genezei și evoluției epocii moderne se amintesc și unele răscoale țărănești (1888—1907), dar nu se întreprinde o cercetare propriu-zisă, ci se caută demersuri comparative față de țările Occidentului. De cele mai multe ori răscoalele amintite sînt raportate la activitatea unor politicieni sau partide. Astfel, Nicolae Iorga, prelungind discuția asupra problemei țărănești din „Supt trei regi", se ocupă de răscoala din 1907 în cîteva pagini ale volumului 10 din sinteza sa, încercînd să-i descifreze cauzele și să-i desemneze caracterul, oprindu-se însă asupra consecințelor politice, pentru ca în „O viață de om așa cum a fost" să rememoreze efectele mișcării asupra propriului destin politic. Nici Al. Marghiloman, C. Xeni și C. Gane nu merg mai departe de înfățișarea pozițiilor personale sau ale unor grupuri, partide, descriptivismul acestor lucrări biografico-memorialistice[9] ocolind tratarea în esență a fenomenului.

Istoriografia românească cunoaște însă și fenomenul unei cercetări propriu-zise, de investigare a răscoalelor țărănești ardelene în prelungirea tradițiilor istoriei sociale a romantismului. Se observă astfel preocuparea istoriografiei ardelene pentru răscoala moților condusă de Horia, Cloșca și Crișan. Se remarcă aici în primul rînd monografia lui Ion Lupaș, căreia îi urmează contribuțiile lui Ștefan Meteș, editarea de noi izvoare arhivistice și publicistice, referitoare la răscoală (Ștefan Meteș, Ștefan Pascu).

Tot mai mulți intelectuali aderă în perioada interbelică la concepția materialist-istorică. Istoriografia materialist- istorică a sesizat de la început lipsurile istoriografiei noastre naționale, propunîndu-și cercetarea cu predilecție a istoriei sociale. Intenționînd să umple golurile investigării istorice tradiționale, ea a studiat și problematica răscoalelor țărănești, în primul rînd năzuind la înfățișarea adevărului istoric în fața numeroaselor tentative de a falsifica trecutul acestei clase sociale și de a-i deturna atenția de la propriile interese[10].

---

[8] David Prodan, *Iobăgia în domeniul Băii de Arieș la 1770*, Cluj, 1948, p. 4.

[9] Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. 1 (1897—1915), București, 1927, p. 55—64; C. Xeni, *Take Ionescu (1858—1922)*, Ediția a doua, București, 1933, p. 174—183; C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. II, București, 1936, p. 333—368.

[10] A se vedea considerațiile istoriografice emise de David Prodan, referitor la feluritele interpretări rasiste și naționaliste date răscoalei din 1784—1785, în *„Răscoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda"*, București, 1938, p. 3—12 și *Teoria imigrației românilor din Principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea, Studiu critic*, Sibiu, 1944, p. 13, precum și articolul lui Jordáky Lajos, *„Horia, Cloșca és Crișan"*, în *„Szocialismus és történettudomány"*, Bukarest, 1974, p. 167—179.

Deci nu este vorba doar de o cercetare întreprinsă cu scop singular, științific. Ea are în vedere și formarea convingerilor care să folosească luptei ideologice purtate de clasa cea mai progresistă a vremii — proletariatul. Astfel că interesul pentru acest domeniu se leagă și de poziția ideologică și strategică a Partidului Comunist Român care ne indică în deceniul patru, în dezbaterile Congresului al V-lea, o tot mai insistentă apropiere de problema țărănească.

Unii intelectuali de orientare marxistă erau ei înșiși proveniți din mediul țărănesc, iar alții se declarau atașați, cu toată capacitatea de înțelegere și de luptă, efortului dezrobirii maselor de la sate, ca și a celor de la orașe. Cu posibilitățile care-i erau specifice, activistul partidului comunist și cercetătorul pasionat al trecutului nostru care a fost M. Diaciuc-Dăscălescu, scrie „Răscoala iobagilor de la Bobîlna" cu „gîndul și dorința de a ajuta clasei din rîndurile căreia a ieșit autorul acestor rînduri — țărănimea — și cu care sînt și mă simt legat"[11]. În perioada interbelică, și anii imediat următori, se afirmă, alături de M. Diaciuc-Dăscălescu și alți istorici, printre care Lucrețiu Pătrășcanu, autorul lucrării „Un veac de frămîntări sociale, 1821—1907" și a unei teze de doctorat care dezbate chiar aspectele problemei agrare după reforma din 1921—1922, David Prodan, istoricul care-și face o profesiune de credință din prezentarea vieții sociale a țărănimii ardelene, în „Răscoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda", Miron Constantinescu, insistentul căutător al cauzei răscoalei lui Horia, care sînt convinși că studierea mișcărilor țărănești „desfășurate în procesul istoric al poporului român capătă o deosebită importanță în momentul frămîntărilor sociale de azi", deoarece „numai cunoscînd bine rolul istoric pe care l-a deținut țărănimea în întreaga istorie, putem defini azi linia și principiile care trebuiesc urmate în scopul de a o ajuta în mod efectiv"[12].

Înainte de a trece la prezentarea propriu-zisă a temei trebuie să mai facem o remarcă: istoriografia materialist-istorică, din spațiul temporal tratat de noi, nu este deschizătoarea drumului cercetării istoriei sociale, iar în cadrul acesteia a răscoalelor țărănești. Ea este, în această privință, o continuatoare a începuturilor promovate de istoriografia noastră romantică, reluînd, firește, pe o treaptă calitativ superioară, preocupările lui M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, G. Barițiu, Al. Papiu-Ilarian. Căci istoriografia romantică, pentru prima dată, cum remarca și Aurel Răduțiu, accentuează asupra semnificațiilor sociale ale răscoalelor țărănești din Transilvania. Astfel George Barițiu se referă la trei ipostaze ale acestei probleme: 1. iobăgia este ea însăși o chestiune socială prin esența sa; 2. la 1848 el a privit problema iobăgiei din punct de vedere național în sensul că era de interes românesc general (adică și în Moldova și Țara Românească); 3. luată în context european, experiența politică

[11] M. Diaciuc-Dăscălescu, *Răscoala iobagilor de la Bobîlna*, București, Ed. Științifică, 1957, p. 21.
[12] Ibidem, p. 24.

arăta că toate crizele agrare au sfîrșit prin împroprietărirea țăranilor[13]. Elementele dinamice ale problemei sociale, răscoalele, constau în lupta dintre cele două „castre" — „democrația" și „aristocrația" —, cu alte cuvinte se desfășura un adevărat „bel civil" între două clase sociale: nobilimea și iobăgimea, „fără distincțiune de naționalitate"[14].

Istoriografia materialist-istorică a preluat însă și viziunea istoriografiei sociale de la începutul secolului al XX-lea, tendința de a căuta cauzele răscoalelor în veacurile de grea exploatare prin care și-au purtat existența țăranii. Așa procedează A. D. Xenopol în „Mijloacele de îndreptare ale stării țărănimei române", Radu Rosetti în cele două lucrări apărute imediat după răscoala din 1907. Am putea remarca preliminar că istoriografia materialist-istorică a avut în vedere, în noile ei demersuri, principalele momente ale istoriografiei românești, în această sferă de activitate, cu deosebire principalele explicații care s-au dat cauzalității mișcărilor țărănești:

a) Iluminismul, conform concepțiilor vehiculate în secolul al XVIII-lea, găsea că situația țărănimii, cea care îmboldea la revoltă, se datora inculturii maselor. Spre exemplu răscoala lui Horia este considerată tocmai o urmare a ignoranței țăranilor. Divergențele dintre clase nu sînt altceva decît lupta dintre incultură și cultură, dintre ignoranță și știință.

b) Istoriografia romantică și postromantică susțin ideea restabilirii dreptului istoric al țăranilor asupra pămîntului, cauza răscoalelor fiind tocmai încălcarea acestui drept de către nobilime, iar în epoca modernă de marii proprietarii de latifundii.

c) Între cele două războaie mondiale pornirea răscoalelor era explicată uneori prin anumite stări psihice proprii țăranilor sau altele create de acțiunile propagandistice. În această perioadă, fiind destul de mult discutată „problema agrară" și cauzele răscoalelor de la sfîrșitul secolului al XIX-lea — începutul veacului al XX-lea, presa vremii încerca să așeze izbucnirea mișcărilor țărănești pe seama unor „instigatori", fie socialiști, fie anarhiști, democrați sau antisemiți. Alteori se incrimina orînduirea burghezo-moșierească pentru că perpetuase situații care puteau oricînd provoca noi ridicări. Acestea sînt: 1. lipsa de pămînt; 2. lipsa de justiție; 3. lipsa de interes din partea guvernanților față de starea materială a maselor rurale[15]. Nicolae Iorga dorește să arate că răscoala a fost provocată „de motive economice, singurele care pot răscula mulțimea, pentru că numai foamea pune arma în mîna omului sărac în contra celor bogați și că nu a fost o organizație făcută în orașe și nici o organizație venită

[13] Apud Aurel Răduțiu, *Incursiuni în istoriografia vieții sociale*, Cluj, Ed. Dacia, 1973, p. 127.

[14] George Barit, *Despre belul civil transilvan din anii 1437—1438*, în *„Scrieri social-politice"* (Studiu și antologie de Victor Cheresteșiu, Camil Mureșan, George Em. Marica), București, 1962, p. 255.

[15] N. V. Leonescu, *Anul 1907. Răscoala țăranilor*, Iași, 1924, p. 5.

de peste hotare"[16], fără a preciza însă, cu claritate, în ce constau acele cauze economice. Reluînd ideile istoriografiei romantice ardelene Ion Lupaș și Ștefan Meteș conchid că doi sînt factorii care au contribuit la dezlănțuirea răscoalei în 1784, unul este de ordin material, celălalt, aparținînd sferei sufletești, religios.

Din cele arătate pînă aici se poate observa că în preocuparea istoriografiei românești pentru problema răscoalelor, de la iluminism pînă în perioada interbelică, nu s-a găsit o explicare cauzală în profunzime a numeroaselor mișcări sociale țărănești. Majoritatea istoricilor au căutat motivele răscoalelor în imediata apropiere a producerii lor, dar acestea, deși au putut da impulsul spre acțiune, nu constituie cauzele propriu-zise. Pentru a se ajunge la o înțelegere deplină a fenomenului trebuia urmărită legitatea istorică, așa cum făcea materialismul-istoric, prin aplicarea determinismului cauzal-obiectiv.

Istoriografia materialist-istorică a încercat să descopere tocmai cauza principală a izbucnirii răscoalelor, oferind un exemplu de analiză în verticală, dar și în extensiune, a societății feudale și moderne românești. În lucrarea amintită, Lucrețiu Pătrășcanu concluzionează, printre altele, că „primele răscoale țărănești ca și cele din urmă, își au deci originea în schimbarea pe care economia țării o suferă, în momentul în care trecerea de la un regim la celălalt se face simțită, ca urmare a intensificării și generalizării formelor și relațiilor de producție care le caracterizează, pe fiecare în parte"[17]. Teza aceasta este a întregii istoriografii materialist-istorice de la noi. M. Diaciuc-Dăscălescu și Ștefan Pascu, ultimul la sfîrșitul perioadei investigate, o vor demonstra prin cercetările efectuate în domeniul răscoalelor medievale, iar David Prodan și Miron Constantinescu pentru răscoala din 1784—1785.

În cercetarea cauzelor răscoalelor medievale istoriografia materialist-istorică pornește de la situația țărănimii ardelene la începutul mileniului nostru, înainte și după venirea ungurilor, urmărind prin veacuri procesul de agravare a stării economico-sociale țărănești. Așadar, înrăutățirea așezămintelor țărănimii „sub influența factorilor social-economici ai feudalismului, combinați cu pătrunderea capitalului comercial la sate și stoarcerea nemiloasă a poporului de jos de către biserica catolică"[18], este considerată drept cauză a primelor răscoale și a celei de la Bobîlna.

Spre deosebire de Miron Constantinescu, care-și delimitează sfera cercetărilor la itinerarul relațiilor sociale-economice stabilite între locuitorii Transilvaniei pe linia călăuzitoare a evoluției proprietății, David Prodan abordează tema cauzalității răscoalei lui Horia într-o manieră mult mai elastică. Din studiul stării țărănimii în comitatele Cluj și Turda, care nu era cu diferențieri mari față de alte comitate, David

[16] Nicolae Iorga, *În chestia amnistiei răsculaților țărani*, în *În era „Reformelor". Discursuri politice rostite în Camera Deputaților*, Vălenii-de-Munte, 1909, p. 12.

[17] Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frămîntări sociale. 1821—1907*, București, Ed. politică, 1969, p. 288.

[18] M. Diaciuc-Dăscălescu, *op. cit.*, p. 41.

Prodan deducea că ceea ce a dezlănțuit pe iobagi în 1784 a fost mulțimea de „nevoi elementare" ale acestei clase sociale. Iar nevoile țăranilor se aflau în relație de dependență cu „același regim de servicii și nenumărate sarcini iobăgești, progresiv pe măsură ce iobagul pierdea posibilitățile de a reacționa; același feudalism îmbătrînit, mic la suflet și abuziv, pe măsură ce cursul vremii se îndrepta împotriva lui"[19].

Apropiindu-se de secolul al XIX-lea, investigările lui Lucrețiu Pătrășcanu arată că ceea ce au urmărit să obțină țăranii prin răscoale era satisfacerea „foamei de pămînt". Dar Lucrețiu Pătrășcanu nu cade în cursa idilismului, așa cum mulți gînditori au acceptat-o. Pentru el era clar că „la baza acestor răscoale nu stătea numai atavica dragoste a țăranului pentru pămîntul pe care-l muncește de veacuri, ci un conflict mai puternic. Anume conflictul între dezvoltarea forțelor de producție încătușate de existența marii proprietăți (cea mai importantă rămășiță feudală) îngrădite de rămășițele iobăgiste și raporturile de proprietate"[20]. Și pentru epoca modernă erau numeroase elemente care puteau să dea ocazie izbucnirii nemulțumirilor țărănești: reforme agrare incomplete, menținerea unei repartiții defectuoase a pămîntului, contradicția dintre raporturile de proprietate și cele de muncă, toate agravate de un aparat administrativ venal. Totuși, deși aceste motive puteau genera răscoale, factorul care le-a unit pe toate, dîndu-le sens și eficiență, susține Lucrețiu Pătrășcanu, a fost dezvoltarea noilor forme economice și sociale legate de capitalism. Procedura metodologică pe care o propune, aceea de a urmări sincronic mișcările țărănești, din secolul al XIX-lea și începutul veacului următor, cu diferitele faze ale dezvoltării capitalismului la noi este, așadar, o încercare de cuprindere spațială și temporală extinsă a problematicii, căci tocmai caracterul acestei evoluții, toate laturile aparținătoare (încetineala ritmului ei, numeroasele obstacole întîlnite mai ales în agricultură, ca și locul ocupat de sectorul agrar înapoiat în ansamblul economiei) „explică numeroasele contraziceri economice și sociale pe linia căreia s-a dezvoltat România pînă la 1916—1918"[21].

Istoriografia materialist-istorică a parcurs întreaga desfășurare conflictuală a trecutului țărănimii, căutînd firul explicativ al tuturor răscoalelor. Începînd din secolul al XIII-lea este urmărită particula economică ce-și face intrarea pe scena dezvoltării societății feudale — capitalul comercial. Această noutate îndreaptă producția pentru consum către producția pentru schimb, ceea ce va duce la o intensificare sporită a exploatării țăranilor, la o schimbare de mari proporții a însăși concepțiilor și strategiilor evoluției acestei orînduiri. Dar modificările se petrec și în atitudinea țărănimii față de feudalitate, răscoalele care au străbătut veacurile fiind concretizarea protestului față de consecințele datorate noilor componente ale vieții economice și sociale. M. Diaciuc-Dăscălescu surprinde mutațiile apărute în societatea medievală transilvăneană

[19] David Prodan, *Răscoala lui Horia...*, p. 16.
[20] Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 301.
[21] *Ibidem*, p. 287.

la începuturile iobăgismului, contradicțiile cauzate de tendințele nobilimii și ale țăranilor, încercarea de rezolvare pornită de clasa asuprită — de la formele protestatare simple la răscoale de mare amploare. David Prodan și Miron Constantinescu duc investigația cauzalității zbuciumului țăranilor pînă în secolul al XVIII-lea, relevînd caracteristicile răscoalelor în condițiile sensibilizării mai evidente a relațiilor de tip nou, cești etalează prioritățile la scară europeană, iar Lucrețiu Pătrășcanu analizează penetrant societatea românească modernă, găsind sensul evoluției capitalismului, căile dezvoltării și piedicile puse de raporturile feudale care se menținеau încă în multe domenii, urmările acestei situații în structura economică și de clasă. La prima vedere s-ar putea crede că unii dintre istoricii amintiți au dorit să demonstreze doar urmările nefaste ale capitalismului pentru țărănime, dar în realitate ei stratigrafiază adevărata stare seculară a acestei categorii sociale, punînd-o în strînsă legătură cu condițiile ei economice și cele generale, neuitînd nici unele cauze de ordin politic, cultural. Relația permanentă a cauzelor, găsite de ei ca provocatoare de mari ridicări sociale ale țăranilor, cu vremurile capitaliste interbelice se datorează atît analogiei trecut-prezent, cît și, credem mai mult, a angajării ideologice a scrierilor lor unui crez izvorît din concepția lor filosofică și politică, din lupta activă în care cu toții erau antrenați.

O dezbatere acerbă, cu polemici pătimașe, în toate revistele dintre cele două războaie mondiale, s-a purtat în jurul descifrării și prezentării caracterului răscoalelor țărănești. Faptul ni se pare firesc, deoarece cauzele și caracterul mișcărilor țărănești se află într-o legătură de concomitență. Cu cît mai diferite erau cauzele găsite, cu atît se diversificau și ideile definitorii. Istoriografia materialist-istorică, și nu numai ea, a concluzionat acest aspect în certa exprimare socială a tuturor luptelor țărănești contra feudalismului sau a urmelor acestuia. Contrar acestei păreri se remarcă, prin intensitate, cea care interpretează răscoalele ca mișcări naționale, dar aici argumentele nu sînt pe măsura pretențiilor. Sub influența unor concepții naționaliste și de rasă, des vehiculate în epocă, în însăși răscoala de la Bobîlna „s-au aflat" elemente ale naționalului, în cel mai pur sens modern. Nu mai este cazul să amintim toate divagațiile enunțate de unii gînditori pentru a dovedi că la 1784 românii au încercat un adevărat act de „risorgiment național", precum nu dorim nici a oferi detalii despre „demonstrațiile" făcute cu scopul de a da marii dezlănțuiri țărănești de la 1907 o notă antisemită.

În lumina clarificărilor aduse în problema națională, istoriografia materialist-istorică arată că, pentru timpurile feudale, nici nu există un antagonism național între țăranii români și unguri, el apărînd mai tîrziu, în vremurile moderne, cînd este cultivat de o altă clasă — burghezia. „Pînă atunci toate mișcările țărănești erau profund sociale"[22], conchide istoricul comunist al răscoalei de la Bobîlna, respingînd orice interpretări naționaliste, ca totalmente lipsite de argumente științifice.

[22] M. Diaciuc-Dăscălescu, *op. cit.*, p. 160.

Era bine cunoscut faptul că regimul de exploatare feudal nu făcea diferențieri de naționalitate în ceea ce privește condițiile și îndatoririle iobăgești, pentru că iobăgia „a purtat-o covîrșitoarea majoritate a poporului român, o mare parte a poporului maghiar și s-a propagat, răzleț, chiar și asupra unor sate săsești"[23]. Iar această stare a contribuit la formarea unei solidarități de clasă a iobagilor. De aceea, de foarte multe ori, în scopul satisfacerii interesului lor economico-social, ei formează un veritabil front unit de luptă împotriva feudalismului.

Demascarea fetișismului ideologic, al exagerărilor naționaliste, de către istoriografia materialist-istorică este fără îndoială o importantă realizare. Istoriografia materialist-istorică susține că multiplele manifestări spirituale, ideologice și politice îmbrăcau adesea, în evul mediu, haina religioasă. Majoritatea cazurilor de prigonire a românilor ardeleni de către nobilimea maghiară și biserica catolică se făcea sub perdeaua luptei împotriva „schizmaticilor", „ereticilor". Așadar, pe lîngă motivul răsculării furnizat de sistemul economic feudal, românii mai aveau unul: cel al oprimării bisericii lor de către catolicism. Deci, era clar, așa cum se exprima dealtfel și A. D. Xenopol, că pe atunci timpurile „erau religioase, credința în Dumnezeu nu naționalitatea hotărea legăturile dintre popoare"[24]. Este respinsă și încercarea de a argumenta existența „națiunii nobililor" pe cînd, în realitate, era doar clasa feudalilor.

În anii interbelici s-a scris mult despre caracteristicile și simbolurile ridicării la luptă a moților, dar în majoritatea cazurilor de pe poziții părtinitoare. Istoriografia materialist-istorică s-a oprit și ea la acest subiect, introducînd însă noi evaluări istorice. Astfel, istoricul David Prodan observă apropierea răscoalei lui Horia de alte mișcări țărănești, avînd și acestea un caracter economico-social[25], care erau destul de frecvent întîlnite în imperiu încă de pe vremea Mariei Tereza (se face referire la Ungaria de vest și Boemia) iar în studiul întreprins asupra răscoalei în comitatele Cluj și Turda susține, ca și George Barițiu, că „realitatea iobăgiei comune era mult mai puternică, decît să se mai respecte liniile de despărțire națională"[26]. Și nu doar atît, urmărindu-i mecanismul interior se poate vedea că ridicarea moților „nu mai e o luptă pe plan eroic, în marginile unor principii definite", ci „o răscoală țărănească; și mai precis, o răscoală a iobăgimii împotriva nobilimii în special și împotriva tuturor asupritorilor ei în general, — pornită de la Români, fiindcă ei trăiau cele mai grele și mai supărătoare variații ale vieții iobăgești"[27]. Istoriografia materialist-istorică urmărește, începînd cu secolul al XVIII-lea, palierul social și național al

[23] David Prodan, *Iobăgia în domeniul Băii de Arieș...*, p. 3.
[24] Apud M. Diaciuc-Dăscălescu, *op. cit.*, p. 159.
[25] David Prodan, *Michael Auner zur Geschichte des Rumänischen Bauernaufstandes in Siebenbürgen. 1784*, în *Gînd românesc*, 1936, 4, nr. 1, p. 52.
[26] Idem, *Răscoala lui Horia...*, p. 15.
[27] *Ibidem.*

luptei poporului român, recurgînd la disocierea celor două planuri, căci lupta politică națională o găsim doar la nivelul elementelor românești suprapuse, masele concentrîndu-și lupta revoluționară spre obiectivele sociale.

S-a încercat în perioada interbelică și plasarea acțiunii țăranilor din 1821 pe panta luptei exclusiv naționale. Dar cercetările lui M. Diaciuc Dăscălescu, Ștefan Voicu și Lucrețiu Pătrășcanu arată că începutul mișcării lui Tudor Vladimirescu se realiza sub semnul considerentelor sociale și nicidecum antigrecești. Tendințele antigrecești n-au aparținut în nici un fel maselor, ci boierimii care susținea curentul cu fățărnicie și în mod cu totul interesat. Pentru a explica atitudinea țăranilor față de greci, neavînd suficiente documente scrise, Lucrețiu Pătrășcanu folosește drept izvor poezia populară dinainte de 1821 și ajunge la concluzia că nu se găsește nici o pornire antigrecească. Ideea finală este următoarea: „Țăranul iobag, dacă grecul îi era dușman, îi era numai pentru că îmbrăca haina boierului, a slugii domnești sau ciocoiești, a dregătorului jacmaș. Dar atunci nu faptul de a fi grec trăgea în cumpănă, ci acela de a fi boier, slugă domnească sau dregător. Deci nu un element național, ci unul pur social. Nu pe grec îl va urî, ci funcția lui"[28]. Vedem că este aceeași demascare a învăluitoarei înfățișări naționaliste din anii interbelici, care va fi pusă și pe seama răscoalei din 1907, cînd antisemitismul era exaltat de unele grupuri. Tot Lucrețiu Pătrășcanu va demonstra și neverosimilitatea acestei teze, pe care de altfel o respingea majoritatea istoricilor români care nu au cedat ideologiilor neraționale. Este foarte adevărat că începuturile mișcării puteau fi interpretate ca antisemite, avînd în vedere locul și primele obiective, dar pe parcursul coborîrii răscoalei în Moldova de Jos și în Muntenia era tot mai evident faptul că țăranii n-au pornit împotriva evreilor, ci a arendășiei însuși, dezvăluind caracterul net social al luptei țărănești de la începutul secolului nostru.

În afară de motivația care dă elementele de caracterizare a răscoalei, istoriografia materialist — istorică nu uită să analizeze situarea pozițională a celorlalte clase sociale față de țărănime, în general, și de acțiunile ei, în particular. Această direcție de investigare este sugerată de Engels, în „Războiul țărănesc german", atunci cînd acesta arăta

[28] Ion C. Ion (Lucrețiu Pătrășcanu = n.n.), *1821. Caracterizare generală*, în „Viața Românească", 1937, 29, nr. 11, p. 59; în 1945 apărea cartea lui Andrei Oțetea, *„Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările românești"* care aducea noi dovezi documentare și o îndrăzneață interpretare ce corija ideile lui N. Bălcescu, A. D. Xenopol și N. Iorga. Autorul arată că masele țărănești nu cunoșteau alambicările politicii eteriste, în care era prins și Tudor Vladimirescu, iar din Proclamația de la Padeș au reținut doar îndemnul la răzmeriță contra căpeteniilor boierești și a averilor „necinstit agonisite". Deci, „dezordinile" țărănești au un caracter social, căci își fixaseră drept obiectiv însuși „centrul și simbolul material al puterii boierești care-i oprimă" (p. 232). Ca și David Prodan și Lucrețiu Pătrășcanu, Andrei Oțetea face distincție, pentru epoca modernă, între planul social, urmărit de masele țărănești, și cel politic, în care erau antrenați unii boieri și negustori.

că forțele țărănești dispersate nu au mari speranțe de reușită atîta vreme cît împotriva lor stă puterea organizată, unită a nobilimii. De aceea, spune Engels, „numai în alianță cu alte stări sociale puteau să aibă țăranii unele șanse le victorii..."[29]. Dar enunțul de mai sus nu are doar sens metodologico-științific, ci și strategico-acțional, prin faptul că o clarificare a atitudinii diverselor clase sociale față de țărănime dă posibilitate aprecierii alianțelor în luptă atît a țărănimii, dar mai ales, pentru epoca interbelică, a proletariatului.

Mergînd pe această idee, M. Diaciuc-Dăscălescu, în capitolele VII și VIII ale lucrării sale, prezintă forțele sociale participante la răscoala de la Bobîlna în prima parte a mișcării și regruparea acestora în vara anului 1437. Dacă în prima perioadă tabăra răsculaților era compusă din țărani, meseriași și nobilime de rînd, după înțelegerea de la Căpîlna, mica nobilime este atrasă în gruparea opusă. Dacă la început s-au înscris în luptă toate categoriile de jos este pentru că erau nemulțumiți toți supușii zeciuielii catolice, dar după ce au fost acordate unele promisiuni micii nobilimi, interesele ei fiind parțial satisfăcute, aceasta părăsește pe cei cu sprijinul cărora își cîștigaseră revendicările. Felul în care s-a desfășurat mișcarea, urmările ei dovedesc o neînțelegere, pe deplin, de către țărănime a forței sale numerice, a potențialului energiei de luptă ce-i este propriu. Lucrețiu Pătrășcanu, în lucrarea sa de doctorat, arată că „succesul sau insuccesul mișcărilor țărănești este în cea mai mare măsură dependent de gradul de izolare al țărănimii față de celelalte grupuri sociale"[30]. Această teză o demonstrează și pentru istoria noastră modernă prin analiza făcută stării comportamentale, față de țărănime și răscoalele din 1888—1907, a micii și marii burghezii, a marilor proprietari de pămînturi, a capitalului străin, intelectualilor și cu deosebire a proletariatului.

La Congresul al V-lea al Partidului Comunist Român se face o critică aspră atît devierilor de dreapta cît și celor de stînga adică a teoriei „neoiobăgiei" și a fricii față de alința cu țărănimea. Înscriindu-se în discuțiile ideologice contemporane, istoriografia materialist-istorică utilizează termenul de „neoiobăgie" pentru perioada contemporană, accepțiunea social-economică a acestuia demascînd numeroasele rămășițe ale relațiilor feudale în cuprinsul societății capitaliste românești interbelice. Diferențierile, în funcție de apartenența unor istorici la curentul social-democrat și comunist, se găsesc însă în planul interpretării viitoarei căi de dezvoltare a României, a strategiei acțiunii proletariatului. Pe cînd social-democrații urmează sensul dat de magistrul lor Constantin Dobrogeanu-Gherea, văzînd modul de a progresa economic și social prin continua dezvoltare a capitalismului[31], dînd, așadar, o exagerată importanță rolului burgheziei autohtone, comuniștii susțin că sarcina

[29] Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, în K. Marx, Fr. Engels, *„Opere"*, vol. 7, București, Ed. politică, 1960, p. 367—368.

[30] Apud Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frămîntări sociale*, p. 328.

[31] Const. Titel-Petrescu, *Socialismul în România*, București, f.a., p. 243.

desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice românești aparține de acum înainte proletariatului și țărănimii, conducerea fiind încredințată clasei muncitoare. Cu argumentele faptelor unui secol, Lucrețiu Pătrășcanu ne arată că „dezvoltarea capitalismului în România, (...) a întărit burghezia națională, a mărit mijloacele economice de care putea dispune, i-a asigurat preponderența în politica internă, dar nu i-a putut da un caracter progresiv, necum revoluționar. Acest rol burghezia română a încetat să-l mai joace încă în plin an 1848“[32].

În ceea ce privește legenda conservatorismului țăranilor, istoriografia materialist-istorică aduce dovezi pentru spulberarea ei prin prezentarea scopurilor urmărite de țărani în desfășurarea procesului istoric. Se consideră că de fapt țărănimea „a contribuit enorm de mult la *grăbirea* evoluției istorice spre noul sistem economic capitalist. Răscoalele ei erau *motorul* care a împins societatea spre viitor, *locomotiva care a condus societatea înainte pe drumul istoriei* . . .“[33] (subl. lui M. Diaciuc-Dăscălescu). Socotind că o clasă socială este revoluționară atunci cînd, dezamăgită de starea ei economică, nu mai respectă legile statului, nu are încredere în instituțiile politice, deducția logică este că țărănimea, datorită situației ei economice, care i-a determinat și psihologia, a fost întotdeauna revoluționară. Dovadă este continua nemulțumire și disponibilitatea spre răscoală pe care le-a arătat de-a lungul veacurilor, ca și producția spirituală a poporului, manifestată în bogatul folclor românesc, care înfățișează cu prisosință aceste aspecte.

Pentru a aduce noi mărturii, de natură istorică, în scopul demonstrării necesității realizării alianței în luptă a proletaritului și țărănimii, este urmărită participarea orășenilor meseriași și a muncitorimii la diferitele răscoale. Astfel M. Diaciuc-Dăscălescu apreciază că meseriașii Brașovului și ai Clujului au oferit un sprijin deosebit de mare răsculaților în 1437—1438, nu numai moral, ci și prin participarea directă la luptă de partea iobagilor. Din prea mult zel polemic M. Diaciuc-Dăscălescu ajunge să afirme că de fapt meseriașii sînt elementul activ al întregii mișcări din acești ani, ca și în toate răscoalele din secolele al XIV-lea și al XV-lea. El îi numește chiar „clasa muncitoare a feudalismului“, ba mai mult, vorbește de o conștiință de clasă a meseriașilor[34]. Tot o exagerare este și depistarea în conținutul social-economic al răscoalei de la Bobîlna a unor elemente ale revoluției burghezo-democratice, deși în continuare specifică: „avea numai elemente ale revoluției burghezo-democratice, nu era revoluție burghezo-democratică, întrucît condițiile economice existente atunci în Transilvania erau încă departe de a fi pregătite, coapte, pentru o modificare a regimului economic feudal, printr-un regim economic burghezo-capitalist“[35].

---

[32] Lucrețiu Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 339.
[33] M. Diaciuc-Dăscălescu, *op. cit.*, p. 157.
[34] *Ibidem*, p. 98—100.
[35] *Ibidem*, p. 154.

Lucrețiu Pătrășcanu acordă o atenție majoră atitudinii clasei muncitoare față de răscoala din 1907. Dincolo de cîteva manifestări active de solidaritate, crede el, nu se pot stabili și dovedi exact relațiile dintre organizațiile muncitorești și satele răzvrătite. Plecînd de la situația proprie a proletariatului, de la aspectul cantitativ-numeric și calitativ-organizatoric, L. Pătrășcanu nu acceptă totuși „rolul șters" pe care muncitorii l-au jucat în timpul răscoalelor. Deși recunoaște că în structura sa internă muncitorimea era încă foarte diferențiată, numeric era redusă față de populația agrară a țării, iar în acea etapă organizațiile sale nu se aflau la forma maturității depline, istoricul și activistul partidului comuniștilor este de părere că s-ar fi putut antrena în lupta din primăvara anului 1907 chiar și categorii orășenești, intelectuale, ca să nu mai vorbim de restul muncitorilor necuprinși în diferitele cercuri și în sindicate. Și nu numai atît, dar Lucrețiu Pătrășcanu avea pretenția ca proletariatul să-și asigure hegemonia în răscoalele țărănești, ceea ce, evident, ne indică o linie strategică ce se impunea cu stringență epocii căreia se adresa autorul. Actualizarea îl face și pe el să aprecieze in extremis, nerecunoscînd tocmai semnificațiile acelor manifestări de solidaritate în acțiune a muncitorilor și țăranilor pentru viitoarele încleștări sociale din România.

Atenția cercetătorului materialist-istoric se îndreaptă spre un fenomen propriu acelei etape istorice, urmărindu-l în devenirea sa pentru argumentarea rațiunii unui front comun muncitoresc-țărănesc, anume paralelismul dintre mișcarea muncitorească — socialistă și cea a țăranilor. Dar prin utilizarea termenului „paralelism" nu se exclude posibilitatea legăturilor care, dacă nu s-au realizat la un nivel ridicat pe plan organizatoric, au existat prin fondul social și obiectivele comune urmărite de ambele direcții. Acestea din urmă fac parte din aspectul evoluției României moderne, căci constituie deziderateie proclamate încă pe frontiscipiul revoluției pașoptiste. Pornind de la o asemenea realitate comună, paralelismul între cele două planuri înaintează, și logico-istoric și strategic, spre ideea progresivității apropierii, pe care o include în sine însăși perspectiva procesului dezvoltării luptelor sociale din România.

Istoriografia materialist-istorică analizează răscoalele în drumul parcurs de societatea medievală și modernă europeană și nu doar în cadrul specificității desfășurării istoriei României, dînd prin aceasta gîndirii fenomenului un liant ajutător explicitării de profunzime. Încă G. Barițiu semnaliza posibilitatea influențării răsculaților din 1437 de husitism, dar lăsa viitorilor istorici sarcina demonstrării acestei idei pe bază de documente[36]. Istoriografia materialist-istorică românească observă cum de la răscoala din Franța (1358), Anglia (1381), Italia, Spania, Germania, revendicările sociale ale țărănimii acelei perioade au un ton general, cauzat de starea de decadență la care ajunsese, cerînd aproape peste tot reintroducerea condițiilor de viață anterioare feudalismului.

[36] George Bariț, *op. cit.*, în loc. cit., p. 255.

Așadar, răsculații din Ardealul primei jumătăți a secolului al XV-lea au în față nu numai experiența precedentelor ridicări țărănești de la ei, ci și cea a valului de adevărate războaie sociale cunoscute în aproape întreaga Europă. Dar dintre toate, așa cum arăta și Nicolae Iorga, izbucnirea și generalizarea răscoalei de la Bobîlna au fost influențate direct de mișcarea husită. Se pot urmări, în acest sens, atît formele luptei de atac și apărare, cît și cele doctrinare.

Referindu-se la răscoala din 1784 și la legăturile ei cu întregul complex de manifestări asemănătoare în Transilvania și în întreg ținutul încăput sub sceptrul habsburgic, trebuie arătat că meritul unei asemenea prezentări, după cum recunoaște și David Prodan, aparține lui Ioan Lupaș care, așezînd-o „în curentul de istorie generală și în legăturile ei firești cu încercările de reforme agrare din veacul XVIII, răscoala țăranilor din Transilvania se prezintă într-o lumină mai apropiată de realitățile istorice ale acestui veac"[37]. Istoriografia materialist-istorică interbelică din România împărtășește întru totul tabloul istoric ardelean și european descris de Ion Lupaș, numai că pune la baza tuturor derivațiilor politico-ideologici platforma situației economico-sociale generale și specificul evolutiv din fiecare stat sau provincie.

În această exprimare de idei, interesante ni s-au părut și pozițiile istoriografiei materialist-istorice față de opiniile presei și istoriografiei străine, ca urmare a ecoului răscoalei lui Horia, a receptării sale europene. Nu dorim să reamintim aici felul în care părerile pro- și contra au fost împărtășite, căci despre aceasta s-a mai scris. Dincolo de aprecierea critică a izvoarelor subiectului, pe care o face David Prodan în cîteva articole dedicate special acestei probleme, vom reține impresia, subliniată în mod deosebit de Miron Constantinescu, produsă asupra istoricului maghiar Kovács Imre în „Revoluția mută": „mai precis și în mod clasic, la finele veacului al XVIII-lea nimeni n-ar fi putut formula dezideratele de ordin social ale iobăgiei. *A fost un glas european*"[38] (subl. n.). Deci deosebitul impuls spre comunicarea atitudinilor și pozițiilor față de răscoală a fost provocat de faptul că ea a pus în fața cancelariei imperiale aceleași comandamente care se impuneau Europei, la sfîrșitul secolului luminilor, care erau cerute de însuși momentul de răscruce al istoriei — trecerea de la feudalism la capitalism. De acum înainte va fi mult mai evidentă teza pe care a susținut-o Lucrețiu Pătrășcanu cu multă ardoare, aceea a legării răscoalelor țărănești de fazele evolutive ale capitalismului, iar prin încadrarea revoltelor agrare din apusul Europei în revoluțiile burgheze, de la 1789 pînă la 1848, el deducea două chestiuni ce interesează și istoria modernă a țărănimii noastre: a) conflictul agrar e generat de contradicția dintre forțele de producție din agricultură și formele sociale ale vechiului regim; b) relația răscoală-capitalism nu este un fenomen românesc, ci european, fiind cunoscut

[37] David Prodan, *op. cit.*, p. 12.
[38] Apud Miron Constantinescu, *Cauzele răscoalei lui Horia. Încercare de sociologie istorică*, București, 1940, p. 43.

în apusul și răsăritul continentului nostru în timpuri și împrejurări diferite, dar într-o înlănțuire cauzală mult asemănătoare celei de la noi.

Am încercat în cuprinsul acestor pagini să desprindem ideile celor două momente (1921—1944, 1944—1948) ale istoriografiei materialist-istorice românești, referitoare la acțiunile dinamice ale țăranilor de-a lungul mai multor secole. Pornind de la indicația metodologică a lui Engels, care spune că „firul ideilor trebuie să înceapă cu ceea ce începe și istoria, iar mișcarea lui ulterioară nu va fi altceva decît reflectarea procesului istoric într-o formă abstractă și teoreticește consecventă"[39], am urmărit cercetările istoriografiei materialist-istorice, și nu numai ale ei, de la preocupările pentru aflarea cauzelor izbucnirii primelor răscoale antifeudale și pînă la marea văpaie din 1907. Așadar, urmînd desfășurarea istorică a fenomenului, am dorit că arătăm însuși modul de reflectare a acestuia în mentalitatea epocii delimitată de cele două mari războaie mondiale, cu accente asupra gîndirii materialist-istorice.

Cercetînd istoriografia care trata viața socială, Aurel Răduțiu deducea că ideea de istorie socială a apărut în istoriografia noastră „paralel cu ideea de revoluție în măsura în care revoluția antrenează uriașele forțe ale maselor populare și în măsura în care programul politic al revoluției făcea cauză comună cu o istorie multiseculară de oprimare a poporului"[40]. Iar cea care a pus în circulație o filozofie a istoriei cu menirea explicării resorturilor transformatoare în societate a fost istoriografia romantică. În această direcție istoriografia materialist-istorică se apropie foarte mult de istoriografia romantică, reluînd ideile cu valabilitate deschisă însuși procesului revoluționar interbelic din România, dezvoltînd semnificațiile lor în concordanță cu stadiul de evoluție al societății noastre.

Astfel, atît istoriografia curentului romantic cît și cea materialist-istorică apreciază rolul maselor țărănești în istorie. De aceea, pentru Al. Papiu-Ilarian istoria românilor transilvăneni este istoria țăranilor, iar M. Diaciuc-Dăscălescu susține, la scara întregii Românii că, prin predominanța sa numerică și rolul deosebit în producția națională, țărănimea ocupă un loc de frunte în dezvoltarea economico-socială a țării. Istoriografia romantică argumentează sensul social al mișcărilor țărănești, teză preluată de istoriografia materialist-istorică și îmbogățită cu noi dovezi documentare, care demonstrau inexistența neînțelegerilor naționale în desfășurarea răscoalelor. Numai că, insistînd foarte mult asupra caracterului social al răscoalelor, istoriografia materialist-istorică ocolește aproape total prezența naționalului, chiar și pentru epoca modernă, din lupta țărănimii.

Ideile istoriografiei romantice și materialist-istorice se înscriu ca argumentații în sprijinul susținerilor ideologice și actului politic, dovedindu-și prin aceasta caracterul angajat, militant. Deși scrise uneori

---

[39] Fr. Engels, *Karl Marx, Contribuții la critica economiei politice*, în K. Marx, Fr. Engels, *„Mici scrieri economice"*, București, Ed. politică, 1969, p. 209.

[40] Aurel Răduțiu, *op. cit.*, p. 45.

în împrejurări festive, operele istoricilor materialist-istorici nu urmăresc doar scopul omagial, ci de a răspunde cerințelor concrete în lupta maselor. Arătînd că în focul luptelor sociale purtate de țărănime, forța de bază o constituia această clasă fundamentală a feudalismului, se atrăgea atenția că în deceniul patru al veacului nostru acest rol era îndeplinit, în mișcările populare, de clasa ale cărei revendicări programatice corespundeau evoluției istorice în etapa dată, proletariatului. Evidențierea forțelor sociale participante în răscoale era un îndemn la meditație apreciativă în condițiile luptelor sociale din anii 1936—1937. M. Diaciuc-Dascălescu accentuează asupra victoriei de la Olpret pentru a sublinia rezultatul frontului comun de luptă al tuturor grupărilor sociale interesate, din aceasta înțelegîndu-se ușor concluzia necesității realizării Frontului Popular Antifascist, iar Lucrețiu Pătrășcanu exprimă cu claritate sarcinile proletariatului și țărănimii în îndeplinirea legatului anului 1848, demonstrînd, așa cum se afirma și la Congresul al V-lea al Partidului Comunist Român, că „România se găsește în fața desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, că sarcina acestei revoluții constă în a doborî cu forța puterea de stat burghezo-moșierească și de a stabili dictatura revoluționar-democratică a proletariatului și țărănimii"[41].

În vasta muncă de valorificare istoriografică critică, întreprinsă de istoriografia materialist-istorică, se are în vedere nu numai istoriografia romantică, ci întregul bagaj informațional și interpretativ al stadiului cercetărilor răscoalelor, de la primele lucrări bazate pe documente, ale lui Petru Maior și Gheorghe Șincai, postromantistmul și pînă la menționările istoriografiei problemei în perioada interbelică. Trebuie să arătăm că toți istoricii din anii la care ne referim, adepți sau nu ai materialismului-istoric, care au studiat răscoala din 1784, zăbovesc asupra operei lui Nicolae Densușianu „Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria (1784—1785)", apărută în 1884. Această carte întrunește aprecierile generale în privința informației, spre deosebire de concepție care este preluată total sau parțial, istoriografia materialist-istorică impunîndu-și aici propria filozofie în formularea judecăților de valoare. În schimb istoriografia materialist-istorică înțelege faptul că ideile lui Nicolae Densușianu sînt produsul timpului și condițiilor istorice în care au fost scrise, iar pentru meritele incontestabile ale lucrării sale David Prodan spune că „e un monument frumos ridicat țăranilor porniți la luptă, dar care le întrece mult de tot și puterile și intențiile"[42]. Tot referitor la răscoala lui Horia, care a fost cel mai mult investigată, vom menționa că istoriografia materialist-istorică a apreciat în mod deosebit lucrările istoricilor ardeleani care în perioada interbelică au scris despre eveniment. Dorim a sesiza că, în timp ce tendința istoriografiei ardelene nemarxiste era accentuarea aspectelor care puteau duce la o demonstra-

[41] * * *, *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, vol. 3 (1929—1933), București, Ed. Politică, 1956, p. 253—254.

[42] David Prodan, *op. cit.*, p. 10.

ție a efortului poporului în lupta pentru cîștigarea drepturilor naționale, istoriografia materialist-istorică sublinia, așa cum arătam mai înainte, caracterul net social al mișcării. Noi credem că ambele ipostaze își găsesc justificările în epocă, dar aici cercetările istorice nu și-au spus încă ultimul cuvînt. Cert este însă că multe dintre ideile vehiculate de Ion Lupaș și Ștefan Meteș sînt preluate de istoriografia materialist-istorică. David Prodan și Jordáky Lajos îl citează pe Ion Lupaș și includ în lucrările lor concluziile valorosului istoric despre situația anterioară izbucnirii răscoalei, despre rolul și semnificațiile religiei. De altfel Jordáky Lajos recunoaște faptul că cei mai reprezentativi istorici ai problemei, în istoriografia tradițională, au fost Nicolae Densușianu și Ion Lupaș.

Concomitent cu valorificarea, de pe poziții materialist-istorice, a rezultatelor științifice în istorie, istoriografia materialist-istorică a scos la iveală noi informații din documentele arhivistice, deși nu întotdeauna acestea stăteau la îndemîna cercetătorului marxist. Este și motivul pentru care Lucrețiu Pătrășcanu își justifica apelarea mai frecventă, unde perioada istorică permitea, la mărturiile presei. Sînt și acestea serioase cauze, alături de cele de ordin ideologic și politic, care dau astăzi inconsistență unor teze exprimate de istoriografia materialist-istorică și pe care noi am încercat să le semnalăm. Convingerea noastră este însă că ele nu umbresc prea mult însemnătatea activității istoriografiei materialist-istorice românești dintre cele două războaie mondiale, dovadă fiind direcțiile deschiderilor istoriografice de după Eliberare, cînd istoricii noștri vor relua și problema trecutului țărănimii în cadrul unor cercetări temeinice.

Dintre primele asemenea lucrări noi ne-am oprit la cele ale lui Andrei Oțetea, Ștefan Pascu și David Prodan. Acești istorici tratează istoria țăranilor pentru că este în realitate istoria „celor mulți", a celor care imediat după Insurecția din August 1944 își manifestau cu hotărîre dorința unei vieți noi. Iar aceste împrejurări istorice impuneau, cu mai multă tărie, noua concepție despre istorie, cea a colectivităților umane, înscrisă pe coordonatele economico-sociale. Numai o astfel de gîndire istorică, spunea David Prodan, „poate da țărănimii măsura valorii ei istorice, numai o istorie a muncii i-ar putea recunoaște pe deplin efortul anonim în serviciul vieții, în serviciul progresului uman"[43].

În „Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările românești", Andrei Oțetea aduce originala ideie că în 1821 n-a fost nici o mișcare spontană și antigrecească, așa cum s-a susținut după 1848, dar nici una pur social-țărănească, ci avea scopuri militare, stragetice și politice. Andrei Oțetea se referă la concluziile cercetării liniilor generale ale mișcării, deoarece intervenția maselor țărănești practic n-a fost luată în considerare de istoriografie. Doar prin lămurirea și a acestei direcții, susține istoricul, se va putea înfățișa un adevărat tablou a ceea ce

[43] Idem, *Iobăgia în domeniul Băii de Arieș*..., p. 4—5.

a fost și putea să fie pentru istoria noastră, ridicarea pandurilor și țăranilor conduși de Tudor Vladimirescu.

Un plus de limpezime aduce Ștefan Pascu prin investigarea cauzelor răscoalelor medievale transilvănene (secolele XIII—XVI), adică dezagregarea vechiului sistem domenial ca urmare a transformărilor economice și sociale, peste care s-au suprapus cele de natură politico-psihologică. Lucrarea „Răscoalele țărănești I. Epoca voevodatului" își propunea și realiza prezentarea nu doar a răscoalelor din 1437 și 1514, ci și pe cele anterioare secolului al XV-lea, considerate în genere, pînă atunci, „de importanță mai mică", stabilindu-le și pe acestea în locul lor bine determinat în istoria Transilvaniei. Și în afară de faptul că istoria răscoalelor țărănești demonstra capacitatea de luptă și sacrificiu a acestei clase sociale, Ștefan Pascu nu omitea latura științifică: „a face anume cunoscut lumii un aspect al vieții economice, politice și sociale din Transilvania medievală"[44].

Dar istoria țărănimii nu înseamnă doar rememorarea momentelor „dinamice". Istoriografia românească de după Eliberare, duce mai departe eforturile istoriografiei materialist-istorice interbelice, pledînd și acționînd pentru reconstituirea unei istorii cît mai veridice a țăranilor, iar aceasta nu este altceva decît viața reală, „statică" și „activă", este „o reconstituire mai ales a condițiilor materiale, a formelor de muncă, a raporturilor sociale, pe care această viață s-a întemeiat". Dar printr-o asemenea concepție și gîndire istorică, se exprimă David Prodan, „în istoria integrală a societății umane, țărănimea va fi astfel și ea parte organică, partea de temelie"[45]. Și rezultatele tratării, în acest mod, a veacurilor de istorie a țăranilor, se văd astăzi în toată plenitudinea lor, concretizate în valoroase monografii istorice, adevărate monumente ridicate spre cinstirea făuritorilor istoriei.

VASILE PUȘCAȘ

[44] Ștefan Pascu, *Răscoalele țărănești I. Epoca voevodatului*, Cluj, 1947. p. 4.
[45] David Prodan, *op. cit.*, p. 5.

STUDII ŞI ARTICOLE

CERCETĂRILE DE DEMOGRAFIE ISTORICĂ DIN ROMÂNIA ÎN ULTIMII 15 ANI

Se obişnuieşte, uneori şi în anumite domenii de cercetare, să se înfăţişeze prezentări cu caracter de bilanţ cu privire la rezultatele cercetării în domeniul respectiv pe o perioadă de timp oacecare. Scopul acestor cercetări-bilanţ este de a cunoaşte unde au ajuns cercetările respective, ce rezultate au obţinut, pentru ca cercetările viitoare să fie ajutate în acest fel în progresul lor. Acesta a fost gîndul şi acesta este şi rostul înfăţişării cercetărilor de demografie istorică din România pe ultimul deceniu şi jumătate. Este o continuare a unei prezentări asemănătoare de acum 15 ani, a cercetărilor în acest domeniu pe alţi cincisprezece ani, adică dintre 1944—1960[1].

De atunci înainte, preocupările şi cercetările de demografie istorică în România au înregistrat un interes sporit şi s-au bucurat de o organizare mai bună. După Congresul internaţional de ştiinţe istorice de la Stockholm din 1960, un reprezentant al delegaţiei româneşti, care a participat activ la lucrările comisiei internaţionale de demografie istorică şi-a dat mai bine seama de însemnătatea acestei ştiinţe pentru istoria generală a unei ţări sau a omenirii în general şi de asemenea pentru istoria noastră naţională. Ca urmare a început acţiunea de coordonare a cercetărilor de demografie istorică din România, organizînd la Universitatea din Cluj-Napoca şi la Institutul de istorie şi arheologie din acelaşi oraş o echipă de istorici demografi, îndrumînd, de asemenea, o parte a studenţilor de la Facultatea de istorie spre cercetări demografice pentru alcătuirea de teze de licenţe.

Participarea aceleiaşi persoane la colocviul de demografie istorică din 1963 de la Liège a constituit un nou impuls în cercetările demografice din România. S-a constituit astfel, la Cluj-Napoca, un centru de cercetări de demografie istorică spre care converg şi cercetătorii în acest dome-

---

[1] Şt. Pascu, *Les sources et les recherches démographiques en Roumanie*, în *Problèmes de mortalité. Méthodes, sources et bibliographie en démographie historique*. Colloque international de Liège, 18—20 avril 1963, Liège, 1965, p. 280—307.

niu din alte centre universitare și academice din România. Un prim bilanț este volumul I al colecției *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, sub redacția prof. Șt. Pascu. (Cluj, 1972).

Probleme generale, teoretice și metodologice. Cel dintîi volum din seria *Populație și societate* a schițat și programul de cercetări de demografie istorică în România: Cercetarea exhaustivă a izvoarelor, edite și mai ales inedite; dinamica populației (natalitate, mortalitate, migrații); evoluția și ritmul de creștere al populației (rurală și urbană) pentru întreaga țară, pe provincii istorice, pe zone geografico-politice; densitatea populației, de asemenea pentru țara întreagă sau pe provincii istorice; cauzele și urmările evoluției populației pentru dezvoltarea societății (economică, socială, culturală, politică, instituțională); structura multiformă a populației (socială, pe sexe, pe vîrste) etc.

De caracter general, teoretic, poate fi socotit și studiul cu titlul *Istorie și demografie*[2], care demonstrează utilitatea statisticii demografice pentru știința istorică, pentru istoria social-economică dar și pentru cea social-politică, în general și a României în deosebi. Concluziile autorului sînt întemeiate pe realități demonstrate și pe cunoașterea domeniului și principiilor proprii demografiei, afirmînd că „istoria, în ansamblul ei, nu poate fi scrisă și explicată fără luarea în considerare a demografiei cantitative". Demografia calitativă privește aspecte multiple, variate, trăsături somatice, caracteristice psihico-morale, fapte culturale etc. În sfîrșit, se subliniază piramida vîrstelor, adică structura pe vîrste a populației cu toate consecințele în viața unei națiuni. Din aceste considerente și din multe altele, demografia este considerată, așa cum o considera, de altfel, istoricul demograf francez Marcel Reinhard, o „dimensiune istorică".

Dacă demografia a fost considerată sinteză și dimensiune istorică în studiile amintite, în altele este socotită „știință socială independentă"[3], care cercetează și analizează procesele și fenomenele sociale în relația lor de independență că mărimea, structurile și dezvoltarea populației și modificările cantitative la care acestea sînt supuse.

În acest context s-a încercat și definirea politicii demografice ca un complex de măsuri care vizează modificări în evoluția numărului și structurii populației, a conținutului politicii demografice, măsurile de influențare și formare a comportamentului demografic, concepția despre natalitate și atitudinea față de migrația populației, a obiectivelor politicii demografice, utilizarea rațională a fondului biologic și asigurarea stabilității în evoluția ascendentă demografică[4].

---

[2] Șt. Ștefănescu, *Istorie și demografie*, în *Studii*, 1967, 20, nr. 5, p. 133—146 și Idem, *Demografia, dimensiune istorică*, Timișoara, 1974, 171 p.

[3] Gh. Retegan, *Demografia, știință socială independentă*, în *Revista de statistică*, 1966, 15, nr. 4, p. 100—104.

[4] E. Mesaroș, *Politica demografică. Obiect — Conținut — Obiective*, în *Viitorul Social*, 1973, 2, nr. 3, p. 663—681.

Cercetătorii români din această perioadă au fost preocupați, de asemenea, de lămurirea locului demografiei în ansamblul științelor sociale și umaniste, a celor economice într-o vreme cînd numeroase teorii au fost formulate cu privire la populație în general, implicit la demografia istorică: teorii despre „revoluția demografică" și „tranziția demografică", teorii populaționiste și optimaliste, teorii neomalthusiene etc.[5].

Nu puteau lipsi nici preocupările cu privire la raporturile demografiei cu alte discipline, în special cu sociologia[6], cu statistica[7], cu geografia istorică[8], cu arhivistica[9] etc. și toate cu conjuncturile socio-politice care oferă înțelegerea evoluției sinuoase a populației țărilor române[10]. Și de asemenea nu putea fi ignorat nici răspunsul la întrebarea cu privire la însemnătatea demografiei pentru cercetările istorice în general[11].

Au fost preocupați cercetătorii din România — istorici, economiști, statisticieni, medici, juriști — de dovedirea impactului demografiei cu dezvoltarea social-economică și social-politică a societății românești din trecut și a celei contemporane. Mai ales raportul dintre factorul populație și dezvoltarea economică a societății a constituit domeniul predilect de cercetare. Numeroase studii monografice sau de sinteză generalizatoare au fost publicate în acest răstimp cu privire la această problemă[12].

Statisticienii economiști, mai ales, au cercetat raportul dintre populație și dezvoltarea orașelor, dovedindu-se influența hotărîtoare a facto-

---

[5] V. Trebici, *Teorii moderne despre populație*, I—II, în *Revista de statistică*, 1970, 19, nr. 8, p. 62—70; nr. 10, p. 51—59; L. Roman, *Necesitatea studierii istoriei populației României*, în *Studii și articole de istorie*, 1974, 26, p. 87—92.

[6] I. Velea, *Semnificații sociologice ale unor fenomene demografice*, în *Forum*, Științe sociale, 1970, 2, nr. 3, p. 97—101; A. Stănoiu, *Sociologie și demografie*, în *Analele Universității „C. I. Parhon"*, București, Științe sociale, 1973, 22, p. 95—102.

[7] E. Mesaroș, *Statistica demografică*, București, 1975.

[8] Șt. Pascu, *Die mittelalterlichen Dorfsiedlungen in Siebenburgen (bis 1400)*, în *Nouvelles études d'histoire*, 1960, 3, p. 135—148; Șt. Ștefănescu, *Géographie historique de la Roumanie. Les concentration démographique et leur signification historique*, în *Annales de démographie historique*, 1971, p. 341—350; Șt. Olteanu, *Baza demografică străveche a organismelor statale din sec. al XIII-lea din sudul și estul Transilvaniei*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 63—70.

[9] Al. Matei, *Arhivistică și demografie istorică*, în *Direcția Generală a Arhivelor Statului. Comunicări științifice*, ses. 1972.

[10] V. Trebici, *Dezvoltarea economiei naționale și unele probleme demografice*, în *Probleme economice*, 1967, 20, nr. 9, p. 3—17; C. Ionescu, *Interdependența dialectică dintre creșterea economică și demografică a României*, în *Probleme Economice*, 1970, 23, nr. 3, p. 96—105; V. Trebici, *Impactul creșterii demografice asupra dezvoltării economice*, în *Revista Economică*, 1974, 12, nr. 9, p. 18—21.

[11] Șt. Pascu, *Însemnătatea demografiei și a statisticii istorice pentru studiul istoriei*, în *Cercetările multidisciplinare și interdisciplinare. Originea, dezvoltarea și perspectivele lor*. București, 1972, p. 133—142.

[12] Șt. Ștefănescu, *Conjuncturi socio-politice și situația demografică în Țara Românească în sec. XIV—XVI*, în *Populație și societate*, p. 75—88.

rului demografic asupra dinamicii, mărimii medii a orașelor, asupra indicilor de creștere a acestora în epoca contemporană și raportul cu dinamica populației, a indicilor de natalitate și mortalitate (generală și infantilă), a structurii pe sexe și pe vîrstă a populației[13].

*

Istoria demografiei și a statisticii demografice românești. Istoria demografiei și mai ales a statisticii a constituit o altă preocupare, mai ales din partea statisticienilor economiști, mai puțin a istoricilor demografi. Cele mai multe din realizările din acest domeniu pînă la 1969 sînt cuprinse în valoroasa culegere de studii cu titlul: *Din istoria statisticii românești*[14]. Studiul introductiv al acad. Manea Mănescu, intitulat: Centum anni statisticae Romaniae, înfățișează, într-o sinteză densă și bogat documentată evoluția statisticii economice și demografice. Este o reluare, pe o perioadă mai lungă, a studiului publicat cu ocazia împlinirii unui secol de la înființarea, în 1859, a Oficiului central de statistică din Țara Românească, condus de D. Pop Marțian și a Direcției de statistică din Moldova, sub direcția lui I. Ionescu de la Brad[15].

Alte studii, tot atîtea contribuții de valoare, au înfățișat, în ultimul deceniu și jumătate, momente însemnate sau aspecte importante ale statisticii demografice, ori activitatea unor oameni de știință de prestigiu care s-au ocupat cu statistica demografică din România. Rezultatele cercetărilor au fost concretizate într-o serie de studii care elucidează preocupările de statistică demografică încă înainte de organizarea oficială a instituției: Nicolae Șuțu, preocupat de probleme de dinamică a populației (nașteri, decese), de structura populației pe sexe, profesiuni și religii[16], Nicolae Bălcescu, care urmărește evoluția populației Țării Românești între 1741—1746 și 1831—1849, precum și structura socială a acestei populații[17]; George Bariț, cercetează situația demografică a orașelor, colonizările de germani etc.[18].

---

[13] I. Hristache, I. Measnicov și Vl. Trebici, *Demografia orașelor României și unele probleme statistice*, în *Revista de statistică*, 1973, XXII, nr. 7, p. 41—48; nr. 9, p. 40—48; I. Hristache și Vl. Trebici, *Urbanizarea și demografia diferențiată în România*, în *Viitorul social*, 1975, 4, nr. 3, p. 489—499.

[14] București, 1969, 499 p.

[15] M. Mănescu, *Centenarul statisticii românești (1859—1959)*, în *Revista Arhivelor*, 1959, 2, nr. 1, p. 58—90.

[16] I. Veverca, *Contribuții cu caracter statistic în opera lui Nicolae Șuțu (1837—1867)*, în *Din istoria statisticii românești*, p. 99—108.

[17] D. Hașigan, *Statistica în operele lui Nicolae Bălcescu*, în *Studii și cercetări economice*, 1969, nr. 1—2, p. 215—220.

[18] Al. Bărbat, *Statistica în opera lui George Barițiu*, în *Din istoria statisticii românești*, p. 71—98.

Alte cercetări se ocupă cu începuturile statisticii oficiale (1859), cu activitatea de debut a instituțiilor de statistică, cu învățații care i-au înțeles însemnătatea și i-au asigurat dezvoltarea[19].

Concepții moderne, progresiste au fost cultivate de statisticienii demografi români încă din a doua jumătate a sec. XIX. Concepții la nivel european, uneori înaintea altor țări europene chiar. Între altele inițiativa unor publicații speciale, statistice și demografice, cum au fost „Analele statistice și economice", editate începînd cu anul 1860 de D. Pop Marțian, în care se publicau tabele statistice, economice și demografice, studii de același conținut[20] și „Revista demografică", ce apărea la Brăila începînd cu anul 1903 și care de asemenea publica statistici și studii de demografie descriptivă[21]. Tradițiile progresiste în cercetarea statisticii demografice au continuat și în perioada dintre cele două războaie mondiale, cînd se fac începuturile mecanizării, prelucrării statisticii demografice, evidența curentă a mișcării teritoriale a populației și se publică „Buletinul Demografic al României" etc.[22].

Încercări de sinteză de istoria demografiei în România. Pe temeiul cercetărilor realizate și a rezultatelor acestora, s-au putut inaugura sinteze scurte cu privire la cercetările de demografie istorică și de statistică demografică, studii ce trebuiesc socotite doar începuturi, care îndeamnă la dezvoltare și adîncire. Astfel au fost înfățișate recensămintele populației din România între 1859—1916, statistica fenomenelor demografice: instrucțiuni pentru numărătoarea populației, pentru aplicarea prevederilor Codului Civil privitoare la populație, pentru întocmirea actelor de stare civilă, urmate de prezentarea lucrărilor de demografie istorică și de statistică demografică, realizate de la 1891 pînă la 1916[23]. O altă sinteză înfățișează evoluția cercetărilor demografice pe plan național și internațional din antichitate pînă în zilele noastre, înfățișînd pe scurt: „recensăminte" și „doctrine" cu privire la populație în antichitate; „recensăminte" medievale; „recensăminte" și doctrine renascentiste; „recensăminte" și „doctrine" mercantiliste; doctrine fiziocratice cu privire la populație; „revoluția demografică" europeană și doctrinele în problema populației la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și în prima jumătate a sec. al XIX-lea; începuturile științei demografice; demografia istorică în perioada interbelică și avîntul cercetărilor de demografie istorică în vre-

[19] Gh. Stoica, *Începuturile statisticii oficiale românești*, în *Revista de Statistică*, 1969, 18, nr. 1, p. 34—42; Idem, *Recensămîntul din 1859 organizat de Ion Ionescu de la Brad*, în *Revista de Statistică*, 1969, 18, nr. 5, p. 3—8; Gh. Stoica și P. Nicolcioiu, *Ion Ionescu de la Brad, organizatorul recensămîntului din 1859 din Moldova*, în *Din istoria statisticii românești*, p. 53—58.

[20] V. Lupu, *100 de ani de la apariția primei reviste de statistică*, în *Din istoria statisticii românești*, p. 483—495.

[21] Gh. Retegan, *O revistă românească de demografie apărută acum șase decenii*, în *Din istoria statisticii românești*, p. 477—482.

[22] E. Mesaroș, *Elemente și tradiții progresiste ale statisticii demografice românești*, în *Revista de Statistică*, 1973, 22, nr. 12, p. 87—93.

[23] Gh. Reteganu, *Dezvoltarea demografiei românești în perioada 1859—1916*, în *Revista de Statistică*, 1970, XIX, nr. 2, p. 43—52, nr. 3, p. 52—60.

murile noastre. Se înfățișează apoi izvoarele și cercetările de demografie istorică în România de asemenea din antichitate pînă în vremurile noastre: situația demografică a Daciei preromane și a Daciei romane; situația demografică la începutul evului mediu; situația demografică în țările române din a doua jumătate a sec. XIII pînă în sec. XIV; situația demografică a țărilor române în sec. al XV-lea și al XVI-lea; structuri și dinamici demografice în sec. XVII — începutul sec. XVIII; „Revoluția" demografică în sec. XVIII și începutul celui următor[24].

Publicarea de izvoare comentate. Conștienți de însemnătatea noilor discipline sau „științe" și de asemenea de faptul că acestea trebuiesc întemeiate pe izvoare, pe cît mai multe, mai variate și mai valoroase izvoare, oamenii de știință din România au manifestat și în noua perioadă, a ultimului deceniu și jumătate o preocupare meritorie pentru publicarea izvoarelor statistice și demografice: instrucțiuni, metodologii și tehnici cu privire la organizarea numărătoarelor de populație, catagrafii, conscripții, urbarii, registre parohiale, registre militare, recensăminte, hărți, însemnări de călătorii etc.

Instrucțiuni și tehnici cu privire la înregistrarea populației au fost întocmite în Principatele României în sec. al XVIII-lea și al XIX-lea: organizarea catagrafiilor, îndrumarea recenzenților, întocmirea formularelor, unitatea recensată (familia) etc.[25].

Asemenea instrucțiuni, metodologii și tehnici de recensare a populației au fost puse la îndemîna recenzenților și cu ocazia celor două mari recensăminte din România din ultimul an al sec. XIX (1899) și de la începutul celui următor (1912). Pe temeiul acestora s-au realizat recensăminte științifice moderne complete și destul de exacte, oferind posibilitatea unor componenți cu privire la creșterea populației: de la 3.804.848 loc. în 1859 la 5.956.690 la 1899, o creștere medie anuală de 52.296 persoane, și la 7.234.919 în 1912, o creștere medie anuală față de 1899 de 1,66% (50,50% bărbați și 49,5% femei)[26].

Instrucțiuni, metodologii și tehnici de înregistrare a populației s-au formulat și pentru Transilvania în sec. XVIII—XIX. Dintre acestea au fost studiate instrucțiunile, metodele și tehnicile conscripției generale a contribuabililor din Transilvania din 1721—1722: iobagi, liberi, jeleri, vagi, slugi, orășeni, nobili mici, primipili, pixidari, armaliști, dorobanți, preoți români, tăietori de sare[27]. Mai importante, fără îndoială, și mai

[24] Șt. Pascu, *Demografia istorică*, în *Populație și societate*, Cluj, 1972, p. 1—74.

[25] Gh. Retegan, *Tehnica de înregistrare a populației în Principatele Române la mijlocul sec. XVIII. Actul lui C. Mavrocordat din 1741*, în *Din istoria statisticii românești*, p. 177—180; Idem, *Catagrafiile regulamentare și problemele pe care le ridică*, în *Din istoria statisticii românești*, p. 181—187; Gh. Ungureanu, *Catagrafia locuitorilor moldoveni din anul 1831*, în *Revista de Statistică*, 1963, 13, nr. 1, p. 65—74.

[26] P. Onica, *Recensămintele populației din România din anii 1899 și 1912*, în *Revista Statistică*, 1960, 9, nr. 4, p. 46—59.

[27] A. Cherteș și A. Pal-Antal, *Conscripția generală a contribuabililor din Transilvania în anii 1721—1722*, în *Revista de Statistică*, 1969, 18, nr. 5, p. 34—45.

judicioase sînt instrucţiunile împăratului Iosif al II-lea din 1785: numele şi porecla, starea civilă, starea socială, starea fizică, vîrsta etc. Se oferă, astfel, posibilitatea cunoaşterii populaţiei din Principatul Transilvaniei la 1785—1787: circa 1.048.416 locuitori şi a întregii Transilvanii 2.489.530 locuitori; structura socială: 92,4% ţărani, 4,4% nobili şi 2,8% orăşeni, 1,76% intelectuali, 0,07% preoţi; structura etnică: 60% români şi 40% alte populaţii; structura pe sexe: faţă de 1000 bărbaţi existau 964 femei; starea civilă: 40% căsătoriţi şi 60% necăsătoriţi şi văduvi; categoriile de aşezări în raport de populaţii: 32,2% între 1—300 locuitori, 59% între 300—1000 locuitori, 8,6% între 1000 şi 10.000 locuitori. Asemenea metodologii şi tehnici de înregistrare au fost elaborate şi pentru recensămintele din secolele XIX, dintre 1850 şi 1900[28].

Numeroase catagrafii cu privire la populaţia Ţării Româneşti şi a Moldovei au fost prelucrate şi publicate, tot atîtea contribuţii la cunoaşterea situaţiei demografice din sec. XVIII şi începutul sec. XIX. Două catagrafii, din 1820 şi 1825 pentru Moldova au fost studiate. Cea dintîi cuprinzînd date pentru şapte ţinuturi moldovene cu privire la structura socială a populaţiei, a doua o catagrafie fiscală, a populaţiei contribuabile — 216.138 familii, circa 1.086.690 locuitori — şi a celei necontribuabile — 84.800 familii, circa 424.000 locuitori, deci în total circa 1.510.700 locuitori[29].

Un fel de catagrafie generală poate fi socotită şi „statistica" din 1832 referitoare la Ţara Românească, în care e consemnată populaţia totală de 1.976.809 locuitori şi structura socială a celor două mari categorii ale populaţiei: nedajnici (scutiţi de biruri: boierii, neamurile, postelnicii, preoţii, săracii şi ţiganii boiereşti şi dajnicii (plătitorii de biruri): ţăranii aserviţi (91%), mazilii, ţiganii domneşti, negustorii, meşteşugarii, băjenarii şi sudiţii[30].

O altă catagrafie cuprinzătoare publicată este aceia referitoare la episcopia Rîmnicului, din anul 1845, ceea ce înseamnă, în fapt, a Olteniei, deoarece cuprinde situaţia demografică din toate judeţele oltene: Romanaţi, Dolj, Rîmnic, Mehedinţi şi Gorj, cu ocoalele şi plăşile existente atunci, cu numărul satelor, cătunelor şi oraşelor, cu populaţia totală, cea aservită şi cea liberă, cu numărul parohiilor şi a preoţilor: 4 oraşe, 750 sate, 208 cătune, 81.059 familii, dintre care 48.466 familii de clăcaşi, 28.409 familii de oameni liberi (megieşi sau moşneni) şi 4184 alţii,

---

[28] L. Moldovan, *Instrucţiuni în limba română date în anul 1785 pentru înregistrarea (conscripţia) populaţiei Transilvaniei*, în *Din istoria statisticii româneşti*, p. 189—206; Idem, *Conscripţii şi recensăminte în Transilvania (sec. XVIII—XIX), metodologie şi valoare documentară*, în *Revista de Statistică*, 1970, 19, nr. 8, p. 86—92.

[29] Gh. Ungureanu, *Catagrafia locuitorilor moldoveni din anul 1820*, în *Din istoria statisticii româneşti*, p. 131—139; Idem, *Catagrafia locuitorilor moldoveni din 1825*, în *Revista de Statistică*, 1969, 18, nr. 10, p. 67—70.

[30] I. Cojocaru, *Ţara Românească după statistica generală din 1832*, în *Studii şi articole de istorie*, 1965, 7, p. 147—162.

758 parohii și tot atîtea biserici și 1542 preoți, numeroși cîntăreți și paracliseri[13].

Mai numeroase sînt catagrafiile studiate referitoare la unele unități administrative sau zone, din Moldova și din Țara Românească deopotrivă. Dintre acestea, cea referitoare la ținutul Covurlui din 1774 cuprinde date cu privire la structura socială a populației: 3022 familii, formate din 1102 birnici, 122 podari, 640 postași, 839 scutelnici, 77 preoți, 119 mazili și ruptași, 23 țigani și 100 văduve[32].

În același timp au fost studiate și catagrafiile unor județe din Țara Românească: Olt dintre anii 1832—1838, unde existau 156 sate de clăcași, 32 sate megieșești, 175 biserici, șase schituri și o mănăstire, 692 preoți și 11 diaconi[33] și Argeș la 1833, referitoare însă numai la biserici, preoți, diaconi și cîntăreți[34].

Tot atît de meritorie și rezultatele pe aceeași măsură a fost preocuparea cercetătorilor din România pentru studierea izvoarelor demografice referitoare la Transilvania. Mai întîi publicarea de conscripții generale, sau pe unități administrative și orașe, apoi confesionale (greco-catolice și ortodoxe), urbariale pentru domenii feudale și domenii de cetăți. Fiecare dintre acestea și mai ales toate la un loc oferă informații prețioase cu privire la situația demografică generală, la structura social-economică a populației, la structura pe vîrste, la dinamica populației.

Studiile de analiză comparativă a conscripțiilor și recensămintelor (conscripții fiscale, conscripții urbariale, conscripții confesionale, conscripții militare din sec. XVIII și începutul celui următor și recensămintele din sec. XIX) demonstrează importanța documentară a acestor categorii de izvoare, superioritatea lor din punct de vedere informațional și al exactității pe măsură ce înaintăm în timp, superioritatea recensămintelor față de conscripții etc.[35].

Sînt socotite, pe bună dreptate, conscripțiile urbariale izvoare de maximă însemnătate și pentru demografia istorică, chiar dacă aceste izvoare sînt preocupate în primul rînd de statornicirea raporturilor dintre supuși și stăpîni, pe temeiul stării economice a țărănimii. Deoarece populația țărănească era factorul principal al relației social-juridice, conscripțiile urbariale nu o ignorează, ci o tratează după cum se cuvenea.

---

[31] I. Ionescu, *Catagrafia episcopiei Rîmnicului de la 1845*, în *Mitropolia Olteniei*, 1965, 17, nr. 3—4, p. 286—302; nr. 5—6, p. 434—457; nr. 7—8, p. 639—663; nr. 9—10, p. 815—842 și nr. 11—12, p. 989—1001.

[32] G. M. Dăscălescu, *O catagrafie necunoscută a ținutului Covurlui din 1774*, în *Revista de Statistică*, 1965, 8, nr. 1, p. 208—212.

[33] Gh. Diaconescu și M. Braniște, *Date catagrafice în fostul județ Olt la anii 1832—1838*, în *Mitropolia Olteniei*, 1962, 14, nr. 5—6, p. 375—400.

[34] M. Braniște și Gh. Diaconescu, *Catagrafia preoților din jud. Argeș la 1833*, în *Mitropolia Olteniei*, 1961, 13, nr. 5—6, p. 305—420.

[35] L. Moldovan, *Conscripții și recensăminte de populație din Transilvania și importanța lor documentară (sec. XVIII—XIX)*, în *Direcția Generală a Arhivelor Statului, Culegere de referate*, sesiunea 1969, București, 1971, p. 163—176; Gh. Ungureanu, *Documente statistice din anii 1820—1859 aflate în păstrarea arhivelor statului din Iași*, în *Din istoria statisticii românești*, p. 459—470.

Dacă realităţile demografice sînt mai puţin vădite în studiile ce s-au ocupat cu conscripţiile urbariale vina este a cercetătorilor respectivi şi mai puţin a izvoarelor.

Conscripţiile urbariale din Transilvania au fost analizate, împreună cu conscripţiile oficiale — fiscale şi confesionale — sub diferite aspecte: socio-economice, socio-juridice, dar şi demografice[36].

Iar conscripţiile urbariale referitoare la unele domenii de cetăţi şi domenii feudale s-au învrednicit de atenţia cercetătorilor cu predilecţie: urbariul cetăţii Şiria din 1525, cu cele 121 localităţi în care trăiau 2037 familii de „supuşi" (iobagi, jeleri, libertini, „liberi"), adică circa 8150—9160 locuitori[37]; urbariul domeniului cetăţii Ciceu din 1553, cu cele 63 de sate, dintre care 48—50 locuite de români şi 13—15 de unguri, în 54 dintre care existau 1312 „porţi" (unităţi fiscale), adică circa 7900 locuitori[38]; urbariul domeniului Beiuş la 1600, cu 64 de sate, dintre care 61 locuite de români şi 3 de unguri[39]; urbariul domeniului cetăţii Chioar din 1566, cu 67 localităţi şi 937 familii în 60 de sate, adică circa 4000—4100 locuitori în stare de dependenţă (coloni, jeleri, libertini, săraci); urbariul domeniului Cehul Silvaniei din 1566—1569, cu 44 de sate, în care trăiau 930 familii, adică de asemenea vreo 4000—4100 locuitori în stare de dependenţă (coloni, jeleri şi libertini); urbariile domeniului Baia-Mare din 1553—1578, cu 17 localităţi; urbariile domeniului Ardud din 1566—1600, cu 59 localităţi, în care locuiau la 1566 1099 familii supuse la dare, adică circa 4500—5000 locuitori, la 1569 familiile supuse ajungînd la 1284, circa 5200—5800 locuitori; urbariile domeniului Satu Mare din 1569—1592[40], cu 185 de localităţi la 1569 (tîrguri şi sate), 98 la 1578, cu peste 2000 de unităţi fiscale; urbariile domeniului Cluj-Mănăştur din 1580—1594, cu şase sate şi 541—584 familii supuse (coloni, libertini, jeleri, cerşetori); urbariul domeniului cetăţii Şimleu, cu 40 sate sau părţi de sate (37 româneşti şi 11 ungureşti) şi 1866 familii de supuşi, adică circa 7500—8400 locuitori; urbariul salinelor din Maramureş din 1600, cu 3 localităţi şi 431 familii, adică circa 1700—1900 locuitori (nobili, libertini, dorobanţi, jeleri); urbariul domeniului cetăţii Oradea din 1600, cu 49 localităţi (2 tîrguri şi 47 sate) şi 982 familii de supuşi, ceea ce înseamnă circa 4000—4400 locuitori[41].

Apropiate de urbarii prin conţinutul lor fiscal şi demografic sînt socotelile de venituri ale diferitelor domenii din sec. XVI: domeniul

---

[36] O. Pescariu, *Conscripţii urbariale. Împrejurările în care au fost create şi valoarea lor documentară*, în *Revista arhivelor*, 1965, 8, nr. 1, p. 39—72.

[37] D. Prodan, *Domeniul cetăţii Şiria la 1525*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, 1960, 3, p. 37—102.

[38] Idem, *Domeniul cetăţii Ciceu la 1553*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, 1965, 8, p. 73—113.

[39] Idem, *Domeniul Beiuşului la 1600*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, 1962, 5, p. 35—110.

[40] Din domeniul Satu Mare mai făceau parte subdomeniile Cehul Silvaniei, Baia Mare, Tăşnad, Zălau, Seini, Ţara Oaşului.

[41] Toate aceste domenii au fost prezentate de D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. II, Bucureşti, 1968.

cetății Hunedoara la 1516—1518, cu 6 tîrguri și 109 sate, în care trăiau 296 familii de cetățeni și iobagi și 1295 familii de iobagi, în total 1518 familii de supuși, adică vreo 6300—7100 locuitori[42].

Domeniul Făgărașului a fost cel mai privilegiat dintre toate domeniile din Transilvania. Studiat cu multă atenție de Ștefan Meteș în perioada dintre cele două războaie mondiale, în vremea din urmă, i s-au publicat urbariile din sec. XVII în două volume masive[43]. Se cunoaște, astfel, situația populației de pe acest domeniu în perioada respectivă din toate punctele de vedere: circa 11.645 loc. la 1632, circa 18.435 la 1637, circa 20.200 la 1640, deci o creștere de 1360 suflete în medie anual între 1632 și 1637 și de 588 între 1637 și 1640; structura social-juridică foarte complexă: coloni, boieri, libertini, jeleri.

Mai multe urbarii din sec. al XVIII-lea și prima jumătate a sec. al XIX-lea au constituit obiect de studiu în ultimul deceniu și jumătate: 12 conscripții urbariale referitoare la 12 sate de pe Mureșul Mijlociu din anul 1785[44]; alte cincisprezece conscripții urbariale din același an pentru 15 sate hunedorene[45]. Și tot din acel an au mai fost publicate conscripțiile orașului Deva[46]. Conscripția urbarială din 1785 a fost comparată cu cea din 1820 pentru satul Chiochiș din părțile Dejului[47], pentru satul Bonțida din părțile Gherlei[48] și pentru satul Sîngeorgiul de Pădure din părțile Mureșului mijlociu[49].

Mai ilustrative pentru situația demografică sînt cercetările privitoare la urbariile domeniului Gherla și ale satului Cetan din părțile someșene. Studiind urbariile domeniului Gherla din 1729 și 1737 s-a putut constata populația la cele două date: circa 1885 locuitori la 1729 și 2090 la 1737, deci un ritm mediu anual de creștere de 18/0[50]. Urbariile satului Cetan sînt urmărite pe o perioadă de un secol (1710—1808), oferindu-se posibilitatea cunoașterii evoluției demografice: circa 250 loc. contribuabili la 1710, 350 la 1720 și 400 la 1763—1775, o creștere medie anuală de 10 locuitori în prima perioadă și de abia ceva peste unul în a doua perioadă;

---

[42] I. Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul sec. al XIX-lea*, București, 1973.

[43] *Urbariile Țării Făgărașului*, I, *1601—1650*, edit. de D. Prodan, Liviu și Maria Ursuțiu, București, 1970 și vol. II, ed. de D. Prodan, București, 1976.

[44] L. Moldovan și I. Pop, *Conscripții urbariale mureșene din anul 1785*, în *Marisia*, 1975, V, p. 113—162.

[45] L. Botezan și R. Schilling, *Conscripții urbariale hunedorene din anul 1785*, în *Sargetia*, 1970, 7, p. 121—140, 1971, 8, p. 89—106, 1973, 10, p. 213—230.

[46] M. Valea și R. Schilling, *Conscripția urbarială a orașului Deva din 1785*, în *Sargetia*, 1969, 5, p. 87—92.

[47] A. Csetri, *Conscripțiile urbariale ale satului Chiochiș din anii 1785 și 1820*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, 1964, 7, p. 231—266.

[48] M. Roșca, *Conscripțiile comunei Bonțida din 1785 și 1820*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, S. Historia-Philologia-Oeconomia*, 1974, 19, p. 19—23.

[49] N. Szabó, V. Ristea și I. Pop, *Două conscripții urbariale ale satului Sîngeorgiul de Pădure (1785—1820)*, în *Apulum*, 1970, 8, p. 169—195.

[50] N. Giurgiu, *Conscripțiile urbariale ca izvoare demografice. Urbariul domeniului fiscal Gherla în prima jumătate a sec. XVIII*, în *Revista de Statistică*, 1967, 16, nr. 11, p. 46—52.

populație contribuabilă formată din iobagi și jeleri, români în proporție de 71%—80%, maghiari 29%—9,7% și alți circa 10%[51].

În sfîrșit dintre conscripțiile urbariale studiate se cuvin pomenite cele referitoare la trei sate hunedorene: Ormindea, Meria și Lunca Cernii din 1820, cu indicarea populației contribuabile (iobagi și jeleri) circa 605 în Ormindea, circa 125 în Meria și circa 635 în Lunca Cernii[52].

Fără să fie comparabile cu conscripțiile urbariale, ca izvoare demografice, conscripțiile confesionale nu sînt lipsite de importanță pentru cunoașterea unor aspecte ale problemei populației într-o anumită perioadă istorică. Mai ales în Transilvania, țara celor șase confesiuni în sec. XVIII. De aceea conscripțiile confesionale, ortodoxe și greco-catolice, deci privitoare la populația românească s-au bucurat de îndreptățit interes, fiind studiate cu multă pricepere. Astfel conscripțiile anilor 1733, 1750 și 1760—62 oferă posibilitatea cunoașterii creșterii numărului localităților locuite de români, ortodocși și greco-catolici: 2087 la 1733, 1916 la 1750 și 2284 la 1760—62; cunoașterea mărimii satelor din punct de vedere demografic: 223 loc. la 1733, 302 la 1750 și 320 la 1760—62, deci o creștere de 43,5% față de 1733 și de 5,8% față de 1750; cunoașterea structurii etnice a populației: 63,1% români și 36,9% maghiari, sași și alții; a sporului mediu anual, de 10 852 și a ritmului mediu anual de creștere de 2,3%[53].

Registrele parohiale, ca izvoare demografice, la rîndul lor, s-au bucurat și se bucură în ultima vreme de un interes deosebit. Și pe bună dreptate, deoarece aceste registre sînt izvoare de însemnătate incontestabilă pentru cunoașterea mai ales a dinamicii populației și uneori și a structurii sociale și pe vîrste în perioada prestatistică mai ales. Se explică, astfel, pe deplin interesul pentru studierea registrelor parohiale, în același timp și registre de stare civilă, pînă la înființarea oficiilor speciale, civile[54].

---

[51] Șt. Pascu și Tr. Gherman, *Urbariile satului Cetan din prima jumătate a sec. XVIII*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, 1960, 3, p. 171—253.

[52] V. Ionaș, *Conscripțiile urbariale ale satelor Ormindea, Meria și Lunca Cernii din anul 1820*, în *Sargetia*, 1972, 9, p. 112—141. *Conscripția satelor brănene din anul 1761*, prezentată de G. Penelea, în *Terra nostra*, 1971, 2, p. 395—404 nu conține date demografice, cel puțin în prezentarea autoarei.

[53] N. Giurgiu, *Trei conscripții din sec. al XVIII-lea privind populația românească din Transilvania*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, 1966, 11, fasc. 1, p. 55—66; H. Chircă, *Valoarea conscripțiilor confesionale din 1733 și 1750 pentru scaunul Sibiu*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, 1973, 18, fasc. 2, p. 43—50; Idem, *Întregire la conscripția confesională din 1733 privind populația românească din Transilvania*, în *Populație și societate*, p. 89—95; Idem, *Structura pe naționalități a populației în anii 1721/1722 pe teritoriul scaunului Sibiu*, în *Din istoria statisticii românești*, p. 441—443: români 54,01%, sași 44,21%, alții 1,78%; ritmul anual de creștere 2,85%.

[54] L. Moldovan, *Registrele parohiale din Transilvania*, în *Revista de Statistică*, 1968, 17, nr. 11, p. 52—60; Idem, *Registrele confesionale de stare civilă din Transilvania (1607—1942)*, în *Din istoria statisticii românești*, p. 273—296; Gh. Ungureanu, *Actele de stare civilă în Moldova sub regimul Regulamentului Organic (1832—1864)*, în *Din istoria statisticei românești*, p. 233—247; Idem, *Actele de stare civilă sub regimul Codului Civil (1864—1944)*, în *Din istoria statisticii românești*, p. 249—261.

O altă categorie de izvoare demografice — mai puțin folosite, deși însemnătatea lor nu poate fi subestimată — cercetate în această perioadă este aceea a registrelor militare. Cele referitoare la populația secuiască din sec. XVII ne permit cunoașterea structurii sociale a oastei: nobili, fruntași, mici nobili mai înstăriți (primipilii), țărani liberi (pixidari), libertini, supuși și cunoașterea mărimii oastei la 1614: 18.764 soldați din 391 localități, repartizați astfel pe categorii sociale: nobili 377, primipili 3925, pixidari 2810, libertini 3967, țărani aserviți 7210 și orășeni 475[55].

Cele referitoare la teritoriile granitei militare înființată îndată după mijlocul sec. al XVIII-lea, ne oferă posibilitatea cunoașterii situației din anul 1810: erau cuprinse în graniță 5 orașe, 14 tîrguri și 429 sate, cu circa 136.134 locuitori (66.666 bărbați și 69.468 femei), familiile cu media de 6—7 membri[56].

Hărțile complexe, studiate atent constituie și ele izvoare demografice pentru cine le înțelege și le știe descifra cuprinsul. Asemenea surse pentru cunoașterea populației Dobrogei constituie hărțile medievale și moderne, studiate cu acribie[57]. Și asemenea hărți oferă date prețioase pentru Țara Românească la sfîrșitul sec. XVIII, potrivit studiilor realizate[58].

Numeroșii călători care s-au abătut prin țările române, au poposit mai mult sau mai puțin timp cu gîndul de a observa societatea românească în diferitele ei manifestări, transmițînd posterității și date cu privire la populație: numărul locuitorilor, global sau parțial, structura social-economică și social-politică a populației, populația pe medii sociale: urbană, rurală, pe ocupații și profesiuni etc. Este adevărat că neîntemeindu-se pe conscripții și recensăminte oficiale, de multe ori datele consemnate în descrierile de călătorie sînt aproximative, probabile și chiar greșite. Totuși din comparație, din confruntare, din analiză temeinică se pot cunoaște realitățile demografice și de aceea această categorie de izvoare nu trebuie neglijată. Începutul s-a făcut și va trebui continuat. Datele demografice consemnate de 12 călători de la mijlocul sec. XVII pentru cele 17 orașe și tîrguri moldovene sînt foarte prețioase dacă sînt analizate critic[59]. Și mai ales cînd sînt confruntate cu alte categorii de izvoare: catastife, planuri, hărți etc.

---

[55] Démeny L., *Registrele militare — izvoare de demografie istorică și de cercetare a structurii sociale la secuii din sec. al XVII-lea*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 80—85.

[56] Imreh Șt., *Conscripția grănicerilor transilvăneni din anul 1810*, în *Sub semnul lui Clio*, p. 91—98.

[57] C. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărțile medievale și moderne*, București, 1966, 64 p.; Idem, *Informations sur la population roumaine de la Dobrodja dans les cartes médievales et modernes*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, 1965, 4, nr. 3, p. 441—475.

[58] L. Roman, *Localitățile și populația Țării Românești în lumina lucrării cartografice manuscrise din 1790—1791*, în *Revista Arhivelor*, 1970, 47, nr. 1, p. 57—74.

[59] A. Ligor, *Aspecte demografice din principalele așezări urbane moldovene consemnate de călătorii străini în anii domniei lui Vasile Lupu*, în *Revista de istorie*, 1976, 29, nr. 1, p. 63—92.

Fără îndoială că cele mai importante izvoare demografice au fost și sînt recensămintele. Recensămintele care cuprind date mai complete și mai sigure, folosind metode și tehnici mai perfecționate, personal recenzent mai calificat. Fiind izvoare complexe, recensămintele oferă informații cu privire la principalele aspecte ale demografiei: dinamica populației, structura ei: pe vîrste, pe sexe, pe naționalități și limbi materne (cînd este cazul), pe ocupații, stare civilă, din punct de vedere economic și cultural etc. De aceea preocuparea pentru studierea recensămintelor ca izvoare de demografie istorică este pe deplin explicabilă și totodată lăudabilă. S-au studiat cu competență instrucțiunile, metodologia și tehnicile de organizare și întocmire a recensămintelor[60].

Același recensămînt a fost studiat sub diferitele sale aspecte: localități — 20 orașe, 14 tîrguri, 3584 sate; populația totală: 383.801 familii, adică cca. 1.727.104 locuitori; structura pe vîrstă: 739.128 bărbați și 740.777 femei; starea civilă: 388.604 bărbați necăsătoriți și 372.086 femei necăsătorite, 350.568 bărbați căsătoriți și 350.568 femei căsătorite, 19.956 bărbați văduvi și 38.123 femei văduve; structura etnică: 346.600 familii români, 12.100 sîrbi, 2.700 geci, 900 evrei, 17.400 țigani, 4.100 alții[61].

Un adevărat recensămînt modern, cel din 1890, a constituit de asemenea obiect de studiu sub aspectele sale principale: populație totală 5.038.342, din care 885.700 în mediul urban și 4.152.642 în mediul rural; densitatea: 38,46 locuitori pe km²; structura pe profesii: 1.578.961 agricultori, 62.338 meseriași, 8.066 industriași, 55.726 negustori, 64.788 profesiuni libere, 430.213 muncitori, 91.933 servitori, adică 2.292.025 populație activă[62].

N-au lipsit preocupările pentru cunoașterea situației demografice pe baza mai multor izvoare, de diferite categorii. A putut fi reconstituit, astfel, tabloul demografic al Banatului la 1743: 542 localități, dintre care 381 românești, 117 sîrbești, 10 germane, 2 bulgare, 1 italiană și 31 mixte, ceea ce înseamnă peste 70% localități românești și aproximativ în aceeași proporție și populația românească. Raționamentul se dovedește realist, fiind confirmat de datele cu privire la obligațiile fiscale ale populației bănățene la 1743: 75,15% din dări erau plătite de români și 23,86% de sîrbi[63].

Lucrări cu caracter istoric și totodată izvoare, observațiile unor străini care au locuit mai multă vreme la noi, catagrafiile din a doua

---

[60] Gh. Retegan, *Primul recensămînt al populației și agriculturii Țării Românești. 1838*, în *Din istoria statisticii românești*, p. 157—172.

[61] I. Donat și Gh. Retegan, *La Valachie en 1838 (d'après une source statistique inédite)*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, 1965, 4, nr. 5, p. 925—941.

[62] P. Tudor și I. Mada, *Recensămîntul populației din 1890 — sursă de date pentru caracterizarea dezvoltării capitalismului în România*, în *Din istoria statisticii românești*, p. 207—220.

[63] B. Surdu, *Aspecte privitoare la situația Banatului în 1743*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, 1970, 13, p. 7—68.

jumătate a sec. al XVIII-lea au fost studiate pentru cunoașterea situației Țării Românești din perioada de trecere la epoca modernă[64].

Conscripția din 1722, organizată de austrieci și harta întocmită de aceiași, amîndouă din 1722, au stat la baza cercetării populației Olteniei în sec. XVIII: 40.000 familii contribuabile și 6.216 familii necontribuabile, ceea ce înseamnă circa 231.000 locuitori. Sub numărul real, deoarece nici conscripția și nici harta nu sînt foarte exacte[65].

Pe temeiul izvoarelor de mai multe categorii: catastihe, planuri, descrieri de călătorii poate fi cunoscut orașul Iași în sec. XVIII: 1377 case de birnici, adică circa 7000 locuitori birnici la 1755, pentru ca peste două decenii să se consemneze 1678 case birnice, adică cca. 8400 locuitori birnici, la care adăugați ceilalți, scutiți de biruri, populația Iașului putea ajunge atunci la 14.000—15.000 locuitori. Calcul confirmat de planul orașului din 1790, cînd Iașii numărau cca. 22.000—24.000[66].

Probleme cu privire la evoluția și dinamica populației în evul mediu și în perioada de trecere la epoca modernă. Pe baza izvoarelor publicate în această perioadă de un deceniu și jumătate (1960—1975) și a altora în perioadele precedente, și pe temeiul altor studii, precum și al celor personale, cercetătorii demografi și statisticieni din România au abordat aspecte ale dinamicii populației (creștere, natalitate, nupțialitate și mortalitate) pe întreaga țară, pe provincii istorice, pe regiuni sau zone geografico-administrative, pe orașe și așezări rurale, pe perioade și epoci istorice.

Dintre epocile istorice, evul mediu, epoca modernă și cea contemporană s-au bucurat de atenția și interesul cercetătorilor. Diferite metode de cercetare au fost folosite, mai ales pentru perioadele mai vechi, lipsite de izvoare statistice demografice. Metodele geografiei istorice au fost utilizate pentru perioada timpurie a evului mediu cu privire la Transilvania, permițînd concluzii importante cu privire la structura social-economică și etnică și cu privire la dinamica populației, dezmințindu-se, astfel, teoriile greșite cu privire la vidurile demografice[67].

Celelalte două țări românești, Țara Românească și Moldova s-au bucurat, de asemenea, de cercetări competente cu privire la populația lor

---

[64] L. Roman, *Izvoare din perioada 1750—1790 referitoare la localitățile și populația Țării Românești*, în *Studii și articole de istorie*, 1969, 14, p. 90—118.

[65] A. Toșa Turdeanu, *Lucrări de recenzare a populației și a așezărilor din Oltenia în sec. XVIII*, în *Revista de Statistică*, 1971, 20, nr. 8, p. 69—71.

[66] Gh. Băileanu, *Orașul Iași în statistici și călători străini din sec. XVIII*, în *Din istoria statisticii*, p. 455—458; Idem, *Iașul în sec. al XVIII-lea*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1968, 44, nr. 1—2, p. 64—82.

[67] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj, 1971 și ed. II, 1972, cap. cu privire la populație în sec. IX—XIV; Șt. Olteanu, *Realități demografice pe teritoriul Transilvaniei în sec. VIII—X*, în *Revista de Istorie*, 1975, 28, nr. 12, p. 1633—1647; Idem, *Baza demografică străveche a organismelor statale din sec. al XIII-lea din sudul și estul Transilvaniei*, în *Sub semnul lui Clio*, p. 63—70; M. Philippi, *Cives civitatis Brassoviensis. Untersuchungen über die soziale Struktur des Bürgertums von Brașov im 14. und 15. Jahrdundert*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, 1976, 15, nr. 2, p. 11—28.

în perioada următoare a evului mediu, secolele XIV—XVII. Rezultatele sînt de însemnătate deosebită, dovedindu-se populare ţărilor române, asemenea altora din această zonă a sud-estului Europei, cu structuri social-economice şi social-juridice proprii orînduirii feudale în general, dar şi cu anume particularităţi, generate de condiţiile istorice concrete ale societăţii ţărilor române, dovedindu-se cauzele care au influenţat evoluţia demografică: foametea, fuga, războaiele, robirile, ciuma, sloboziile etc., şi de asemenea rolul mişcărilor demografice în unitatea poporului român în întreg evul mediu[68].

Veacul al XVIII-lea, perioada de trecere spre societatea modernă, înregistrează mutaţii importante în toate domeniile vieţii societăţii româneşti. Mutaţii pe aceiaşi măsură sînt înregistrate şi în dinamica populaţiei, mai mare decît în veacurile precedente, chiar dacă nu se poate vorbi de o adevărată „revoluţie demografică", cum afirmă unii cercetători, referindu-se mai cu seamă la Europa apuseană şi centrală.

Un progres demografic, un spor de populaţie, uneori remarcabil, se constată şi în ţările române în sec. al XVIII-lea şi prima jumătate a sec. al XIX-lea. Şi creşterea populaţiei a influenţat, cum este şi firesc, dezvoltarea generală a societăţii româneşti. Este explicaţia preocupărilor istoricilor şi economiştilor pentru fenomenul demografic românesc în această perioadă şi numărul mare de lucrări consacrate acestei probleme, mai totdeauna în evoluţie, în dinamica creşterii pe perioade mai scurte sau mai lungi.

Pe o perioadă de un secol este urmărită evoluţia numerică a populaţiei Ţării Româneşti (1731—1831) împreună cu cauzele ce oferă explicaţia acestei evoluţii: mari epidemii, migraţii, războaie etc. Ţinînd seama de aceste împrejurări, se înţelege mai bine curba demografică: 17[illegible]9 — 1.084.585 locuitori, 1760 — 1.211.275 loc., 1774 — 1.349.840 loc., 1791 — 1.520.950 loc., 1812 — 1.767.670 loc., 1820 — 1.795.130 loc. şi la 1831 — 1.920.590 loc. Un spor de peste 900.000 loc. vreme de un secol, ceea ce înseamnă circa 1000 loc. anual, o creştere foarte mică[69].

Pe o perioadă de şase-şapte decenii a fost cercetată problema demografică din Transilvania, cu raportare la condiţiile social-economice.

---

[68] Şt. Ştefănescu, *La situation démographique de la Valachie au XIV, XV et XVIe siècles d'après les conjunctures socio-politique*, în *Nouvelles Études d'Histoire*, IV, p. 47—62; Idem, *Mişcări demografice în ţările române pînă în secolul al XVII-lea şi rolul lor în unitatea poporului român*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti, 1968, p. 187—207; V. Neamţu şi E. Neamţu, *Aspecte privind dezvoltarea demografică şi urbanistică a Iaşului în a doua jumătate a sec. al XVI-lea*, în *Sub semnul lui Clio*, p. 76—80; L. Lehr, *Factori determinanţi în evoluţia demografică a Ţării Româneşti în sec. al XVII-lea*, în *Studii şi Materiale de istorie medie*, 1974, 7, p. 161—205; R. Manolescu, *Le problème du patriciat dans les villes de la Valachie et de la Moldavie (XVe siècle — première moitié du XVIe siècle)*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, 1976, 15, nr. 1, p. 29—32; E. Mesaroş, *Două milenii de evoluţie demografică*, în *Revista de Statistică*, 1969, 18, nr. 10, p. 48—58; E. Greceanu, *La structure urbaine médiévale de la ville de Roman*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, 1976, 15, nr. 2, p. 39—50.

[69] L. Roman, *Evoluţia numerică a populaţiei Ţării Româneşti şi migraţia externă (1739—1831)*, în *Studii şi articole de istorie*, 1973, 23, p. 15—24.

Evoluția e mai liniar ascendentă în comparație cu cea din Țara Românească, deoarece Transilvania s-a bucurat de liniște relativă într-o măsură mai mare decît sora ei de la sud de Carpați. La 1785—1787 populația întregii Transilvanii ajungea la 2.489.147 loc. și a Marelui Principat la 1.366.678 loc., la care se adaugă locuitorii teritoriilor de graniță 120.000, ajungînd la un total de 1.486.680 loc. La 1857 populația Marelui Principat al Transilvaniei ajungea la 1.920.618 respectiv la 2.172.784 locuitori. O creștere anuală de 7913 locuitori respectiv 11.404, adică de 0,58—0,60, ceea ce este și aici sub media generală de creștere normală. Structura populației pe sexe era în favoarea bărbaților, 51,34% față de 48,66% femei. Starea civilă a bărbaților de peste 18 ani era în favoarea celor căsătoriți, 59,27% față de 46,73% necăsătoriți, văduvi și divorțați. Structura socială numai a bărbaților și de data aceasta era de 28,52% iobagi și 28,80% jeleri, adică 57,32% țărani aserviți de sex bărbătesc. Situație confirmată și de tabelele fiscale din 1767 și 1821 care indică 41,78% respectiv 39,21% iobagi și 17,61% respectiv 18,83% jeleri. La care se adaugă femeile și copiii acestora, pentru a ajunge la o proporție mult mai mare. Țăranii liberi, la 1767 erau 21,38% iar la 1821 aceștia ajungeau la 27,21%. În ordine descrescîndă urmau nobilii care la 1784—1787 erau 6,81%, la 1767 erau cam tot atîția 6,74% și la 1821 erau doar 3,58%, e adevărat numai nobilii cu o sesie; orășenii formau la 1784—1787 1,46%, după care urmează minerii cu 0,97% la 1767 și 2,29% la 1821, preoții cu 0,94% la 1784—1787, intelectualii și funcționarii cu 0,84% la 1785—1787 și 2,6% în 1857 și alții 8,34% la 1784—1787.. Locuitorii Transilvaniei, din puct de vedere etnic, erau români în proporție de 65,8%, la 1785, pentru ca la 1857 proporția românilor și sașilor să scadă în favoarea maghiarilor și secuilor (începutul procesului de deznaționalizare): 62,5% români, 27,6% maghiari și secui, 9% sași și 0,9% evrei. Situația confirmată și de alte statistici și recensăminte din prima jumătate a sec. al XIX-lea. Aceste izvoare permit și cunoașterea structurii familiei: de la 5,16 membri de familie la 1785—1787 media scade la ceva peste 4 membri de familie după 70 de ani. Populația din Principatul Transilvaniei trăia în 2541 localități la 1785 și în 2622 după șapte decenii, în 242.565 case la 1785 și în 452.875 case la 1857; era organizată în 272.660 familii la cea dintîi dată și în 505.243 familii la cea de a doua dată, revenind 0,88 case de familie la 1785 și 0,89 la 1857, și în sfîrșit densitatea populației era relativ mică și din cauza reliefului Transilvaniei, muntos și împădurit într-o proporție mare: 22 loc. pe kmp la 1785 și 35 la 1857[70].

Dobrogea, mai puțin cercetată pînă în ultima vreme nu numai din punct de vedere demografic, ci și sub alte aspecte, număra la 1842 între

[70] I. Kovács, *Mobilitatea structurii sociale în Principatul Transilvaniei în perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, în *Sub semnul lui Clio*, p. 85—91; N. Giurgiu, *Populația Transilvaniei la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XX-lea (1784—1850)*, în *Populație și societate*, p. 97—137; Al. Csetri și Șt. Imreh, *Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfîrșitul orînduirii feudale (1767—1821)*, în *Populație și societate*, p. 139—238; E. Göllner, *Zur demographischen Struktur Siebenbürgens in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 1972, 15, nr. 1, p. 60—63.

120.000—140.000 locuitori, ceea ce înseamnă o populație rară din cauza reliefului, climei și a vicisitudinilor vremurilor acelora[71].

Coborînd pe scara geografico-politică, de la provinciile istorice la zone și unități administrative, ne întîmpină studiile de demografie cu privire la Vrancea și la jud. Arad. Pentru Vrancea a fost reconstituită situația demografică pe o perioadă de cinci decenii și jumătate, dintre 1774 și 1829. Mai întîi raportul dintre numărul localităților și populație: 14 sate la 1774, în care locuiau 722 familii, adică circa 3600 locuitori; 16 sate la 1803 în care trăiau 1706 familii, adică circa 8500 locuitori și 24 sate la 1829, în care existau 2167 familii, adică aproape 11.000 locuitori. O creștere de abea ceva mai mare de 3 ori în peste o jumătate de veac. O creștere mică, explicabilă prin condițiile acelor vremuri tulburi, nesigure, epidemii etc. În aceeași proporție a crescut și numărul birnicilor: de la 564 în 1774 la 1706 în 1803 și 1690 la 1829[72].

Și mai sensibilă a fost creșterea populației comitatului Arad (unit cu Zarandul) în sec. al XVIII-lea: de la 15.000—16.000 la 1715, populația comitatelor unite Arad și Zarand era la 1752 de 46.680 locuitori, iar la 1798 de 121.000 locuitori, deci o creștere de peste 8 ori în șapte decenii, o creștere normală în condițiile istorice concrete din acele vremuri și aceste locuri. Structura pe vîrste a populației arădene este de asemenea foarte semnificativă: 58,5% peste 15 ani și 41,5% sub 15 ani. O populație în general tînără sau foarte tînără chiar[73].

Probleme de demografie urbană din perioada de trecere de la feudalism la capitalism. De o atenție deosebită s-au bucurat orașele țării și din partea istoricilor și statisticienilor demografi. Grupe de orașe și orașe singulare au constituit obiect de studiu pentru motivul că izvoarele demografice cu privire la așezările urbane sînt mai numeroase. Structura demografică a tîrgurilor și orașelor din Moldova pentru anul 1832 a fost analizată cu multă competență și cu rezultate concludente. Mai întîi clasificarea așezărilor urbane, în raport de situația demografică: 16 centre urbane cu populație între 500—2000 locuitori, 11 între 2000—8000 loc. și 3 între 8000—50.000 locuitori. Concludentă este și structura social-juridică a populației urbane: boieri 2,40% și servitorime 8,40%, „clasa mai de jos" (meșteșugari, negustori, orășeni de rînd) 41,72%, supuși străini 2,46%, slugi 18,14% și țigani 3,20%. Din această populație 53,24% erau bărbați și 46,68% femei. Iar familia medie era formată din 4,7 membri[74].

---

[71] Gh. Platon, *Informații noi privind teritoriul și populația Dobrogei în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Iași*, 1968, 5, p. 203—216.

[72] I. Ionașcu, *Evoluția populației din Vrancea între anii 1774—1829 după date statistice inedite*, în *Din istoria statisticii românești*, p. 413—434.

[73] A. Caciora și E. Glück, *Evoluția demografică a comitatului Arad în sec. al XVIII-lea*, în *Direcția Generală a Arhivelor Statului. Comunicări științifice*, ses. 1972, p. 143—151.

[74] E. Negruțiu Munteanu, *Date noi privind structura demografică a tîrgurilor și orașelor moldovenești la 1832*, în *Populație și Societate*, p. 239—257.

Aceleași așezări urbane din Moldova sînt supuse unei analize în evoluția lor pe o perioadă de 85 ani, între 1734 și 1859. Mai întîi se constată o creștere remarcabilă a așezărilor urbane: de la 18 orașe în 1774 la 81 de orașe și tîrguri la 1859, deci o multiplicare de 4,5 ori. În al doilea rînd o creștere în proporție și mai mare, de peste 9,4 ori a populației: 6.121 capi de familie, adică cca. 30.605 locuitori la 1774 și 82.750 capi de familie, adică 288.162 locuitori la 1859[75].

Potrivit situației demografice se poate încerca o clasificare a orașelor moldovene în aceiași perioadă. La 1774 existau 15 orașe și tîrguri cu o populație sub 1000 locuitori, erau, deci, așezări urbane mici, 7 între 1000 și 5000 locuitori, socotite așezări urbane mijlocii și 1 peste 5000 locuitori (Iașii), oraș mare. Situația e modificată peste 3 decenii, ca urmare a creșterii demografice a Țării Moldovei în general, inclusiv cea orășenească. Existau, la 1803, 8 orașe și tîrguri mici, cu populație sub 1000 de locuitori; scăzuseră, deci, de la 15 la 8 așezările urbane mici în cele 3 decenii și sporiseră la 17 cele mijlocii, cu o populație între 1000—5000 locuitori, dar se păstrau doar Iașii ca oraș mare, cu peste 5000 locuitori. Evoluția e asemănătoare și pentru perioada următoare, de asemenea de trei decenii: la 1832 nu mai erau decît trei tîrguri sub 1000 locuitori și 5 așezări urbane între 1000—2000 locuitori, socotite mici toate cele 8 așezări; erau socotite mijlocii cele cu o populație între 2000—5000 locuitori, în număr de 9 și mari cele peste 5000 locuitori: 3 între 5.000—10.000 și 2 (Iașii și Botoșanii) între 10.000—50.000 locuitori. În anul Unirii Principatelor Române, potrivit statisticilor din 1859, erau socotite orașe mici cele pînă la 5000 locuitori, în număr de 8 (2 între 1000—2000, 6 între 2000—5000 loc.), mijlocii orașele cu o populație între 5000—10.000 loc., 2 la număr și mari orașele între 10.000—50.000, în număr de 7 (4 între 10.000—20.000, 2 între 20.000—30.000 și 1 (Iașii) peste 30.000)[76]. Baza populației orășenești o constituiau negustorii și meșteșugarii. Creșterea numerică a acestora e proporțională cu a populației urbane în general: 10.682 negustori și meșteșugari la 1832 și 20.460 la 1859. Dintre cele două categorii, creșterea cea mai însemnată o înregistrează meșteșugarii, de la 5080 în 1832 la 16.445 în 1859[77]. Comparativ cu anul 1832, cînd populația orașelor și tîrgurilor este estimată la 1 6.069 locuitori, se înregistrează un spor de peste 50%, timp de un deceniu și jumătate. Dezvoltarea economică în general a orașelor explică acest mare spor demografic, prin migrația spre centrele urbane a unui însemnat număr de țărani. Ponderea negustorilor și meșteșugarilor în orașele Moldovei era de peste 33% negustori și peste 27% meșteșugari. În cele cinci orașe mai importante (Iași, Galați, Botoșani, Bacău și Roman), la

[75] E. Negruți, *Factorul demografic urban și dezvoltarea social-economică a Moldovei în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Revista de istorie*, 1975, 28, nr. 8, p. 1183—1196.

[76] E. Negruți, *Clasificarea localităților urbane din Moldova în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Considerații demografice*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași*, 1975, 12, p. 1—16.

[77] Idem, *Factorul demografic urban*, p. 1183—1196.

1845 proporția celor două profesiuni laolaltă era și mai mare, de 64%. Față de 1832 situația nu se schimbă prea mult în ceea ce privește proporția populației negustorești și meșteșugărești și nici dintre cele două profesii. Restul populației orășenești se compunea din agricultori, muncitori sezonieri și oameni fără o ocupație precisă. Orașele moldovenești erau centre meșteșugărești și negustorești, pe cînd tîrgurile sînt locuri de desfacere a produselor și așezări cu pondere agricolă. Chiar și în orașele propriu-zise ocupația agricolă își păstrează importanța în ansamblul vieții social-economice. Bărbații însemnau, în orașele moldovene, 53,24%, iar femeile 46,68% în 1832[78].

O analiză asemănătoare s-a realizat și pentru orașele din Marele Principat al Transilvaniei pentru aceeași perioadă de trecere de la feudalism la capitalism, adică din ultima treime a sec. al XVIII-lea pînă la mijlocul celui următor. Potrivit acestei analize existau la 1785—1787 în Principatul Transilvaniei circa 3300 localități, dintre care aproape 1000 aveau sub 300 locuitori, ceea ce însemna 9,8% din întreaga populație a Transilvaniei. În vreo 2244 localități locuiau între 300—2000 suflete (73,2% din populația Transilvaniei), ceea ce înseamnă sate mai mari și tîrguri. Erau socotite tîrguri și orașe de mărime medie cele cu populație între 2000—5000 locuitori, 69 la număr, însumînd 11% din populația Principatului; erau considerate orașe mari, 14 dintre ele, adică 5,6% din totalitatea localităților, locuite de o populație între 5000 — peste 20.000 (peste 10.000 loc. aveau doar orașele Brașov, Sibiu și Cluj) adică 6,2% din întreaga populație a Transilvaniei. Saltul este mare în răstimpul dintre 1785—1787 și 1844 cînd doar 5 tîrguri aveau o populație sub 3500 locuitori și 15 între 3500—5000 locuitori. Crește în schimb numărul orașelor cu peste 5000 locuitori ajungînd la 21: 14 între 5000—10.000 locuitori, 3 între 10.000—20.000 locuitori și 4 între 20.000—30.000 locuitori (Brașov, Cluj, Sibiu și Arad). Structura socială a orașelor transilvănene era foarte complexă și tot atît de eterogenă: „honoratiores" (nobili), funcționari, profesori, preoți, „orășeni", negustori, meșteșugari, țărani liberi, libertini, jeleri, slugi ale nobililor, alte categorii[79].

Cele trei orașe mari ale țării: București, Iași și Cluj s-au învrednicit de cercetări mai numeroase cu privire la populație și pentru această perioadă, de trecere de la feudalism la capitalism. Bucureștii aveau, pe la mijlocul sec. XVIII, vreo 32.000 loc., iar la sfîrșitul veacului vreo 10.000 mai mulți. Ritmul dezvoltării demografice urmează în același pas, ajungînd pe la sfîrșitul deceniului 4 al sec. XIX la vreo 63.600 locuitori[80].

---

[78] L. Boicu, *Despre structura socială a orașului moldovean la mijlocul sec. al XIX-lea*, în *Studii*, XVI, nr. 2, p. 281—306; Gh. Platon, *Populația orașului moldovean la mijlocul sec. al XIX-lea*, în *Carpica*, III, 1970, p. 5—32.

[79] Al. Csetri și Șt. Imreh, *Aspecte ale situației și dezvoltării orașelor din Transilvania (1786—1848)*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, 1966, fasc. 2, p. 61—76.

[80] L. Ștefănescu, *Dezvoltarea demografică a orașului București în perioada precapitalistă*, în *Apulum*, 1970, 8, p. 229—244.

Mai mici decît Bucureștii în ce privește populația, Iașii se străduiesc să țină pasul cu mersul vremii. Și izvoarele demografice: condici, catagrafii, statistici, recensăminte studiate cu pricepere și pasiune, sînt destul de generoase în informații. Pe temeiul lor se cunoaște populația capitalei Moldovei pe o perioadă de aproape un secol, 1775—1859, în evoluția ei constant ascendentă: cca 7000 locuitori la 1775, cu 2300 mai mulți peste două decenii, pentru a înregistra un adevărat salt la începutul sec. XIX: 39.000—40.000 locuitori, iar peste trei decenii (1831) ajungea la 45.000—50.000 locuitori. Se apropie cu pași grăbiți de București, micșorînd distanța din ce în ce mai mult: aproape 63.000 locuitori la 1845, cît aveau Bucureștii la 1838, iar în anul Unirii Principatelor populația capitalei Moldovei atinge cifra de vreo 67.750 locuitori[81].

Numeroasele evenimente la care a fost părtaș activ orașul de pe Bahlui i-au încetinit dezvoltarea normală, mortalitatea în aceeași perioadă fiind mare, în evoluție ascendentă și aceasta: 2011 decedați între 1832—1836, ajungînd la 2554 între 1842—1846, la 4048 între 1852—1856 și la 4007 numai în patru ani, 1862—1865. Cel mai ridicat procent al decedaților era din categoria de vîrstă pînă la 20 de ani, incluzîndu-se aici și mortalitatea infantilă (35,36%), categoria de vîrstă dintre 20—50 de ani urmează îndeaproape, 34,38%; pînă la această vîrstă tributul era de aproape 70%, restul fiind al categoriilor următoare de vîrstă: 21,88% între 50—80 de ani, 3,87% peste 80 de ani și 0,34 peste 100 de ani[82].

Clujul se străduiește să țină pasul în evoluția sa demografică cu celelalte două mari orașe românești, dar rămîne, totuși, la o distanță relativ mare: 13.930 loc. la 1785—1786, apoi 18.130 la 1830, pentru a ajunge la 25.500 la 1846, la 26.650 la 1869 și la 37.957 la 1890[83].

S-au mai învrednicit de atenția istoricilor demografi și alte orașe, mai mici, din toate cele trei țări românești: Huși cu o evoluție sinuoasă: ascendentă în primele 3 decenii ale sec. XIX (4360—6000—7000 loc.), descendentă în deceniile următoare, cu o structură socială eterogenă: birnici, negustori, slugi, scutelnici, mazili, preoți, vătafi, suditi[84]. Și tot atît de eterogenă era din punct de vedere al structurii sociale și populația orașului Bîrlad în ajunul revoluției din 1848: negustori, meșteri, birnici, nebirnici, „căpătăieri"[85].

În jur de 4000 locuitori: 3884 la 1832 și 4025 la 1849 avea Tîrgoviștea, aproape jumătate tineri (41%); locuitorii orașului erau stratificați

---

[81] Gh. Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea sec. al XVIII-lea pînă la 1859*, în *Populație și societate*, p. 259—343.

[82] E. Negruți, *Considerații privind mortalitatea în orașul Iași între 1832 și 1865*. în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași*, 1973, 10, p. 73—92.

[83] Csetri E., *Istoria populației Clujului în cifre*, în *Sub semnul lui Clio*, p. 70—76.

[84] Gh. Platon, *Populația tîrgului Huși în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, în *Analele Universității „Al. I. Cuza" din Iași, Istorie-Filologie*, 1965, 11, p. 43—68.

[85] Idem, *Observații cu privire la populația tîrgului Bîrlad la mijlocul sec. al XIX-lea*, în *Studii și articole de istorie*, 1966, 3, p. 269—279.

din punct de vedere social în boieri cu caftan, boieri de neam, boiernași, casele de mijloc (negustori, meșteri, calfe), plugari[86].

În sfîrșit, orașul Bistrița din Transilvania și-a găsit cercetătorii care i-au reconstituit starea demografică în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea: 828 contribuabili la 1750, dintre care 564 „cetățeni" și 262 locuitori în suburbii, cu 77 mai mulți peste patru ani: 631 „cetățeni", 87 sași liberi, 177 români liberi, care la 1774—1775 erau 211, deci un spor de 28% într-o perioadă de 25 de ani a țăranilor români liberi[87].

Probleme de demografie din epoca modernă și contemporană. Cu gîndul deliberat de a cunoaște evoluția și dinamica populației pe lungi perioade sau chiar pe epoci, pentru întreaga țară sau pentru unele provincii istorice, pe unități administrative și pe orașe, s-au întreprins cercetări curajoase și izbutite. Curajoase fiindcă nu e lucru ușor a urmări evoluția și dinamica în același timp, ritmul de creștere, structurile pe medii socio-economice, structurile etnice etc. pe sute de ani pentru țara întreagă sau pentru unele regiuni și orașe.

Evoluția și dinamica populației urbane raportată la evoluția și dinamica populației generale a României este deosebit de instructivă: la o populație de 7.238.000, cît aveau teritoriile românești la 1832, cea urbană reprezenta 8,1%, un procent mic, fără îndoială, dar explicativ pentru vremea respectivă, iar în 1859 la o populație totală de 8.195.900, cea urbană însuma 11,6%, la 1900 trăiau la orașe 15,5% din cei 11.209.600 locuitori, iar la 1930 din 14.280.700 locuitorii României, la oraș trăiau 21,4% și cu 2 procente mai mulți la 1948 din cei 15.000.000 locuitori cîți avea România. Față de creșterea populației totale de 2,5 ori în 115 ani, cea urbană a crescut de 6,5 ori, fenomen explicabil prin industrializarea țării. Și deoarece industrializarea pînă la 1948 — anul naționalizării industriei — a fost lentă, n-a fost prea alert nici ritmul de creștere a populației urbane. Acesta s-a înscris între 1,8 la 1832, la 2,2 în 1930. Mai mare a fost ritmul anual de creștere după 1948 și mai bună proporția dintre populația totală și cea urbană, corespunzînd politicii statului nostru democrat popular și Partidului Comunist Român de industrializare a țării: 31,3% la o populație de 17.489.500 în 1956 și 33,4% la o populație de 18.927.100 locuitori în 1964. 5% a fost ritmul anual de creștere în cea dintîi perioadă (1948—1950) și de 1,8 în a doua perioadă (1956—1964), deoarece saltul cel mare se realizase în perioada precedentă[88].

---

[86] T. Svintiu, *Dezvoltarea economică și demografică a orașului Tîrgoviște, a tîrgurilor Găești și Potlogi, între anii 1832—1945*, în *Valachica*, 1972, 3, p. 271—279.

[87] Al. Matei, *Populația orașului Bistrița între anii 1750—1775*, în *File de istorie*, Bistrița, 1974, 3, p. 236—248. Districtul Bistrița avea atunci 27.427 locuitori, dintre care 5638 contribuabili, cu următoarea structură etnică: 65,3% români, 31,8% sași, 2% țigani, 0,9 alții, iar dintre contribuabili: 64% erau români, 31,8% sași, 1,9% țigani și 0,9% alții. Cf. B. Boca, *Structura etnică, socială și economică a populației din districtul Bistrița la mijlocul sec. XVIII*, în *File de Istorie*, Bistrița, 1974, 3, p. 197—234.

[88] Gh. Retegan, *Evoluția populației urbane a României (1832—1964)*, în *Revista de Statistică*, 1965, 14, nr. 7, p. 54—67.

Asemenea sinteze cuprinzătoare s-au mai realizat și pentru unele provincii istorice, pentru unele zone geografice și chiar pentru unele localități singulare. Din categoria celor dintîi sînt studiile privitoare la Oltenia în general și de asemenea la orașele Munteniei și Olteniei. Număra, la 1835, Oltenia 543.190 locuitori, dintre care 95,2% populație rurală și de abea 4,8% urbană. În două decenii și jumătate aceasta din urmă crește de abea cu 1%, fiind la 1859 de 5,7%, față de 94,3% cea rurală, dintr-un total de 814.325 locuitori. Dezvoltarea foarte slabă a industriei, lipsa unor centre urbane importante explică ritmul cu mult mai lent al sporului populației urbane în Oltenia față de creșterea populației totale. Ceva mai mare, adică în același ritm cu creșterea generală a populației, a fost creșterea populației urbane în Oltenia în a doua jumătate a sec. XIX: din cei 1.181.243 locuitori, cîți avea Oltenia la 1899, trăiau la sate 90,2% și la orașe 9,8%. Mai alert a fost ritmul creșterii populației în general și de asemenea a celei urbane în secolul nostru. De la 1.414.737 locuitori în 1912, populația Olteniei număra 1.513.175 în 1930 și 1.444.604 în 1941. Iar populația rurală scade de la 86,8% în 1912 și 1930 la 83,6% în 1941 și în aceeași proporție crește populația urbană: de la 13,2% în 1912 și în 1930 la 16,4% în 1941. Războiul din 1941—1945 a influențat în sens negativ nu numai creșterea absolută a populației și dinamica acesteia, dar și structura pe vîrste și pe medii. Această influență se constată și în Oltenia, unde din cei 1.757.982 locuitori, populația rurală urcă din nou la 86,1% și cea urbană scade și ea la 13,9%, deci se revine la situația din 1930. Naționalizarea mijloacelor de producție și transformările generale petrecute în societatea țării noastre, care mergea cu pași grăbiți spre socialism, se resimt și în structura populației din Oltenia: la 1956 din cei 1.784.317 locuitori nu mai trăiau la sate decît 83,8%, în schimb la orașe locuiau 16,2%, situație mult asemănătoare cu cea din 1941. Prefacerile și mai profunde din România socialistă după 1962, cînd socialismul a biruit în toate domeniile, sînt reflectate cu pregnanță și în structura populației din Oltenia: 1.862.109 locuitori în 1966, dintre care la sate trăiau acum 75,2%, iar la oraș 24,8%[89].

Studii importante prin informația nouă pusă în circulație, prin concluziile ce se desprind din fiecare dintre ele și din toate la un loc s-au publicat cu privire la unele regiuni și unități administrative.

O creștere mai sensibilă se constată în Țara Bîrsei, zonă geografico-politică în sud-estul Transilvaniei cu centrul urbanistic la Brașov. Aici, la 1786, trăiau 71.128 locuitori, pentru ca peste opt decenii și ceva, adică la 1869, populația zonei respective să ajungă la 111.309 locuitori, la 1910 la 141.150 locuitori, pentru ca în 1941, adică în ajunul celui de al doilea război mondial, să atingă cifra de 202.495 locuitori, să crească apoi foarte puțin pînă în 1948, cu abia 4629 locuitori, iar de atunci pînă în 1966 să înregistreze un spor sensibil, ajungînd la 336.322 locuitori.

[89] D. Bugă, *Populația Olteniei în sec. XIX și XX*, în *Revista de Statistică*, 1968, 17, nr. 6, p. 56—73.

Ritmul de creştere a fost mai mare în ultimul deceniu al sec. XIX şi în sec. XX, mai întîi în centrul urban al zonei, în Braşov, unde industria a cunoscut o dezvoltare remarcabilă. Dar nici în această perioadă ritmicitatea n-a fost uniformă, deoarece alte neajunsuri au împiedicat sporul normal: criza economică din 1900—1904, cînd o parte însemnată a industriei braşovene şi-a încetat activitatea, iar urmarea a fost înrăutăţirea condiţiilor de trai ale populaţiei, mortalitate infantilă foarte ridicată, emigraţie sporită. A urmat cel dintîi război mondial cu întreg cortegiul său de nenorociri şi cu influenţele negative în ce priveşte evoluţia populaţiei. Ritmul cel mai însemnat de creştere s-a înregistrat în perioada interbelică, în deceniul următor unirii Transilvaniei cu România, cînd industria braşoveană şi viaţa economică în general din zonă a cunoscut o remarcabilă înviorare. Perioada marii crize din 1929—1933 a oprit încă odată dezvoltarea demografică, înviorată pentru scurt timp, pentru ca perioada celui de al doilea război mondial să însemne o nouă cădere demografică. Cea mai însemnată creştere demografică s-a înregistrat şi în această zonă, ca şi în întreaga ţară, după 1948, în anii socialismului, cu dezvoltarea impetuoasă a societăţii româneşti din toate punctele de vedere.

Observaţii şi concluzii asemănătoare se desprind şi din cercetarea referitoare la creşterea populaţiei din regiunea Bacău, între 1835—1966[90]. De la 237.730 locuitori cîţi avea la 1845, în 1912 numărul locuitorilor ajungea la 636.976; pentru a ajunge în 1941 la cca. 850.000 de locuitori şi la 1.110.324 locuitori în 1966. Într-un răstimp de cca. 130 de ani populaţia regiunii respective a crescut de aproape 4 ori. Ea s-a dublat în aproximativ 60—70 de ani. Nu în mod uniform, ci diferenţiat pe perioade de timp. O creştere lentă în prima jumătate a sec. al XIX-lea, cea mai accentuată în a doua jumătate a aceluiaşi secol. Ca urmare a sporului natural ridicat şi a dezvoltării economice a regiunii. Şi mai accentuată a fost creşterea în sec. al XX-lea, nici acum însă uniform pentru întreaga perioadă de circa 50 de ani. Între 1912—1941, creşterea medie anuală a fost de 1,7%, iar între 1948 şi 1966 de 2,1%, ca urmare a dezvoltării socialiste a ţării.

La începutul primei perioade, în 1835 structura populaţiei regiunii Bacău era de 83,1% în mediul rural şi de abia 16,9% în mediul urban, datorită slabei dezvoltări a economiei urbane, a oraşelor în general. La sfîrşitul aceleiaşi perioade (1912) structura populaţiei se modifică în favoarea celei urbane care ajunge la 22,7% în timp ce cea rurală scade la 77,3%, ca urmare a dezvoltării relative a oraşelor şi a migraţiei unei părţi a populaţiei rurale spre centrele urbane. Modificarea structurii demografice continuă într-un ritm asemănător şi în perioada următoare (1912—1948), creşterea populaţiei rurale fiind de 0,88% în medie anual, pe cînd a celei urbane ajungînd la 1,7%. Mai sensibile au fost mutaţiile structurale în ultima perioadă (1948—1966). La sfîrşitul perioadei (1960)

[90] N. Baranovsky şi I. Ştefănescu, *Creşterea populaţiei în regiunea Bacău*, în *Revista de Statistică*, XVI, 1967, nr. 8, p. 89—95.

în regiunea Bacău trăia 68,8% populație rurală și 31,2% populație urbană. Față de creșterea medie anuală a populației întregii zone de 2,1%, creșterea celei urbane a fost de 4,15%. Industrializarea socialistă a țării și-a vădit urmările binefăcătoare și în problema demografică în general și cu deosebire în structura populației.

Instructivă și concludentă este și evoluția populației pe o perioadă de un secol într-un județ transilvănean: Bistrița-Năsăud. De la 166.468 locuitori în 1870 se ajunge la 176.962 în 1890, o creștere de 6,3% în două decenii. Creșterea e și mai mare în următoarele două decenii (1890—1910), de 21,3% la 1910 față de 1890, populația ajungînd la 212.394. Războiul, cu întreg cortegiul său de nenorociri, și-a lăsat amprenta și din punct de vedere demografic: populația scade cu aproape 11.000 locuitori și scade cu 5,8% și ritmul de evoluție. Saltul demografic se petrece după unirea Transilvaniei cu România, act istoric ce și-a vădit urmările pozitive și asupra județului Bistrița-Năsăud din toate punctele de vedere, inclusiv demografic: populația județului sporește în cele două decenii interbelice cu 39.000 locuitori, ceea ce înseamnă o creștere de 22,7% în 1940 față de 1920. După redresarea economică și în regimul de democrație populară, se redresează județul și din punct de vedere demografic, recuperînd pierderile pricinuite de cel de al doilea război mondial: de la 253.675 loc. în 1948 populația crește cu 22.000 pînă în 1956, adică cu 13,3%. Și mai accentuată a fost creșterea demografică a județului după 1965, sporind cu aproape 25.000 locuitori pînă în 1970, adică cu 14,9%. Ceea ce înseamnă, vreme de un secol, o creștere de circa 78% a populației întregi, iar a celei urbane de aproape două ori pe atîta, adică 134,1%[91].

Problemele demografiei urbane au constituit de asemenea subiect de cercetare serioasă cu rezultate importante. Cercetare evolutivă, pe perioade mai largi, oferind posibilitatea cunoașterii dinamicii, a ritmului de creștere. Toate orașele din unele provincii istorice sau unele orașe singulare.

O sinteză cu privire la evoluția populației orășenești din Muntenia și Oltenia pe o perioadă de un secol (mijlocul sec. al XIX-lea — mijlocul sec. XX) oferă concluzii interesante și importante atît din punct de vedere al ritmului de creștere cît și al structurilor pe profesiuni. De la 316.814 locuitori în orașele dintre Carpați și Dunăre la 1859, adică 13,2% din totalul populației celor două provincii istorice, populația urbană din Muntenia și Oltenia ajunge după patru decenii, în 1899, la 678.040, ceea ce înseamnă mai mult decît dublu, adică cu circa 130%, pentru a crește în sec. XX cu circa 50% ajungînd la 928.025 locuitori într-un deceniu și ceva (1912). Creșterea populației urbane modifică și proporția acesteia față de totalul populației acestei provincii: 17,6% în 1899. Ritmul de creștere se intensifică în perioada interbelică pînă la 1941, cînd populația orașelor muntene și oltene este de circa două ori în raport de anul 1912,

[91] P. Boca și I. Moldovan, *Populația județului Bistrița-Năsăud, între anii 1870—1970*, în *File de Istorie*, Bistrița, 1974, 3, p. 286—322.

adică de 1.816.828. După o perioadă de regres, în timpul celui de al doilea război mondial, evoluția demografică înregistrează un urcuș sensibil: 2.118.085 în 1956 și 2.600.561 peste un deceniu, în 1966. În sec. al XIX-lea creșterea demografică a orașelor muntene și oltene se datorește sporului natural, migrației spre orașe a populației rurale din hinterlandul acestora, ca urmare a industrializării acestora și, mai ales, a marilor centre urbane, București, Ploiești, Craiova, Brăila etc. și în al treilea rînd așezări în orașele și tîrgurile dintre Carpați și Dunăre a unui număr relativ însemnat de români bejeniți în Transilvania în sec. al XIX-lea din cauza opresiunii sociale și naționale. Desăvîrșirea unității naționale la 1918 a conferit un ritm deosebit dezvoltării României întregite în toate domeniile: ritm superior a înregistrat dezvoltarea orașelor prin industrializarea lor tot mai accentuată. Și mai accentuată după al doilea război mondial, ca urmare a naționalizării mijloacelor de producție. Este explicația creșterii ponderii populației urbane la 34,2% din totalul populației acelor provincii. Și, de asemenea, a structurii ei profesionale: 58% agricultori, 22,9% meseriași, 18,5% negustori, 0,5% industriași, — la 1859; 22,5% angajați în industrie, 16,6% în agricultură, 15,3% în comerț, 2,6% transporturi și comunicații, 2,7% construcții, 18% intelectuali și funcționari — în 1930; 35,7% în industrie, deci o creștere de peste 13%, 10% în agricultură, o scădere de peste 60%, 8,7% în comerț, o scădere de vreo 40% (etatizarea comerțului), 7% în construcții, o creștere de aproape 300% în 1956[92].

Probleme privitoare la populație în România democrat populară și socialistă. Evoluția orașelor Transilvaniei este mult asemănătoare cu a celor din Muntenia în perioada interbelică, deoarece desăvîrșirea unității naționale a creat condiții asemănătoare pentru toată țara, chiar dacă au mai rămas unele deosebiri, existente la unificare. De la 1930 la 1948 procesul de urbanizare a însemnat un salt de la 6,7% la 19,7%, iar de la 1948 la 1968 saltul a fost un adevărat exploziv: de la 19,7% la 46,8%. Socialismul și-a vădit roadele cu prisosință și în cazul orașelor transilvănene, asemenea tuturor domeniilor de activitate. Schimbările se petrec de la an la an, de la zi la zi. De asemenea, și în aspectul demografic: la 1966 existau 4 orașe sub 5.000 loc., dar la 1968 unul dintre acestea a săltat într-o categorie superioară, a orașelor cu o populație între 5.000—1.000 locuitori, în care au mai săltat și cele cinci localități, de la 15, în 1968 acestea ajungînd la 21. Același salt se săvîrșește și în categoria imediat superioară a orașelor cu populație între 10.000—20.000, care ajung la 20, în 1968 de la 12 în 1966. Se dublează aproape și orașele cu populație între 20.000—50.000 locuitori, adică de la 9 la 17. Se triplează numărul orașelor cu populația între 50.000—100.000 locuitori[93].

---

[92] D. Bugă, *Populația orașelor Munteniei și Olteniei în ultima sută de ani*, în *Revista de statistică*, 1967, 16, nr. 11, p. 60—66.

[93] Iuliana Pop, *Evoluția populației orașelor în Transilvania*, în *Revista de statistică*, 1969, 18, nr. 4, p. 9—94.

Problemele demografice urbane au fost urmărite cu atenție și competență și pentru alte aspecte, mai ales a categoriilor de orașe raportate la populație. La 1956 existau 186 de orașe, iar mărimea medie a unui oraș era de 27.000 locuitori; la 1967 această medie a crescut cu 7000 locuitori: cele 10 orașe cu o populație peste 100.000 loc. reprezentau 46,7% din populația urbană și 23,18% din totalul populației țării, iar la 1967 cele 12 orașe cu populație peste 100.000 locuitori reprezentau 50% din populația urbană și 28,58% din totalul populației țării. Potrivit recensământului de la 5 ianuarie 1977 populația urbană a crescut de la 1966 cu 40,1%, ocupînd 47,5% din totalul populației țării[94]. Capitala număra 1.183.584 locuitori la 1956, ceea ce reprezenta 23,53% din întreaga populație urbană a țării. Exista apoi în 1956 un număr de 6 orașe cu populație între 50.000—100.000 locuitori, ceea ce înseamnă 8,27% din populația țării, 27 de orașe cu populație între 20.000—50.000 locuitori, adică 15,60% din totalul populației, 70 de orașe cu populație între 10.000—20.000 locuitori, însemnînd 20,18% din întreaga populație, 52 orașe cu populație între 5.000—10.000 loc., adică 7,7% și în sfîrșit 20 orașe cu populație sub 5.000 locuitori, reprezentînd 1,48% din populația întreagă.

Numărul orașelor n-a crescut la 1967 față de 1956; a crescut însă sensibil populația cu 1.363.000 loc., deoarece orașele sub 5.000 loc. au scăzut la 13, reprezentînd jumătate din populație în comparație cu 1956. A scăzut cu patru și numărul orașelor cu populație între 5.000—10.000 loc., și în aceeași proporție și ponderea lor în ansamblul populației. Cu 10 sînt mai puține și orașele cu populație între 10.000—20.000 loc., și cu 7% ponderea populației acestei categorii. A crescut sensibil în schimb numărul orașelor din categoriile superioare, între 20.000—50.000 loc., anume de la 27 la 44, iar ponderea populației acestei categorii a crescut de la 15,66% la 20,75%. Cu cîte două a sporit numărul orașelor și la primele două categorii: de la 6 la 8 și respectiv de la 10 la 12 după cum le-a sporit și ponderea cu 0,40% la categoria 50.000—100.000 loc., și cu 3% la categoria 100.000—200.000 loc.[95].

Dinamica și ritmul de creștere a populației orășenești în general, inclusiv a populației urbane din Transilvania se datoresc sporului natural în primul rînd, iar acesta e într-o relație directă cu problema nupțialității. Nupțialitatea cunoaște o evoluție sinuoasă, dar cu tendințe de creștere, cu excepția anilor de război. În primii ani după primul război mondial crește, dar între 1923—1938 scade și scade și mai mult după 1938. Crește din nou după 1946. În perioada 1897—1900 cele mai multe căsătorii se realizează la femei la grupa de vîrstă între 20—24 ani, 68,2%, urmate de cele din grupa de vîrstă între 17—19 ani; cele mai puține la grupa de vîrstă peste 50 de ani. La bărbați locul întîi la căsătorie îl ocupă grupa de vîrstă între 20—25 și 25—29, 76,5%, și cele mai puține căsătorii se realizează și în cazul bărbaților la grupa de vîrstă

[94] *Scînteia* din 21 iunie 1977, p. 1.

[95] Vl. Trebici, I. Gîndac și I. Hristache, *Aspecte ale fenomenului demografic pe tîrguri și orașe*, în *Revista de Statistică*, 1969, 18, nr. 8, p. 25—35.

peste 50 de ani. În perioada anilor 1948—1967 locul întîi în problema nupțialității îl ocupă, la femei, grupa sub 20 de ani, 41%, la bărbați între 20—24 de ani, 40%. Urmate la femei de grupa 20—24 de ani, 31%, și la bărbați de grupa 25—29, de asemenea 31%, care la femei e grupa a treia cu nupțialitatea de 12%[96].

Se poate vorbi oare de o revoluție demografică în România în a doua jum. a sec. al XIX-lea, așa cum se vorbește pe plan european? Căci pe plan european, în concepția occidentalo-centristă, se socotește răstimpul dintre 1850—1870 prima etapă, perioada de apogeu a revoluției demografice (mai ales în Europa apuseană). Iar cea de a doua etapă a acestui fenomen demografic e socotită perioada dintre 1870—1914. În România (și poate în răsăritul european în general) etapa întîi a acestui fenomen este socotit ultimul deceniu al secolului al XIX pînă la 1940. Este așa-numita fază primară a „revoluției demografice", cînd populația agricolă mai reprezintă 80%—70%, iar populația din toate celelalte profesiuni de abia 20%—30%; cînd între natalitate și mortalitate diferența e de numai 3%—13,4% (1880—1940). Faza secundară a „revoluției demografice" ar cuprinde perioada 1947/1948—1965/1966, cînd natalitatea ajunge la 25%, iar faza de creștere (explozivă) ar fi cea de după 1967, cînd, datorită măsurilor oficiale, natalitatea a crescut într-un ritm necunoscut pînă atunci[97].

Factorul demografic era și este mereu sub semnul marilor prefaceri economice și sociale: natalitatea de la 24,20‰ în 1956, crește la 27,4‰ în 1967 și scade la 18,8% în 1972; natalitatea generală scade la 9,2‰—9,5‰, cea infantilă la 40‰, ritmul mediu anual de creștere la 1,2% față de 2% pe plan mondial, structura pe vîrste la 1972: 25,4% sub 15 ani, 60,8% între 15—59 ani și 13,8% de 60 și peste 60 ani. Durata medie a vieții 68,8 ani în 1972, aproape 70 în 1976; structura pe medii, 41,6% populație urbană și 58,4% populație rurală în 1972, 47,5% populație urbană și 52,5% populație rurală în 1976, ca urmare a sporului natural, dar și a migrației masive de la sat la oraș (59,6% în 1972)[98]. Urmarea a fost creșterea deosebită a orașelor și din punct de vedere demografic, în raport direct cu dezvoltarea lor economică și culturală.

Numeroase și valoroase cercetări au fost consacrate problemelor demografice, sub toate aspectele, privind România în drum spre socia-

---

[96] C. Todea, *Contribuții la cunoașterea demografiei istorice a Transilvaniei*, în *Revista de statistică*, 1973, 22, nr. 6, p. 82—91.

[97] E. Mesaroș, *Cu privire la revoluția demografică în România*, în *Revista de statistică*, 1973, 22, nr. 8, p. 41—46.

[98] I. Șalapa, *Populația României — sub semnul marilor prefaceri economice și sociale*, în *Revista de statistică*, 1974, 23, nr. 3, p. 30—100; H. Stahl, *Procesul de industrializare în România în contextul problemelor demografice contemporane*, în *Anale de Istorie*, 1974, 20, nr. 3, p. 70—76; I. Mesniacov, *Aspecte ale modificării structurii populației orașelor României în perioada 1956—1966*, în *Revista de statistică*, 1970, 19, nr. 11, p. 37—40; E. Mesaroș, *Situația demografică actuală a României*, în *Revista de statistică*, 1974, 23, nr. 1, p. 60—67.

lism și socialistă[99]: structurile sociale din România, cu modificarea acestora între 1956—1964: muncitori de la 20,4% la 32,5%, țărani cooperatori de la 7,8% la 49,1%, intelectuali de la 8,7% la 10,2%, meșteșugari cooperativiști de la 0,9% la 1,3%, necooperativiști de la 1,9%—0,4%, țărani cu negospodărie individuală de la 60% la 5,8%[100]; populația activă, evolutiv, între 1930—1966, din punct de vedere al structurilor pe vîrstă și sexe, pe medii etc. Dacă în 1930 din totalul populației active 35,5% erau copii pînă la 14 ani, procentul acestora scade la 27,5% în 1956 și la 26% în 1966, datorită ocrotirii copiilor în România Socialistă; în schimb, așa cum e și natural, crește proporția populației active între 20—59 ani, de la 59,1% în 1930 la 76,3% în 1956 și la 75,5% în 1966; crește de asemenea proporția populației active la 60 și peste 60 de ani, de la 7,4% în 1930 la 9,9% în 1956 și la 12,3% în 1966, datorită creșterii mediei de vîrstă. Ce privește structura pe sexe, evoluția e de asemenea explicabilă: de la 64,5% bărbați și 51,7% femei la 1930, ajunge la 67,2% bărbați și 52,7% femei în 1956, la 60,1% bărbați și 46,1% femei în 1966. Nivelul minim de participare a populației la activitatea economică era la bărbați în 1960 de 53,6% în mediul urban și de 54,8% în mediul rural, și la femei de 23,2% în mediul urban și de 37,9% în mediul rural, iar nivelul maxim la bărbați era de 65,6% în mediul urban și de 68,9% în mediul rural, iar la femei de 50,1% în mediul urban și de 64,6% în mediul rural. Erau, în 1966 din totalul populației 60,7% bărbați și 48,1% femei, dintre care 60,2% bărbați și 37% femei în mediul urban și 61% bărbați și 54,9% femei în mediul rural[101].

Problemele dinamicii populației au fost și rămîn probleme majore ale demografiei istorice. Cunoașterea dinamicii populației constituie cheia principală a înțelegerii evoluției și a dezvoltării populației. Natalitatea — nupțialitatea — mortalitatea sînt factorii hotărîtori ai relației om-societate. De aceea istoricii demografi și statisticienii demografi români s-au preocupat într-o măsură mulțumitoare de asemenea probleme, cu referire mai ales la România democrat populară și socialistă. S-a cercetat comportamentul demografic ca rezultat al fertilității feminine, al natalității și mortalității, iar, ca urmare, structura pe vîrste a populației, speranța de viață, durata medie a vieții etc.

---

[99] Din cauza abundenței de studii cu privire la populație din această epocă, realizate în ultimul deceniu și jumătate nu ne vom ocupa, de data aceasta, decît de lucrările care cuprind problemele demografice ale întregii țări, nu și cele zonale sau locale. Și din alt motiv, și anume că marea majoritate a acestor lucrări nu sînt de demografie istorică propriu-zisă, ci de populație în general.

[100] Al. Borgeanu, P. Popovici și A. Stănoiu, *Schimbări și tendințe în structura socială a României*, în *Analele Univ. București*, Filozofie, 1969, 18, nr. 2, p. 9—30.

[101] R. Halus, *Populația activă din R. S. România și tendințe în structura pe vîrste*, în *Revista de statistică*, 1969, 18, nr. 7, p. 50—65; Idem, *Structura demografică a populației active în profil teritorial*, în *Rev. de statistică*, 1969, 18, nr. 10, p. 38—47.

Fertilitatea feminină pe o perioadă de un deceniu (1956—1967) a înregistrat situații foarte concludente pentru înțelegerea dinamicii populației. Raportată la copiii născuți vii la 1000 de femei, evoluția e constant ascendentă în perioada respectivă: la femeile între 15—19 ani era de 52,5 în 1956 și 79,8 în 1967 (61,9 în mediul urban și 92,8 în mediul rural); la femeile între 20—29 de ani era de 168,2 în 1956 și de 224,9 în 1967 (202,4 în mediul urban și 249 în mediul rural), iar la femeile între 30—49 de ani fertilitatea era de 47,2 în 1956 și de 49,3 în 1967 (43,5 în mediul urban și 55,2 în mediul rural)[102].

Fertilitatea feminină constituie, fără îndoială, un factor de însemnătate majoră în asigurarea dinamicii populației unei țări și pe plan mondial, alături de celelalte două probleme cardinale: natalitatea și mortalitatea, mai bine zis raportul dintre aceste două fenomene demografice.

Și în România, ca de altfel în lumea întreagă, natalitatea a cunoscut o evoluție sinuoasă în epoca contemporană, cu tendințe descendente: între 1924—1963 natalitatea a scăzut cu 2,11% în medie anual și de asemenea pe sub perioadele acestei perioade: 1938—1963 cu 2,54%, 1950—1963 cu 3,8% și 1959—1963 cu 5,54%. O multitudine de factori au contribuit la această situație: vîrsta femeilor din contingentul fertil, mediul, profesiunea și gradul de instruire a acestora, starea economică a familiei, vîrsta soților la căsătorie, durata căsătoriei, numărul copiilor supraviețuitori, starea sănătății soților, atitudinea acestora față de procesul de procreație sau reproducere, durata perioadelor de despărțire a soților etc.

În perioada respectivă se observă de asemenea unele fenomene interesante în legătură cu natalitatea: intensitatea natalității a crescut numai la grupa întîi, între 15—19 ani în mediul urban, la toate celelalte grupe și în amîndouă mediile (urban și rural) intensitatea natalității a scăzut. Dintre grupele de vîrstă cele mai fertile erau, în ordine descendentă: 25—29 ani, 30—43 ani, 20—24 ani, 35—39, 15—19, 40—44. Cele mai fertile sînt grupele reunite care constituie din punct de vedere al natalității grupe de 15—24 ani și care asigură 90% din coeficientul de natalitate, iar grupa de 25—40 doar 10%.

Indicii de natalitate pe medii sociale pe o perioadă de aproape patru decenii (1930—1968) confirmă deplin situația înfățișată: 1930 — 34,1‰ total, din care 23,3‰ în mediul urban și 36,9‰ în mediul rural, ceea ce înseamnă 158‰ rural față de urban; în 1950 — 26,2‰ total, din care 20,1‰ urban și 28,1‰ rural, adică 140‰ rural față de urban; 1960 — 19,1‰ total, din care 14,6‰ urban și 21,3‰ rural, însemnînd aceasta 146‰ rural față de urban și în 1966 — 26,9‰ din care 25,6‰ urban și 27,2‰ rural, adică 106‰ rural față de urban. Decalajul dintre cele două

[102] E. Mesaroș, *Modificări în comportamentul demografic al populației R. S. România*, în *Revista de statistică*, 1968, 17, nr. 9, p. 51—60.

medii s-a micșorat în mod constant, de la 47,2‰, amplitudinea relativă în 1938, la 37,6‰ în 1959 și la 26‰ în 1965[103].

Situația e concordantă și în ceea ce privește nupțialitatea: femeile din grupele reunite între 15—34 ani reprezentau 92‰ din coeficientul nupțialității generale în 1958 și 89,8% în 1964, diferența de 2,2% fiind cedat femeilor de peste 34 de ani. Greutatea specifică a grupei a crescut cu 2,3% în mediul urban și a scăzut cu 2,3% în mediul rural în perioada dintre cele două războaie[104].

Comparativ cu situația din Europa, se situează la o poziție medie în problema natalității în anii 1960 și 1965: în România — 19,1‰ născuți vii în 1960 și 14,6‰ în 1966, iar în Europa între 43,4‰—13,7‰ în 1960 și între 22,9‰—13,1‰ în 1965[105].

Coeficientul sporului natural fiind egal cu raportul dintre coeficientul de natalitate și coeficientul de mortalitate se pretinde cunoașterea coeficientului mortalității generale și de asemenea a mortalității infantile, cu cea mai mare pondere în cadrul mortalității generale.

Un studiu al mortalității infantile indică o evoluție constant descendentă, pe plan mondial și de asemenea în România. Între 1890 și 1964 mortalitatea infantilă globală (exogenă și endogenă) scade în România de la 211,4‰ la 48,6‰, din care mortalitatea infantilă scade de la 144,9‰ la 40‰ și cea endogenă de la 65,6‰ la 8,6‰. Scăderea mortalității infantile globale înregistrează un salt extraordinar după 1948, datorită măsurilor de igienă, de îngrijire medicală, obstetricale în genere, asigurate de regimul democrat-popular mamelor și noilor născuți. Se ajunge, astfel, la 1964 la o mortalitate globală de 22,2‰, din care 27,6‰ exogenă și 11,6‰ endogenă. În timp ce pe plan mondial, în 1962 mortalitatea infantilă era între 15,3‰—11,7‰ (exogenă între 1,70‰—97‰ și endogenă între 12,1‰—25,3‰), la cele două extreme fiind Olanda, cu cea mai mică mortalitate și Chile cu cel mai mare coeficient de mortalitate. România ocupă și din acest punct de vedere un loc relativ favorabil între țările lumii[106]. Și de asemenea pentru coeficientul sporului natural al populației, care la 1960 era de 104‰ și în 1965 de 6,4‰[107].

---

[103] V. Trebici, I. Gîndac și I. Hristache, *op. cit.*, l.c. Extremele pe regiuni administrative se înfățișau astfel în 1956 și 1965: față de media pe țară de 24,2% în 1956, în Dobrogea era de 32,9%, în Banat de 17‰ și în municipiul București de 15,1‰, iar la 1965 față de media pe țară de 14,6‰, în Dobrogea era de 46,5‰, în Banat de 9,8‰ și în capitală de 8,4‰. Cf. V. Trebici, *Aspecte ale fenomenelor demografice pe regiuni*, în *Revista de Statistică*, 1966, 15, nr. 6, p. 119—60.

[104] M. Stănescu și I. V. Stoichiță, *Evoluția natalității în România în anii 1958—1964*, în *Revista de Statistică*, 1966, 15, nr. 8, p. 43—56; E. Mesaroș, *Aspecte ale situației demografice a României*, în *Revista de Statistică*, 1968, 17, nr. 1, p. 56—65.

[105] V. Șora, *Considerații privind reproducția populației în țara noastră*, în *Revista de Statistică*, 1967, 16, nr. 11, p. 96—101.

[106] P. Pruteanu, *Moartea infantilă exogenă și endogenă (Analiza biometrică a mortalității infantile)*, în *Revista de Statistică*, 1966, 15, nr. 12, p. 26—40.

[107] V. Șora, *op. cit.*, loc. cit.

Coeficientul de natalitate este în raport direct cu structura pe vîrstă a populației. O populație tînără va asigura un coeficient de natalitate mai mare decît o populație vîrstnică[108]. De aceea pentru a înțelege coeficientul sporului natural, cunoașterea structurei pe vîrste a populației din România este de absolută trebuință. Precum și evoluția acestor structuri. La 1956 populația sub 15 ani însuma 32,1% și în 1964 numai 31,1%, deci o scădere cu un procent aproape. Greutatea specifică a populației din această categorie de vîrstă era în 1956 de 27,5% pe medii întrunite (rural și urban), cu o diferență de 7% între mediul rural și urban în favoarea celui dintîi. Dar scăderea ponderii la această categorie de populație nu influențează nici coeficientul de natalitate și nici coeficientul sporului demografic. Prea mult nu influențează aceste fenomene demografice nici ponderea grupei de vîrstă de 50 de ani și peste, care sporește cu 3,2% (19,7% la 1956 și 22,9% în 1964). Influențează, însă ceva mai mult ponderea grupei de 15—19 ani femei, care scade aproape cu 2% (8,9% în 1956 și 7% în 1964) și foarte mult ponderea grupei femei și bărbați, între 20—50 de ani, care scade și ea cu 1% (43,7% în 1956 și 42,4% în 1964)[109].

Compararea „Tabelelor de viață" între diferitele țări europene este nu numai foarte interesantă, dar în aceeași măsură și ilustrativă pentru înțelegerea evoluției demografice a Europei, dar și a situației actuale a diferitelor țări din continentul european. În Franța creșterea de la 8% la 16% a populației de peste 60 de ani s-a realizat în 159 de ani, în Belgia în 120 de ani, în Suedia în 90 de ani, în Germania în 45 de ani, în Anglia în 42 de ani[110].

În România la 1960 populația „tînără", sub 14 ani, însuma 25,2%: 21,7% în mediul urban (22,2% băieți și 21,2% fete) și 28,7% în mediul rural (30,3% băieți și 27,2% fete); 62,8% populație „adultă", între 15—59 ani: 67,5% în mediul urban (68,7% bărbați și 66,1% femei) și 58,1% în mediul rural (57,5% bărbați, 58,6% femei) și 12% populație „vîrstnică", de 60 de an și peste: 10,8% în mediul urban (9,1% bărbați și 12,7% femei) și 13,2% în mediul rural (12,2% bărbați și 14,2% femei)[111]. Structura populației pe categorii de vîrstă se deosebește pe medii. Este superioară în mediul rural la grupele de vîrstă „tînără" și „vîrstnică" și este superioară în mediul urban la grupa de vîrstă „adultă". Diferă de asemenea grupele de vîrstă pe sexe. Este inferioară la fete la grupa de vîrstă

[108] În literatura demografică trei limite ale grupelor de vîrstă sînt luate în considerare: populația „tînără", între 0—14 ani, populația „adultă" între 15—59 ani sau 15—64 ani și populația „vîrstnică" 60 de ani și peste sau 65 de ani și peste. Cf. Vl. Trebici, *Îmbătrînirea demografică a populației României*, în *Viitorul Social*, 1972, nr. 1, p. 176—194.

[109] A. Nițescu, *Influența structurii pe vîrste a populației asupra natalității din R.P.R.*, în *Revista de Statistică*, 1965, 14, nr. 6, p. 41—60; P. Mureșan, *Repartizarea populației R.P.R. pe grupe de vîrste (piramida vîrstelor)*, în *Revista de Statistică*, 1960, 9, nr. 4, p. 61—63.

[110] E adevărat că limita de început diferă de la țară la țară, de la 1788 în Franța la 1911 în Germania.

[111] Vl. Trebici, *op. cit.*, l.c.

„tînără", atît în mediul urban cît și în mediul rural și la femei la grupa de vîrstă „adultă" în mediul urban. Este superioară la femei la grupa de vîrstă „adultă" în mediul rural și în ambele medii la grupa „vîrstnică".

Progresele medico-igienice și a nivelului de trai al oamenilor explică creșterea longevității vieții și a speranței de viață. În 1965 pe plan mondial durata medie a vieții era între 60—71 de ani la bărbați și 65—75 de ani la femei. În România durata medie de viață a înregistrat un salt remarcabil: de la 40 de ani în perioada 1908—1952, la 45 de ani în 1938, la 63,2 ani în 1956 — cînd pe plan mondial media de viață se înscria între 49,8 ani (Chile) și 71 ani (Olanda) —, la 66 de ani în 1968 și la 69 de ani în 1976, cu diferențe de cîteva procente între diferitele regiuni ale țării. Între 1930 și 1956 numărul persoanelor de peste 80 de ani a crescut cu 82%, în timp ce creșterea populației totale a fost de numai 22,4% în acest răstimp. La 1956 media pe țară a longevivilor de peste 80 de ani era de 6,4%, iar structura pe sexe era în favoarea femeilor: 160 femei la 100 de bărbați peste 80 de ani. Media pe țară a persoanelor de peste 100 de ani era de 27 la un milion de locuitori în 1956, femeile întrecînd și la această vîrstă de trei ori numărul bărbaților; 64,3% dintre longevivi au consumat preponderent pește și 67% erau pescari și ciobani[112].

Intensitatea cea mai mare a numărului de ani trăiți s-a înregistrat între 1932—1956 — 2,1% anual, iar cea mai mică între 1912—1932 — 0,15% anual. Creșterea mediei vieții a însemnat creșterea ponderii populației „bătrîne": de la 13% în 1912 și 14% în 1932 la 19% în 1956 și la 21% în 1963, iar ca urmare scăderea ponderii tineretului în proporție asemănătoare: de la 27% în 1912 la 21% în 1963, menținîndu-și ponderea populația „adultă". Crește de asemenea media vieții active (15—59 ani) de la 24,57% în 1912 la 40% în 1963[113].

Crește, cum este și firesc și explicabil în noile condiții de trai, speranța de viață. În țările europene la 1963—1964 circa 70%—80% din totalul născuților de sex masculin ating și chiar depășesc vîrsta de 60 de ani, iar a născuților de sex feminin 75%—85%. În același timp a crescut și durata medie de viață: 66—70 la bărbați și 65—75 la femei. Speranța de viață în țările europene la 60 de ani a bărbaților este între $14^1/_2$—18 ani, a femeilor între 17—$20^1/_2$ ani[114]. În România speranța de viață în 1963 era de 68,29 ani a noului născut, a unei persoane de 15 ani în medie 53,30 de ani, dintre care 29,40 ani între 15—45 de ani, 13,63 ani între 45—50 de ani, iar restul de 15,31 ani peste vîrsta de 60 de ani. A

[112] Al. Ciucă, R. Cresin, V. Juckovschi, *Repartizarea teritorială și structura populației în vîrstă înaintată a R. S. România*, în *Revista de statistică*, 1960, 9, nr. 3, p. 21—27.

[113] V. Ghețău, *Consecințele demografice ale creșterii duratei medii de viață în țara noastră*, în *Revista de statistică*, 1966, 15, nr. 5, p. 46—53; P. Pruteanu, *Tabele de viață ale populației României pe regiuni în anul 1964*, în *Revista de Statistică*, 1966, 15, nr. 7, p. 3—10.

[114] R. Cresin, *Speranța de viață la 60 de ani*, în *Revista de statistică*, 1965, 14, nr. 2, p. 76—78.

însemnat un mare progres perioada dintre 1932 și 1963 în ce privește speranța de viață a oamenilor.

Față de 1932, în 1956 speranța de viață la 0 ani a crescut cu 26,4% la grupa de vîrstă între 0—14 ani și cu 11,6% la grupa 60 de ani și peste. În perioada următoare, 1956—1963 a crescut mai mult speranța de viață la 60 de ani, adică cu 11,9%, pe cînd a grupei „tinere" a crescut doar cu 3,8%[115].

În încheierea acestor prospecțiuni demografice se poate încerca un bilanț, — așa cum de altfel a și fost încercat — între situația demografică din România comparativ cu situația pe plan european sau chiar mondial pe ultimii 25 de ani. În acest răstimp populația mondială a crescut cu 52%, în România cu 27%, deci sub media creșterii populației mondiale, dar peste media celei europene. O încetinire relativă a ritmului de creștere a populației se observă pe plan mondial, cu excepția țărilor în curs de dezvoltare, unde creșterea a înregistrat un ritm mai dezvoltat și cu excepția țărilor unde sporul de populație a fost încurajat prin măsuri oficiale, cum este și cazul României după 1967.

Modificări însemnate a suferit în această perioadă natalitatea, cel mai de seamă indicator al dinamicii populației. În general se observă pe plan mondial o creștere a natalității, ca urmare a nupțialității sporite, îndată după război. Dar în perioada de după 1950 natalitatea manifestă o tendință de scădere treptată, mai accentuată după 1960, stabilizîndu-se în jur de 16—18‰ pe la 1970; în țara noastră natalitatea a atins în 1966 cea mai mare scădere — 14,3‰. Dacă în țările europene nivelul natalității s-a stabilit la procentul de circa 18,8‰, în România se petrece un salt, ajungînd în 1967 la 27,4‰.

Natalitatea este în concordanță deplină cu nivelul fertilității generale a populației aptă de reproducere și în deosebi a grupelor de vîrstă mai prolifice. Din acest punct de vedere țările europene, inclusiv România, au cunoscut o evoluție sinuoasă în ultimii 25 de ani, cu tendințe de scădere: între 63,6‰ (R. D. Germană) și 110‰ (R. P. Polonă) în 1955, România ocupînd un loc bun cu 89,9‰. Dar în 1965 scara nivelului de natalitate coboară între 53,2‰ (R. P. Ungară) și 76,6‰ (R. D. Germană), România situîndu-se pe un loc inferior, cu 57,3‰. După cinci ani, la 1970, situația s-a redresat puțin pe plan european, nivelul fertilității fiind între 56,4‰ (R. P. Ungară) și 65,7‰ (U.R.S.S.), România ocupînd acum locul în fruntea clasamentului, 81,2‰.

Al doilea element de bază care determină dezvoltarea populației, mortalitatea (generală și infantilă) a cunoscut de asemenea o evoluție sinuoasă. O perioadă de scădere a mortalității, pînă la mijlocul deceniului 4, se observă în mai toate țările europene. Nivelul se situează între 12,6‰ (în Franța) și 9,1‰ (în Anglia) în 1951—1955, cînd România se găsește pe la mijlocul scării cu 11,5‰, iar după zece ani (1961—1965) situația se îmbunătățește în general, nivelul mortalității situîndu-se între

[115] V. Ghețău, *Consecințele demografice ale creșterii duratei medii de viață în țara noastră*, în *Revista de Statistică*, 1966, 15, nr. 5, p. 46—53.

extremele 7,2‰ (U.R.S.S.) și 12,6‰ (Austria), România ocupînd un loc mai bun cu 8,6‰. Peste o nouă perioadă de un deceniu (1971—1972) situația generală se înrăutățește. Cu toate că mortalitatea infantilă scade extraordinar de mult: între 17,9‰ (R. D. Germană) și 34‰ (R. P. Ungară), România ocupînd un loc cu totul nesatisfăcător cu 41,2‰. Mortalitatea generală crește: între 8,4‰ (U.R.S.S.) și 13‰ (Austria); România își îmbunătățește locul, cu 9,3‰. Explicația se găsește în creșterea ponderii populației „vîrstnice" în totalul populației, grupă cu cel mai ridicat nivel de mortalitate.

Evoluția natalității și mortalității, creșterea duratei medii de viață au influențat într-un grad superior structura pe vîrste a populației: se reduce ponderea contigentelor tinere în timp ce crește ponderea populației vîrstnice, de peste 60 de ani. Ponderea grupelor de vîrstă în anul 1972 se încadrează între următoarele limite extreme: 21,7‰ (Ungaria) și 57‰ (U.R.S.S.) la grupe de vîrstă sub 15 ani, România ocupînd un loc mijlociu cu 27,2‰; 53,5‰ (R.D.G.) și 60,7‰ (Bulgaria) la grupe de vîrstă între 15—19 ani, România ocupînd un loc superior cu 59‰; 12,5‰ (U.R.S.S.), 22‰ (R. D. Germană), la grupe de 60 ani și peste, România situîndu-se pe un loc bun cu 13,8‰.

Cunoscînd indicatorii principali ai fenomenelor demografice, specialiștii în problemele de populație încearcă să stabilească, cu aproximația necesară, perspectivele evoluției populației mondiale și europene. Potrivit estimărilor O.N.U.-lui, în anul 1990 populația globului va ajunge la 5,4—5,5 miliarde de locuitori, iar în anul 2000 la peste 7 miliarde. Populația Europei va înregistra o tendință de reducere a ritmului de creștere, datorită sporirii ponderii populației „vîrstnice" în ansamblul populației și a diminuării grupelor cu cel mai mare coeficient de reproducere (15—49 ani femei, 20—49 ani bărbați). Țara noastră va cunoaște un ritm mediu anual de creștere între circa 0,9—1,1[116].

*

Perioada ultimului deceniu și jumătate este în același timp și a celor dintîi cercetări cu caracter monografic în problemele populației în general și a aspectelor ei esențiale, inclusiv a demografiei istorice. Cea dintîi asemenea cercetare poate fi socotită lucrarea lui Alexandru Pescaru[117]. Lucrarea este o panoramă demografică pe plan mondial, prefațată de un excurs în demografia istorică, un scurt istoric al demografiei și teoriile demografice. Excursul de demografie istorică înseamnă o enumerare a preocupărilor de numărătoare a populației din antichitate și pînă în sec. al XVIII-lea. De abia acum, în sec. al XVIII-lea, apreciază autorul, ar începe gîndirea demografică, pe care o urmărește pînă la mijlocul

[116] I. Dumitrescu și I. Grigoriu, *Tendințe și influențe ale fenomenelor demografice în R. S. România comparativ cu alte țări*, în *Revista de Statistică*, 1974, 23, nr. 4, p. 50—58.

[117] Al. Pescaru, *Elemente de demografie*. București, 1968, 203 p.

sec. al XIX-lea. Paralel cu gîndirea demografică s-ar fi dezvoltat „teoriile demografice", care sînt urmărite pînă pe la sfîrşitul sec. al XIX-lea.

Mai interesante şi mai însemnate sînt capitolele ce înfăţişează „categoriile demografiei" pe plan mondial, potrivit cu schemele cunoscute.

Sinteza monografică privitoare la probleme de demografie mondială a fost urmată de două sinteze cu privire la problemele de demografie din România sub incidenţa dezvoltării multilaterale a societăţii socialiste: economică şi socio-politică[118].

Conferinţa mondială a populaţiei, ale cărei lucrări s-au desfăşurat, în vara anului 1974, la Bucureşti, a prilejuit apariţia unor noi studii de demografie sau mai corect spus cu privire la populaţie. Unele cu caracter teoretic, altele cu caracter concret. Unele cu caracter mai general, de sinteză, altele referitoare la unele aspecte particulare sau cu implicaţii în demografia istorică. Unele privitoare la populaţia globului altele la a României.

Prognoza demografică şi statistica demografică au constituit preocupări speciale, din care au rezultat lucrări cuprinzătoare, în care, după ce se stabileşte însemnătatea prognozei în viaţa socială contemporană, se dezbat, sub felurite aspecte, prognoza demografică, metodele statistice demografice şi economice, corelaţia demo-economică etc.[119]. Sinteze cu privire la Populaţia mondială sau a globului au apărut, în care se dezbat numeroase probleme: evoluţie, repartizare teritorială, fertilitate, mortalitate, structură pe vîrste şi sexe, perspective de dezvoltare a populaţiei, populaţie urbană şi urbanizare etc.[120].

Raporturilor dintre factorul populaţie şi dezvoltarea economică i-au fost consacrate două lucrări monografice care tratează populaţia sub incidenţele dezvoltării economice (fertilitate, mortalitate, structura pe sexe a populaţiei), creşterea economică şi creşterea demografică, mobilitatea populaţiei şi consecinţele acesteia asupra dezvoltării economiei, structuri profesionale, ritmuri de creştere a populaţiei, repartizarea teritorială a populaţiei etc.[121].

Nu puteau lipsi din această ocazie lucrările monografice cu privire la problemele de populaţie din România. Şi ele au apărut. Unele cu caracter general, dezbătînd problema creşterii populaţiei şi comportamentul ei, structuri, distribuiri teritoriale, perspective[122]. Altele cu ca-

---

[118] I. Blaga, *La population de Roumanie, Essai démographique, économique et socio-politique*, Bucureşti, 1972, 164 p. şi Vl. Trebici, *Populaţia României şi creşterea economică. Studii de demografie economică.* Bucureşti, 1971, 384 p.; C. Ionescu, *Omul, societatea, socialismul*, Bucureşti, 1973, 356 p.

[119] M. Ţarcă, *Introducere în prognoza demografică*, Iaşi, 1974, 268 p.; E. Mesaroş, *Statistica demografică*, Bucureşti, 1975, 96 p.

[120] V. Gheţău, *Populaţia globului. Prezent şi perspective*, Bucureşti, 1974, 102 p.; *Populaţia. O abordare multilaterală*, Bucureşti, 1973; V. Trebici, *Populaţia mondială*, Bucureşti, 1974, 203 p.

[121] M. Bulgaru, *Populaţie şi dezvoltare economică.* Bucureşti, 1974, 214 p.; C. Grigorescu, *Populaţie şi economie*, Bucureşti, 1976, 172 p.

[122] *Populaţia României*, Bucureşti, 1974, 118 p.; Vl. Trebici, *Populaţia României*, citată.

racter mai special, ca de ex. aspectele juridice ale problemei populației: reflectarea juridică a politicii demografice a României, reglementarea natalității, protecția copiilor și statutul juridic al acestora, nupțialitatea, protecția sănătății și a creșterii populației etc.[123].

Raportul dintre populație și mediul înconjurător în general și îndeosebi în condițiile României sau ale zonei sudice a Transilvaniei constituie obiectul cercetării unui grup de economiști, biologi și istorici[124].

*

Istorici demografi, statisticieni, economiști, sociologi, juriști și biologi au studiat și studiază tot mai numeroase, mai variate și mai complexe probleme privind populația. Demografia în general și demografia istorică de asemenea și-au găsit în România și-și găsesc tot mai mult specialiști de valoare. Cercetările realizate în ultimul deceniu și jumătate constituie o dovadă concludentă cu privire la studierea complexă a problemei demografice, iar știința românească și în acest domeniu se înscrie la loc de frunte în mișcarea științifică a lumii contemporane. Realizări care permit încheierea optimistă cu privire la viitorul demografiei istorice în România socialistă.

Acad. ȘTEFAN PASCU

[123] I. Ceterchi, V. Zlătescu, I. Copil, P. Anca, *Le droit et la croissance de la population en Roumanie*. București, 1974, 334 p.

[124] *Populația și mediul înconjurător*, Deva, 1974, 223 p.

EXPLOATAREA SĂRII ÎN TRANSILVANIA ŞI MARAMUREŞ ÎN VEACUL AL XVIII-LEA

Bogăţia în sare a unor întinse teritorii de pe cuprinsul ţării noastre[1] a influenţat într-o măsură substanţială dezvoltarea exploatării acesteia încă din cele mai îndepărtate timpuri.

Natura, caracterul şi frecvenţa izvoarelor istorice referitoare la extragerea sării nu ne-a permis o cercetare egală sau proporţională cu durata şi importanţa anumitor orînduiri social-economice, ca dovadă că investigaţiile arheologice şi istorice sînt lacunare pentru perioade mari sau nu reflectă întotdeauna specificul regional ori local.

Posibilitatea de documentare în această direcţie nu depinde numai de aceşti factori istorici obiectivi, ci de multe ori şi de factorul politic care, în diferite împrejurări, prin intermediul aparatului său birocratic, a avut preocupări orientate spre rezolvarea propriilor interese. Astfel, de exemplu, dacă în perioada regalităţii maghiare sau chiar în timpul principatului transilvănean se constată tendinţa de consolidare a proprietăţii asupra salinelor sub aspect juridic, în lupta împotriva nobilimii locale şi mai tîrziu împotriva influenţei austriece, problemele legate de producţie şi factorul uman antrenat în aceasta sînt neglijate şi nu intră în sfera preocupărilor oficiale şi administrative ale vremii.

Fondurile arhivistice din perioada veacurilor XIII—XVII şi în special cele ale oraşelor şi comitatelor precum şi cele aflate în arhivele din străinătate ne dovedesc acest lucru. Rapoartele, inventarele, registrele de socoteli, corespondenţa şi în mod deosebit ordinele principilor sau poruncile guberniale de mai tîrziu evidenţiază tendinţa puterii politice de a-şi exercita, în propriul interes cît mai direct, dreptul asupra exploatării sării.

Raportul privind exploatarea salinelor din Transilvania[2] întocmit de Hans Dernschwam la 16 august 1528 constituie o preţioasă sursă de informare prin analiza făcută asupra situaţiei găsite la cămara de la Turda. Venit în calitate de trimis al casei Fugger pentru preluarea administraţiei cămărilor de sare din Transilvania, Dernschwam prezintă în raportul său multiplele probleme pe care le avea de rezolvat în vederea unei organizări sistematice a exploatării, a sporirii producţiei de sare şi a comercializării ei pe piaţa internă, dar mai ales pe cea externă, ori

---

[1] O lucrare mai recentă cu bibliografie amplă referitoare la acest subiect: A. Pîrşcoveanu-Apostolide, *Sarea. Noua strălucire a unei bogăţii străvechi*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1963, 286 p.

[2] Raportul păstrat în Arhiva „Fugger" din Augsburg, a fost publicat de J. Strieder în *Ungarische Jahrbücher*, XIII, 1933, p. 260—290; G. Gündisch în *Omagiu lui I. Lupaş*, Bucureşti, 1941, p. 317—334; *Călători străini despre ţările române* (Sub redacţia M. Holban), Bucureşti, Editura Ştiinţifică, vol. I, 1968, p. 256—295.

înființarea unor cămări anexe și prelungirea celor două căi fluviale navigabile: Someșul și Mureșul. În afara datelor privind organizarea cămărilor de sare, a exploatării propriu-zise, raportul ne înfățișează condițiile de muncă la ocnele din Transilvania, abuzurile și neajunsurile pe care le suportau tăietorii de sare din partea conducerii cămărilor.

Cîțiva ani mai tîrziu Ferdinand I de Habsburg trimite o comisie care să cerceteze sursele de venituri ale Transilvaniei și în mod deosebit bogățiile subsolului. Comisarii, episcopul Paul Bornemisza și comitele Georg Werner, în *Raportul din lunile martie-aprilie 1552 despre veniturile regești din Transilvania*[3] prezintă în urma cercetărilor efectuate la cămările de sare de la Turda, Cojocna, Dej, Ocna Sibiului o serie de propuneri referitoare la organizarea acestor cămări.

Alături de aceste rapoarte, care cuprind informații prețioase privind exploatarea sării în Transilvania, alte surse importante pentru veacurile XVI—XVII le reprezintă scrierile umaniștilor sau ale călătorilor străini care au petrecut un timp mai scurt sau mai îndelungat pe aceste meleaguri. Descrierile lui Petru Ransanus[4], Sebastian Münster[5], Stephan Taurinus (Stieröchsel)[6], sau Anton Verancsics[7] conțin știri despre ocnele de sare din Transilvania și Maramureș, iar lucrarea istorico-etnografică a lui Nicolae Olahus[8], pe lîngă enumerarea principalelor ocne, oferă date importante privitoare la organizarea cămării de sare și la comercializarea sării pînă în Ungaria. În lucrarea dedicată lui Nicolae Olahus, Georg Reichersdorfer[9] ne transmite date prețioase privind mărimea veniturilor regești realizate de pe urma exploatării sării. Printre centrele de exploatare a sării în Transilvania, existente în veacul al XVI-lea, umanistul german Georg Agricola (Bauer)[10] cunoaște și semnalează în lucrarea sa *De natura fossilum* (1546) pe cele de la Odorhei (Aderhel) — referindu-se probabil la salina de la Praid —, Ocna Sibiului (Salzburg) și Turda (Thorenburg).

Transformările politice de la sfîrșitul veacului al XVII-lea și începutul celui următor, urmate de schimbări în economia provinciilor ocu-

---

[3] Cf. *Călători străini...*, vol. II, 1970, p. 17—96 (tradus după Hurmuzaki, II/4, p. 711—756; II/5, p. 1—5); vezi și infra, nota 57 (fascicolul III din *Chronologia Rei Cameralis Marmaticae*).

[4] *O descriere a Transilvaniei*, în *Călători străini*, vol. I, 1968, p. 437—439 (tradus după textul publicat în *Scriptores rerum Hungaricarum*, vol. I. Viena, 1846, p. 333 și urm.).

[5] *Cosmographia*, în *Călători străini*, vol. I, 1968, p. 502—515.

[6] *Index abecedarius* (1517—1519), în *Călători străini*, vol. I, 1968, p. 158—161.

[7] *Descrierea Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești*, în *Călători străini*, vol. I, p. 379—421 (tradus după textul publicat în *Monumenta Hungariae Historica*, Scriptores, II, p. 119—151).

[8] În lucrarea *Hungaria sive de originibus gentis regionis situ divisionis habitu atquae opportunitatibus*, Bratislava, 1773, cunoscută sub numele „Hungaria"; *Călători străini*, vol. I, p. 486—500.

[9] *Chorographia Transilvaniae*, Viena, 1550; *Călători străini*, vol. I, p. 207—226.

[10] Cf. H. Wilsdorf, *Bergwerke und Hüttenanlagen der Agricola Zeit*, Berlin, 1971, p. 275—278; AIIAC, XVI, 1973, p. 472.

pate de austrieci au permis pătrunderea unor noi curente de idei intitulate (fără să încercăm aici definirea și diferențierea lor) „mercantiliste"[11]. Această nouă orientare economică pretindea însă investiții mari din partea statului, îndeosebi pentru vitalizarea și dezvoltarea rapidă a mineritului și manufacturilor într-o perioadă în care mijloacele bănești erau în mare parte folosite pentru nevoile armatei. Dacă avantajele și consecințele introducerii și răspîndirii acestor idei au fost concrete și pronunțate în industria extractivă metaliferă din Transilvania și Banat (fenomen surprins cu multă acribie de unii autori[12]), în extragerea sării din Transilvania și Maramureș fenomenul se face resimțit ceva mai tîrziu și cu o oarecare timiditate. Totuși, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea se constată un interes sporit față de valorificarea acestor resurse minerale, încercîndu-se introducerea unor tehnici cît mai avansate și raționale. Paralel cu investițiile efectuate pentru deschiderea unor noi exploatări și modernizarea celor vechi se trece la un regim de raționalizare a cheltuielilor auxiliare — printre care cele pentru transportul sării în diferitele sale forme de export — care de multe ori se ridicau la sume fabuloase. Intenția și necesitatea de a se trece la o exploatare mai sistematică a resurselor minerale de sare, a izvoarelor și fîntînilor de apă sărată este propagată și subliniată în tratate de specialitate care încearcă să aducă pe cale științifică aceleași argumente pe care Oficiul Superior al Sării le propaga prin rezoluții, rescripte sau patente oficiale. Nu întîmplător primele lucrări de specialitate care au încercat să prezinte dispunerea, compoziția, varietatea și bogăția de sare, necesitatea exploatării ei sistematice în toate formele existente, au apărut tot în veacul al XVIII-lea, odată cu sporirea interesului pentru valorificarea acestei bogății.

Samuel Köleseri, în studiul său *Achates et Transilvaniae* apărut în Ephemeridele Academiei Regale de cercetări naturale din Viena nr. IX—X din anul 1722, descrie noile descoperiri de minereu de fier și imensele cantități de sare aflate în Transilvania. O descriere a ocnelor de sare din Moldova este transmisă de lucrarea lui Dimitrie Cantemir *Descriptio Moldaviae* (Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae) încheiată în 1716, editată pentru prima dată la Hamburg în anul 1769.

---

[11] Lucrări cu caracter general despre această problemă: Eckhart F., *A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Maria Tereza korában*, Budapesta, 1922; Heckscher E., *Der Merkantilismus*, vol. I—II, Jena, 1932; B. Surdu, *Problema nașterii și caracterului manufacturilor de stat din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, în *Studii și Cercetări de Istorie*, 1956, VII, nr. 1—4, p. 103—117; K. Müller, *Siebenbürgische Wirtschaftspolitik unter Maria Theresia*, München, 1961 (în colecția *„Bücher der südostdeutschen Historischen Kommission"* vol. 9); S. Jordan, *Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert*, München, 1967 (în col. *„Bücher der Südostdeutschen Historischen Kommission"*, vol. 17, 1967.

[12] Surdu, B. *Liniile dezvoltării social-economice a Transilvaniei în sec. al XVIII-lea pînă la răscoala lui Horea*, în AIIC, III, 1960, p. 103—170; I. Moga, *Politica economică austriacă și comerțul Transilvaniei în veacul XVIII*, în *Scrieri istorice 1926—1946*, Editura Dacia, Cluj, 1973, p. 135—197.

În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea Transilvania a fost vizitată de profesorul de ştiinţe naturale de la Universitatea din Copenhaga, Martin Thrane Brünich, care şi-a expus cercetările făcute în această provincie, publicînd *Historische Nachricht von siebenbürgischen Salzgruben* şi *Kronstedt's Versuch einer Mineralogie,* Copenhaga şi Leipzig, 1770.

Revirimentul mineritului transilvănean în cea de-a doua jumătate a veacului al XVIII-lea este marcat şi de apariţia lucrării în care se urmăreşte a se face cunoscut multiplele avantaje care ar rezulta din schimbarea opticii faţă de mineralogie, faţă de exploatarea sării şi a celorlalte minerale utile. Ioan Fridwalszky, profesor de matematică la liceul din Cluj, pasionat colecţionar şi iubitor al ştiinţelor naturii[13], face cunoscut în lucrarea sa *Mineralogia Magni Principatus Transilvaniae* (Cluj, 1768), un mare număr de minerale şi fosile descoperite de el în Transilvania. Fridwalszky oferă deasemenea informaţii despre exploatarea sării la ocnele transilvănene, descriind sistemul de exploatare, mărimea şi numărul ocnelor. El a fost printre primii care au încercat — prin mijloace şi posibilităţi modeste — să treacă la folosirea chimică a unor materii prime vegetale şi animale, fiind în acelaşi timp preocupat şi de chimizarea sării.

O lucrare cu valoroase informaţii referitoare la exploatarea sării în Transilvania şi în provinciile învecinate aparţine consilierului cameral Johann Ehrenreich Fichtel, intitulată *Beytrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen,* Nürnberg, 1780. Prima parte o constituie un studiu despre fosilele descoperite de el în Transilvania, bogat ilustrat, partea a doua este un tratat privind exploatarea sării, care constituie în acelaşi timp o adevărată istorie a sării şi a ocnelor de sare din Transilvania. Lui Fichtel îi datorăm de altfel şi prima hartă a regiunilor cu rezerve de sare cuprinse între Ocnele Mari (de lîngă Rîmnic) şi Wieliczka (în Polonia)[14]. Izvor istoric de mare preţ, lucrarea lui Fichtel ne oferă cele mai precise date cu privire la exploatarea şi organizarea producţiei de sare. Parcurgînd paginile găsim informaţii cu privire la compoziţia şi categoriile de sare existente în Transilvania şi asupra tehnicii de exploatare, reflectînd stadiul de dezvoltare al forţelor de producţie, situaţie aproape identică cu salinele din Maramureş.

Contemporani cu Fichtel, Franz Müller von Reichenstein, inspector şef al Direcţiei miniere, metalurgice şi al salinelor din Transilvania, Baltazar Haquet, profesor de ştiinţe naturale la Lwow, Jens Esmark şi Karl Gottlieb Windisch au acordat la rîndul lor o atenţie deosebită resur-

[13] Activitatea lui prodigioasă în acest domeniu se reflectă şi în numeroase documente, din care rezultă că a fost de repetate ori solicitat în vederea trimiterii unor colecţii de minerale pentru cabinetele de mineralogie de la Pavia şi Milano şi în legătură cu descoperirea unor zăcăminte de cositor în Munţii Apuseni (Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond. *Tezaurariat Minier* (în continuare TM), an. 1771, doc. nr. 184; 1772, doc. nr. 924; 1774, doc. nr. 898.

[14] J. E. Fichtel, *Beytrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen,* Nürnberg, 1790, p. 26 (citat în continuare *BeytrMGS*).

selor de sare din Transilvania în cercetările efectuate. Esmark, interesat de Transilvania în special datorită descrierilor lui Ignaz v. Born[15] și Fichtel, a întreprins în anul 1794 o călătorie prin Ungaria, Transilvania și Banat. El a vizitat ocnele de la Turda și Ocna Dej, a cules informații despre mineralogia Transilvaniei pe care le expune apoi în lucrarea *Kurze Beschreibung einer mineralogischen Reise durch Ungarn, Siebenbürgen und das Bannat*, Freiberg, 1898. B. Haquet, după intense cercetări privitoare la daci și sarmați, este interesat în mod deosebit de izvoarele de apă sărată și de resursele de sare din nord-estul Transilvaniei, interes materializat în lucrarea *Über die Salzberge in Siebenbürgen und Galizien* (1794). K. G. Windisch, în monografia *Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen*, Pressburg, 1790, prezintă, pe comitate, bogăția metaliferă și salinară a Transilvaniei, cu mențiuni precise despre depozitele de sare și transportul ei, în special pe Mureș.

Raportul întocmit de Ritter von Schindler, administrator adjunct al salinelor și domeniilor din Galiția, în urma unei călătorii făcute în Transilvania cu scopul de a cerceta disponibilitățile de sare și posibilitatea extinderii acestor exploatări în special în zona dintre Ocna Mureș și granița cu Banatul, cuprinde ca rezultat al cercetărilor sale o serie de obiective dintre care se detașează o schiță a formațiunilor de sare din Transilvania, alegerea locului de exploatare a resurselor de sare etc.[16]. În urma prospecțiunilor făcute, Schindler acordă o atenție deosebită principiilor de exploatare a sării și experiențelor făcute pînă atunci în Transilvania și în mod deosebit mijloacelor și resurselor locale în vederea comercializării sării. Informațiile îngăduie constatarea că autoritățile erau deosebit de interesate în folosirea cît mai intensă a căilor fluviale și în special a transportului pe rîul Mureș, avînd în vedere cheltuielile reduse.

În 1826 Paul Partsch, custode adjunct al Cabinetului de mineralogie de la Viena, a vizitat Transilvania unde s-a oprit mai mult timp la ocnele de la Dej, Cojocna, Turda, Ocna Mureș preocupîndu-se de cele aflate în exploatare, pentru care a ridicat numeroase schițe și planuri topografice[17].

Directorul adjunct al Cabinetului regal de mineralogie din Paris, F. S. Beudant, în lucrarea *Voyage mineralogique et géologique en Hongrie pendant l'année 1818* (Paris, 1822) prezintă exploatările salinifere din Transilvania, pentru care întocmește și o hartă, fără ca acestea să stea în centrul preocupărilor sale.

---

[15] Ignaz Edler v. Born, născut la Alba Iulia, a fost din a. 1770 Consilier al Camerei aulice din Viena, în care calitate întreprinde călătorii de studii în Transilvania, a căror rezultat s-a materializat în cunoscuta lucrare *Briefe über mineralogische Gegenstände auf seiner Reise durch das Temesvarer Banat, Siebenbürgen, Ober-und Unterungarn*, Frankfurt und Leipzig, 1774.

[16] J. L. Neugeboren, *Geschichte über die Forschungen auf dem Gebiete der siebenbürgischen Mineralogie und Geognosie und die Literatur derselben*, în AVSL, N.F. 1861, p. 337.

[17] *Idem*, p. 341.

Tot la începutul secolului al XIX-lea întreprind călătorii de studii în Transilvania Ami Boué, membru al Academiei de Ştiinţe din Viena, şi Karl Lill von Lilienbach, inginer topograf la Wieliczka. Interesat direct de dispunerea ocnelor de sare din nord-estul Transilvaniei, Lilienbach face numeroase cercetări, „... cum de la Fichtel nu s-au mai întîlnit"[18], vizitînd salinele de la Ocna Mureş, Turda, Ocna Dej. În timpul acestei călătorii Lilienbach ţine un jurnal zilnic[19], care ne furnizează numeroase informaţii despre călătoria întreprinsă şi constatările făcute cu această ocazie.

Cercetările privind sarea şi izvoarele de sare continuă să preocupe pe cei care erau direct interesaţi în perfecţionarea sistemului de exploatare, dar atrage şi noi cercetători, îndeosebi prin dezvoltarea chimiei şi a altor ştiinţe, astfel că în sec. al XIX-lea numărul lucrărilor de specialitate creşte în mod considerabil. O contribuţie deosebită pentru publicarea acestor lucrări au adus cîteva periodice de specialitate ca: *„Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen"*, *„Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften"*, *„Archiv des Vereins für siebenbürgischen Landeskunde"*, *„Transilvania"*, *„Századok"*, *„Bányászati és Kohászati Lapok"* etc. în paginile cărora au apărut lucrări al căror subiect a fost descrierea resurselor de sare şi a mijloacelor ei de exploatare. Karl v. Zechentmayer[20], Daniel Czekelius[21], Eduard A. Bielz[22] sau Stefan Fangh[23] au fost preocupaţi în lucrările lor de dispunerea formaţiunilor salinifere din Transilvania. Kövári László şi Mosel Antal au abordat probleme de statistică[24], iar Fr. Prošepny[25] a întocmit un studiu destul de amplu despre geologia sării, cu o descriere a salinelor, subliniind bogăţia în sare a Transilvaniei, care o face una dintre cele mai interesante ţări din Europa. El afirma

---

[18] *Idem*, p. 339.

[19] Jurnalul lui Lilienbach a fost publicat şi tradus în limba franceză de Amie Boué în „Memoriile societăţii franceze de geologie", Tom. I, Paris, 1833, iar o copie a acestui jurnal aflată la Muzeul Brukenthal din Sibiu a fost publicată de J. L. Neugeboren în AVSL, N.F. II, 1857, p. 218—246 *(Geognostische Skizzen von Siebenbürgen. Auszüge aus dem Tagebuche eines reisenden Geognosten).*

[20] K. Zechentmayer, *Ansicht über die Formation der siebenbürgischen Salzlage*, în *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften*, I, 1850, p. 90—95.

[21] D. Czekelius, *Über die Verbreitung der Salzquellen und des Steinsalzes in Siebenbürgen*, în *Verhandlugen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften*, V, 1854, p. 39—56.

[22] E. A. Bielz, *Karte der Verbreitung der Salzquellen und des Steinsalzes in Siebenbürgen mit Rücksicht auf die geognostischen Verhältnisse des Landes*, Sibiu, 1854.

[23] St. Fangh, *Gebirgsformationen in Siebenbürgen*, în *Transilvania* (Periodische Zeitschrift für Landeskunde), I, p. 253—260.

[24] Kövári L., *Sóbánya statistikájához*, în *Hetilap*, 1852, nr. 9—10; Mosel A *Földismei és államrajzi adatok az erdélyi és kir. sóbányászatról, 5 átnézetben*, în *Magyar Orvosok és Természetvizsgálok*, X, 1865.

[25] Fr. Pošepny, *Studien aus dem Salinengebiet Siebenbürgen*, în *Jahrbuch der k.k. geologischen Reichsanstalt* Wien, 1867, XVII; despre viaţa şi activitatea lui Pošepny, vezi, J. Majer, în *SbornikNTM*, Praha, 14, 1975, p. 139—157.

încă pe atunci că dezvoltarea acestei ramuri extractive, alături de marile bogății metalifere, „vor duce la formarea unei țări cu o înaltă industrie"[26]. În descrierea făcută ocnelor de la Praid, Ocna Dej, Turda, Ocna Mureș, Pošepny prezintă pe lîngă foarte multe informații cu caracter tehnic și anumite date privind vechimea exploatării și evoluția istorică a tehnicii de exploatare a sării, aducînd — ca și prin intermediul altor lucrări[27] — o contribuție însemnată la istoria mineritului din Transilvania.

Preocupări asemănătoare de editare a unor studii privitoare la resursele de sare, la istoricul, funcționarea și organizarea ocnelor din Moldova, Țara Românească și Maramureș se remarcă la Alexandru Obreja[28], Florian Dianu[29], Gheorghe Ghibănescu[30], Pásztor Lajos[31], I. Mihalyi[32], Constantin Broșteanu[33].

O analiză a problemelor juridice pe care le-au ridicat salinele din Transilvania în evul mediu s-a făcut într-un studiu al lui Ivanyi Béla prin publicarea a două statute medievale[34]. Un studiu monografic dedicat problemei evoluției dreptului regalian a sării în Ungaria aparține lui Paulinyi I., care, spre deosebire de alți autori[35], susține apariția acestuia în Transilvania abia în veacul al XIV-lea[36].

Istoricul metodelor de exploatare a resurselor de sare a fost reconstituit, pe baza unei documentații istorice modeste, de inginerul M. Stamatiu[37]. V. Motogna[38] face o asociere între frecvența izvoarelor istorice din Transilvania în cursul evului mediu și exploatarea sării, prin care încearcă să dovedească vechimea și importanța pe care a avut-o sarea în decursul istoriei. Istoriografia privind istoria exploatării sării

---

[26] Fr. Pošepny, *op. cit.*, p. 475.

[27] Idem, *Eine Bergmaschine aus dem zweiten Jahrhundert und einige gleichzeitig gefundene Gegenstände*, în *Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen*, XVI, 20, 1868, p. 153—154; 165—168.

[28] Al. Obreja, *Ocnele Moldovei* (publicat de T. Codrescu la sfîrșitul ediției din 1852 a lucrării lui N. Suțu „Notițe statistice asupra Moldovei", Iași, p. 148—180).

[29] Fl. Dianu, *Salinele române. Studiu tehnic și economic*, București, 1886.

[30] Gh. Ghibănescu, *Tîrgu Ocna, studiu istoric*, în *Arhiva Societății Științifice și literare*, Iași, II, 1890—1891, p. 627—28.

[31] Pásztor Lajos, *A deésaknai sóbányak története és a Józsefbánya jelenlegi pusztulása*, Budapesta, 1888, VI+49 p.

[32] I. Mihalyi, *Diplome Maramureșene*, Sighet, 1900.

[33] C. Broșteanu, *Salinele noastre. Studiu istoric, juridic și economic asupra exploatării salinelor și monopolului sării la Romani și Români* (723 a. Crist. — 1900 d. Crist.) *după documente literare, epigrafice și economice*, București, 1901, 890 pag.

[34] Iványi Béla, *Ket középkori sóbányak statutus*, în *Századok*, 1911, p. 10—30; 98—113; 187—195.

[35] Paulinyi I., *A soregale kialakulása Magyarországon*, în *Századok*, 1923, p. 646.

[36] Idem, p. 628—629.

[37] M. Stamatiu, *Exploatarea sării. Situația actuală*, București, 1929; *Problema dimensionării camerelor de exploatare la minele de sare din România*, București, 1939.

[38] V. Motogna, *Ocnele de sare din Transilvania și istoria medievală a românilor*, în *Studii și cercetări de istorie*, Iași, vol. XVIII, 1943, p. 126.

pe cuprinsul României a fost îmbogăţită în deceniul al treilea şi al patrulea cu două monografii semnate de T. G. Bulat[39] şi A. Nemeşiu[40].

Lucrările apărute în ultimele trei decenii au îmbogăţit istoriografia privind exploatarea sării pînă în veacul al XVIII-lea cu cîteva micromonografii sau studii de analiză a unor aspecte mai puţin tratate în cele cîteva lucrări cu caracter istoric înşirate mai sus, fiind elaborate pe baza unei metologii noi şi prin utilizarea fondurilor arhivistice neglijate în cursul cercetărilor anterioare. În cîteva din aceste studii s-au abordat pentru prima dată şi situaţia socială a lucrătorilor de la salinele din Transilvania şi Maramureş şi din celelalte ţări române, aspect cu totul neglijat în tratatele cu caracter mineralogic sau în rapoartele vremii, care urmăreau mărirea producţiei de sare şi obţinerea unor beneficii. Dintre acestea, studiul lui Al. Doboşi[41] referitor la exploatarea sării în Transilvania în veacurile XIV—XVI şi studiul lui Gh. Ungureanu[42] privitor la exploatarea ocnelor din Moldova ne oferă, pe baza unui material arhivistic, în cea mai mare parte inedit, ştiri detaliate în legătură cu vechimea, organizarea şi funcţionarea cămărilor de sare din aceste două provincii. În aceeaşi măsură ne oferă date preţioase studiile lui V. Mihordea[43], C. Cuciuc[44], A. Ilieş[45], D. Vitcu[46] sau I. Şuta—A. Ilieş[47] iar P. Mureşan este preocupat de studierea sub aspect istorico-etnografic a salinelor de la Ocna Dej[48].

O sinteză a preocupărilor miniere de-a lungul veacurilor, apărută în urmă cu cîţiva ani sub semnătura lui N. Maghiar şi Şt. Olteanu[49], cuprinde în paginile sale şi o istorie a exploatării sării. Lipsită însă de

---

[39] T. G. Bulat, *Ocnele de sare din Moldova. Organizarea şi producţia lor în 1810*, în Arhivele Basarabiei, an. X, nr. 1—4, 1938.

[40] A. Nemeşiu, *Monografia salinei Tg. Ocna. Studiu geologic şi tehnic*, 1943.

[41] Al. Doboşi, *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în evul mediu* (sec. XIV—XVI), în *Studii şi Cercetări de Istorie Medie*, II, 1957, p. 125—166.

[42] Gh. Ungureanu, *Rufetul ocnelor din Moldova şi revolta şavgăilor în 1843*, în *Studii şi Materiale de Istorie Modernă*, I, 1957, p. 109—137.

[43] V. Mihordea, *Arendarea vămilor şi a ocnelor din Ţara Românească la 1830*, în *Studii, Revistă de istorie*, 1958, 11, p. 145—149.

[44] C. Cuciuc, *Frămîntările rufetaşilor de la salinele de la Tg. Ocna în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Studii şi Articole de Istorie*, 1968, 12, p. 123—134.

[45] A. Ilieş, *Ştiri în legătură cu exploatarea sării în Ţara Românească*, în *Studii şi Materiale de Istorie de Medie*, 1, 1956, p. 155—194.

[46] D. Vitcu, *Arendarea ocnelor în Moldova sub regimul Regulamentului Organic* (1832—1862), în *Anuar. Institt. Ist. Arheol.*, Iaşi, IX, 1972; p. 29—80; idem, *Exploatarea sării în Moldova pînă la 1828*, în *Anuar. Inst. Ist. şi Arheolog.* Iaşi, XI, 1974, p. 7—36.

[47] I. Şuta, A. Ilea, *Aspecte privind exploatarea şi valorificarea sării în Maramureş şi Bihor în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea*, în *Lucrări Ştiinţifice*, Oradea, 2, 1968, p. 305—308.

[48] P. Mureşan, *Aspecte etnografice din exploatarea sării în trecut la Ocna Dej*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, pe anii 1962—1964*, Cluj, p. 387—419; *Zur Verwendung von „Maschinen" im feudalen Zeitalter bei der Salzausbeutung in Ocna Dej*, în *Zeitschrift für Ethnologie*, vol. 98, 2, 1973, p. 291—294.

[49] N. Maghiar, Şt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1973; cf. Recenzia în AIIAC, XVII, 1974, p. 320—329.

o informație precisă și de documente inedite, lucrarea nu poate fi utilă cercetărilor din acest domeniu.

O contribuție însemnată la îmbogățirea datelor privitoare la exploatarea, transportul sau comercializarea sării în Transilvania și Maramureș, prin abordarea unor aspecte mai puțin sau aproape de loc cercetate pînă în prezent au adus istoricii și cercetătorii clujeni Ștefan Pascu[50], Alexandru Neamțu[51], Ileana Bozac[52], L. Vajda, M. Mirel[53] și Alexandru Magyari[54]. Documentația arhivistică care a constituit baza de cercetare a acestor autori, păstrată în mare parte la Arhivele Statului Cluj-Napoca, se pretează unei investigații mai complexe, în unele cazuri chiar exhaustive, în urmărirea altor aspecte legate de istoria sării. Pentru Transilvania, deși arhivele marilor ocne de sare s-au pierdut, informații prețioase ne oferă arhiva Tezaurariatului Minier, Arhiva Oficiului Minier Superior Zlatna și aceea a Direcției Miniere. Tezaurariatul Minier, instituție centrală alături de Camera aulică, Guberniu sau Tabla regească, funcționa cu două secții, acestea avînd oficii subordonate după categoria veniturilor pe care le administra: Tezaurariatul Cameral (cu reședința la Sibiu), care administra veniturile sării *(Perceptoratus Salis)* tricesimale *(Officia tricesimalia)* etc., și Tezaurariatul monetar și minier (cu reședința la Zlatna), care avea în subordine Oficiile de schimb ale aurului, topitoriile, Oficiul silvic, administrația domeniilor montanistice (Zlatna, Hunedoara) etc.

Prin înființarea unor comisii centrale camerale, în cadrul Tezaurariatului se coordona întregul minerit transilvănean; exploatarea sării avea în frunte un perceptor salinar căruia i se subordonau toate ocnele de sare aflate în exploatare: Ocna Dejului, Ocna Sibiului, Cojocna, Sic, Turda, precum și depozitele de sare de la Șimleu, Aleșd, Hunedoara.

În anul 1746 se înființează Tezaurariatul Montan și Monetar *(Thesaurariatus in Montanisticis et Monetariis)* care avea menirea unei cît mai bune administrări și coordonări a mineritului și al baterii monedelor. O nouă organizare are loc începînd cu anul 1764, cînd ia ființă Direcția pentru problemele mineritului cu sediul la Zlatna, pentru ca peste cîțiva ani, printr-o hotărîre a Curții de la Viena, această Direcție să fie desființată, locul ei fiind luat de Direcția Superioară Minieră și înființarea la Zlatna a Oficiului Minier Superior, care avea în subordine opt circumscripții miniere (cele cu reședința la Zlatna, Brad, Băița, Abrud, Pianul de Sus, Rodna, Rimetea și Baia de Criș).

---

[50] Șt. Pascu, *Aspecte din situația și lupta maselor populare din Maramureș în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Studii*, X, 1957, 2, p. 127—136.

[51] Al. Neamțu, *Organizarea și exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în sec. al XVIII-lea*, în AIIAC, XVI, 1973, p. 43—75.

[52] I. Bozac, *Școlile de la salinele din Transilvania la sfîrșitul veacului al XVIII-lea*, în *AIIC*, III, 1960, p. 281—294.

[53] L. Vajda, M. Mirel, *Date privind situația și revendicările economice ale minerilor din salinele transilvănene*, în *Acta Musei Napocensis*, III, 1966, p. 271—290.

[54] A. Magyari, *Date privitoare la istoria comerțului cu sare în Transilvania*, în *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai" Cluj*, Series Historia, 1967, fac. 1, p. 27—35.

Oficiul Minier Superior de la Zlatna *(Ober Berg-Amt)*, de care aparţineau şi problemele privind exploatarea sării funcţionează pînă în aprilie 1787 separat de Tezaurariatul montanistic din Sibiu. La acea dată ele se unesc formînd o singură instituţie: Inspectoratul Minier Superior şi Salinar cezaro-crăiesc *(K.K. Ober Inspektoratamt)* care activează pînă la anul 1795, cînd ia fiinţă Administraţia Superioară Montanistică şi Monetară. În anul 1797 Administraţia superioară îşi încetează activitatea reînfiinţîndu-se Tezaurariatul minier[55]. Cu toate că au existat numeroase schimbări în structura acestei instituţii, Arhiva Tezaurariatului minier oferă cercetătorului, prin perfecta evidenţă pe care o are, posibilitatea unei informări temeinice şi în acelaşi timp rapide, asupra documentelor pe care le deţine. Cele mai importante dintre acestea se referă în mod firesc la minerit: exploatarea şi prelucrarea aurului, a fierului, a argintului şi mai tîrziu a cărbunelui şi a altor metale şi minerale utile printre care şi sarea; dar în acelaşi timp şi la exploatarea pădurilor, administrarea domeniilor fiscale etc.

Pentru studierea perioadei abordate, în special a anilor 1701—1794, informaţii importante cuprinse într-o singură „arhivă" ne oferă culegerea de regeste intitulată *Chronologia Rei Cameralis Marmaticae*[56]. Ea a fost întocmită în primii ani ai veacului al XIX-lea (încheiată la 15 februarie 1805) de Franciscus Réti *(„Huius que compilator ipse Manu propria scripsit Franciscus Réti, Registrator . . .)* pe baza documentelor existente la Oficiul sării de la Coştiui pînă la acea dată. Manuscrisul se păstrează la Arhivele Statului din Cluj-Napoca[57].

---

[55] Datele privitoare la Tezaurariatul minier al Transilvaniei ca for administrativ au fost redactate pe baza instrumentelor de evidenţă şi a documentelor din fondul arhivistic cu acelaşi nume păstrat la Arhivele statului Cluj-Napoca.

[56] Franciscus Réti a redactat manuscrisul în funcţia de „registrator", în al 36-lea an de serviciu. Se pare că se trage dintr-o familie de vechi funcţionari camerali, dacă îl putem considera drept un descendent al lui Zajzon Rety, raţionalistul curiei de la Sighet şi al Salinei de la Coştiui, încă pe la sfîrşitul veacului al XVII-lea. Cel din urmă apare atestat într-o listă de martori (1684 — Făgăraş) care trebuiau să depună mărturii asupra modului de îndeplinire al îndatoririlor care îi reveneau lui Alvinczi Peter (Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond, Colegiu reformat Tg. Mureş, [pachetul] fam. Alvinczi, Transuptional, pachet 6 din 1684.

[57] Primele 4 fascicole scrise în limba latină, reprezintă partea narativă a cronicii; un istoric al Maramureşului şi al ţinuturilor învecinate, încadrat destul de artificial în istoria lumii, începînd chiar cu perioada antică. Construcţia cronologică pare totuşi destul de sistematică. Pe lîngă autorii cunoscuţi ai unor „Istorii" sau „Geografii" (inclusiv ai unor tratate de mineralogie sau minerit), autorul cronicii s-a străduit să se documenteze şi din alte surse: „consultatione Parochias dotasse, quodque inauditum; omnem ruralem" printre care menţionează cele de la parohiile de la Rozavlea, Cîmpulung pe Tisa şi Sighet. *Ad I-mam Rei Cameralis Marmaticae Epocham (post conditum seu Orbem Generaleque Diluvium, usque a Nato Christo Domino saeculi primi finem)* descrie bogăţia în sare a subsolului pe baza unor informaţii preluate de la Buffon, Delius, Henricus, Fridwalszky, Fichtel, Born, Emmerling ş.a. şi istoria Maramureşului înainte şi după romani, în cea mai mare parte după *Transilvania* lui Benkö, *Ad II-dam Rei Cameralis . . . (ab initio saeculi secundi per saecula novem, usque tempora Divi Stephani primi regis Hungariae)* este o încercare de prezentare a evenimentelor politice şi a bogăţiilor

În afara acestor fonduri (Tezaurariatul Minier, Oficiul Minier Superior și valoroasa „monografie" a salinelor de la Coștiui) date prețioase privind sarea oferă arhivele comitatelor, scaunelor sau orașelor din Transilvania. Fonduri arhivistice ca: Scaunul Arieș, Comitatul Turda, Comitatul Crasna sau Primăria orașului Dej, Primăria orașului Bistrița, păstrate la Arhivele Statului din Cluj-Napoca, cuprind numeroase știri referitoare nu numai la exploatarea propriu-zisă a sării în principalele ocne, ci și numeroase informații privind producerea și livrarea celor necesare bunului mers al activității în aceste ocne, știri privitoare la transportul sării pe apă și pe uscat și asupra măsurilor luate pentru ușurarea, urgentarea și asigurarea periodicității acestui transport.

Numărul foarte mare de izvoare nu ne mai permite abordarea acestui proces al exploatării sării în întreaga lui problematică și multiplele sale implicații de ordin social-economic sau de altă natură, ci ne obligă — în limitele spațiului disponibil — să ne rezumăm la prezentarea pe baza unor date noi, a principalelor aspecte legate de producerea (obținerea) sării. Analiza producției de sare din veacul al XVIII-lea, atît în Transilvania cît și în Maramureș, urmărește în primul rînd reliefarea saltului calitativ pe care l-a înregistrat la mijlocul acelui veac tehnica de exploatare a sării în contrast cu veacurile anterioare și în comparație cu nivelul atins la salinele din Moldova și Țara Românească[58]. Creșterea productivității salinelor și a producției de sare, care s-au realizat ca rezultat firesc al progresului tehnic, este ilustrat sugestiv cu date privind producția de sare la diverse ocne sau în ansamblu în cele două mari regiuni producătoare de sare, Transilvania și Maramureșul. Alte date statistice, semnalate pentru prima dată, au menirea să ilustreze rolul și locul celor două provincii în producția și desfacerea sării în competiție cu alte regiuni cunoscute în veacul al XVIII-lea ca mari producătoare de sare (Wieliczka, Sóovár etc.).

Informațiile izvoarelor amintite sînt întregite în mod armonios de cîteva documente cartografice, care au menirea să ilustreze cît mai sugestiv anumite laturi și aspecte legate de procesul de producție și să-l introducă pe cititor în „tainele" muncii subterane din cadrul salinelor transilvănene, familiarizîndu-l cu o serie de detalii referitoare la aspec-

---

minerale și metalifere în perioada migrației, concepută după Hübner, Köleséri, Benkö ș.a. De remarcat un tabel privind *„termini technici"*, care însă anticipează nivelul tehnic admisibil pentru perioada tratată; *Ad III-am Rei Cameralis... (ab exordio saeculi undecimi sub regibus Hungariae usque dimidium saeculi decimi sexti)*, reprezintă o înșirare a domeniilor regilor unguri după Szirmay, Pray și Lampe, cu foarte puține informații referitoare la salinele din Transilvania și Maramureș. La pag. 87 se reproduce după raportul lui Werner și Bornemisza din 1541 *„Generalis articuli, juxta quas, Marmaticam Salis Fodinalis Manipulationem cum Transilvanica in coordonatione olim aequali substisse colliminare est"; Ad IV-tam Rei Cameralis... (a dimidio saeculi XVI-ti sub Principus Transilvaniae usque finem saeculi decimi septimi)* relatează în ordine cronologică evenimentele politice din Transilvania, fără nici o însemnare mai importantă în legătură cu salinele maramureșene în perioada Principatului.

[58] Cf. A. Ilieș, D. Vitcu, *op. cit.*

tul general al unei ocne de sare cu toate anexele ei edilitare şi administrativ-economice. O anumită categorie de documente cartografice au menirea să ajute la reconstituirea reţelei de drumuri şi a căilor de comunicaţie care făceau legătura între marile centre producătoare de sare — printre care se enumerau şi Transilvania şi Maramureşul — şi piaţa de desfacere, legătură ce s-a realizat prin intermediul oficiilor de sare, care vor fi prezentate împreună cu tot ceea ce se referă la transportul, desfacerea şi comercializarea sării, într-un studiu analitic-descriptiv aparte.

În munca de reorganizare a mineritului iniţiată de stăpînirea habsburgică instituirea şi trimiterea în Transilvania şi Maramureş a unor comisii, care să cerceteze posibilităţile de exploatare a solului au constituit primele măsuri, o atenţie, dacă nu chiar deosebită, aşa după cum s-a acordat schimbării aurului şi producerii mercuriului a revenit exploatării sării. Încă în anul 1695 o comisie a Camerei Aulice vieneze avîndu-l în frunte pe consilierul Carl Gottlieb şi pe unul din secretarii Camerei Aulice, Georg Anton Ferschner, împreună cu alţi funcţionari, vizitează Transilvania pentru a cunoaşte situaţia mineritului în special pe acea a minelor de aur şi argint. Un raport[59] al acestei comisii în care pe lîngă descrierea minelor de aur, mercur şi cinabru din Transilvania, se face şi o relatare amplă despre ocnele de sare de la Dej, Ocna Sibiului, Turda, Cojocna şi Sic a fost înaintat Camerei Aulice la 23 august 1695 din Baia Mare. Din relatarea făcută de către comisie asupra stării vechilor ocne din Transilvania se desprinde intenţia acesteia de a furniza date privind situaţia existentă în acel moment în vederea luării unor măsuri care să ducă la îmbunătăţirea activităţii desfăşurate la aceste ocne. O altă comisie, trimisă la cîtva timp după aceea în Transilvania, îşi încheie cercetările făcute printr-un raport[60] înaintat din Alba Iulia la 25 octombrie 1699 Camerei Aulice. Raportul prezintă într-o formă concisă şi clară numeroase date privind exploatările aurifere de la Abrud, Zlatna şi Trestia, starea lor funcţională şi cauzele principalelor neajunsuri observate la aceste exploatări miniere. În acelaşi timp raportul consemnează, după vizitele făcute la diverse ocne, o situaţie „cum nu se poate mai proastă", pentru care erau necesare în primul rînd reglementări în privinţa unei bune organizări şi administrări, dar şi severe măsuri pentru împiedecarea vînzării clandestine a sării. Se pare că rapoartele acestor comisii — deşi au prezentat starea precară în care se aflau ocnele din Transilvania — nu au putut fi luate prea mult în considerare, deoarece reclamau investiţii costisitoare şi oricum exploatarea sării era favorizată faţă de cea a altor minerale, în primul rînd prin prezenţa rezervelor de sare, în general, sub formă de masive apreciabile ca lungime şi grosime[61]. De altfel diferite măsuri luate de austrieci în această

[59] T.M., an. 1695, doc. nr. 1, fila 13—16.
[60] Idem, an. 1704, doc. nr. 42.
[61] M. Stamatiu, *op. cit.*, p. 3.

perioadă[62] au avut ca obiectiv primordial ramura extractivă metaliferă, fenomen amplificat în cea de-a doua jumătate al veacului al XVIII-lea cînd Curtea din Viena s-a văzut nevoită să renunțe la una din provinciile ereditare, Silezia (1764), principala regiune minieră de pînă atunci. Prin această pierdere Transilvaniei i-a revenit cu atît mai mult menirea importantă în economia fiecărei țări: producerea metalelor nobile, a aramei, a fierului ș.a.

Semnele destrămării orînduirii feudale, ca urmare a apariției și dezvoltării în sînul ei a elementelor capitaliste, sînt evidente și în industria extractivă din Transilvania în cea de-a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Concomitent cu alocarea de fonduri pentru deschiderea unor noi exploatări se remarcă dezvoltarea tehnicii miniere prin generalizarea unor mijloace perfecționate. Forța de muncă salariată crește numeric tot mai mult în detrimentul celei bazate pe munca iobagilor. Prefaceri deosebite, în comparație cu sfîrșitul veacului al XVII-lea se pot remarca și în exploatarea sării, care rămîne una din sursele principale de venit ale Tezaurariatului montanistic.

Producția și valorificarea sării a devenit monopol de stat, fapt care a ușurat exploatarea intensivă a acestui mineral. Fichtel a exprimat în modul cel mai plastic valoarea și importanța sării pentru economia imperiului: „Sarea poate înlocui cu ușurință renumitul aur al acestei țări [Transilvania]... ea umple cu mult mai mult sacii [vistieriei] statului decît însăși exploatarea aurului"[63].

Așa după cum reiese din rapoartele înaintate Camerei aulice, sarea se exploata la sfîrșitul veacului al XVII-lea și în prima jumătate a veacului al XVIII-lea aproximativ în aceleași localități: Turda, Ocna Dej, Cojocna, Ocna Sibiului, Sic și Praid. În Maramureș sarea se exploata la Coștiui, Rona de Sus și de Jos, Slatina și Cîmpulung (ambele pe Tisa) și Bocicău. Din datele furnizate de Mathias Franz și Johann Christian, controlor superior la Baia Mare[64], putem constata că la Ocna Dejului, la începutul veacului al XVIII-lea sarea se extrăgea numai din două ocne, la care lucrau un număr de 50 de tăietori de sare; la Turda se extrăgea sarea dintr-o singură ocnă cu 24 de tăietori de sare iar la Ocna Sibiului la cele două ocne de sare aflate în exploatare lucra un număr redus de tăietori (15) din cauza apelor de infiltrație pătrunse pînă la stratul de sare. Tot în această perioadă la Cojocna se aflau în exploatare 3 ocne, dar din cauza lipsurilor pe care le întîmpinau la una din ocne lucrau numai 10 tăietori, ceilalți trebuind să-și cîștige mijloacele de trai pe alte căi; iar la Sic, la ocna aflată în exploatare, lucra un număr de 25 tăietori de sare.

La începutul veacului al XVIII-lea la ocnele din Transilvania și Maramureș sarea exploatată în vederea comercializării, deși destul de

---

[62] Cf. B. Surdu, *Liniile dezvoltării social-economice a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea pînă la răscoala lui Horea*, în AIIC, III, 1960, p. 103—163.

[63] *BeytrMGS*, p. 5—6.

[64] T.M., an 1695, doc. nr. 1, fila 13—16.

însemnată calitativ, nu a putut aduce statului beneficii pe măsura pretenţiilor, aceasta datorită faptului că o parte din exploatarea sării a fost concesionată acelora, care prin plătirea unei sume de bani arendau pe o perioadă de timp exploatarea şi comercializarea sării. Habsburgii au trecut la administrarea directă a ocnelor de sare prin funcţionarii de stat. Astfel, pentru a mări producţia de sare, s-a trecut în primul rînd la reorganizarea sistemului administrativ al ocnelor, impunîndu-se un control riguros prin efectuarea de inspecţii periodice, prin conscrierea periodică a cantităţilor de sare, prin mărirea numărului lucrătorilor din ocne şi a aparatului administrativ. Pentru buna supraveghere a exploatării ocnelor de sare au activat în continuare vechile cămări de sare *(Camera salium)* care se vor transforma cu timpul în oficiile de sare, diferenţiate la rîndul lor în oficii pentru exploatarea sării, oficii de transport sau oficii de percepere a sării[65].

Oficiile din Transilvania au fost subordonate Tezaurariatului cameral, de la care porneau şi la care soseau toate ordinele şi rapoartele legate de exploatarea sării. În Maramureş, aşa cum reiese din *Chronologia Rei Cameralis Marmaticae,* cămările de sare au depins direct de Camera aulică din Viena, începînd cu primii ani ai veacului al XVIII-lea şi pînă la 1743, dată la care administraţia salinelor din Maramureş a trecut sub conducerea Camerei regale cu sediul la Bratislava. La 1 iunie 1775 se produce o reorganizare a administraţiei salinelor, pentru ca la 1 noiembrie 1785 toate oficiile miniere să fie subordonate Oficiului Superior al Salinelor de la Sighet, dependent de Inspectoratul monetar şi minier de la Baia Mare, respectiv Camerei aulice de la Viena. Mai tîrziu (prin sec. XIX) s-au înfiinţat Direcţii miniere superioare pentru exploatarea sării: una cu sediul la Ocna Mureş, pentru Transilvania şi una la Rona de Sus, pentru Maramureş[66]. Pentru controlul permanent al producţiei de sare, al lucrătorilor din ocnele de sare s-a organizat un aparat funcţionăresc foarte numeros[67]. Funcţia cea mai importantă o avea perceptorul sării *(Salz-Einnehmer),* care se îngrijea în permanenţă de desfăşurarea în condiţii cît mai bune a întregului proces de valorificare a sării. Acesta era ajutat de un controlor superior *(Gegenhändler),* iar pe lîngă aceştia mai existau secretari, intendenţi, cîntăritori, socotitori, normatori, controlori, casieri, vameşi, curieri pentru corespondenţă, supraveghetori ai transporturilor şi paznici *(Salzspurien- und Salzbrunnenwächter)* care erau angajaţi pentru paza sării aflată la suprafaţă sau a izvoarelor sărate. Funcţii importante aveau aşa numiţii căpitani *(Salzhauerkapitain),* juzii *(Salzhauerrichter)* şi decanii *(Dekanen),* cu rol de supraveghere a procesului de extracţie şi de transport al sării; judele decidea în cazul plîngerilor mai mărunte ale tăietorilor de sare, decanul era investit cu

[65] *Calendarium novum ad annum 1814 in usum M. Principatus Transilvaniae et Partium adnexarum,* Cluj, Typis Lycaei Regii, p. 153.

[66] Szatmári B., *Sóbányászat,* în *Az 1896 évi ezredéves kiállitás eredménye. Bányászat, Kohászat Ipar,* Budapesta, 1898, p. 150.

[67] Despre personalul oficiilor de sare şi obligaţiile acestora, vezi *BeytrMGS,* p. 92—93; Al. Neamţu, *op. cit.,* p. 49—51.

funcția de a urmări în permanență modul de respectare a regulilor și ordinelor privind munca în ocnă. Pe lîngă preoți, care erau aduși încă din primele etape de organizare al unei exploatări pe lîngă ocne, apar și anumiți funcționari specializați și chiar și personal sanitar. Astfel întîlnim învățători[68], chirurgi, precum și așa numiții geometri (*Markscheider;* care într-o accepțiune mai largă poate fi identificat cu un inginer minier)[69]. Ei se ocupau cu supravegherea mersului exploatării, cu detalii tehnice privitoare la modul de extragere a sării.

Pe lîngă categoriile deja semnalate la ocnele din Transilvania, în Maramureș se mai întîlnesc și alte categorii de salariați, al căror număr era ceva mai ridicat datorită particularităților compoziției stratului salinifer. Pentru transport și încărcat se întrebuințau așa numiții *Stürzer, Karnläufer* iar pentru separarea și scoaterea sării mărunte și a blocurilor de sare: *Leichtbuben, Klauberbuben* și *Stücksalzführer*. Tot pentru mărirea productivității muncii și organizarea cît mai rațională a resurselor materiale și umane se recrutau din rîndul tăietorilor de sare tineri care să urmeze școli miniere sau chiar Academia montanistică. Acești tineri puteau să ocupe funcții importante în administrarea ocnelor și în lucrările de exploatare propriu-zisă, dar numai după un anumit stagiu de practicant, primind în această perioadă și un salariu. Într-un ordin dat de Guberniu în privința practicanților, se specifica scopul pentru care trebuiau să urmeze stagiul de practică și anume „pentru a cunoaște modul de desfășurare a activității în ocne și în primul rînd să-și cîștige o bună practică"[70]. Depinzînd — de multe ori din cauza cheltuielilor neprevăzute, determinate în special de mărirea bugetului militar — de alocațiile pe care le făcea statul, mulți practicanți nu mai beneficiau de salar[71] fiind nevoiți să-și înceteze activitatea sau în cel mai bun caz să lucreze mari perioade de timp fără salariu.

Toți acești funcționari trebuiau să locuiască la ocne, avînd astfel obligația și totodată posibilitatea să supravegheze permanent procesul de producție. În ceea ce privește lucrătorii care activau direct în ocnă sau în afara ei, în această perioadă distingem două categorii: prima formată din țărani iobagi și alta, din lucrători propriu-ziși, băștinași sau aduși din altă parte. În general țăranii iobagi erau întrebuințați la muncile auxiliare: la tăierea lemnelor necesare pentru armarea puțurilor și a galeriilor sau pentru confecționarea plutelor, la unele munci în ocnă, la cărăușia materialelor necesare ocnelor, la transportul sării de la locul de extracție pînă la locul de depozitare. Dacă munca pe care o efectuau în cadrul robotei depășea aceste obligații, cantitatea suplimen-

[68] Vezi, supra, nota 52.

[69] Cf. *Chronologia Rei Cameralis Marmaticae* (citat în continuare *ChronRCM),* 1740/1753; 1770/4766; 1774/5172; Arh. Stat. Buc., Colecția Microfilme, R.S.C., rola 43, nr. 54; *Calendarium novum* ..., p. 153.

[70] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond: *Comitatul Crasna,* administrative, an. 1791, doc. nr. 17.

[71] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond: *Scaunul Arieș,* administrative, an. 1795, doc. nr. 309.

tară era plătită, dar cu un preț foarte mic în comparație cu eforturile depuse, la acestea adăugîndu-se abuzurile săvîrșite de slujbașii camerali.

Extracția propriu-zisă a sării, tăierea bolovanilor sau cum li se mai spunea, a grunjilor de sare, era făcută de tăietorii de sare, băștinași sau străini, aduși special în acest scop. Alături de ei întîlnim și alte categorii de meseriași: fierari, dulgheri, lumînărari, frînghieri, cărbunari, aflați și ei sub conducerea și supravegherea continuă a cămărașului. Acești lucrători erau angajații permanenți ai ocnelor beneficiind de un salariu precum și de anumite produse alimentare. De multe ori însă era necesară forță de muncă suplimentară, mai ales cu ocazia lucrărilor de deschidere a unei noi exploatări sau dacă se iveau impurități în rezerva de sare. La Ocna Mureșului la doi ani după deschiderea primelor două ocne se simțea încă nevoia de brațe de muncă, astfel că numeroase ordine guberniale trimise comitatelor sau scaunelor cer să fie recrutați muncitori zilieri care să se angajeze la ocne cu o plată zilnică de pînă la 15 creițari[72]. Avînd în permanență nevoie de brațe de muncă pentru ca procesul de producție să se desfășoare fără întrerupere, cămările de sare s-au bucurat întotdeauna de sprijinul proprietarilor lor, regi, principi apoi Curtea vieneză, care au acordat încă din veacurile XIV—XV o seamă de privilegii păstrate pînă mai tîrziu: dreptul de cîrciumărit, dreptul de azil ș.a. Aceste s-au păstrat, așa cum rezultă dintr-un document de la începutul secolului al XIX-lea, pînă în veacul al XVIII-lea, cînd un tăietor de sare este eliberat sub chezășie de către cămărașul său cu condiția să lucreze mai departe în ocnă[73]. Tot așa, încă din vechime, cămărașul avea pe lîngă rolul său de conducere al cămărilor de sare și atribuții judecătorești, lucru pe care se pare că Guberniul este nevoit să-l recunoască și să-l readucă la cunoștința comitatelor sau a scaunelor pe teritoriul cărora funcționau cămări de sare. Prin porunca gubernială nr. 9098 din 18 octombrie 1799, adresată Scaunului Arieș, Guberniul face cunoscut că soluționarea pricinilor iobagilor fiscali aparținători cămării de sare va fi făcută în primul rînd de funcționarii de la cămări[74].

Producerea de cît mai multă sare fiind scopul urmărit, au fost luate o serie de măsuri privind îmbunătățirea tehnicii de exploatare, analiza rentabilității metodelor folosite ș.a.m.d. O primă măsură, stabilită după trimiterea unor comisii la fața locului, a fost deschiderea de noi ocne, pe lîngă cele existente și trimiterea unor specialiști pentru remedierea ocnelor aflate în exploatare.

Urmărind prin intermediul documentelor[75] pe o perioadă de cîțiva ani activitatea depusă de unul din specialiștii Oficiului Minier Superior de la Zlatna, Franz Anton Legat — asesor și topograf principal al acestui oficiu — putem remarca interesul deosebit acordat de autorități

[72] Idem, an. 1793, doc. nr. 41.
[73] Idem, an. 1810, doc. nr. 1227.
[74] Idem, an. 1799, doc. nr. 892.
[75] T.M., an. 1769, doc. nr. 18, 20, 49, 62; 1770, doc. nr. 203, 316, 393, 412, 461; 1771, doc. nr. 1, 26, 113, 181, 242, 557, 772, 830; 1774, august, 13, 26; septembrie, 28, 30; octombrie, 19.

sporirii cantităţii de sare extrasă. Pentru cunoaşterea situaţiei existente A. Legat este însărcinat cu inspectarea tuturor ocnelor de sare din Transilvania. În urma vizitării ocnelor de la Turda, Cojocna, Ocna Dej, Ocna Sibiului, A. Legat înaintează un raport detaliat[76] în legătură cu starea ocnelor şi măsurile care se impun pentru îmbunătăţirea acestei situaţii, raport trimis Direcţiei Monetare şi Miniere din Sibiu, însoţit de mapa cu hărţi[77]. Atît la Turda cît şi la Ocna Sibiului, unde erau în exploatare cîte trei ocne, dar mai ales la Cojocna, unde era o singură ocnă în lucru, A. Legat propune deschiderea de noi puncte de extracţie subliniind totodată necesitatea acordării unei mai mari atenţii alegerii locului viitoarelor ocne. El recomandă în acest sens trimiterea unor oameni bine pregătiţi care să supravegheze îndeaproape lucrările de deschidere a noilor ocne pentru că, la Cojocna, ca de altfel şi la Turda sau la Ocna Sibiului, pericolul principal îl constituie apele de infiltraţie. Acelaşi specialist sugerează chiar aducerea la Zlatna — sediul Oficiului Minier Superior — a judelui de la Turda, Anton Zelenay „pentru a se obişnui cu aparatele topografice... pentru a face astfel o lucrare mai bună"[78]. Prin aceasta se urmărea de fapt familiarizarea a cît mai mulţi angajaţi ai ocnelor cu noile metode de stabilire a poziţiei şi inclinaţiei zăcămintelor şi resurselor minerale.

Analizînd cauzele unui anumit progres tehnic înregistrat la exploatările de sare din veacul al XVIII-lea, trebuie avut în vedere că această perioadă este epoca vehiculării unor doctrine economice şi idei ştiinţifice dintr-o parte în alta pe continentul european. Bineînţeles că la aceste prefaceri şi-au adus contribuţia schimburile de opinii şi de personal care au avut loc între diferitele centre miniere din Europa centrală şi cea răsăriteană. În cazul nostru se constată tendinţa de a pregăti cadre de specialitate în diverse direcţii legate de exploatarea sării. În Maramureş pentru însuşirea tehnicii de construire a galeriilor se trimit tineri practicanţi la Baia Sprie[79], iar pentru dobîndirea unei experienţe în practica contabilicească şi organizarea administrativă a unei exploatări de sare „Reit-Offizier-ul" Franz Puchner este trimis în Transilvania[80]. Punerea în aplicare a unei noi tehnici de exploatare în Maramureş a constituit prilejul unui schimb de experienţă mai îndelungat pe care J. Großschmidt şi Scharlach împreună cu 2 tăietori de sare l-au întreprins în iunie—august 1785 la Wieliczka şi Bochina. Cu acest prilej, la întoarcere au întocmit un raport de 13 capitole şi 75 §, conţinînd constatări, observaţii şi propuneri, dar care din păcate n-au fost reproduse în *Chronologia Rei Cameralis Marmaticae*[81].

---

[76] Idem, an. 1771, doc. nr. 78.

[77] Wiener Finanz- und Hofkammerarchiv (Grubenkartensammlung), cota Qu.a. 16/1—8; vezi planşele IV—VII.

[78] T.M., an. 1771, doc. nr. 78.

[79] *ChronRCM*, 1765/1891.

[80] Idem, 1781/40 (ianuarie).

[81] Idem, 1785/1585; 271.

Pe de altă parte, conducerea salinelor din Maramureș este mereu solicitată să trimită specialiști în alte regiuni, sau să ofere consultații tehnice în cele mai diverse probleme legate de exploatarea sării (ex. în legătură cu conservarea frînghiilor[82] ș.a.). În anul 1779 același Groß-schmidt este însărcinat cu vizitarea vechilor exploatări de sare de la Fölvesd, precum și a izvoarelor sărate de la Drágobárdfalva din Ungaria[83]. Specialiștii de la Coștiui sînt chemați la salinele de la Praid pentru a le împărtăși din experiența lor în vederea introducerii unor procedee mai avansate de exploatare. Aceste saline, după cum o recunoaște însuși Fichtel erau foarte înapoiate din punct de vedere tehnic. Creșterea calitativă a cunoștințelor de specialitate s-a datorat în mare parte și trimiterii unor practicanți pricepuți de la salinele din Maramureș la Colegiul Montanistic de la Banská Štiavnica (Schemnitz)[84].

Numărul ocnelor de sare care au început să fie exploatate în cea de-a doua jumătate a veacului al XVIII-lea crește simțitor. La Ocna Dej — începînd cu anul 1746, cînd s-a deschis aici așa numita „Ocnă Mică" — și pînă la sfîrșitul veacului s-au pus în funcțiune nu mai puțin de 6 ocne noi[85] (altele au fost scoase din funcție, printre ele și „Ocna Mare" cu o adîncime de 80 m, care a fost părăsită în anul 1773 din cauza inundațiilor[86]) În anul 1780 se deschide o nouă exploatare la Praid, dar cu o producție nu prea ridicată. Fichtel ne prezintă într-un tabel (vezi, infra pag. 188) toate ocnele de la oficiile din Transilvania, cu adîncimea (socotită de la deschiderea superioară și pînă la baza ei) și circumferința lor. În Maramureș pe lîngă ocnele amintite la Coștiui, s-au deschis altele noi la Slatina și Cîmpulung pe Tisa, Rona de Sus și de Jos, iar începînd cu 1777 s-au dat în exploatare și rezervele de sare de la Șugatag[87]. Numai la Coștiui 12 exploatări din cele 17 deschise în intervalul 1703—1797 datează din cea de-a doua jumătate a veacului al XVIII-lea (vezi, tabelul din fig. 7).

Spre deosebire de alte regiuni ale Europei, dar în special cele ale Alpilor austrieci, informațiile documentare referitoare la tehnica de exploatare a sării în evul mediu sînt mai sărace și mai lacunare pentru regiunea carpatică. Ele devin mai frecvente pe măsura creșterii ponderii salinelor din Polonia și Transilvania printre producătorii de sare din Europa centrală și răsăriteană, reflectînd în același timp și specificul unor sisteme de exploatare care depindeau de adîncimea, structura (concentrația) și grosimea rezervelor de sare, respectiv a straturilor mineralogice care le acoperau pe acestea. Dacă stratul de sare *(Salzstock)* era suficient de masiv [vezi, fig. 1, I—II, a] putea fi excavat în formă

[82] *ChronRCM*, 1766/5580; 1774/3285.
[83] Idem, 1779/318 (iunie).
[84] Idem, 1787/1301.
[85] Fr. Pošepny, *Studien aus dem Salinengebiet Siebenbürgen* ..., p. 489.
[86] Idem, p. 490.
[87] *ChronRCM*, 1777/86 (sept.) „Mithin hier gründet sich der Sugatager genannten Salzgruben ..."; 1777/30 (noembrie); 1778/30 (mai) se referă la predarea sării de la Șugatag la porturile de pe Tisa.

Fig. 1. Profile privind compoziția și natura stratului de sare în diferite regiuni salinifere (după *ChronRCM*).

Fig. 2. Evacuarea sării dizolvate în apă prin puțuri în vederea distilării (după *Cosmographia* lui S. Münster).

de camere cu piloni sau în formă de clopot. Foarte rar s-a practicat exploatarea la suprafață, nici măcar în Transilvania unde (ex. la Sovata, Praid ș.a.) sarea se ridica pînă la 60 m. deasupra solului[88] și foarte frecvent (ex. la Ocna Dej, Cojocna ș.a.) la nivelul humusului actual. Acolo unde stratul de sare conținea impurități (lut, ipsos, marnă) și scoaterea unor blocuri de sare nu era rentabilă (ex. la cunoscutele exploatări de sare din Austria: Hallein, Berchtesgaden ș.a. [fig. 1, IV—V a] se amenajau încă în evul mediu timpuriu așa-numitele *„Lauch"* sau *„Sinkwerke"* (mai rar *„Spritzwerke"*) prin care stratul respectiv de sare se dizolva în apă introdusă de la suprafață, obținîndu-se o soluție care se transforma în sare prin distilație. După procedeele de introducere a apei în ocnă, respectiv al evacuării saramurii se deosebeau 2 sisteme: unul mai vechi, la care saramura se evacua prin puțuri *(Pütte,* de la lat. *puteus),* după principiul fîntînilor cu cumpănă (descris și ilustrat pentru veacul al XV-lea de Sebastian Münster în opera lui „Cosmographia" (vezi, fig. 2) și unul mai recent, care consta în amenajarea unor goluri pentru formarea saramurii în interiorul ocnei și scurgerea „automată" a acesteia prin galerii săpate la nivele inferioare, denumite „Dammwöhr"[89].

Nu deținem nici un indiciu sau informație care să ne permită să presupunem că în Transilvania și Maramureș s-ar fi practicat la sfîrșitul veacului al XVIII-lea altă metodă de exploatare a sării în afara celei

[88] *BeytrMGS,* p. 16 § 2.

[89] Evoluția tipologică și istorică a acestei proceduri este înfățișată de Ioannes W. Langsdorf, în *Salzwerkskunde,* Nürnberg, 1785; *Sammlung praktischer Bemerkungen und einzelner zerstreuter Abhandlungen für Freunde der Salzwerkskunde,* Altenburg, 1785; lucrări mai recente: H. Klein, *Zur Geschichte der Technik des alpinen Bergbaues im Mittelalter,* în *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde,* 101, 1961, p. 261—268; O. Schauberger, *Die Salzbergs = Manipulationsbeschreibung des kaiserl. königl.. Bergschaffers Michael Kefer,* în *Der Anschnitt,* Bochum, tom. 14, nr. 5/6, 1962, p. 3—16.

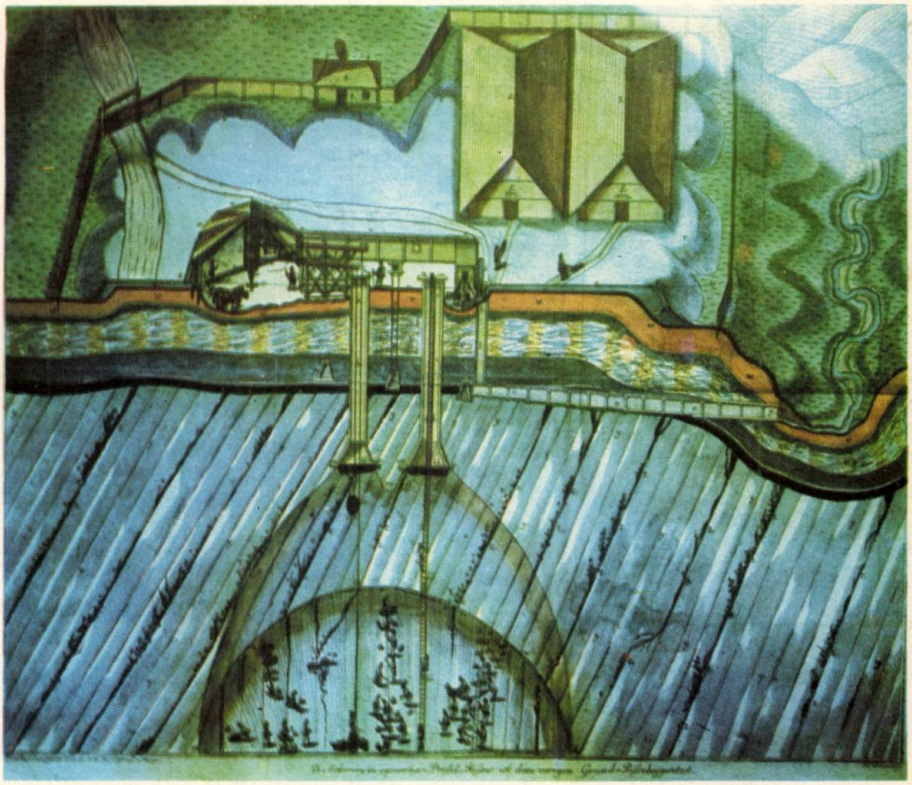

Pl. I. — Profilul și perspectiva unei exploatări de sare din veacul al XVIII-lea în Transilvania (desen acuarelă după BeytrMGS)

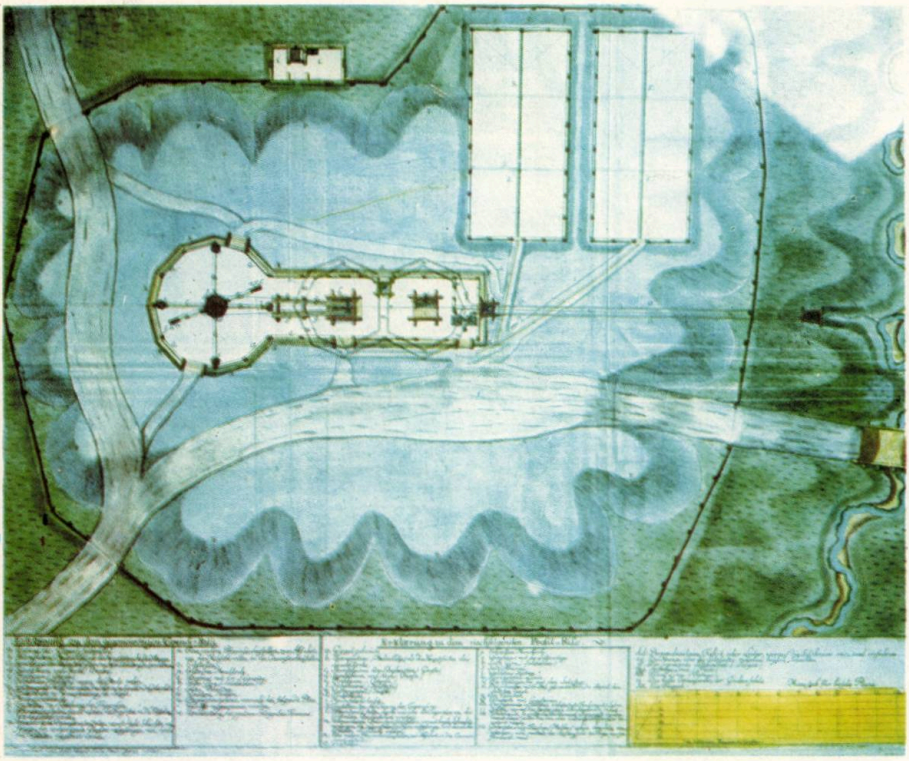

Pl. II.— Plan orizontal (puțin mărit) al unei exploatări de sare din veacul al XVIII-lea în Transilvania (acuarelă după BeytrMGS)

în formă de clopot, care după Fichtel era cunoscută la Turda (și în alte exploatări din Transilvania n.n.) încă de prin veacul al XIV-lea. După cum se va arăta mai detaliat și cu argumentele unor specialiști contemporani, această metodă a putut fi înlocuită acolo unde stratul salinifer *(Lagermasse)* era compact, dar avea forme neregulate (ex. la Wieliczka și în Maramureș, vezi *fig.* 1, III-a) cu aceea în forma mai multor *paralelipipede* (camere cu profil trapezoidal) despărțite cu piloni de susținere.

Reconstituirea ansamblului operațiilor și lucrărilor de amenajare și exploatare a unei ocne de sare atît pentru Transilvania cît și pentru Maramureș — în condițiile geologico-tectonice amintite — o întreprindem în continuare, de multe ori și cu înșirarea unor amănunte tehnice, în scopul evidențierii tuturor factorilor care au contribuit la sporirea productivității muncii în cursul veacului al XVIII-lea, punînd în același timp bazele tehnico-materiale pentru marea industrie de extragere și prelucrare a sării din secolul următor.

Deschiderea unei exploatări se făcea după o prealabilă sondare cu sfredelul *(Berg-* sau *Erdbohrer)* sau prin intermediul puțului de extracție *(Suchschacht)* cu scopul de a se constata grosimea straturilor care acopereau sarea. În cazul Transilvaniei (la încercările întreprinse la Ocna Sibiului) s-a constatat că aceste straturi nu depășeau 49 de m[90], dar sarea putea să apară și la 6 m adîncime. Dacă sarea se afla la o adîncime mai mare, lucrările de exploatare se întrerupeau, fiind reluate („die zweite Bohrung") la o distanță de cca. 6 m de primul sondaj. Forarea propriu-zisă se făcea cu două tipuri de sfredele: unul, care servea la îndepărtarea nisipului și a pămîntului, altul pentru străpungerea straturilor mai dure. Pe măsura adîncirii forării sfredelul se prelungea cu drugi de fier de cca. 2 m lungime. Fichtel, descriind particularitățile exploatărilor de sare din vecinătatea Transilvaniei (Țara Românească, Moldova și Maramureș), susținea că aici nu se cunoștea acest tip de sfredel, generalizînd pentru aceste teritorii folosirea metodei de prospectare cu ajutorul puțului. Dacă pentru țările române nu sînt cunoscute amănunte în acest sens, „Chronologia Rei Cameralis . . ." abundă însă în informații asupra lucrărilor de prospectare cu sfredelul de foraj efectuate în Maramureș la început paralel cu puțurile de sondaj, apoi în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, cîștigînd tot mai mult teren. Prima informație în acest sens o avem din anul 1739, cînd se comandă la Banská Štiavnica un asemenea sfredel pentru o ocnă de la Coștiui[91]. În 1763, datorită pericolului de părăsire a salinei „Apafiene" și „Sf. Ioan Botezătorul", se preconizează la Coștiui, Giulești și Alexandrița[92] alte lucrări de prospectare cu sfredelul. Astfel de lucrări mai sînt amintite în 1768[93], iar în 1787 2 specialiști de la salinele maramureșene au fost trimiși în

[90] *BeytrMGS*, p. 17—18 § 4.
[91] *ChronRCM*, 1739/4829.
[92] Idem, 1763/5077.
[93] Idem, 1768/2324, 4772, 5581.

Bucovina, la Solca pentru efectuarea unor sondaje, tot cu ajutorul unor sfredele de foraj[94]. O statistică din 1773 arată că la 24 de sondaje efectuate în Maramureș s-au folosit de 15 ori sfredele:

În regiunea Hust și Soofalva (Daniloov-U.R.S.S.)		În regiunea Alexandrița		În terenul regiunii Talaborfalva (Tereblya-U.R.S.S.)	
Cu ajutor. puțului	Cu sfredelul	Cu ajutor. puțului	Cu sfredelul	Cu ajutor. puțului	Cu sfredelul
Ladislai	—	Wolfgangi	Joh. Baptist.	Michaelis	—
Alexii 1[a]	—	Annae	Barbarae	Francisci 1	—
Alexii 2[a]	—	—	S−[a] Crucis	Francisci 2	—
—	—	—	Christinae	—	Ioannis
—	—	—	Angeli Cust	—	Florian
—	—	—	Sanctor	—	Urbani
—	—	—	Adalberti	Stephani	—
—	—	—	Luciae	—	Laurenti
—	—	—	—	—	Vincenti
—	—	—	—	—	Rochi
—	—	—	—	—	Petri

Aceste sondaje, care au ajuns pînă la adîncimea de cca. 30 m în cazul unor forări la Rona de Sus[95], au fost destul de costisitoare. 5 din atare forări, efectuate la Valea Stejarului, lîngă Poiana Sărată, s-au ridicat la suma de 1864 fl., 61 cr.[96]. Se pare că specialiștii din Maramureș nu erau pricepuți numai în folosirea sfredelului, ci chiar și la confecționarea lor, ca dovadă că în 1787 au fost comandate aici pentru renumita salină de la Wieliczka două sfredele de 60 stînjeni[97].

Metoda sondajelor cu ajutorul puțurilor a început să se răspîndească în regiunea ocnelor de la Coștiui mai ales după 1768, cînd maistrul minier J. Großschmidt a reușit să demonstreze Administrației Camerale de la Bratislava, anume administratorului Rudnyanszki rentabilitatea redusă a folosirii sfredelului, folosirea căruia ridicîndu-se pentru o singură probă la suma de 559 fl. și 24 cr.[98]. Printre avantajele folosirii puțului de prospectare se amintesc: posibilitatea unei studieri mai atente a structurii geologice, reamenajarea lui ca puț de acces și recuperarea materialelor de armare în cazul eșuării sondajului, cheltuielile rezumîndu-se la cel mult 250 fl., sumă ce reprezenta munca propriu-zisă de săpare. Prin așa-numitele „21 de puncte preliminare" ale lui Rudnyanszky adresate cămării în 1773 (sub nr. 3051) au fost acceptate propunerile

[94] Idem, 1787/2382, 2548.
[95] Idem, 1785/nr. 6 (iulie).
[96] Idem, 1772/5583, 5594; 1773/5583 .
[97] Idem, 1787/1249, 2568.
[98] Idem, 1868/2324.

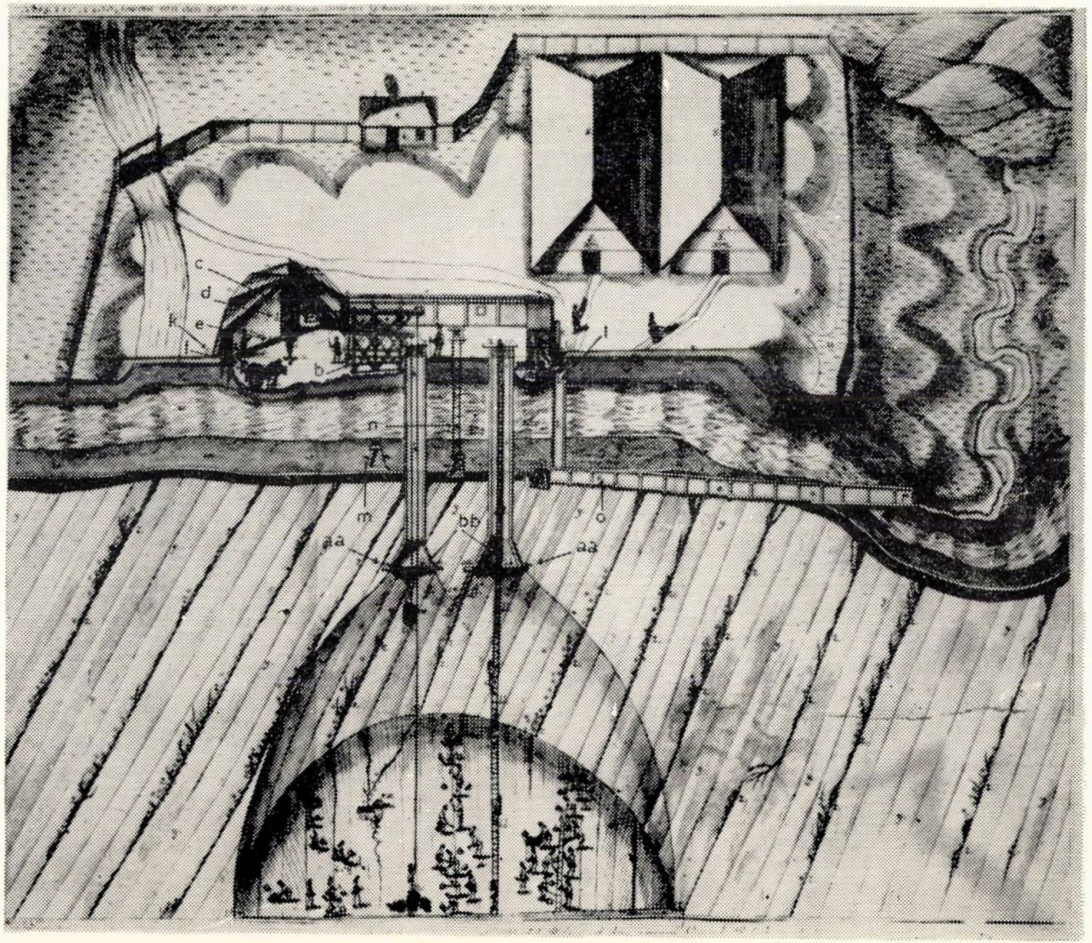

Pl. I. Profilul și perspectiva unei exploatări de sare din veacul al XVIII-lea în Transilvania (desen-acuarelă după *BeytrMGS*).

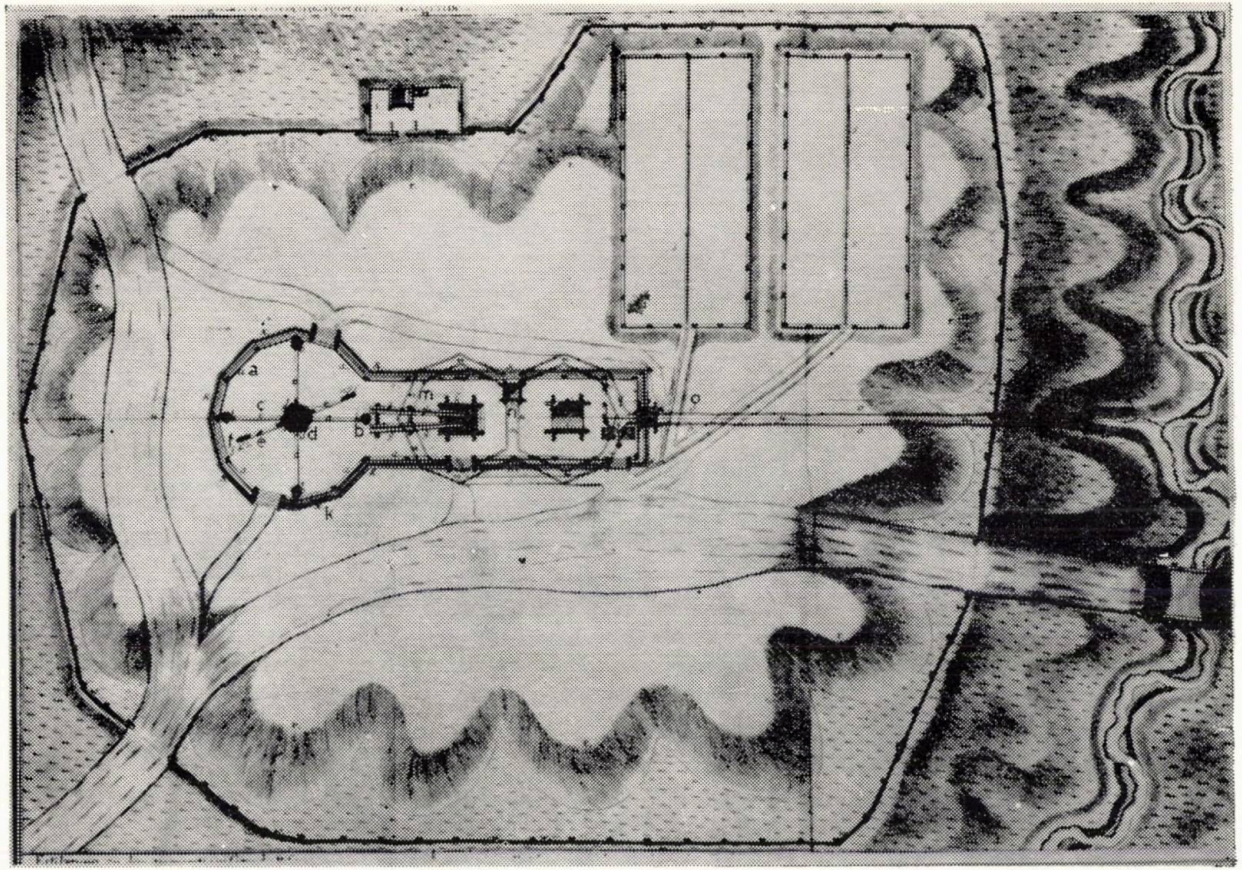

Pl. II. Plan orizontal, puțin mărit al unei exploatări de sare din veacul al XVIII-lea în Transilvania (acuarelă după *BeytrMGS*).

Pl. III. Planul general al teritoriului în care au fost amplasate ocnele de sare de la Turda în veacul al XVIII-lea (acuarelă, după *BeytrMGS*).

argumentate mai sus[99], preconizîndu-se folosirea concomitentă și pe mai departe a ambelor metode de sondare[100].

După alegerea locului pentru începerea exploatării — de multe ori fără sondarea prealabilă a terenului, doar pe considerentul că în apropiere se aflau lacuri sau izvoare cu apă sărată — erau săpate deobicei două puțuri cu secțiune pătrată, măsurînd 1,80×2 m. Unul servea la scoaterea sării, iar celălalt la accesul tăietorilor de sare. Ajuns la sare, puțul a fost adîncit cu aceleași dimensiuni încă vreo 4—5 m., apoi lărgit cu 4—6 m, formînd un prag de o grosime (lățime) de cca. 2—3 m, numit „usnă"[501], pe care se sprijinea armătura puțului. În veacul al XVIII-lea s-a acordat o atenție deosebită executării acestui prag, dar mai ales alegerii porțiunii din masivul de sare unde urma să se fixeze baza puțului. Spațiul din spatele armăturii se umplea cu un amestec de lut plastic, pleavă și lînă de oaie, bine bătătorit. Pe rampa de susținere a armăturii puțului se fixau piei de bivol [Pl. I—II; *bb*] întinse în jos, spre deschiderea („bolta") exploatării, numită și „cerul de sare" (*„Salzhimmel"* sau *„Sátor hajtás"*). Rostul pieilor era acoperirea pragului *(aa)* de sare și absorbirea apei freatice ce se putea inflitra prin armătura puțului provocînd o eventuală prăbușire. Astfel, de exemplu la Coștiui în anul 1721 vechea exploatare „Kurutziană" era amenințată cu prăbușirea puțului de acces („Einbruch des Mannfahrtschachtes")[102], iar ploile abundente din vara anului 1730 au produs avarierea puțurilor la mai multe saline de la Coștiui, ceea ce a avut drept urmare și deplasarea celorlalte instalații[103].

După terminarea acestei operații se continua săparea într-o formă c o n i c ă pînă la adîncimea de cca. 8 m., unde trebuia să se facă jonc-țiunea cu celălalt puț. Prin dislocarea masei de sare rămase între cele două excavații *(„Kamp")* se contura treptat forma ovoidală a exploatării de sare.

Muncile de pregătire a unei exploatări de sare erau mult mai grele și periculoase în condițiile nivelului tehnic de atunci, realitate concretizată la salinele din Transilvania și Maramureș în salarizarea tăietorilor de sare[104]. După terminarea operațiunilor de săpare și susținere a puțurilor și străpungerea „Kamp"-ului începea exploatarea propriu-zisă prin studierea atentă a masivului în vederea alegerii locului pentru fixarea liniei de „plecare" *(Anfangslinie, Nyitó)* în vederea desprinderii unor brazde sau „bănci" de sare *(Salzbänke)*. Capătul opus, la care se înceta exploatarea brazdelor, se numea linia finală *(Finallinie, Faragó)*. Mediana care mergea de la linia de plecare la linia finală, cunoscută sub numele *„Mitteldurchnittslinie"* împărțea talpa ocnei în două părți, numite probabil după culoare, „Fehérfi" și „Feketefi". O primă operație la execu-

[99] Idem, 1774/5155.
[100] Idem, 1769/5583; 1770/4059, 4064, 4768, 5588; 1772/5583.
[101] *BeytrMGS*, p. 96—97 § 85;V. Stamatiu, *op. cit.*, p. 13—14.
[102] *ChronRCM*, 1721/303.
[103] Idem, 1730/845.
[104] *BeytrMGS*, p. 98 § 86: *ChronRCM*, 1790/3201, 1792/2266.

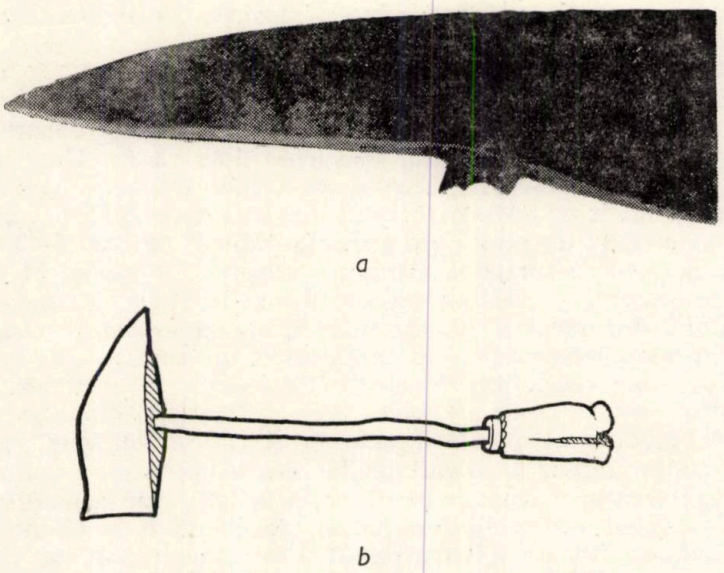

Fig. 3. Tipuri de ciocane pentru bătut făgaşe: *a.* — Coştiui; *b.* — Ocna Dej.

tarea „băncilor" de sare consta în săparea unor făgaşe cu ajutorul unei securi-ciocan [fig. 3 a—b], urmînd apoi detaşarea unor brazde. Dealungul brazdei se introduceau o serie de pene izbite cu ciocanele într-un anumit ritm. Detaşarea brazdelor era mult uşurată de existenţa în interiorul zăcămîntului a unor suprafeţe de clivaj, aproape orizontale [fig. 4 a—c]. O excepţie în acest sens îl prezinta ocna „Acvatică" de la Coştiui, unde comisia condusă de Terney constatase în 1736 că brazdele nu se pot desprinde în suprafaţă plană, căci „vîna de sare" avea o direcţie neobişnuită[105]. Din această cauză tăietorii de sare de aici, ca şi cei de la ocna „Sf. Iuliana" (tot de la Coştiui) cer pentru un bloc de sare („goge") în loc de 1 cr. unul şi jumătate[106]. Tăierea brazdelor din apropierea pereţilor (adică la linia de plecare şi linia finală) trebuia executată cu mare grijă pentru ca excavaţia ocnei să primească profilul stabilit. Cioplirea unghiului format între talpa ocnei şi cele două linii *Nyitó* şi *Faragó* era destul de dificilă şi nu permitea scoaterea unor blocuri formale, ceeace primejduia cîştigul tăietorilor de sare. De aceea ciocănaşii cer în Transilvania pentru finisarea pereţilor la fiecare rînd de brazde cîte 3 fl. 20 cr. După un anumit timp exploatarea devenea o mare exca-

[105] *ChronRCM*, 1736/1333; 1738/1411: „... die Salzbänke sich nicht glatt höben (!) lassen, sondern wegen der Lage der Salzadern, in die Stücke zerfallen würden".

[106] Idem, 1778/24 (noiembrie): „In der Sugatager S. Juliana Gruben ist die Salz Ader dermaßen verdreht befunden worden, daß die Salz Häuer aus ihren Bänken kaum ein par (!) Formal auch hart Vesmal Stein haben erzeigen können".

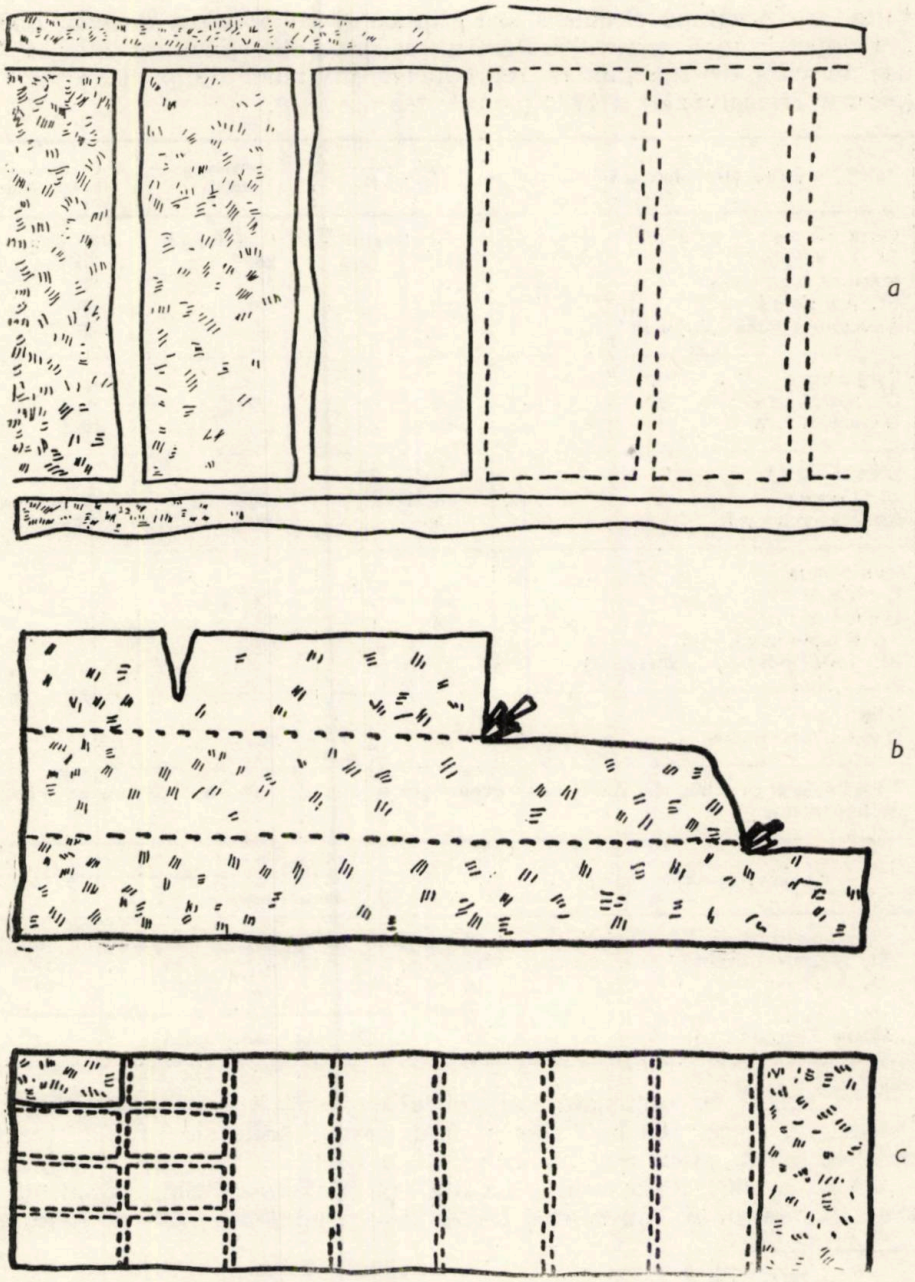

Fig. 4. Schema tăierii blocurilor de sare: *a.* — marcarea „brazdelor"; *b.* — modul de amplasare a penelor („picoanelor") în făgașe; *c.* — împărțirea „brazdelor" în suprafețe egale.

vaţie cu o secţiune circulară sau eliptică şi cu o formă de con, butelie sau clopot în plan vertical[107]. Pentru ilustrarea dimensiunilor unor exploatări în curs de funcţionare reproducem un tabel de pe la anul 1790 (pentru Transilvania) şi 1774 (pentru Maramureş).

Turda (denumirea ocnei)	Adîncimea puţului	Adîncimea totală	Circumferinţa la baza ocnei
Ocna superioară	12 stînjeni	66 stînjeni	120 stînjeni
St. Iosephi	15 ,,	25 1/2 ,,	35 ,,
Maria Theresia	10 ,,	40 ,,	88 ,,
St. Antoni	14 ,,	33 ,,	68 ,,
Aşanumita ocnă „Cojocna"	8 ,,	64 ,,	123 ,,
Cojocna			
Ocna Mare	6 ,,	47 1/2 ,,	97 ,,
Ocna Mică	13 ,,	23 ,,	65 ,,
Ocna Dej			
St. Iosephi	13 stînjeni	33 stînjeni	68 stînjeni
St. Stephani	13 ,,	22 ,,	35 ,,
Ocna Sibiului			
Ocna Mare	16 ,,	69 2/3 ,,	105 ,,
Ocna Mică	16 ,,	58 ,,	89 ,,
St. Nepomuceni	8 ,,	18 ,,	19 ,,
St. Josephi (abia începută)	11 1/2 ,,	— ,,	— ,,
Sic			
O ocnă fără nume	12 ,,	30 ,,	60 ,,

Praid (aici se aflau mai multe ocne exploatate ocazional, care nu depăşeau adîncimea de 5 stînjeni)

Coştiui (denumirea ocnei)	Adîncimea			Lărgimea
	Pînă la boltă	Pînă la talpă	Total	
„ Ocna mijlocie"	8 stînjeni	44 1/2 stînjeni	52 1/2 stînjeni	38 1/2
„St. Ioannis Baptista"	22 ,,	33 1/2 ,,	55 1/2 ,,	35 1/2 ,,
„St. Antoni"	16 ,,	8 ,,	24 ,,	19 ,,
„Maria Theresia"	22 ,,	(exploatare nouă)		

În cazuri excepţionale adîncimea exploatării putea să atingă în Transilvania cca. 160 m[108], iar în Maramureş, unde stratul de sare era mai neuniform, chiar cca. 195 m[109].

Metoda de exploatare conică pe linie verticală, practicată în Transilvania şi în Maramureş secole de-a rîndul s-a dovedit în nume-

[107] *BeytrMGS*, p. 111 § 103.
[108] Idem, p. 22 § 7.
[109] *Ibidem.*

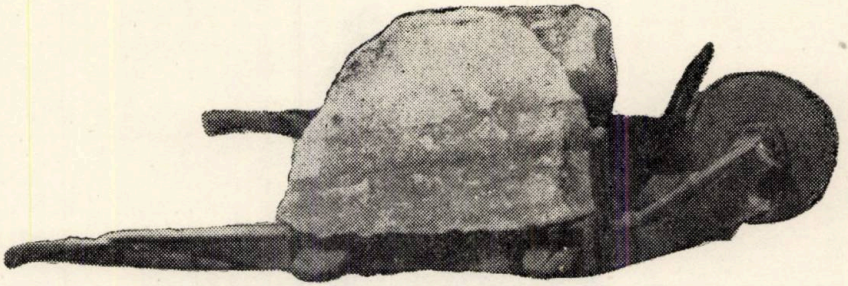

Fig. 5. Roabă („tărăboanță") pentru transportarea blocurilor de sare (Muzeul Dej).

roase situații depășită și necorespunzătoare, după cum o recunoaște însuși Fichtel[110]; în loc să propună și să pledeze însă pentru introducerea unei metode noi, mai avansate, Fichtel s-a străduit în mult citatul tratat de exploatare a sării, să prezinte argumente pentru „supraviețuirea" celei vechi, de pînă în veacul al XVIII-lea.

Transportul sării în interiorul ocnei se făcea manual cu ajutorul unor tărgi, roabe („tărăboanțe") [fig. 5] de lucrători salariați numiți „măglași" (de la *Magulisten*). Tracțiunea sării de la locul de exploatare se făcea cu ajutorul unor odgoane acționate la suprafață de un mecanism pus în mișcare cu cai numit crivac (Gapel, Göppel). Odgonul cu sacul pentru bolovani de sare se trăgea de așa-numiții „mileriști" *(Milleristen)* la locul de încărcare, apoi se conducea în dreptul puțului de încărcare de unde era ridicat la suprafață.

Intrarea tăietorilor de sare în ocnă era înlesnită printr-un al doilea puț *(Mannfahrtschacht)* care mergea în linie dreaptă de la suprafață pînă la talpa exploatării. Se cobora prin puț pe o scară, care — pe măsura adîncirii exploatării — se prelungea prin adăugirea altor scări. În cazuri excepționale, vizitatori sau salariați mai în vîrstă erau coborîți cu ajutorul unei platforme (disc) de lemn *(Knebel* sau *Killines)* de care se fixa un burduf de piele de bivol sau o plasă de funii în care se introduceau cîteva blocuri de sare pentru asigurarea greutății necesare solicitată de mecanismul crivacului. Un dispozitiv asemănător destinat exclusiv scoaterii blocurilor de sare se numea „targa" (Hängbühne sau „punte") [fig. 6]. Dar nici dispozitivele amintite nu prezentau o siguranță mult mai mare decît scările obișnuite sau simplele odgoane cu care se cobora în ocnă, ca dovadă că în timpul reparațiilor puțului salinei „Sf. Ioan Botezătorul" din Coștiui ciocănașul Todoruț Griga a căzut de pe o astfel de platformă de la o înălțime de cca. 30 m[111].

---

[110] Idem, p. 107 § 99: „Der hierländische konische in gerade Tiefe setzende Salzbau ist schon von vielen, die ihn in Augenschein genommen haben, getadelt worden".

[111] *ChronRCM*, 1733/1076; în ocna Sf. Antoniu a avut loc în anul 1775 un alt accident în care datorită căderii unui bolovan de sare în timpul ridicării unei „tărgi" la suprafață, Ioan Fizedes a fost grav rănit [1775/39 (noiembrie)].

Fig. 6. Platformă („targa" sau „punte") pentru ridicarea sării la suprafață (Muz. Dej).

Mecanismul, s-ar putea spune unic, care s-a folosit la exploatările miniere în evul mediu și pînă în veacul al XVIII-lea (ba chiar pînă în sec. al XIX-lea și în mod excepțional pînă în zilele noastre) a fost crivacul (manej). Descrierile acestei instalații sînt destul de numeroase și există foarte puține deosebiri față de cele utilizate în mineritul metalifer[112]. Ea se compune dintr-un tambur cilindric cu ax vertical *(Spindelbaum* sau *Orlófa),* pl. I—II; [*d*] acționat cu ajutorul a patru perechi de tovele *(Treibbaum* sau *Ostorfa) [e].* La capătul tovelelor existau cîte două *(Nabelbäume* sau *Köldökfa) [f]* de care se legau caii. Bîrnele de sprijin ale întregii construcții se numeau *„Spritzbaum"* sau *„Gemsa" [c],* fixate la rîndul lor cu cîte patru stîlpi din lemn de stejar *(„Bärenpratzen"* sau *„Medvetalp") [b].* Odgonul era trecut peste tamburul cilindric în așa fel, ca în timpul răsucirii axului, acesta să se desfășoare la un capăt, iar la celălalt să se înfășoare. Un atare crivac, datînd din anul 1728 a funcționat la salina de la Praid pînă prin anul 1964, cînd a fost transportat la Muzeul Tehnic din București[113].

---

[112] G. Agricola, *De re metallica libri XII,* Cartea VI, 122—124, Ediția 1974, Berlin, p. 224—226; cf. V. Wollmann, *Dezvoltarea tehnicii miniere din Munții Cărășeni în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea,* în *Banatica,* I, 1971, p. 206—7; pl. VIII—IX.

[113] M. Marcu, *Crivacul un vechi mecanism minier,* în *Revista Muzeelor,* 6, 1969, p. 544—547 (foto).

Folosirea mecanismului de transport pentru o cantitate mare de sare de la adîncime, dar de multe ori și pentru evacuarea apei pătrunse în ocnă, impunea introducerea unor schimburi de lucru atît pentru cei care asigurau încărcarea și descărcarea sării cît și pentru caii care acționau crivacul. La salinele din Maramureș se fac demersuri ca schimbul de 8 ore pentru un cal să fie redus la 4 ore, pe care să le efectueze alternativ, iar nerespectarea acestei prevederi era sancționată în unele cazuri[114]. Numărul transporturilor la suprafață depindea de adîncimea ocnei. La o adîncime de cca. 130 m se putea face zilnic doar 80—84 de transporturi, pe cînd într-o ocnă de dimensiuni mijlocii de cca. 60 m numărul lor se dubla[115]. Caii erau fie cumpărați, fie proveneau de la herghelille de pe domeniul cameral al Maramureșului[116], iar în cazul întrebuințării lor pentru acționarea crivacului nu era voie să fie potcoviți[117]. Întreținerea cailor era destul de costisitoare, ridicîndu-se de ex. pentru un număr de 32 cai, cîți se aflau la Coștiui în anul 1767, la 3595 fl. 47 cr.[118]. De aceea în cazul ocnelor de sare din Maramureș se poate urmări fenomenul raționalizării numărului de cai în funcție de nevoile imediate, ținîndu-se cont de numărul exploatărilor și de adîncimea lor, după cum se poate vedea din cifrele următoare. Întrucît în anul

Anul	Nr. de cai	Anul	Nr. de cai
1722	45	1724	40
1723	39	1725	39

1726 exploatările existente la Coștiui aveau o adîncime relativ mică (variind între 52—88 m) s-a dispus reducerea numărului de cai la 14[119].

Odgoanele, care serveau la ridicarea „prăștiilor" sau a platformelor tip „targa", erau confecționate din sfori de cînepă împletite pînă la grosimea unui braț. Lungimea lor trebuia să fie de două ori cît adîncimea puțului de extracție. Pentru mărirea rezistenței la frecare și la acizii care acționau în ocne, odgoanele erau îmbibate în seu. Totuși durata lor de folosire — așa cum rezultă din *Chronologia Rei Cameralis Marmaticae* — nu era mai lungă decît cel mult un an, uneori fiind reutilizate la confecționarea „prăștiilor"[120].

---

[114] *ChronRCM*, 1760/5213.
[115] *BeytrMGS*, p. 118 § 112.
[116] *ChronRCM*, 1766/2134, 2145.
[117] *Idem*, 1752/5228.
[118] Idem, 1767/5609.
[119] Idem, 1726/5222.
[120] Odgoanele se aduceau de la breasla frînghierilor de la Bistrița și Sibiu cu prețul de cca. 40 creițari un stînjen la care se adăugau cheltuielile de transport $4^3/_4$ creițari. Acest preț din anul 1726 era în continuă creștere pentru ca în 1733 să ajungă la 50 cr. și în condițiile scumpirii cînepii chiar la 1 fl. 50 cr. stînjenul [*ChronRCM*, 1763/5077, 1600]. Din această cauză s-a început confecționarea unor odgoane mai puțin rezistente pe plan local [1788/889].

Sarea măruntă și sfărîmată *(Minutien* sau *Bröselsalz)* se transporta la suprafață în recipiente cilindrice din lemn *(Tonnen)* sau în burdufuri din piei de bivol *(Wasserpilgen)* întrebuințate și pentru evacuarea apei. În Maramureș — cu precădere la ocnele de la Coștiui — la începutul veacului al XVIII-lea se întrebuința deja în locul mijloacelor descrise pentru transportul sării la suprafață un vagonet special denumit în documente *„Fellerischer Steinhund"*[121]. Printre inovațiile care au avut menirea să perfecționeze sistemul de transport la suprafață a materiei prime de la salinele din Maramureș și din Transilvania trebuie amintită aceea aparținînd unui meșter salariat de la ocnele maramureșene, care prevedea mărirea diametrului tamburului la fiecare crivac cu 2 stînjeni[122] și cunoscuta inovație a „mecanicului" (ceasornicar) din Cluj, Samuel Enyedi, ce constă în construirea unui elevator cu care se putea ridica pe baza unui efort minim o greutate de 50 de măji (fonți). Mașina construită în anul 1770 a fost experimentată cu succesul scontat de inovator la salina de la Turda încă în același an[123].

Aerajul ocnelor a constituit cu secole în urmă o problemă tehnică destul de dificilă, devenind foarte acută în faza de deschidere a unei saline pînă la lărgirea spațiului excavat. Cele mai grele condiții de aeraj erau vara, cînd practic nu se putea lucra în ocnă vreo două sau trei luni. Cunoaștem cazuri cînd deschiderea unei exploatări de sare în Maramureș s-a amînat din motivul amintit pînă în luna octombrie[124]. Deși vechile ocne puteau să aibe două puțuri, totuși nu s-a obținut acolo un aeraj natural, deoarece între gurile lor nu era diferența necesară de nivel, respectiv de presiune de aer. În condiții extreme se introducea aer cu ajutorul unui burduf de bivol[125] sau se obținea un triaj artificial cu ajutorul focului[126]. La exploatarea „Sf. Antoniu" de la Coștiui în anul 1759 s-a introdus pentru prima dată cu succes un răsuflător mecanic *(Windtreibmaschine),* executat după modelul unei instalații similare de la mina Cavnic (Maramureș)[127]. După părerea lui Fichtel, exploatările în formă de clopot prezentau ca avantaj tocmai posibilitățile mărite de aeraj față de alte tipuri, fără să pară însă prea convingător cu

---

[121] Idem, 1721/340; 1722/418: „Der fellerische Steinhund so sey so lobens bräuchlich in Rhónaszek ...".

[122] Idem, 1726/5222.

[123] Cf. Al. Neamțu, *op. cit.*, p. 46—49; aici se prezintă detaliat conținutul rapoartelor T.M. 1770, doc. nr. 779 și 1771, doc. nr. 113 care descriu invenția lui S. Enyedi.

[124] *ChronRCM*, 1722/374: „Die Erfahrung soll bisher gezeigt haben, daß bei warmen Tägen, die böse Luft in denen neu anzulegenden Gruben Schächten ... mehr würke als im Winter".

[125] *BeytrMGS*, p. 98 § 87.

[126] M. Stamatiu, *op. cit.*, p. 20—21.

[127] *ChronRCM*, 1759/5075 (p. 365 a): „In der Rhónaszeker S. Antoni Grube hat sich eine unreine Luft gezeugt, wodurch 3 zusammengebundene und angezündete Kerzen plötzlich ausgelöscht ... Diese veranlaßte, daß man die *Windtreibmaschine* von Kapnik in Abriß eingeholt, errichtet und zum ersten mahl mit gutem Erfolg zum Gebrauch genommen hat".

argumentele sale[128]. Ca dovadă că la o atare ocnă, la Slatina pe Tisa din cauza unor gaze s-a produs la 15 iulie 1784 o catastrofă în urma căreia au murit 2 tăietori de sare cu grave arsuri[129].

Iluminatul. Pentru iluminatul interior al ocnelor s-au folosit din cele mai îndepărtate timpuri — pînă la introducerea lămpii cu petrol și mai tîrziu a celei electrice (1890—1910) — lumînările de seu cu feștilă de cînepă. Se pare că ciocănașii trebuiau să taie în contul seului o anumită cantitate de sare, care în Maramureș s-a ridicat pînă la emiterea „Instrucțiunilor lui Grassalkovits" din 1748 (p. 18 § III) la 10 blocuri din fiecare sută extrasă[130]. Distribuirea gratuită a seului s-a mai prevăzut și în instrucțiunile de funcționare a ocnei de la Alexandrița din anul 1752[131], ca apoi să se revină peste zece ani cu dispoziția să nu se mai acorde în mod gratuit seul decît pentru tăierea blocurilor formale[132].

Instalațiile de drenaj au lipsit la început la ocnele din Transilvania și Maramureș cu desăvîrșire; la Ocna Sibiului de exemplu, pînă la sfîrșitul veacului al XVIII-lea cele două saline nu erau prevăzute cu nici un fel de instalație similară sau vreo galerie de drenaj[133]. În schimb se cunosc la alte ocne în total 5 tipuri de astfel de galerii: *galeria de drenaj circulară* (Zirkumferenzial-Stollen), care s-a construit de obicei între stratul de pămînt și cel de sare, în jurul puțurilor, cu scopul de a îngreuna pătrunderea apei freatice în puțuri [Pl. I—II. lit. *m*]; *galeria la „zi"* (Tagstollen) [*k*], care înconjura sub forma unui șanț construcția crivacului, captînd toate apele de la suprafața solului; *galeria principală de drenaj* (Erbstollen) prin care se colecta apa din toate celelalte galerii [*o*]; *galeria perpendiculară* (Perpendikulär-Stollen) care servea pentru accesul în galerii în cazul că vreuna era distrusă [*l*] și în sfîrșit, a *doua galerie perpendiculară* [*n*], care se săpa atunci cînd vreo galerie de drenaj mai lungă nu avea condiții de aeraj. Realizarea acestor lucrări miniere auxiliare fiind mai dificilă se recurge uneori la ajutorul unor specialiști din cadrul mineritului metalifer. Așa de exemplu, la realizarea galeriei de drenaj de tip circular pe care a conceput-o în anul 1732 consilierul cameral la Košice Johann Terney pentru preîntîmpinarea inundării puțului „St. Ioan Botezătorul" de la Coștiui au contribuit și specialiști de la Baia Mare. Apa colectată în ocnă urma să fie ridicată la suprafață printr-un sistem de pompe[134]. Proiectul de a se construi o galerie principală de drenaj pentru „salvarea" exploatărilor „Antoni", „Theresiae", „Josephi" și „Pauli" de la Coștiui întocmit în 1769 și aprobat în anul următor, urma să fie realizat de specialiști aduși de la

[128] *BeytrMGS*, p. 107 § 99.
[129] *ChronRCM*, 1784/173 (septembrie).
[130] Idem, 1748/5225.
[131] Idem, 1752/5228.
[132] Idem, 1762/5076.
[133] *BeytrMGS*, p. 102: „In alten Zeiten wußte man nichts von Stollen, man bedarf sich mit Wasserpilgen. So sind beide alten Gruben in *Visakna*, wenn ich den Tagstollen ausnehme, sonst mit gar keinem andern versehen".
[134] *ChronRCM*, 1732/1556; 5574.

Banská Štiavnica şi Baia Mare[135] după prealabile măsurători topografice efectuate de Leopold Dietrich din Baia Mare încheiate abia în 1781[136]. Prin numeroase avertismente s-a atras atenţia conducerii ocnelor din Maramureş în vederea curăţirii şi întreţinerii periodice a şanţurilor de scurgere *(Wasserseigen)*, căci „acestea sînt mult mai economicoase decît amenajarea unor instalaţii de pompare *(Fluderwerke)*"[137].

Ocnele din Transilvania şi Maramureş au fost ameninţate de repetate ori de izvoare sau erupţii de apă, cele din urmă numite de tăietorii de sare „Wasserblasen" (vezici de apă). Apariţia lor subită îi punea în situaţii grele de a salva ocna, o parte din ea, sau însăşi viaţa lor; alteori se suspenda pentru moment extragerea sării, crivacul fiind folosit ziua şi noaptea pentru extragerea apei. Cazurile cînd ocnele au fost abandonate definitiv din cauza inundaţiilor sînt foarte numeroase, chiar şi în cursul veacului al XVIII-lea[138].

Cauzele p ă r ă s i r i i unor ocne puteau fi şi de altă natură: apariţia unor fisuri şi crăpături în bolta exploatării[139]; prăbuşirea puţurilor; îndepărtarea exploatării de masivul de sare (ex. la Ocna Dej şi Cojocna[140]); îngroşarea straturilor nesalinifere şi apariţia frecventă a unor blocuri de alabastru alb (ex. la Ocna Dejului în 1770 şi în numeroase ocne din Maramureş[141]) sau a unor straturi de nămol[142] şi mai rar, sau chiar în cazuri unice, datorită spaţiului insuficient de mare între două ocne (ex. la Ocna Sibiului la mijlocul sec. al XVIII-lea[143].

---

[135] Idem, 1770/2522.

[136] Idem, 1781/214 (septembrie).

[137] Idem, 1722/443.

[138] Aşa de ex. vechea exploatare „Apaffiană" care a suferit erupţii de apă în anii 1742, 1743, 1760, 1762 şi 1764 (cînd s-a încercat ultima dată evacuarea apei prin eforturi uriaşe, ajunsă la aproape 7 stînjeni de la puţul de acces) este lichidată şi părăsită definitiv în anul 1766 [*ChronRCM*, 1764/5008; 1766/3923 A]. Dintr-un raport întocmit personal de consilierul cameral Rudnyanszky în 1770 aflăm că în aceşti ani s-au abandonat din aceleaşi motive „Marea ocnă Apaffiană", salina „Acuatică" şi „Ioan Botezătorul" [*ChronRCM*, 1770/3703]. Un exemplu de încercare de salvare parţială a unei saline inundate este înregistrat la ocna „Acuatică" în anul 1718, cînd exploatarea s-a adîncit numai într-o parte, lăsîndu-se un perete despărţitor care să separe regiunea inundată de restul ocnei. Soluţia aleasă a permis continuarea lucrărilor încă 3 ani [*ChronRCM*, 1721/5222]. O acţiune asemănătoare s-a întreprins la ocna „Ioan Botezătorul" tot de la Coştiui în anul 1763 unde apa de infiltraţie era atît de mare încît se putea circula în interiorul ocnei cu plute [*ChronRCM*, 1763/5077; 1770/2567]. Alte exemple se mai cunosc la salina „Rakocziană" unde în 1773 apa freatică pătrunsă în ocnă măsura 62 de stînjeni, evacuarea ei devenind nerentabilă [*ChromRCM*, 1773/5153, 2989].

[139] *ChronRCM*, 1724/4828; 1738/4828; 1784/56 (mai).

[140] *BeytrMGS*, p. 22 § 8: „so ist bei dieser *Deschaknaer* Grube... in einer Tiefe der 55-ten Klafter, wo sich die Grube sehr erweitert hatte, seitwärts außer dem Salzstock gerathen"; „... eine in *Kolosch* erst kürzlich aufgelassene neue mißrathene Grube... wo die Tiefe des im Mannfahrtsschachte gefundenen Salzes, um 3 und ein Viertel Klafter unterschieden war...".

[141] I. Scopoli, *Chrystallographia Hungariae*, Praga, 1776, partea I, p. 86; *BeytrMGS*, p. 23—24 § 8.

[142] *ChronRCM*, 1758/3923/A, 5075.

[143] *BeytrMGS*, p. 107 § 98.

Procedura părăsirii unei ocne era destul de precisă şi uzuală în acelaşi timp. După o prealabilă înştiinţare a Consilieratului Cameral Suprem se demontau instalaţiile de suprafaţă, iar după norme mai noi trebuiau astupate cu bîrne şi pămînt puţurile; alteori se scoteau bîrnele de armătură. Cu prilejul abandonării ocnei „Ioan Nepomuk" de la Coştiui, în anul 1784, se mai aminteşte şi mutarea crivacului la o altă exploatare, în timp ce protocolul pentru însemnarea inspecţiilor şi înregistrarea circularelor, împreună cu alte documente au fost predate autorităţilor montanistice. Abandonarea exploatărilor în formă de con, clopot (numite în veacul al XVIII-lea exploatări *conice*) a avut ca urmare pătrunderea apelor de infiltraţie, dizolvarea părţii superioare a calotei şi în special a pragurilor care susţineau puţurile împreună cu o parte a terenului înconjurător. Astfel, pe locul fostelor exploatări se formau cu timpul excavaţii pline cu apă, lacuri mai mici sau mai mari prezentate deobicei în hărţi miniere mai vechi (fig. 7 şi Pl. III—VIII) sub denumirea *„vetustissimarum fodinarum"*[144].

Metoda de exploatare prin goluri în formă de c o n (butelie sau clopot) prezintă în ciuda argumentelor aduse de Fichtel şi alţi specialişti o serie de dezavantaje. Raportul dintre sarea extrasă şi cea rămasă se ridică la cel mult 25%; siguranţa tăietorilor de sare în interiorul ocnelor era destul de mică din cauza posibilităţii de cădere a blocurilor în timpul transportului la suprafaţă sau din cauza lipsei unei a doua ieşiri de salvare. Condiţiile de aeraj nu erau astfel cum le prezenta Fichtel iar accesul era destul de dificil şi periculos. De aceea se observă din ce în ce mai mult apariţia unor opinii — la început mai puţin argumentate — în legătură cu introducerea unor metode mai eficiente de exploatare. Acest lucru se constată la salinele din Maramureş mai ales în perioada în care se pune problema deschiderii a cît mai multor exploatări noi, şi în Transilvania, imediat după ce s-au înregistrat avantajele tehnice ale unor procedee de exploatare superioare în alte regiuni.

Introducerea unor noi metode de exploatare s-a propus pentru prima dată cu prilejul unui bilanţ făcut în urma observaţiilor acumulate la 49 de sondaje în teritoriul localităţii Alexandriţa din Maramureş, în august 1775, de către „Markscheider-ul" Friedheber din Wieliczka[145]. Propunerile şi observaţiile lui Friedheber făcute într-un protocol de vizitare din anul 1776 au stîrnit vîlvă în rîndul specialiştilor, care şi-au exprimat îndoiala faţă de eficienţa acestor metode din cauza structurii diferite a rezervelor de sare din Maramureş şi în special din aşa numitul „Maramureş de Jos". Punerea în aplicare a acestor propuneri se pare

[144] *BeytrMGS*, p. 36 § 25—26; cf. Ion Al. Maxim, *Evoluţia procesului de formare al lacurilor sărate născute din vechi ocne. Profilul lor de echilibru*, în *Muzeul Mineralogic-Geologic (Revista Universităţii din Cluj-Sibiu la Timişoara)*, vol. VIII, 1, 1943—1944, p. 114—130.

[145] Idem, 1775/4077 (10 august).

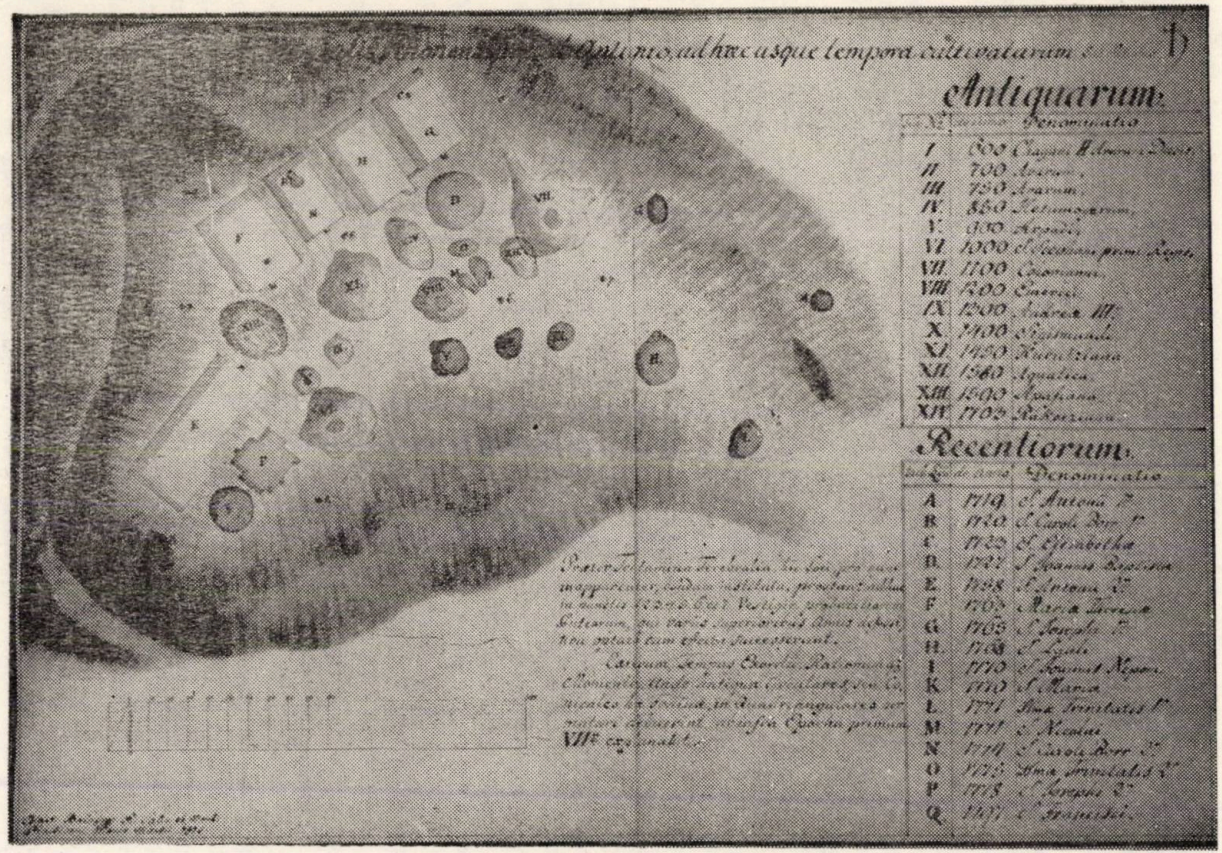

Fig. 7. Planul orizontal al vechilor şi noilor exploatări de sare de la Coştiui (după *ChronRCM*); cifrele romane indică exploatările vechi, în mare parte prăbuşite.

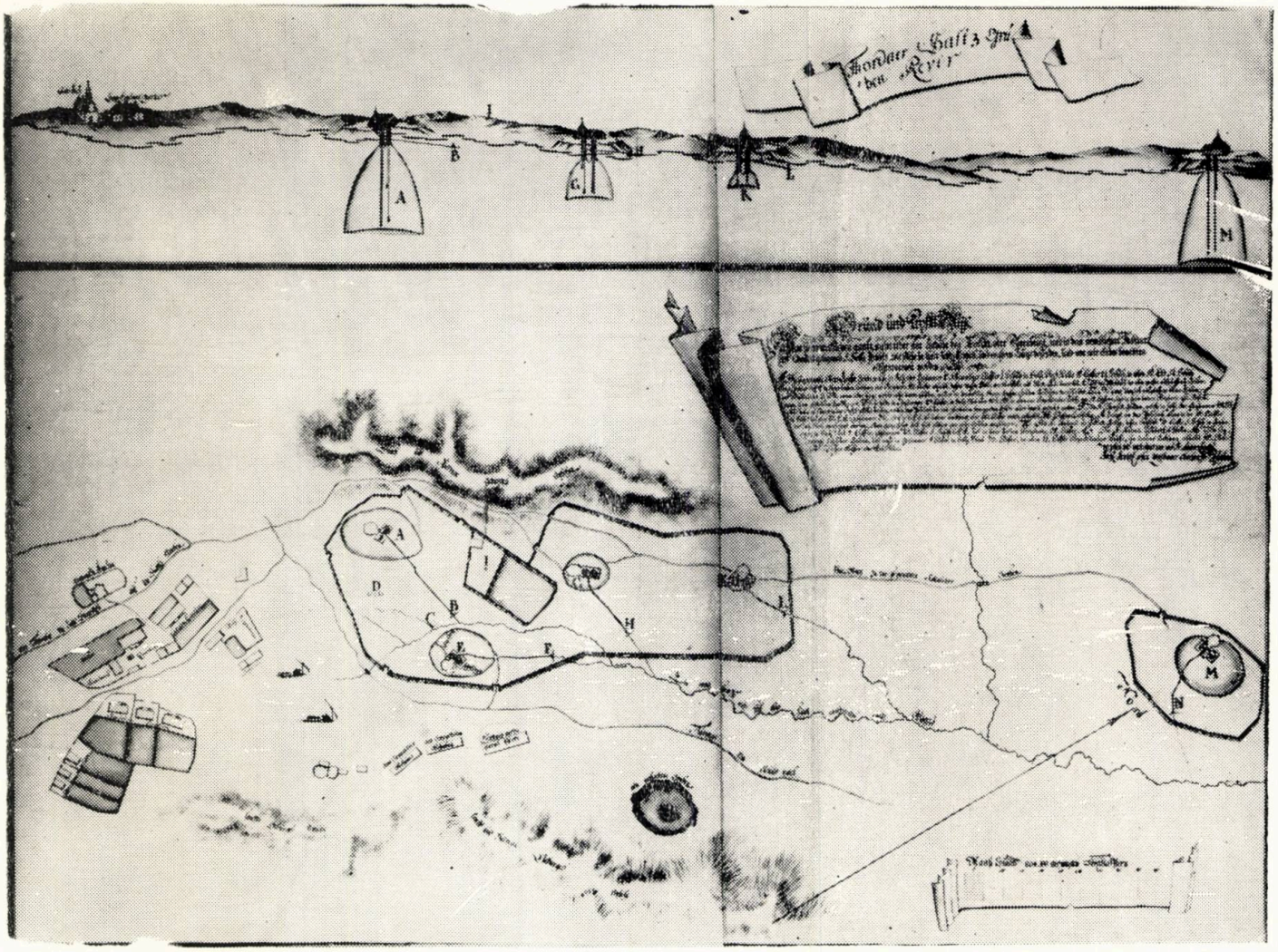

Pl. IV. Planul orizontal și profilul privind așezarea și structura celor 5 ocne situate lîngă Turda (ridicat și executat de F.A. Legat, 1770): *A*. Așanumita „Ocnă Mare" superioară cu o adîncime totală de 56 stînjeni; circumferința 113 stînjeni *B*. Galeria pentru evacuarea apei a acestei ocne *C*. Gura galeriei pentru evacuarea apei de la „Ocna Mare" (părăsită) *D*. Locul unde se aflau cele două puțuri *E—F*. „Ocna Mică" recent abandonată din cauza unor crăpături (fisurații) periculoase la adîncimea perpendiculară de 54, și circumferința de 96 stînjeni *G*. Ocna „Sf. Teresia" cu adîncimea totală de 32 și circumferința de 68½ stînjeni *H*. Galeria ei de drenaj *J*. Locul unui sondaj unde urma să se deschidă o nouă exploatare *K*. Ocna „Sf. Antoniu de Padua" cu adîncimea totală de 20 și circumferința de 35 stînjeni *L*. Galeria ei de drenaj *M*. Așanumita ocnă „Cojocna" cu adîncimea totală de 61 și circumferința de 110 stînjeni *N*. Galeria ei de drenaj.

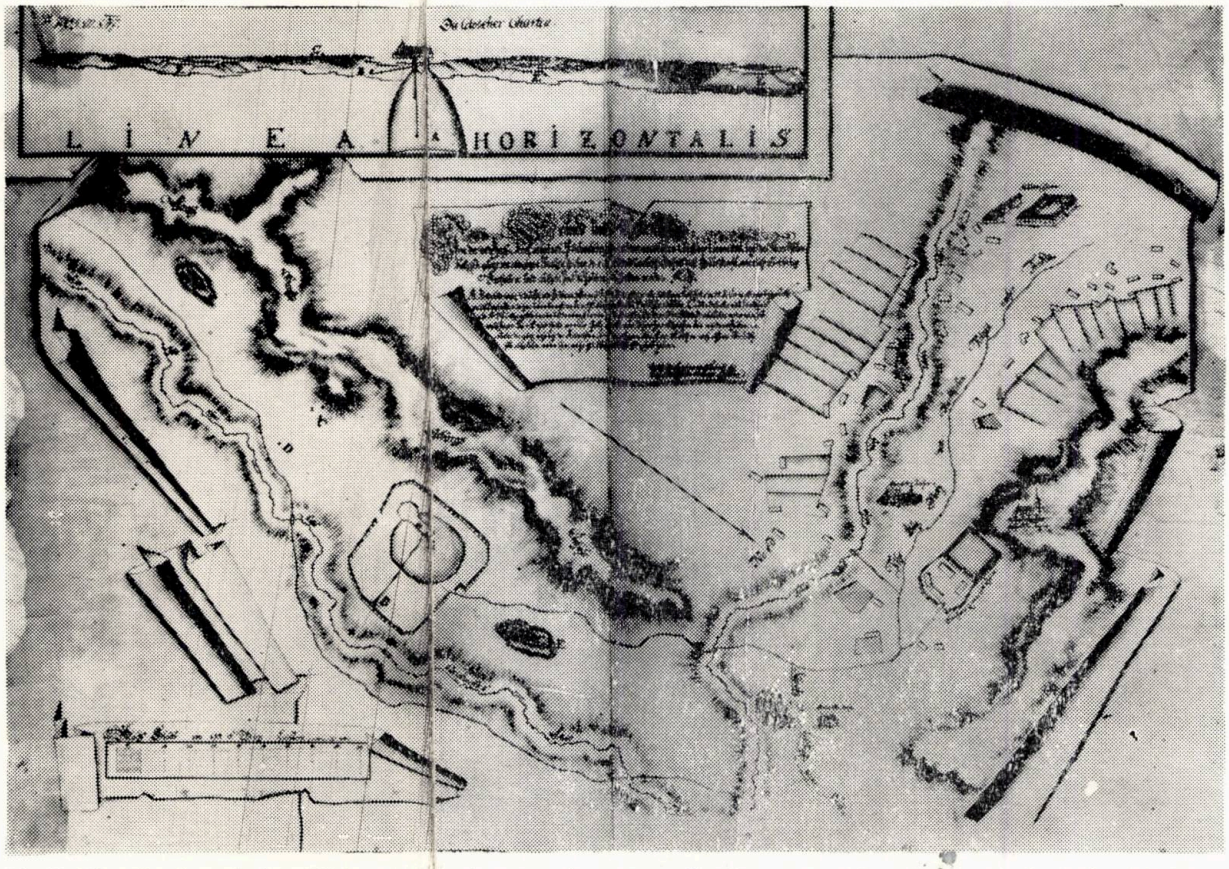

Pl. V. Planul *orizontal şi profilul cu privire la starea în care se afla singura ocnă de exploatare de lîngă tîrgul Cojocna, din comitatul Cluj* (ridicat şi executat de F.A. Legat, 1770). *A*. Singura exploatare în stare de funcţionare cu adîncimea totală de 39 şi circumferinţa de 93 stînjeni *B*. Galeria ei de drenaj. *C*. Locul unor forări la adîncimea de 5 stînjeni *D*. Traseul galeriei de drenaj pentru noua exploatare în curs de execuţie *E*. Urmele unor ocne abandonate în vechime şi mai recent. Cea lîngă biserica „ariană" abandonată după unele informaţii verbale cu 46 ani în urmă (adică 1722) ar fi avut o adîncime de 90 stînjeni.

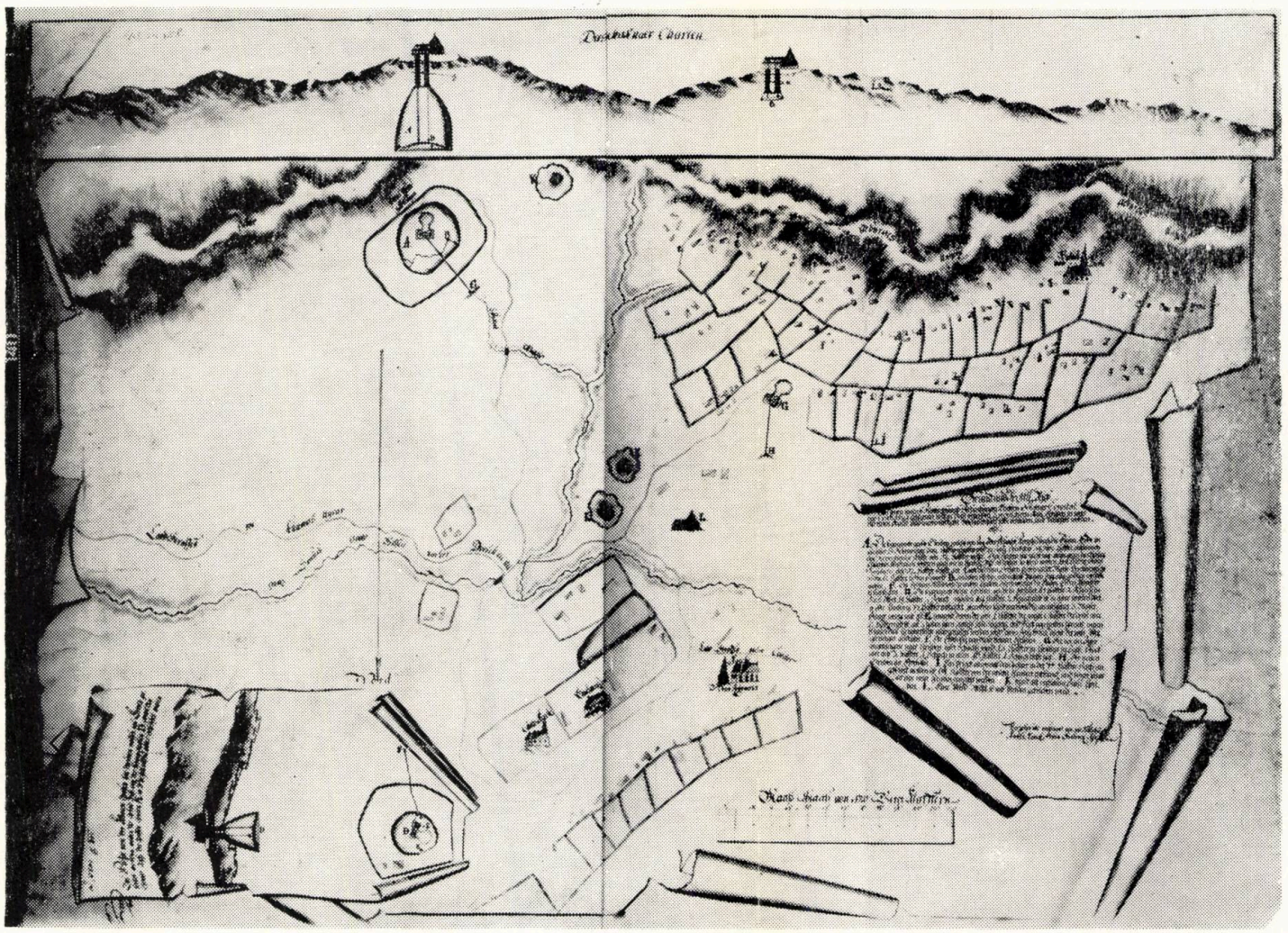

Pl. VI. Planul *orizontal și profilul cu privire la situația și structura celor 3 ocne aflate la Ocna Dej, în comitatul Solnoc* (ridicată și executată de F.A. Legat. 1770). *A*. Așanumita „Ocnă Mare" *B*. Locul de unde se evacua apa cu ajutorul unor saci din piele de bivol (Pilgen) *C*. Gura galeriei de drenaj *D*. așanumita „Ocnă Mică" *F*. Galeria ei de drenaj *G*. O ocnă nouă deschisă de un an *H—G*. Galeria de drenaj a noii ocne *K*. Ocne părăsite *L*. Locul crivacului (denumit aici „*Pferdemühle*",

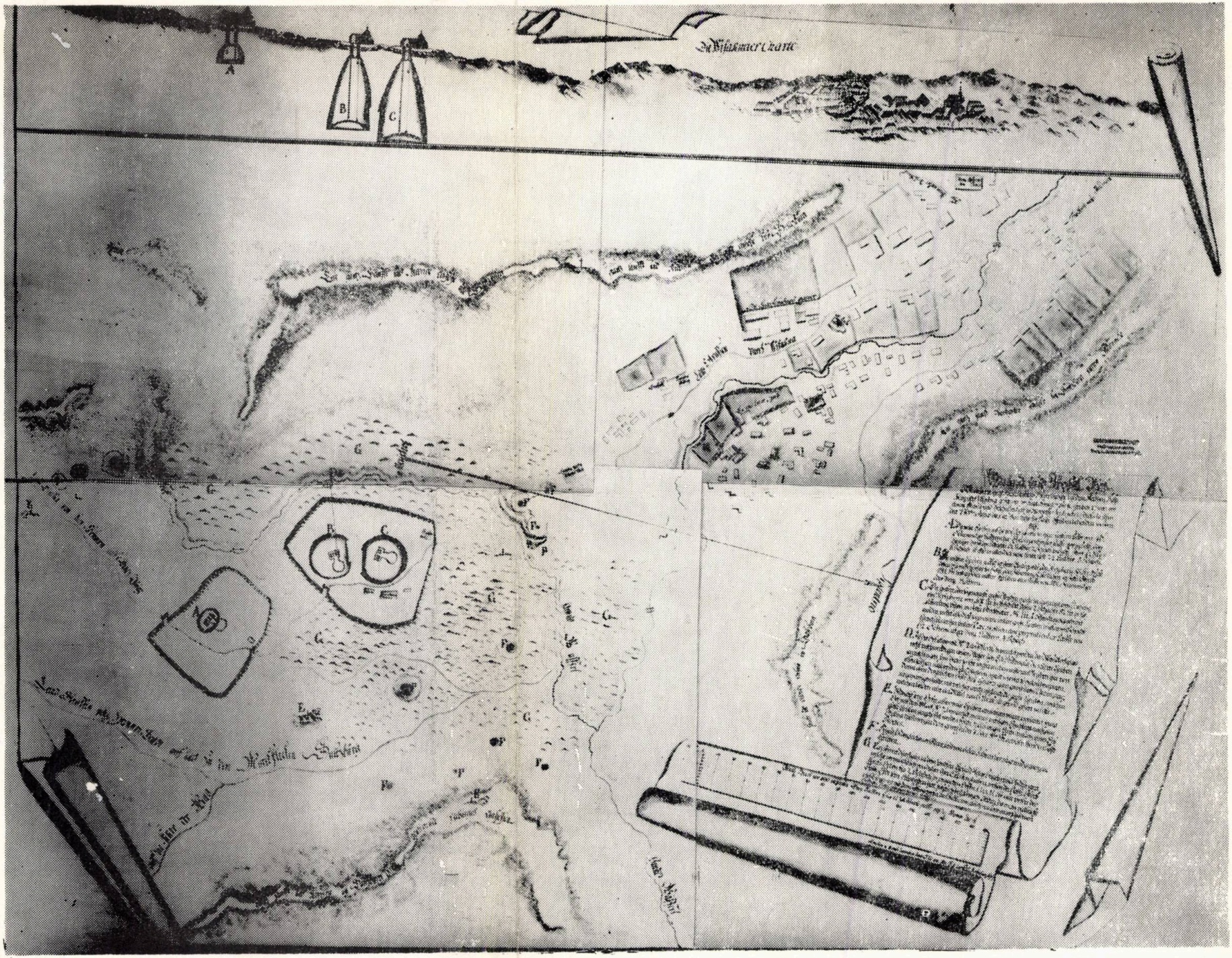

Pl. VII. *Planul orizontal și profilul cu privire la situația și structura celor 3 ocne erariale de la Ocna Sibiului, aflate în exploatare în septembrie 1770* (ridicată și executată de F.A. Legat). *A.* „Ocna Nouă" cu adîncimea totală de 24 și circumferința de 76 stînjeni. *B.* „Ocna mijlocie" cu adîncimea totală de 56½ și circumferința de 88 stînjeni *C.* „Ocna Inferioară" sau așanumita „Ocna Mare" cu adîncimea totală de 62 și circumferința de 101 stînjeni *D.* Galeria de drenaj a ocnei mijlocii *E.* Punctele unde urma să se deschidă noi ocne *F.* 13 ocne mai vechi abandonate și umplute cu apă *G.* Ridicături în teren unde sarea se exploata în vechime la suprafață.

că a avut loc în cazul ocnelor din Maramureș în anul 1777[146], ea fiind atribuită maistrului minier Joseph Großschmidt. Documentele reproduse în *Chronologia Rei Cameralis Marmaticae*[147] atestă pentru prima dată folosirea metodei prin camere cu profil trapezoidal (*„parallelobipedische* (sic!) *Art"* la salina de la Șugatag, în locul celei în formă de clopot (*„glockenförmige Art"*); apoi se generalizează în scurtă vreme la Coștiui, Slatina[148] și după cîțiva ani la salina din Ocna Mureș[149] — deschisă de la bun început ca exploatare în formă de camere cu profil trapezoidal. La generalizarea acestei noi metode și la ocne din Transilvania a contribuit și ordinul Cămării regale Maghiare din 13 noiembrie 1784, care dispunea ca Joseph Großschmidt, împreună cu „inginerul" de ocne Freiheit, să se deplaseze în Transilvania pentru începerea lucrărilor în vederea deschiderii ocnelor în formă paralelepipedice. Nu știm în ce măsură s-a realizat acest desiderat oficial din moment ce printr-un nou ordin Camera Aulică vieneză[150] cerea un răspuns urgent în privința sosirii lui Großschmidt și Freiheit în Transilvania. O adresă a Oficiului Sării de la Ocna Dej[151] confirmă trecerea la noua metodă de exploatare în urma ordinului din 3 decembrie 1784. La aceeași salină are loc mai tîrziu și transformarea vechilor ocne în formă conică în exploatări cu camere trapezoidale. Astfel la vechea ocnă „Iosif" la 40 de stînjeni de vechiul puț s-a săpat un puț de acces care ușura reamenajarea exploatării după noile principii tehnice[152].

Generalizarea metodei de exploatare a sării prin camere și cu stîlpi a constituit un progres important în t e h n i c a de exploatare a rezervelor de sare din Transilvania și Maramureș, înlăturîndu-se o bună parte a inconvenientelor vechilor procedee. A crescut simțitor coeficientul de exploatare, s-a îmbunătățit condițiile de aeraj prin amenajarea unor puțuri speciale, capacitatea de evacuare a materiei prime la supra-

---

[146] J. v. Buschmann, *Das Salz, dessen Vorkommen und Verwertung in sämtlichen Staaten der Erde*, Leipzig, 1906—1909 (vol. I—III), p. 344—5 (apud M. Stamatiu, *op. cit.*, p. 10.

[147] *ChronRCM*, 1778/8 (februarie): „Die Sugatager Salzgrube hatte schon auf parallelobipedische (!) und nicht glockenförmige Art gebauet zu werden angefangen"; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 19.

[148] *ChronRCM*, 1784/17 (septembrie). Superioritatea tehnică a sistemului vertical de exploatare (adică cu camere paralele) față de vechea metodă în formă conică a fost recunoscută în cele din urmă în unanimitate la „consultația minieră" din 9 iunie la Coștiui în prezența specialistului inginer-topograf Leopold Dietrich de la Baia Sprie și a „magulatorului" transilvănean Joseph Klepsch [*ChronRCM*, 1781/92 (octombrie)]. Copia protocolului și documentația ilustrativă (harta probabil) precum și o machetă („Modell") — pentru confecționarea căreia s-au aprobat 50 fl. 49 cr. — urmau să fie înaintate forului superior de la Bratislava [*ChronRCM*, 1781/192L, 1782/117 (mai)]; cf. V. Wollmann, *Despre o nouă metodă de exploatare a sării din secolul al XVIII-lea în Maramureș*, în *Sub semnul lui Clio*, Cluj, 1974, p. 228—238.

[149] M. Stamatiu, *op. cit.*, p. 7.

[150] Arhivele Statului Cluj-Napoca, *Oficiul Minier Superior*, an 1784, doc. nr. 138, 681.

[151] Idem, an. 1785, doc. nr. 1238.

[152] Fr. Pošepny, *Studien aus dem Salinengebiet Siebenbürgen* ..., p. 491.

față a crescut considerabil prin amenajarea unor puțuri care s-au putut adapta mai tîrziu la sistemul de extracție cu mașini cu aburi sau electrice[153].

Urmările directe ale acestui salt în dezvoltarea tehnicii de exploatare au fost în primul rînd creșterea producției de sare în Transilvania și Maramureș, ceea ce se poate ilustra ușor prin cîteva cifre referitoare la producția totală (globală) în cele două provincii istorice. Dacă „repartiția de sare" — cum se numea antecalculația cifrică a producției pe fiecare an — pentru anul 1727 prevedea pentru salinele din Maramureș o producție de 140.000 centenare de sare[154] de blocuri formale și 14.000 de centenare sare minuțial[155], în anul 1788 ea s-a ridicat la 598.500 centenare de blocuri formale, 91.000 centenare minuțial și 60.000 de centenare vesmal. La scurt timp după generalizarea noii metode de exploatare la ocnele de la Coștiui, Șugatag, Slatina-Tisa, Alexandrița, în anul 1779 producția de sare de la salinele amintite a atins cantitatea de 527.828 centenare de blocuri formale, 24.968 sare vesmal și 141.167 centenare de sare minuțial[156]. Și în Transilvania se înregistrează din aceeași cauză o creștere a producției de sare la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, ea atingînd în anul 1790 cifra de 435.000 centenare de blocuri de sare, în timp ce la ocnele din Maramureș se constată un mic regres[157]. După cum rezultă din tabelul (anexă) cuprinzînd repartiția de sare în Maramureș, cunoscută în măsura în care o menționează „Cronica de la Coștiui", creșterea producției de sare a avut o linie constantă, atingînd un apogeu firesc în anii cînd întreaga atenție este îndreptată spre perfecționarea mijloacelor de producție. În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea ea oscilează între 300.000 și 600.000 centenare de blocuri de sare formale. Excepție fac anii 1774 și 1779 cu o producție sub 300.000 centenare de blocuri formale. Din izvorul amintit nu rezultă cauzele speciale pentru scăderea atît de bruscă a producției, în schimb apar uneori mențiuni despre diverse alte cauze care au contribuit la scăderea producției. Sînt în parte aceleași cauze care au avut uneori ca urmare și abandonarea unor ocne de sare și anume: apariția unor straturi de nămol, a unor blocuri de piatră (ex. la Rona de Jos[158], exploatarea „Theresia" de la Coștiui în anul 1772, unde din 1.034.148 de blocuri de sare, 658.689 conțineau impurități[159]; lipsa forței de muncă ș.a. Pentru realizarea volumului producției de sare, Oficiul Superior al Sării se informează asupra stării salinelor, a producției zilnice și a posibilităților pentru creșterea acesteia. Se dispune uneori mărirea numărului tăietorilor de sare pînă la jumătate de „decanat"[160], creșterea numărului sondajelor în vederea

[153] M. Stamatiu, *op. cit.*, p. 14.
[154] 1 centenar = 56,6 kg.
[155] *ChronRCM*, 1726/620.
[156] Idem, 1779/5607.
[157] Idem, 1790/407.
[158] Idem, 1774/5600.
[159] Idem, 1772/5144.
[160] Idem, 1783/140 (septembrie); un decanat era format din tăietori de sare.

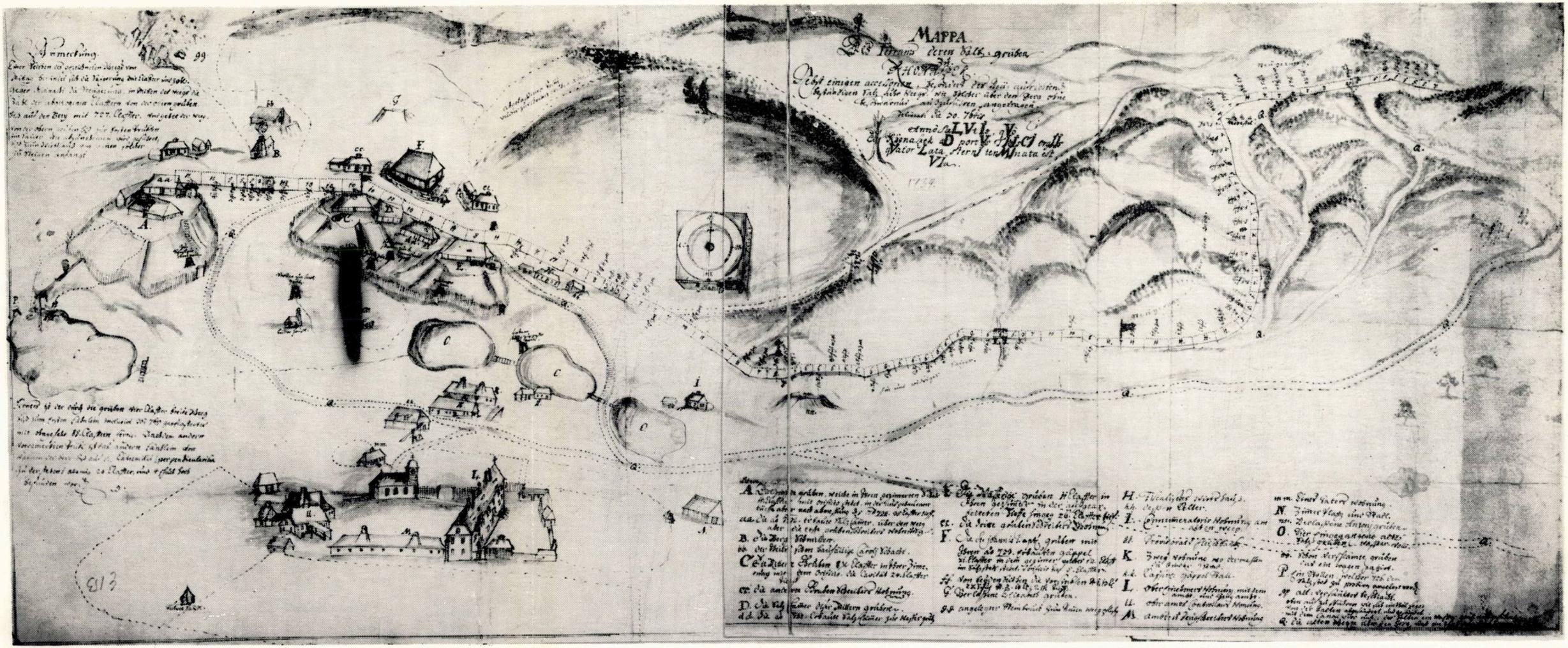

Pl. VIII. *Harta terenurilor aparţinătoare ocnelor de la Coştiui, cuprinzînd „accesoriile" (dependinţele şi în special drumul în curs de amenajare pentru transportul sării* a. 1734) *A.* „Ocna Mare" *aa.* Depozitul de sare *B.* Fierăria *bb.* Puţul „Antoni" în parte distrus *C.* „Ocna Mijlocie" *cc.* Locuinţa *D.* Depozitul ei de sare *dd.* Depozitul de sare pentru salina „Acuatică" (constr. 1732) *E.* Ocna „Acuatică" *ee.* Cea de-a treia locuinţă de contabil. *F.* Ocna „Sf. Ioan Botezătorul" şi cu crivacul ei construit în 1733 *ff.* Urmele unei ocne prăbuşite *G.* Ocna „Elisabeta" abandonată *gg.* Cariera deschisă pentru pietruirea drumului *H.* Circiuma *hh.* pivniţele ei aferente *J.* Locuinţa connummeratoris-ului, de lîngă drum *jj.* Măcelăria *K.* Două construcţii ale dogarilor *kk.* Grajdurile erariale pentru caii întrebuinţaţi la crivac *L.* Locuinţa Obereinnehmerului (perceptorului) *ll.* Locuinţa controlorului Oficiului Superior *M.* Locuinţa Amts-şi Zeugschreiber-ului *mm.* construcţia gaterului *N.* Platforma pentru dulgherit şi depozitul de cherestea *nn.* Vechea ocnă „Antoni" părăsită *O.* Ocne părăsite şi inundate *oo.* Ocne părăsite acoperite cu nămol solidificat *P.* Un puţ de prospectare deschis în 1726 *pp.* Urmele unei armături vechi şi scufundate *Q.* Drumul vechi de sare care duce peste deal. (Nota marginală de sus, stînga): Drumul marcat cu linii punctate, în total de 727 stînjeni urmează traseul de la „Ocna Mare" pînă la coama dealului (stînga jos): Porţiunea pînă la primul steguleţ a fost pavată pînă în noiembrie 1734 pe o lungime de 85 stînjeni.

deschiderii unor exploatări noi și respectarea strictă a programului de lucru.

În Transilvania la sfîrșitul veacului al XVIII-lea se înregistrează o scădere bruscă a producției de sare la ocnele de la Turda[161], Ocna Dejului, Ocna Sibiului datorită deschiderii celor de la Ocna Mureșului (Uioara)[162], care prezentau anumite avantaje față de celelalte, mai ales din punctul de vedere al posibilităților de transport, dar nu mai puțin și datorită uriașelor rezerve de sare. De pildă, la Ocna Sibiului, producția anuală de sare n-a depășit cantitatea de 120.000 blocuri formale.

Producția de sare oscila (în Transilvania) nu numai din cauzele generale amintite; lor li se pot adăuga și altele, de natură politico-militară, de conjunctură economică și socială (ex. foamete, răscoale, revolte etc.). Urmărindu-se capacitatea de producție a unei s i n g u r e exploatări se constată perioade de eficiență diferite. În primii doi ani de funcționare o salină nu putea depăși producția de 5.000—8.000 de blocuri de sare pe an[163], ajungînd abia după 10—20 de ani să producă 30.000—50.000 de blocuri de sare formale, pe cînd numai ocnele „rentabile" puteau să atingă o producție anuală de 140.000—146.000 de blocuri de sare. Un record în acest sens s-a înregistrat la Cojocna în anul 1772 într-o salină de 42 stînjeni adîncime în care s-au obținut 144.000 de blocuri, în timp ce la Turda în anul 1777 o singură salină producea 145.000 blocuri într-un an[164]. Prin aceste cîteva exemple se găsesc termeni de comparație pentru ocnele din Maramureș, unde în același an producția unei singure saline era mult mai mare. De ex., exploatarea „Antoni" de la Coștiui producea în 1772 cca 200.000 de blocuri de sare, pe cînd o salină mijlocie (ca adîncime), ca „Theresia", producea anual cca. 104.000 de blocuri[165]. Chiar și în anii de declin semnalați în producția de sare a Maramureșului, la anumite exploatări ea se menține destul de ridicată. Exploatarea „Nicolai" producea între 1 iulie 1772 și 30 iulie 1773 47.627 centenare și 87 libre de sare, fiind urmată de salina „Sf. Treime", cu o producție de 31.188 de centenare și 96 libre[166]. Producția, respectiv repartiția pe l u n i poate fi ilustrată pentru ocnele din Maramureș în anul 1792 și pe baza tabelului următor. De aici rezultă că în lunile de vară nu se lucra ca urmare a condițiilor grele de aeraj din perioada de canicule și a nevoilor ciocănașilor de a-și cultiva propriile loturi de pămînt, fapt care însă nu se poate generaliza și pentru Transilvania sau pentru toți anii.

Volumul global a unui centru salinifer a avut de suferit și din cauza p i e r d e r i l o r („Salzschwendung") înregistrate în timpul transportului de la ocnă și în timpul depunerii sării la remizele de depozitare

---

[161] Cf. Fr. Pošepny, *op. cit.*, 509—512.

[162] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond: *Scaunul Arieș*, administrative, an. 1824, doc. nr. 563.

[163] *BeytrMGS*, p. 104—105 § 96.

[164] *Ibidem.*

[165] *ChronRCM*, 1772/5144.

[166] Idem, 1774/5599.

Luna	Centenare	Libre	Luna	Centenare	Libre
Noiembrie (1971)	7876	95	Aprilie (1972)	10.853	65
Decembrie	3029	65	Mai	21.829	30
Ianuarie (1972)	540	85	Iunie	134.584	—
Februarie	4082	45	Iulie	139.858	45
Martie	10.853		—	—	—

(Salzscheuern) în vederea îmbarcării sării pe plute. Reducerea procentajului acestor pierderi îi preocupau de multe ori pe conducătorii oficiilor de sare din moment ce atingea 0,7% din totalul producției pe timp de un an; cifră înregistrată la un singur depozit de sare de pe Tisa în Maramureș.

Anul	Cantitatea sării depuse	Pierderile	Procente (n.n)
1772	111.575 cent. 48 libre	795 cent. 30 libre	0,7%
1773	184.722 „ 32 „	1053 „ 27 „	0,6%
1774	101.548 „ 98 „	596 „ 20 „	0,6%

Nu ne rămîne decît să încercăm a stabili ponderea pe care producția de sare a Transilvaniei și Maramureșului a deținut-o raportat la unele centre de exploatare a sării din monarhia habsburgică. Cîteva date statistice de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea sînt concludente în acest sens, Astfel, în 1790, pe cînd producția de sare a Transilvaniei și Maramureșului a cifrat 938.000 centenare, cea realizată la Soovár (R.S.C.) prin destilare nu reprezenta decît 118.300 de centenare[167]. Raportul devine și mai evident în favoarea Transilvaniei în anul 1793[168].

Regiunea de extracție	Producția (în cent.)
Maramureș	768.600
Transilvania	680.000
Wieliczka	31.000
Soovár (R.S.C.)	120.000

Datele statistice menționate vin să confirme din nou avîntul înregistrat de exploatările de sare din Transilvania și Maramureș, mai ales la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, realitate cu implicații concrete pentru sporirea numărului oficiilor de sare, extinderea rețelei de transport a

[167] Idem, 1770/407; vezi și supra, nota 157.
[168] Idem, 1793/1391, statistică întocmită de *Directiones in Cameralibus et Publica Politices.*

REPARTIȚIA
PRODUCȚIEI DE SARE PENTRU MARAMUREȘ ÎN SEC. XVIII (oglindită în *Chronologia Rei Cameralis Marmaticae*)

Anul	Nr. reg. doc.	Blocuri de sare sau venit	Sare exprimată în chintale			Anul	Nr. reg. doc.	Sare exprimată în chintale			Anul	Nr. reg. doc.	Sare exprimată în chintale		
			Formal.	Minuțial	Vesmal			Blocuri formali	Minuțial	Vesmal			Blocuri formali	Minuțial	Vesmal
1721	252	230—25.000	—	—	—	1762	1527	203.000	55.000	—	1782	70(febr.)	412.150	46.000	81.550
1722	8434	938.222 fl. 35 cr.	—	—	—	1763	1592	253.000	42.000	—	1783	37(martie)	441.600	74.000	84.400
1723	4834	841.911 fl. 51 cr.	—	—	—	1764	1711	253.000	30.000	—	1784	30(martie)	357.100	65.800	77.100
1726	587	115.602	—	—	—	1765	1798	230.000	40.000	—	1785	250(martie)	345.000	59.950	95.000
1727	620	—	140000	14.000	—	1766	1904	227.000	30.000	(provizoriu)	1785	739	343.400	77.200	97.000
1728	4834	971.597 fl. 44 cr.	186000	1.900	—	,,	1948	206.000	47.000	(definitiv)	1786	434	453.400	97.900	118.400
1729	784	1097.053 fl. $1^1/_3$,,	176100	—	—	1767	2118	300.000	46.000	—	1788	726	598.500	91.300	60.000
1731	849		230000	20.000	—	1768	2282	340.000	46.000	—	1789	635	530.600	146.700	72.700
1733	1044		200000	22.000	—	1769	2371	440.000	—	(provizoriu)					
1734	1136		275000	25.000	—	,,	2414	330.000	—	(definitiv)	1790	407	352.000	81.000	—
1735	1221		275000	25.000	—	1770	2545	400.000	58.000	—	,,	,,	70.000 blocuri (Stücksalz)		
1736	1297		275000	25.000	—	1771	2695	300.000	76.000	—	1791	3751	757.000	124.000	—
1737	1585		275000	25.000	—	1772	2790	370.000	80.000	—	1792	722	566.200	150.000	—
1738	1400		270000	30.000	—	,,	2806	334.000	60.175	(expediat)	,,	,,	135.900 blocuri (Stücksalz)		
1743	38		200000	5.000	—	1773	2949	490.000	94.000	—	1793	1131	517.900	129.800	—
1750	235		250000	20.000	—	1774	3183	229.000	—		1794	4122	501.400	112.100	—
1751	261		150000	—	—	,,	5640	112.000	—	(rectificat)	,,	,,	106.300 blocuri (Stücksalz)		
1753	338		213000	22.000	—	1775	3351	333.800	76.000						
1756	712		303000	66.000	—	1776	68 (mai)	589.400	87.000						
1757	886		306000	53.000	—	1777	58 (aprilie)	415.500	110.800						
1758	1008		349000	33.000	—	1778	47 (mai)	418.900	86.200						
1759	1147		342000	26.000	—	1779	125 (ianuar.)	295.050	117.300	27.650					
1760	1295		120000	4.000	—	1780	36 (martie)	437.400	54.500	68.100					
1761	1410		253000	55.000	—	1781	28 (martie)	409.000	76.000	75.000					

sării şi în ultima instanţă lărgirea pieţei de desfacere central- şi sud-est-europene în perioada analizată şi în cea imediat următoare.

Deşi evoluţia tehnicii de exploatare de la ocnele de sare din Transilvania şi Maramureş a înregistrat — în anumite intervale — o intensitate mai scăzută decît cea de la exploatările metalifere, totuşi ea se încadrează organic în şirul preocupărilor de modernizare a diferitelor ramuri economice în spiritul r e v o l u ţ i e i i n d u s t r i a l e incipiente din Europa centrală şi sud-estică.

ION DORDEA — VOLKER WOLLMANN

DER SALZABBAU IN SIEBENBÜRGEN UND DER MARAMUREŞ IM XVIII. JAHRHUNDERT

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

In der Fachliteratur nimmt das im Laufe der Zeit veröffentliche Schrifttum über die Frage der Salzvorkommen in Siebenbürgen und in seinen Nachbargebieten, über dessen Produktion und wirtschaftliche Bedeutung einen wichtigen Platz ein. Deshalb wird sie im ersten Teil der vorliegenden Abhandlung auf größerem Raum behandelt. Wir unterscheiden in dieser Literatur zeitgenössische Berichte und Reisebeschreibungen, Aufsätze und Monographien von mineralogischem und geschichtlichem Charakter. Ihre Aufzählung erlaubt die Fesstellung, daß über dieses Thema außer einem Werk — von viel umstrittenen wissenschaftlichen Wert — u.zw. „Zur Geschichte des Bergbaues in Rumänien" (1973), keine zusammenfassende geschichtliche Abhandlung geschrieben wurde. Diese Lücke versuchen die Verfasser in Bezug auf das XVIII Jh. — eine Periode des allgemeinen Aufschwunges der Bergbautechnik in den beiden Provinzen unter Hinzuziehung unveröffentlichter Archivbestände — zu schließen. Die Aufzählung dieser Bestände bietet dem Leser auch einen allgemeinen Überblich über die Struktur des Thesaurariats-Archivs und die oft angeführte Handschrift *Chronologia Rei Cameralis Marmaticae* (abgek. *ChronRCM)*, welche in einem ausgesprochenen monographischen Chrakter die wichtigsten Salzgruben der Maramureş behandelt. Ein grundlegendes zeitgenössisches Werk, welches für Analogien und Rekonstruktionsversuche der damaligen Bergbautechnik im Salzwesen des XVIII Jhs. immer wieder herangezogen werden muß, stellen J. E. Fichtel's *„Beyträge zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen"* (abgek. *BeytrMGS)*, Nürnberg, 1790, dar. Um ein zeitechtes Bild der Zusammensetzung eines Grubenamtes und das Äußere einer Salzgrube und den dazugehörigen Grubenbauten über Tage zu vervollständigen, werden auch kartographische Quellen (Grubenrisse und Revierskarten) aus dem XVIII Jh. herangezogen. Eine spezielle Kategorie solcher Karten soll im zweiten Teil dieser Abhandlung die Verbreitung der Salzämter und mittel- und osteuropäischen Salzstraßen — deren Trasée einer weitgehenden archäologischen und geschichtlichen Deutung unterzogen werden kann — nachzeichnen.

Nach einer zusammenfassenden Darstellung der Verwaltung des Salzwesens in Siebenbürgen und der Maramureș während des XVIII Jhs., werden die wichtigsten Kategorien von Salzhäuern, Beamten und der restlichen Grubenbedienstung angeführt, welche in beiden Provinzen mit kleinen Ausnahmen identisch sind. Es wird darauf hingewiesen, daß paralell mit der im XVIII Jh. eingeführten Lohnarbeit auch die Dienstleistungen der leibeigenen Bauern in verschiedenen Salzgruben nachweisbar sind. Aufgrund von Archivbelegen wird das Bestreben der Aerarial- und Kameralbehörden hervorgehoben in der 2. Hälfte des XVIII, Jhs. sämtliche siebenbürgische und zum Teil auch Maramureș-er Salzgruben fachmännischen Untersuchungen zu unterziehen um dadurch ein verbessertes Abbauverfahren und eine strengere Verwaltung der Produktion der schon in Betrieb stehenden Grubenbetriebe zu steigern.

Zur Durchführung eines solchen Vorhabens dachte man auch an die Einführung des Markscheidewesens (welchem die Grubenrisse, siehe Taf. VI—VII zu verdanken sind) und an den Austausch von Fachräften nich nur unter den Grubenämtern sondern auch mit den benachbarten Erzbergwerkrevieren. Das unmittelbare und sofortige Ergebnis sämtlicher Bestrebungen dieser Art was das zahlenmäßige Anwachsen der Salzgruben und „Salzversuche" in den beiden innenkarpatischen Provinzen im Laufe der letzten Jahrzehnte des XVIII Jhs. und gleichzeitig auch die ständige Suche nach neuen und ergiebigeren technischen Verfahren.

Nach einer kurzen Einführung in die Geschichte der Salzabbau und Herstellungsverfahren aus dem frühen Mittelalter bis zum XVIII Jh., wird auf die Eigenarten des Salzvorkommens hingewiesen, welche je nach ihrer mineralogischen und stratigraphischen Beschaffenheit eine geeignete Abbaumethode voraussetzen. Anhand von Beispielen, die vor allem aus den erwähnten Archivbeständen herangezogen wurden, sind anschließend sämtliche Grubenarbeiten beschrieben worden, die die Eröffnung des innern und äußern Baues, sowie die Auflassung der Steinsalzgrube gehörten. Hier nehmen die Fragen welche im Zusammenhang mit den Methoden der Salzversuche, Salzförderung, Wasserhaltung, Wetterführung u.s.w. stehn, einen bedeutenden Platz ein; immer wieder wird auf lokale Abweichungen und technische Neuerungen und Erfindungen Bezug genommen. Zu den letztgenannten „Erfindungen" gehören unter anderen: der sogenannte „Fellerische Steinhund", die Kapnik-er Windtreibmaschine und die in der Turda-er Steinsalzgrube zum ersten Mal experimentierte Enyedi-sche Hebemaschine.

Von einer besondern bergbautechnischen und geschichtlichen Bedeutung war die zunächst in den Maramureș-er, dann in den siebenbürgischen Salzgruben (nach dem Jahre 1777) vorgenommene Einführung der viel umstrittenen „parallelepipedischen" Abbaumethode, welche im Laufe der folgenden Jahre die „glockenförmige" oder auch „konische" ganz abgelöst hatte.

Das erwartete Ergebnis der Einführung dieser technischen Umgestaltungen wurde bald darauf auch in den zeitgenössischen Quellen — und zw. in der Steigerung der Salzproduktion sämtlicher Sorten — sichtbar. Die Ziffern welche diese Tatsache für die Maramureș-er Salzreviere verdeutlichen sind in der Übersichtstabelle I (Anhang) festgehalten. Anhand von andern Ziffern und Zahlen kann man auch einen Vergleich zwischen der Salzproduktion der Maramureș und der aus Siebenbürgen ziehen, ein Vergleich der zugleich auch das Schwergewicht der ersten

Provinz in der mittel- und osteuropäischen Salzproduktion zum Ausdruck bringen soll. Die herangezogenen Archivquellen ermöglichten es den Verfassern auch die Produktion einzelner Salz-Gruben, je nach geologischer Beschaffenheit, Alter, Arbeitssaison und pro Monat zu ermitteln, um gleichzeitig jene Faktoren in Betracht zu ziehen, welche zu ihrer Steigerung oder Abnahme beitragen konnten. Schließlich wird die Rolle Siebenbürgens und der Maramureș als bedeutende Salzproduzenten für ein weites Absatzgebiet — welches weit über die Grenzen des heutigen Rumänien hinausreichte — hervorgehoben. Diese Rolle übernehmen die beiden Provinzen in der zweiten Hälfte des XVIII. Jhs. immer mehr, weil der hiesige Salzabbau — vielleicht etwas weniger ausgeprägt als im Erzbergbau — von den technischen Umwälzungen der „industriellen Revolution" und von einer neuen merkantilistischen Wirtschaftspolitik immer mehr beeinflusst wurde.

ÎNVĂȚĂMÎNTUL GERMAN DIN BANAT ÎN TIMPUL LUI IOSIF AL II-LEA

Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea viața politică, socială și culturală a majorității statelor europene este marcată de tendințele reformiste ale clasei dominante, ale monarhiilor absolutiste luminate. Aceste tendințe au apărut sub presiunea crizei tot mai accentuate a orînduirii feudalo-absolutiste, a creșterii nemulțumirilor populare, a necesității unei adaptări a statului și societății la procesul de dezvoltare economică, de creștere a aparatului administrativ de stat. Scopul lor era de a menține sistemul social-politic existent, înlăturînd unele din contradicțiile sale cele mai grave și sperînd ca pe această cale să poată fi evitată izbucnirea unor zguduiri revoluționare. Monarhiile „luminate" au preluat, în parte, ideile burgheziei înaintate, ale gîndirii luministe, căutînd a le aplica în limitele intereselor clasei dominante. Acest fapt se observă mai limpede în domeniul învățămîntului și al culturii. Dezideratul bine cunoscut al filozofiei luminilor: ridicarea poporului prin cultură, prin învățămînt, stăvilirea și înlăturarea obscurantismului bisericii, laicizarea învățămîntului și imprimarea unui caracter practic legat de viață, conținutului acestuia, se regăsește în politica școlară a monarhiilor absolutist-luminate. Imperiul Habsburgic nu face excepție; dimpotrivă, în ultimii ani de domnie ai Mariei Tereza, cînd asupra guvernării începea să aibă o influență crescîndă fiul și asociatul ei la tron, viitorul împărat Iosif al II-lea, reformismul „de sus", în spirit luminist, se va face simțit pe mai multe planuri.

Reformele importante din Imperiul Habsburgic în domeniul învățămîntului încep curînd după interzicerea activității ordinului iezuit (1773). O serie de legi sau normative separate, pentru diversele părți ale monarhiei, dar inspirate din aceleași principii și foarte asemănătoare între ele, inaugurează o politică școlară caracterizată prin laicizarea învățămîntului și trecerea sa sub îndrumarea și controlul statului, lărgirea considerabilă a rețelei de învățămînt și organizarea ei unitară sub raportul treptelor sale, a tipurilor de școli, a programelor, a mijloacelor de susținere, caracterul mai practic decît pînă atunci și, în fine, o tendință destul de manifestă, totuși nu brutală, de germanizare prin intermediul școlii. Toate acestea, însă, cu menținerea unui spirit de clasă.

Dintre normele și directivele de nouă organizare a școlilor, în perioada de după 1773 sînt de reținut, în ordine cronologică, *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal und Trivialschulen in sämtlichen Kaiserlichen und Königlichen Erbländern*, care începe a fi pusă în aplicare de la sfîrșitul anului 1774[1]. Urmează și mai cunoscuta *Ratio Educa-*

[1] Lucia Protopopescu, ***Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania, 1774—1805***, București, Editura didactică și pedagogică, 1966, p. 23.

tionis totiusque Rei Litterariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem Adnexas, apărută în 1774, urmată în 1781 de o legiuire aparte pentru Marele Principat al Transilvaniei, intitulată *Norma Regia pro Scholis Magni Principatus Transilvaniae*[2].

Dat fiind faptul că Banatul, în cadrul măsurilor de reorganizare administrativă intreprinse în aceeași perioadă, a fost alipit în mod arbitrar Ungariei (la 1779), în această parte sud-vestică a Transilvaniei învățămîntul s-a dezvoltat pe baza directivelor cuprinse în *Ratio Educationis . . .*, inspirată pe larg din legiuirea precedentă, privind școlile germane. În ultima instanță, principiile acestor directive fuseseră enunțate de însuși cancelarul Kaunitz, subliniind menirea învățămîntului de a crește din nobili soldați și funcționari, din orășeni industriași și negustori, iar fiilor de țărani oferindu-le cunoștințele elementare necesare producției sătești[3]. În aceasta constă latura conservatoare, spiritul de clasă al legislației școlare iosefiniste, care urmărește, în fapt, să consolideze structura socială existentă, în același timp să o adapteze mai bine necesităților statului, să perfecționeze instrumentele de apărare și conservare a instituțiilor și ordinei sociale. Spiritul menționat nu poate fi estompat de enunțurile în aparență destul de generoase ale legislației.

În introducerea la *Ratio Educationis* se definește scopul educației, ca fiind acela de a crește o populație cinstită, demnă, bine pregătită spre a fi de folos statului.

Se urmărește, prin urmare, educarea unor cetățeni respectuoși și supuși față de normele morale, de imperativele politico-sociale oficiale și, în același timp, capabilă de un randament superior în interesul statului, realizat printr-o calificare adecvată.

Educația — continuă textul întroducerii — se adresează tuturor locuitorilor, din toate categoriile. Aceste categorii pot fi considerate din punctul de vedere al naționalității, al confesiunii și din acela al ocupațiilor.

Din primul punct de vedere, locuitorii[4] se clasifică în maghiari, germani, slovaci, croați, ruteni, sîrbi și români. Printre confesiuni sînt enumerate cea romano-catolică, diversele culte protestante, cea ortodoxă și cea greco-catolică. Sub raportul ocupațiilor se face distincție între țărani, locuitorii tîrgurilor, ai orașelor de diverse categorii, pînă la cele libere regale, funcționarii statului și ai fiscului, ofițerii, nobilii aflați în funcție oficială și preoții.

Constatînd această diversitate, legiuitorii consideră că în cadrul ei învățămîntul poate urmări anumite țeluri unitare, cel mai important fiind transmiterea unei culturi generale, indiferent de naționalitatea, confesiunea sau mediul din care provin elevii. Se subliniază că este de dorit ca fiecare națiune să aibă școli sătești proprii, iar învățătorii să

[2] *Ibidem*, loc. cit.
[3] *Istoria României*, vol. III, București, Editura Academiei, 1964, p. 727.
[4] Reamintim că e vorba de teritoriile considerate aparținătoare coroanei Ungariei.

cunoască, pe lîngă limba oficială sau cea maternă, și limba vorbită în diferitele regiuni, pentru a-și înlesni astfel transmiterea cunoștințelor[5].

Școlile naționale sau populare formau prima treaptă a învățământului. Intenția era ca la acest nivel învățământul să cuprindă pe toți copiii între 7—13 ani, să fie gratuit, iar învățătorii să fie retribuiți oficial, în bani sau în natură.

Ele se împărțeau la rîndul lor, în școli de prima categorie, sau normale, în școli din orașe mai mari și în școli din orașe mici și din sate. Primele trebuiau să aibă învățători calificați, pe lîngă care, în măsura posibilului, se vor angaja profesori de desen și de muzică. Ele aveau să se înființeze în orașele de reședință ale diferitelor provincii și scopul lor era pregătirea de viitori meseriași și comercianți[6].

Pentru cele din categoria următoare corpul didactic putea să fie format din 3—4 învățători, și din membri ai clerului local. Pe lîngă scris, citit și socotit, aveau să se predea noțiuni de istorie, geografie, limba latină.

În școlile din tîrgușoare și sate rolul principal în predare urma a reveni preotului, care în majoritatea cazurilor se recomanda a fi și director, asistat de 1—2 învățători. Pretențiile acestor școli erau mai reduse, accentul învățământului punîndu-se pe noțiuni utile în economia rurală[7].

Salarizarea directorilor de școli avea să fie susținută de stat, iar a învățătorilor de către comunitatea locuitorilor; acesteia îi revenea și sarcina ridicării și întreținerii clădirilor, eventual cu un ajutor din partea statului, în cazuri justificate[8].

Treapta următoare a învățământului o formau școlile gramaticale, ce aveau să se numească în continuare gimnazii. Programul lor trebuia să cuprindă un asemenea cerc de discipline încît la absolvire elevii să poată îmbrățișa felurite profesiuni: ofițeri, funcționari, învățători etc.[9].

O formă oarecum de elită a gimnaziilor erau colegiile academice, cu un program mai adîncit și cu exigențe mai mari. Absolvenții acestora puteau urma în continuare ultima treaptă a învățământului, universitățile regale[10].

Problemele învățământului de toate gradele și categoriile stăteau sub răspunderea „consiliului locumtenențial regal", prin organul său special numit „comitetul pentru învățămînt". Se creau de asemenea un număr de circumscripții școlare, conduse de un „director provincial de studii", cu atribuțiile unui inspector școlar din zilele noastre. Pentru părțile de apus ale Transilvaniei sediul circumscripției respective era la Oradea, însă

---

[5] *Az 1777-iki Ratio Educationis*, trad. în limba maghiară de Friml Aladár, 1913, p. 36—37.
[6] *Ibidem*, p. 66.
[7] *Ibidem*, p. 69.
[8] *Ibidem*, p. 78—80.
[9] *Ibidem*, p. 39—40.
[10] *Ibidem*, p. 40—41.

în primii ani după această reformă şcolară Banatul a fost inclus în circumscripţia cu sediul la Buda şi doar ulterior va aparţine de Oradea[11].

„Ratio educationis" recomandă ca în şcolile săteşti, întrucît copiii sînt folosiţi şi la muncile cîmpului, ceea ce legiuitorul consideră întru totul corect, programul să fie de 2 ore dimineaţa şi 2 ore seara, după terminarea muncilor. În oraşe mici sau tîrguri orarul se va adapta după profilul populaţiei, ţinîndu-se seama că şi în acest tip de localităţi există populaţie agricolă, iar copiii sînt în general mai liberi iarna decît vara. În oraşele mari programul de studiu cuprinde 3 ore dimineaţa — vara de la 7 la 10, iar iarna de la 8 la 11 — şi 2 ore după masă, între orele 14 şi 16. În şcolile de primă categorie alcătuirea orarului era lăsată la latitudinea directorului[12].

Punerea în aplicare a importantei reforme a învăţămîntului cuprinsă în „Ratio Educationis" a avut ca urmare o intensă activitate pentru înfiinţarea de şcoli în toate localităţile, conform schemei prevăzute, pentru ridicarea sau amenajarea de localuri, angajarea personalului, încheierea de contracte între „directorii de studii", ca reprezentanţi ai statului şi comunităţile, cărora le reveneau o sumă de obligaţii pentru susţinerea învăţămîntului. Se face o intensă operă de cuprindere a copiilor în reţeaua şcolară. Inspecţiile prin oraşe şi sate sînt frecvente, centralizarea şi etatizarea învăţămîntului dă naştere la un larg sector administrativ, la o veritabilă birocraţie şcolară, care-şi consemnează activitatea într-o vastă corespondenţă, procese-verbale, rapoarte către organele superioare etc.

La Arhivele Statului din Cluj-Napoca se păstrează fondul Direcţiei superioare a şcolilor din circumscripţia Oradea, de care — după cum am arătat — a aparţinut în final şi Banatul. Acest fond cuprinde şi materialele din primii ani de după reformă, cînd rapoartele se adresează direcţiei provinciale de la Buda. El permite o cercetare a dezvoltării învăţămîntului din Banat pe durata primului deceniu de după reformă.

Cel dintîi document important ni s-a părut un tabel datat din 9 noiembrie 1778, cu privire la situaţia şcolilor germane din Banat[13]. El cuprinde numele localităţilor în care se găseau la acea dată şcoli cu limba de predare germană, numărul caselor din fiecare localitate, numele preotului local care, conform instrucţiunilor, era de obicei şi director al şcolii, pregătirea acestuia, numele învăţătorului şi pregătirea lui, numărul copiilor de vîrstă şcolară şi, în fine, contribuţia comunelor pentru personalul şi întreţinerea şcolii, în bani şi în natură.

Rezultă că pe teritoriul Banatului luaseră fiinţă pînă la acea dată 53 de şcoli săteşti germane. Dintre acestea 42 aveau director propriu, în persoana preotului local. În 2 cazuri postul de director se consideră vacant, sau nu se face nici o menţiune despre el. În alte 9 cazuri se constată că unele şcoli din sate diferite, dar apropiate sînt reunite sub direcţia

[11] *Ibidem*, p. 46—47.
[12] *Ibidem*, p. 91—94.
[13] Direcţia superioară a şcolilor din Oradea, G.N.B., Nr. 1.

unui singur preot. De pildă, preotul din Șagu figurează de asemenea pentru localitățile Cruceni și Tisa-Nouă. Alte localități ca Greifenthal, Remetea Mică, Șarlotenburg, Altringen, Sintar, Comeat, Comloșul Mic figurează ca „filiale" ale unor localități mai mari.

Cu privire la pregătirea preoților — directori, pentru 15 se menționează că au participat în prealabil la o pregătire catehetică, despre 27 se spune că nu au o asemenea pregătire sau nu se face nici o mențiune.

Învățători se află în 46 din cele 53 de școli. Două posturi sînt vacante, iar în celelalte 5 cazuri rezultă că, la fel cu unii directori, învățătorul dintr-un sat exercită atribuțiile încă într-un sat mai mic, apropiat. În numai 7 școli, mai era și un al doilea învățător, care figurează însă doar ca ajutor al primului și, după toate aparențele, nu avea nici o calificare[14]. Dintre cei 46 de învățători trecuți nominal, 40 frecventaseră o școală normală. Despre 2 învățători, din Merțișoara și din Teremia Mare, se consemnează că nu au școală normală, iar despre cei din Bulza, Comloșul Mic, Zolt și Recașul Sîrbesc nu se specifică nimic. Numărul copiilor de vîrstă școlară care trebuiau cuprinși în școlile germane este dat pentru 47 din cele 53 de localități. El însumează 5458 de copii, cei mai numeroși fiind în Aradul Nou (466), Jimbolia (292), Periam (281).

Tabelul consemnează și numărul familiilor germane din fiecare așezare[15]. O interesantă constatare de ordin demografic este aceea că numai în 6 localități numărul copiilor de vîrstă școlară este egal sau mai mare decît numărul familiilor. În toate celelalte el este inferior, de unde se poate deduce fie că natalitatea nu era prea mare nici pe atunci, în rîndul populației germane din Banat, fie că în condițiile colonizării recente, mortalitatea infantilă era foarte ridicată. Numai așa putem să ne explicăm că în majoritatea comunelor în multe familii nu se află nici un copil între 7—13 ani. Diferențele sînt uneori foarte mari: în Timișoara-Josefin, la 345 de case se află doar 127 de copii de școală; în Giarmata la 311 case doar 186 copii, în Săcălaz la 308 case 180 copii, în Sîmpetrul German la 176 case doar 83 copii, în Frumușeni la 250 familii doar 78 copii ș.a.m.d.

Salariile personalului didactic constau în majoritatea cazurilor în bani, cereale și lemne, mai rar numai în bani și lemne. Întrucît ele se stabileau de către comunitate, din contribuția locuitorilor, nu se poate determina din datele tabelului un nivel mediu de salarizare. De asemenea nu există un raport fix între suma acordată de comunitate pentru învățători și numărul familiilor sau numărul copiilor de vîrstă școlară.

[14] Aceste școli sînt Timișoara-Iosefin, Timișoara-Fabrică (pe atunci ambele localități erau încă separate de Timișoara), Dudeștii Noi, Lipova, Recașul German (azi contopit cu Recașul Sîrbesc în singura comună Recaș), Jimbolia și Sînnicolaul German.

[15] Numai așa se explică că Lugojul, avînd majoritatea populației românești, figurează cu mai puține case decît sate ca Merțișoara, Guttenbrunn, Grabaț ș.a.

Spre exemplu, comunitatea din Timișoara-Josefin cu 345 de case și 127 de copii, plătește pe an 280 de florini și 10 stînjeni de lemne. Cea din Timișoara-Fabrică, avînd numai 132 de case, dar același număr de copii, plătește 244 de florini și 10 stînjeni de lemne. Contribuția locuitorilor din Fabrică rezultă a fi de 2,6 ori mai mare pe familie, decît a celor din Josefin. Un alt exemplu Aradul Nou, cu 446 case și 466 de copii, plătește 200 de florini și 10 stînjeni de lemne, iar Lipova, cu 207 case și 106 copii plătește tot 200 de florini și 15 stînjeni de lemne. Suma cea mai mare întîlnită în tabel este cea menționată, de 280 florini și 10 stînjeni de lemne, din Timișoara-Josefin. Cea mai mică este cea din Bulza, care la 32 de case și 36 copii achită doar 20 de florini, 20 măsuri de cereale și 5 stînjeni de lemne. În general, cum e și firesc, în comunitățile mari, contribuția pe familie e mai redusă, în vreme ce comunitățile mici se văd obligate a fixa o contribuție mai mare pe familie, uneori depășind 1 florin pe an. Astfel la Bogda, 27 de case plătesc 40 de florini, 30 măsuri cereale și 8 stînjeni de lemne; la Făget 26 de familii susțin școala cu 30 de florini, 30 de măsuri de cereale și 5 stînjeni de lemne.

În 48 de comune identificate în mod sigur pe teritoriul Banatului românesc, și pentru care există datele privitoare la numărul caselor[16], trăiau la sfîrșitul anului 1778 un număr de 7331 de familii germane. Acestea achită în total, pentru întreținerea școlilor 3698 de florini, 1812 măsuri de cereale și 328 stînjeni de lemne pe an[17].

Din nefericire, tabelele pe care le-am mai descoperit în fondul școlar menționat nu sînt alcătuite după aceleași rubrici cu primul, astfel că ele nu ne permit o comparație asupra acelorași date. În schimb, cuprind o serie de elemente noi și acestea deosebit de interesante.

E vorba, mai întîi despre un tabel referitor la situația școlilor germane în Banat în al doilea semestru al anului 1781[18]. Numărul școlilor respective ale localităților consemnate este aproape același, dar întrucît tabelul nu este completat conștiincios, iar pe de altă parte apar școli în localități ce nu fuseseră menționate cu trei ani înainte, putem doar stabili că în acest interval s-au înființat școli noi, dar fără a ne permite să afirmăm cu precizie cîte anume.

Tabelul cuprinde la poziția întîi date despre școala din orașul Timișoara. Ea era condusă de directorul Albert Karlitzky, care era în același timp și inspector pentru școlile germane din Banat. Fondul pe care-l prelucrăm cuprinde un număr mare de rapoarte de inspecție semnate de el, pentru aproape toate școlile.

Sub direcția lui se aflau un catihet și patru învățători, fiecare avîndu-și clasa proprie. Erau, prin urmare, patru clase, cu un total de

[16] Pentru unele, de ex. Ciacova, Carașova, Sînnicolaul German, tabelul are omisiuni la această rubrică.

[17] Nici aceste calcule nu sînt riguros exacte, deoarece pentru 2—3 localități sînt omise din tabel datele respective.

[18] Direcția superioară a școlilor din Oradea, H.N.B. Fasc. XLVII, nr. 26.

279 de elevi. Dintre aceştia 136 erau în clasa I, 97 în clasa a II-a, 39 în clasa a treia şi numai 7 în clasa a IV-a. S-ar putea deduce că promovabilitatea era foarte mică şi că pierderile şcolare, pe parcursul a patru ani, erau enorme. Trebuie să ţinem însă seama de faptul că şcoala, sub noul statut de obligativitate a învăţămîntului elementar, funcţiona de foarte puţin timp şi că, în consecinţă, elevii din clasele superioare, mai ales din a IV-a, reprezentau probabil generaţia şcolarizată înainte de aplicarea reformei din 1777.

Chiar cu această rezervă, alte date din tabel confirmă însă că acţiunea de şcolarizare a copiilor se desfăşura greu în aceşti primi ani. De pildă: din totalul elevilor, numai pentru 152 se consemnează că frecventau regulat. Alţi 79 aveau o frecvenţă calificată ca neglijentă, iar despre rest se spunea că „succesive emanserunt" adică rînd pe rînd au părăsit şcoala. La observaţiile cu privire la situaţia şcolii se spune că greutatea cea mai mare o constituie încăperile de clasă care sînt umede, cu aer viciat (insalubris), cauzînd îmbolnăviri frecvente nu numai a elevilor ci şi a învăţătorilor. De asemenea spaţiul lor este atît de redus încît nu poate cuprinde pe toţi elevii.

După originea socială, cei 279 de elevi aveau următoarea componenţă: 18 erau copii de nobili, 60 de funcţionari, 62 de militari, 90 erau copii de orăşeni şi 38 sînt menţionaţi ca „plebei". După cum se observă, tabelul nu este precis întocmit, totalul pe categorii sociale însumînd doar 268 de elevi. Datorită caracterului de reşedinţă administrativă şi militară a cetăţii Timişoarei, proporţia copiilor de funcţionari şi militari este foarte ridicată, ceea ce va reieşi în continuare, din datele privitoare la şcolile din alte localităţi. Probabil că tot din acest motiv este atît de mare numărul elevilor care „au părăsit pe rînd şcoala". Presupunem că nu e vorba, în toate cazurile, de abandonarea şcolii din neglijenţă, ci mai ales de strămutarea unor familii de funcţionari şi militari. Facem această presupunere întrucît numai în Timişoara apare o proporţie aşa de mare a elevilor din această categorie.

Despre trei dintre învăţători directorul are aprecieri bune. Despre unul, Anton Prevodnig, cu care — după cum aflăm din numeroase alte acte din cuprinsul fondului — a avut conflicte, notează că este diligent în predare, însă, „homo sui capitis et inobediens", adică „încăpăţînat şi neascultător".

Şcoala din Timişoara-Fabrică avea un catihet, pe parohul local, şi doi învăţători: Franz Kimmel şi Johann Haag, amîndoi „cu viaţă păcătoasă şi slobozi la gură" (vitae inculpatae et in labre indefessi).

Şcoala are 123 de elevi, dintre care 102 au frecvenţă regulată, 18 sînt neglijenţi, iar 3 au părăsit şcoala. Numai 3 dintr-înşii sînt copii de nobili, 8 sînt copii de funcţionari, 5 de militari, 94 aparţin categoriei „cetăţenilor" (cives) iar 13 sînt „plebei". Se menţionează că elevii au fost găsiţi cu o bună pregătire la fiecare inspecţie. Nu avem date despre condiţiile materiale ale acestei şcoli; putem deduce doar indirect că era mai modestă, avea probabil doar două săli de clasă, dacă presupunem că fiecare învăţător îşi avea clasa proprie.

Aceleaşi dimensiuni şi organizare avea şi şcoala din Timişoara-Josefin, tot cu doi învăţători, calificaţi ca ducînd o viaţă morală şi fiind sîrguincioşi în îndeplinirea îndatoririlor. Aveau 136 de elevi, din care frecventează cu asiduitate 105 şi mai neregulat 15. Dintre ei din familie nobilă erau 2, fii de funcţionari 3, de militari 6, de cetăţeni 102, de plebei 23.

Pe teritoriul actual al municipiului Timişoara funcţionau prin urmare la 1781 doar 3 şcoli elementare germane, cu 530 de elevi înscrişi, dar frecventau efectiv, mai bine sau mai rău, doar 371.

Compoziţia socială, pe cele 3 şcoli era[19]:

Nobili	%	funcţionari	%	militari	%	cetăţeni	%	plebei	%
23	4,4	71	13,7	73	14,1	286	53,5	74	14,3

Ne vom opri în continuare asupra şcolii din Aradul Nou, comuna cea mai mare din Banat în acel timp, cel puţin dintre comunele cuprinse în tabelele noastre. Şcoala de aci avea un singur învăţător, bine apreciat pentru viaţa şi sîrguinţa sa exemplară. Se specifică însă, ceea ce reprezintă o plîngere frecventă din partea organelor şcolare, că el nu poate face faţă tuturor însărcinărilor care i se pretind, acelea de sacristan şi organist la biserică. Revine mereu, în legătură cu multe şcoli, această fricţiune între şcoală şi biserică. Şcolile sînt obligate să recurgă la serviciile unor clerici, asupra cărora şi biserica îşi exercită autoritatea, impunîndu-le obligaţii.

O altă problemă, mai semnificativă, apare însă în legătură cu şcoala din Aradul Nou. Din 466 de copii de vîrstă şcolară (tabelul din 1781 spune doar „peste 400") nu frecventează decît 63. Aici intervine principalul reproş al inspectorului şcolar, insinuînd că din pricina multiplelor ocupaţii ale învăţătorului, el nu are cum să cuprindă mai mulţi elevi. Reproşul nu pare întemeiat. Vina este mai curînd a comunităţii şi a direcţiei şcolare. Chiar presupunînd că învăţătorul ar fi fost absolvit de ocupaţiile de sacristan şi de organist, el tot nu ar fi putut şcolariza singur peste 400 de elevi. Rămîne să constatăm existenţa unor carenţe însemnate în aplicarea reală a intenţiei de şcolarizare a tuturor copiilor între 7—13 ani. Comparînd datele despre numărul efectiv de elevi din 1781, cu consemnarea numărului de copii de vîrstă şcolară din 1778, vom constata şi pentru alte comune diferenţe însemnate.

La Aradul Nou din cei 63 de elevi 56 frecventează regulat, iar 7 cu neglijenţă. Un elev este de origine nobilă, 3 sînt fii de funcţionari, 4 de militari, 34 fac parte dintre „cetăţeni", iar 21 sînt „plebei".

[19] Totalul din tabel nu corespunde cu cifra elevilor înscrişi, din motivele arătate în notele precedente.

Firește nu putem enumera în continuare datele despre fiecare școală în parte. De altfel, după cum am menţionat, tabelul este și incomplet. Datele privitoare la elevi sînt prezente numai pentru 15 școli, și anume: Timișoara, Timișoara-Fabrică, Timișoara-Josefin, Aradul Nou, Lipova, Lugoj, Sînnicolaul Mare, Oraviţa, Sasca, Dognecea, Bocșa, Reșiţa, Moldova Nouă, Steierdorf și Ciclova.

Dintre acestea, numărul mai mare de elevi îl găsim la Oraviţa (126), Dognecea (94), Lugoj (92), Lipova (82) și Sasca (72). La Dognecea și Lugoj era cîte un singur învăţător, în celelalte școli cîte doi.

Foarte bine sînt apreciaţi învăţătorii, școala și progresele elevilor din Lipova. La Lugoj apare aceeași plîngere ca la Aradul Nou: supraîncărcarea învăţătorului cu alte sarcini, probabil tot bisericești.

Despre școala din Oraviţa se înseamnă că la ultima inspecţie progresul elevilor a fost constatat ca mediocru, ceea ce se datorează indiferenţei direcţiei montanistice faţă de școală. Despre școala din Sasca se spune că și-a început activitatea abia de la începutul anului, dar că la inspecţia făcută în luna mai a fost găsită în progres satisfăcător. E lăudat învăţătorul din Dognecea, cu cuvintele: „de mirare că un singur om a putut face atîta progres".

În cele 15 localităţi menţionate mai sus sînt înscriși în total 1290 de elevi. Cu frecvenţă foarte bună sînt consemnaţi 919, cu frecvenţă neglijentă 243, iar restul reprezintă pierderi pe parcurs, adică 9,1%.

După categorii sociale, situaţia este următoarea:

Nobili	%	Funcţionari	%	Militari	%	Cetăţeni	%	plebei	%
43	3,3	190	14,8	135	10,5	662	51,6	253	19,8

Dacă excludem cele 3 școli de pe actualul teritoriu al municipiului Timișoara, tabelul oferă următoarele cifre:

Nobili	%	Funcţionari	%	Militari	%	Cetăţeni	%	Plebei	%
20	2,7	89	12	62	8,4	386	52,4	179	24,5

demonstrînd, în mediul tîrgurilor și comunelor o evidentă creștere a proporţiei copiilor din mediile sărace.

Tabelul are observaţii negative faţă de școala din Reșiţa la care s-au înregistrat, „progrese minime", iar la învăţător se notează că suferă de patima băuturii.

Inspectorul adaugă o lungă însemnare marginală, din care rezultă că în multe școli de la ţară copiii nu merg la școală în timpul verii, ceea ce explică și lipsa datelor cu privire la frecvenţa și proveniența lor.

Presupunînd că motivul acestei omisiuni ar fi peste tot același, ar însemna că programul de școlarizare pe timpul verii, prevăzut de regulament, nu se realiza efectiv decît cam în 30% (cel mult) din școli. În categoria școlilor ce nu-și puteau realiza școlarizarea de vară intră, de pildă, cele din Jimbolia, Giarmata (lîngă Timișoara), Deta, Făget, Periam, Caransebeș, pentru a cita doar localități mai cunoscute. Din mediul rural, deci neținînd seama de tîrguri și de zone miniere, singură școala din Sînnicolaul Mare își realizează programul trimestrului de vară, avînd 86 de elevi.

Inspectorul continuă nota menționată spunînd că el a depus toate insistențele pentru ca să curme absența copiilor, dar „poporul acesta s-a împotrivit cu violență, zicînd că n-a fost niciodată obicei ca odraslele sale să meargă vara la școală". E trist, adaugă nota, să-i vezi pe tineri lenevind în cel mai frumos anotimp, în care ar putea învăța mai ușor atîtea lucruri folositoare. Ce se poate spera să se facă pe timp de iarnă, cînd survin atîtea greutăți, din pricina frigului și a lipsurilor? Pe lîngă aceasta, nefrecventarea îndelungată a școlii îi va face pe copii să uite ceea ce învățaseră pe timpul iernii. Inspectorul nu nădăjduiește într-o îndreptare a situației, decît în urma unor avertismente și pedepse din partea comitatului.

Tabelul menționează că localitățile Greifenthal, Șarlotenburg, Sintar, Comeat, Altringen și Caransebeș nu au învățători, deoarece comunitățile respective sînt prea lipsite de mijloace pentru a putea să susțină școala. Astfel, spune observația inspectorului, copiii din aceste localități vor rămîne și pe mai departe fără învățătură, dacă nu se va găsi un alt mijloc spre a se suplini această lipsă a locuitorilor. Fără a preciza, mai adaugă că și pe viitor se vor mai găsi destule sate lipsite de învățători, din pricina lipsei de mijloace a comunităților.

Reforma din 1777, încercînd să amplifice rețeaua școlară cu contribuția comunelor, se dovedea prin urmare insuficientă, întrucît nu ținea seamă de starea precară a multora, punîndu-le în imposibilitate de a face față acestei noi sarcini.

Zeci de rapoarte ale inspectorilor cuprind sesizări ale întîrzierilor cu care comunele rezolvă problemele bănești legate de școală, începînd de la înființare, ridicare a clădirii, amenajarea unei clădiri vechi și întreținerea ei, retribuirea învățătorilor. De altfel, și statul avea carențe serioase, plătind cu întîrziere pe directori și inspectori. Însuși Karlitzky, directorul de la Timișoara și inspector pentru Banat, adresează numeroase plîngeri forurilor superioare școlare și comitelui de Timiș, reclamînd sume restante din salarii sau rambursarea cheltuielilor de inspecție.

Despre majoritatea învățătorilor se notează că sînt, „bonus et diligens". Unii, ca acela din Dudeștii Noi, „deși bătrîn, face față slujbei". Cel din Comloșul Mic, „la vîrsta sa înaintată deabia își mai cîștigă pîinea din munca depusă, căci nu primește decît 24 de florini pe an". La fel și cel din Freidorf suferă de sărăcie („paupertas eundem opprimit"), primind doar 30 de florini anual. Și învățătorul din Tisa Nouă, avînd doar

24 de florini. e constrîns de sărăcie să muncească și cu brațele. La Remetea Mică e un învățător așa de bătrîn încît nu va mai fi capabil de predare în viitor. Despre cel din Bogda, pe numele Jakob Ollig, se spune că are „apucături țărănești" (mores rusticanos) și este slab la carte. Învățătorul din Teremia Mică, Joseph Mark, după ce inspectorul l-a admonestat de mai multe ori, și-a îndreptat atît purtarea cît și sîrguința. Și la Zăbrani învățătorul de-abia primește 24 de florini anual.

Un al treilea tabel, datat din 21 iunie 1788[20] și semnat tot de inspectorul Albert Karlitzky, cuprinde date privind 90 de școli din localități identificate ca aflîndu-se pe teritoriul românesc al Banatului. Este de-acum evident că, formal, eforturile organelor locale, presiunile care se exercitau chiar asupra comunelor, ajunseseră la sporirea numărului de școli, la aproape dublu față de anul 1778. Observațiile privind situația acestor școli confirmă însă dificultățile lor, faptul că din punct de vedere material organele administrative centrale și locale nu se achitau de îndatoriri, astfel că majoritatea școlilor erau necorespunzătoare.

La Timișoara și acum, după șapte ani, se specifică lipsa unui local corespunzător, ceea ce reprezintă o mare greutate. Personalul constă din director, catihet, 4 învățători, — deci la fel ca în 1781 — la care se mai adaugă însă un maestru de desen și un învățător suplinitor (ein Extralehrer), care îndeplinește totodată și slujba de servitor al școlii (!). El primește pentru aceasta 100 de florini pe an, la fel cu catihetul, pe cînd fiecare învățător are 300 florini anual, iar directorul 500.

Reținem în continuare datele mai semnificative despre situația altor școli din Banat. Despre satul Altringen se spune că a fost sat cameral — deci a aparținut fiscului — și a avut școală, cu învățător, care primea un salariu de 60 florini anual. Acum însă satul a devenit moșieresc (Grundherrlich) așa încît retribuirea învățătorului a încetat și, în consecință, nici școala nu mai funcționează.

Despre școlile din Bacova și Mașloc se face observația că sînt lipsite de amenajările interioare necesare. Aceeași observație apare la școala din Deta unde — pe lîngă aceasta — locuința învățătorului este foarte rea; apoi la Jamul Mare, la Guttenbrunn, la Remetea Mică, la Liebling, la Moravița, la Maureni, la Neudorf, Nițchidorf, Orțișoara, Tormac, Șagu, Aluniș, Vinga bulgărească, Dudeștii vechi, Dudeștii sîrbești, Teremia Mică, Biled, Cenad, Iecea Mare, Grabaț, Jimbolia, Teremia Mare, Comlosul Mic, Zolt, Tomnatic, Făget, Jabalcea, una din școlile din Carașova (cealaltă fiind „destul de bine dotată") apoi cea din Clocotici, Lupac, Rutnic, Sasca și Vodnic.

Cu privire la posibilitățile materiale ale comunelor și la salarizarea învățătorilor se consemnează de asemenea lipsuri grave într-o serie de localități. Astfel la Mașloc salarizarea fixată este insuficientă pentru întreținerea învățătorului. Ea constă în 4 florini plătiți de aerariu și din 23 măsuri de cereale, 8 stînjeni de lemne și 44 de creițari (!) anual din

[20] Direcția superioară a școlilor din Oradea, Q.N.B. nr. 262.

partea comunei. Satul Sintar nu e capabil să întreţină un învăţător. Copiii trebuie să meargă la şcoala din satul vecin Bogda, ceea ce pe timp de iarnă este imposibil. La Fîntînele salarizarea este aproape aceeaşi ca la Maşloc, deci insuficientă. Pe lîngă aceasta şcoala e necorespunzătoare, fiindcă întrînsa locuieşte, de fapt parohul. La Greifental comunitatea nu e capabilă să întreţină învăţător, şcolarii trebuie să meargă la Remetea Mică, ceea ce pe timp de iarnă nu se poate. Aceste două sate împreună nu pot asigura învăţătorului o salarizare suficientă. La Comeat este aceeaşi situaţie. De asemenea la Frumuşeni, la Beba, la Făget.

La localitatea Ciacova se notează că aci s-a permis copiilor sîrbi şi români să frecventeze şcoala germană, şi, în consecinţă, ar fi necesar un al doilea învăţător.

Şcoala din Timişoara-Fabrică nu are clădire proprie, iar cea în care funcţionează este într-o stare jalnică. Nici la Jamul Mare şcoala nu are local. Şcoala din Giarmata este prea mică, iar cea din Becicherecul Mic se ruinează din lipsă de îngrijire. Şi la Aradul Nou şcoala este neîncăpătoare pentru o comună atît de mare, iar moşierul local i-a retras cele 4 iugăre de pămînt alocate pentru întreţinere. În ruină se află şcoala din Bogda, de unde locuitorii germani pleacă. La Nitchidorf în şcoală se ţin slujbele religioase. La Recaş se propune găsirea unei clădiri separate pentru şcoala sîrbească. Aceasta funcţionează în aceeaşi clădire — de altfel corespunzătoare — cu şcoala germană. La Săcălaz ar mai trebui un învăţător, dat fiind numărul mare de copii. Sînt în ultima stare de mizerie clădirile din Sînandrei şi Sînpetrul German; la Jecea Mare e pericol de prăbuşire.

Nu mai insistăm cu exemplele, ci ne mărginim doar la constatarea că după zece ani de la reforma din 1777 majoritatea şcolilor din Banat nu aveau asigurate condiţii corespunzătoare. După constatările inspectorilor, din cele 90 de şcoli consemnate în anul 1788, doar una este într-o stare apreciată ca mijlocie (la Freidorf), iar 16 şcoli sînt apreciate ca bune şi anume: Gudritz (?), Merţişoara, Dudeştii Noi, Recaşul German, Zădăreni, Sînnicolaul Mare, Ghertenis, Lovrin, Bocşa, Dognecea, Caraşova, Moldova Nouă, Oraviţa, Reşiţa şi Steierdorf. Despre şcoala din Peciul Nou se spune că „este una din cele mai bune din provincie".

Se observă că în regiunea minieră, plîngerile anterioare ale organelor şcolare au avut efect, întrucît la 1788 majoritatea comunelor din zonă au şcoli corespunzătoare.

O notă adăugată tabelului constată că juzii comunali ar trebui să privească problemele şcolare ca aparţinătoare îndatoririlor lor, ceea ce ei nu fac. Cu sprijinul lor, s-ar putea realiza mai mult pentru dezvoltarea şcolilor.

O altă problemă asupra căreia am dori să ne oprim este aceea a materialului didactic.

O notă a inspectoratului către comitele de Timiș, datată din 14 august 1780[21], enumeră următoarele manuale care ar fi necesare școlilor elementare:

1. Istoria biblică
2. Explicarea evangheliilor
3. Abecedar
4. Carte de citire
5. Reguli școlare
6. Caligrafie
7. Ortografie
8. Gramatică
9. Manual de stil epistolar
10. Elemente de latină
11. Aritmetică
12. Geometrie
13. Principii de fizică
14. Istoria naturală
15. Tabele despre mișcarea astrelor
16. Elemente de desen
17. Arhitectura
18. Mecanică
19. Principii de economie rurală
20. Geografia Ungariei
21. Istoria patriei
22. Elemente de muzică și
23. Carte de metodică.

Lista de mai sus arată deopotrivă conținutul învățămîntului, adică disciplinele predate. Dintre manualele indicate existau în uz la data de 14 august 1780 următoarele:

1. Abecedarul (în toate limbile)[22]
2. Regulile școlare (în maghiară)
3. Caligrafia (în maghiară, germană)
4. Ortografia (în maghiară și sîrbă)
5. Gramatică (în germană)
6. Fizica (în germană)
7. Tabele despre mișcarea astrelor (în germană)
8. Arhitectura (în germană)

În luna iulie 1780 intraseră la tipar:

1. Istoria biblică (dar numai în limba slovenă)
2. Carte de citire (în germană și sîrbă)
3. Caligrafie (în l. sîrbă)

[21] Direcția superioară a școlilor din Oradea, A.N.B. nr. 42.
[22] Menționăm numai limbile vorbite în Banat întrucît tabelul consemnează manualele existente în toate limbile din imperiu.

4. Gramatică (germană)
5. Manual de stil epistolar (germană şi sîrbă)
6. Latina (pentru uzul şcolilor germane)
7. Aritmetică (în germană şi sîrbă)
8. Geometrie (în germană)
9. Istoria naturală (în germană)
10. Principii de economie rurală (în maghiară)

urmează a se redacta manualele de:

1. Explicarea evangheliilor
2. Desenul (în germană)
3. Geografia Ungariei
4. Gramatica (maghiară şi sîrbă)
5. Istoria patriei
6. Muzica
7. Metodică.

Se prevede în final, traducerea tuturor manualelor existente sau care vor apare, şi în alte limbi. Constatăm însă că aceste prevederi se referă numai la limbile germană, maghiară şi sîrbă (eventual la alte limbi din imperiu, vorbite în afara Banatului), dar nu se prevede traducerea nici unui manual în limba română.

Asupra inventarului şcolilor avem date despre şcoala din Timişoara, sub forma unui tabel întocmit de directorul Karlitzky la 23 mai 1782[23].

Aflăm din acesta că şcoala poseda printre alte obiecte de mai mică importanţă 4 mese de scris, 42 de bănci, 86 de călimări, 9 table negre, 4 etajere, 12 fotolii de piele şi 12 scaune, 1 foarfecă pentru hîrtie, 4 sfeşnice de alamă, unelte pentru tăiatul lemnelor şi pentru făcut focul etc.

Pentru învăţarea matematicii, în clasa a IV-a se găseau 9 cărţi (de mecanică, geodezie, geometrie, arhitectură, aritmetică, dar şi o istorie naturală şi un manual de inginerie). Ca materiale didactice existau diferite instrumente de măsurat: liniare, echere, instrumente pentru măsurători în teren (stînjen, frînghii cu noduri şi ţăruşi), un astrolab cu o busolă încorporată în construcţia lui.

Pentru clasele a IV-a şi a III-a mai erau disponibile un atlas, trei hărţi şi anume un planiglob, o hartă a Europei şi una a Ungariei, manuale de gramatică germană, de latină, carte de citire, aritmetică, o carte de maxime, descrieri ale Pămîntului ş.a.

Prin urmare un inventar modest din toate punctele de vedere, complet deficitar — mai cu seamă cărţile. Nici nu se poate vorbi, din cele cîteva manuale şi cărţi achiziţionate la întîmplare, de un început măcar al unei biblioteci şcolare. Din manualele existente sau intrate la tipar în 1780 şi din care între timp unele cel puţin apăruseră[24], şcoala nu posedă decît foarte puţine.

[23] Direcţia superioară a şcolilor din Oradea, H.N.B. Fasc. XLVII, nr. 26.
[24] Şcoala are o carte de citire şi o aritmetică, ambele date la tipar în iulie 1780.

E o întrebare şi cum vor fi învăţat în cele 42 de bănci cei vreo 240 de elevi care în al doilea semestru al anului 1781 figurau ca frecventînd efectiv? În schimb nu prea se vede ce nevoie era de 12 fotolii de piele şi de încă 12 scaune, pentru personalul compus din 6 membri?

Totul poartă încă pecetea începutului, a improvizaţiei. Anomaliile de mai sus se pot explica probabil prin faptul că mobilierul în parte era confecţionat, în parte era moştenit o dată cu clădirea pe care oraşul se străduise a o găsi şi amenaja pentru uzul şcolii.

Datele din fondul şcolar pe baza căruia am întreprins această cercetare permit concluzia că reformele şcolare iniţiate în Imperiul Habsburgic între anii 1774—1777 au determinat pe teritoriul Banatului o intensă activitate de organizare a învăţămîntului, în primul deceniu următor punerii în aplicare.

S-a constituit în foarte scurt timp ierarhia organizatorică a şcolilor, corpul de conducere şi cel de inspecţie. Numărul şcolilor a crescut la dublu şi a început o muncă destul de intensă de redactare şi tipărire a manualelor.

La o cercetare mai atentă însă, rezultă că sistemul s-a pus totuşi în mişcare cu destule greutăţi şi rezultatele practice sînt mult mai puţin spectaculoase decît ar lăsa să se întrevadă principiile expuse în „Ratio Educationis".

Comunele resimt ca o povară obligaţia de a înfiinţa şi dota şcolile. Multe din ele nu pot face faţă acestei obligaţii. Majoritatea şcolilor nu au localuri proprii, iar cele care s-au improvizat sînt necorespunzătoare, servind adesea şi altor scopuri, fiind neîncăpătoare, insalubre, prost întreţinute. Pornind de la inventarul şcolii din Timişoara se poate presupune cu uşurinţă cît de sărac va fi fost acest inventar pentru şcolile rurale.

Şcolarizarea copiilor nu s-a putut realiza decît parţial. Chiar acolo unde, formal, ar rezulta că există şcoală, învăţător şi un număr de copii înscrişi, carenţele sînt multe şi grave: uneori şcoala de fapt nu funcţionează şi copii merg în satul vecin, frecvenţa lor este neregulată, iar pe timpul verii în majoritatea localităţilor activitatea se întrerupe.

Personalul didactic este insuficient şi slab plătit, cu diferenţe enorme între localităţi, de la cei 300 de florini ai unui învăţător din Timişoara pînă la cei 4 florini, cîteva măsuri de grîu şi cîţiva stînjeni de lemne, ai unui învăţător din satele de munte.

Calitatea lui este de asemenea foarte inegală. Aprecierile de „bun şi diligent" acordate multora de inspectori, sînt cu siguranţă indulgente. Numai o parte din ei au absolvit şcoala normală. Adeseori preotul face şi pe învăţătorul, uneori învăţătorul este foarte în vîrstă, sau are diferite vicii.

În fond apare în mod limpede contradicţia inerentă oricărei reforme „de sus" în condiţiile unui regim social-politic reacţionar. Se lansează declaraţii generoase de intenţii, dar în practică se comit neglijenţe şi

discriminări, în dezavantajul net al școlilor rurale și al unor naționalități, printre care cea majoritară, cea românească, este total nedreptățită. Lipsa principală a acestei reforme apare în neangajarea statului, în mod masiv, în susținerea ei. Așezarea greutății aplicării reformei pe seama comunelor a făcut ca așezările înstărite să poată face față, de bine de rău, noilor sarcini, pe cînd cele sărace nu. Astfel s-a menținut, în fapt, în dezvoltarea școlară de după 1777, un sistem de inegalitate socială și națională, grefat pe realitățile vremii, pe care reformismul iosefinist nu înțelegea să le desființeze.

H. MUREȘAN

DAS DEUTSCHE SCHULWESEN IM BANAT UNTER JOSEPH DEM II.

(Zusammenfassung)

Im ersten Teile dieses Studiums werden die leitenden Ideen der massgebendsten Handlungen bezüglich der Reorganisierung des Schulwesens im Habsburgischen Kaiserreiche am Ende der Herrschaft Maria Theresias analysiert.

Der zweite Teil beschäftigt sich mit den Dokumenten, die sich im Fond der Oberen Schulbehörde aus dem Kreise Oradea, zu welchem im Jahre 1779 auch das Schulwesen aus dem Banate gehörte, befinden. An Hand dieser Dokumente, die sich im Staatsarchiv Cluj-Napoca befinden, werden die Ortschafte im Banat festgestellt, in welchen Schulen mit deutscher Vortragssprache bestehen. Es wird das Lehrpersonal dieser Schulen, dessen Ausbildung, die Zahl der Schüler, die diese besuchten, sowie der Beitrag der Gemeinden zum Unterhalt der Schulen studiert. Besonders ausführlich werden die Probleme des Bestandes der Schulen aus der Stadt Temesvar behandelt, aber auch jene anderer Gemeinden, die in den Visitationsberichten erwähnt werden.

Es kann somit festgestellt werden, wie gross die Zahl jener Schüler war, die die Schule regelmässig besuchten, wieviele von ihnen versetzt wurden, aus welchem sozialen Milieu sie stammten und wie sie sich verhielten. Ausserdem erfahren wir über die verwendeten Lehrbücher, das Inventar einiger Schulen, die Charakterisierung einiger Lehrkräfte und dadurch über ihre schwere Lage, aber auch über den Fortschritt im Lehrprozesse.

Dieses Studium benützt Schulakten aus einer Zeitspanne von beiläufig zehn Jahren und gelangt zu dem Schluss, dass die Schulpolitik Joseph des II. mit all ihren Unzulänglichkeiten bei ihrer Anwendung zu wichtigen Erfolgen des deutschen Schulwesens im Banate beitrug.

ÎNFIINȚAREA UNIUNII BANCARE „SOLIDARITATEA" ȘI SISTEMUL BANCAR ROMÂNESC DIN TRANSILVANIA (1892—1907)

Timp de un deceniu, după înființarea sa, Banca „Albina"* a fost o instituție singulară în peisajul economic al românilor transilvăneni. Din 1883 fenomenul apariției de noi bănci constituie o caracteristică inedită, însă perfect explicabilă, pentru societatea românească. În cincisprezece ani apar nu mai puțin de 75 de bănci[1]. Datorită numărului lor și relațiilor care se înfiripă între ele, putem vorbi, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, de existența unui *sistem* al băncilor române din Transilvania.

Viabilitatea și garanția dezvoltării viitoare a „sistemului" depindea de soliditatea sa internă, sumă a unei echilibrate și moderne organizări tehnice a fiecărei bănci în parte. O radiografie atentă a structurii și activității băncii românești scotea însă la iveală o serie de minusuri periculoase ce se cereau rapid îndepărtate, dacă se dorea evitarea unor eventuale crahuri financiare. Originea acestora trebuia să o vedem, în primul rînd, în modestele cunoștințe financiar-bancare a majorității conducătorilor băncilor noastre.

Din punct de vedere tehnic organizarea și conducerea internă a majorității băncilor române era destul de rudimentară, mult sub nivelul băncilor din apusul și centrul Europei, în ciuda faptului că aveau ca model schema organizatorică a Băncii „Albina", pe care de altfel se străduiau să o copieze cît mai fidel. Dacă Banca „Albina" dispunea de un nucleu de funcționari cu studii economice medii și universitare, fiind totodată capabilă să-și angajeze funcționari salariați — majoritatea băncilor române își recrutau funcționarii din rîndurile: preoților, avocaților, învățătorilor etc., în cel mai fericit caz autodidacți în materie financiar-bancară, care rezervau acestei preocupări maximum 1—2 ore pe zi, existența asigurîndu-și-o din profesiile lor de bază cărora le acordau impor-

---

* Despre diferite momente și aspecte din istoria și activitatea Băncii „Albina" din Sibiu, vezi studiile autorului publicate în ultimii ani: *Premisele social-economice și politice ale înființării Băncii „Albina" din Sibiu*, în *Lucrări științifice*, seria: istorie-științe sociale-pedagogie, Oradea, 1971, p. 99—105; *Activitatea reuniunilor de credit pentru participanți, înființate și conduse de Banca „Albina"*, Lucrări științifice, seria: Istorie-științe sociale-pedagogie, Oradea, 1972, p. 99—108; *Înființarea Filialei din Brașov a Băncii „Albina"*, Lucrări științifice, seria: Istorie, Oradea, 1973, p. 79—90; *Înființarea Institutului de credit și economii „Albina" din Sibiu, Crisia*, Oradea, 1973, p. 243—266; *Două scrisori inedite ale brașoveanului Valeriu Bologa în legătură cu relațiile dintre Banca „Albina" și România*, Lucrări științifice, seria: Istorie-științe sociale-educație fizică, Oradea, 1974, p. 29—35; *Din activitatea financiar-bancară a bihoreanului Partenie Cosma în cadrul Băncii „Albina" din Sibiu*, în *Crisia*, Oradea, 1975, p. 161—182.

[1] În mare, evoluția numerică a băncilor române este următoarea: 1883 — 3 bănci, 1888 — 28, 1895 — 52, 1898 — 75. Cf. Constantin Popp, *Băncile rămîne din Transilvania și Ungaria*, în Revista Economică, Sibiu, nr. 20, 1905, p. 182.

tanţă primordială. Foarte rar găsim în rîndurile lor funcţionari cu studii de specialitate, şi mai rar un director-executiv salariat permanent care să dirijeze activitatea zilnică a băncii[2]. Nu întîmplător bilanţurile sînt destul de des greşit încheiate; rapoartele la adunările generale anuale lacunar redactate, fiind mai mult o înşiruire de cifre fără comentarii, termenii de specialitate puţin folosiţi şi nu odată greşit înţeleşi[3]. Mobilitatea capitalurilor era slabă, afacerile pasive (banca este debitoare) fiind foarte mobile, adică aveau în general scadenţe la termene scurte, în timp ce afacerile active (banca este creditoare) au mai mult o mobilitate teoretică, fondurile putînd fi recuperate uneori pe parcursul a numai 3—5 ani. În plus băncile nu dispuneau de rezerve care să le garanteze solvabilitatea în cazul cînd deponenţii cereau restituirea sumelor depuse, iar banca nu-şi putea recupera imediat creditele acordate. Ajunsă într-o astfel de situaţie banca era sortită falimentului. În fond greşelile săvîrşite în distribuirea capitalurilor pe tipuri de afaceri ca şi în simpla contabilizare a sumelor — erau posibile datorită slabei eficienţe a controlului bancar intern, în timp ce un control bancar extern lipsea cu desăvîrşire[4]. Creşterea rapidă a numărului băncilor, apariţia chiar a două-trei bănci româneşti în aceeaşi localitate, aduce în discuţie problema concurenţei considerată păgubitoare pentru sistemul bancar românesc în confruntarea lui mult mai grea şi importantă cu sistemul bancar al naţiunilor dominante, cu legislaţia maghiară potrivnică afirmării noastre şi în acest domeniu al vieţii economice. Create nu din reale şi strigente necesităţi economice locale ci datorită unor interese personale, de grup sau confesionale (dorinţa unor personalităţi locale de-a face parte din direcţiunea unei bănci, neînţelegeri ivite în sînul conducerii băncii locale în probleme de interese pecuniare sau confesionale) capitalurile acestor „bănci de concurenţă“ erau modeste, oscilînd între 40 000—600 000 K., rareori ridicîndu-se pînă la 1 000 000 K. De cele mai multe ori falimentul unui singur debitor mai important putea aduce banca în aceeaşi situaţie, periclitînd interesele acţionarilor şi mai ales ale depondenţilor[5].

Parte din problemele cu care se confruntau băncile române transilvănene la sfîrşitul secolului al XIX-lea, în special mobilizarea capitalurilor, punerea la punct a unui control bancar sigur şi permanent şi a unei evidenţe contabile precise şi corecte, erau în atenţia întregii lumi bancare europene, mai ales a celei central, est şi sud-est europene.

Meritul depistării lacunelor organizatorice ale băncii româneşti, a formulării primelor soluţii de asanare a acestora, revine Băncii „Albina“. Specialiştii ei nu vor încerca însă să-şi monopolizeze acest important obiectiv, căutînd şi reuşind în bună măsură să antreneze în această acţiune cei mai dotaţi specialişti de la cele mai importante bănci româ-

[2] *Revista Economică*, Sibiu, nr. 16, 1903, p. 142.
[3] Idem, nr. 21, 1903, p. 181.
[4] Idem, nr. 3, 1899, p. 97—102.
[5] Idem, nr. 1, 1899, p. 1—4; nr. 17, 1903, p. 149.

neşti ca: Victoria-Arad, Ardeleana-Orăştie, Timişana-Timişoara, Patria-Blaj etc.

Din 1892 funcţionari ai Băncii „Albina" vor inspecta şi reorganiza contabilitatea unor bănci ca: Bistriţana-Bistriţa, Someşana-Dej (contabilul-şef Iosif Lissai)[6], Făgeţiana-Făget, Lugojana-Lugoj, Timişana-Timişoara, Victoria-Arad[7], Sătmăreana-Seini[8], Furnica-Făgăraş (directorul-executiv Partenie Cosma)[9]. Cooptarea, cu aprobarea şi sprijinul conducerii, altor funcţionari „albinişti" în comitetele de supraveghere sau în direcţiunile unor bănci ca: Furnica, Economul-Cluj, Someşana, Bistriţana, Sătmăreana, Concordia-Uzdin, Racoţana-Şeica Mare[10], Cordiana-Fofeldea, Coroana-Bistriţa[11] (Iosif Lissai), Sătmăreana, Furnica, Sebeşana-Sebeş-Alba, Corvineana-Hunedoara, Grănicerul-Dobra (revizorul contabil Dominic Raţiu)[12], erau noi căi ce facilitau cunoaşterea reală şi aprofundată a mecanismului organizării şi funcţionării băncilor noastre. Banca „Albina" va pretinde băncilor române, în contul serviciilor care i se cereau (reesconturi, asistenţă tehnică, subscrieri de acţiuni), să dea publicităţii, pe larg şi cu exactitate, bilanţurile, rapoartele anuale, statutele — mijloace sigure de atragere a încrederii clientelei şi consolidare a băncilor respective[13].

Acţiunea ce viza o veritabilă reformă a băncilor române trebuia instituţionalizată. Formula aparţine lui Dr. Cornel Diaconovich şi îmbracă haina „Conferinţelor directorilor institutelor româneşti de credit".

Între 25—26 iunie 1898, Sibiul găzduieşte prima Conferinţă a directorilor băncilor române. Erau prezente 52 de bănci. În numele lor Dr. Nicolae Oncu, directorul Băncii „Victoria", mulţumea iniţiatorilor pentru ideea convocării conferinţei... *„care a fost o necesitate de mult şi de toţi simţită"*. La curent cu problemele ce urmau a fi dezbătute, cunoscute din timp încă prin intermediul convocatorului şedinţei, participanţii vor discuta democratic fiecare propunere care va fi inclusă în hotărîrea finală. Din capul locului se consideră necesară şi utilă întrunirea perio-

---

[6] A.S.S. (Arhivele Statului Sibiu), Fond: Banca „Albina"I, IX, 1892, 193, (Procesele verbale ale Consiliului de administraţie şi ale Direcţiunii, volum IX, an 1892, conclus 193).

[7] Idem, IX, 1894, 126. În raportul pe care-l înaintează conducerii la reîntoarcerea de pe teren, Partenie Cosma nota că „... *s-a consultat cu conducătorii lor* (ai băncilor vizitate — n.n.) *asupra situaţiei financiare şi s-au unit întru proceduri analoage cu a institutului nostru întru luarea măsurilor de precauţie pentru preîntîmpinarea crizei de bani*".

[8] Idem, XI, 1898, 193. I se cere să-şi mute sediul la Şomcuta şi să pună capăt defectuoasei administrări interne. În caz contrar Banca „Albina" o avertiza că nu-i va mai acorda reescont, renunţînd totodată la acţiunile pe care le deţinea la ea.

[9] Idem, XIII, 1903, 56. I se cere abandonarea depăşitei organizări interne, cauză a rezultatelor nesatisfăcătoare din ultimii ani, alegerea unui nou director-executiv şi redactarea unui nou proiect de Statut.

[10] Idem, XI, 1898, 23.

[11] *Revista Economică*, Sibiu, nr. 13, 1906, p. 142—143.

[12] A.S.S., Fond: Banca „Albina", XII, 1900, 73 şi 59; XIV, 1904, 65.

[13] Idem, IX, 1893, 128 şi 1894, 121.

dică a reprezentanţilor băncilor „... pentru a discuta situaţiunea financiară şi economică a acestor institute şi a combina măsuri potrivite şi uniforme în scopul de a promova dezvoltarea solidă şi administrarea corectă a acestora". În intervalul dintre conferinţe îşi desfăşura activitatea o „delegaţiune" formată din cinci persoane[14], alese dintre cele mai reprezentative personalităţi din lumea bancară. Ea trebuia să urmărească evoluţia situaţiei economico-financiare din Ungaria, în special a băncilor române, să pregătească materialele conferinţelor viitoare şi să le convoace. Fiecare membru al Conferinţei trebuia să cotizeze cu 1/4% din venitul net anual, fondul astfel rezultat urmînd a fi folosit pentru finanţarea unei reviste financiar-bancare (e vorba de viitoarea „Revistă Economică") şi a unui „Anuar al băncilor române" (va apărea chiar sub acest nume, între anii 1900—1919, fiind redactat de funcţionarul „albinist" Constantin Pop), în sfîrşit pentru premierea unor lucrări de specialitate. Pentru consolidarea şi dezvoltarea fiecărei bănci se consideră necesară introducerea imediată a unui control extern periodic, efectuat „... de un bărbat specialist, exmis cu intrucţiunile necesare de către delegaţiune". Se contura instituţia revizorilor-experţi. Nu se uita apoi să se precizeze că băncile române, ca veritabile instituţii naţionale, trebuie să ofere poporului credite ieftine; să se sprijine între ele, evitînd o concurenţă neloială şi nefolositoare intereselor naţionale; să cultive o cît mai intensă publicitate a muncii şi rezultatelor lor, garanţie a creşterii prestigiului şi încrederii în sînul clientelei[15].

Ceea ce impune de la început este faptul că hotărîrile primei Conferinţe a directorilor băncilor române fixa, în linii mari, întregul program de reorganizare şi consolidare a sistemului nostru bancar aşa cum se va realiza el, pas cu pas, în anii viitori. Conferinţele următoare nu au făcut decît să-l lărgească, să-l precizeze în detaliu, parînd intenţiile antiromâneşti ale guvernului din Budapesta, în raport cu experienţa acumulată de specialiştii români. Rămînem cu convingerea că acţiunea începută în 1898 şi încheiată, cel puţin pe linie organizatorică, la 1907 prin înfiinţarea „Solidarităţii", a fost de la început bine gîndită, bazată pe o cunoaştere aprofundată a realităţilor din sînul băncilor noastre ca şi a celor mai moderne curente şi tendinţe de organizare din lumea bancară europeană avansată. Este o dovadă a posibilităţilor profesionale a specialiştilor români, capabili nu numai să ţină pas cu tehnica bancară cea mai avansată în materie de organizare şi conducere, ci să şi o introducă, cu note de originalitate, pe baza realităţilor româneşti, înaintea maghiarilor şi austriecilor cu tradiţii bancare mult mai vechi decît ale noastre.

Delegaţiunea băncilor române se întîlneşte în prima sa şedinţă ordinară la 30 mai 1899. Din discuţiile purtate rezultă necesitatea redac-

[14] „Delegaţiunea băncilor române" aleasă în 1898 avea următoarea componentă: Partenie Cosma (Banca „Albina"), Dr. Nicolae Oncu (Banca „Victoria"), Dr. Ioan Mihu (Banca „Ardeleana"), Dr. Teodor Mihail (Banca „Someşana") şi I. Br. Hodoş (Banca „Patria").

[15] *Anuarul Băncilor Române*, Sibiu, an. III, 1902, p. 133—137, Telegraful Român, Sibiu, nr. 68, 1898, p. 1.

tării unor studii temeinice care să dea soluții practice, eficiente, în acțiunea de reorganizare și consolidare a băncilor românești. Redactate și publicate în primăvara anului 1901 de Dr. Cornel Diaconovich, ele sintetizau punctele de vedere ale unui excelent și neobosit specialist înglobînd totodată concluziile Delegațiunii. Publicate mai întîi în paginile „Revistei Economice"[16], ulterior vor constitui materialul unui volum aparte[17], pătrunzînd astfel cu ușurință în rîndul funcționarilor și specialiștilor financiar-bancari români și de alte naționalități din Imperiu, chiar din România.

Încă în primul număr al ciclului „Problemele reformei băncilor", Dr. C. Diaconovich își exprima dorința de-a încerca să „... determine, pe baza studiilor și experiențelor cercurilor competente, acele defecte ale organizațiunii noastre financiare, cari în momentul de față și în vederea viitorului apropiat, involvă (constituie — n.n.) un pericol al existenței sau o piedică a dezvoltării sănătoase a băncilor"[18].

Slaba mobilitate a capitalului băncilor românești era considerată pericolul numărul unu. Putea fi îndepărtat în măsura în care băncile acceptau ca afacerile pasive să determine pe cele active. Intrînd în detalii, Dr. C. Diaconovich se oprește asupra principalelor tipuri de afaceri pasive cultivate de băncile noastre (depunerile spre fructificare, reescontul) ca și asupra celor active (scontul, împrumuturile hipotecare, cumpărarea de imobile) verificîndu-le mobilitatea și propunînd soluții pentru atenuarea sau accelerarea mobilității lor. Depunerile spre fructificare reprezentau 4/7 din întreg capitalul administrat, constituiau deci cel mai important tip de afaceri pasive, erau foarte mobile, deponentul putînd oricînd să-și ridice sumele depuse. O atenuare a mobilității lor se putea realiza pentru: dezvoltarea tipului de cambii cu scadență la termen scurt, menținerea în permanență a unui substanțial numerar de casă și a unei rezerve de efecte publice oricînd rapid transformabilă în numerar lichid. Reescontul, căpătat de obicei de la marile bănci din Budapesta, Viena, Franța, Germania, avea o mare notă de mobilitate în măsura în care respectivele bănci, din interese politice sau de afaceri, îl puteau denunța în momente dificile pentru băncile românești. În consecință, Dr. C. Diaconovich consideră că băncile noastre trebuie să se bazeze în activitatea lor în primul rînd pe propria lor avere (capitalul social și fondurile de rezervă). La reescont să se facă apel numai în situații excepționale, cînd solicitările de credite sau de plăți întreceau posibilitățile efective de onorare din resursele proprii ale băncii, dar și atunci doar temporar, fără ca o necesitate de moment să se transforme într-o practică zilnică care să urmărească numai sporirea profiturilor acționarilor. În fine, cînd apelul la reesconturi este absolut necesar, să se aleagă cele mai loiale bănci, chiar dacă dobînda solicitată este mai ridicată decît la altele, astfel

[16] *Revista Economică*, Sibiu, nr. 8—19, 1901.

[17] Dr. C. Daiconovich, *Problemele reformei băncilor*, Tiparul tipografiei arhidiecesane, Sibiu, 1901.

[18] *Revista Economică*, Sibiu, nr. 8, 1901, p. 101—102.

încît să nu existe pericolul suspendării reesconturilor în momente dificile pentru noi.

Dintre tipurile afacerilor active de detaşează scontul. Mobil numai teoretic, trei pătrimi din cambiile scontate nu se achitau la scadenţă în numerar, ci numai în rate mici, după repetate prelungiri, care se puteau întinde pe parcursul a trei—cinci ani. Pentru mobilizarea fie şi în parte a capitalului plasat în scont se sugerează două căi mai importante. Scontul de cambii care nu se putea achita în termen scurt trebuia convertit în împrumuturi hipotecare, în timp ce o parte a capitalului de rezervă urma să fie alocat exclusiv pentru scontarea cambiilor. Împrumuturile hipotecare puteau deveni mai mobile în măsura în care băncile mari treceau la emiterea de scrisuri funciare, replătibile prin tragere la sorţi la scadenţa reprimirii împrumuturilor hipotecare acordate, în timp ce băncile mici trebuiau să-şi cedeze drepturile lor ipotecare la băncile care emiteau scrisuri funciare asigurîndu-şi astfel, la nevoie, capitalurile necesare. Capitalurile cele mai puţin mobile sînt cele investite în imobile În general ele ocupau 20% din capitalul social al băncilor române, avînd o tendinţă de creştere progresivă. Dr. C. Diaconovich este de părere să se evite obţinerea de profituri prin speculaţii de imobile. Acceptă achiziţionarea de imobile numai în cazuri speciale: cînd imobilul este cumpărat şi vîndut imediat sau cînd fiind însărcinat cu pretenţii ale băncii preţul altor licitanţi nu poate să le acopere.

Rezervele de efecte (de stat sau acţiuni ale societăţilor anonime cotate la bancă) şi numerarul de casă sînt singurele resurse pe care băncile pot conta imediat atunci cînd deponenţii cer în masă returnarea depunerilor. Pentru garantarea unei maxime stabilităţi se sugerează fiecărei bănci să-şi creeze un stoc mai mare de efecte, uşor transformabile în numerar şi supuse cît mai puţin fluctuaţiei, dublate îndeaproape de o cantitate rezonabilă de monedă lichidă în casă. Chiar dacă regimul acestor categorii de valori nu aduc profituri (numerarul de casă) sau aduc profituri neînsemnate (efectele de bonitate superioară) faţă de dobînzile mult mai mari pe care băncile le plătesc deponenţilor pentru capitalurile investite la ele, sacrificiul trebuie înţeles şi acceptat.

O atenţie deosebită se dă perfecţionării controlului activităţii bancare, acceptat de toţi specialiştii ca foarte necesar, neintrodus însă la băncile româneşti. Controlul intern, realizat prin funcţionarii şi direcţiunile fiecărei bănci în parte, şi cel extern, ce cădea în sarcina comitetelor de supraveghere, adunărilor generale şi tribunalelor comerciale — sînt considerate insuficiente, lacunare. Cauza: lipsa de timp sau a cunoştinţelor de specialitate (se face aluzie direct la marea majoritate a membrilor comitetelor de supraveghere şi a acţionarilor) a persoanelor şi organismelor însărcinate cu această importantă obligaţie. Rezolvarea situaţiei este văzută în instituirea unui organ de control total independent de conducerile băncilor, care însă să le respecte independenţa şi autonomia. Corpul revizorilor-experţi, recrutaţi din rîndurile celor mai capabili funcţionari, urma să facă verificări periodice la cererea băncilor. Cele constatate, ca şi soluţiile de remediere a eventualelor deficienţe,

trebuiau aduse la cunoştinţa direcţiunilor băncilor verificate şi numai acestora.

Dr. C. Daiconovich nu scapă din vedere nici rolul important pe care îl au în consolidarea băncilor publicitatea activităţii lor şi capacitatea profesională a funcţionarilor, elemente care ridică încrederea clientelei şi asigură o muncă de calitate. Funcţionarii trebuiau să fie selecţionaţi cu grijă din rîndurile tinerilor cu pregătire superioară dobîndită numai în şcolile de stat (cunoştinţele asimilate în şcolile particulare erau apreciate ca îndoielnice), criteriu care să stea apoi la baza promovărilor în funcţiile de conducere. Crearea unui fond de pensii trebuia, alături de salarii, să-i cointereseze material.

La 20 septembrie 1901, în prezenţa reprezentanţilor a 43 de bănci asociate, se desfăşoară, tot la Sibiu, a II-a Conferinţă a directorilor băncilor române. La baza discuţiilor şi hotărîrilor luate stă lucrarea lui Dr. Diaconovich.

Sînt aprobate întrutotul căile preconizate de acesta în vederea asigurării unei solvabilităţi sigure şi continue a băncilor româneşti. Conferinţa vine cu cîteva precizări în plus care întregesc soluţiile concrete propuse de economistul bănăţean. În domeniul scontului, în special la cambiile ce angajează sume mai mari de 500 K, se va acorda atenţia necesară nu numai bonităţii lor, ci şi modului cum erau completate. Fiecare bancă va trebui să-şi achiziţioneze, pînă la sfîrşitul anului 1904, efecte publice, admise la lombardul Băncii Naţionale a Austro-Ungariei, în valoare nominală de cel puţin 10% din cuantumul depunerilor. În continuare efectele publice vor fi sporite anual cu cel puţin 1%, pînă vor ajunge la 20% din valoarea depunerilor. Cea mai mare parte a depunerilor spre fructificare trebuiau depuse pe termen lung, chiar dacă deponenţilor urmau să li se plătească dobînzi mai ridicate. Reescontul nu trebuie să se ridice, în nici un caz, peste suma totalului averilor personale ale acţionarilor. Corpul revizorilor-experţi urma să-şi desfăşoare activitatea pe baza unui „normativ special". Activitatea lor se va „... extinde numai asupra lucrărilor tehnice de contabilitate şi a exactităţii conturilor şi încheierilor, iar asupra afacerilor administrative numai încît vor cere din caz în caz conducătorii institutelor". În vederea ridicării gradului de pregătire profesională a funcţionarilor se preconizează organizarea unui „curs practic" axat pe probleme de bancă.

„Biroul de informaţii", pus sub conducerea şi controlul Delegaţiunii, trebuie să concentreze toate datele referitoare la activitatea concretă a băncilor române. În special situaţia la zi a debitorilor, creditaţi cu împrumuturi mai mari de 1000 K, domiciliaţi în alte localităţi decît în localitatea unde au solicitat un împrumut bancar, deşi în localitatea de domiciliu existau bănci româneşti. O listă a împrumuturilor personale împrocesuate interasa în egală măsură. Fiecare bancă, pentru a evita creditări hazardate, putea să facă apel la „biroul de informaţii" pentru datele de care avea nevoie. „Biroul de informaţii" urma să-şi culeagă datele necesare din chestionarele pe care le va trimite spre completare, la sfîrşit de an, fiecărei bănci. Avînd în vedere distribuirea mai raţională a cotei

de binefacere şi cultură, pe care majoritatea băncilor o alocau anual din profiturile obţinute, se horărăşte crearea unui „fond cultural al băncilor române" pus sub administrarea Conferinţelor directorilor de bancă. Pînă la urmă, se amînă înfiinţarea organismelor de mai sus.

În final se alege noua Delegaţiune pe perioada anilor 1902—1904: Partenie Cosma, Dr. N. Oncu, Dr. T. Mihali, I. Br. Hodoş, Dr. Aurel Vlad (Banca „Ardeleana-Orăştie)[19].

Rezultatul noii Conferinţe îl putem aprecia ca pozitiv, constituind un pas înainte pe linia consolidării interne şi a asocierii băncilor româneşti.

Începînd din anii 1901—1902 constatăm că „reforma băncilor", întotdeauna privită în sensul ei cel mai larg adică implicînd şi perfecţionarea controlului extern, intră din nou în atenţia, tot mai insistentă, tuturor cercurilor bancare din Imperiu. „Revista Economică" — în paginile căreia se dezbăteau în prealabil toate hotărîrile adoptate ulterior de Conferinţele directorilor băncilor române, exact în litera concluziilor finale ale revistei — nu scapă ocazia publicării, în extenso sau rezumat, a punctelor de vedere a unei serii de binecunoscuţi economişti şi jurişti elveţieni (germani) şi maghiari în atît de discutata problemă a reformei bancare[20]. Sînt apoi recenzate cîteva lucrări germane şi maghiare, parte traduse în româneşte, care dau soluţii în preîntîmpinarea falimentelor industriale şi bancare, încearcă să trezească interesul pentru instituţia revizorilor-experţi[21]. Publicul cititor este ţinut la curent cu tot mai numeroasele cazuri de falimente sau fraude înregistrate în rîndul băncilor străine (Leipziger-Bank, Länderbank-Viena, Bau- und Boden-Credit-Bank din Şopron, Székelyegyleti elsö takarékpénztár din Odorheiul-Secuiesc)[22] şi a celor româneşti (Munteana; Furnica; Buciumana; Comoara din Comorişte — care în 1903 falimentează fiind prima bancă românească ajunsă în această situaţie; Economul; Chişodana; Pădureana, falimentează în 1906)[23]. Situaţia critică în care ajung unele bănci româneşti se explică deseori şi prin modestele cunoştinţe de contabilitate posedate de directorii lor[24], fapt ce explică greşelile din administraţie. Eforturile depuse de Banca „Albina" pentru a salva băncile române falimentare nu putea fi totuşi o soluţie

[19] *Anuarul Băncilor Române*, Sibiu, 1902, p. 138—144; Revista Economică, Sibiu, nr. 49, 1907, p. 433—435.

[20] *Revista Economică*, Sibiu, nr. 3, 1899, p. 97—102; nr. 6, 1901, p. 69—70; nr. 7, 1901, p. 85—86; nr. 28, 1902, p. 245—246; nr. 29, 1902, p. 255—256, nr. 21, p. 1907, p. 210—213. Amintim dintre ei pe: Székely Francisc, director general al Casei de păstrare centrale din Budapesta, Dr. Wekerle Sándor, fostul prim-ministru, preşedinte al Tribunalului administrativ, Havas Maximilian, Bánfi Oskar etc. Precizăm că redacţia „Revistei Economice", atunci cînd nu este de acord cu unele dintre afirmaţiile economiştilor de mai sus, îşi expune documentat punctul ei de vedere — întotdeauna situat pe linia apărării autonomiei şi independenţei băncilor, respingînd amestecul statului în afacerile lor interne.

[21] Idem, nr. 25, 1902, p. 221—222; nr. 3/1905, p. 17.

[22] Idem, nr. 5—7, 1903; nr. 15, 1903, p. 134; nr. 8, 1905, p. 66.

[23] Idem, nr. 27, 1904, p. 233—235; nr. 43, 1905, p. 365—366; nr. 49, 1905, p. 416—418; nr. 50, 1905, p. 423—424; nr. 42, 1906, p. 373—374.

[24] Idem, nr. 38, 1906, p. 341—342. Directorul Băncii „Chişodana" din Banat explică astfel cauza greşelilor depistate în contabilizarea depunerilor.

permanentă pentru viitor[25]. Este un nou prilej pentru a se insista asupra necesității perfecționării controlului bancar.

Cu ocazia ședinței Delegațiunii din 17 decembrie 1901 se aleg primii revizori-experți. Ei sînt: I. Br. Hodoș (directorul Băncii „Patria"), Iosif Lissai (contabil-șef la Banca „Albina"), Sava Raicu (secretarul Băncii „Victoria"), Ioan Vătășan (contabil la Banca „Albina"), Dominic Rațiu (revizor-contabil la Banca „Albina") și Ioan Perian (revizor-contabil la Banca „Oraviceana"-Oravița)[26]. Observăm că jumătate sînt funcționari ai primei noastre bănci, continuu interesată a ține un contact cît mai strîns, în toate problemele, cu marile bănci din Viena și Budapesta, unde periodic își trimitea funcționarii superiori la adevărate reciclări profesionale[27]. Cunoștințele dobîndite cu acest prilej erau împărtășite întregului corp funcționăresc al Băncii „Albina", ceea ce-i permitea să-și păstreze un real și binemeritat ascendent profesional în rîndul funcționarilor de bancă români din întreaga Transilvanie.

În septembrie 1901 se stabilea, în ceea ce privește periodicitatea convocării Conferințelor directorilor de bancă, ca „... să se întrunească an de an la locul și termenul adunărilor generale ale <Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român>, la care și de altmintrelea (de altfel — n.n.) se întrunește cea mai mare parte a conducătorilor institutelor noastre de credit". Întrunirea adunărilor generale ale „Astrei" la Oravița (1901) și Baia Mare (1903), în două extremități geografice ale Transilvaniei, ceea ce ar fi solicitat sume apreciabile pentru asigurarea deplasării reprezentanților băncilor române, determină Delegațiunea să amîne convocarea celei de-a III-a Conferințe pentru octombrie 1903 cînd la Sibiu urma să se întrunească Congresul național bisericesc. În plus, pînă în octombrie 1903, nu au fost create condițiile pentru definitivarea organizării corpului de revizori-experți și mobilizarea împrumuturilor ipotecare — două obiective fără a căror îndeplinire nu se putea înainta pe calea consolidării băncilor românești, sarcinile Conferinței din 1901 rămînînd nerealizate.

O conferință a revizorilor-experți se întrunește la Blaj în zilele de 7—8 iunie 1902. Dacă în privința introducerii unui sistem uniform de contabilitate la toate băncile românești (bazat pe așa numita „contabilitate dublă") există o identitate de păreri între revizorii-experți și Delegațiune[28], în ceea ce privește posibilitatea delimitării, în cadrul unei revizii, a aspectelor pur tehnice de cele administrative ale unei bănci, punctele de vedere erau împărțite. Revizorii-experți susțineau că o temeinică verificare a activității unei bănci trebuie să cuprindă deopotrivă aspectele tehnice (corectitudinea ținerii la zi a registrelor și a încheierii conturilor, soliditatea bilanțului etc.) și cele de pură administrare (cum s-au acordat împrumuturile, cum s-au scontat valorile etc.). O astfel de

[25] A.S.S., Fond: Banca „Albina", XIII, 1902, 33; XIV, 1904, 31.
[26] *Revista Economică*, Sibiu, nr. 4, 1902, p. 25—26.
[27] A.S.S., Fond: Banca „Albina", XII, 1901, 124, 126.
[28] *Revista Economică*, Sibiu, nr. 24, 1902, p. 214.

revizie spuneau ei, spre deosebire de membrii Delegaţiunii, este reală şi nu loveşte în principiul apărării autonomiei bancare. Pînă la urmă „Normativul pentru revizorii-experţi ai băncilor române", care cuprinde drepturile şi îndatoririle revizorilor-experţi, adoptat la 10 octombrie 1903, accepta în mare măsură punctul de vedere al Delegaţiunii[29]. Importantă este însă constituirea noului organism de control, independent de conducerea oricărei bănci, care putea intra imediat în atribuţii.

La sfîrşitul anului 1901 scrisurile funciare emise de Banca „Albina" sînt admise drept cauţiune la toate întreprinderile publice şi de stat, pentru ca la 27 august 1903 să fie acceptate la lombardul Băncii Naţionale a Austro-Ungariei pînă la 75% al valorii lor de curs. Se creaseră condiţii favorabile mobilizării capitalurilor băncilor române plasate în împrumuturi ipotecare[30]. Prin cedarea împrumuturilor ipotecare Băncii „Albina" — singura bancă românească ce emitea scrisuri funciare — băncile îşi asigurau la nevoie capitalurile necesare plăţilor, evitînd eventualele situaţii de insolvabilitate[31].

Cea de a III-a Conferinţă a directorilor se desfăşoară la Sibiu, la 19 octombrie 1903, în prezenţa reprezentanţilor a 44 de bănci asociate[32]. Pe primul punct al ordinei de zi stă mobilizarea capitalurilor băncilor asociate prin cedarea împrumuturilor ipotecare Băncii „Albina". La insistenţele Conferinţei, Banca „Albina" îşi redactează în scurtă vreme toate instrucţiunile şi formularele necesare, facilitînd, de la 1 februarie 1904, răscumpărarea împrumuturilor ipotecare ale băncilor române, în limitele unui regim de lucru foarte liberal. Formalităţile sînt reduse la maximum, se pretind doar minimul garanţiilor cerute de lege, tocmai pentru ca această cale de mobilizare a capitalurilor să fie accesibilă cît mai multor bănci româneşti[33]. După ce se recomandă băncilor asociate să facă apel, cu toată încrederea şi cu toate ocaziile, la instituţia revizorilor-experţi — se dezbate pe larg instituirea pensiei la funcţionarii de bancă. Propunerile făcute cu acest prilej sînt reluate în săptămînile următoare. Prin circulara din 22 decembrie 1903, Delegaţiunea trimite băncilor asociate un „Memoriu în chestiunea sistematizării pensiilor pentru funcţionarii băncilor române". Potrivit lui fiecare bancă îşi va crea un fond propriu de pensii[34], banca şi funcţionarii urmînd să contribuie cu cîte 5% din salariile acordate respectiv primite anual. Băncilor mici, care nu au posibilităţi să-şi creeze un fond de pensii propriu, li se sugerează să cotizeze

[29] Idem, nr. 30, 1903, p. 253; nr. 39, 1903, p. 325—328; nr. 45, 1903, p. 374—376.
[30] Idem, nr. 36, 1903, p. 301—302.
[31] Vezi pe larg descrierea procedeului, cf. Idem, nr. 40, 1903, p. 333—334.
[32] *Anuarul Băncilor Române*, Sibiu, 1904; Revista Economică, Sibiu, nr. 43, 1903, 357—359.
[33] *Revista Economică*, Sibiu, nr. 8, 1904, p. 69—70.
[34] Se abandonează ideea lansată în cadrul Conferinţei funcţionarilor de bancă, ţinută la Cluj, în 18 septembrie 1901, care se pronunţase pentru crearea unui fond unic de pensii, din contribuţiile tuturor băncilor române. Pensia fiecărui funcţionar urma să se calculeze după o „... *cheie egală în un oarecare procent fix al profitului lor*".

la un institut de asigurare care va plăti pensiile funcționarilor[35]. Se rezolvă astfel o problemă foarte importantă, cu repercusiuni directe asupra consolidării interne a băncilor românești.

Pentru prima dată într-o Conferință a directorilor băncilor române se insistă asupra fenomenului care în ultimii trei-patru ani a dus la creșterea, ne mai întîlnită pînă atunci, a numărului băncilor române. Considerat ca un fenomen nesănătos pentru „consolidarea stărilor noastre economice", se subscrie ideilor lansate încă în „Revista Economică" potrivit cărora „era" înființărilor băncilor române s-a încheiat în jurul anilor 1899—1902, la ordinea zilei fiind consolidarea lor[36]. Chiar dacă în această atitudine trebuie să vedem și o bună doză de teamă față de accentuarea concurenței între băncile române, cu care băncile mari nu erau de acord, trebuie să înțelegem neviabilitatea băncilor cu capital mic într-o perioadă cînd procesul de concentrare și centralizare a capitalului și producției era în plină ofensivă în centrul Europei. Falimentele băncilor mici, proaspăt înființate, fiind oricînd posibile, ele afectau interesele micilor depunători și ale acționarilor, lovind în starea materială și așa destul de precară a românului.

Chiar dacă ritmul de consolidare a băncilor române nu este pe măsura dorinței specialiștilor, aplicarea în practică a hotărîrilor Conferințelor directorilor de bancă duc treptat la rezultatele dorite și așteptate[37]. Rezultatele îmbucurătoare obținute de asociația băncilor române, în numai cinci ani de existență, nu ne îndoim că au ajuns să fie cunoscute și în cercurile bancare germane și maghiare din Imperiu. Cum și acestea erau confruntate cu aceleași probleme, experiența românească, chiar dacă nu a fost determinantă în declanșarea unor acțiuni similare de organizare a băncilor germane și maghiare[38], a fost privită ca o deschizătoare de drum într-o chestiune de stringentă actualitate. Revine băncilor române nu numai meritul premierei, ci și al strădaniilor, încununate de succes în următorii ani, de-a păstra organizația lor bancară în pas cu cerințele tot mai complexe ale vremurilor.

---

[35] Idem, nr. 47—60, 1903, p. 389—391, 397—398, 406—408, 413—415; nr. 50, 1907, p. 441—443.

[36] Idem, nr. 6, 1899, p. 249—255; nr. 1, 1902, p. 1—2; nr. 9, 1903, p. 81—82; nr. 34, 1904, p. 291; nr. 41, 1903, p. 348 (anunță înființarea la Timișoara a Băncii „Păstorul", deși în oraș existau la aceea dată încă două bănci românești și alte 19 bănci străine); nr. 12, 1904, p. 117 (în comuna Liget, comitatul Timiș, cu numai 1870 locuitori, erau două bănci românești).

[37] Idem, nr. 8, 1900, p. 329—334; nr. 14, 1903, articolul: „Un pas înainte".

[38] Cu ocazia înființării „Asociației regnicotare (de stat — n.n.) a băncilor provinciale din Ungaria", creată de băncile maghiare, *Revista Economică*, nr. 51, 1903, p. 421—422, afirmă în acest sens: *„Ar fi ridicol a reclama paternitatea acestui program, ori a afirma că cercurile care au inițiat și organizat noua Asociațiune, ar fi profitat numai de rezultatele lucrărilor noastre. Nu avem asemenea pretenții, ci știm bine că atît programul Asociațiunii regnicolare cît și hotărîrile conferinței noastre, au luat naștere în deplină independență una de alta, și că consonanta lor este a se reduce numai la identitatea situațiunii din care și a nisuințelor prin cari s-au dezvoltat".*

La 29 decembrie 1903 saşii transilvăneni îşi fondează „Revisionsverband von Provinz-Creditanstalten als Genossenschaft“ („Uniunea de revizie a Institutelor de credit din provincie ca asociaţie“). Cu sediul la Sibiu, era o societate de tip cooperatist care îşi propune revizuirea obligatorie a gestiunii şi uniformizarea contabilităţii tuturor băncilor membre ale asociaţiei. Revizia urma să se facă din doi în doi ani, de către un expert trimis de asociaţie. Membru al asociaţiei putea deveni orice bancă înscrisă în registrul unui tribunal regal ungar şi-şi exprima dorinţa în acest sens. Observăm asemănările izbitoare dintre obiectivele asociaţiei băncilor săseşti şi ale celei româneşti. Asociaţia băncilor săseşti avea totuşi o individualitate proprie care o deosebea de asociaţia băncilor române sau a celor maghiare. Ea era dată, în principal, de caracterul cooperatist al organizării sale şi de faptul că accepta ca membrii orice bancă, indiferent de originea naţională a acţionarilor ei[39].

Ideea unei asocieri a băncilor maghiare este lansată în primii ani după 1870. O atenţie mai deosebită i se dă din anul 1903 cînd se conturează două variante ale proiectatei „Asociaţii regnicolare a băncilor provinciale din Ungaria“. Un prim punct de vedere milita ca asociaţia să ia forma unei mari „bănci centrale pe acţiuni“, ai cărei acţionari să fie numai băncile din provincie, şi care să îndeplinească rolul de institut central de reescont şi credit ipotecar, urmînd să sprijine băncile mici în toate problemele lor tehnice şi administrative. Avînd în vedere faptul că în această variantă păstrarea independenţei şi autonomiei băncilor nu putea fi garantată, la cererea băncilor maghiare şi române are cîştig de cauză varianta asocierii în cadrul unei „reuniuni libere“[40]. Între februarie-martie 1903 se poartă o serie de discuţii încheiate cu elaborarea unui „Proiect de statute“. Acceptate la 10 octombrie 1903, „Statutele“ subliniau că: „Scopul Asociaţiunii este a dezvolta şi perfecţiona în general instituţiunea caselor de păstrare ungare şi în special a reprezenta în mod sistematic şi unitar interesele comune ale caselor de păstrare din provincie, pe lîngă respectarea independenţei şi autonomiei singuraticelor institute de bani“[41]. Constituirea oficială a lui „Magyarországi Pénzintézetek Országos Szövetsége“ are loc la 12 decembrie 1903, în prezenţa a 102 bănci în marea lor majoritate bănci mici şi mijlocii[42]. Între membrii fondatori se numărau şi băncile române: Albina, Victoria şi Sătmăreana, fapt ce-l impune pe Partenie Cosma ca membru supleant în direcţiunea Asociaţiei[43]. Obiectivele pe care tînăra asociaţie bancară şi le

[39] Idem, nr. 1, 1904, p. 1—2.

[40] Idem, nr. 41, 1903, p. 341—344.

[41] Vezi publicarea lor în întregime în: Idem, nr. 25—29, 1904.

[42] *Revista Economică*, Sibiu, nr. 42, 1903, p. 349—352 — arată că Asociaţiunea este susţinută „*... numai de acele institute provinciale, cari nu s-au putut în destul acredita la băncile mari de ţară şi cari caută acum să-şi procure credite şi capitaluri pe această cale*“.

[43] Idem, nr. 51, 1903, p. 421—422. Interesant de precizat raţiunea aderării celor trei băncii române la „Asociaţia regnicolară a băncilor provinciale din Ungaria“, strădaniile continue depuse de Conferinţa directorilor băncilor române şi „Revista Economică“ pentru ca cele mai mari bănci române să adere la tînăra asociaţie

propune se aseamănă foarte mult cu ceea ce din 1898 realiza asociaţia băncilor române[44].

Din iniţiativa caselor de păstrare din Austria de jos şi Boemia se înfiinţează, la 2 iunie 1905, „Reuniunea caselor de păstrare germane — austriece din Austria". Îşi va începe activitatea la 14 noiembrie 1905 urmărind sprijinirea dezvoltării băncilor asociate, uniformizarea administrăirii lor şi introducerea unui control facultativ al gestiunilor[45].

Unificarea terminologiei bancare şi punerea ei la dispoziţia băncilor române prin intermediul unui dicţionar special era un obiectiv de stringentă necesitate. Prin el se putea contribui la consolidarea sistemului bancar român. Secţiunea economică a „Astrei" îşi ia responsabilitatea pregătirii dicţionarului în şedinţa din 23 iunie 1904. Cu strîngerea materialului sînt însărcinaţi Dr. Nicolae Vecerdea, secretarul Băncii „Albina" (pentru partea administrativă şi juridică) şi Nicolae Petra-Petrescu, dirigentul Filialei din Braşov a Băncii „Albina" (pentru partea tehnică şi de contabilitate). Dr. C. Diaconovich urma să prelucreze materialele puse la dispoziţie de ceilalţi doi colegi şi să le publice în coloanele „Revistei Economice", mai apoi într-un dicţionar aparte. La fixarea termenilor urma să se aibă în vedere terminologia acceptată de cercurile financiare din regatul României[46].

Hotărîrile pe care le luau Conferinţele directorilor băncilor române aveau însă numai un caracter facultativ, rămînînd la latitudinea fiecărei bănci, membre a asociaţiei, aplicarea în practică a sugestiilor făcute de specialişti. Dacă astfel se apăra autonomia şi independenţa băncilor faţă de orice încercare de imixtiune în treburile lor interne, se degaja totodată sentimentul unei eficienţe limitate a asociaţiei băncilor române. Primul care sesizează acest lucru este Andrei Cosma, directorul Băncii „Silvania" din Şimleul-Silvaniei. Cu ocazia Conferinţei a III-a a directorilor băncilor române, considerînd organizaţia băncilor române ca fiind în parte depăşită, cere o organizare mai solidă şi eficientă care să părăsească faza „consultativă" şi să-şi asume rolul executiv[47]. „Revista Economică" reia ideea, doi ani mai tîrziu, sub impulsul intenţiei guvernului maghiar de a modifica legea comercială în vigoare. Autorităţile din Budapesta, dorind să pună capăt abuzurilor şi greşelilor din activitatea tu-

---

a băncilor maghiare, păstrîndu-şi însă propria asociaţie fondată la 1898. Pe această nouă cale băncile române trebuiau: „... *a-şi completa lucrarea de consolidare şi cu ajutorul mijloacelor ce le oferă această Asociaţiune... să avem bărbaţii noştri de încredere în toate acele cercuri cari vor putea influenţa asupra dezvoltării viitoare a instituţiunii băncilor în Ungaria*". Cf. Idem, nr. 42, 1903, p. 352.

[44] Sesizăm şi cîteva deosebiri. Asociaţia băncilor maghiare pare a fi mai severă cu membrii săi cărora le impune controlul prin revizori-experţi atît asupra afacerilor tehnice cît şi a celor administrative, revizorul-expert fiind desemnat, pentru fiecare bancă în parte, tot de către asociaţie. Cf. Idem. nr. 47—49, 1905, p. 399—400, 407—408, 415—416.

[45] Idem, nr. 22, 1906, p. 217.

[46] Idem, nr. 16, 1904, p. 145—147; nr. 18, 1904, p. 161—162; nr. 19, 1904, p 169—171.

[47] Idem, nr. 44, 1903, p. 365—367.

turor băncilor din Ungaria, îşi exprimă dorinţa de-a impune băncilor, care nu-l acceptaseră încă, un control extern obligatoriu prin revizori-experţi aleşi şi desemnaţi fără a ţine cont de punctul de vedere al băncilor. Pericolul unei imixtiuni a statului în afacerile băncilor române era evident, neputînd fi compensat nici de urmările pozitive pe care acţiunile guvernului le-ar fi adus prin consolidarea organizării lor interne. Trebuia găsită o formulă care să asigure aplicarea în practică a intenţiilor guvernului fără intervenţia lui, păstrîndu-se independenţa şi autonomia băncilor române în sfera propriei lor conduceri şi organizări interne. Se cere astfel Delegaţiunii să redacteze, cît mai rapid cu putinţă, un proiect de statut pentru înfiinţarea, pe baza legii comerciale a unei asociaţii a băncilor române, care să pretindă tuturor membrilor acceptarea unui control extern obligatoriu, permanent şi eficient[48].

În preajma celei de-a IV-a Conferinţe a directorilor băncilor române, Ioan I. Lapedatu, deja un foarte apreciat nume în rîndurile specialiştilor de bancă români, publică în coloanele „Revistei Economice" un serial de articole sub titlul „Probleme pentru Conferinţa Băncilor". Fără a avea pretenţia că aduce în discuţie probleme noi, face o temeinică analiză a situaţiei la zi a sistemului bancar român[49]. De cea mai mare atenţie se bucură viitorul statut al asociaţiei băncilor române. Ioan I. Lapedatu este de părere că proxima Conferinţă va trebui să dea „... Asociaţiunii băncilor noastre un caracter mai real şi mai durabil, s-o transformăm pe baza legii (comerciale — n.n.) în o reuniune ori într-o societate pe acţii care să-i garanteze caracterul autonom şi românesc[50]... al cărei scop să fie promovarea intereselor lor comune prin revizuirea şi controlarea afacerilor lor tehnice şi administrative şi prin urmarea unor proceduri uniforme în operaţiunile lor de bancă"[51]. Se subscria întrutotul ideii introducerii necondiţionate a controlului extern permanent şi obligatoriu la toate băncile române asociate.

Cu ocazia însufleţitoarei serbări naţionale prilejuite de inaugurarea „Muzeului Naţional" al „Astrei"[52], se desfăşoară la 23 august 1905, la Sibiu, ce-a de-a IV-a Conferinţă a directorilor băncilor române. Sînt prezenţi reprezentanţii a 41 de bănci asociate. Discuţiile şi hotărîrile luate se înscriu pe linia ideilor prezentate de Ioan I. Lapedatu în serialul publicat în coloanele „Revistei Economice"[53]. Reţinem, pentru noutatea lor: aprobarea editării, pe cheltuiala fondului Delegaţiunii, a primelor lucrări din noua colecţie „Biblioteca Băncilor"; indicaţia ca nici o bancă să nu-şi ridice capitalul social pe baza fondurilor de rezervă; dividendele acordate să nu depăşească procentul care corespunde dobînzilor obţinute de fie-

[48] Idem, nr. 34, 1905, p. 293—294.
[49] Idem, nr. 19—34, 40, 1906.
[50] Idem, nr. 19, 1906, p. 189.
[51] Idem, nr. 23, 1906, p. 221—222.
[52] S-a desfăşurat între 6/19—15/28 august 1905 la Sibiu în prezenţa unei mari asistenţe, între care s-au aflat ilustre personalităţi ale vieţii politice şi culturale ale românilor din Transilvania şi Regatul României.
[53] Idem, 35, 1905, p. 301—303; nr. 36, 1905, p. 309—310.

care bancă din angajarea în afaceri a totalului averii proprii, în condiţii normale ale pieţei de bani. Ecou al discuţiilor legate de viitorul asociaţiei băncilor române, Conferinţa împuterniceşte Delegaţiunea „... să elaboreze un proiect pentru înfiinţarea unei asociaţiuni a băncilor române în conformitate cu dispoziţiunile legii comerciale, şi să-l prezinte unei conferinţe noi, la care să se invite toate băncile româneşti din ţară".[54]

După plecarea la Bucureşti a lui Dr. C. Diaconovich, funcţia de secretar al Delegaţiunii este preluată de Ioan I. Lapedatu. Aceasta va redacta proiectul de Statute a „Solidarităţii", denumirea noii asociaţii a băncilor române. Tipărit la 1 ianuarie 1906, este trimis tuturor băncilor române transilvănene ca să-l studieze şi să facă eventuale observaţii pentru îmbunătăţire şi redactare definitivă. Pînă la 25 decembrie 1906, 70 de bănci acceptă proiectul de statute şi înfiinţarea „Solidarităţii".

Desfăşurată la 26 decembrie 1906, în prezenţa reprezentanţilor a 40 de bănci asociate, a V-a Conferinţă a directorilor băncilor române hotărăşte înfiinţarea „Solidarităţii", aprobîndu-i Statutele[55]. Delegaţiunea aleasă cu acest prilej[56] este împuternicită să depună toate eforturile pentru grabnica activare a „Solidarităţii". Pe această linie, în cadrul şedinţei din 21 aprilie 1907, se redactează „Prospectul" prin care băncile române sînt invitate să adere la noua asociaţie.[57]

La 16 iulie 1907 are loc la Sibiu adunarea generală de constituire a „Solidarităţii", în prezenţa reprezentanţilor a 31 de bănci. Înfiinţată pe baza articolului de lege XXXVII din 1875, pe timp nedeterminat, se defineşte ca o asociaţie cooperatistă cu responsabilitate limitată, avînd la bază principiul ajutorării reciproce a membrilor săi. Calitatea de membru al asociaţiei putea fi dobîndită de orice bancă, înfiinţată pe baza articolului de lege XXXVII din 1875, luată în evidenţa registrului firmelor unui tribunal regal ungar, care acceptă publicitatea afacerilor sale şi dispoziţiile statutare.

Obiectivul de bază al „Solidarităţii" este „... promovarea prosperării solide a băncilor însoţite". În acest sens îşi propune: facilitarea de credite şi diferite afaceri de bancă (mai ales cumpărarea şi vinderea efectelor publice); fixarea unor norme generale unitare în contabilitatea, controlul şi administrarea băncilor membre; controlul periodic, cel puţin o dată la doi ani, prin revizori-experţi proprii ai asociaţiei, asupra contabilităţii şi administrării interne a fiecărei bănci membre; înfiinţarea de întreprinderi economice şi financiare cu ajutorul său material şi moral. Treptat, pînă la 1914, transpune în practică şi extinde la marea majoritate a băncilor române cele propuse mai sus — închegînd un puternic sistem bancar românesc.

---

[54] Cf. Idem, nr. 50, 1907, p. 441—443.

[55] Idem, nr. 2, 1907, p. 9—14.

[56] Era compusă din: Partenie Cosma (Sibiu), Sava Raicu (Arad), R. Cărăbaşiu (Timişoara), Ioan I. Lapedatu (Orăştie), Iuliu Bardosy (Sibiu).

[57] Idem, nr. 17, 1907, p .177—178.

„Solidaritatea" dispunea de un capitol propriu din care își finanța cheltuielile de administrare. Era format din: capitalul social (constituia partea cea mai substanțială, rezulta din așa zisele „cote fundamentale", fiecare a cîte 200 k., pe care băncile le subscriau cînd aderau ca membre ale asociației, în funcție de posibilitățile materiale ale fiecăreia), taxele de înscriere plătite de fiecare membru (se ridicau la 1/2‰ din capitalul social al fiecăruia), taxele de revizie achitate de fiecare membru pentru serviciile ce i le făceau revizorii-experți. Mai tîrziu se va constitui și un fond de rezervă.

Organele de conducere sînt în ordine: adunarea generală, direcțiunea, comitetul de supraveghere, revizorii-experți și secțiunile. Primul președinte al „Solidarității" este Partenie Cosma. În celelalte organe de conducere găsim de la început un număr important de funcționari și acționari ai Băncii „Albina" — ceea ce scoate din nou în evidență rolul important pe care prima bancă cu capital românesc l-a jucat în viața bancară nu numai a românilor transilvăneni,[58] ci chiar a Ungariei acelei vremi.

„Solidaritatea" își poate începe efectiv activitatea după ce la 22 august 1907, prin decizia nr. 5479, tribunalul regesc din Sibiu — ca for comercial — îi înregistrează firma și Statutele în registrul firmelor comerciale.[59]

*

Nu întîmplător, după aproape zece ani de la primele începuturi ale organizării băncilor române într-o asociație proprie, cînd prima mai mult prevederea și bunăvoința decît priceperea, se ajunge în 1907 la înființarea „Solidarității", etapă calitativ superioară în evoluția organizării sistemului bancar românesc. Din primii ani ai secolului al XX-lea s-a accentuat asuprirea națională a românilor de către autoritățile maghiare. Singura cale de rezistență era organizarea noastră în toate domeniile de activitate. O organizare temeinică, care pe lîngă noi forme de luptă să reabiliteze altele mai vechi ce și-au arătat altă dată eficiența. Așa ne explicăm reluarea activismului politic de către P.N.R. și organizarea secției române a P.S.D. din Ungaria, în timp ce „Solidaritatea" băncilor române consolida pe plan economic pozițiile pe care ni le întă-

[58] *Revista Economică*, Sibiu, nr. 52, 1907, p. 457—459, recunoaște că acțiunea de organizare și consolidare a băncilor române „*... a pornit din cercurile Institutului <Albina>, cea dintîi, cea mai bine organizată și consolidată, ... dintre băncile noastre. Mai mult sau mai puțin, în legătură cu toate băncile noastre, cercurile conducătoare ale <Albinei> fac experiențe zi de zi asupra situației acelora, asupra lipselor, piedicilor și greutăților, de cari ele se lovesc la tot pasul*".

[59] Idem, nr. 30, 1907, p. 282—285; nr. 31, 1907, p. 209—291; nr. 32, 1907, p. 300—301; nr. 33, 1907, p. 308—309; nr. 35, 1907, p. 326—327; nr. 37, 1907, p. 343; Anuarul Băncilor Române, Sibiu, 1908, p. 192—193; Telegraful Român, Sibiu, nr. 73, 1907, p. 299 (3).

risem sensibil pe plan politic între 1903—1905. Devenind „... curînd organ diriguitor al întregii vieţi economice nu numai prin faptul că organizează activitatea de strictă specialitate a acestor bănci, dar mai ales prin directivele ce impune sub raport naţional, <Solidaritatea> a fost pentru românii ardeleni ceea ce un consiliu economic tinde a fi într-un stat modern bine chivernisit"[60].

MIHAIL DRECIN

DIE GRÜNDUNG DES BANKVEREINS „SOLIDARITATEA", EIN ORIGINELLER RAHMEN FÜR DIE EINIGUNG UND SICHERUNG DES RUMÄNISCHEN BANKSYSTEMS VON SIEBENBÜRGEN

(Zusammenfassung)

Nach dem Jahre 1883 wächst die Zahl der Banken mit rumänischem Kapital in Siebenbürgen zusehends. Dieses ist eine erfreuliche Tatsche, die charakteristisch ist für die Festigung der ökonomischen Kraft der Rumänen, trotz der sozialökonomischen, politischen und kulturellen Obstruktionen, denen sie durch die regierenden ungarischen Behörden ausgesetzt waren; die Mehrheit der rumänischen Banken hatten ernste Verluste in ihrer organisatorischen Struktur, inklusiv in der Verwaltungsart der zur Verfügung stehenden Kapitale. Der Hauptgrund dieser Situation ist in den bescheidenen Kenntnissen der meisten Bankverwalter zu suchen, weil diese Autodidakten auf finanziell-banklichem Gebiet waren.

Der Bank „Albina" von Sibiu, welche die erste Bank mit rumänischem Kapital war, sowie einigen ihrer Beamten — Dr. Cornel Diaconovich, Ioan I. Lapedatu, Iosif Lissai, Partenie Cosma — ist es zu verdanken, dass diese organisatorischen Mängel der rumänischen Bank aufgedeckt wurden und dass die ersten Lösungen für ihre Beseitigung vorgeschlagen wurden. Als Ergebnis zahlreicher Inspektionen machen sie zwecks Verbesserung der Bankarbeit, konkrete Vorschläge, veröffentlichen eine Serie von Fachstudien, wo sie die Probleme der „Bankreformen" theoretisch und praktisch behandeln.

In vorliegender Studie wird auf den Inhalt, welcher Gegenstand der fünf Vorträge der Direktoren der rumänischen Banken bildeten (1898, 1901, 1903, 1905, 1906), ausführlich eingegangen. Auf diesen Kongressen, die richtige Bankkongresse waren, wurde nach den besten Lösungen dafür gesucht, eine richtige und verpflichtende interne und externe Kontrolle für die Aktivität aller Banken zu finden, für die Garantie ihrer Beständigkeit, für das gedeihen und die Autonomie derselben, den Untersuchungstendenzen und der Kontrolle von Seiten der Autoritäten von Budapest gegenüber. Diese organisatorische Formel wird im Sommer des Jahres 1907 in den Bankverein „Solidaritatea" eingekleidet.

[60] D. I. Henţia, *Preocupări de organizare financiar-economică la românii din Transilvania înainte de Unire*, în volumul omagial *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lapedatu*, Bucureşti, 1936, p. 5.

Es muss hervorgehoben werden, dass dasjenige, was die rumänischen Banken schon im Jahre 1898 durchführten, die sächsischen, ungarischen b.z.w. österreichischen und tschechischen Banken erst in den Jahren 1903, bzw. 1905 angewandt hatten.

Die Gründung des Bankvereins „Solidaritatea" bedeutet, wenn man sie mit andern bedeutenden politischen Ereignissen der Jahre 1903—1905 in Verbindung bringt (die Gründung der rumänischen Abteilung der Sozial-Demokratischenr Partei Ungarns und die Aufnahme des Aktivismus der National-Rumänischen Partei), eine Festigung der ökonomischen und politischen Kraft der Siebenbürger Rumänen und die Wiederorganisierung der vitalel Zentren ihrer nationalen Resistenz, die entschlossen waren, von neuem zu einer realistischen Kampfoffensive überzugehen.

MASELE POPULARE DIN JUDEȚUL CLUJ PARTICIPANTE ACTIVE, SUB CONDUCEREA P.C.R., LA LUPTA PENTRU LIBERTATE NAȚIONALĂ ȘI INTEGRITATE TERITORIALĂ A PATRIEI (1938—1940)

Anii 1938—1940 se înscriu, prin urmările lor, ca una din perioadele cu adînci semnificații pentru istoria contemporană a României. Anul 1938 este anul în care, ca urmare a eforturilor și muncii întregului nostru popor — ale cărui energii și capacități creatoare, descătușate de făurirea unității statale în 1918, au fost puse în slujba progresului mai rapid al societății românești — dezvoltarea forțelor de producție au atins punctul lor culminant în orînduirea capitalistă a României. Avînd în vedere caracterul orînduirii, beneficiarii acestei dezvoltări au fost în primul rînd, clasele dominante și capitalul străin aliatul acestora, masele muncitoare rămînînd încă într-o stare de mizerie și nevoi, fapt care a dus la o continuă ascuțire a contradicțiilor sociale.

Pe planul vieții politice, această perioadă a coincis cu o accentuare a caracterului reacționar al statului burghezo-moșieresc, expresia fenomenului fiind instaurarea dictaturii regale, care a marcat o restrîngere considerabilă a democrației burgheze, netezind astfel drumul spre putere a celor mai reacționare forțe politice, fascismul. Aceasta explică și faptul că dictatura regală a întîmpinat opoziția forțelor democratice, în frunte cu P.C.R., fiind sprijinită doar de vîrfurile monopoliste, grupate în jurul regelui Carol al II-lea.

Complexitatea situației și a raporturilor social-politice care caracterizau societatea românească a vremii, au fost foarte mult influențate de evoluția evenimentelor vieții internaționale. Adîncirea decalajului de forțe pe plan mondial în favoarea Germaniei hitleriste și manifestarea tot mai brutală a politicii revizioniste, în condițiile în care marile puteri occidentale manifestau slăbiciune și toleranță, munca pașnică a poporului român a fost adînc conturbată, iar libertatea sa națională și integritatea teritorială a țării amenințate tot mai direct.

În aceste condiții, ascuțirea contradicțiilor sociale și a luptei maselor muncitoare împotriva exploatării și asupririi capitaliste, pentru libertățile și drepturile democratice anulate de regimul dictaturii regale, amenințarea tot mai vădită a ascensiunii spre putere a fascismului în viața politică internă și a agresiunii fasciste externe, au dus la o manifestare tot mai vădită a hotărîrii de unitate a forțelor patriotice ale națiunii, în frunte cu proletariatul român. Aceasta a consolidat baza obiectivă creată în luptele din anii precedenți (1934—1937), pentru închegarea unui front popular antifascist, datorită faptului că cele mai largi forțe sociale și politice, de la proletariat, în frunte cu Partidul Comunist Român, pînă

la unele pături ale guvernanților înșiși, erau interesate în apărarea integrității teritoriale a patriei.

Desigur însă că nici Partidul Comunist Român și nici masele muncitoare nu au renunțat în această perioadă la lupta de clasă, la lupta împotriva măsurilor antidemocratice și antipopulare luate de regimul dictaturii regale, căci nici clasele dominante nu au renunțat la intensificarea exploatării oamenilor muncii. Dimpotrivă, situația maselor a devenit în acei ani deosebit de grea, fapt care a determinat o amplă mișcare revendicativă în toate straturile sociale și organizarea unor puternice manifestații și demonstrații cu caracter politic, organizate de oamenii muncii de pe întreg cuprinsul țării, în pofida măsurilor represive luate de autoritățile dictaturii regale.

Cînd a fost însă vorba de a împiedica ascensiunea spre putere a Gărzii de fier sau de a apăra integritatea teritorială a țării amenințată tot mai direct de expansiunea hitleristă și revizionism, cele mai largi forțe populare și cercurile lucide ale guvernanților au dat dovadă că înțeleg importanța luptei pentru stăvilirea fascismului, care amenință însăși existența națională a poporului, independența și suveranitatea sa națională, condiții indispensabile unui progres normal al societății românești.

S-a închegat astfel și s-a dezvoltat și în țara noastră în anii premergători și în timpul celui de al doilea război mondial o mișcare de rezistență antifascistă, în rîndurile căreia s-au încadrat clasa muncitoare, mase ale țărănimii, intelectualitatea patriotică, în frunte cu cele mai proeminente figuri ale vieții științifice și culturale românești, importante categorii ale burgheziei mici și mijlocii, meseriași, funcționari, grupări burgheze de cele mai diferite orientări.

Forța acestei mișcări de rezistență a fost însă subminată de o serie de factori interni, dar mai ales externi, iar deznodămîntul aprigei înfruntări de forțe s-a încheiat cu o știrbire temporară a integrității teritoriale a patriei și cu instaurarea la cîrma țării, pe o perioadă istorică foarte scurtă dar foarte grea, a unei dictaturi militaro-fasciste, care a subordonat țara Germaniei hitleriste. A fost însă o dominație vremelnică a celor mai reacționare forțe ale societății românești, sprijinite de baionetele hitleriste, care dominau atunci Europa, căci, așa cum prevedea încă în 1936 un document al Partidului Comunist Român, atunci cînd blocul imperialist fascist va amenința baza existenței sale naționale: „Poporul român își va mobiliza toate slăvitele sale tradiții de luptă pentru independență și libertate și în frunte cu proletariatul său va sări la arme pentru a respinge pe cotropitorii imperialiști de sub semnul crucii încîrligate hitleriste și al coroanei habsburgice hortiste și a-și apăra existența. Forțele poporului vor lovi fără milă pe acei trădători de neam care s-au făcut unealta dușmanilor națiunii“[1].

[1] Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (în continuare: A.I.S.I.S.P.), cota Ab XX-5, inv. nr. 958.

Încrederea pe care Partidul Comunist Român o avea în forțele sănătoase ale națiunii noastre, greu încercate de vitregia vremurilor, dar din care a ieșit mereu biruitoare, a fost pe deplin confirmată de mersul evenimentelor istorice, începînd cu sfîrșitul dezastruos al dictaturii lui Carol al II-lea, și cel și mai dezastruos al dictaturii militaro-fasciste. Mișcarea de rezistență antifascistă, organizată sub conducerea celui mai încercat, dar și celui mai devotat poporului și țării dintre partidele politice pe care le-a avut România, Partidul Comunist Român, a culminat cu victoria insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din vara anului 1944, cînd cele mai luminoase visuri făurite de înaintași au început să prindă viață.

*
* *

Evoluția evenimentelor internaționale spre dezlănțuirea celui de al doilea război mondial a găsit țara noastră într-o situație mult defavorizată atît sub raportul situației politice interne, dar mai ales externe, cît și din punctul de vedere al nivelului dezvoltării materiale, pentru a putea face față agresiunii fasciste. România era o țară în curs de dezvoltare, proces pe care războiul hitlerist l-a turburat în plină desfășurare.

Eforturile unite ale tuturor factorilor interesați în progresul societății românești au fost îndreptate în perioada interbelică în direcția înlăturării rămînerii în urmă, amprentă pe care stăpînirile seculare străine asupra unor întinse teritorii și bogății ale țării noastre au pus-o asupra destinelor și evoluției poporului român. Succesele obținute de țara noastră în dezvoltarea forțelor de producție, în cunoașterea științifică și progresul tehnicii, în viața culturală, într-un cuvînt, în ridicarea pe o treaptă superioară a întregii civilizații a societății românești, în numai 20 de ani de la unirea din 1918, au însemnat tot atîția pași pe calea consolidării procesului de emancipare a poporului nostru. Aceasta a impus însă numeroase sacrificii, căci România ca toate țările mici, care au pășit mai tîrziu pe calea dezvoltării capitaliste libere, avea de înfruntat piedicile datorate menținerii sale în dependență de capitalul monopolist străin, a existenței unor relații economice de schimb cu țările evoluate, dezavantajoase pentru țările mici în curs de dezvoltare, ca și a repercutării și asupra economiei românești a crizei generale în care intrase capitalismul după primul război mondial. Cu toate aceste greutăți, datorită muncii neobosite a maselor populare, economia românească a cunoscut în perioada interbelică un ritm ascendent, ajungînd astfel în anul 1938 la cel mai ridicat nivel al dezvoltării sale capitaliste.

Progresele rapide în diferitele ramuri industriale, care au avut loc în special în perioada care a urmat crizei economice din 1929—1933, însoțite de o intensificare a concentrării și centralizării capitalurilor, au impulsionat și procesul de monopolizare a intreprinderilor. Dacă pe plan extern acest proces nu a fost însoțit de o slăbire a dependenței capitalului

românesc de capitalul monopolist internațional, ceea ce a făcut ca România să nu ajungă în situația de a promova o politică imperialistă, — ea însăși fiind obiectul de dominație a acesteia —, procesul de monopolizare a vieții industriale a întărit rolul cercurilor monopoliste în viața economică și politică internă în detrimentul intereselor generale ale poporului, ale țării.

Creșterea rolului capitalului monopolist a avut drept urmare, în primul rînd, o intensificare a exploatării clasei muncitoare — rata plus valorii a crescut de la 161%, cît a fost în anii din ajunul crizei economice, la 187% în perioada 1934—1938[2] — iar în al doilea rînd, sporirea rolului politic al reprezentanților capitalului monopolist în viața politică, a determinat o accentuare a procesului de restrîngere treptată și de lichidare a libertăților democratice, cucerite cu multe sacrificii de masele muncitoare în frunte cu cele mai înaintate forțe patriotice ale națiunii noastre.

Evoluția spre adîncirea trăsăturilor reacționare ale regimului politic din România a dus la instaurarea, printr-o adevărată lovitură de stat, în februarie 1938, a dictaturii regale. Reprezentînd interesele cercurilor oligarhice în frunte cu Carol al II-lea, dictatura regală s-a dovedit potrivnică sistemului parlamentar și democrației în general, cu scopul de a înlătura posibilitatea ca masele populare să influențeze viața politică și a o subordona și mai direct intereselor acestor cercuri. Aceste țeluri reacționare s-au concretizat prin adoptarea unei noi constituții a țării în februarie 1938, crearea unor organisme noi, cum era și Consiliul de coroană, dizolvarea partidelor politice, reforme economice și reforma administrativă, reorganizarea justiției, dar mai ales, crearea breslelor de muncitori, meseriași și funcționari și constituirea partidului „unic", Frontul Renașterii Naționale, care au cristalizat noul regim autoritar, al puterii personale a regelui Carol al II-lea*.

Țelul principal al dictaturii regale, acela al consolidării dominației cercurilor monopoliste și în viața politică în jurul persoanei regelui Carol al II-lea, nu putea fi însă o realizare de lungă durată, în primul rînd din cauza antagonismului ireconciliabil dintre dictatura personală fățișă, antidemocratică a unui rege compromis iremediabil, cum era Carol al II-lea, și masele populare animate de năzuințe democratice, dar și din cauza lipsei unei baze politice unitare a dictaturii regale chiar și în rîndurile factorilor politici ai cercurilor burghezo-moșierești din România.

Ca pe întreg cuprinsul țării și în județul Cluj, înglobat prin noua organizare administrativă în Ținutul Someș, cu sediul la Cluj, instaurarea dictaturii regale a generat încredere doar în rîndurile unei părți a burgheziei și moșierimii; marea majoritate a poporului și, în primul rînd,

---

[2] Istoria României. Compendiu, București, Editura didactică și pedagogică 1969, p. 505.

* Pentru toate aspectele și trăsăturile specifice ale acestei perioade vezi: Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, Editura politică, București, 1970.

clasa muncitoare şi ţărănimea şi-au manifestat sub cele mai diverse forme nemulţumirea şi dorinţa de a-şi asigura condiţii de viaţă mai omeneşti, drepturi şi libertăţi democratice.

La baza acestor nemulţumiri a stat înrăutăţirea nu numai a situaţiei politice a maselor, dar şi a celei economice. Cu toate că dictatura regală a început sub auspiciile economice favorabile ale anului 1938, acest an înregistrînd cei mai înalţi indici din întreaga dezvoltare a economiei capitaliste româneşti, evenimentele politice şi economice din viaţa internaţională au influenţat nefavorabil unele ramuri de producţie din ţara noastră. La aceasta s-a mai adăugat politica intervenţionistă a statului de sprijinire, prin comenzi de stat, cu precădere numai a unora dintre ramurile industriale şi în cadrul acestora în special a întreprinderilor monopolizate, fapt care a adus serioase prejudicii economice întreprinderilor mai mici şi îndeosebi a acelora care lucrau pentru consumul populaţiei. Multe din aceste întreprinderi şi-au restrîns producţia, reducînd şi numărul muncitorilor.

Influenţa asupra vieţii economice a evenimentelor politice, interne şi internaţionale, a făcut ca anul 1938 să înceapă sub auspicii nu prea favorabile pentru unele ramuri de activitate. „Anul 1938 — se afirma într-un raport al Inspectoratului general al muncii din Cluj — a început cu serioase îngrijorări pentru viaţa economică. Viaţa politică provocase reducerea activităţii industriale şi comerciale în mod serios şi ameninţător. Concedierile de muncitori au fost observate în toate industriile, o parte din industriaşi avînd intenţia să-şi lichideze întreprinderile“[3].

Strînsa legătură dintre incertitudinea provocată de evoluţia evenimentelor politice şi perturbările apărute în viaţa economică, care s-au răsfrînt asupra muncitorilor a fost sesizată şi într-un alt raport din ianuarie 1938 al Inspectoratului muncii din Cluj, care sublinia că „... în ultimul timp am observat o concediere a muncitorilor din întreprinderile industriale, care pare a nu fi motivată de cauze pur economice“[4]. Inspectoratul muncii încerca să găsească explicaţia acestui fenomen în raporturile de ordin naţional, fie între patronii întreprinderii şi muncitori, fie între patroni şi comercianţii care desfăceau produsele întreprinderilor respective. Astfel, raportul amintit dă şi cîteva exemple din municipiul Cluj. Întreprinderea „Orion“, fabrică metalurgică, care lucra obişnuit cu un număr de 70 de lucrători, în ianuarie 1938 a dat preaviz unui număr de 12 muncitori pe care i-a concediat apoi, iar secţia a fost închisă, în timp ce de la o altă secţie toţi muncitorii au fost trimişi în concediu pe 14 zile. Explicaţia dată în raport se baza pe afirmaţia patronilor întreprinderii, care erau germani, că principalii furnizori fiind evrei, aceştia au încetat la începutul lunii ianuarie 1938 comenzile şi plăţile, aşa că „forţată de aceste împrejurări direcţiunea s-a văzut nevoită să sisteze

[3] „Buletinul Muncii“, Anul XIX, vol. III, nov.-dec. 1939, p. 731; cf. Al. Gh. Savu, op. cit., p. 136.

[4] Arhiva Ministerului Sănătăţii (în continuare A.M.S.), fond Ministerul Muncii, dosar nr. 27/1937, f. 7.

lucrul"[5]. De asemenea, vorbind de o altă fabrică din Cluj, cea de lacăte, care lucra cu 75 de lucrători și care a redus săptămîna de lucru la trei zile, „fiind în perspectivă concedierea muncitorilor" din lipsa comenzilor, raportul nu uită să specifice că „fabrica este evreiască"[6]. Autoritățile încercau astfel prin diversiuni antisemite să dezbine clasa muncitoare și să o abată de la lupta revendicativă. Muncitorimea din Cluj a sesizat însă just caracterul și scopul acestor diversiuni și nu odată s-a ridicat împotriva manevrelor claselor exploatatoare[7].

Faptele petrecute la unele întreprinderi din Cluj cu ocazia concedierilor demonstrează că ele aveau cu totul alte cauze decît cele arătate de autorități. Astfel, conducerea întreprinderii „Uzinele de fier S.A. din Cluj", care lucra cu 110 muncitori, a început concedierile cu un număr de 25 lucrători, motivînd că intenționează să angajeze în locul lor „muncitori de origine etnică română", dar cînd oficiul de plasare a răspuns ofertei făcută de întreprindere, aceasta nu a mai vrut să angajeze alți muncitori în locul celor concediați[8]. Rezultatul unei anchete făcute de către Inspectoratul muncii Cluj în legătură cu concedierile pe lunile aprilie și mai 1938 arată de asemenea că între muncitorii concediați erau deopotrivă români, maghiari, germani. Astfel, întreprinderea „Corvinus", turnătorie de fier și fabrică de mașini din Cluj, a concediat 2 ingineri și 20 de muncitori, între care erau români, maghiari, germani[9]. La fel și la întreprinderea „Raveg" din Cluj, care a concediat în acea perioadă 5 lucrători, iar la Industria Sîrmei Cîmpia Turzii din cei 10 lucrători concediați în lunile aprilie și mai, 9 erau români și 1 maghiar[10]. Concedierile aveau deci un alt substrat decît cel arătat de autorități.

În realitate, cu tot avîntul economic care a caracterizat anul 1938, asigurat îndeosebi pe seama marilor întreprinderi monopoliste, care au beneficiat de comenzile de stat, întreprinderile mici au început să se lovească de greutăți atît în ceea ce privește asigurarea cu materii prime, cît și în ceea ce privește posibilitățile de desfacere a produselor. Așa se explică și faptul că întreprinderile din Cluj, de care s-a amintit în legătură cu concedierile de muncitori, deși aparțineau unei ramuri în plin avînt, cum era industria metalurgică, au ajuns în situația de a-și restrînge producția. Numai în perioada 1 decembrie 1937—1 aprilie 1938, după constatările anchetei întreprinse de către Inspectoratul muncii Cluj, în ramura metalurgico-mecanică au fost concediați 260 de muncitori[11]. Aceasta constituie cea mai vie dovadă că încă din primele zile ale dictaturii regale asistăm la o înrăutățire a situației materiale a oamenilor muncii.

---

[5] *Ibidem.*
[6] *Ibidem.*
[7] „România Nouă" (Cluj), Anul VI, nr. 13 din 20 ian. 1938.
[8] A.M.S., fond Ministerul Muncii, dosar nr. 27/1937, f. 7.
[9] *Ibidem*, dosar nr. 1028/1938, f. 24.
[10] *Ibidem.*
[11] *Ibidem*, f. 19.

Însuși Ministerul Muncii recunoaște într-o adresă trimisă Rezidenței regale a Ținutului Someș în anul 1938, referindu-se la constatările făcute din rapoartele organelor în subordine, că „există încă în țară anumite centre unde se găsesc șomeri aflați în imposibilitate de a-și asigura existența prin muncă", motiv pentru care „a hotărît să vină în ajutorul lor, atît din considerații de umanitate cît și în interesul ordinei sociale"[12]. Cu această ocazie municipiului Cluj i-a fost acordată suma de 200.000 lei, ținîndu-se cont de „repartiția șomerilor în țară" și de „mijloacele disponibile"[13]. Asemenea ajutoare, care constituiau doar paleative, ca și instituirea unor comitete pentru ajutorarea șomerilor, n-au putut împiedica înrăutățirea continuă a situației maselor muncitoare și creșterea șomajului. Departe de a aduce mult trîmbițata „prosperitate", dictatura regală a adus pe seama maselor populare mizerie și șomaj.

O situație deosebit de grea o aveau și muncitorii constructori din Cluj, în rîndul cărora șomajul a luat proporții considerabile. În anul 1939 breasla muncitorilor constructuri din Ținutul Someș a înaintat un memoriu rezidenței Ținutului în care se preciza: „Nu numai la Cluj, dar și în tot Ținutul Someș, mai mult de jumătate din muncitorii constructori sînt fără lucru"[14]. Pentru „curmarea cumplitului șomaj", muncitorii constructori cereau autorităților să înceapă unele lucrări publice, dar să introducă și un control mai sever asupra patronilor pentru a respecta ziua de lucru de 8 ore, să se interzică lucrările în subantrepriză, să fie pedepsiți patronii care nu respectă legile de producție a muncii ș.a., insistînd și pentru convocarea de urgență a unei conferințe a lucrătorilor constructori în vederea dezbaterii situației grele în care se află[15].

Inspectoratul muncii Cluj, care a fost consultat de către autorități în chestiunea memoriului, în răspunsul său din 15 iulie 1939 confirmă cele susținute de muncitorii constructori: „Este adevărat că Breasla Muncitorilor Constructori este lovită în mare măsură de șomaj. Majoritatea muncitorilor nu lucrează. Cauza lipsei de lucru este provocată de faptul că în anul curent sînt foarte puține lucrări de construcții în Cluj și chiar și acelea care au fost începute sînt numai lucrări mici, n-au fost doar 2—3 construcții mai mari în tot orașul"[16]. Situația nu-și găsea însă o ieșire în condițiile în care spectrul tot mai amenințător al războiului și al agresiunii fasciste turbura viața popoarelor, dar și datorită condițiilor social-politice, în care capitalul monopolist avea un cuvînt hotărîtor.

Avîntul economic, care a caracterizat anul 1938, a adus doar capitaliștilor profituri considerabile, realizate în continuare pe seama intensificării exploatării maselor de oameni ai muncii de toate categoriile,

---

[12] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond „Ținutul Someș", inv. nr. 79/1938, f. 109.

[13] *Ibidem.*

[14] *Ibidem*, inv. nr. 108/1939, doc. nr. 21790, nenumerotat.

[15] *Ibidem.*

[16] *Ibidem*, soc. nr. 22337/17 iulie 1939, nenumerotat.

lucrători în fabrici, țărani, meșteșugari, funcționari și alții[17]. În goana după profituri cît mai ridicate patronii au făcut totul pentru a menține salariile muncitorilor și funcționarilor la un nivel destul de scăzut, iar statul arunca mereu alte impozite pe spatele consumatorilor. Creșterea vertiginoasă a prețurilor la produsele de strictă necesitate înrăutățea și mai mult condițiile de viață ale maselor de oameni ai muncii. Inspectoratul regional de poliție Cluj raporta rezidentului regal în martie 1939 următoarele: „... avem onoarea a vă semnala acumularea excesivă a alimentelor de primă necesitate, ca zahăr, făină, carne etc., la care contribuie în mare măsură speculanții ce urmăresc cîștiguri fabuloase, profitînd de actuala stare de lucruri, întrebuințînd sistemul cunoscut în timpul războiului trecut, de a dosi asemenea articole și a le vinde pe sub ascuns cu prețuri dublate"[18]. Asemenea fenomene, care au dus la înrăutățirea continuă a condițiilor de viață a maselor populare, au însoțit în permanență regimul dictaturii regale.

Împotriva înrăutățirii situației lor, masele de oameni ai muncii din județul Cluj, ca și cei de pe întreg cuprinsul țării, au desfășurat ample acțiuni revendicative, în cadrul cărora un loc central l-au ocupat conflictele de muncă și grevele, declanșate în întreprinderile din Cluj și județ. Încă în prima jumătate a anului 1938 în Cluj au avut loc acțiuni revendicative la atelierul de încălțăminte „Hirsch Herman", la întreprinderea metalurgică „Corvinus", iar în a doua jumătate a aceluiași an la fabrica textilă „Ady", tipografia „Ardealul", fabrica de teracotă „Iris", la „Cărămidăria orașului Cluj", întreprinderea „Ravag", la 34 de ateliere de confecții ș.a. Între aceste acțiuni un mare răsunet au avut greva de la întreprinderea „Corvinus" și cea de la atelierele de croitorie, atît datorită bunei lor organizări, cît și a spiritului de solidaritate de care au dat dovadă greviștii și a rezultatelor obținute.

Greva de la întreprinderea metalurgică „Corvinus" a izbucnit la 2 mai în semn de protest împotriva hotărîrii de arbitraj dată de judecătoria din Cluj în favoarea patronilor, avînd drept urmare o scădere a salariilor muncitorilor cu 30%. Datorită pregătirii temeinice a acestei acțiuni, la grevă au luat parte toți cei 270 de muncitori de la această întreprindere, zădărnicind astfel orice încercare diversionistă de spargere a grevei. Un ajutor prețios pentru greviști a fost sprijinul material și moral primit din partea muncitorilor de la alte întreprinderi din Cluj care au protestat și împotriva arestării de către poliție a conducătorilor acțiunii greviste. În această situație, muncitorii au putut opune o rezistență dîrză în tot cursul tratativelor destul de îndelungate, dar încununate de succes pentru greviști, cărora le-au fost satisfăcute toate revendicările. Abia după aceasta muncitorii au reluat lucrul la 24 iunie 1938[19].

[17] *Ibidem.*

[18] *Ibidem*, dosar nr. 8/1939, inv. nr. 33, f. 27.

[19] Arhivele Consiliului Popular al Municipiului Cluj-Napoca, fond „Camera de muncă", dosar II/4 — 1938—1939, nenumerotat; cf. Al. Gh. Savu, op. cit., p. 260.

Această grevă a ilustrat combativitatea muncitorimii clujene, hotărîrea ei de a se opune intensificării exploatării capitaliste.

Spiritul de solidaritate proletară care anima pe oamenii muncii din Cluj, români şi maghiari, s-a manifestat cu deosebită vigoare cu ocazia grevei lucrătorilor croitori din oraş. Este cu atît mai semnificativ acest fapt cu cît greutăţile de organizare, avînd în vedere împrăştierea atelierelor şi numărul mic de lucrători din fiecare, de care au profitat pînă acum patronii pentru a nesocoti drepturile şi interesele lucrătorilor, constituiau piedici însemnate în calea unirii forţelor şi a coordonării acţiunilor spre un singur ţel. De data aceasta însă situaţia grea şi munca de agitaţie i-a unit pe lucrătorii atelierelor de croitorie pentru a impune încheierea unor contracte colective de muncă. Avînd un ţel unic bine precizat, conflictul de muncă, izbucnit la 13 septembrie 1938, s-a transformat după o lună, la 13 octombrie acelaşi an, într-o grevă generală, la care au participat peste 300 de lucrători croitori din 34 de ateliere din oraş. Unitatea de acţiune a adus cîştig de cauză pe seama greviştilor; greva a luat sfîrşit la 31 octombrie după ce patronii au fost nevoiţi să accepte încheierea de contracte colective de muncă în toate atelierele cuprinse de grevă[20].

Învăţînd din propria experienţă, muncitorimea a făcut eforturi susţinute în perioada 1938—1940 pentru pregătirea temeinică a luptei în vederea satisfacerii revendicărilor sale, a încheierii de contracte colective mai avantajoase. Astfel, în cazul conflictului de muncă ivit la 14 dec. 1938 între muncitorii şi patronii întreprinderii „Ravag" din Cluj, muncitorii au fost unanimi în a pretinde un spor de salarii corespunzător scumpetei de pe piaţă, respectiv 25—30%. În urma tratativelor de conciliere, care s-au ţinut în zilele de 5—11 ian. 1939, „părţile au căzut de acord" pentru încheierea unui nou contract colectiv de muncă, prin care salariaţii „au obţinut un spor de salarii individual, care spor făcea în medie 14,69%"[21]. În anul 1939 şi breasla muncitorilor metalurgişti din Cîmpia Turzii a înaintat două memorii, exprimînd protestul hotărît al tuturor muncitorilor de la Industria Sîrmei împotriva faptului că din anul 1929 contractul colectiv de muncă a fost prelungit în mod automat an de an fără consultarea muncitorilor şi numai cu mici modificări în anul 1934. Întreprinderea a încercat să procedeze la fel şi la 1 febr. 1939, fapt cu care muncitorii nu au mai fost de acord[22]. Înfruntînd legislaţia adoptată de dictatura regală, muncitorimea nu era dispusă să accepte „pacea civică" preconizată de aceasta, reclamîndu-şi drepturile sale la o viaţă mai bună.

La fel ca pe întreg cuprinsul ţării, acţiunile amintite, ca şi alte manifestări anticapitaliste şi antifasciste din anii 1938—1940, şi în Cluj s-au desfăşurat pe bază de front unic, muncitorii, fără deosebire de aparte-

[20] Ibidem, dosar II/8 — 1938—1939, nenumerotat; dosar VIII/1—1938/39, nenumerotat; cf. Al. Gh. Savu, op. cit., p. 262.

[21] A.M.S., fond „Ministerul Muncii", dosar nr. 1314/1939, nenumerotat.

[22] *Ibidem*, dosar nr. 1252/1939, f. 2.

nența lor politică sau de convingeri politice, au folosit toate mijloacele, inclusiv breslele, pentru a organiza lupta revoluționară. Dictatura regală, în ciuda tuturor manevrelor și măsurilor represive luate, nu a putut să înăbușe spiritul de luptă al clasei muncitoare și nici să mistifice caracterul revoluționar al unor manifestări tradiționale, cum era sărbătorirea zilei de 1 Mai. Înțelegînd că această zi întruchipa tradiții glorioase de luptă împotriva exploatării, muncitorii întreprinderii „Ravag" din Cluj au impus în contractul colectiv un paragraf special privitor la respectarea de către patroni a dreptului legal de a se sărbători ziua de 1 Mai în aceiași zi, aceasta fiind considerată „sărbătoarea muncii în care nu se lucrează"[23]. Această prevedere exprima protestul muncitorimii împotriva manevrelor folosite de autoritățile dictaturii regale pentru a toci ascuțișul revoluționar al manifestărilor prilejuite de această sărbătoare muncitorească, a cărei legiferare muncitorii au impus-o cu mulți ani înainte.

Exprimînd spiritul de luptă de care era animată muncitorimea, în ziua de 1 Mai 1938 la Cluj s-a manifestat cu o combativitate revoluționară proletară împotrivirea față de ofensiva patronală, muncitorii militînd pentru îmbunătățirea condițiilor lor de muncă și de viață, pentru apărarea independenței și integrității teritoriale a țării. Sub semnul acestor deziderate fundamentale care frămîntau societatea noastră, muncitorii clujeni au condamnat cu prilejul adunării de 1 Mai politica șovină și revizionistă promovată de guvernanții Ungariei horthiste, subliniind că muncitorii de diferite naționalități din Cluj au un cuvînt de spus în această problemă și ei trebuie „să arate prin luptă că sînt împotriva schimbării frontierei în favoarea Ungariei horthiste", căci „muncitorii minorităților naționale față de muncitorii români nu sînt și nu se consideră cetățeni de gradul al doilea"[24].

Comentînd desfășurarea întrunirii muncitorești din Cluj și autoritățile polițienești locale au subliniat vigoarea și hotărîrea cu care cei peste 600 de muncitori prezenți și-au manifestat antifascismul lor, aplaudînd cu entuziasm și îndelung mai ales acele părți ale cuvîntărilor care chemau la luptă împotriva „revizionismului, contra Germaniei și Italiei și a Gărzii de fier"[25]. Toate acestea dovedesc că muncitorimea conștientă și-a afirmat nu numai voința de a apăra interesele imediate materiale și politice ale maselor populare, dar și interesele majore ale țării, ale neamului, a cărui existență liberă era tot mai mult amenințată de agresiunea fascistă.

În aceste condiții, lupta clasei muncitoare a influențat și alte pături și categorii sociale, a căror nemulțumire era în continuă creștere. Sarci-

[23] *Ibidem*, dosar nr. 1314/1939, nenumerotat.

[24] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 5, dosar nr. 1153, f. 397—398; cf. O. Matichescu, *Întruniri și demonstrații ale oamenilor muncii din România împotriva exploatării capitaliste, pericolului fascist și de război desfășurate cu prilejul zilei de 1 Mai în perioada dictaturii regale*, în *Analele Institutului de istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.C.R.*, Anul X, 1964, nr. 2, p. 65—66.

[25] *Ibidem.*

nile fiscale împovărătoare, exproprierile de terenuri ale țăranilor în interesul statului sau al particularilor, lipsa de posibilități de a-și agonisi cele necesare traiului au creat vii nemulțumiri și în rîndurile țărănimii muncitoare. Astfel, în comuna Săvădisla, jud. Cluj, au avut loc ciocniri ale țăranilor cu jandarmii și agenții fiscali, iar locuitorii comunei Someșeni, de lîngă Cluj, au opus o rezistență dîrză autorităților, refuzînd să evacueze terenul expropriat pentru a fi transformat în aerodrom[26].

Adînci nemulțumiri au provocat între țăranii din comunele Măguri, Mărișel, Muntele Rece, Someșul Cald și Lăpușești, afacerile oneroase ale cooperativei „Moțul". Înființată în 1934, cu păduri primite de la stat, „cu scopul bine precizat de a veni în ajutorul nostru al Moților din comunele de munte", după cum spune memoriul locuitorilor din satele amintite, această cooperativă însă „a încăput pe mîna unor politicieni fără scrupule și, din izvor de bunăstare pentru Moți, ea a devenit prin actele abuzive ale conducătorilor ei, o adevărată nenorocire și o primejdie pentru existența noastră"[27] — conchidea același memoriu. Datorită acestei situații, locuitorii comunei Lăpușești au înaintat o cerere către rezidentul Ținutului Someș pentru a le acorda din pădurile statului loturi din care să-și poată asigura existența. Cererea le-a fost refuzată, întrucît pădurile statului din Munții Gilăului fuseseră vîndute cooperativei „Moțul", care, așa cum arătau locuitorii comunei Lăpușești, „achiziționează păduri pentru exploatare chiar în ușa casei noastre și noi stăm cu mîinile încrucișate nefiind angajați nici ca lucrători, sortiți a muri în nevoie și mizerie"[28]. Pentru a liniști spiritele, autoritățile Ținutului au dat dispoziții organelor în subordine să recomande conducerii cooperativei „Moțul" să angajeze lucrători localnici[29]. Era o măsură în maniera obișnuită a autorităților burghezo-moșierești, fără nici o eficiență în direcția scontată de țărănimea obidită și exploatată.

De altfel la această cooperativă, cu sediul în Someșul Rece, la începutul aceluiași an izbucnise un conflict de muncă al lucrătorilor aduși din Maramureș[30] — ceea ce confirmă plîngerea locuitorilor din comunele din jur că nu erau angajați ca lucrători, cooperativa căutînd brațe de muncă cît mai ieftine din alte părți. În 27 ianuarie 1939 în numele lucrătorilor aduși din Maramureș, s-a prezentat o delegație la Inspectoratul muncii Cluj pentru a li se înlesni întoarcerea acasă. Inspectoratul muncii după ce le-a ascultat doleanțele, a luat legătura cu conducerea cooperativei, care a acceptat „în întregime condițiile puse de muncitori pentru a se întoarce la lucru", condiții care se refereau la majorări de salarii, aprovizionare cu alimente la locul de muncă și cu prețuri convenabile și altele[31]. Cu toate acestea se pare că muncitorii maramureșeni nu

[26] Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 264.
[27] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond „Ținutul Someș", inv. nr. 108/1939, doc. nr. 8860 10 martie 1939, nenumerotat.
[28] *Ibidem*, doc. nr. 5053/1939, nenumerotat.
[29] *Ibidem.*
[30] *Ibidem*, doc. nr. 4501/27 ian. 1939, nenumerotat.
[31] *Ibidem.*

s-au mai întors la lucru la cooperativa „Moțul", înțelegînd probabil să sprijine astfel acțiunea lucrătorilor localnici.

Rapoarte ale autorităților dictaturii regale semnalau vii nemulțumiri și în rîndurile țăranilor din comuna Tăuți, jud. Cluj, din cauză că „pămînturile primite prin reforma agrară și stăpînite de ei timp de 15 ani sînt luate de la ei și date altora și cu toate acestea sînt dați în debit pentru prețul pămîntului și urmăriți, deși pămîntul le este luat în parte sau cu totul"[32]. Cercetările efectuate au arătat într-adevăr că, deși împroprietăriți și cu o decizie dată în acest sens în 1934, aceiași judecătorie a emis în 1937 o altă decizie prin care „a modificat radical cele fixate anterior"[33]. Autoritățile Ținutului Someș au dat dispoziție ca pînă la luarea unei decizii de către Ministerul Agriculturii și Domeniilor, locuitorii din Tăuți să nu mai fie urmăriți pentru încasarea debitelor „pentru a nu crea noi nemulțumiri, respectiv pentru a nu le mări pe cele existente"[34]. Cu toate acestea, și mai tîrziu locuitorii comunei respective s-au plîns că Prefectura județului Cluj nu le-a dat răspuns memoriului înaintat în august 1939, iar „organele fiscale îi urmăresc și le sechestrează averea pentru loturile primite prin expropriere, loturi pe care însă ei nu le folosesc"[35]. Nemulțumirile țărănimii s-au adăugat astfel celor ale proletariatului industrial, fapt care demonstrează că regimul dictaturii regale era departe de a rezolva problemele sociale cu care se confrunta poporul muncitor din România, deși sub această mască încerca să-și justifice măsurile luate în acei ani.

Scumpetea crescîndă, limitarea drepturilor de organizare și alte măsuri antidemocratice, care veneau doar în sprijinul capitalului monopolist, au produs vii nemulțumiri și în rîndurile funcționarilor particulari și publici, ale intelectualității și altor categorii sociale. Protestînd împotriva lichidării dreptului de organizare profesională, sub influența activității desfășurate de comuniști în orașul Cluj, cei peste 500 de funcționari din oraș, întruniți în septembrie 1938, au votat o moțiune în care precizau că: „Ideea sindicatelor libere a fost inițiatoarea tuturor acelor reforme social-politice care în mare parte au intrat în legislația țării noastre. Dezvoltarea politicii sociale în viitor, apărarea în contra tendinței de exploatare a capitalului și, în general, asigurarea unei vieți mai omenești, ceea ce e și în interesul statului, nu pot fi concepute fără sindicatele libere"[36]. Chiar dacă sindicatele n-au putut fi menținute, breslele înființate n-au devenit ceea ce doreau guvernanții. Muncitorii le-au dat o orientare revoluționară.

Și în rîndurile studenților din Cluj, în anii 1938—1940, s-a dezvoltat o serioasă mișcare antifascistă. Un rol de seamă în îndrumarea mișcării democratice studențești l-a îndeplinit „celula centrală univer-

[32] *Ibidem*, inv. nr. 168/1939, doc. nr. 16767/1939, nenumerotat.
[33] *Ibidem*, doc. nr. 14905/1939, nenumerotat.
[34] *Ibidem*.
[35] *Ibidem*, doc. nr. 462/1939, nenumerotat.
[36] „Lumea Nouă", Anul XXXI, nr. 17 din 23 sept. 1938; cf. Al. Gh. Savu, op. cit. p. 268—269.

sitară P.C.R."[37], ai cărui membrii au dus o susţinută activitate de mobilizare a studenţilor la lupta pentru drepturi şi libertăţile democratice, îngrădite de către dictatura regală, împotriva pericolului revizionismului fascist. De asemenea şi uteciştii au organizat la Universitatea din Cluj în anul 1939 seminarii marxiste, fapt care a avut darul să impulsioneze lupta Frontului studenţesc democratic şi să crească rezistenţa împotriva mişcării legionare. Au avut loc şi ciocniri cu elementele legionare[38], care nu odată au recurs la arma lor obişnuită, terorismul. După cum reiese dintr-o notă a chesturei de poliţie din Cluj, în ziua de 24 noembrie 1938 la cantina comunităţii evreieşti, „unde luau masa studenţii evrei mai săraci", a fost aruncată o petardă, care din fericire nu a explodat[39]. Asemenea acte au întîmpinat opoziţia hotărîtă a studenţimii democratice din Cluj.

Ascensiunea spre putere a fascismului în ţara noastră a întîmpinat însă cea mai categorică opoziţie din partea clasei noastre muncitoare, care se străduia să antreneze în jurul său mase cît mai largi. Manifestarea cea mai elocventă, demonstrată prin puterea de convingere a faptelor, că proletariatul a constituit forţa de avangardă în lupta poporului nostru şi în anii 1938—1940 a fost modalitatea în care, sub îndrumarea partidului comunist, proletariatul român a reuşit să îmbine lupta împotriva exploatării capitaliste, pentru drepturi şi libertăţi democratice, cu lupta împotriva pericolului fascist, pentru independenţa naţională şi integritatea teritorială a patriei.

Este meritul istoric al Partidului Comunist Român că, în pofida unor directive venite din afară şi care erau sortite să creeze confuzii, a reuşit, pe baza unei analize marxist-leniniste a evenimentelor şi situaţiei internaţionale şi a condiţiilor concrete din România, să indice maselor principalele obiective ale luptei revoluţionare. Astfel, fără a renunţa la demascarea caracterului regimului de dictatură regală şi la lupta împotriva acestuia, Partidul Comunist Român a ajuns la concluzia că: „Totuşi ar fi o mare greşeală să confundăm regimul actual reacţionar şi antipopular cu fascismul şi Frontul Renaşterii Naţionale ca o unealtă directă a acestuia — scria *Scînteia* ilegală. *Duşmanul principal este şi rămîne garda de fier. Împotriva gărzii de fier, acestei agenturi teroriste de spionaj hitlerist trebuie în primul rînd îndreptat focul principal*"[40]. Prezintă o mare însemnătate faptul că partidul comunist, clasa noastră muncitoare au avut în permanenţă în atenţia şi preocupările lor prevenirea unei asemenea primejdii cum era fascismul şi sprijinirea oricăror acţiuni menite să stăvilească tendinţele de ascensiune spre putere a grupărilor fasciste.

---

[37] Bodea Gh., Fodor L., Vajda L., *Cluj. Pagini de istorie revoluţionară. 1848—1971*, Cluj, 1971, p. 283.

[38] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 1, dosar nr. 231, f. 123—124.

[39] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond „Ţinutul Someş", inv. nr. 100/1939. doc. nr. 968/1938, nenumerotat.

[40] „Scînteia", Anul IX, nr. 15—16 (105—106) din 24 ianuarie 1939.

În condiţiile în care între dictatura regală şi Garda de fier contradicţiile s-au ascuţit, în rîndul forţelor democratice a crescut interesul pentru unirea lor în lupta împotriva fascismului. Clasa muncitoare şi partidul comunist, ca şi alte forţe sociale antifasciste, s-au străduit să dezvolte bazele mişcării de rezistenţă prin lărgirea alianţelor înfăptuite în anii precedenţi.

Aceste eforturi de unificare ale mişcării antifasciste din ţara noastră au fost însă subminate de complexitatea vieţii politice româneşti, ca urmare şi a schimbărilor în raportul de forţe pe plan internaţional în favoarea fascismului agresiv, datorită politicii de cedare promovată de marile puteri occidentale. Literatura noastră istorică marxistă a analizat în numeroase lucrări consecinţele deosebit de grave ale acestei situaţii pentru evoluţia ulterioară a procesului de concentrare a forţelor democratice într-un front popular antifascist.

Nu au fost însă mai puţin dăunătoare în acest sens, manevrele unor reprezentanţi ai partidelor politice burghezo-moşiereşti din România acelor vremuri, cum a fost cazul cîrdăşiei Maniu-Codreanu. Încheierea pactului de „neagresiune" din noembrie 1937, avea să fie servit prin noi acţiuni în sprijinul Gărzii de fier şi în perioada dictaturii regale şi a conflictului între Carol al II-lea şi mişcarea legionară. Sînt semnificative în acest sens relatările unui raport confidenţial adresat de prefectul judeţului Cluj rezidentului Ţinutului Someş, referitor la sprijinul pe care îl acordau organizaţiile locale ale Partidului Naţional Ţărănesc acţiunii de refacere a Gărzii de fier: „Supravegherea, filarea şi urmărirea acţiunii legionare a fost continuă şi aceasta ne-a făcut să constatăm cam pe la începutul lunii iulie, existenţa embrionară a unei noi metode de lucru, acea conspirativă..."[41]. Bazat pe cele constatate în legătură cu reorganizarea mişcării legionare, nota preciza: „Concomitent cu această reconstituire a organizaţiunei legionare se constată o strînsă colaborare cu membrii Partidului Naţional Ţărănesc, cari pornind de la aceiaşi idee — de obstrucţie împotriva regimului nou — ajung ca să aibă permanent suporturi care le dă avînt. Cum la timp s-a raportat şi de această nouă activitate, constatăm în mod neîndoielnic că ne aflăm în faţa unei acţiuni comune de turburare a ordinei de stat"[42].

Înţelegînd că o asemenea orientare, promovată de Iuliu Maniu şi de elementele devotate acestuia din conducerile organizaţiilor locale, subminau capacitatea de rezistenţă a ţării în faţa pericolului fascist şi revizionist, anumiţi reprezentanţi mai lucizi ai acestor organizaţii locale au orientat tineretul naţional-ţărănist spre o rezistenţă împotriva vechii conduceri vinovată de orientarea progardistă. Raportul amintit preciza în acest sens: „Acţiunea de dezidenţă, declarată în cadrele tineretului naţional-ţărănist de o seamă de tineri ardeleni, în frunte cu dr. Ionel Palade, secretarul lui Ionel Pop şi se pare cu asentimentul însuşi al preşedintelui tineretului naţional-ţărănist, prof. Victor Jinga, pe o serie de principii

[41] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond „Ţinutul Someş", inv. nr. 1/1938, f. 5.
[42] *Ibidem.*

și tactici, a grăbit sosirea la Cluj a d-lui Maniu, pentru a pune capăt acestei mișcări, care fără să fie gravă, a început totuși să neliniștească conducerea provincială a Partidului Național Țărănesc"[43].

În ziua de 8 septembrie 1938 la Cluj a avut loc o ședință a tineretului național-țărănist, la care a participat și Iuliu Maniu. În cadrul acestei ședințe Ionel Palade în cuvîntul său a precizat de la început scopul acțiunii de opoziție inițiate de tineret, care „nu mai vrea să se complacă în negativismul acestui partid și vrea să acționeze în orice formă și în orice chip potrivit vremurilor noi, pentru consolidarea noului stat român"[44]. Încercarea tineretului, spunea acesta în continuare, urmărea „să forțeze partidul de a-și schimba în unele privințe directiva politică și atitudinea pe care o adoptă conducerea partidului față de anumite probleme de stat"[45]. Ori între aceste probleme un loc principal viza, promovarea unei „politici de constructivism și nu o demagogie sterilă", ceea ce nu s-ar putea face decît „prin înlăturarea bătrînilor din fruntea organizațiilor județene și numirea tinerilor în posturile de comandă" și ceea ce este și mai important: „Renunțarea la politica de duplicitate față de Garda de fier și lupta deschisă și fățișă împotriva curentului destructivist preconizat de legionari"[46]. Maniu s-a văzut nevoit să dezmintă că ar sprijini în vre-un fel garda de fier, referindu-se la unele luări de poziții ale sale cu mai mulți ani în urmă, dar fără a-și lua vre-un angajament pentru viitor în ceea ce privește lupta împotriva acestei organizații fasciste.

Nu este astfel întîmplător faptul că și mai tîrziu organele polițienești, consemnînd o intensificare a activității legionare în orașul Cluj îndreptată îndeosebi împotriva lui Armand Călinescu, sublinia și nu alt aspect și anume că: „În cercurile locale maniste se observă o vie agitație și [se] vorbește de o colaborare cu garda de fier, cu care maniștii în ultimul timp au avut bune relațiuni și cu care vor continua să colaboreze, atît timp cît o înțelegere Maniu-Dinu Brătianu nu a dat rezultate"[47].

Asemenea manevre ale celor mai mioape vîrfuri ale politicienilor burghezi români, care au complicat foarte mult viața politică a țării, nu au fost însă în măsură să stăvilească lupta antifascistă, cu atît mai mult cu cît partidul comunist și clasa noastră muncitoare, singura forță consecvent antifascistă, a manifestat în toți acei ani vigilență, ripostînd vehement fascismului, acțiunilor sale agresive.

Urmînd linia trasată de conducerea centrală a partidului, Comitetul teritorial pentru Ardeal și Banat al P.C.R. în apelul adresat în martie 1938 tuturor forțelor democratice, chemîndu-le să fie „cu deosebită vigilență" față de politica agresivă manifestată de puterile Axei, aprecia că aceiași vigilență trebuie manifestată și față de uneltitorii fasciști din

[43] *Ibidem*, f. 7.
[44] *Ibidem*.
[45] *Ibidem*.
[46] *Ibidem*.
[47] *Ibidem*, inv. nr. 100/1939, doc. nr. 3615/20 oct. 1938, nenumerotat.

interior şi că: „Numai dizolvarea agenţiilor hitlerismului din ţară: a Gărzii de fier şi a gogo-cuziştilor, numai arestarea conducătorilor lor, acestor trădători de neam şi ţară, precum şi suprimarea manoperanţilor hitlerismului [din rîndul] saşilor, poate duce la o *atmosferă curată de adevărat patriotism şi sentiment cinstit naţional*“[48]. Apelul preciza în continuare care trebuiau să fie ţelurile de luptă sub stindardul cărora să se unească forţele democratice şi anume: obţinerea libertăţilor democratice, parlamentarism, prosperitate pe seama poporului, bună înţelegere între poporul român şi naţionalităţile conlocuitoare, în interior, iar în exterior, o politică de pace şi de securitate colectivă, singura cale de a salva integritatea teritorială a patriei. „Poporul român — spune în continuare apelul — şi-a înscris aceste principii pe drapelul său la Alba Iulia în pragul dobîndirii libertăţii sale naţionale şi sociale. Azi poporul român trebuie să se elibereze din temniţa sistemului de dictatură importat din străinătate. Trebuie să se întoarcă la principiile de la Alba Iulia, cari i-au asigurat atît lui, cît şi naţiunilor conlocuitoare, libertate, înţelegere frăţească, pace şi pîine“. Apelul se încheia cu o vibrantă chemare: „Strîngeţi-vă sub steagul zilelor istorice de la Alba Iulia!“[49] — simbolul unităţii şi libertăţii, al integrităţii teritoriale a României.

Trecutul glorios de luptă al înaintaşilor pentru libertate şi independenţa ţării, încununat de izbînda Marii Uniri de la 1918, a constituit pentru clasa muncitoare un factor generator de noi energii şi un izvor inepuizabil pentru a găsi soluţii corespunzătoare dezideratelor vitale în faţa cărora se găsea societatea românească în ajunul izbucnirii celui de al doilea război mondial. În faţa pericolului crescînd al agresiunii fasciste, care constituia principalul sprijin şi pentru revizionismul horthist, muncitorimea chema toate forţele patriotice la lupta pentru apărarea integrităţii teritoriale a ţării. Conştienţi de continuitatea organică între lupta lor antifascistă şi opera înfăptuită de înaintaşi la Alba Iulia, un memoriu adresat de către organizaţiile muncitoreşti din Cluj rezidentului Ţinutului Someş în anul 1938, preciza că muncitorimea s-a alăturat „la lupta dreaptă a poporului român“ pentru dezrobirea naţională şi „a ajutat ca ea să fie adusă la biruinţă prin marea revoluţie de la 1918“. În acelaşi timp memoriul nu uită să precizeze că: „Luînd parte la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, muncitorimea română a votat cu însufleţire unirea şi independenţa poporului român şi se garantează în acelaşi timp minorităţilor conlocuitoare drepturile naţionale şi culturale“[50]. Pe temeiul celor de mai sus, memoriul sublinia: „În decursul celor 20 de ani după Adunarea Naţională de la Alba Iulia, muncitorimea din Cluj compusă din diferite naţiuni, a trăit şi trăieşte în deplină armonie frăţească, fapt care o îndreptăţeşte a-şi exprima dorinţa ca, *în acest spirit şi în cadrele hotarelor actuale ale ţării*, să-şi vadă înfăptuite cît mai

[48] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 10, dosar nr. 430/1938.
[49] *Ibidem.*
[50] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond „Ţinutul Someş“ inv. nr. 1/1938, nenumerotat.

curînd toate aspiraţiile naţionale şi toate revendicările juste...". În continuare se arăta că „muncitorimea din Cluj, solidară cu muncitorimea din întreaga ţară, declară în mod solemn, că această unire, la a cărei înfăptuire a contribuit şi clasa muncitoare, *este definitivă şi veşnică.* Orice încercare, de oriunde ar veni, de a ameninţa unitatea naţională sau pacea internă a ţării ar constitui nu numai o ameninţare a drepturilor firești ale acestui popor, dar şi un atac asupra principiilor fundamentale de dreptate care trebuie să domine viaţa statelor şi a naţiunilor"[51]. Memoriul se încheia cu un angajament solemn şi hotărît din partea muncitorimii din Cluj de apărare a integrităţii teritoriale a patriei: „Muncitorimea este ferm hotărîtă a apăra unitatea şi integritatea statului român cu toate mijloacele" şi pentru „a asigura viaţa şi progresul ţării în graniţele ei de azi, muncitorimea este gata a aduce întreaga ei contribuţie de muncă şi jertfă"[52]. Organizaţiile muncitoreşti şi-au dovedit astfel patriotismul şi hotărîrea lor de a se situa în fruntea poporului pentru apărarea destinelor ţării şi neamului.

Mergînd pe linia glorioaselor tradiţii ale înaintaşilor, care au apărat cu eroism şi sacrificii glia străbună de-a lungul secolelor, masele populare au răspuns cu multă hotărîre la mobilizarea care a avut loc în primăvara anului 1939, cînd armata hitleristă cotropise Cehoslovacia şi viza direct graniţele României. La această hotărîre a maselor a contribuit foarte mult activitatea agitatorică desfăşurată de Partidul Comunist Român pentru consolidarea frontului popular antifascist. Manifestîndu-şi rolul său de forţă politică clarvăzătoare, devotată poporului şi ţării, partidul comunist şi organizaţiile sale teritoriale şi locale au acordat o atenţei primordială apărării ţării, hotărînd ca membrii de partid să participe activ la concentrările de trupe şi la întărirea capacităţii de rezistenţă a armatei noastre împotriva agresorului.

Într-un manifest din martie 1939, Comitetul teritorial pentru Ardeal şi Banat al P.C.R., atrăgînd atenţia asupra pericolului agresiunii hitleriste, în faţa căreia era „nevoe de concentrarea tuturor forţelor de apărare ale ţării", adresa maselor muncitoare următorul apel: „Tovarăşi Muncitori! Cetăţeni! Comitetul teritorial din Ardeal şi Banat al P.C.R. vă cheamă pe toţi fără excepţie, să vă faceţi cu toţii datoria în armata română. Comunişti! Fraţi muncitori! Puneţi-vă în fruntea apărării, daţi pildă de disciplină, conştiinţă şi jertfă,..."[53]. Adresîndu-se în acelaşi timp şi muncitorilor şi ţăranilor din rîndul naţionalităţii conlocuitoare maghiare din Transilvania, manifestul sublinia: „Partidul nostru cunoaşte bine suferinţele voastre naţionale din ultimele două decenii. Dar nici voi fraţi unguri, să nu uitaţi asuprirea de veacuri suferită de poporul român sub feudalismul maghiar. Cu acest popor românesc merită şi trebuie să vă luptaţi cot la cot în contra pericolului hitlerist, căci regimul lui Hitler e cimitirul comun al României şi Ungariei. Nu vă

[51] *Ibidem.*
[52] *Ibidem.*
[53] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 10, unit. de păstrare nr. 444/1939.

încredeți în revizionismul războinic, ci aveți încredere în lupta comună și în înțelegerea acestor două popoare menite să-și croiască un viitor mai fericit în bazinul dunărean"[54]. Întărind unitatea de luptă a forțelor antifasciste, partidul comunist contribuia la întărirea capacității de rezistență a țării împotriva agresiunii hitleriste.

Urmînd chemările partidului comunist, ale tuturor organizațiilor muncitorești, ca și în îndemnurile propriei lor conștiințe patriotice, masele largi populare au răspuns cu elan la ordinele de chemare pentru concentrări, la rechiziții, la strîngerea Fondului pentru apărarea granițelor și la adunarea de ajutoare pentru familiile celor concentrați. Referindu-se la starea de spirit a populației, Pretura plășii Gilău remarca executarea diferitelor ordine de către populație „cu mult calm, tragere de inimă și dragoste, fiind gata în orice moment a aduce cel mai mare sacrificiu"[55]. Că aceasta era o stare generală a populației din județul Cluj o demonstrează darea de seamă a prefecturii, care, bazîndu-se pe rapoartele primite de la organele în subordine și pe datele verificate de acestea în legătură cu felul în care au decurs concentrările din martie 1939, afirma: „Oamenii concentrați au primit cu entuziasm această chemare a Țării și acest entuziasm a culminat atunci cînd ei au fost grupați pe coloane și sub conducere au părăsit comunele, plecînd în ordine și cîntînd spre stațiile de îmbarcare"[56].

Cît de adîncă era dragostea de patrie în conștiința poporului o dovedește faptul semnalat de aceiași dare de seamă a prefecturii Cluj, care sublinia că: „Alți oameni nemobilizabili, din alte categorii decît cei chemați cu ordine galbene urgente, s-au prezentat și ei la posturile de jandarmi spre a cere lămuriri cu privire la situația lor, manifestîndu-și, în general, dorința să răspundă și ei imediat la apelul Țării"[57].

În concluzia dării de seamă a prefecturii Cluj se afirma că „în mod cu totul deosebit este de observat simțirea patriotică a întregii populații de la sate, manifestată sincer și cu fermă hotărîre tot timpul cît a durat executarea ordinelor Marelui Stat Major..."[58]. În astfel de împrejurări, la concentrare s-au prezentat toți cei chemați în număr de 4.446 oameni, în afară de municipiul Cluj[59].

Sînt astfel pe deplin îndreptățite și concluziile pe care le-a subliniat analiza făcută de către Comitetul teritorial pentru Ardeal și Banat al P.C.R., în ședința sa din aprilie 1939, asupra modului în care au îndeplinit comuniștii sarcinile trasate de conducerea centrală a partidului în legătură cu măsurile luate de apărare a țării împotriva agresiunii fasciste. Evidențiind „atitudinea eroică a majorității absolute a organi-

[54] *Ibidem.*
[55] Arhiva Consiliului Popular al jud. Cluj, fond „Prefectura jud. Cluj", doc. nr. 39, anul 1938/39, nenumerotat.
[56] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond „Ținutul Someș", dosar nr. 9/1939, inv. nr. 34/1939, f. 195.
[57] *Ibidem.*
[58] *Ibidem.*
[59] *Ibidem*, f. 196.

zaţiilor şi membrilor de partid faţă de evenimente", Comitetul teritorial preciza că în timpul concentrărilor din martie 1939 comuniştii „imediat, cu cea mai mare disciplină, au îndeplinit ordinea [ordinul] de mobilizare. Între soldaţi ei au dus cu succes linia partidului în ce priveşte rezistenţa pentru apărarea independenţei României"[60].

Dragostea de patrie s-a manifestat în rîndul maselor şi cu ocazia rechiziţiilor care au însoţit acţiunea de mobilizare. Referindu-se la modul în care a decurs această operaţiune pe raza judeţului Cluj, prefectura preciza că „s-a făcut cu rapiditate, totuşi ea a decurs în ordine şi în deplină linişte, fără a se semnala nici un incident din partea populaţiei civile, afară de unii locuitori, cari şi-au manifestat îngrijorarea că li se iau animalele tocmai acum în preajma primăverii, cînd se apropie muncile agricole"[61]. Era o îngrijorare legitimă, dar ea nu i-a împiedicat pe ţărani să răspundă cu abnegaţie chemărilor patriei.

Este cu atît mai meritorie atitudinea patriotică şi înţelegerea manifestată de ţărănime în acele împrejurări grele pentru ţară, cu cît acţiunea de rechiziţii a fost însoţită de o serie de neajunsuri şi chiar abuzuri ale organelor însărcinate să o ducă la îndeplinire. Astfel, o adresă a rezidentului Ţinutului Someş trimisă Inspectoratului general de armată nr. 2 din Cluj, semnala că locuitorii comunei Luna de Sus, jud. Cluj s-au plîns ca în luna martie „din comună s-au rechiziţionat 10 vaci de către şeful postului de jandarmi din comuna Floreşti", fără a elibera „bonurile de rechiziţie legale sau să li se fi plătit preţul vitelor"[62]. De asemenea, primarul din Huedin raporta că se ridicau alimente şi furaje cu preţuri „foarte mici în comparaţie cu piaţa, producînd pagube enorme populaţiei"[63]. În urma unei inspecţii făcute în septembrie 1938 în unele comune rurale din jud. Cluj pentru a se urmări felul în care au fost organizate rechiziţiile, raportul semnala că „acelaşi neajuns se repetă ca şi în luna martie" şi anume, s-a constatat că „şi cu ocazia rechiziţiilor actuale [e vorba de cele din aug. 1939], nu s-au fixat şi repartizat comunele pe zile anumite astfel că locuitorii comunelor împreună cu caii lor aşteaptă cîte 4—5 zile la centrul de activitate al comisiilor de rechiţie"[64].

La aceste neajunsuri şi abuzuri mai trebuie adăugate şi încercările unora dintre cei avuţi, moşierii îndeosebi, de a se sustrage de la rechiziţii. Numeroase documente atestă existenţa a tot felul de manevre, inclusiv legăturile cu organele de stat, ale unor reprezentanţi ai claselor dominante de a se sustrage de la concentrări şi rechiziţii[65]. Oprindu-ne la un singur exemplu concludent, menţionăm intervenţia făcută de către contele Nicolae Bánffy din Bonţida pe lîngă rezidentul Ţinutului Someş pen-

[60] A.I.S.I.S.P., cota Ab XXIII—28, inv. nr. 1600.
[61] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond „Ţinutul Someş", dosar nr. 9/1939, inv. nr. 34/1939, f. 197.
[62] *Ididem*, dosar nr. 8/1939, inv. nr. 33/1939, f. 32.
[63] *Ibidem*, f. 33.
[64] *Ibidem*, f. 188.
[65] *Ibidem*, dosarele nr. 8 şi 9/1939 ş.a.

tru ca acesta să dea dispoziţii ca să nu i se rechiziţioneze nici un cal de la moşia sa din localitatea amintită, avînd în acest sens şi o aprobare a Ministerului Agriculturii şi Domeniilor[66].

Neajunsurile şi greutăţile care au însoţit rechiziţiile din primăvara anului 1939 nu au împiedicat ţărănimea să răspundă cu multă promptitudine şi la acţiunea similară din august 1939. La fel şi în ceea ce priveşte executarea ordinelor de chemare pentru instrucţia din august acelaşi an, în legătură cu care un raport al autorităţilor sublinia: „Prezentările la concentrare s-au făcut cu multă însufleţire şi în totalitatea ordinelor de chemare"[67]. Ca în tot decursul istoriei noastre, masele de ţărani au răspuns cu abnegaţie chemărilor pentru apărarea gliei străbune în faţa pericolului ameninţător al agresiunii fasciste şi revizioniste.

Cu toată situaţia materială deosebit de grea în care au ajuns masele datorită intensificării exploatării capitaliste, s-a răspuns cu aceiaşi abnegaţie şi la colectările de fonduri destinate apărării graniţelor ţării. În august 1938 Ministerul Apărării Naţionale confirma primirea sumei de 221.104 lei colectate la Cluj în scopul amintit, iar în martie 1939 a unei alte sume de 57.983 lei. În aceiaşi perioadă populaţia din plasa Aghireş a luat iniţiativa unor măsuri menite să vină în sprijinul familiilor celor concentraţi[68]. Asemenea acţiuni nu au fost izolate; ele atestă spiritul de solidaritate de care erau animate masele populare în marile acţiuni patriotice.

Pătrunşi de dragoste de ţară şi de glia străbună, stropită cu sîngele răscoalelor ţărăneşti şi al celor căzuţi în războaiele de apărare împotriva cotropitorilor străini, oamenii muncii, îndrumaţi şi educaţi de partidul comunist în spiritul dragostei de ţară, şi-au manifestat împotrivirea faţă de penetraţia şi subordonarea economică a României de către Germania hitleristă. Partidul Comunist Român arăta maselor că aceasta era primul pas spre subordonarea politică a ţării şi încurajarea forţelor fasciste interne. Raportul Comitetului teritorial din Ardeal şi Banat al P.C.R., prezentat în şedinţa din aprilie 1939, aprecia că statele fasciste „cu şantajul intervenţiei armate au formulat diferite revendicări, între altele faţă de Polonia, România şi Franţa, rezultatul cărora imediat a fost tratatul comercial germano-român, care a fost impus României de către Germania prin care Germania vrea să transforme România într-un stat vasal ei"[69]. Ca urmare a unei asemenea situaţii, raportul trasa comuniştilor sarcina de a mobiliza masele la lupta împotriva tratatului înrobitor: „Organizaţiile noastre de partid trebuie să facă tot posibilul ca să poată explica maselor muncitoreşti caracterul acordului germano-român încheiat, ca să poată împiedica aplicarea lui în practică, demascînd agenturile hitleriste şi revizioniste, boicotînd mărfurile germane"[70]. Partidul

[66] *Ibidem*, dosar nr. 8/1939, inv. nr. 33/1939, f. 52.
[67] *Ibidem*, dosar nr. 9/1939, inv. nr. 34/1939, f. 552.
[68] Arhivele Consiliului Popular al Jud. Cluj, fond „Prefectura jud. Cluj", dosar nr. 98/1939, f. 2 şi 9.
[69] A.I.S.I.S.P., cota XIII—28, inv. nr. 1600.
[70] *Ibidem*.

Comunist Român, consecvent apărător al intereselor sociale şi naţionale fundamentale ale poporului, ale ţării, se străduia să avertizeze masele populare asupra urmărilor nefaste pe care le va avea asupra ţării noastre tratatul germano-român şi îndeosebi în viaţa politică, prin încurajarea organizaţiilor fasciste, cît şi a cercurilor revizioniste externe.

Este concludentă în acest sens constatarea pe care o face Secretariatul Comitetului teritorial pentru Ardeal şi Banat al P.C.R. în raportul său, arătînd că: „Tot în timpul acesta revizioniştii unguri au vrut să pornească o acţiune imediată contra graniţelor României, urmarea căreia au fost măsurile militare cunoscute luate de către guvernul român. În felul acesta a fost expusă România din partea fascismului agresor la pericole imediate"[71]. Înţelegînd acest pericol, masele au şi răspuns cu tot entuziasmul şi hotărîrea la măsurile de rezistenţă armată luate de guvernul român în 1939.

Şi pe planul vieţii politice interne tratatul germano-român a avut urmările prevăzute de partidul comunist, anume, încurajarea activităţii elementelor fasciste. Raporturile autorităţilor locale din Cluj semnalau într-adevăr în perioada următoare încheierii tratatului, o intensificare a activităţii organizaţiilor gărzii de fier, care se reorganizau, înlocuindu-şi şefii ce fuseseră arestaţi[72].

Perioada care a urmat a şi apropiat tot mai mult de graniţele ţării pericolul agresiunii fasciste şi revizioniste, mai ales că, participarea Ungariei horthiste la desmembrarea Cehoslovaciei, i-a aţîţat şi mai mult poftele revanşarde faţă de România. Forţele patriotice, în frunte cu partidul comunist, au sesizat de la început acest pericol, fapt care a şi determinat exprimarea unei totale adeziuni a acestor forţe politice româneşti la cauza apărării Cehoslovaciei.

Internaţionalismul militant, care a caracterizat din totdeauna clasa noastră muncitoare şi mişcarea muncitorească din România, s-a manifestat cu deosebită vigoare şi în ajunul declanşării celui de al doilea război mondial în cadrul mişcării de rezistenţă antifascistă. Ocuparea Austriei de către armatele hitleriste a provocat sentimente de revoltă în rîndul forţelor patriotice din ţara noastră, conştiente de faptul, aşa cum preciza un document elaborat de C.C. al P.C.R. în aprilie 1938, că: „După cotropirea Austriei, independenţa ţării noastre este grav ameninţată, împreună cu existenţa ţărilor mici vecine"[73]. Credincios tratatelor de prietenie încheiate cu aceste ţări vecine mici, ameninţate în existenţa lor naţională, poporul român, în frunte cu clasa muncitoare şi partidul ei comunist, şi-a exprimat cu deosebită hotărîre sentimentele de solidaritate cu Cehoslovacia, a cărei soartă tragică a fost pecetluită de semnarea acordului de la München din septembrie 1938. În aceiaşi lună, Comitetul teritorial din Ardeal şi Banat al P.C.R., urmînd linia trasată de condu-

[71] *Ibidem.*

[72] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond „Ţinutul Someş" dosar nr. 9/1939, inv. nr. 1/1939, f. 5; f. 666.

[73] A.I.S.I.S.P., cota A XXII—5, inv. nr. 990.

cerea centrală a partidului, a adoptat o hotărîre specială cu privire la sarcinile în vederea organizării unei campanii de sprijinire a țării vecine. Hotărîrea pornea de la convingerea internaționalistă fermă și înțelegerea caracterului internaționalist al mișcării de rezistență antifascistă însăși, apreciind că: „atunci cînd noi apărăm Cehoslovacia ne apărăm pe noi înșine, apărăm pacea Europei împotriva dușmanului nostru comun, a fascismului hitlerist"[74]. Explicînd maselor, pe baza analizei istorice, că „la timpul său Mica Antantă s-a constituit din cauza pericolului restaurației habsburgice și a pericolului iredentist", hotărîrea sublinia necesitatea ca forțele antifasciste din țara noastră să militeze pentru menținerea acestor alianțe îndreptate „de data aceasta contra fascismului german care amenința mai accentuat independența noastră, împotriva acestuia trebuie să ne apărăm și mai intens și mai strîns uniți"[75].

Edificați astfel, datorită propagandei și agitației desfășurate de organizațiile partidului comunist, asupra urmărilor pe care soarta Cehoslovaciei le avea asupra viitorului însăși al țării noastre, oamenii muncii din județul Cluj au manifestat multă sensibilitate față de evenimentele legate de soarta Cehoslovaciei. Astfel, cu ocazia unui spectacol dat de ansamblul cehoslovac „Smetana" la Cluj publicul a ovaționat în repetate rînduri țara prietenă, iar spectatorii prezenți în sală au colectat spontan în pauză o sumă de bani din care au cumpărat un uriaș buchet de trandafiri roșii pe care l-au oferit artiștilor[76].

De asemenea, după ce „Germania fascistă cu colaborarea Ungariei revizioniste au împărțit și lichidat statul cehoslovac" — cum pe bună dreptate afirma raportul Comitetului teritorial din Ardeal și Banat al P.C.R. din aprilie 1939 — în Cluj și județ cei concentrați, care se îndreptau spre locurile de îmbarcare „entuziasmați și cîntînd marșuri patriotice", și-au exprimat în același timp și protestul lor împotriva atrocităților săvîrșite de trupele horthiste pe teritoriul Cehoslovaciei, despre care au aflat de la refugiați[77].

Personalități de seamă ale vieții noastre politice și culturale, între care și de la Cluj, și-au exprimat simpatia față de poporul cehoslovac victima agresiunii fasciste. Scriitorul Ion Agîrbiceanu spunea în acele zile pline de îngrijorare: „Evenimentele ne privesc foarte de aproape pe noi, chiar cînd nu s-ar produce la frontierele noastre, cu atît mai mult cele actuale"[78]. Scriitorul făcea apel la unitatea națională ca mijloc de rezistență față de hitlerismul german agresor.

În atmosfera de everfescență patriotică ce caracteriza starea de spirit a maselor populare din țara noastră în primăvara anului 1939, sărbătorirea zilei de 1 Mai a constituit un nou prilej de manifestare a antifascismului și hotărîrii maselor de a apăra independența și integritatea

[74] *Ibidem*, cota Ab XXII—9, inv. nr. 996.
[75] *Ibidem*.
[76] Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 20.
[77] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond „Ținutul Someș", dosar nr. 9/1939, inv. nr. 34, f. 195.
[78] „Neamul Românesc", Anul XXXIV, nr. 67 din 25 martie 1939.

teritorială a patriei amenințate de pericolul revizionist. Cu toate că Ministerul de interne a dispus organelor sale în subordine să adopte măsuri severe de represiune, în numeroase orașe, printre care și la Cluj, n-au putut fi oprite adunările muncitorești de 1 Mai, fără teama de a nu provoca turburări și mai mari. În cadrul întrunirii de la Cluj, organizată de comuniști și social-democrați în deplină înțelegere, participanții s-au pronunțat împotriva dictaturii regale și a politicii sale antidemocratice și antinaționale, militînd pentru revendicări economice și politice, care să întărească capacitatea de rezistență a poporului împotriva pericolului fascist-revizionist. Exprimînd crezul politic al proletariatului, pătruns de un spirit patriotic adevărat, vorbitorii au subliniat că „se declară împotriva oricăror tendințe revizioniste și afirmă că țara poate conta pe brațele vînjoase ale muncitorilor în momentul suprem al apărării patriei"[79]. Este o dovadă elocventă că și întrunirea de 1 Mai 1939 de la Cluj s-a desfășurat sub semnul imperativelor majore care stăteau în fața poporului român în acele momente critice, pentru viitorul său și al patriei. Nucleul și baza tuturor acestor manifestări de 1 Mai și la Cluj ca pe întreg cuprinsul țării l-a constituit Frontul Unic Muncitoresc.

Forța de influențare a clasei muncitoare a crescut astfel simțitor atrăgînd în luptă și alte pături sociale.

La începutul lunii mai 1939 un mare număr de țărani maghiari din județul Cluj, răspunzînd chemărilor Madosz-ului, s-au alăturat luptei generale antifasciste din țara noastră, demonstrînd pe străzile Clujului alături de români sub lozinca patriotică: „Apărînd hotarele României, apărăm pămînturile noastre!"[80]. Este o dovadă că activitatea depusă de comuniști pentru unirea tuturor forțelor democratice, antifasciste a dat roade și în județul Cluj ca pe întreg cuprinsul țării.

Cu toate că în cea de a doua jumătate a anului 1939 și începutul anului 1940 forțele patriotice, în frunte cu comuniștii, au fost nevoite să-și desfășoare activitatea în condițiile unei intensificări a teroarei, acestea n-au dezertat de la datoria de a pregăti și fortifica în conștiința maselor convingerea necesității întăririi rezistenței împotriva fascismului tot mai agresiv, atît pe plan extern cît și pe plan intern.

La începutul anului 1940 chestorul poliției din Cluj raporta la una din ședințele consiliului de colaborare de pe lîngă rezidența Tinutului Someș că „din informațiile ce posedă, se observă o oarecare mișcare comunistă mai ales la fabrica „Dermata" din localitate, care se manifestă în urma oarecărei nemulțumiri din rindurile muncitorilor de acolo. Pînă în prezent organele poliției n-au reușit să pună mîna pe firul acestei mișcări"[81]. Dat fiind caracterul strict confidențial în care se ținea con-

---

[79] Matichescu Olimpiu, *1 Mai 1939 — moment semnificativ în lupta poporului român împotriva primejdiei fasciste, pentru apărarea independenței și suveranității naționale*, Editura politică, București, 1974, p. 62—63.

[80] Bányai Ladislau, *Lupta oamenilor muncii români și de alte naționalități*, în „Studii", tom 19, anul 1966, nr. 3, p. 483.

[81] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond „Ținutul Someș", dosar nr. 11/1940, inv. nr. 33/1940, f. 7.

sfătuirea, chestorul poliției declara deschis că organele poliției au luat severe măsuri represive împotriva comuniștilor. El arată că în legătură cu mișcarea muncitorilor de la Dermata, organele de poliție „țin în continuă supraveghere această întreprindere, luînd măsuri în același timp ca toți comuniștii ținuți în evidență și aceia despre care poliția ar avea informații că ar adera la această mișcare, în grupuri mici să fie trecuți pe la Biroul de siguranță al Chesturii, unde urmează a se exercita asupra lor o teroare spirituală"[82].

Teroarea, oricît de aspră ar fi fost, nu era însă în măsură să înăbușe spiritul de luptă antifascistă al proletariatului călit în focul marilor bătălii de clasă din anii precedenți și cu atît mai puțin al comuniștilor călîți în anii grei de ilegalitate și care se dovedeau cei mai consecvenți apărători ai intereselor fundamentale ale poporului român. Alternativei în fața căreia erau puse de acum masele populare, ca urmare a pericolului agresiunii fasciste și al destrămării integrității teritoriale a țării, aceea „Să fim robi sau liberi" cum glăsuia un apel al Comitetului regional pentru Ardeal și Banat al P.C.R. din mai 1940, i se putea da, după părerea comuniștilor, următorul răspuns: „Credincioși tradițiilor revoluționare, putem avea numai un singur răspuns: «Nu vom robi și pe mai departe!»" și că numai muncitorimea „în front comun popular, sub conducerea Partidului Comunist Român, va înfrînge și zdrobi politica arbitrară a capitaliștilor și moșierilor . . ."[83].

În acest scop organizațiile partidului comunist se adresau maselor muncitoare pentru a consolida unitatea de acțiune a frontului antifascist. Un apel al Comitetului regional din Ținutul Someș al P.C.R. avertiza pe oamenii muncii, români și maghiari deopotrivă, din Transilvania: „Urmașii călăilor lui Doja și Horea ce asupresc poporul din Ungaria își pregătesc coltii pentru o bună pradă ce ar fi Ardealul. Deja se tîrguiesc pentru poziții și pentru răpirea pămîntului de la țărani. Urmași ai lui Horea și Doja! Nu uitați învățămintele din trecut!"[84]. Un alt manifest, făcînd apel la același trecut de luptă comună a maselor populare din Transilvania, afirma: „Strămoșii noștrii au luptat uniți ca frații în decursul veacurilor cu coasă și săcuri în contra magnaților și asupritorilor de orice nație ar fi fost ei. Soarta noastră să fie de astădată hotărîtă de noi. Avem în fața noastră făclii conducătoare pe Horea, Doja, Avram Iancu . . . La luptă!"[85].

Răspunzînd chemărilor patriotice ale Partidului Comunist Român și ale tuturor organizațiilor muncitorești, care-și desfășurau activitatea în condiții de teroare, oamenii muncii din județul Cluj, alăturîndu-se întregului nostru popor, și-au îndreptat întreaga lor vigilență împotriva pericolului fascist și revizionist. Cu toate că autoritățile dictaturii regale, pentru a evita repetarea evenimentelor care au avut loc, îndeo-

[82] *Ibidem*, f. 7—8.
[83] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 10, unit. păstrare nr. 458/1940.
[84] *Ibidem*, unit. păstrare nr. 469/1940.
[85] *Ibidem*, unit. păstrare nr. 465/1940.

sebi la Bucureşti, cu prilejul zilei de 1 Mai 1939, au aprobat sărbătorirea acestei zile în mod „oficial" doar în unele centre, manevrele de a da un caracter religios tradiţionalei sărbători a proletariatului, au dat greş. În cadrul campaniei politice desfăşurate de organizaţiile muncitoreşti în preajma zilei de 1 Mai, au fost răspîndite manifeste şi alte materiale cu lozincile P.C.R.: „Jos regimul de dictatură regală!", „Trăiască 1 Mai!", „Jos fascismul!", „Jos războiul!", „Vrem apărarea graniţelor!" şi altele[86]. În spiritul acestei campanii politice, muncitorimea a refuzat să participe la manifestările religioase din ziua de 1 Mai, fapt care a determinat autorităţile poliţieneşti din Cluj să recunoască că muncitorii de aici „stau sub influenţa comuniştilor, motiv pentru care s-au abţinut de la serviciul religios"[87].

Ziua de 1 Mai a constituit astfel şi în timpul dictaturii regale, în pofida măsurilor represive şi demagogice luate de autorităţi, o zi de luptă, dar în funcţie de evoluţia evenimentelor vieţii politice internaţionale, pe măsură ce pericolul agresiunii fasciste devenea tot mai ameninţător pentru ţara noastră, revendicările de ordin economic au fost subordonate celor politice: luptei împotriva pericolului intern şi extern al fascismului, pentru apărarea integrităţii teritoriale a patriei.

Astfel se explică şi faptul că masele muncitoare, îndrumate de comunişti, au înţeles să răspundă cu promtitudine tuturor măsurilor luate de guvernanţi în interesul apărării ţării. Un raport al preturii plăşii Aghireş de la începutul anului 1940 menţiona: „Concentrarea celor chemaţi să apere graniţele ţării s-a desfăşurat — precum este cunoscut — într-un avînt admirabil de însufleţire patriotică"[88]. Nu este întîmplător nici faptul că pe măsură ce evoluţia evenimentelor internaţionale devenea tot mai defavorabilă României, iar în culisele diplomatice ale Axei se pregătea ciuntirea ei teritorială, spiritul maselor devenea mai agitat. În cursul lunii iulie 1940 rapoartele Siguranţei semnalau că pe întreg cuprinsul ţării „există o stare latentă de revoltă care ar putea izbucni oricînd"[89]. Însufleţiţi de un trecut istoric bogat în tradiţii de luptă pentru independenţă şi libertate naţională, pe care manifestele Partidului Comunist Român îl actualizau cu multă perseverenţă, oamenii muncii îşi exprimau convingerea că la Alba Iulia „poporul a hotărît unirea cu România, deci asupra Ardealului nu are nimeni dreptul decît poporul ardelean, care voieşte să lupte pînă la unul pentru libertatea lui"[90].

---

[86] Matichescu Olimpiu, *Întruniri şi demonstraţii ale oamenilor muncii din România împotriva exploatării capitaliste, a pericolului fascist şi de război desfăşurate cu prilejul zilei de 1 Mai în perioada dictaturii regale*, în *Analele Inst. de ist. a partidului*, Anul X, 1964, nr. 2, p. 81.

[87] Idem, 1 Mai 1939..., p. 72—73.

[88] Arhivele Consiliului Popular al jud. Cluj, fond „Prefectura jud. Cluj", dosar nr. 16/1940, doc. nr. 51, nenumerotat.

[89] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe [în continuare: A.M.E.], fond nr. 71, anul 1940, vol. 8; cf. „Studii", tom 19 (1966), nr. 3, p. 484.

[90] *Ibidem*, p. 485.

Confirmînd această stare de spirit din rîndurile populaţiei din municipiul Cluj, un raport din 26 iulie 1940 al chesturii poliţiei consemna: „Starea de spirit a populaţiei româneşti se menţine în aceiaşi încordare" faţă de provocările revizioniste de peste graniţă, cetăţenii Clujului „comentează cu viu interes călătoria la Berlin a domnilor Gigurtu şi Manoilescu şi sînt hotărîţi a opune rezistenţă oricărei înstrăinări de teritoriu din corpul Ardealului, ştiind că o trecerea a lor sub stăpînirea oligarhiei maghiare ar fi egală cu sinuciderea"[91].

Cu toate că au luat aspre măsuri împotriva comuniştilor, după cum afirmase însuşi chestorul poliţiei din Cluj cu un alt prilej, raportul de mai sus al aceloraşi autorităţi poliţieneşti din Cluj menţiona: „Comuniştii continuă să dezvolte agitaţie în rîndurile muncitorilor..."[92]. Acest fapt constituie o dovadă că în momentele grele pentru ţară şi popor comuniştii, înfruntînd teroarea îndreptată împotriva lor, au rămas neclintiţi pe baricadele luptei antifasciste, chemată să apere independenţa şi integritatea teritorială a ţării. Exemplul lor a influenţat şi alte categorii sociale devotate ţării şi poporului român.

Tineretul studenţesc din Cluj şi-a manifestat, de asemenea, cu multă hotărîre, împotrivirea faţă de negocierile şi cesiunile teritoriale impuse de puterile Axei şi acceptate de guvernanţii români. Într-o telegramă adresată lui M Manoilescu, studenţii clujeni afirmau: „Ardealul, care cunoaşte zilele de asuprire de ieri, zilele care par a i se pregăti din nou, roagă pe excelenţa voastră să nu cedeze nici o palmă de loc", avertizînd în acelaşi timp pe guvernanţi că: „Ardealul va blestema pe acei care vor vinde o singură palmă din pămîntul Ardealului, pentru care Avram Iancu a cîntat din fluier nebunia dragostei ce i-o purta. Studenţimea română din Cluj aşteaptă ca, de la postul la care sînteţi, să spuneţi celor ce abia aşteaptă să se răzbune şi să ne asuprească, că pămîntul Ardealului e românesc şi nu avem de vîndut nimănui din el"[93].

Vremurile s-au arătat însă potrivnice ţării şi voinţei de luptă a poporului român pentru a-şi apăra glia străbună de năvălitorii străini, dar cu atît mai mare a fost indignarea şi în rîndurile populaţiei din Cluj, ca şi din întreaga ţară, la vestea celor petrecute la Viena în ziua de 30 august 1940. Spontan, dar ca un singur om, în seara aceleaşi zile populaţia Clujului şi-a exprimat prin puternice demonstraţii de stradă hotărîrea de a apăra cu preţul vieţii integritatea teritorială a patriei. Oameni de cele mai diverse orientări politice, comunişti, naţional-ţărănişti, liberali, membrii ai Frontului Plugarilor sau ai Madosz-ului, au manifestat umăr la umăr pe străzile oraşului, adunîndu-se apoi în centrul oraşului, unde, de la o tribună improvizată, toţi cei care au luat cuvîntul au înfierat odiosul dictat de la Viena. Animaţi de aceleaşi sentimente, oamenii

---

[91] Arhivele statului Cluj-Napoca, fond „Ţinutul Someş", inv. nr. 75/1940, doc. nr. 24077/26 iulie 1940, f. 3.

[92] *Ibidem.*

[93] Arh. M.A.E., fond nr. 71. Transilvania, vol. 42, f. 85; cf. A. Simion, *Opinia publică românească şi dictatul de la Viena*, în *Acta Musei Napocensis*, VII (1970), p. 409.

muncii adunați, strigau lozincile: „Jos dictatul de la Viena!", „Nici un petec de pămînt!", „Vrem să murim apărîndu-ne fruntariile, onoarea și demnitatea națională!", „Ardealul nu înțelege să fie ciuntit!"[94]. Condamnînd sentința arbitrară și nedreaptă de la Viena, reprezentantul comuniștilor s-a pronunțat în cuvîntul său pentru organizarea unei rezistențe naționale[95]. Trei zile și trei nopți străzile Clujului, au răsunat de protestele demonstranților din toate categoriile sociale[96]. Aceste acțiuni au alarmat pînă și autoritățile maghiare desenate pentru acțiunea de ocupare a teritoriului românesc, ceea ce a determinat pe șeful delegației maghiare, gen. Werth Henrik, să convoace și să comunice delegației române următoarele: „După știrile primite, situația la Cluj este extrem de amenințătoare, în urma agitației comuniste desfășurate în acest oraș. De aceea delegația maghiară propune de a se găsi o soluție care să facă posibilă sosirea mai devreme a trupelor maghiare în împrejurimile Clujului"[97]. Este teama ocupanților că nu-și vor putea instaura stăpînirea asupra teritoriului străin cedat lor printr-o decizie arbitrară a unei puteri căreia masele îi erau tot atît de ostile ca și ocupanților însăși.

În fața forțelor potrivnice și a unei situații internaționale defavorabile, hotărîrea de luptă a poporului român nu s-a putut materializa într-o rezistență armată, căci după dictatul de la Viena, la cîrma țării a fost adusă, cu sprijinul baionetelor hitleriste, dictatura militară fascistă, care a făcut totul ca să înăbușe dorința de libertate a poporului român și aspirațiile sale naționale, călcate în picioare de urgia hitleristă. Dominația fascistă n-a fost însă de lungă durată, căci poporul român, în fața catastrofei naționale spre care l-a împins dictatura militaro-fascistă, a găsit resursele de energie să continue lupta de eliberare națională. Situîndu-se în fruntea acestei lupte, Partidul Comunist Român a mobilizat în jurul său toate forțele patriotice ale națiunii, organizînd o puternică mișcare de rezistență antifascistă, care a triumfat prin victoria insurecției naționale armate, antifascistă și antiimperialistă din vara anului 1944. Această victorie, care a deschis o nouă eră în istoria poporului român, își are împlîntate adînc rădăcinile în întreaga istorie de pînă atunci a poporului și națiunii române.

*
* *

O etapă importantă a experienței cîștigate de forțele patriotice în lupta pentru drepturi și libertăți democratice, împotriva pericolului fascist, pentru libertatea și independența națională, amenințate de acest pericol, fructificată apoi în mișcarea de rezistență care a culminat cu

[94] „Universul" din 3 septembrie 1940; „România" din 4 sept. 1940; cf. A. Simion, *op. cit.*, p. 414.
[95] *Ibidem*, p. 416.
[96] „Scînteia" din 17 sept. 1940.
[97] Arhivele Statului din R. P. Ungară, fond „Ministerul de Externe", anul 1940/46; cf. Bányai L., *op. cit.*, p. 486.

eliberarea poporului român de sub dominația fascistă, au fost anii dictaturii regale din 1938—1940.

Cercetările arhivistice asupra situației economice și social-politice din județul Cluj, la fel cu cele privitoare la întreaga țară, vin să confirme concluziile științifice marxiste asupra caracterului antinațional și antidemocratic al regimului dictaturii regale, dar în opoziție cu acesta și patriotismul și spiritul de sacrificiu de care au fost în stare masele populare pentru a apăra suveranitatea și integritatea teritorială a țării.

Fără a avea un caracter fascist, așa cum pe bună dreptate a sesizat Partidul Comunist Român, regimul de dictatură a lui Carol al II-lea, susținut de vîrfurile oligarhiei industriale, ale cărei interese le apăra, prin măsurile sale de restrîngere și lichidare a libertăților democratice burgheze, în condițiile în care pe plan internațional avea loc o ascensiune a puterilor fasciste, revizioniste, a lovit în capacitatea de rezistență a poporului român, amenințat direct de această ascensiune.

Numeroase documente de arhivă atestă că și în aceste condiții grele, forțele înaintate din societatea românească, în frunte cu proletariatul și partidul său comunist, au continuat lupta împotriva pericolului fascist, pentru recucerirea libertăților democratice și pentru păstrarea independenței naționale și integrității teritoriale a patriei. Cu toată situația materială grea în care au fost aduse masele muncitoare datorită intensificării necontenite a exploatării capitalului monopolist, care și-a găsit în dictatura regală un sprijin eficient situație împotriva căreia s-au ridicat și oamenii muncii din județul Cluj sub cele mai diverse forme, masele populare n-au pierdut nici un moment din vedere lupta împotriva fascismului și a revizionosmului. Măsurile organizatorice și propagandistice adoptate de organizațiile teritoriale și locale ale Partidului Comunist Român au reușit să încadreze organic aspirațiile și lupta maselor muncitoare din județul Cluj în cadrul general al luptei antifasciste a întregului nostru popor, pentru drepturi și libertăți democratice, pentru salvgardarea intereselor naționale, de apărare a integrității teritoriale a patriei.

Stau mărturie creșterii rolului conducător al Partidului Comunist Român în această perioadă, hotărîrea fermă a poporului român de a se apăra cu arma în mînă împotriva agresorului hitlerist și horthist, entuziasmul cu care comuniștii și toți oamenii muncii au răspuns chemărilor sub arme pentru apărarea patriei, ca și toate celelalte acțiuni revoluționare de masă, care, și în județul Cluj, au culminat cu puternicele demonstrații de stradă din august-septembrie 1940 împotriva dictatului de la Viena.

Experiența cîștigată în această luptă din anii 1938—1940, a fost cu succes fructificată în cadrul mișcării de rezistență antifascistă a poporului român, organizată și condusă de Partidul Comunist Român în anii grei ai dictaturii militare fasciste, cînd țara a fost împinsă la marginea prăpastiei naționale. Întreg ansamblul luptelor revoluționare patriotice, desfășurate necontenit de oamenii muncii din România și pînă la această dată, au constituit un izvor inepuizabil de energii pentru mișcarea de rezistență antifascistă din timpul dictaturii militaro-fasciste, pînă

la victoria ei finală prin insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă din august 1944. Întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste și participarea poporului român cu toate resursele sale de energie, materială și umană, la războiul antihitlerist a adus și eliberarea nordului Transilvaniei, cotropit de horthiști și reîntregirea teritorială a patriei.

Prin toate cuceririle sale, insurecția victorioasă din vara anului 1944 a marcat, așa cum pe bună dreptate se afirmă în Programul partidului, „începutul unei noi istorii a patriei noastre — istoria împlinirii idealurilor de dreptate socială și națională, pentru care au luptat nenumărate generații de înaintași, a cuceririi depline a independenței și suveranității naționale a României, a dreptului sacru al poporului român de a fi stăpîn în propria sa țară"[98]. Aceste constatări sînt pe deplin justificate de istoricele cuceriri ale poporului român în construcția societății socialiste multilateral dezvoltate, care fac ca edificiul României socialiste să se înalțe astăzi mai mindru și mai strălucitor decît oricînd pe arena vieții internaționale, în lupta pentru progresul și o civilizație superioară a omenirii în care să nu mai fie loc pentru războaie pustiitoare, pentru subordonarea și asuprirea unui popor de către altul.

IOAN CICALĂ

[98] Programul P.C.R. . . ., p. 52.

MISCELLANEA

PERSONIFICĂRILE ÎN RELIGIA ROMANĂ DIN DACIA

1. Personificarea noţiunilor abstracte şi a valorilor morale

Odată cu cucerirea Daciei şi intrarea ei în lumea romană, profundele schimbări care au loc în provincia carpatică se fac simţite şi în planul culturii spirituale. Colonişti veniţi *ex toto orbe Romano* aduc şi dezvoltă în Dacia diferitele componente ale spiritualităţii romane, printre care cultele şi credinţele religioase — cel mai intim aspect al acesteia — deţin un rol important. S-a subliniat pe bună dreptate existenţa în Dacia romană a unui adevărat mozaic de culte, de cele mai diverse origini. Numărul divinităţilor adorate în provincia Dacia trece de o sută. Pe primul loc se află divinităţile panteonului greco-roman; urmează divinităţile orientale, egiptene, africane, celto-germanice, tracice.

În cercetările întreprinse asupra cultelor din Dacia s-a subliniat preponderenţa divinităţilor romane asupra celor străine şi, mai ales, asupra celor orientale. Prezenţa lui Iupiter, Iuno, Minerva, Diana, Ceres, Apollo, Liber-Dionysos, Aesculapius, Hercules, Mercurius etc. în panteonul provinciei, adică a divinităţilor de origine romano-italică sau grecească, însemna înscrierea Daciei în circuitul religiei romane universale, factor de unificare spirituală, în sens roman, a întregului Imperiu.

Un loc aparte printre cultele de esenţă romană întîlnite în Dacia îl deţin aşa-numitele personificări ale unor noţiuni abstracte şi ale valorilor morale.

Personificarea ideilor, atribuirea de calităţi, gînduri, sentimente şi fapte (care, în mod normal, se acordă numai personalităţilor însufleţite — omeneşti sau divine) unor ne-fiinţe, unor concepte abstracte şi valorilor morale nu este un fenomen caracteristic doar epocii în care Dacia face parte din Imperiu. Cu secole înainte, religia romană republicană şi

religia greacă procedaseră la personificarea unor abstracţiuni[1]. Pentru ca o idee, un concept abstract să se identifice cu divinitatea se putea urma fie calea de la divinitate — ca factor preexistent — la naşterea unei concepţii abstracte, derivate din persoana divină iniţială, fie drumul invers, prin care o abstracţiune, o idee existentă în gîndire şi limbă devine divinitate. Acestui din urmă procedeu îi datorează existenţa cele mai multe dintre personificările romane.

Existente şi în religia greacă, personificările sînt mai caracteristice religiei romane şi, am spune, mai ales epocii imperiale. Începînd cu Augustus, propaganda religioasă oficială răspîndeşte aceste divinităţi care alcătuiesc, în parte, însăşi teologia puterii imperiale. Ideile de libertate, bunăstare, înţelegere, fericire, pace, onoare, virtute, dreptate, echitate, victorie şi multe altele sînt ridicate la rang de protectoare ale Statului roman, ale împăratului. Monedele imperiale reproduc adesea pe revers imaginile conceptelor abstracte personificate[2], însoţite de legende explicative: aceste scurte formule sînt idealurile epocii şi totodată lozincile la modă ale politicii imperiale. Religia romană, mai austeră decît cea greacă, era mai înclinată spre cultul abstracţiunilor; în acest domeniu ea pare chiar mai puţin tributară religiei greceşti decît era îndeobşte. Peste 60 de personificări ale unor idei abstracte se vehiculează în Imperiu.

Lipsesc studii consacrate acestui capitol din istoria religiei romane în Dacia. Prima problemă care se pune este aceea a stabilirii divinităţilor care fac parte din categoria personificărilor.

L. Webber Jones, în sinteza sa veche şi depăşită asupra religiilor Daciei, cuprindea în capitolul „Deified abstractions" următoarele divinităţi: Concordia, Victoria, Virtus, Nemesis şi Numen[3]. Abstracţiunile formau în statistica sa 7,4% din totalul inscripţiilor votive[4]. C. Daicoviciu a preluat această cifră din statistica lui L. Webber Jones, fără a-i aduce

---

[1] În afara abreviaţiunilor cunoscute, în prezentul studiu se mai folosesc:
Latte, RR = Kurt Latte, *Römische Religionsgeschichte*, München, 1960.
Preller, *RMyth*[3] = L. Preller, *Römische Mythologie* (dritte Auflage von H. Jordan), II, Berlin, 1883.
Wissowa, *Religion* = G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München, 1902.
Pentru personificarea ideilor abstracte în general, a se vedea *LexMyth*, III, 2, col. 2068—2169 (Deubner); RE, XIX, 1, col. 1042—1058 (Stössl); pentru reprezentările plastice: A. Baumeister, *Denkmäler des Klassischen Altertums*, III, München—Leipzig, 1888, p. 1292—1304; lucrările speciale: R. Engelhard, *De personificationibus quae in poesi atque arte Romanorum inveniuntur*, Diss. Gottingae, 1881 (Wissowa, *Religion*, p. 280 o declară „ungenügend") şi H. L. Axtell, *The Deification of Abstract Ideas in Roman Literature and Inscriptions*, 1907, nu ne-au fost accesibile.

[2] Max Bernhart, *Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit*, Halle, 1926, p. 45—102; pentru perioada împăraţilor illiri de pildă, proporţia înfăţişării pe reversul monedelor este următoarea; 44% (Caudius II Goticul), 46% (Aurelian), 47% (Probus). Vezi Ferenc Redő, în *Dissertationes Archaeologicae*. Ser. II, nr. 2, Budapest, 1973, Appendix I.

[3] L. Webber Jones, *The Cults of Dacia*, University of California, Publications in Classical Philology, IX, 8, 1929, p. 271—274.

[4] ibid., p. 298.

vreun amendament[5]. În capitolul rezervat religiei romane în Dacia din Istoria României, vol. I[6], abstracţiunile personificate nu şi-au găsit loc. Mai pe larg tratează problema M. Macrea: „Tabloul cultelor romane în Dacia se completează cu cîteva zeităţi, am zice secundare, care fie că fac parte din sfera divinităţilor străvechi create în legătură cu cultul zeului suprem Iupiter, fie că sînt creaţii mai noi, de divinităţi personificînd noţiuni abstracte, ca Virtus, Spes, Concordia, Victoria, Salus şi Fa(v)or . . ."[7]. În continuare autorul pomeneşte „divinităţile şi geniile protectoare ale pămîntului şi bogăţiilor lui, ale locului . . ."[8], de care leagă apoi dedicaţiile închinate Daciei şi divinităţii Terra Mater. Formularea este echivocă şi nu se înţelege prea bine dacă autorul le încadra sau nu şi pe acestea în categoria personificărilor, deşi continuă: „În legătură cu aceste dedicaţii către provincia, geniul şi pămîntul Daciei trebuie să amintim şi reprezentările figurate, un fel de personificări abstracte, ale provinciei care . . . apar pe monedele imperiale . . ."[9].

Într-un sens foarte larg, am spune „etimologic" al personificărilor, categoria lor e mult mai cuprinzătoare. Într-adevăr, religia a personificat nu numai idei abstracte şi stări sufleteşti, ci, chiar înaintea acestora, o mulţime de lucruri, elemente ale naturii etc.[10] (La Aristofan — sec. V î.e.n. — norii sînt deja personificaţi).

Pentru a putea stabili care sînt divinităţile pe care le încadrăm în categoria personificărilor, de un cert folos ne sînt mărturiile teoreticienilor antici.

Varro, clasificînd zeii în *dii certi, dii incerti* şi *dii selecti* separa divinităţile existente *ab initio* şi care nu se datorau vreunei consacrări omeneşti *(dii certi)* de zeii creaţi de om (Dioscurii, Liber, Hercules etc.). Aceştia din urmă sînt *dii incerti* şi acestei categorii i se rataşează personificarea virtuţilor[11]. Cicero împarte divinităţile în trei categorii: a) zeii primordiali, care au locuit totdeauna în cer; b) eroii ridicaţi la rang de zei, care au binemeritat locul pe care-l ocupă în cer; c) personificările unor concepte: Mens, Virtus, Pietas, Fides, considerate: *quae datur homini ascensus in caelum* (*De leg.*, II, 19). Acelaşi autor adaugă pe Honos, Ops, Salus, Concordia, Libertas şi Victoria (*De nat. deor.*, II, 61; Mens, Fides, Virtus şi Concordia reamintite şi la II, 79). În sfîrşit, Plinius mai menţionează alături de divinităţile de mai sus, Pudicitia, Spes şi Clementia (*Nat. hist.*, II, 14).

Dintre marii cunoscători ai religiei romane, G. Wissowa a urmat, în general, preceptele autorilor antici, încadrînd la „Personifikationen abstrakter Begriffe" divinităţile Concordia, Spes, Pietas, Aequitas, Abundantia, Ubertas, Justitia, Pudicitia, Quies, Pax, Securitas, Clementia,

---

[5] C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucarest, 1945, p. 151.
[6] p. 438—442 (D. Tudor).
[7] M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 365.
[8] ibid., loc. cit.
[9] ibid., p. 366.
[10] A. Baumeister, *op. cit.*, p. 1294—1295.
[11] L. Preller, *Les dieux de l'ancienne Rome*, Paris, 1865, p. 61—62.

Indulgentia, Providentia şi alte cîteva mai mărunte[12]. Salus, Fides, Libertas şi Victoria sînt considerate ca făcînd parte din cercul lui Iupiter[13], iar Honos şi Virtus intră în cercul lui Mars[14]. Fides şi Iuventas sînt apropiate de cultul lui Iupiter şi de către L. Preller, care le consideră atribute ale zeului suprem[15]. În schimb, celelalte personificări, împreună cu alte divinităţi, Preller le grupează laolaltă pe baza originii lor, considerată a fi mai degrabă abstracţiunea decît vechiul politeism al religiei naturale; totodată el remarcă pe bună dreptate că acestea devin cu timpul elementele unei religiozităţi în parte politice, în parte panteiste[16]. Aici găsim personificările abstracte întîlnite la Wissowa, pe care Preller le grupează în divinităţi salvatoare (printre altele — Salus), ale victoriei, războiului şi păcii (Victoria, Honos, Virtus, Pax etc.), ale libertăţii, fericirii şi prosperităţii (Libertas, Spes, Felicitas, Bonus Eventus, Annona) şi, în fine, virtuţile (Concordia, Pietas, Pudicitia, Mens, Aequitas, Clementia, Providentia)[17]. Preller înscrie în acelaşi capitol şi alte divinităţi, personificări ale destinului (Fortuna, de care se leagă apoi Parcele şi Nemesis[18]), Geniile[19] (în relaţie cu acestea aflîndu-se şi celelalte creaţii din lumea spiritelor — Lares, Penates şi Manes). Cum însă Geniile ocrotesc uneori popoare şi state, acestea din urmă devin ele însele personalităţi colective (provinciile)[20].

K. Latte accentuează participarea abstracţiunilor personificate (Concordia, Pax, Salus, Providentia, Victoria, Spes) la alcătuirea unei religii politice, a religiei loialităţii în timpul Imperiului[21].

În privinţa grupării acestor idei abstracte şi valori morale în categoria personificărilor, există un consens unanim.

Tot printre personificări poate fi considerată Fortuna, aşezată acolo atît de Deubner[22], cît şi de Hild[23] şi Bernhart[24]. Geniile, din momentul în care li se dedică epigrafe sau sînt înfăţişate plastic devin divinităţi personificate[25]; în Africa romană de pildă, *Genius Gentis Numidae* este considerat abstracţiune personificată, alături de Felicitas, Fortuna, Honos şi Virtus[26]. În strînsă relaţie cu asemenea genii ale popoarelor apar însă

---

[12] Wissowa, *Religion*, p. 271—280.
[13] ibid., p. 122—129.
[14] ibid., p. 135—137.
[15] L. Preller, *op. cit.*, p. 171, 177.
[16] Preller, *RMyth*[3], p. 178.
[17] ibid., p. 178—268.
[18] ibid., p. 179—195.
[19] ibid., p. 195—203.
[20] ibid., p. 199.
[21] Latte, RR, p. 300 sq; 321 sqq.
[22] *LexMyth*, III, 2, 2149—2154.
[23] DA, II, 2, p. 1264, 1275, 1276.
[24] M. Bernhart, *loc. cit.*
[25] DA, II, 2, p. 1488 (Hild).
[26] Marcel Bénabou, *La resistance africaine à la romanisation*, Paris, 1976, p. 317.

personificările provinciei[27] (Dacia, Terra Daciae[28]), cu cîteva dedicaţii şi imagini pe reversul monedelor[29]. Putem socoti că aparţin personificărilor religiei romane din Dacia, înţelese într-un sens mai larg, şi alte divinităţi — Nemesis, Terra Mater, ca şi ideea destinului implacabil (Fatum, Parcae, Tria Fata). Este adevărat că în acest din urmă caz, un interesant proces a dus la absolutizarea rolului unei singure Parca-Clotho, care devine în Dacia mai mult subiectul unei credinţe funerare, decît al unui cult în sine[30]. Dintre conceptele abstracte şi valorile morale personificate în religia romană, prezentăm în continuare Bonus Eventus, Concordia, Favor, Justitia, Providentia, Salus, Spes, Victoria şi Virtus[31].

BONUS EVENTUS

Bonus Eventus a avut un destin curios şi, în felul său, unic, printre celelalte personificări ale abstracţiunilor. În cazul său s-a pornit nu de la o idee, ci de la o foarte concretă divinitate minoră legată de agricultură, protectoare a cîmpurilor roditoare; de aici „Bunul Succes" a ajuns să fie invocat în toate împrejurările vieţii, să întruchipeze un concept abstract[32]. Din acest motiv, deşi autorii antici nu-l enumeră printre abstracţiuni, l-am introdus în această serie. De altfel Preller îl consideră abstracţiune[33], Wissowa îl aşează alături de Felicitas[34], iar Bernhart îl enumără de asemenea în rîndul personificărilor de pe reversul monedelor[35].

Singura inscripţie din Dacia care îi pomeneşte numele (CIL, III, 1128) din Apulum, îl pune în legătură cu Virtutes (vezi mai jos, sub *Virtus*); din păcate înţelesul epigrafei nu este prea clar. Posedăm în schimb patru pietre gravate (geme) care par să-l înfăţişeze: 1) Porolissum; jaspis roşu. Bonus Eventus din profil, spre dreapta. În mîna dreaptă ţine spice de grîu, iar în cea stîngă o *patera*[36]; 2) Porolissum; carneol roşu. Aceeaşi prezentare ca mai sus, cu excepţia faptului că *patera* e întinsă deasupra unui altar[37]; 3) Micia; carneol roşu. Bonus Eventus spre

[27] A. Baumeister, *op. cit.*, p. 1295 sqq.
[28] *LexMyth*, I, 1, 932 (Steuding).
[29] I. Winkler, *StCls*, VII, 1965, p. 225—234.
[30] D. Isac — M. Bărbulescu, *ActaMN*, XIII, 1976, p. 183.
[31] În părţile următoare ale studiului nostru vom trata personificarea spiritelor (Genii, Lares, Penates, Manes), a pămîntului (Terra Mater) şi a provinciei (Dacia, Terra Daciae), a bogăţiei, norocului şi destinului (Fortuna, Nemesis).
[32] DA, I, I, p. 737 (Robiou); *LexMyth*, I, 1, 795—797 (Wissowa); RE, III, 1, 715—716 (Aust).
[33] Preller, *RMyth*[3], p. 257—258.
[34] Wissowa, *Religion*, p. 215 sq.
[35] M. Bernhart, *op. cit.*, p. 85.
[36] L. Ţeposu-Marinescu, E. Lakó, *Catalogul colecţiei de geme romane. Muzeul de istorie şi artă Zalău*, 1973, p. 10, nr. 38, fig. II/38.
[37] ibid., p. 10, nr. 37, fig. II/37.

dreapta. În mîna stîngă ţine două spice de grîu[38]; 4) Romula; onix. Tînăr nud spre dreapta. În mîna dreaptă ţine un mănunchi de spice, în cealaltă — doi ciorchini de struguri[39].

Faptul că nici inscripţia, nici imaginile nu provin din mediul rural, subliniază poate detaşarea lui Bonus Eventus de divinităţile strict legate de agricultură şi trecerea sa în rîndul ideilor personificate. Modul de înfăţişare, sub chipul unui tînăr şi atributele (spicele de grîu şi *patera*) sînt obişnuite în reprezentările epocii; inedită este doar apariţia strugurilor. Deşi Dacia este cunoscută şi ca provincie viticolă, nu credem că această singură imagine ar putea dovedi un „aport dacic" la iconografia divinităţii Succesului.

CONCORDIA

Veche divinitate abstractă (cunoscută şi în epoca republicană), Concordia simbolizează unirea politică, armonia şi buna înţelegere între cetăţeni, personifică afecţiunea între membrii aceleiaşi familii, între părinţi şi între fraţi, fidelitatea soldaţilor faţă de împărat etc., aşadar îmbină aspecte de cult politic cu altele, de natură privată[40]. Cele două laturi ale cultului politic-cetăţenesc şi familial se regăsesc uneori în cadrul aceleiaşi manifestări ale Concordiei, de pildă uniunea fraternă între suverani; s-a vorbit de *Concordia Augustorum* chiar şi în cazul lui Caracalla şi Geta . . .

Trei inscripţii descoperite în Dacia se înscriu toate în aspectul oficial, politic, al acestui cult. Primele două provin din Ulpia Traiana Sarmizegetusa şi constituie inscripţii onorifice, cu text aproape identic, ridicate în anul 161 în cinstea guvernatorului celor trei Dacii, P. Furius Saturninus[41]. Este vorba de Concordia dintre Marcus Aurelius şi Lucius Verus, care, împreună cu acţiunea favorabilă a zeilor, a permis lui P. Furius Saturninus să se poarte astfel faţă de supuşii săi provinciali încît să merite laudele şi mulţumirile cetăţenilor Daciei: „Dis faventibus et Concordia imperatorum . . .". Pe o a treia epigrafă, un fragment de altar de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa se poate citi: C]onco[rdiae/Or]din[is. . .], cu întregirea probabilă „Concordiae Ordinis Augustalium", mai ales fiind găsită lîngă Palatul Augustalilor[42]. Această lectură şi interpretare întă-

[38] L. Ţeposu-David, *OmCD*, p. 259, nr. 29.

[39] D. Tudor, *Apulum*, VI, 1967, p. 213, nr. 16, fig. 2/15.

[40] DA, I, 2, p. 1434 (Pottier); *LexMyth*, I, 1, 914—922 (Peter); RE, IV, I, 831—835 (Aust); Preller, *RMyth*[3], p. 260—262; Wissowa, *Religion*, p. 272—273; Latte, RR, p. 237—238, 322.

[41] CIL, III, 1412=7902=ILS, 7155; I. Piso, *ActaMN*, IX, 1972, p. 463—464 = *Actes de la XII-e Conférence . . . Eirene, Cluj-Napoca*, 1972, Bucureşti — Amsterdam, 1975, p. 679—680; a doua inscripţie, descoperită în 1969: I. Piso, *ActaMN*, IX, 1972, p. 463—471 = *Actes . . .*, p. 679—685.

[42] C. Daicoviciu, *Dacia*, III—IV, 1932, p. 546, nr. 4; I. I. Russu, SCIVA, XXV, 4, 1974, p. 589—590, nr. 4, fig. 4 (lectura reprodusă de noi).

reşte latura politică a cultului Concordiei, *ordo Augustalium* alcătuind cadrul organizat de exprimare a loialismului faţă de împărat.

O singură imagine pare a înfăţişa atributele Concordiei (atribuire nesigură): două mîini împreunate, care alături de un capricorn, trei spice de grîu şi o capsulă de mac sînt săpate pe o gemă din pastă de sticlă de la Porolissum[43].

FAVOR

Personificarea favoarei, a protecţiei, apare extrem de rar în Imperiul roman[44]. O întîlnim o singură dată în Dacia, în inscripţia ridicată la sfîrşitul sec. II la Apulum de către P. Catius Sabinus[45]: Dis Penatibus Lari/bus militaribus Lari/Viali Neptuno Saluti/Fortunae Reduci/Esculapio Dianae/Apollini Herculi/Spei Faori P(ublius) Catius/Sabinus trib(unus) mil(itum)/Leg(ionis) XIII G(eminae) v(otum) l(ibens) s(olvit). (Fig. 1). Fiind vorba de un dedicant militar, Fa(v)or pare să constituie şi în acest caz, alături de altul (CIL, XIII, 8189), personificarea favorului obţinut de la un superior. Demn de menţionat este contextul în care apare Fa(v)or în inscripţie: alături de alte 11 divinităţi, dintre care Salus, Fortuna Redux şi Spes sînt, de asemenea, „personificări".

JUSTITIA

Ideea dreptului şi a echităţii a fost devreme personificată de romani (Fas). La sfîrşitul republicii apare Justitia, apropiată de Aequitas şi, oarecum, de Nemesis. Cultul său capătă amploare mai ales sub Augustus, cînd, împreună cu Pax, Concordia şi Salus, formează atributele noii ordini[46]. Totuşi Justitia s-a bucurat de relativ puţine epigrafe votive; apare în schimb adesea pe monede[47]. În Dacia o recunoaştem pe o gemă din Romula sau Sucidava, purtînd o lance şi o balanţă[48].

PROVIDENTIA

Considerată la început drept una din calităţile divine, o emanaţie a zeilor *(Providentia deorum)*, în timpul imperiului este una din formele divinizării împăratului. Providentia este acum atributul nelipsit al aces-

[43] L. Ţeposu-David, *ProblMuz*, Cluj, 1960, p. 229, fig. 2 = L. Ţeposu-Marinescu, E. Lakó, *op. cit.*, p. 13, nr. 61, fig. III/61.

[44] *LexMyth*, I, 2, 1469 (Steuding); RE, VI, 2, 2078 (Wissowa).

[45] I. H. Crişan, SCIV, V, 3—4, 1954, p. 603—605.

[46] Wissowa, *Religion*, p. 276; DA, III, 1, p. 776—779 (Hild); Latte, RR, p. 300; RE, X, 2, 1339 (Latte); *LexMyth*, II, 1, 762 (Stoll); Preller, *RMyth*[3], p. 266.

[47] M. Bernhart, *op. cit.*, p. 92.

[48] D. Tudor, *CrNA*, 106—107, 1937, p. 12, nr. 47, fig. VIII/16.

tuia; *Providentia deorum* se invoca *pro salute Imperatoris*. Majoritatea epigrafelor atestă însă direct Providentia Augusti sau Providentia Imperatoris[49]. Pe această linie se înscrie singura pomenire în Dacia, la Ulpia Traiana (CIL, III, 1439): „Numini et Providentiae Imperatorum Severi et Antonini . . .".

SALUS

La origine Salus este o divinitate italică (sabină) vindecătoare, care, foarte curînd apoi a întruchipat ideea abstractă a binelui Statului — *Salus Publica*. Wissowa o încadrează în rîndul divinităţilor din cercul lui Iupiter, alături de Dius Fidius, Fides, Iuventas, Libertas şi Victoria[50]. Deşi se consideră că după introducerea în 293 î.e.n. a cultului grecesc al lui Aesculapius şi al Hygiei la Roma, Hygia a fost înlocuită cu Salus, totuşi, remarcăm că niciodată Salus n-a ajuns la popularitatea Hygiei, nici atunci, nici mai tîrziu, sub Imperiu. Ocrotitoare a Romei, a Imperiului, a binelui universal, Salus devine uneori protectoare a binelui personal — al împăratului, în sensul sănătăţii şi prosperităţii. Fără a nega complet oarecari atribuţiuni vindecătoare, Salus este în Imperiu în primul rînd o divinitate a panteonului loialităţii politice[51].

Cele trei atestări ale sale în Dacia se înscriu în acest imperativ: sînt dedicaţii ale unor personaje oficiale, care se simt datoare să invoce pe una din ocrotitoarele Statului roman. P. Catius Sabinus, ofiţer superior, închină şi zeiţei Salus altarul său, amintit deja[52] (Fig. 1). A doua dedicaţie aparţine lui P. Aelius Hammonius, *procurator Augustorum* la mijlocul sec. III. Acesta dedică la Ulpia Traiana Sarmizegetusa unui număr de 13 divinităţi: „I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Iunoni [M]inervae / Diis [C]onsentibus / Saluti Fortunae / [R]educi Apollini / Dianae V[ict]rici / Nemesi Mercurio / Herculi Soli Invicto / Aesculapio Hygiae Diis / Deabusq(ue) immortalib(us) / P(ublius) Aelius Hammonius / V(ir) e(gregius) proc(urator) Aug(ustorum duorum)"[53] (Fig. 2). În fine, ultima epigrafă este dedicată la Napoca, numai zeiţei Salus, tot de către un înalt magistrat imperial, Marcus Aurelius Apollinaris, *procurator Augusti* în Dacia Porolissensis prin anii 217—218: Salu[ti] / M(arcus) Aur[e] / lius Apo[l] / lina[ris] / proc(urator) Aug(usti) cum s(uis)[54].

Nimeni n-a încercat, pe bună dreptate, să vadă în reprezentările

[49] Preller, *RMyth*[3], p. 36, 268; DA, IV, 1, p. 715—716 (Blanchet); Wissowa, *Religion*, p. 279; *LexMyth*, III, 2, 3187—3189 (Peter); Late, RR, p. 322.

[50] Wissowa, *Religion*, p. 122—123.

[51] Preller, *RMyth*[3], p. 235—237; DA, IV, 2, p. 1056—1059 (Hild); *LexMyth*, IV, 295—301 (Wissowa); RE, II, 1, 2057—2059 (Thulin); Latte, RR, p. 234, 300, 322.

[52] Vezi sub *Favor*, nota 45.

[53] C. Daicoviciu, AISC, I, 1928—1932, p. 84, nr. 2; I. Piso, *Dacia*, XX, 1976, p. 251, corectează lectura ultimului rînd „v(ir) e(gregius) . . .".

[54] M. Bărbulescu, *ActaMN*, X, 1973, p. 171—179.

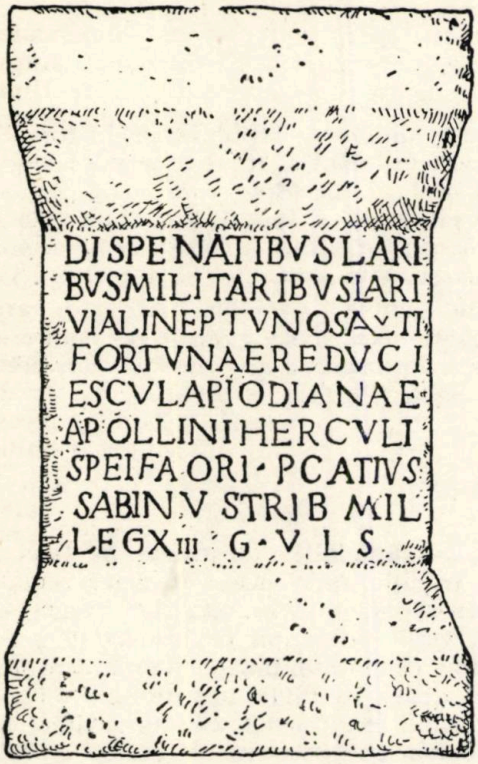

Fig. 1. Altar votiv din Apulum.

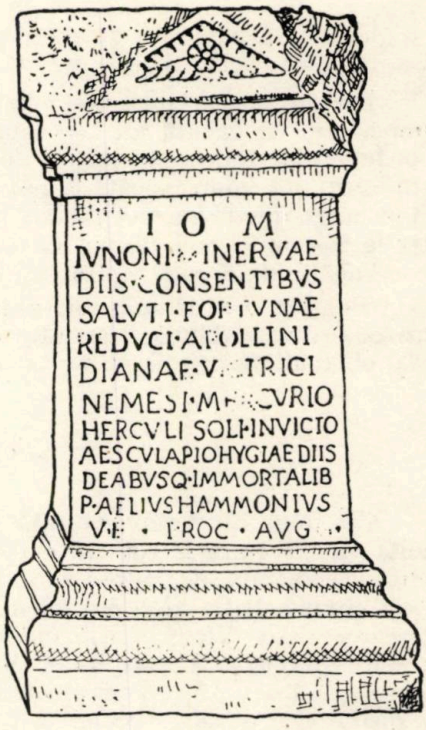

Fig. 2. Altar votiv din Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

plastice ale Hygiei, de obicei întovărăşită de Aesculapius, imagini ale zeiţei Salus. Nu ne putem aştepta de altfel ca o divinitate abstractă să se bucure de prea multe reprezentări. Deoarece însă în puţinele imagini Salus împrumută atributele Hygiei, o putem bănui în două reprezentări gliptice unde, date fiind dimensiunile şi greutatea gravării, atributele sînt abia schiţate şi permit, în felul acesta, o supoziţie. O femeie cu capul încununat, ţine în mîna dreaptă un şarpe care bea din cupa purtată în mîna stîngă (Romula, cornalină)[55] (Fig. 3). Cea de-a doua gemă, inedită şi astăzi pierdută, provine probabil din Potaissa şi înfăţişează o femeie cu un şarpe[56].

Fig. 3. Gemă cu imaginea zeiţei Salus (?).

[55] D. Tudor, *Apulum*, VI, 1967, p. 217, nr. 36, fig. 3/18 şi 4/4.

[56] J. Kemény, *Römische Alterthümer die zu Torda aufgefunden, und durch mich angekauft wurden*, mss. la Bibl. Acad. R.S.R. — Filiala Cluj-Napoca, în vol. Josephi Comitis Kemény, *Miscellanea*, tomus IX, f. 52.

SPES

Personificarea Speranţei se cunoaşte din epoca republicană; în timpul imperiului ea capătă un accentuat caracter politic, fiind asociată adesea cu Iuventas, Salus, Victoria, Virtus şi Fortuna (Spes este ca şi Salus, *Augusta*). Ea este invocată la naştere, căsătorie, la îmbrăcarea togei virile; cînd acest din urmă eveniment privea pe un viitor împărat, se aduceau jertfe Speranţei; cu timpul ea devine şi zeiţa norocului şi a fericirii în general, fiind adorată în aceleaşi circumstanţe cu Fortuna[57].

Singura menţionare într-o inscripţie dacică se găseşte pe epigrafa lui P. Catius Sabinus, pomenită deja[58]. Spes apare aici în două din cele mai obişnuite asociaţii, cu Fortuna şi Salus (Fig. 1).

VICTORIA

Cea mai bine reprezentată printre divinităţile abstracte în Dacia, zeiţa victoriei are la romani o veche tradiţie, care începe în epoca republicană. Vacuna, divinitate sabină, era considerată o „victorie" indigenă. Deşi tipul artistic al Victoriei a fost vădit influenţat de prototipul grecesc — Nike, Victoria romană devine divinitate independentă cam în aceeaşi perioadă în care zeiţa greacă apare ca divinitate de sine stătătoare; pînă atunci (epoca elenistică) Nike era considerată un atribut şi o însoţitoare a zeilor nikephori. Începînd cu epoca lui Augustus cultul Victoriei este unul din cele mai dragi romanilor. Caracterul militar-politic al acestui cult se remarcă cu pregnanţă: Dea Victoria — aproape exclusiv militară este protectoarea şi însoţitoarea împăratului. Fiecare suveran are victoria sa personală — Victoria Augusti, iar succesele sale militare sînt întruchipate şi ele — Victoria Carpica, Gothica, Parthica etc. Întreg Imperiul este împînzit cu dedicaţii — probe ale loialismului politic al militarilor şi funcţionarilor; imaginile sale se aşează în lararii publice şi domestice după cum apar şi în decoraţia multor edificii[59].

Nouă epigrafe sînt dedicate Victoriei în Dacia.

Extrem de caracteristic este altarul ridicat la Grădiştea Muncelului („Sub Cununi") de către guvernatorul provinciei, M. Statius Priscus, în anul 158: „Victoriae Augusti, pro salute Imperatoris Antonini..." (CIL, III, 1416), urmarea luptelor victorioase împotriva dacilor liberi.

[57] DA, IV, 2, p. 1430—1431 (Hild); *LexMyth*, IV, 1295—1297 (Wissowa); RE, III, A2, 1634—1636 (Latte); Wissowa, *Religion*, p. 273—274; Latte RR, p. 238, 322; Preller, *RMyth*[3], p. 253—254.

[58] Vezi supra, nota 45.

[59] Preller, *RMyth*[3], p. 244—247; DA, V, 1, p. 830—853 (Graillot); Wissowa, *Religion*, p. 127—129; *LexMyth*, VI, 294—302 (Latte); RE, VIII, A2, 2501—2542 (Weinstock); Latte, RR, p. 234—235, 300.

„Actul este foarte semnificativ, el arătînd nu numai că locul acela era încă venerat, existînd probabil acolo, din vremea războaielor de cucerire, un sanctuar roman, la care se aduceau poate anual jertfe, ci şi pentru că biruinţa de acum evoca oarecum pe cea de pe vremea împăratului Traian"[60].

Firească este şi dedicaţia lui L. Annius Italicus, legatul legiunii a XIII-a Gemina, la Apulum: „Victoriae Antonini..." (CIL, III, 1072). Alte două elemente militare închină altare Victoriei, tot în marele centru militar Apulum: un veteran din Leg. XIV Gemina (*Victoriae Augusti* — CIL, III, 1158) şi un *duplicarius* din Leg. XIII Gemina, care dedică *Marti et Victoriae* (CIL, III, 1098). Interesant este altarul ridicat la Micia (CIL, III, 1365) de către M. Cocceius Lucius *lapidarius,* care închină *Victoriae Augustae et Genio collegi eiius* (sic!). Nu este prea clar dacă colegiul amintit este al lapicizilor din localitate, cunoscut centru de sculptori-pietrari în Dacia, ori face parte din acele *Collegia Victoriae*[61]. Închinarea unui pietrar pare să se înscrie în rîndul dedicaţiilor Victoriei frecvente în asociaţiile compuse din veterani şi alte persoane care, prin ocupaţiile lor se apropie mai mult sau mai puţin de meseria armelor[62]: or, acest *lapidarius* putea să lucreze în mod special pentru nevoile armatei.

Nu mai puţin lipsită de interes este epigrafa din Ampelum (CIL, III, 1333 = 7842) dedicată *Victoriae Commodi ob honorem* ... Aici surprindem o altă latură a cultului zeiţei: proba de loialism politic *(Victoria Commodi)* se îmbină cu formula *ob honorem,* dovadă că altarul a fost ridicat ca urmare a unei promisiuni făcute în timpul candidaturii pentru vreo funcţie municipală[63].

În sfîrşit, alte trei epigrafe sînt dedicate *Marti Patr(i) Conservatori et Bonae Victoriae* (CIL, III, 1600), *Victoriae Augustae* (CIL, III, 1442, Ulpia Traiana Sarmizegetusa) şi *Victoriae Sanctae* (CIL, III, 7687, Potaissa).

Cinci din cele nouă epigrafe provin aşadar din centre militare (Apulum, Potaissa, Micia), iar dedicanţii se recrutează mai ales dintre militari de diferite grade şi funcţionari, ceea ce este firesc pentru semnificaţiile cultului Victoriei. La fel, epitetele zeiţei, asocierile (Mars), ca şi menţiunile *Victoria Antonini, Victoria Commodi,* accentuează caracterul politico-militar al acestui cult.

Victoria cunoaşte în Dacia un număr foarte mare de reprezentări figurate în comparaţie cu celelalte abstracţiuni personificate. Situaţia se explică atît prin faptul că în întreg Imperiul Victoria s-a bucurat de multe reprezentări, care au pornit de la celebre prototipuri greceşti ale Nikei[64], cît şi datorită frecventei înfăţişări în gliptică. Cele mai multe

[60] M. Macrea, *op. cit.,* p. 55.
[61] DA, V, 1, p. 841 (Graillot).
[62] ibid., loc. cit.
[63] ibid., loc. cit.
[64] ibid., p. 845—853.

reprezentări ale Victoriei în Dacia provin tocmai din atelierele de gravat pietre semipreţioase. Gemele nu pot fi considerate obiecte ale unui cult şi, dată fiind starea de decadenţă a glipticii romane în sec. II—III[65], nici măcar revelatoare pentru iconografia zeiţei: nu se crează tipuri noi, se repetă doar, cu multă stîngăcie, atitudini clasice, schematizate, şi atributele obişnuite. Este binecunoscut faptul că pietrele semipreţioase sînt obiecte de modă, frecvente cu deosebire în lumea militarilor. În aceste condiţii pietrele gravate care înfăţişează Victoria se adaugă tuturor mărturiilor acestui „cult" cu semnificaţii exclusiv politico-militare. Dintre cele 21 de geme cu imaginea Victoriei, numai şapte o reprezintă doar pe aceasta, în celelalte cazuri ea apărînd împreună cu alte divinităţi: 1) Romula; jaspis cărămiziu. Victoria înaripată, cu *palma* şi *corona* pe care o întinde spre un trofeu sub care e înfăţişat un captiv[66]; 2) Romula; jaspis roşu; Victoria cu coif atenian, coroană şi lance[67]; 3) Romula sau Sucidava. Victoria în picioare spre dreapta, întinzînd o coroană[68]; 4) Micia; pastă de sticlă; Victoria înaripată spre dreapta, ridicînd o coroană[69]; 5) Romula; jaspis roşu; Victoria în zbor spre stînga[70]; 6) Romula; jaspis roşu; Victoria în quadrigă, spre dreapta[71]; 7) Micia. Victoria înaripată în mers spre stînga[72].

În asociere cu alte divinităţi, Victoria apare de patru ori: 8) Micia; pastă de sticlă. Iupiter pe tron; în spate Minerva cu coif, lance şi scut, iar în faţa tatălui zeilor, Victoria ridicînd o cunună[73]; 9) Micia; carneol roşu. Fortuna cu cîrma şi cornul abundenţei; în faţa ei, Victoria înaripată cu o cunună[74]; 10) Micia; pastă de sticlă. Fortuna şi Victoria înaripată, care întinde o coroană[75]; 11) Romula; jaspis cenuşiu. Fortuna cu *cornucopia* şi cîrma; Victoria se apropie cu o cunună pentru a o aşeza pe capul Fortunei[76].

În sfîrşit, pe alte 10 geme, Victoria apare nu ca divinitate independentă, ci ca însoţitoare, atribut al unor divinităţi nikephore[77]: 12) Porolissum; carneol roşu. Iupiter *tronans;* în mîna stîngă ţine Victoria înaripată[78]; 13) Romula; jaspis roşu. Iupiter *tronans,* ţinînd în mîna dreaptă Victoria care-i oferă o cunună[79]; 14) Romula; jaspis roşu. Iupiter *tronans;* în mîna dreaptă ţine poate o mică Victorie[80]; 15) Romula; jaspis roşu.

[65] E. Babelon, *La gravure en pierres fines,* Paris, 1894, p. 142—183.
[66] D. Tudor, *op. cit.,* p. 213, nr. 15, fig. 2/14.
[67] D. Tudor, *ArhOlt,* XV, 86—88, 1936, p. 386—387, nr. 66.
[68] D. Tudor, *CrNA,* 106—107, 1937, p. 11, nr. 41, fig. VIII/10.
[69] L. Ţeposu-David, *OmCD,* p. 529, nr. *18,* fig. 1/12.
[70] D. Tudor, *ArhOlt,* XV, 86—88, 1936, p 387, nr. 67.
[71] D. Tudor, *CrNA,* 106—107, 1937, p. 9, nr. 31, fig. 1, b.
[72] M. Vîrtopeanu, *Sargetia,* XI—XII, 1974—1975, p. 111, fig. 3 a—b.
[73] L. Ţeposu-David, *op. cit.,* p. 528, nr. 4, fig. 1/4.
[74] ibid., p. 528, nr. 16, fig. 1/10.
[75] ibid., p. 529, nr. 17, fig. 1/11.
[76] D. Tudor, *Apulum,* VI, 1967, p. 213, nr. 14, fig. 2/13.
[77] DA, V, 1, p. 835 (Graillot).
[78] L. Ţeposu-Marinescu, E. Lako, *op. cit.,* p. 3, nr. 2, fig. I/2.
[79] D. Tudor, *CrNA,* 106—107, 1937, p. 5, nr. 10, fig. VII/5.
[80] ibid., p. 4, nr. 4, fig. VII/4.

Minerva înaripată; în mîna dreaptă întinsă ţine o Victorie cu lance şi coroană[81]; 16) Romula sau Sucidava. Minerva ţinînd în mîna dreaptă o Victorie[82]; 17) Porolissum; sardonix. Mars şezînd pe arme; în mîna dreaptă ţine o Victorie[83]; 18) Porolissum; onix. Mars Ultor ţinînd în mîna stîngă o Victorie înaripată care ridică o coroană[84]; 19) Romula; jaspis cărămiziu. Mars înarmat; în mîna dreaptă ţine o Victorie care-i oferă o cunună[85]; 20) Porolissum; jaspis verde. Roma (?; Minerva?) cu coif, şezînd pe arme; în mîna dreaptă ţine o Victorie[86]; 21) Romula. Minerva (Roma?; Virtus?) şade pe *cathedra*, cu coif şi lance; în mîna dreaptă ţine o Victoria care îi întinde o coroană[87].

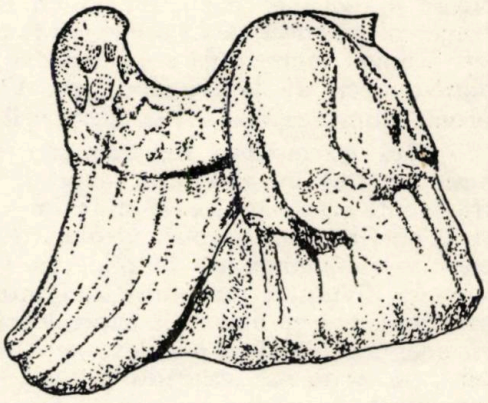

Fig. 4. Victoria. Statuetă din Potaissa.

Reprezentări ale Victoriei erau prezente în locurile speciale, consacrate cultului, în temple ori în lararii domestice. În rîndul acestor imagini se înscrie un fragment de statuetă din calcar, provenit din Potaissa (inedit; Muzeul Aiud, inv. 3373)[88]. Zeiţa este înfăţişată cu aripi şi îmbrăcată cu chiton (capul, braţele şi partea inferioară a corpului distruse) (Fig. 4). Tot de pe un altar domestic ori militar provine şi un mic bronz, descoperit la Cătunele (jud. Gorj). Cu aripile deschise pentru zbor şi înveşmîntată cu *stola* Victoria poartă în mîna stîngă o mare ramură de palmier[89].

Ni s-au transmis şi două *ex-voto*-uri cu imaginea zeiţei, depuse pe asemenea altare. Unul provine din aceeaşi localitate Cătunele, descoperit pe teritoriul castrului. Este o mînă votivă din bronz, închinată unei divinităţi războinice — probabil lui Iupiter Dolichenus; între degetul mare şi arătător se păstrează partea inferioară din imaginea unei Victorii pe un glob[90]. Celălalt *ex-voto* — o modestă teracotă păstrată fragmentar, provine tot dintr-un centru militar, Porolissum. S-a păstrat partea supe-

[81] ibid., p. 6—7, nr. 15, fig. VII/10.
[82] ibid., p. 13, nr. 53, fig. VIII/22.
[83] L. Ţeposu-Marinescu, E. Lako, *op. cit.*, p. 5, nr. 12, fig. I/12.
[84] ibid., p. 5, nr. 11, fig. I/11.
[85] D. Tudor, *Apulum*, VI, 1967, p. 211, nr. 10, fig. 2/9.
[86] L. Ţeposu-Marinescu, E. Lako, *op. cit.*, p. 8, nr. 29, fig. II/29.
[87] D. Tudor, *op. cit.*, p. 222, nr. 57, fig. 6/5.
[88] Mulţumim şi pe această cale conducerii Muzeului de istorie din Aiud pentru permisiunea de a studia şi publica monumentul Victoriei şi pentru informaţiile furnizate.
[89] Al. Bărcăcilă, *ArhOlt*, XIII, 71—73, 1934, p. 90, fig. 31.
[90] D. Tudor, AISC, II, 1933—1935, p. 185—186, nr. 7, fig. 5.

rioară a figurinei, capul împodobit cu diademă, bustul şi o aripă[91]. Un fragment de statuetă de bronz, de la Sucidava, o aripă deschisă, cu penajul frumos incizat, pare să provină mai curînd de la imaginea unei *aquila*, decît de la figurina unei Victorii[92]. Un fragment de aripă de bronz, frumos realizată, s-a descoperit la Ulpia Traiana[93].

Fără a constitui reprezentări figurative destinate direct cultului, amintim trei imagini ale Victoriei, o reprezentare în mozaic şi două fragmente arhitectonice. Menţionăm însă că asemenea reprezentări puteau sluji perfect unor scopuri ideologico-religioase, ca material figurativ-decorativ complementar, de pildă în ornamentica unui templu consacrat vreunei divinităţi războinice sau într-un „palat" public ori privat care înfăţişa apoteoza imperială sau celebrarea unei victorii militare. Mozaicul cu imaginea Victoriei s-a descoperit în 1832 la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, pe teritoriul „castrului". Zeiţa e înfăţişată în picioare, înaripată şi înveşmîntată cu chiton. În mîna dreaptă ţine o coroană, iar în cea stîngă o ramură de palmier (dreptunghi de mozaic policrom)[94]. Cele două ornamente arhitectonice, cu loc de descoperire necunoscut, nesigur chiar ca provenind din Dacia, înfăţişează, unul tipul Nike de la acroterele templului din Epidaur[95], iar celălalt mai degrabă o Minerva înaripată decît o Victorie propriu-zisă[96]. În sfîrşit, pe cunoscutul sarcofag „Ghica", de la Romula sau Sucidava[97], Victoria e înfăţişată la colţurile arcei, înaripată, cu coroană şi ramura de palmier. Este atestat astfel în Dacia un alt aspect al cultului Victoriei — zeiţa care personifică şi triumful asupra morţii[98].

Trecerea în revistă a imaginilor Victoriei din Dacia vine să confirme concluziile exprimate cu prilejul analizei inscripţiilor: caracterul militar-politic al acestui cult. Într-adevăr, exceptînd gemele, care provin toate din marile „centre" ale glipticii din provincia traiană (Porolissum, Micia, Romula), celelalte reprezentări au fost descoperite, aproape fără excepţie, în localităţi cu specific militar (Porolissum, Potaissa, Cătunele). Pe de altă parte, asocierile Victoriei în imaginile gliptice sînt toate orientate spre divinităţi militare (Iupiter, Minerva, Mars). Atributele zeiţei, înfăţişate adesea cu aripi, sînt cele obişnuite: ramura de palmier, coroana, coiful, lancea. Demnă de semnalat ni se pare apariţia Victoriei ca atribut al divinităţilor nikephore (Iupiter, Minerva, Mars) — în imaginile gravate în pietre semipreţioase — dovadă că acestea reproduceau proto-

[91] Al. Culcer, I. Winkler, *ActaMN*, VII, 1970, p. 538, nr. 3, fig. I/3.
[92] D. Tudor, *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 189, nr. 14, fig. 35/10.
[93] O. Floca, *Sargetia*, VII, 1970, p. 84, nota 8; A. Rusu, E. Nemeş, C. Pop, *Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 105, nr. 6, fig. 6.
[94] I. Berciu, *Apulum*, IV, 1961, p. 165—171, pl. V (cu bibliografia mai veche).
[95] G. Bordenache, *Sculture greche e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest*, 1969, p. 123, nr. 277, pl. CXIX.
[96] ibid., p. 122—123, nr. 276, pl. CXIX.
[97] D. Tudor, *OltRom*[2], p. 322—323, fig. 86.
[98] Fr. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des romains*, Paris, 1966, p. 101, 165.

tipuri artistice vechi, cu atît mai mult cu cît nu cunoaştem deocamdată în Dacia alte reprezentări (statui, basoreliefuri) în această manieră, ale divinităţilor menţionate[99].

VIRTUS

Divinitate abstractă venerată încă din epoca republicană, Virtus în asociere cu Honos face parte din cortegiul lui Mars. Semnificaţia sa este în primul rînd militară, dar totodată politică. În această asociere sau singură, Virtus s-a bucurat de numeroase temple, epigrafe şi imagini, pînă la sfîrşitul păgînismului[100].

Cele trei inscripţii care amintesc personificarea virtuţii, mai ales militare, a forţei şi a bărbăţiei, a vitejiei şi a curajului, provin din marele centru militar Apulum. Două dintre ele sînt închinate lui Virtus Romana, pusă în evidentă legătură cu persoana împăratului: *Virtuti Romanae pr(o) sa(lute) Imper(atoris)* ... (CIL, III, 1116); *Virtuti Romanae et Genio Imperatoris Gordiani* ... (CIL, III, 1159). Cea de a treia (CIL, III, 1061) nu constituie o închinare propriu-zisă lui Virtus, dar ilustrează aspectul militar şi politic al cultului, *Virtus legionis* fiind pusă alături de *salus Imperii: I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et consessui Deorum Dearumque, pro salute Imperii Romani et virtute legionis XIII G(eminae)* ... Inscripţia a fost ridicată la Apulum prin anul 158, urmare a unor lupte victorioase împotriva dacilor liberi[101].

Alte două inscripţii din Apulum pomenesc *Virtutes*. Relaţia dintre *Virtus* şi *Virtutes* nu este prea clară[102]; *Virtutes* nu pare să indice aici o sumă de calităţi morale, nu este deci o abstracţiune colectivă, ci mai curînd defineşte puterile supranaturale ale unor divinităţi orientale — Deus Aeternus *(Virtutib(us) Dei Aetern(i)* ...[103]) şi, poate, I O M Dolichenus (CIL, III, 1128).

În ce priveşte reprezentarea figurativă a Virtuţii, discernerea de imaginile Minervei sau ale zeiţei Roma este foarte dificilă[104].

[99] Aşa de exemplu, nici una din imaginile lui Iupiter „tronans" (Verospi) realizate în piatră, din Dacia, nu-l înfăţişează pe acesta cu Victoria în mînă; fie că zeiţa n-a fost redată din cauza unor dificultăţi tehnice, fie că nu s-a păstrat, majoritatea statuilor acestui tip care au ajuns pînă astăzi (D. Isac, *ActaMN*, XI, 1974, p. 70—78) au braţele distruse.

[100] Wissowa, *Religion*, p. 135—137; Latte, RR, p. 235—236; DA, V, 1, p. 926—927 (Hild); *LexMyth*, VI, 336—347 (Wissowa); Preller, *RMyth*[3], p. 248—250; Virtus pe monumente funerare: Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 448.

[101] M. Macrea, *op. cit.*, p. 55.

[102] *LexMyth*, VI, 342 (Wissowa).

[103] CIL, III, 988; D. Isac, *Apulum*, IX, 1971, p. 538.

[104] Vezi sub *Victoria*, gema nr. 21.

Fără a fi prea numeroase, atestările personificărilor printre cultele Daciei probează că şi în acest domeniu limitat de viaţă spirituală provincia se înscrie în curentele generale din Imperiu. Puterea de abstractizare, etapă superioară în evoluţia gîndirii religioase, a pătruns şi în Dacia. Desigur, nici una dintre abstracţiunile personificate aici tratate nu avea şanse să devină şi nici n-a devenit o divinitate „populară" în sensul pătrunderii masive în conştiinţa maselor largi. Acestor divinităţi le lipseau calităţile care atrăgeau credincioşii spre alte culte, îndeosebi cele orientale, dar şi greco-romane clasice: mistere încărcate de emoţii, ceremonii fastuoase, o mitologie îndrăgită etc. Asemenea reprezentări, tipuri de matroane grave, înveşmîntate cu grijă (Salus, Spes, Pudicitia etc.) nu puteau trezi „simpatie" omului de rînd; imaginile au un rol însemnat în crearea unor trăiri religioase. Întreaga austeritate a religiei romane părea a se fi concentrat în aceste abstracţiuni reci spre care sufletele simple nu găseau nici o posibilitate de comunicare. Fără îndoială însă că, cel puţin teoretic, locuitorilor Daciei romane le erau cunoscute multe alte abstracţiuni: monedele imperiale le vehiculau chipurile pe revers.

Este firesc ca inscripţiile (mult mai semnificative şi cu elemente mai complexe decît imaginile figurate[105]) să se grupeze, cu o singură excepţie, în oraşe sau în localităţi cu o accentuată dezvoltare preurbană; opt epigrafe la Apulum, şase la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, cîte una la Napoca, Potaissa, Micia şi Ampelum. Aici locuiau cei care din motive politico-sociale, prin funcţiunile oficiale pe care le îndeplineau sau spre care aspirau, ofiţeri şi magistraţi civili, erau datori să ridice altare divinităţilor protectoare ale statului roman, ale împăratului, ale armatei.

Cu toate acestea, într-o vreme în care spre anumite culte orientale mai ales se îndreaptă preferinţele maselor largi, existenţa dedicaţiilor către virtuţi şi idei abstracte personificate în formă romană, primeşte o importanţă particulară. Nu este vorba numai de „a ţine pasul" cu Roma şi celelalte provincii, ci avem dovada unor adevărate „cunoştinţe" în materie religioasă. Cele două epigrafe, de la Apulum, dedicaţie a lui P. Catius Sabinus, şi de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, a lui P. Aelius Hammonius, cuprind cîte un întreg cortegiu de zei şi zeiţe. S-a spus despre fiecare în parte din aceste două epigrafe că ar reprezenta mărturii ale sincretismului religios în Dacia[106]. Totuşi, este de observat că nici una din divinităţi nu poartă vreun epitet împrumutat, necaracteristic; nu găsim nici o urmă de amalgamare a atribuţiunilor lor; de aceea, cele două inscripţii ilustrează mai curînd pînă unde se ajungea în această

[105] Pe lîngă reprezentările figurate prezentate nu este exclus să existe în cuprinsul Daciei şi altele. Atributele foarte asemănătoare fac aproape imposibilă determinarea cutărei sau cutărei abstracţiuni. Aşa de pildă, trei geme, din Porolissum şi Romula (L. Ţeposu-Marinescu, E. Lakó, *op. cit.*, p. 10, nr. 39—40; D. Tudor, *Apulum*, VI, 1967, p. 214, nr. 17) prezintă femei înveşmîntate cu chiton lung, cu cîte un sceptru sau o lance în mînă; acestea sînt însă atribute comune mai multor abstracţiuni (Aeternitas, Clementia, Concordia, Salus, Virtus etc.).

[106] C. Daicoviciu, AISC, I, 1928—1932, p. 84; I. H. Crişan, SCIV, V, 3—4, 1954, p. 603—605; M. Macrea, *op. cit.*, p. 379—380.

epocă cu *asocierile* de divinităţi. Asocierea, ca fenomen religios poate fi considerat cel mult o etapă iniţială în cadrul tendinţelor sincretistice[107]. Alegerea divinităţilor pentru a fi onorate în asociere nu s-a făcut la întîmplare; chiar dacă unele dintre semnificaţiile acestor asocieri scapă cunoştinţelor noastre actuale, se observă o anumită grijă în a selecta divinităţile care puteau ajuta unui militar sau unui înalt funcţionar administrativ.

Abstracţiunile personificate surprinse în Dacia fac parte, alături de alte culte politico-cetăţeneşti, din sfera manifestărilor religiei loialităţii.

Loialismul politic prezentat în veşminte religioase, surprins în Dacia şi în alte dovezi ale sale[108], atestă o dată în plus conformarea provinciei ideilor religioase atît de plăcute Romei şi stăpînitorilor ei.

MIHAI BĂRBULESCU

LES PERSONNIFICATIONS DANS LA RELIGION ROMAINE DE DACIE

1. La personnification des notions abstraites et des valeurs morales

(Résumé)

Parmi les cultes religieux d'origine gréco-romaine introduits dans la province de Dacie, les personnifications se constituent comme un groupe évident, qui n'a pas été étudié jusqu'à présent. En suivant les indications des auteurs antiques (Varron, Cicéron, Pline) et d'après les grandes synthèses sur la religion romaine (Preller, Wissowa, Latte) on pourrait limiter le cercle des personnifications en Dacie d'après la manière suivante: la personnification des notions abstraites et des valeurs morales, des esprits (Genii, Lares, Penates, Manes), de la terre (Terra Mater) et de la province (Dacia, Terra Daciae), de la fortune, de la chance et du destin (Fortuna, Nemesis, Fatum). Dans cette première partie de l'étude on traîte le problème de la personnification des notions abstraites et des valeurs morales.

Bonus Eventus est surpris en Dacie dans une inscription et dans quatre gemmes. *Concordia* est nommée en trois épigraphes; elle est représentée peut-être sur une gemme. La divinité *Favor* qui est rencontrée très rarement dans les inscriptions, apparaît dans une épigraphe d'Apulum (fig. 1) à côté d'autres divinités, parmi lesquelles on trouve les abstractions Salus, Fortuna Redux et Spes. *Justitia* est figurée sur une gemme. Dans une seule épigraphe apparaît *Providentia*. Le culte de la déesse *Salus* est attesté par trois inscriptions (fig. 1 et 2). Son image est reconnue éventuelle-

[107] Cum pe bună dreptate remarca Alexandra Ştefan, *Problèmes de syncrétisme religieux en Dobroudja à l'époque romaine*, comunicare la al II-lea Congres Internaţional de Tracologie, Bucureşti, sept. 1976; vezi *Resumés des rapports et communications*, Bucureşti, 1976, p. 129—130.

[108] M. Bărbulescu, E. Nemeş, *Sargetia*, XI—XII, 1974—1975, p. 320—321.

ment sur certaines gemmes (fig. 3). *Spes* est mentionnée sur une seule épigraphe (fig. 1). Parmi les abstractions personnifiées en Dacie, c'est la déesse *Victoria* qui est la mieux représentée. On lui dédie neuf inscriptions; elle est figurée sur des gemmes et aussi sur des monuments sculpturaux (fig. 4). Enfin, *Virtus* est attestée par trois inscriptions.

L'aspect politique, civique et militaire de la plupart de ces cultes est évident. Les épigraphes votives qui les mentionnent sont rencontrées presque exclusivement dans le milieu urbain. Elles sont dédiées à l'ordinaire par d'importants magistrats et officiers, souvent *pro salute Imperatoris*.

Les abstractions personnifiées font partie (à côté d'autres manifestations que cette province les ait connues) des cultes de nuance politique. Leur présence prouve une fois de plus l'encadrement de la province dans les règles de la politique religieuse imposée par les empereurs.

DER MÜNZHORT VON TURDA
(Numismatische Beiträge zum Problem des Eindringens der Ungarn nach Transilvanien im 11. Jh.)

Der Hort, Gegenstand vorliegender Arbeit, wurde im Gebiet der Salzseen aus der Umgebung von Turda, nordwestlich der Stadt, gefunden[1]. Er besteht aus 48 Silbermünzen, die sich in einem Tongefäß befanden. Dieses wurde von den Findern zerbrochen. Die Münzen werden im Museum von Turda aufbewahrt. Die 48 Hortmünzen sind Silberdenare von Ladislaus I. (1077—1095) vom Typ U, 22 = CNH, 33. Hier ihre Beschreibung[2]. Av. LAD-ISL-AVS RE. Nach jedem dritten Buchstaben ein Halbmond. Nach dem letzten Buchstaben ein Malteserkreuz. Beide verkehrt gestellten S-Buchstaben bestehen aus zwei Halbmonden. Umschrift zwischen zwei Perlenkreisen. Drei Szepter mit Kreuz, das mittlere höher. Der Avers-Stempel wurde sehr genau und symmetrisch auf den Schrötling gesetzt.

Rv. Gleiche Umschrift wie beim Av., nur flüchtiger ausgeführt, zwischen zwei Kreisen. Ein Kreuz mit je einem Dreieck zwischen den Balken. Unterschiedlich zum Avers ist der Revers-Stempel unsymmetrisch auf den Schrötling gesetzt, so daß er häufig diesen nur teilweise bedeckt.

Wie auch die übrigen Münzprägungen des Königs Ladislaus I., seien sie nun früher oder später als die hier behandelte Serie[3], sind die Hort-

---

[1] Eine Notiz über eine erste Erwerbung von 24 Hortmünzen wurde von Gh. Anghel—A. Hopârtean, *Apulum*, VIII, 1971, S. 51—54 veröffentlicht.

[2] Im vorliegenden Artikel werden folgende Abkürzungen verwendet:

ACIN = Actes du 8-ème Congrès International de Numismatique, New York — Washington, sept. 1973, Paris — Bâle, 1976.
CNH = L. Réthy, *Corpus Nummorum Hungariae*, Bd. I, Budapest, 1899.
U = E. Unger, *Magyar Éremhatározó* (Bestimmungsbuch ungarischer Münzen), II. Aufl., Budapest, 1977.
Frata = E. Chirilă—V. Feneşan, *Der Münzhort von Frata, 11. Jh.* in Studii şi Comunicări Sibiu, 18, 1974, S. 43—49.
Hort I = G. Jeszenszky, *Szent László korabeli magyar éremlelet és a tanulságai*, in NK, XXXVIII—XXXIX, 1939—1940, S. 29 ff.
Hort II = G. Jeszenszky, *Szent László korabeli éremlelet Székesfehérvár vidékéről*, in NK XLI, 1942, S. 25 ff.
Relations = Relations between the autochtonous population and the migratory populations, Bucureşti, 1975.
NK = Numizmatikai Közlöny, Budapest.
SCN = Studii şi Cercetări de Numismatică, Bucureşti.

[3] Die Prägungen, U, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24 entsprechen den Prägungen CNH, 25, bzw. 26, 28, 36, 27, 31, 32, 33, 34, 37. Die Prägung U, 17 umfaßt die Prägungen CNH, 28—30. Es sei darauf hingewiesen daß die moderne ungarische Forschung eine neue relative Chronologie der Prägungen von Ladislaus I., also nicht mehr die in CNH gegebene, eingeführt hat. Um unnötige Wiederholungen in vorliegender Arbeit zu vermeiden, bezieht man sich hinsichtlich der von Ladislaus I. ausgegebenen Denartypen nur auf die Arbeit von Unger.

münzen so genannte Halbbrakteaten, die zu den Prägungen der eigentlichen Brakteaten überleiten. Sie stammen aus der königlichen Münzstätte von Székesfehérvár (Alba Regia) oder Esztergom (Gran), deren Prägungen von den bayrischen beeinflußt sind[4].

Mit einer einzigen Ausnahme, Nr. 48, die Fehler in der Aversumschrift und eine linkische Ausführung besonders beim Avers zeigt[5], haben die Münzen einen durchaus einheitlichen Aspekt und sind aus Silber von guter Qualität. Sie unterscheiden sich nur durch die Kontrollzeichen auf dem Avers. Bekanntlich sind auf dem Avers bei dem Wort LADISLAVS die Buchstaben —VS von den restlichen Lettern durch ein Kontrollzeichen[6], bestehend aus Punkt, Strich, Dreieck, Malteserkreuz oder Kombinationen dieser Elemente, getrennt. Bei den Hortmünzen von Turda gibt es 14 Varianten solcher Kontrollzeichen.

Hier ihre Liste[7]:

1. Ein Punkt.
2. Zwei Punkte in der Vertikalen, einer über dem anderen.
3. Drei Punkte in Winkelform.
4. Senkrechter Strich.
5. Schräger Strich.
6. Zwei Striche in der Vertikalen, einer unter dem anderen.
7. Senkrechter Strich, darüber ein Punkt.
8. Dreieck mit der Spitze nach unten.
9. Zwei Dreiecke in der Vertikalen, die Spitzen gegeneinander.
10. Dreieck mit der Spitze nach oben, darunter ein Punkt.
11. Dreieck mit der Spitze nach unten, darunter ein Punkt.
12. Dreieck mit der Spitze nach unten, darüber ein Punkt.

---

[4] Über Halbbrakteaten, ihre Entwicklung, Prägetechnik und das Problem der Lokalisierung der königlichen ungarischen Münzstätte jener Zeit, siehe Frata S. 44 mit der in den Anm. 2—5 angegebenen Literatur. Dazu kann noch I. Gedai, *Bavarian influence on the early coinage of the states in Central Europe*, in ACIN, S. 415—421, hinzugefügt werden.

[5] Im Hort von Frata gibt es eine Münze mit fehlerhafter Umschrift, aber mit Kontrollzeichen (Taf. VI, Nr. 24) und eine andere, die wir zum Zeitpunkt der Veröffentlichung für eine Fälschung hielten. Wegen der verhältnismäßig kurzen Prägezeit der Denare vom Typ U, 22 (siehe weiter unten) erscheint uns dies nun weniger wahrscheinlich. Eher handelt es sich um technische Fehler bei der Prägung, da die technische Ausstattung der Münzstätte manchmal wohl mangelhaft war. Siehe in diesem Sienne R. Kiersnowski, *Les imitations et les falsifications monétaires à l'époque du Moyen Âge*, in ACIN, S. 425.

[6] Hinsichtlich der Kontrollzeichen auf den U-22-Prägungen, siehe Frata, S. 44 mit Anm. 7 und S. 45—46 mit Anm. 9.

[7] Siehe Taf. I. Die Ziffer rechts oben ist die laufende Nummer der Variante aus dem Hort von Turda. Die Ziffer links unten bedeutet die laufende Nummer der entsprechenden Variante aus dem Hort von Frata, in dem 24 Kontrollzeichen-Varianten vorkommen. Die Varianten Nr. 5—6 und 12 aus dem Hort von Turda haben, weil neu, natürlich keine Entsprechung im Hort von Frata.

13. Malteserkreuz.
14. Malteserkreuz, darunter ein Punkt.

Die Kontrollzeichen Nr. 5, 6, 12 sind bisher unbekannt. Sie erscheinen weder im Hort von Frata, der ebenfalls *ausschließlich* Münzen vom Typ U, 22 umfaßt, noch in den bis nun in Ungarn systematisch veröffentlichten Horten, die neben anderen Prägungen auch Denare vom Typ U, 22 enthalten; es sind dies: der Hort von Somogykiliti[8], ausschließlich mit Prägungen von Ladislaus I., weiters Hort I, ohne genaue Fundortangabe[9] mit Prägungen, die sich von Peter (1038—1041; 1044—1046) bis Ladislaus I. aneinanderreihen (und der auch sieben Denare von Bischof Eberhard oder Eppo von Naumburg-Zeitz (1046—1078) enthält) und Hort II mit Prägungen von Salomon (1063—1074) bis Koloman (1095—1116), vergraben um 1096—1097, also in den ersten Regierungsjahren des letzteren[10]. Dazu kommt noch der Hort von Tadten[11] mit Prägungen, die von Ladislaus I. (die Serien U, 21—22) bis in die ersten Regierungsjahre Stefans II. (1116—1131) reichen.

Der Hort von Gölle[12], der mit Prägungen U, 22 endet und der von Somogyvár[13] sind, soviel wir wissen, noch nicht veröffentlicht. Der letztere, bestehend aus 185 Münzen, ausschließlich vom Typ U, 22, *der einzige derartige Hort aus Ungarn,* könnte außerst wertvolle Informationen hinsichtlich dieser Prägung liefern. Unveröffentlicht sind unseres Wissens auch die, in der Tabelle von Hort I, S. 36, erwähnten drei Horte, die neben anderen Prägungen *auch* solche vom Typ U, 22 umfassen; sie könnten wohl nützliche Ergänzungen zu den Kontrollzeichen dieser Prägung liefern. Glücklicherweise wird in der genannten Tabelle die Zugehörigkeit der Münzen aus diesen Horten zu den Typen aus dem CNH angegeben.

Die Verteilung der Hortmünzen von Turda auf die 14 Varianten der obengenannten Kontrollzeichen ist folgende:

1. 4 Stück (Nr. 1—4).
2. 8 Stück (Nr. 5—12).

---

[8] A. Börzsönyi, *Szent László-féle éremlelet Kiliti határában,* in NK, II, 1903, S. 90—99; G. Rhé, *Adatok a Kilitin lelt Szent László-féle éremlelethez,* in NK, IV, 1905, S. 71—73; siehe auch die Tabelle der Horte mit Münzen von Ladislaus I. aus Hort I, S. 36, wo aber der Fehler NK 1902 statt 1903 für den Hort von Somogykiliti unterlief. Dieser umfaßt Prägungen U, 15—23.

[9] Siehe die Liste der Abkürzungen.

[10] Siehe die Liste der Abkürzungen.

[11] A. Barb — F. Dworschak, *Der Fund von Tadten, Burgenland,* in *Numismatische Zeitschrift,* NF, 29, 1936, S. 69—72. Die Ortschaft erscheint in der Tabelle von Hort I, S. 36 unter dem Namen Mosonytétény. Der Hort schließt mit Prägungen vom Typ U, 35 und 37 (= CNH, 39 und 54), was auf ein früheres Vergrabungsjahr hinwiese, als 1130, wie die Verfasser des Artikels vorschlagen, vermutlich 1120.

[12] Ein einfacher Hinweis in NK, XXIII—XXIV, 1924—1925, S. 44; Hort I, S. 36.

[13] Die Tabelle von Hort I, S. 36.

3. 3 Stück (Nr. 13—15).
4. 11 Stück (Nr. 16—26).
5. 2 Stück (Nr. 27—28).
6. 1 Stück (Nr. 29).
7. 3 Stück (Nr. 30—32).
8. 2 Stück (Nr. 33—34).
9. 1 Stück (Nr. 35).
10. 1 Stück (Nr. 36).
11. 4 Stück (Nr. 37—40).
12. 1 Stück (Nr. 41).
13. 2 Stück (Nr. 42—43).
14. 4 Stück (Nr. 44—47).

Ohne Kontrollzeichen: 1 Stück (Nr. 48).

Die von den systematisch veröffentlichten Horten gebotenen Daten[14] zeigen, daß auf den U, 22-Prägungen insgesamt 37 Kontrollzeichen erscheinen[15]. Davon kommen 13 (oder möglicherweise 14; siehe Anm. 15) nur auf den Münzen der Horte von Frata und Turda vor[16]. Die Kontrollzeichen entsprechen der gleichen Anzahl von Münzserien im Rahmen der U, 22-Prägung. Dazu kommt noch eine Serie ohne Kontrollzeichen, die in dem Hort von Somogykiliti, dem Hort II, dem von Tadten und dem von Frata belegt ist[17]. Demnach kennt man bis jetzt 38 Münzserien innerhalb der Prägung vom Typ U, 22, was ihr einen Platz unter den reichhaltigsten Prägungen von Ladislaus I. einräumt. Sie wird nur von der Prägung U, 20 übertroffen, die 63 Kontrollzeichen aufweist[18]. Die Horte I und II belegen für die Prägungen U, 15, 16, 17, 19 und 21 je 12, bzw. 10, 14, 14 und 23 Kontrollzeichen[19]. Die aus der großen Zahl der Kontrollzeichen sich ergebende Reichhaltigkeit der U, 22-Prägung wird auch durch die Münzzahl aus Hort II bestätigt, wo von 280 Münzen aus der Zeit Ladislaus I. die U, 22-Prägung 123 Stück, die U, 21-Prägung hingegen 113 Stück umfaßt. Richtig ist, daß im Hort I die Prägung U, 22 nur

[14] Somogykiliti, Hort I, Hort II, Tadten und dazu die jüngst gefundenen Horte von Frata und Turda.

[15] Siehe Taf. II. Eine Liste mit Beschreibung dieser Zeichen zu geben, hielten wir nicht für nötig; im übrigen wird sie durch Taf. II überflüssig. Das Zeichen auf Münze Nr. 43 (Taf. V, Nr. 43) halten wir ebenfalls für ein, allerdings höher angebrachtes Malteserkreuz und nicht für ein T-förmiges Zeichen.

[16] Frata, S. 44, Anm. 7, lies: die Varianten Nr. 3, 6, 7, 10, 12, 15, 17, 18, 19, 24, sind unveröffentlicht.

[17] Eine ebensolche Serie ohne Kontrollzeichen gibt es auch unter den Prägungen, U, 21 des Hortes von Somogykiliti, des Hortes II und desjenigen von Tadten.

[18] Hort I, S. 30 (falls die Berechnung stimmt). Jedenfalls ist die Serie U, 20 in Hort I massiv vertreten (368 Stück).

[19] Siehe die Horte von Somogykiliti, Tadten, Hort I und Hort II.

durch 24 Münzen vertreten ist, angesichts von 276 und 368 Stück der Prägungen U, 19, bzw. U, 20. Der Hort I schließt aber mit der Prägung U, 22, so daß die kleine Anzahl von Münzen dieses Typs nichts anderes bedeutet, als daß der Hort zu einer Zeit vergraben wurde, da die U, 22-Prägung kaum begonnen hatte, so daß der Eigentümer des Schatzes noch keine größere Anzahl dieser Münzen horten konnte. Die Kontrollzeichen[20] auf den U, 22-Prägungen dieses Hortes sind daher unbedingt *die ersten*, demnach auch *die ältesten Kontrollzeichen*, die auf Denaren vom Typ U, 22 erscheinen: Taf. II, Nr. 1, 2, 4, 5, 10, 12, 24, 26, 30. Kann man also eine relative Chronologie dieser Kontrollzeichen im Rahmen der betreffenden Münzprägung aufstellen? Im folgenden wird der Versuch gemacht, dafür die Daten zu verwerten, die sich aus der Übersichtstabelle auf Taf. III—IV ergeben. Die Tabelle legt die jeweilige Münzzahl vor, die auf jedes Kontrollzeichen aus Hort I, den Horten von Turda, Frata, Somogykiliti, Hort II und dem von Tadten entfällt. In der ersten Spalte ist die laufende Nummer der Kontrollzeichen von Tabelle II angegeben. Die Anordnung der Horte auf den Taf. III—IV ist nicht willkürlich, sondern folgt dem Vergrabungsdatum der Horte, beginnend mit dem frühesten, dem Hort I (siehe weiter oben) und fortlaufend bis zu dem spätesten, dem Hort von Tadten[21]. Bei Feststellung des Vergrabungsjahres der Horte wurden selbstverständlich die Münzen, mit denen die Horte schließen, in Betracht gezogen, doch haben wir auch einige Resultate, die sich eben aus der Tabelle von Taf. III—IV ergeben, vorweggenommen. Die Tatsache, daß die 120 Hortmünzen von Frata und die 48 von Turda ausschließlich Silberdenare vom Typ U, 22 (die zusammen nicht weniger als 27 von den bis jetzt bekannten 37 Kontrollzeichen umfassen), alle sehr gut erhalten sind, beweist, daß die Prägezeit der ganzen Münzgruppe dieses Typs *sehr kurz war*. Eine auf längere Zeit verteilte Ausgabe der U, 22-Prägung hätte als Folge deutliche Unterschiede in der Abnützung von Münzen mit verschiedenen Kontrollzeichen haben müssen. Die Hortung sowie die Vergrabung der beiden Münzschätze, von Frata und von Turda, findet zu einem Zeitpunkt statt,

[20] In Hort I, S. 31 werden 10 Varianten der Kontrollzeichen dieses Hortes vorgelegt. Die Varianten 8 und 9 auf dieser Seite erscheinen gleichartig, nämlich in Form eines Striches. Im Hort von Frata haben wir beobachtet, daß der senkrechte Strich (als Kontrollzeichen) länger oder kürzer sein kann; im letzteren Fall setzt er etwas tiefer an. Unserer Meinung nach stellen beide Formen ein und dasselbe Kontrollzeichen dar. Bei Hort I sah sie der Verfasser vermutlich als zwei verschiedene Kontrollzeichen an.

[21] Für Hort I gaben wir einfach nur die Zugehörigkeit von Münzen zum betreffenden Kontrollzeichen an, ohne jedoch ihre Zahl zu nennen. Der Verfasser des Artikels (siehe die Liste der Abkürzungen) erwähnt nämlich bloß, daß im Hort 24 Stück U, 22-Prägungen mit insgesamt 10 Kontrollzeichen vorhanden sind, ohne aber nähere Angaben zu machen. Siehe auch Anm. 20. Für den Hort von Tadten, S. 71, werden die aus zwei, bzw. drei Punkten bestehenden Kontrollzeichen nicht näher beschrieben. Daher könnte es jedes der Zeichen zwischen Nr. 2—7 von Taf. II sein. Wir haben sie unter die Kontrollzeichen Nr. 2, bzw. 6 von Taf. II eingereiht, weil diese in den meisten Horten am häufigsten vorkommen.

da die Ausgabe des Types U, 22 in vollem Gange war. Das Vorkommen der Kontrollzeichen Nr. 7, 13 und 22 nur in den beiden genannten Horten stellt eine ausgezeichnete chronologische Verbindung zwischen ihnen her, wenn auch die Kontrollzeichen Nr. 6 und 37 für den Hort von Frata ebenfalls Berührungspunkte mit den beiden späteren Horten, dem von Somogykiliti und dem Hort II ergeben. Das ließe sich aber auch den größeren Ausmaßen des Hortes von Frata, 120 Münzen, gegen die 48 Hortmünzen von Turda, zuschreiben. In einer ziemlich kurzen Zeitspanne wurde auch der Schatz von Somogykiliti gehortet (siehe Anm. 13). Dieser schließt mit einer Münze vom Typ U, 23, der die vorletzte Münzausgabe des Königs Ladislaus I. darstellt. Der Hort umfaßt eine Serie neuer Kontrollzeichen, Nr. 17—19 und 34—35. Es ist aber nicht sicher, daß die Ausgabe der Denare U, 23, also eines neuen Typs, auch unbedingt die sofortige Einstellung der U, 22-Prägung zur Folge hatte. Die beiden Typen mochten kurze Zeit nebeneinander geprägt worden sein, was das Vorkommen neuer Typen, Nr. 9, 15, 36 auf U, 22-Prägungen im Hort II erklären würde, der um 1096—1097 vergraben wurde. Der Hort von Tadten, der viel später, etwa um 1120 vergraben wurde, erbringt keinen neuen Kontrollzeichen-Typ auf den Prägungen U, 22.

Es ist uns, glauben wir, gelungen, in großen Zügen eine chronologische Abfolge der Kontrollzeichen auf den Denaren U, 22 zu umreißen. Ihr Wert ist aber nicht absolut, wie es durch das Kontrollzeichen Nr. 5, das nur in den Horten I und II erscheint, bewiesen wird. Ohne das Exemplar aus Hort I hätte man Nr. 5 für ein spätes Kontrollzeichen ansehen können. Es scheint uns äußerst wenig wahrscheinlich, daß alle 37, auf den Denaren U, 22 identifizierten Kontrollzeichen vom Beginn der Ausgabe benutzt worden seien. In diesem Falle hätte die Verteilung der Kontrollzeichen in den Horten, mit denen wir uns befassen, viel gleichmäßiger sein müssen und könnte die Tabelle auf Taf. III—IV nicht so viele Lücken aufweisen. Daß die Kontrollzeichen Nr. 1, 2, 6, 10, 12 in fünf von den sechs hier erörterten Horten vorkommen, scheint darauf hinzudeuten, daß ein einmal gewähltes Kontrollzeichen bis zum Ende der Ausgabe U, 22 fortlaufend gebraucht wurde. Die verhältnismäßig große Münzmenge mit den genannten Kontrollzeichen in allen oder fast allen sechs Horten spricht zugunsten dieser Behauptung. Auch scheint es, daß sich Kontrollzeichen bei verschiedenen Prägungen (z.B. bei den Ausgaben U, 21 und U, 22) wiederholen; vielleich bezeichnen sie den gleichen Münzmeister oder die gleiche Abteilung in einer Münzstätte. Die Untersuchung dieser Frage in Bezug auf die Münzprägungen Ladislaus I. im allgemeinen überschreitet aber bei weitem den Rahmen vorliegender Arbeit. Bei Zusammenstellung der Tafel II mit den Kontrollzeichen gruppierten wir sie nach logischen Gesichtspunkten: den Punkt mit seinen Kombinationen, das Dreieck mit seinen Kombinationen usw. Es ist aber ungewiß, ob die Münzmeister, die sich dieser Zeichen bedienten, ebenso vorgingen. Sie mochten vom Anbeginn eine Gruppe ganz verschiedener Kontrollzeichen verwendet haben, wie es sich aus denen des

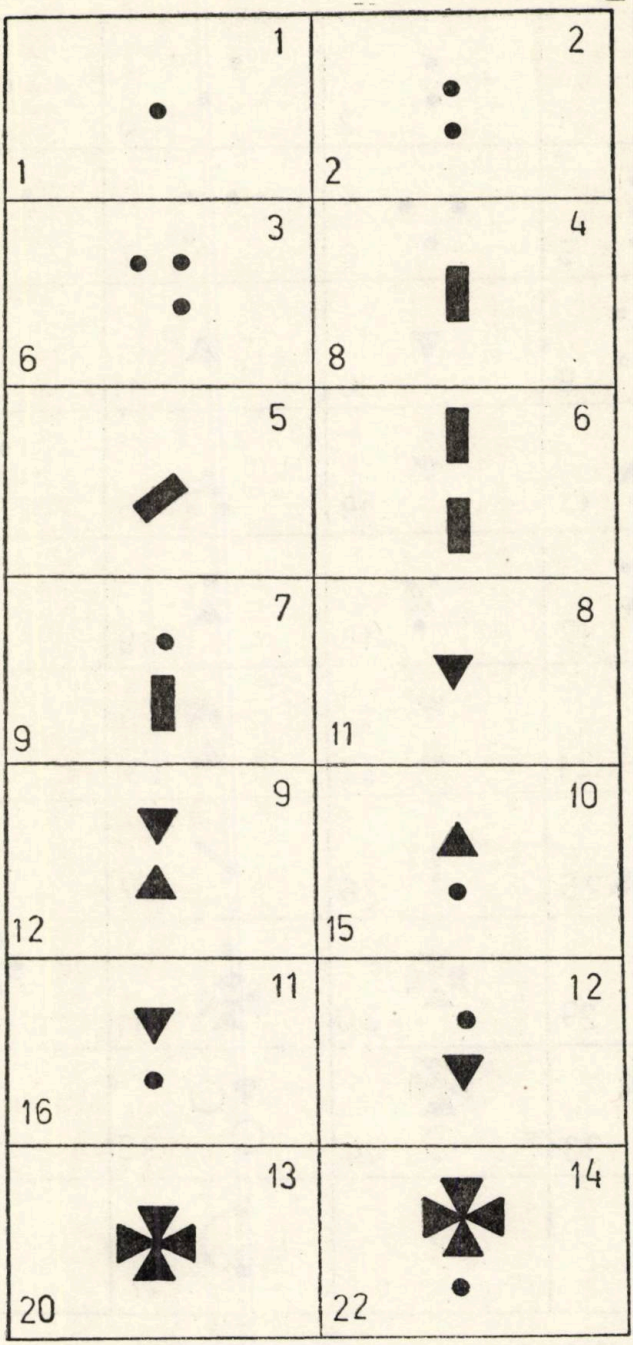

Taf. I. Die Kontrollzeichen auf den Münzen des Hortes von Turda.

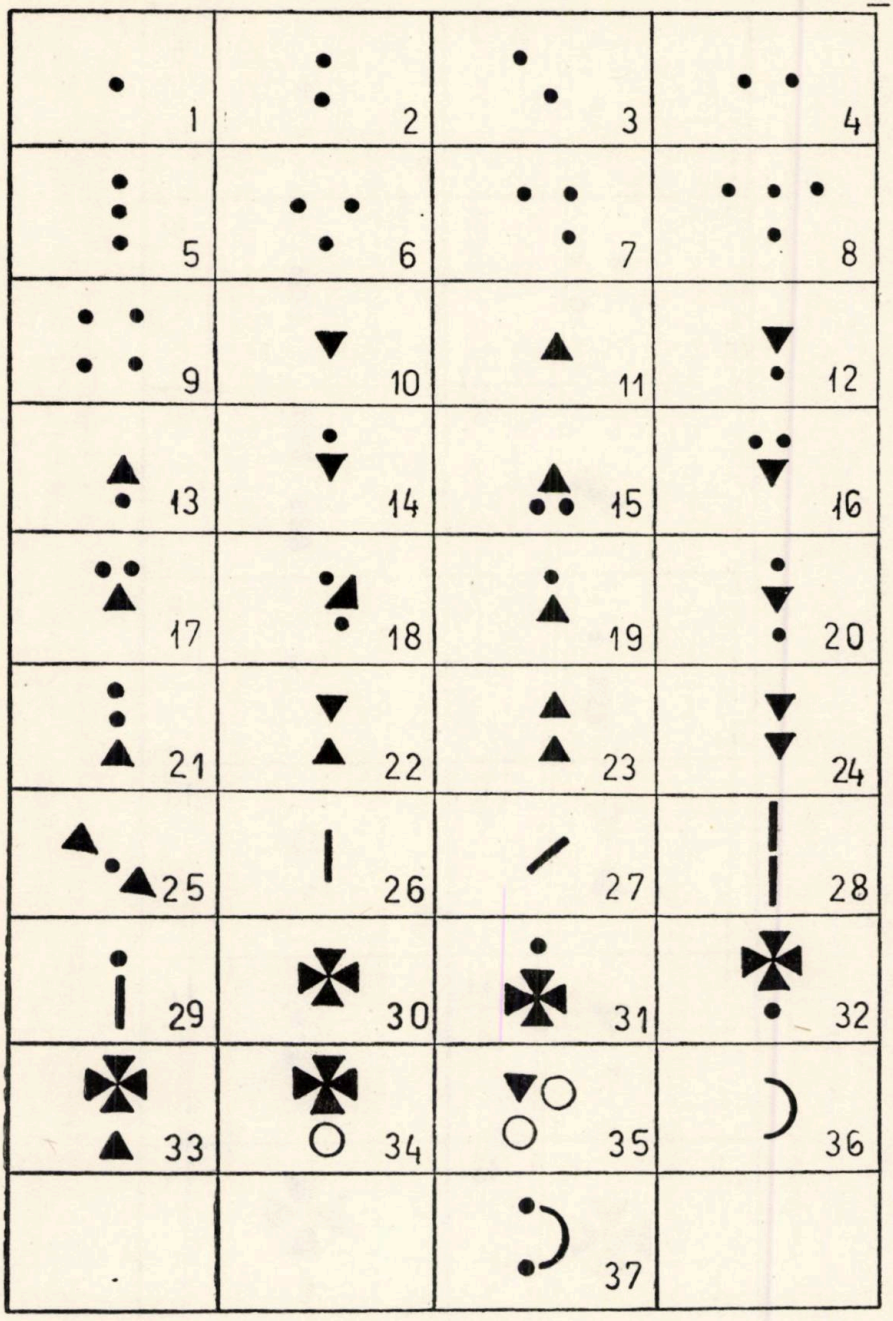

Taf. II. Die Kontrollzeichen auf den Münzen der U, 22-Prägung.

III

Semn de control	Tez. I.	Turda	Frata	Somogykiliti	Tez. II	Tadten
1	X	4	13	2	14	2
2	X	8	10	5	17	4
3			1			
4	X		1			
5	X				1	
6			5	2	8	1
7		3	1			
8			1			
9					1	
10	X	2	7	5	16	4
11			3			
12	X	4	6	1	9	
13		1	1			
14		1				
15					1	
16			1			
17				1		
18				2		
19				1		

Taf. III. Verteilung der Kontrollzeichen auf die im Artikel erörterten Horte. (Semn de control = Kontrollzeichen; Tez. = Hort)

IV

Semn de control	Tez I	Turda	Frata	Somogykiliti	Tez II	Tadten
20			2			
21			1			
22		1	1			
23			2		1	
24	X		1			
25			1			
26	X	11	31	6	24	4
27		2				
28		1				
29		3	1	1	1	
30	X	2	7	4	13	
31			1		1	
32		4	7	2	3	1
33					1	
34				2		
35				1		
36					2	
37			4	1	1	
Fără semn de control		1	10	3	6	2

Taf. IV. Verteilung der Kontrollzeichen auf die im Artikel erörterten Horte. (Semn de control = Kontrollzeichen; Tez. = Hort ; Fără semn de control = Ohne Kontrollzeichen)

Taf. V. Die Münzen Nr. 27, 29, 41, 43, und 48 aus dem Hort von Turda; zweifach vergrössert.

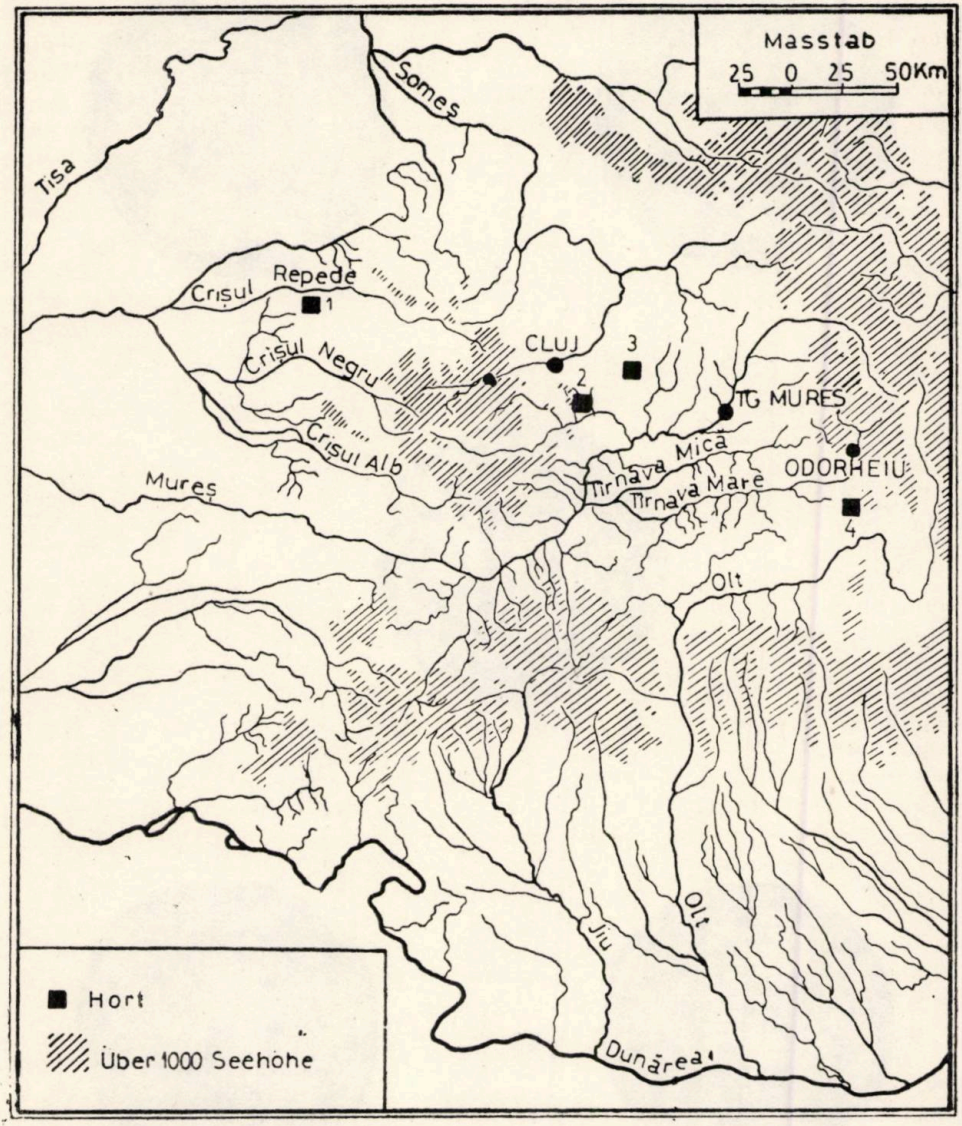

1. Sîntandrei, 2. Turda, 3. Frata, 4. Sînpaul.

Hortes I ersehen läßt. Es bleibt nun noch die Bestimmung des Platzes, den die Münzen ohne Kontrollzeichen im Rahmen der Prägung vom Typ U, 22 einnehmen. Zwar fehlen sie in Hort I, doch sind sie in allen übrigen Horten vorhanden. Sehr wahrscheinlich bezeichnen sie den Beginn der Ausgabe U, 22, denn in ihrem Fall ist die Kontrolle durch den Münztyp als solchen gesichert, der sich vom vorangegangenen Typ U, 21 deutlich unterscheidet. Für die zahlenmäßige Verteilung der Münzen nach Kontrollzeichen verfügen wir über keinerlei Angaben, die uns genau darüber informieren, ob immer eine gleiche oder eine verschiedene Anzahl von Münzen mit je einem Kontrollzeichen geprägt wurde. Stimmt die Annahme, die verschiedenen Kontrollzeichen seien nach und nach eingeführt, aber dann fortlaufend verwendet worden, so ist es klar, daß die Anzahl der Münzen für jedes Kontrollzeichen verschieden ist, da in diesem Fall die älteren Kontrollzeichen auf einer größeren Münzzahl vorkommen. Dies scheint sich aus der Tabelle von Taf. III—IV zu ergeben.

Die intensive Verwendung der Kontrollzeichen auf den Prägungen Ladislaus I. verrät die peinlich genaue Überwachung des für die Münzprägung verwendeten Edelmetalls sowie der ganzen Münzprägung als solcher. Dieses strenge Kontrollsystem hatte zur Zeit Ladislaus I. bereits eine alte Tradition und war, wie es scheint, aus dem Orient eingeführt worden[22].

Wie bereits gesagt, bestehen die Horte von Turda und Frata ausschließlich aus U, 22-Prägungen. In Ungarn selbst, wiewohl es das Ausgangsland dieser Prägungen ist, kennt man bis jetzt nur einen einzigen Hort mit derartiger Zusammensetzung, den von Somogyvár. Es handelt sich aber nicht um einen Zufall: die reichhaltigen Ausgaben vom Typ U, 20—U, 22 scheinen mit den Kosten der ungarischen Offensive in Transsilvanien zur Zeit Ladislaus I. zusammenzuhängen und das Vorkommen zweier Horte mit U, 22-Prägungen gegenüber einem einzigen in Ungarn bestätigt diese Tatsache und verleiht den zwei transsilvanischen Horten besonderen dokumentarischen Wert bei Feststellung der Etappen des Eindringens der Ungarn nach Transsilvanien in der zweiten Hälfte, genauer während der letzten Jahrzehnte des 11. Jhs.

In diesem Zusammenhang ist die exakte Datierung der beiden Horte, von Frata und Turda, aufgrund ihrer chronologischen Position im Rahmen der U, 22-Prägung besonders wichtig; diese Position hinwiederum wird durch die eingehende Untersuchung der Kontrollzeichen festgestellt. Diese liefern Datierungselemente sowohl für die Hortung wie auch für die Vergrabung der Münzschätze.

Neben einer relativen Chronologie der Prägungen des Königs Ladislaus I. (siehe Anm. 3), hat die ungarische numismatische Schule auch eine absolute Chronologie für diese Prägungen vorgeschlagen[23], wo die Denare vom Typ U, 20, aus denen der Hort von Sîntandrei zur Gänze

[22] Siehe Frata, S. 46, mit Anm. 9.
[23] G. Radóczi, in *Az Érem*, 1968, Serie 24, Nr. 45—46, S. 4.

besteht[24], in das Jahr 1081, die U, 22-Prägung hingegen 1095 angesetzt wurden. Unserer Meinung nach stößt aber die Datierung der U, 22-Prägung in 1095, also in das Todesjahr Ladislaus I., auf gewisse Schwierigkeiten: der König stirbt noch vor Ende des Jahres 1095, so daß eine so reichhaltige Münzausgabe wie U, 22 mit noch zwei Ausgaben, nämlich U, 23—24 gleichzeitig sein müßte. Sind auch diese beiden letzten Prägungen zahlenmäßig sehr gering[25], ein Beweis für ihre kurze Prägedauer, scheint es uns doch einleuchtender, für die Denare vom Typ U, 22 eine längere Prägezeit anzunehmen, die das Jahr 1094 und vielleicht den Beginn von 1095 umfaßt. In diesem Falle wurden die in sehr kurzer Zeit gehorteten Münzschätze von Frata und Turda *spätestens* zu Beginn des Jahres 1095 vergraben. Für die Feststellung der Etappen des Eindringens der Ungarn in Transsilvanien ist der Umstand, daß wir über ein so genau datierbares Material verfügen, von größter Wichtigkeit. In der Tat nahmen die Ungarn frühestens nach der Schlacht von Chiraleş[26], also nach 1068, spätestens aber zu Beginn von König Ladislaus I. Herrschaft ihren Vorstoß gegen Osten wieder auf. Die östliche Begrenzung dieses Vordringens zu Ende des 11. Jhs. konnte bisher[27] fast nur aufgrund des Studiums von Ortsnamen angenommen werden: es sind dies Ortsnamen, die einen Bezug auf die rumänisch „prisăci" (lat. indagines; ungarisch gyepü; deutsch Hach) genannten Befestigungen und auf die Siedlungen der als Grenzwächter verwendeten Petschenegen und Szekler[28] in den Zonen dieser Befestigungen[29] haben. Aufgrund dieser Ortsnamen ergibt sich also, daß am Ende des 11. Jhs. die Ungarn in ihrem Vorstoß durch die Täler des Mureş und der beiden Tîrnave-Flüsse im Osten über das Gebiet der heutigen Stadt Tîrgu Mureş nicht hinausgingen und im Süden nicht über das Tal der Tîrnava Mare[30]. Tatsächlich fehlt östlich von Moldoveneşti[31] bei Turda archäologischer Fundstoff vom Ende des 11. Jhs. Im Gebiet von Tîrgu Mureş kommt hingegen Münzmaterial von Stefan II. (1114—1131) und Bela II. (1131—1134) vor[32]. Der Hort von Frata stellt demnach bislang den einzigen sicher datierten archäologischen Fundstoff vom Ende des 11. Jhs. dar, der den Vorstoß der Ungarn in das östliche Transsilvanien verzeichnet. Er lag natürlich innerhalb der be-

[24] I. Sabău, SCN, II, 1958, S. 294.

[25] Der von Unger, I, S. 70 angegebene Seltenheitsgrad der Prägungen U, 23—24 ist ein sicherer Hinweis in diesem Sinne.

[26] Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, S. 96.

[27] K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei, sec. IV—XIII*, Bucureşti, 1958, S. 112.

[28] Die Arbeit von H. Göckenjan, *Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*, Wiesbaden, 1972, war uns nicht zugänglich.

[29] Aufschlußreich in dieser Hinsicht ist der Fund des Hortes von Tadten in dem Grab eines Reiters, der gewiß zu der Garnison einer derartigen Befestigung gehörte.

[30] K. Horedt, *Contribuţii*..., S. 119.

[31] Aus dem Friedhof von Moldoveneşti stammen zwei Münzen von Ladislaus I., denen aber ältere vorangehen. I. Sabău, SCN, II, 1958, S. 290.

[32] K. Horedt, *Contribuţii*..., S. 119.

setzten Zone, doch in gerader Linie höchstens 20 km entfernt von der östlichen, aufgrund der Orstnamen und — teilweise — mithilfe des späteren Münzmaterials mittelbar festgestellten Begrenzung des ungarischen Vordringens[33]. Auf diese Weise werden also die Schlußfolgerungen der einen Forschungsmethode durch die Ergebnisse der Münzforschung ergänzt, gestützt und bestätigt, was wieder einmal die Möglichkeiten dieser Fachwissenschaft für die Erforschung der Geschichte hervorhebt. Zugleich wird damit bewiesen, daß die von der Numismatik gebotenen Daten bei mangelnder anderer Dokumentation vollkommen gültig sind.

Der Vorstoß der Ungarn nach Osten scheint um 1200 an den Ostrand Transsilvaniens, die Karpaten, zu gelangen[34].

In dieser Ideenverbindung ist die genaue Datierung der Vergrabung des Hortes von Sînpaul, der einen chronologischen Anhaltspunkt eben in dem hier erörterten Problem bieten könnte, sehr schwierig: eine ältere Mitteilung[35] besagt, dort seien „in großer Menge Münzen von Koloman, Ladislaus und Bela" gefunden worden. Die meisten Forscher sind nun der Meinung, es handle sich um Münzen von Koloman, Ladislaus I. und Bela I., die sich zwischen 1060—1116 aufreihen. Warum aber, fragen wir uns, hätte wohl B. Orbán, von dem die Mitteilung stammt, die Könige in umgekehrter Reihenfolge, also vom spätesten zum frühesten, genannt. Bezieht sich die Mitteilung nicht vielmehr auf Münzen von Koloman, Ladislaus II. und Bela III., die sich von 1095—1196 staffeln? Der seit langem feststehende Brauch verlangt, daß Münzen eines Hortes angefangen von den ältesten zu den jüngsten aufgezählt werden. Unter diesen Umständen halten wir es für richtig, die zeitliche Ansetzung des Hortes von Sînpaul als unsicher anzusehen.

Wie bereits erwähnt, wurde der Hort von Turda im Gebiete der Salzseen nahe der Stadt entdeckt. Dieser Fund steht ganz augenscheinlich in Verbindung mit den Salzbergwerken dieser Gegend. Bekanntlich hat die pannonische Tiefebene keine Salzvorkommen, daher war für die Ungarn Salz wertvoller als Gold[36]. Übrigens waren im Laufe der Ge-

---

[33] Wenn wir über die östliche Grenze des Vorstoßes der Ungarn in Transsilvanien zu Ende des 11. Jhs. sprechen, darf man sich diese nicht als geschlossene gerade N-S-Linie vorstellen. Das Vorrücken geschah vielmehr in den Tälern des Someş, Mureş und der Tîrnave-Flüsse. Weitere Funde und Geländeforschungen könnten wichtige genauere Hinweise über den Verlauf dieser Ostgrenze erbringen. Die Erdbefestigungen nördlich von Tg. Mureş, in den Tälern des Niraj- und Luţu-Baches könnten ungefähr an das Ende des 11. Jhs. angesetzt werden (dem Kollegen St. Ferenczi unseren Dank für diese Mitteilung).

[34] K. Horedt, *a.a.O.*, S. 128; Şt. Pascu, *a.a.O.*, S. 112 mit Anm. 33.

[35] B. Orbán, *A Székelyföld leirása történelmi természetrajzi és népismereti szempontból*, Bd. I, Budapest, 1868, S. 166, mit Anm. 2; I. Sabău, SCN, II, 1958, S. 294.

[36] E. Wagner, *Quellen zur Geschichte der siebenbürgischen Sachsen*, Köln-Wien, 1976, S. 5.

schichte vom Altertum[37] bis ins Mittelalter[38] die Salzbergwerke immer Zentren intensiver wirtschaftlicher Tätigkeit, in deren Nähe man im Mittelalter manchmal Münzstätten einrichtete[39]. Es ist kein Zufall, wenn das älteste, Transsilvanien betreffende Dokument[40] von 1075 sich auf die Salzvorkommen von Turda bezieht. Eines der Hauptinteressen der ungarischen Könige galt bestimmt der Salzgewinnung in Transsilvanien.

Einige Worte schließlich über die Gründe der Vergrabung des Hortes von Turda Er wurde im gleichen Zeitraum und aus denselben Gründen vergraben wie der Hort von Frata: vermutlich wegen eines der so zahlreichen Einfälle der in der Moldau lebenden Kumanen[41], von wo sie Raubzüge nach Transsilvanien und Ungarn unternahmen. Es wäre äußerst verlockend, die Vergrabung der beiden Horte, von Turda und von Frata, mit dem großen, im Chronicon Pictum[42] erwähnten Kumaneneinfall von 1091 in Verbindung zu bringen, was auch die U, 22-Prägungen automatisch in dieses Jahr datieren würde. Es gibt aber dafür keine sichere Grundlage, ebensowenig wie die Möglichkeit, eine zweifelsfreie Verbindung zwischen der Vergrabung der beiden Horte aus Transsilvanien und derjenigen des Hortes von Somogyvár, südlich vom Plattensee in Ungarn, herzustellen.

Damit schließen unsere Erwägungen über den Hort von Turda, der es uns ermöglichte, die U, 22-Prägungen bis in einzelne zu studieren, weiters zwei Horte mit diesen Prägungen in den historischen Kontext des ungarischen Vorstoßes nach Transsilvanien im 11. Jh. zu stellen und zum andernmal die Gültigkeit der numismatischen Forschung im Vergleich mit der anderer Zweige der Geschichtswissenschaft unter Beweis zu stellen.

EUGEN CHIRILĂ — ANA HOPÎRTEAN

---

[37] B. Mitrea, *Ephemeris Dacoromana*, X, 1945, S. 153; E. Chirilă — G. Mihăescu, *Der Münzhort von Căprioru*, Tîrgovişte, 1969, S. 43; I. Glodariu, *Relaţiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Cluj, 1974, S. 107.

[38] M. Roblin, *Salines et fontaines salées*, in 93-e Congrès National des sociétés savantes (Tours, 1968), Section d'archéologie; R. P. François de Dainville, *Cartes du sel*, in *Le rôle du sel dans l'histoire*, Paris, 1968; J. Schneider, *La ville de Metz aux XIII-e et XIV-e siècles*, Nancy, 1950. Die Arbeit von M. R. Bloch, *The social influence of the salt*, in *Scientific American*, 209, July, 1963, war uns nicht zugänglich.

[39] I. Heidrich, *Die merowingische Münzprägung im Gebiet von oberer Maas, Mosel und Seille*, in *Rheinische Vierteljahrbücher*, 38, 1974, S. 89; A. M. Stahl, *Merovingian CA coinage*, in American Numismatic Society Museum Notes, 21, 1976, S. 145.

[40] Documente privind istoria României, veacul XI—XIII. C. Transilvania, Bd. I (1075—1250), Bucureşti, 1951, S. 355 (lateinischer Text), S. 1 (rumänische Übersetzung); Şt. Pascu, *a.a.O.*, S. 96.

[41] V. Spinei, *Relations of the local population of Moldavia with the nomad turanian tribes in the 10th—13th centuries*, in *Relations*, S. 268.

[42] Chronicon Pictum, LXII, Bucureşti, 1937 (hrsg. G. Popa-Lisseanu).

DESPRE PRIVILEGIILE CARANSEBEŞULUI ŞI CĂVĂRANULUI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

Evenimentele agitate de la mijlocul secolului al XVI-lea, dar mai ales căderea Timişoarei şi a unei părţi a Banatului sub dominaţie otomană (1552), au făcut să sporească şi mai mult rolul politico-militar al teritoriului neocupat, bănatul Lugojului şi Caransebeşului, rămas sub autoritatea principatului ardelean autonom. Cele două centre urbane mai însemnate, Caransebeşul şi Lugojul, avanposturi la graniţa cu Imperiul otoman, s-au bucurat în acest timp de interesul constant al principilor transilvăneni. O atenţie deosebită i-a fost acordată Caransebeşului, „tîrgului românilor" *(Valachorum oppido)*[1], oraş şi cetate în acelaşi timp, socotit de Giovan Andrea Gromo ca locul de „frunte şi capitala acestui ţinut"[2]. Acelaşi călător italian ne-a descris Caransebeşul anului 1564 ca „un oraş bine populat, cu ziduri din piatră fărîmicioasă şi cu şanţuri fără apă. Înăuntrul oraşului se află o cetate cu ziduri groase, dar fără flancuri şi fără şanţuri; toate casele sînt de lemn, dar foarte arătoase şi bine înzestrate"[3], descriere confirmată peste mai mult de trei decenii de relatarea cronicarului Ştefan Szamosközi[4]. Centru cu atît mai important, cu cît aici îşi aveau sediul banul şi autorităţile judiciare ale comitatului Severinului, nume sub care mai apărea în documentele epocii banatul Lugojului şi Caransebeşului; centru al unui oficiu de tricesimă şi a unui loc de depozit, verigă însemnată în comerţul celor trei ţări române, dar şi în cel sud-est european[5]. Oraş şi cetate prin excelenţă româneşti, locuite şi cîrmuite de nobili români[6], considerate de italianul Antonio Possevino drept „reşedinţă a nobililor"[7]. Oraş şi cetate în care locuitorii „sînt toţi români, vorbind româneşte" şi unde — ne-o mărtu-

---

[1] Szamosközi I., *Történeti maradványai (1566—1603)*, ed. Szilágyi S., vol. II (1598—1599), Budapesta, 1876 (în col. Monumenta Hungariae Historica, Scriptores, XXVIII), p. 135.

[2] *Călători străini despre ţările române*, vol. II, Bucureşti, 1970, p. 317.

[3] *Ibidem*, p. 329.

[4] Szamosközi I., *op. cit.*, vol. III (1603), Budapesta, 1877 (Mon. Hung. Hist. Scriptores, XXIX), p. 9—10: „Est Caran-Sebesum ciuitas exigua quinque fere stadiorum ambitu in orbem quadamtenus uergente [...] Murum habet antiqui operis, nec firmum aduersus ualentem hostem, nec speciosum ad aspectum ac neque ad propulsandam impressionem propugnaculis munitum".

[5] Asupra acestui aspect, cf. S. Goldenberg, *Caransebeşul în comerţul sud-est european din secolul al XVI-lea*, în „Banatica", vol. I, Reşiţa, 1971, p. 163—176.

[6] Juzii şi juraţii Caransebeşului au fost în a doua jumătate a secolului al XVI-lea — dar şi mai înainte, cît şi mai apoi — români, cf. lista lor la Pesty Fr., *A szörényi Bánság és Szörény vármegye története*, vol. II, Budapesta, 1878, p. 257—261 (în continuare *Szörény*).

[7] *Călători străini despre ţările române*, vol. I, p. 557.

riseşte iezuitul Valentin Ladó — „am fost silit să ţin predică pe româneşte, limba lor, [...] căci puţini ştiu ungureşte“[8]. Rosturile militare, dar poate în aceeaşi măsură şi cele comerciale, aşezarea într-un ţinut de graniţă în permanenţă tulburat de vîltoarea evenimentelor, au favorizat ascensiunea Caransebeşului, dăruit cu privilegii şi imunităţi din partea puterii centrale[9].

Se cuvine, înainte de toate, să revenim asupra problemei denumirii de Caransebeş (*Karan-Sebeş, Karansebeş* etc.), Sebeş *(Sebes)* şi Caran *(Karan, Karani, Karanÿ)*, disputată încă în istoriografie. Cu o altă ocazie[10] ne-am exprimat opinia existenţei în sec. XV—XVII a două tîrguri, Caran şi Sebeş, la confluenţa rîului Timiş cu pîrîul Sebeş, ambele dispunînd de o conducere şi de funcţionari proprii, Sebeşul apărînd adeseori — încă din secolul al XIV-lea — şi sub numele de Caransebeş, denumire care se pare că a înglobat în anumite cazuri ambele aşezări urbane învecinate. O analiză comparativă a documentelor publicate pînă în prezent cît şi cercetarea altora, inedite, ne îndeamnă să ne asociem celor constatate de I. Miloia[11], potrivit căruia *Caran*, pomenit documentar fie ca *oppidum*, fie ca *civitas*, centrul districtului românesc Caran, trebuie localizat la *Căvăran*, iar *Sebeşul*, sediul districtului cu acelaşi nume, la *Caransebeş*, existenţa a două centre urbane, ambele reşedinţe de district, la o distanţă de cel mult 1 km unul de altul părînd puţin probabilă şi contrazisă dealtfel documentar. Dorim să relevăm totuşi existenţa unor relaţii strînse, poate de natura unei confederaţii, între Caransebeşul şi Căvăranul medieval[12], raporturi ce vor trebui încă lămurite. În orice caz, pe cînd Caransebeşul a cunoscut o evoluţie ascendentă pînă la căderea lui sub dominaţie otomană (1658), Căvăranul a înregistrat un declin lent, care l-a redus pe la mijlocul secolului al XVII-lea la situaţia de simplă posesiune *(possessio)*.

---

[8] *Ibidem*, vol. III, Bucureşti, 1971, p. 121. Potrivit relatărilor lui Szamosközi I., *op. cit.*, vol. III, p. 10, Caransebeşul „indigenas Valachos habet, sed honestate et cultu et industria quaerendi habendique nitidiores splendidiusque paganis aliis habitantes“. Cf. şi I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközi şi însemnările lui privitoare la români (1566—1603)*, Cluj, 1928.

[9] Cf. C. Feneşan, *Despre privilegiile Caransebeşului pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, în „Banatica“, vol. II, Reşiţa, 1973, p. 157—163.

[10] *Ibidem*, p. 157, nota 1; cf. şi *Szörény*, vol. II, p. 109.

[11] I. Miloia, *Căvăranul în Evul mediu (O rectificare istorică)*, în „Analele Banatului“, anul IV, nr. 1, fasc. 8, ian.-mart. 1931, p. 33—55, în special p. 43—44 şi p. 53—55.

[12] Într-un document dat în 1452 de cei doi bani ai Severinului în cauza unui conflict de proprietate între nobili de Măcicaş şi cei de Mîtnic se aminteşte apelul *„pro maiore iusticia ad districtum et liberas ciuitates, videlicet Sebes et Karan* [subl.ns.], vt ipsi inter nos antiquam metam inuenire valeant“, cf. Pesty Fr., *Krassó vármegye története*, vol. III, Budapesta, 1882, doc. 299, p. 393 (în continuare *Krassó*). La 23 ianuarie 1500 privilegiul dat de regele Vladislav al II-lea se adresează la „vniuersos nobiles et inhabitatores *oppidorum nostrorum Sebes et Karan* [subl.ns.]“, cf. *Szörény*, vol. III, Budapesta, 1878, doc. 120, p. 129 şi urm. Pentru existenţa unor legături de natură confederativă pledează şi activitatea unor dregători de la Căvăran în sfatul oraşului Caransebeş, cf. I. Miloia, *op. cit.*, p. 53.

Documentele din secolul al XVI-lea, dar şi cele mai timpurii, atestă caracterul de proprietate regală, apoi princiară a Caransebeşului şi Căvăranului[13]. După cum regii maghiari s-au îngrijit să acorde sau să reconfirme privilegii şi imunităţi pe seama celor două centre urbane din Banat, la fel şi principii ardeleni s-au arătat gata să le sporească şi întărească, menţinînd în acelaşi timp ambele oraşe sub controlul lor direct, intervenind în acest sens.

Din 27 mai 1577 ni se păstrează convenţia încheiată între oraşul Caransebeş şi consilierii princiari Francisc Kendy şi Martin Berzeviczy, reglementînd unele obligaţii şi drepturi faţă de puterea centrală[14]. Condiţiile venirii la Caransebeş ale lui Kendy şi Berzeviczy, în calitate de comisari princiari, sînt dezvăluite în scrisoarea adresată de ultimul (din Orăştie, la 18 mai 1577) regelui polon Ştefan Báthory. Cei doi comisari urmau să cerceteze la Caransebeş abuzurile şi comportamentul brutal al banului Ştefan Tompa în urma cărora aproape 600 de ţărani au fugit în teritoriul turcesc. Aprecierile lui Berzeviczy sînt cît se poate de aspre: „Banul, după cîte înţeleg, este răspunzător de toată duşmănia, căci a făcut un lucru însemnat spre cea mai mare pagubă a acelui district". Situaţia se prezenta cu atît mai gravă, cu cît peste 500 de ţărani din acele părţi s-au plîns principelui în dieta de la Turda (21—26 aprilie 1577), ameninţînd cu fuga în Imperiul otoman „dacă nu vor fi eliberaţi de silnicia acelui om [banul Ştefan Tompa — n.n.]"[15]. Rezultatele intervenţiei lui Kendy şi Berzeviczy ne-au rămas necunoscute, dar ni s-a păstrat convenţia încheiată cu ocazia şederii lor la Caransebeş, mărturie a hotărîrii cu care principele Cristofor Báthory a înţeles să-şi impună autoritatea şi să-şi afirme drepturile suverane în acele părţi.

---

[13] Documentul din 11 octombrie 1543 e dat în *„ciuitate regia Karansebes"* (*Szörény*, vol. III, doc. 181, p. 232), cel de la începutul lunii octombrie 1560, adresat principelui Ioan Sigismund, e întocmit în *„arce eiusdem Vestre Maiestatis Sebes"* (*Szörény*, vol. III, doc. 216, p. 286), iar cel de la începutul lunii ianuarie 1564 emană de la judele suprem, juraţii „ceterique ciues et vniuersi consules *ciuitatis regie Karansebes"* (*Szörény*, vol. III, doc. 232, p. 327).

[14] Cf. *anexa I.* Asupra evoluţiei autorităţii princiare, cf. Biró V., *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése (1542—1690)*, Cluj, 1917.

[15] *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*, ed. Veress E., vol. II (1576—1586), Cluj, 1944, doc. 514, p. 76: „Hodie cum Illustrissimo principe [Cristofor Báthory — n.n.] Devam versus profectus sum, inde cum Francisco Kendio Karansebesum ablegabor, ut iniurias illas, quibus latus dictus a Bano indigne afficitur, cognoscamus, cuius rei causa in proximis comitiis Tordensibus plures quam quingenti coloni illorum locorum querelas Illustrissimo principi detulerunt, quibus omnino certum est in ditionem Turcicam viritim concedere, si ab illius hominis saevitia non fuerint vindicati. Ab eo tempore, quo praefecturam illam obtinet, sexcenti circiter coloni in Turcicum imperium se contulerunt. Banus, quantum video, omnium invidiae est obnoxius, quod magnam rem cum maximo detrimento illius districtus fecit". În privinţa iobagilor fugiţi articolul 7 al hotărîrilor dietei de la Turda a prevăzut „hogy az elöbbi articulusok tartása szerint mind kamora helyekről és városokból, urak jószágából megadassanak, kiknek exequálására minden helyek, birák, ispánok és vaÿuodalisok szabadon mehessenek és residenciájoknak meghozattathassanak", cf. *Erdélyi országgyűlési emlékek (Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae)*, vol. III, Budapesta, 1877, p. 118.

Oraşul Caransebeş, conducerea şi locuitorii săi, împreună cu banul şi judele suprem, s-au obligat ca în cazul impunerii unei dări în vin[16] pe seama principelui, „nimeni să nu îndrăznească a desface vin, ci să aştepte să treacă" cel princiar, după aceea fiind oricine liber, „dar fiecare om să folosească numai o singură măsură", nimeni să nu facă excepţie şi „nimeni să nu îndrăznească a trăi din altceva, decît din ceea ce trăieşte oraşul în general". În caz contrar judele orăşenesc a fost autorizat să intervină şi „să taie fundul [butoaielor] cu vin", căci „ceea ce s-a întîmplat pînă acum este lucru împlinit". Convenţia a reglementat de asemenea şi problema cailor de poştă puşi la dispoziţie de locuitorii caransebeşeni. S-a stabilit, că dacă judele orăşenesc va lua de la cineva, din poruncă princiară sau pentru nevoile obşteşti, un cal de poştă, proprietarul acestuia urma să fie despăgubit din veniturile obişnuite ale oraşului în caz de pierdere. În sfîrşit, convenţia a intervenit într-o problemă care dăduse naştere la numeroase conflicte de proprietate. S-a stabilit, că dacă vreun locuitor al oraşului ar muri fără urmaşi, judele împreună cu sfatul orăşenesc şi banul împreună cu şpanii şi solgabiräii vor cerceta cazul, iar dacă s-ar găsi vreo rudenie de sînge a defunctului, moştenirea urma să-i revină acestuia. În caz contrar banul trebuia să o reţină pe seama principelui, care avea libertatea să o confere cui va dori, dacă n-ar exista vreo dispoziţie privilegială potrivit căreia moştenirea ar fi trecut în posesiunea oraşului. Aplicarea în practică a acestor măsuri, dar şi a altora, se pare că nu s-a desfăşurat fără fricţiuni, fie din cauza opoziţiei nobililor locali, fie în urma neînţelegerilor dintre funcţionarii caransebeşeni[17]. În 1595 principele Sigismund Báthory a fost dealtfel nevoit să intervină, ordonînd căpitanilor, provizorilor şi pîrcălabilor cetăţii Caransebeş să nu se amestece în cercetarea cauzelor şi pronunţarea sentinţelor, deoarece sînt atribuţii ale şpanilor districtuali şi ale protojudelui orăşenesc[18]. Interesul principelui Báthory faţă de Caransebeşul

---

[16] Documentele atestă o activitate viticolă intensă în banatul Lugojului şi Caransebeşului, cf. *Szörény*, vol. III.

[17] Grăitor în acest sens este pactul de prietenie şi asistenţă mutuală încheiat la 26 decembrie 1580 între protojudele caransebeşan Ioan de Racoviţa şi tricesimatorul de acolo, Nicolae Micşa:

„1580, 26 Decembris, az az Zent János napján az feleol meg mondot eztendeoben léuén az Istennek zent lelkénel meg uilágositatuán ez ket uitézleo nemes zeméljek Rakoujczaÿ János Karansebesi feo biro és Mixa Miklos Karansebesj harminczados egj másnak illien keotésel ualó attjafiuságott io akaratból tellies zibeol keotnek eo kegielmek, hogj ketten egj mást értjk mindenek ellen és egjmásnak semmit ellene nem akarnak uetnj, hanem mjndenek ellen egjmás mellet fognak és egjmás mellet ualó attjafiuságból ualó zeretetbeol egjmásnak mindenek ellen akarnak zolgálnÿ és egjmás mellet lennj. Datum in Sebes, die supradicto.

L.S.

ÿdem quj supra

— original pe hîrtie, păstrat la Arhivele Statului Cluj-Napoca, *arhiva familiei Macskási de Tincova*, cutia 8, nr. 792; pecetea în ceară verde, cu hîrtia de protecţie căzută.

[18] *Szörény*, vol. II, p. 145—146.

activ angrenat în acei ani în lupta antiotomană[19] s-a exprimat şi prin reconfirmarea, la 2 septembrie 1597, a tuturor privilegiilor pe care oraşul şi districtul Caransebeş le dobîndiseră în cursul vremii de la regii maghiari şi principii ardeleni[20].

În tot acest timp soarta Căvăranului a fost strîns legată de cea a Caransebeşului, vecinul mai puternic. Alături de caransebeşeni tîrgul Căvăranului[21] s-a străduit să obţină din partea principilor ardeleni reconfirmarea libertăţilor şi a privilegiilor de care se bucura. În 1590, la cererea protojudelui de atunci, Adam Frîncu, şi a tuturor locuitorilor, principele Sigismund Báthory a întărit pe „amintiţii cetăţeni şi locuitori ai zisului tîrg Caran [Căvăran] în toate drepturile şi libertăţile lor, ce le-au fost acordate de răposaţii regi", respectarea acestora fiind ordonată cu deosebire banului de Lugoj şi Caransebeş, Albert Lonay[22]. Declinul lent al Căvăranului, în acelaşi timp cu ascensiunea constată a Caransebeşului, a fost consfinţit la 25 august 1596, cînd principele Sigismund Báthory a donat cancelarului Ştefan Jósika[23] *„totale et integrum oppidum nostrum Karani in Caransebesiensi ac totalem similiter possessionem Olahsagh* [Oloşag] *in Lugasiensi districtibus et comitatu Szeoreniensi existentem"*, ataşîndu-le domeniului cetăţii Jdioara[24]. Faptul că tîrgul Căvăran aparţinea în momentul donării *„ad Karansebesiensem castellum"* demonstrează fără echivoc cele afirmate mai sus. În toamna anului 1597 judele şi juraţii Căvăranului — mizînd poate pe dizgraţie ce devenea tot mai ameninţătoare pentru cancelarul Jósika[25] — au întreprins o încercare disperată pe lîngă principele Sigismund Báthory, solicitînd confirmarea drepturilor mai vechi ale tîrgului. S-au lovit însă de refuzul princiar, motivat prin starea de război care reclama ca apărarea unui tîrg expus vecinătăţii duşmanului să fie organizată în alt mod decît viaţa din timp de pace. Celor din Căvăran li s-a promis că cererea lor de reconfirmare a privilegiilor va fi luată în considerare abia după restabilirea păcii[26]. Se pare, că unul din inspiratorii acestei hotărîri a fost însuşi cancelarul Jósika — dealtfel semnatar al documentului princiar din 11 septembrie 1597 — doritor să-şi menţină neştirbite drepturile asupra

---

[19] În 1595 banul Lugojului şi Caransebeşului, Gheorghe Borbély, a reuşit — printr-o expediţie antiotomană victorioasă la Bocşa, Vîrşeţ, Lipova, Şoimuş şi Arad — să elibereze ţinutul de sub autoritatea sa de plată către turci a dării anuale de 2000 de galbeni, cf. *Szörény*, vol. I, Budapesta, 1877, p. 76.

[20] *Szörény*, vol. II, p. 145.

[21] În 1585 Căvăranul se găsea sub conducerea protojudelui Ioan Andorca, a juraţilor Adam Frîncu şi Nicolae Tătaru, împreună cu alţi 12 membri ai sfatului, cf. *Szörény*, vol. II, p. 113.

[22] Cf. *anexa II.*

[23] Pentru persoana şi activitatea cancelarului Ştefan Jósika, de origine român din Caransebeş, cf. Th. N. Trâpcea, *Un bănăţean, cancelar ardelean, în luptă cu Habsburgii, pentru autonomia Transilvaniei*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", vol. XII (1969), p. 223—229.

[24] *Krassó*, vol. IV, Budapesta, 1883, doc. 485, p. 184—185.

[25] Cf. Th. N. Trâpcea, *op. cit.*, p. 227.

[26] Cf. *anexa III;* vezi şi *Szörény*, vol. II, p. 114.

Căvăranului. Chiar şi după vremurile tulburi, încheiate prin urcarea lui Gabriel Bethlen în scaunul princiar al Transilvaniei, Căvăranul n-a reuşit să-şi redobîndească poziţia avută. Caransebeşul, „tîrgul românilor", şi Lugojul îşi vor disputa acum întîietatea.

COSTIN FENEŞAN

ANEXE

I.

Caransebeş, 1577 mai 27

My Kendy Ferencz és Berzewiczey Márton vrunknak eo Nagyságának Caransebesbe boczatot commissariusi aggyok ez my jelen valo lewelenkben myndeneknek twdására, hogy my elenkben gyeolwen egez városul az Caransebessi nemes vraim, bán vrammal Tompa Istwánnal egyetembe, teonek keozettek illyen wégezést és ereosségeot zabad akarattyok zerént:

Eleozeor, hogy valamikor vrunk eo Nagysága zámára ez városra bórt vetnek kÿ, se bán, se byro, se semmi rendbeli zemély se nemes ember az vrunk bórára bórt ne merézlyen kezdeny, hanem azt megh várwan, hogy elkellyenek, annak vtánna a ky akar kezdeni mynden ember zabadon kezdhessen, de mynden ember egy mértékel ellÿen az nemes vraim keozzeol, senky ne merézellyen más kyteollel élny kÿwel keozénségel él a város, mely wégezést ha valamellÿk violálna és megh kesertene hogy az feÿedelem bórára bórt kezgyen avagy más mértékel éllyen, a város byrayának zabadságot adanak és engedenek hogy myngyárást réa kelgyen és kywágássa bóránák feneket, a mÿ eddig essett az tet dologh.

Másodzor, hogy ha kÿteol vrunk paranczolattyára awagy keozénséges zykségért postaságra byro vram valakinek lowat elwezy és oda adattya, teortényk a lónak elwezése, ne czak az zemwegye[1] kárat kitül elwezÿk, hanem az keozénséges váras jeowedelmébel elegicze megh a kárrol byro vram.

Harmadzor, hogy ha mely ember megh haland ez városon heres nékel eorekségéheoz, se marhajához, se bán, se byro, se senkÿ ne nyullÿon, magának ne merézlye vsurpálny, hanem a biro tanáczáÿal egÿetembe és a bán az ispánokal és zolgabirowal egyetembe lássák meg teorwény zerént és ha vér találtatyk hozzáya, kÿt illessen aggyák annak, ha penig penitus defitiált, hogy semmy vér hozzáya nÿnczen, hát a bán foglállya az feyedelem zámára és a kynek akarya conferálny, oda conferállya, hogy ha a városnak errel oly priuilegiom nem találtatyk, ky azt contineálna, hogy a városra zállyon. Mely wégezésnek byzonságára attok az my jelen valo lewelenk peczétenk alat. Datum ex Caransebes, die 27 May 1577.

L.S.

[1] Astfel în orig.

— original pe hîrtie, păstrat la Arhivele Statului Cluj-Napoca, *arhiva familiei Macskási de Tincova*, reg. IV, cutia 18, nr. 1776
— pecete cu hîrtie de protecţie
— *însemnări pe verso:* Kendÿ Ferencz és Berzeuiczÿ Márton leveleké, hogj se bán, se biro, az feiedelem borára bórt ne kezgyen (restul textului şters) [sec. XVI];

1577 Káránsebes városi constituitioji a bor, posta, ló és uratlan s' örökös nélkül való jószágokról.

Kendi Ferencz végezése 1577 esztendöben végeztetel; 1659 esztendöben ezen itt megh irt város pogánj kézben esset, melj városnak also s' felsö rendej elszélyedellnek felé idegen országokra s' helyekre nem adatván sohultis bizonjos heljt neki éleire. 15 maji 1677.

II.

Alba Iulia, 1590 februarie 19

Nos Sigismundus Bathorÿ de Somlio, vaiuoda Transsiluaniae et Siculorum comes etc. memoriae commendamus tenore presentium significantes quibus expedit vniuersis, quod prudentes et circumspecti, judex et iurati ciues, in ipsorum ac caeterorum vniuersorum inhabitatorum oppidi Karanÿ personis, nostram venientes in presenciam significare curauerunt in hunc modum, quomodo ipsi certas libertates, iura, immunitates et indulta a serenissimis quondam principibus, diuis regibus Hungariae, concessa haberent, petentes nos ÿdem[2] judex et ciues praedicti oppidi Karanÿ debita cum instantia, vt nos ipsos ac vniuersos oppidanos in huiusmodi iuribus, immunitatibus et libertatibus eorum conservare vellemus, neque per quospiam in illis impediri, turbari et molestari permitteremus. Cum autem minus aequum sit ipsos ciues oppidi Karanÿ in iuribus et libertatibus illis, in quarum hactenus vsu fuerunt, quouis modo etiam in posterum turbari, eosdem igitur memoratos ciues omnibus iuribus et libertatibus ipsorum, in quantum tamen hactenus vsu fuerunt, vti frui concessimus, provt concedimus presentium per vigorem. Quocirca vobis vniuersis et singulis, spectabilibus, magnificis, egregiis nobilibus, comitibus, vicecomitibus, capitaneis, castellanis arcium, prouisoribus ac aliorum quorumuis locorum spectabilibus, tricesimatoribus, teloniatoribus pontium, passuum, vadorum et viarum custodibus eorumque vice gerentibus, item prudentibus et circumspectis magistris ciuium, judicibus et iuratis ciuibus quarumlibet ciuitatum, oppidorum, villarum et possessionum, cunctis etiam aliis subditis nostris, signanter vero Alberto Lonaÿ, bano districtuum Caransebes et Lwgas, presentes visuris, harum serie commitimus[3] et mandamus firmiter, quatenus annotatos ciues et inhabitatores dicti oppidi Karanÿ in cunctis eorum iuribus et libertatibus a diuis regibus ipsis concessis, quatenus quidem in vsum earum fuerunt, modis

[2] Astfel în orig.
[3] Astfel în orig.

omnibus conseruare et per vestros conseruari facere debeatis, neque in illis ipsis quouismodo eosdem turbare et molestare audeatis. Secus non facturis. Presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Albae Iuliae, decima nona die mensis februarii, anno domini millesimo quingentesimo nonagesimo.

Sigismundus Bathorj m. pra.

L.S.

Volfgang Kowachoczÿ m. pria.
Cancell(arius)

— original pe hîrtie, păstrat la Arhivele Statului Cluj-Napoca, *arhiva familiei Macskási de Tincova*, reg. IV, cutia 18, nr. 1779
— pecetea lui Sigismund Báthory aplicată în josul textului, cu hîrtie de protecţie
— *însemnări pe verso:* Priuilegium Karanÿ a Sigismundo Báthori; 1590 Priuilegium ciuitatis Kárány

III.

Alba Iulia, 1597 septembrie 11

Sigismundus dei gratia Transsÿluaniae, Moldauiae, Walachiae transalpinae et Sacri Romani Imperii princeps, partium regni Hungariae dominus, Aurei Velleris eques et Siculorum comes etc. fidelibus nostris, generoso Andreae Barchaÿ, capitaneo nostro Karamsebesiensi[4], item comitibus, vicecomitibus et judicibus nobilium districtus eiusdem Karansebesiensis moderno, futuris quoque, pro tempore constituendis, presentes visuri, salutem et gratiam nostram. Productis nostri in presentiam per pr[illegible]idos judicem et iuratos oppidi K a r a n i vocati in dicto districtu Karansebesiensi existenti, literis et priuilegiis suis super quibusdam consuetudinibus et immunitatibus vniuersis incolis eiusdem oppidi K a r a n ÿ concessis, ÿidemque[4] nobis supplicantibus, ut ipsos in vsu priuilegiorum suorum ac immunitatum conseruare literasque eorundem confirmare dignaremur. Nos considerato statu huius temporis turbulenti, cum is locus finitimus et proximus hostibus ad presens non possit ÿs[5] regi formis, quibus loca pacaciora reguntur, oportuit et temporis et loci condicionis rationem habere, ne quidem cuius accidat refragante necessitate in presentiarum confirmationi dictarum literarum, voluimus [...][6] pacatiora vsque tempora [oppidu]m[7] Karaniensis iussibus vestris, pro nostra et regni einsque loci finitimi vilitate obtemperent [...][8] tamen eos asfidandos[9] [...][10] cu-

[4] Astfel în orig.
[5] Astfel în orig.
[6] Textul rupt 1,5 cm.
[7] Textul rupt 1 cm şi într[illegible] după sens
[8] Textul rupt 2 cm
[9] Astfel în orig.
[10] Textul rupt 1,5 cm

randos duximus, quod vbi tuta et pacata tempore aduenerint, cum scilicet a belli tumultibus in [iustum][11] et commodum erit, eorum literas confirmare, nos eorum priuilegia, iura et immunitates legitimas, quatenus rite et legitime erunt emanatae, ratas habebimus et in eorum vsu conseruabimus et conseruari faciemus, mandantes vobis, ut vos quoque hac ratione eos gubernare et moderare debeatis et teneamini. Secus non facturi. Presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Albae Iuliae, die vndecima mensis septembris anno domini millesimo quingentesimo nonagesimo septimo.

Sigismundus princeps m.p.

L.S.

Stephanus Josica pra.
Cancell(arius)
Joan(nes) Balássi
Secret(arius)

— original pe hîrtie, păstrat la Arhivele Statului Cluj-Napoca, *arhiva familiei Macskási de Tincova*, cutia, 7, nr. 699.
— pecetea în ceară roşie, parţial căzută
— *însemnări pe verso:* 1597 Privilegiorum civitatis Káránsebes confirmatio per Sigismundum Báthori instituta

[11] Textul rupt 1,5 cm şi întregit după sens

RAPORTUL DINTRE „CRONICA" ATRIBUITĂ LUI D. EUSTATIEVICI ŞI AŞA-NUMITA „CRONICA ANONIMĂ A BRAŞOVULUI PENTRU TRECUTUL ROMÂNILOR DIN ŞCHEI"

Istoriografia românească a Braşovului, continuînd şi amplificînd o tradiţie care generase în secolul al XVII-lea, prin Cronica protopopului Vasilie, cea dintîi scriere istorică în limba română din Transilvania, cunoscută pînă astăzi, va aduce contribuţii importante şi în veacul luminilor.

Aceste continuităţi şi lărgiri remarcabile de orizonturi sînt demonstrate în primul rînd de Radu Tempea II, prin „Istoria"[1] sa scrisă între anii 1716 şi 1742[2] dar şi de scrierile atribuite diaculului Radu Duma şi păstrate rezumativ prin copiile lui Simion Hiară de la sfîrşitul sec. XVIII[3], ca şi de aşa-numita „Cronică anonimă a Braşovului pentru trecutul românilor din Schei"[4], alături de „Cronica" atribuită lui D. Eustatievici[5] ş.a.

Datorită formelor prin care ni s-a transmis, această istoriografie românească a Braşovului, ridică probleme deosebite, legate mai ales de datare, atribuire şi filiaţie. Cărturarii braşoveni, clerici şi laici, pătrunşi de un puternic sentiment al continuităţii şi al tradiţiilor istorice, au reluat scrieri ale antecesorilor copiindu-le, dar şi completîndu-le, întregindu-le cronologic pînă în vremea lor. Unii vor fi fost simpli copişti, alţii au dat doar rezumate ale însemnărilor mai vechi, intercalînd în manuscrisele istoriografice şi alte categorii de scrieri cum sînt, de exemplu, copiile unor acte de danie ale domnilor români de peste Carpaţi către comunitatea orăşenească a românilor braşoveni ori către biserica lor. Aceste scrieri aveau şi un scop practic imediat, după cum presupunea Em. E. Kretzulescu[6], servind în misiunile diplomatice ale

---

[1] Editată de: St. Stinghe, *Istoria beséricei Schéilor Braşovului (Manuscript de la Radu Témpé).* Publicată cu cheltuiala bisericei Sf. Nicolae din Braşov (Scheiu), Braşov, Tipografia Ciurcu et comp., 1899 şi de O. Schiau şi L. Bot: Radu Tempea, *Istoria Sfintei besereci a Scheilor Braşovului,* Bucureşti, Edit. pt. literatură, 1969.

[2] Radu Tempea, *op. cit.,* pp. 12—13.

[3] Em. E. Kretzulescu, *Codex Kretzulescus,* în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", vol. XI, partea I, 1910, pp. 17—36; vol. XI., partea a II-a, 1910, pp. 265—281; vol. XII, 1911, pp. 52—88.

[4] N. N. Statie, *Pagini din trecut,* în ziarul „Deşteptarea", an. II, nr. 1—6, 8, Braşov, 1906 (fragmentar) şi Idem, *Înştiinţări. Cîteva capitole din trecutul românilor din Scheii Braşovului,* Braşov, 1906 (integral).

[5] N. Iorga *Însemnări de cronică ale clericilor din Scheii Braşovului,* în „Buletinul Comisiei istorice a României", XII, Bucureşti, 1933, p. 59—99 (fragmentar).

[6] Em. E. Kretzulescu, *op. cit.,* vol. XI, partea a II-a, 1910, p. 266.

solilor braşoveni, urmînd să stimuleze dărnicia voievozilor munteni şi moldoveni, să arate neamurilor mai îndepărtate vechimea şi statornicia românilor din Şchei. În aceste condiţii, de cele mai multe ori, însemnările istorice contau ca fiind un bun spiritual al întregii comunităţi, de aceea, uneori nu există sentimentul apartenenţei lor la o persoană, care să se raporteze la acestea ca autor, rezultînd de aici şi caracterul superfluu al unor încercări de neapărată atribuire a unor asemenea scrieri. Totuşi, studiul comparativ al acestor texte duce la încheieri utile de ordin istoric şi istoriografic.

N. N. Statie (prof. N. Sulică) a publicat în anul 1906 în ziarul „Deşteptarea" din Braşov, la rubrica „Pagini din trecut", fragmente de însemnări pe care le va edita în întregime într-o broşură scoasă tot în 1906 la Braşov. Acest volum, numit de N. N. Statie *„Înştiinţări. Cîteva capitole din trecutul românilor din Şcheii Braşovului"*, nu e însoţit de explicaţii ale autorului, dar asemenea note lămuritoare preced fragmentele reproduse în ziarul „Deşteptarea" (fragmente extrase din acelaşi manuscris, după care a fost publicat volumul de „Înştiinţări"). Editorul arată că „aceste însemnări sînt cuprinse într-un voluminos sbornic, care, pe lîngă părţi de istorie universală, fragmente din istoria celor două principate române şi studii calendaristice, cuprinde şi o serie de capitole din istoria poporului român din Scheii Braşovului"[7]. N. N. Statie exprimă în continuare opinia că acele capitole de istorie locală ale „sbornicului" sînt „parte reproducere sau compilaţie după însemnări şi cronici mai vechi, parte însemnări contemporane făcute de diferiţi copişti". Textul cronicii, consemnat de I. Crăciun cu numele de *„Cronica anonimă a Braşovului pentru trecutul românilor din Schei, 1392—1790"*[8], este împărţit în mai multe capitole numite „Înştiinţări" (de aici şi titlul dat de editor broşurii sale). Exemple: „Înştiinţare din ce vreme au venit bolgarii la Braşov şi din ce pricină şi cum s-au aşezat lîngă această cetate ce să numeşte Bolgarseg, adecă unghiul bolgarilor, la anul 1392", „Înştiinţare pentru neamurile cele vechi de cînd au fost venirea bolgarilor la Braşov", „Înştiinţare de cînd s-au început unaţiia la această Ţară a Ardealului..." etc.

N. N. Statie menţionează pe foaia de titlu a broşurii sale că reproduce „Înştiinţările" după un „codice — manuscript de la finea veacului al XVIII-lea", codice identic cu acel „voluminos sbornic" amintit în ziarul „Deşteptarea". „Cronica anonimă a Braşovului..." reprezentînd o parte din acest codice[9] aflat astăzi la Arhivele statului din Braşov, apare fragmentată şi în manuscris în mai multe „Înştiinţări" cu aspect de capitole, dar care, de cele mai multe ori, nu au continuitate, nedecurgînd

[7] N. N. Statie, *Pagini din trecut...*, nr. 1, p. 3, nota 2.

[8] I. Crăciun, *Cronicile româneşti ale Transilvaniei şi Banatului*, în „Anuarul Institutului de istorie Cluj", I—II, 1958—1959, p. 134 şi I. Crăciun, A. Ilieş, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne. Sec. XV—XVIII, privind istoria României*, Bucureşti, 1963, p. 402.

[9] Arh. Statului Braşov, *ms.* nr. A. b. VII. 2. (textul cronicii e cuprins între ff. 57—100).

unele din altele. Este evident că aceste „Înștiințări" au putut exista de sine stătător și că au fost alăturate. de cele mai multe ori. arbitrar fără respectarea unei ordini cronologico-logice. Astfel, manuscrisul tratează inițial o problematică legată de unirea religioasă a românilor ardeleni (filele 57—62), de venirea la Brașov a vlădicii Dionisie Novacovici (filele 65—67), de activitatea preoților mai importanți ai bisericii Scheilor (filele 67—70), continuă cu evenimente „de la venirea bolgarilor (filele 71—78), cu o listă a „neamurilor" românești din Schei (filele 79—81), cu știri despre Neagoe Basarab (filele 81—84), cu o nouă listă de data aceasta a judeților și fănogilor sași ai cetății (filele 85—91), pentru a sfîrși cu „înștiințări" despre protopopii lăcașului brașovean de cult (filele 94—96), despre înființarea „mitropoliei" de la „Beligrad" de către Mihai Viteazul (fila 97), despre protopopul Vasilie de la Făgăraș (fila 97), despre cîteva controverse religioase din Banat (filele 97—99) și despre unele calamități (filele 99—100).

N. N. Statie, fără să facă vreo mențiune în acest sens, a reordonat materialul din codice în ediția sa, încercînd să grupeze logico-cronologic „Înștiințările". În plus, al doilea capitol din manuscrisul cronicii (pp. 62—67) a primit titlul, inexistent în codice, de „Înștiințare de cînd au venit vlădica Dionisie Novacovici la Brașov și care vlădică neunit au fost după aceea la Țara Ardealului". Înștiințarea a noua din textul publicat de N. N. Statie nu există drept capitol de sine stătător în manuscris și totuși, fără nici o avertizare, editorul a autonomizat-o, intitulînd-o „Înștiințarea despre cursul vremii și cum s-au făcut bucatele". Cu toate acestea, textul editat de N. N. Statie este în general fidel manuscrisului cronicii. De altfel, lovindu-se de aceeași succesiune arbitrară a „Înștiințărilor" din manuscris, I. Crăciun și A. Ilieș[10], în repertoriul alcătuit, dau și ei o nouă ordonare a capitolelor, alta și decît cea stabilită de N. N. Statie.

N. Iorga, continuînd acțiunea de publicare a scrierilor istorice brașovene începută de Sterie Stinghe, N. N. Statie, Em. E. Kretzulescu ș.a., a editat în 1933 „Însemnările de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului"[11]. Editorul atribuie (destul de incert) cronica publicată de el (după un manuscris ce-i fusese dăruit de văduva profesorului Andrei Bîrseanu) lui D. Eustatievici (c. 1730—1796) și arată în comentariul care precede textul propriu-zis că reproduce „toată partea inedită, largă și importantă, care se adauge pe lîngă o prelucrare a primei părți din cronică așa cum a refăcut-o Tempea ... și pe lîngă o copie a *Istoriei universale* a lui Nicolae Costin și a prefețelor lui Chesarie și Filaret episcopii la *Mineele* lor ..., precum și pe lîngă un *Calendari tălmăcit de pă limba elinească pre limba rumânească* ..."[12]. Reiese din aceste considerații că N. Iorga a urmărit să editeze numai părțile inedite ale „codicelui-manuscris" ce are o structură destul de complexă și se află azi la Biblioteca Academiei

[10] I. Crăciun, A. Ilieș, *op. cit.*, pp. 402—404.
[11] N. Iorga, *op. cit.*
[12] *Ibidem*, pp. 59—60.

R. S. R. (București)[13]; de altfel în textul tipărit, între paranteze, editorul arată fragmentele pe care nu le reproduce pentru că variante ale lor mai fuseseră publicate. Dar acest mod de a proceda impune concluzia că N. Iorga nu a cunoscut ediția N. N. Statie din 1906, pentru că textul acestei ediții este în întregime identic din punct de vedere al conținutului cu cea mai mare parte din textul publicat de marele istoric. Cele două manuscrise, după care N. N. Statie și N. Iorga au publicat textele respective, nu conțin aceeași succesiune a capitolelor deși ambele încep cu „Înștiințarea" privind unirea religioasă a românilor transilvăneni[14].

Ordinea nepotrivită a „Înștiințărilor" l-a determinat și pe N. Iorga să stabilească o altă succesiune decît cea din manuscris, structurînd materialul în 7 capitole, după conținut (textul reprodus de N. Iorga începe cu referiri la Neagoe Basarab „ce au fost domn Țării Muntenești").

Cu toate deosebirile de succesiune a capitolelor (atît în cele două manuscrise cît și în cele două texte publicate), compararea conținutului a demonstrat că textul manuscrisului „Cronicii anonime . . ." este identic cu cea mai mare parte a manuscrisului „Cronicii" atribuite de N. Iorga lui D. Eustatievici. Compararea textelor publicate de N. N. Statie și N. Iorga nu este întru totul edificatoare în acest sens pentru că marele istoric, credincios dorinței de a nu reproduce decît părți inedite, omite fragmente întinse din „Înștiințarea din ce vreme au venit bolgarii la Brașov . . . (cu evenimente din sec. XIV—XVI), precum și lista judeților și fănogilor sași ai cetății, listă cu care se încheie manuscrisul cronicii. În textul manuscrisului cercetat de N. Iorga există la sfîrșitul „Înștiințării" despre Neagoe Basarab cîteva însemnări climatologice (pp. 101—102 sau filele 56—57, după noua numerotare) cu rezonanță de anale; ele n-au fost reproduse de N. Iorga, dar sînt prezente întocmai și în manuscrisul publicat de N. N. Statie (filele 83—84), iar în ediția scoasă de acesta relatările despre climă sînt date în capitol de sine stătător (fapt ce nu se întîmplă în nici unul din cele două ms.)[15].

Studiul comparativ al conținutului celor două texte pledează deci pentru considerarea lor ca reprezentînd aceeași cronică și nu două cronici deosebite.

Manuscrisul după care N. Iorga a publicat fragmentele sale mai conține, în afară de părțile identice cu așanumita „Cronică anonimă . . ." și o „Înștiințare pentru cei care s-au născut și s-au botezat și cei care au murit și s-au însurat aici la acest oraș Bolgarseg . . . (filele 73—75 în ms.), cît și două „Înștiințări" vizînd probleme de interes european, una despre „Maria Thereziia" (filele 27—29 în ms.) și cealaltă despre întîlnirea de la Movilău dintre Ecaterina a II-a a Rusiei și Iosif al II-lea, împăratul „Romei" (filele 29—31 în ms.). Aceste trei „înștiințări" sînt

[13] Acad. R.S.R., București, *ms. rom.* nr. 1416 (textul cronicii e cuprins între ff. 4—87 sau între pp. 1—156, după numerotarea originală care omite unele file).

[14] Arh. Statului Brașov, *ms. cit.*, ff. 57—62 și Acad. R.S.R. *ms. cit.*, ff. 4—10.

[15] N. N. Statie, *Înștiințări . . .*, pp. 59—60.

fragmentele cu adevărat inedite publicate de N. Iorga (dacă nu ținem seamă de unele paralelisme cu Codex Kretzulescus, editat în 1910—1911). Această analiză a conținutului se poate constitui într-un argument pentru stabilirea filiației celor două manuscrise, analiza indicînd că textul manuscrisului publicat de N. N. Statie este o variantă, o copie mai restrînsă a însemnărilor istorice care aparțin, după opinia exprimată de N. Iorga, lui D. Eustatievici.

Dar această concluzie se poate susține și trebuie întărită și prin alte argumente.

În ambele manuscrise se află la sfîrșitul capitolului ce tratează evenimente mai îndepărtate, începînd de la 1392, fraza următoare: „De aici înainte să caute cine va avea voință la fața N. 21 că va fi afla scris pentru protopopii care au mai fost la această biserică din Bolgarseg pînă la anul 1780“[16]. N. N. Statie, în broșura sa, face observația că referirea la, „fața nr. 21“ are în vedere codicele original, după care s-a copiat manuscrisul dat de el la tipar și că „anul 1780 este anul în care s-a scris manuscriptul de față“[17] (manuscrisul după care N. N. Statie a scos volumul de „Înștiințări“ n.n.). Într-adevăr trimiterea la „fața nr. 21“ pentru date legate de protopopii bisericii Sf. Nicolae nu corespunde în cazul manuscrisului publicat de N. N. Statie, unde „Înștiințarea“ despre protopopi începe la fila 94. Dar această trimitere este valabilă pentru manuscrisul atribuit lui D. Eustatievici, în care „Înștiințarea“ despre protopopi este cuprinsă între paginile 21 și 27 (filele 14—17, după noua numerotare). Autorul acestui text a făcut în chip firesc trimiterea respectivă pentru că în manuscrisul original la p. 89 sfîrșea un capitol a cărui problematică era reluată, continuată cronologic la p. 21. Pentru manuscrisul cercetat de N. N. Statie trimiterea respectivă nu-și mai avea rostul în forma originală, ea ar fi trebuit modificată, dar copistul a trecut-o neschimbată, în virtutea unui automatism. În aceste condiții, ținînd seamă și de concordanța conținutului celor două texte, se poate afirma că așa-numita „Cronică anonimă a Brașovului pentru trecutul românilor din Schei“ este o copie fidelă după manuscrisul publicat parțial de N. Iorga și atribuit incert lui D. Eustatievici. Deci acel „codice original“ la care se referea N. N. Statie, fără să-l cunoască însă, este manuscrisul cercetat de N. Iorga.

Dar există încă un argument care probează pentru raportul de original — copie stabilit între cele două manuscrise. Așa cum arătam mai sus, N. N. Statie afirmă că manuscrisul reprodus de el în broșura din 1906 a fost scris în anul 1780. I. Crăciun, în lucrările sale păstrează aceeași dată sau indică sfîrșitul sec. al XVIII-lea[18]. Acest lucru poate fi valabil pentru elaborarea conținutului unora din „Înștiințări“, dar nu pentru manuscrisul aflat în atenția noastră, în care, de exemplu, lista

[16] Acad. R.S.R., București, *ms. cit.*, p. 89 (f. 50, după noua numerotare) și Arh. Statului Brașov, *ms. cit.*, f. 78.

[17] N. N. Statie, *Înștiințări...*, p. 12, în note.

[18] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 136; I. Crăciun, A. Ilieș, *op. cit.*, pp. 402—404.

judeţilor şi funogilor saşi ai cetăţii merge pînă în anul 1785. Dar există o dovadă clară că manuscrisul aşa numitei „Cronici anonime . . .“ este din secolul XIX şi anume fragmentul final de la filele 99—100, care e scris în aceeaşi grafie ca întreg textul cronicii (deci nu este un adaos ulterior) şi cuprinde însemnări privind anii 1813 şi 1828 (după aceste însemnări codicele este continuat de altă mînă). Semnificativ este faptul că aceste însemnări finale din manuscrisul „Cronicii anonime . . .“, însemnări referitoare mai ales la ciuma care a cuprins cetatea la începutul sec. XIX, sînt un decupaj perfect, o copie din manuscrisul publicat parţial de N. Iorga. În acest din urmă manuscris evenimentele din prima jumătate a sec. al XIX-lea sînt tratate mai pe larg (filele 77—78), însă grafia demonstrează că însemnările privind aceste evenimente nu fac parte din corpul cronicii, că sînt completări ulterioare. Grafia acestor completări este identică cu cea a unei note de la fila 194: „Această carte iaste a me, a lui Antonie Constandin, Braşov, 1812, martie 24“. Deci Antonie Constandin, negustor braşovean, posesorul manuscrisului pe la 1812 „a adaus, deosebit şi întru cîtva în alt spirit“[19] această parte cu evenimente din sec. XIX (pînă la 1837).

Din moment ce trei din aceste evenimente de secol XIX (două din 1813 şi unul din 1828) sînt reproduse exact în corpul aşa-numitei „Cronici anonime . . .“, înseamnă că cel care a copiat textul cronicii a cunoscut manuscrisul care i-a servit drept original, după ce Antonie Constandin făcuse adausurile respective. Deci manuscrisul editat de N. N. Statie nu este din 1780, nici de la sfîrşitul sec. al XVIII-lea, ci din veacul XIX (se pare de după 1837).

De aceea considerăm că „Înştiinţările“ publicate de N. N. Statie şi copiate după manuscrisul ce s-a aflat în atenţia lui N. Iorga nu pot purta doar ele titlul de „Cronica anonimă a Braşovului pentru trecutul românilor din Schei“, titlu consemnat de I. Crăciun în lucrarea „Cronicile româneşti ale Transilvaniei şi Banatului“[20] şi complet diferit de cel dat textului care a servit, în acest caz, drept original. Titlul este incorect pentru că textul cercetat de N. N. Statie nu este cronică deosebită de cea publicată fragmentar de N. Iorga, ci este înglobat integral în aceasta din urmă (şi ea greşit consemnată pentru că include evenimente dintre anii 1392 şi 1785 şi nu numai dintre 1512 şi 1783, cum rejese din fragmentele publicate de N. Iorga şi cum scrie I. Crăciun în lucrarea amintită mai sus[21]). Titlul este şi nepotrivit pentru că acest text publicat de N. N. Statie nu este o cronică de sine stătătoare din moment ce e rezultatul muncii unui copist care n-a făcut decît să dea o succesiune puţin schimbată „Înştiinţărilor“ (de altfel forma manuscrisului original

[19] N. Iorga, *op. cit.*, p. 63; N. Iorga nu reproduce însemnările lui Antonie Constandin (care nu fac parte din cronica propriu-zisă) în op. cit., ci în lucrarea *„Acte româneşti şi cîteva greceşti din Arhivele Companiei de Comerţ Oriental din Braşov“*, Vălenii de Munte, 1932, pp. XXXV—XLI.

[20] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 134; titlul apare şi în I. Crăciun, A. Ilieş, *op. cit.*, p. 402.

[21] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 138.

era greu de păstrat în condițiile în care acesta conține multe file albe, unele completări ulterioare, iar între „Înștiințarea" despre Neagoe Basarab și cea privind nașterile, decesele și căsătoriile este intercalat acel „Calendari tălmăcit de pă limba elinească pre limba rumânească . . .)[22] Dar în această situație, în care „Însemnările de cronică . . ." publicate de N. Iorga sînt atribuite incert lui D. Eustatievici, în care reluările unor texte mai vechi sînt numeroase, iar sentimentul apartenenței textului față de un singur autor nu există, credem că manuscrisul „original" (pe care nu-l putem dovedi ca aparținînd lui D. Eustatievici), se poate numi *„Cronica anonimă a Brașovului pentru trecutul românilor din Șchei"* (chiar dacă include și două capitole de istorie europeană). Textul publicat de N. N. Statie poate fi considerat o variantă de secol XIX (dar copiată în întregime după manuscrisul cercetat de N. Iorga), a acestei „Cronici anonime a Brașovului . . ." scrisă la sfîrșitul sec. al XVIII-lea. Putem deci concluziona că textele publicate de N. N. Statie și N. Iorga, deși aparțin unor manuscrise deosebite, nu reprezintă două cronici deosebite, ci două variante ale „Cronicii anonime a Brașovului, pentru trecutul românilor din Șchei" cronică scrisă (în mare parte din compilări de texte anterioare) la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, dar copiată aproape în întregime în sec. XIX. Valoarea acestei cronici este considerabilă din punct de vedere istoric și istoriografic, ea marcînd față de creațiile anterioare ale genului nu numai o lărgire a conținutului, dar și un anumit efort interpretativ.

IOAN AUREL POP

[22] Acad. R.S.R., București, *ms. cit.*, ff. 58—72 (pp. 104—133, după numerotarea originală).

O EDIȚIE NECUNOSCUTĂ DIN ANUL 1821 A BUCOAVNEI DE LA SIBIU DIN 1795

Completare la Bibliografia românească veche

Monumentala și cuprinzătoarea lucrare privind valorosul tezaur de carte veche al poporului nostru, *Bibliografia românească veche*, cu cele patru volume ale sale, a adunat, sistematizat și pus în circulația științifică 2022 titluri de cărți scrise și tipărite în diverse limbi, marea lor majoritate fiind în limba română.

Numărul acesta este însă departe de a fi cuprins toată cultura noastră scrisă, cercetătorii și bibliografii descoperind și publicînd mereu alte titluri de cărți apărute pînă la 1830, și care întregesc valoroasa lucrare.

Literatura din epoca „luminilor", în care un loc însemnat îl deține literatura didactică, este bogat și amplu reprezentată. Și aici însă lista rămîne deschisă completărilor pe care cercetările le scot la lumină, și le așează la locul cuvenit în ierarhia valorilor culturale.

Apărută în perioada regimului reacționar al restituțiilor nobiliare și iraționalismului instaurat după moartea lui Iosif al II-lea, cînd chestiunea școlară a trecut la Viena pe planul al doilea, bucoavna de care ne ocupăm poartă această amprentă. Cauza indicată mai sus cu rol de factor determinant, trebuie corelată cu o a doua — favorizantă —, care ne poate conduce la explicația faptului că nici din partea populației nu s-a manifestat un interes deosebit pentru bucoavnele cu caracter preponderent laic care vehiculau o cultură profană, din vremea împăratului filozof.[1] Conținutul acestor bucoavne era pus de acord în principalele sale articulații cu principiile și concepțiile fundamentale ale veacului „luminilor", atenuate desigur, corectate și adaptate imperativelor despotismului luminat. Explicația trebuie căutată — dincolo de factorul conjunctural politic —, în situația social-culturală a epocii, care, poate oferi relații privitoare la puterea de înțelegere și receptare a celor cărora li se adresau, legate de măsura în care bucoavnele cu conținut laic răspundeau unor nevoi interiorizate ale maselor de țărani și fiilor acestora. Introduse poate prea brusc, acestea devansau prin conținutul lor condiția joasă a oamenilor din lumea satelor, care, în lipsa unor remedii efective de îndreptare a situației lor, asupra cărora iozefinismul a operat prea puțin, simțeau încă nevoia cărților de rugăciuni, psalmi și icoane, care le ofereau singura mîngîiere. Foarte posibil ca bucoavnele de acest gen, ca de altfel întreaga literatură de factură luministă, să fi

[1] *Bucvariu*, Viena, 1781; *ABC sau Alphavit*, Blaj, 1783; *ABC sau Bucavna*, Sibiu, 1783; *Bucoavnă*, Sibiu, 1788; *Bucvariu*, Viena, 1790, apud Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche* (mai departe B.R.V.), tom II, 1716—1808. București, 1910.

avut o mai mică aderenţă la public, fiind implantate într-un teren insuficient pregătit şi fertilizat prin condiţii de viaţă corespunzătoare, care să-i facă pe oamenii simpli receptivi la o problematică vitală pentru ei, cu atît mai mult cu cît soluţiile oferite nu aveau darul de a le îmbunătăţi situaţia.

Numai în acest fel poate fi înţeleasă apariţia în 1795 la Sibiu în tipografia lui Petru Barth a *Bucoavnei* cu conţinut religios, reînviind tradiţia vechilor bucoavne uitate aproape cu desăvîrşire. Încercînd să stabilim o filiaţie şi o succesiune, constatăm că tematica acesteia o întîlnim în literatura bucoavnei în *Bucoavna* de la Rîmnic din 1749. Aceasta este bucoavna românească tradiţională, care, îşi recucereşte cu încetul terenul pierdut, ajungînd să se generalizeze în aproape toate provinciile româneşti. Foarte probabil că autorul care a reînviat la Sibiu vechea bucoavnă, a fost Dimitrie Eustatievici, directorul şcolilor neunite din Transilvania.

De altfel în această perioadă Sibiul se manifestă tot mai puternic ca un centru de cultură românească. Între 1790—1808 el întrece în ceea ce priveşte producţia de cărţi toate celelalte oraşe unde activau ateliere tipografice. Aici se tipăresc în acest interval 51 de cărţi, care, se caracterizează prin aceea că nu au un nivel înalt, îmbrăţişează lucruri simple, elementare, fiind mai mult decît altele adaptate nevoilor spirituale ale populaţiei româneşti. Bucoavna din 1795 este reeditată în 1802, dar din nefericire nici din prima nici din a doua ediţie nu s-a păstrat nici un exemplar[2].

Cercetătorii care s-au ocupat de aceste probleme[3], nu au semnalat existenţa ediţiei din 1821, ceea ce ne îndreptăţeşte să o prezentăm spre a fi integrată valorilor culturii noastre scrise. Lucrarea are titlul şi paginaţia aproape identice cu ediţia din 1808[4], — prima care a putut fi mai bine cunoscută —, deşi între timp a apărut ediţia din 1818 modificată şi de mai mare întindere. Ulterior vor mai apare ediţiile din 1828, 1830, 1847, 1857 şi cîteva fără dată.

---

[2] Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice româneşti. I Bucoavnele*, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom XXXVIII, 1915—1916. Memoriile Secţiunii literare. Bucureşti, 1916, p. 67—79.

[3] Onisifor Ghibu, *op. cit.*; Dan Simonescu, *Contribuţii la Bibliografia românească veche*, în *Studii şi cercetări de bibliologie*, 1955, 1, p. 246—256; Mircea Tomescu, *Precizări şi adăugiri la Bibliografia românească veche*, în *Studii şi cercetări de bibliologie*, 1955, 1, p. 256—261; Virgil Cîndea, *Completări la Bibliografia românească veche*, în *Studii şi cercetări de bibliologie*, 1955, 1, p. 261—262; Ana Gall, *Cartea românească veche în Biblioteca Centrală Universitară din Cluj*, în *Studii şi cercetări de documentare şi bibliologie*, 1966, 8, nr. 2, p. 227—229; Ioan N. Beju, *Contribuţii la Bibliografia românească veche. Cărţi vechi româneşti în Biblioteca Mitropoliei Sibiu*, în *Mitropolia Ardealului*, 1967, 12, nr. 1—3, p. 82—97; Daniel Poenaru, *Contribuţii la Bibliografia românească veche*, Tîrgovişte, Muzeul judeţean Dîmboviţa, 1973, 343 p.; Daniela Poenaru, *Contribuţii la Bibliografia românească veche în perioada 1944—1972*, în *Tîrgovişte, cetate a culturii româneşti*. Partea I. *Studii şi cercetări de bibliologie*, Bucureşti, 1974, p. 61—67.

[4] Apud Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 80; *B.R.V.*, II, p. 525.

Ca deosebiri remarcăm că ediția din 1818 are în plus reguli pentru cunoașterea slovelor, slovenire și cetanie, iar pe ultimele pagini nenumerotate *Arătarea numerilor* și *Odată unul*[5], pe cînd cea prezentată de noi *Pentru numere* și *Odată unul*.

Ediția din 1821 se apropie de asemenea, avînd pronunțate similitudini, de bucoavnele apărute la Brașov în 1816, 1817, 1822, 1826, 1837, 1843, 1844, 1849, 1851. Acestea, îndeosebi primele, cuprind în text un plus de reguli și recomandări pentru deprinderea copiilor la cunoașterea slovelor, slovenire și citire. În același timp se deosebește total de *Alfavita sufletească* apărută la Sibiu în 1803, aceasta fiind mult mai întinsă, în trei părți cu 33 de capitole și un conținut moralizator de tendință laică.

Bucoavna de normă, Sibiu, 1815, al cărei autor este Moise Fulea, și *Bucoavnă*, Sibiu, 1826, sînt scrise cu caractere chirilice și latine folosind ortografia limbii maghiare, cuprind bogate reguli gramaticale și de pronunție ca și învățături cu conținut laic, ceea ce de asemenea le deosebește de lucrarea prezentată de noi.

Dăm mai jos descrierea bibliografică a ediției, exemplarul studiat de noi aflîndu-se la Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca, Colecții speciale, cota CRV 1114.

Bucoavnă | pentru | învățătura | pruncilor. | Ce cuprinde în sine Rîntuiala Vecernii, și a | Utrenii, și a Sfintelor Liturghii, cu | Pricesnele de preste Săptămînă, i la Praz | nice Împărătești Grecește și Românește. | Și cele zece Porunci ale lui | Dumnezeu, și alte Învățături | Bisericești.

Sibii, | În Tipografia lui Ioann Bart, | 1821.

Format 11×16 cm., caractere chirilice, 57 pagini numerotate + 7 pagini nenumerotate. Textul începe de pe verso-ul foii de titlu. Are următoarele părții:

— literele chirilice și reguli de pronunție pe grupe de slove, o pagină nenumerotată — 2.

Rînduiala Vecernii, p. 3—13.
Rînduiala Utreniei, p. 14—24.
Rînduiala Sfintei Liturghii, p. 24—40.
Pricesnele Praznicelor, p. 41—47.
Învățături Bisericești, p. 48—57.
Învățătură.

„În ce chip se cade Pravoslavnicului Creștin, a-și face semnul sfintei Cruci, care este un semn, și o armă tare asupra vrăjmașului, și să numește puterea lui Dumnezeu. Arată și noao doao Taine mari, una a sfintei Troițe, și alta a întrupării Domnului nostru I[su]s H[risto]s, carele au murit pentru noi pre cruce. Întîiu să împreună cele trei degete ale mîinii drepte, adecă degetul cel mare, și cu cele doao de lîngă dînsul,

[5] *B.R.V.*, III, p. 215—216.

și puind în frunte să zică: În Numele Tatălui: Apoi puind la buric să zică: și a Fiului: Apoi puind în umărul cel drept să zică: și al sfîntului Duh: Apoi puind în umărul cel stîng să zică: Amin", p. 58.

Pentru Numere — tabel pentru numere în grafie chirilică, arabă, latină și pronunția, p. 59—61.

Odată unul — tabla înmulțirii foarte interesant expusă prin redarea logică și economicoasă, evitîndu-se repetările, a operațiunilor succesive de înmulțire, p. 62.

IOAN NISTOR

ORÎNDUIALA PĂDURILOR DIN ANUL 1835 TIPĂRITĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ LA PORUNCA MAGISTRATULUI DIN BRAŞOV

Legislaţia silvică modernă începe în Transilvania la jumătatea secolului al XVIII-lea cu regulamentul pădurilor de pe domeniul fiscal al Zlatnei din anul 1748. Pentru întreaga provincie a fost promulgat mai tîrziu, în 30 mai 1781, decretul lui Iosif II referitor la păduri, publicat şi în traducere românească, tipărită de Guberniul Transilvaniei în anul 1787. Regimul pădurilor a fost din nou reglementat prin articolul XXXIV al legii adoptate de dieta Transilvaniei din anii 1810—1811, tradus şi tipărit şi acesta românește („Inchietura 34. Pentru rîndul ce vine de a se ţinea cu pădurile") şi publicat prin guberniu în anul 1812. Orînduiala pădurilor din 1835 pe care o prezentăm aci adaugă, la texele românești cunoscute, încă unul, mai puţin cunoscut[1].

Elaborarea acestui regulament şi publicarea lui la 30 mai se leagă de eforturile pe care le face magistratul din Braşov pentru o mai bună organizare şi administrare a pădurilor oraşului şi districtului. În acest sens Karl Gebauer[2], adjunctul lui Friederic Wenzel[3], maistrul silvic al magistratului *(Forstmeister)*, înainta superiorilor săi un raport, la 1 martie 1835, cu propuneri referitoare la măsurarea şi parcelarea celor 139 000 de iugăre de pădure ale oraşului şi districtului[4]. La organizarea unui oficiu silvic aparte se va ajunge însă mai tîrziu, în anii 1854—1855, cînd i se redactează instrucţiunile şi se numesc funcţionarii[5].

Pînă atunci regimul pădurilor cădea în sarcina celor doi oficiali ai magistratului, pe lîngă care funcţionau un număr de pădurari *(Waldhüter)*.

---

[1] Arh. Stat Braşov, Col. Trausch, Tf. 60, III, S. IV, nr. 16; (2 p. în folio, tipărite probabil în tipografia lui Johann Gött; cf. O. Netoliczka, *J. F. Trausch's Handschriften Katalog*, II, Braşov, 1900, p. 59, nr. 2074; Caius T. Jiga, *Ordine guberniale transilvane şi alte publicaţii româneşti (1766—1848)*, Braşov, 1970, p. 34, nr. 83).

[2] Născut la Braşov la 3 mai 1811, a studiat la academia silvică din Mariabrunn. A fost numit adjunct silvic *(Forstadjunkt)* la 8 octombrie 1834 şi înaintat în funcţia de maistru silvic orăşenesc şi dominal *(Stadt- und Dominal Forstmeister)* la 2 august 1837; a executat această funcţie pînă la 25 august 1846; cf. Fr. Stenner, *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt)*, Braşov, 1916, p. 49.

[3] A deţinut această funcţie de la 28 august 1805 pînă la 30 iulie 1837; cf. Stenner, *op. cit.*, p. 158.

[4] Ed. Zaminer, *Geschichte des Waldwesens der Kön. freien Stadt Kronstadt-Brassó*, Braşov, 1891, p. 296—300.

[5] *Ibidem*, p. 76, 96 ş.u.

Dat fiind că satele iobăgești ale orașului erau toate românești[6], se înțelege că magistratul a publicat în limba română textul orînduielii. Textul traducerii românești trebuie să-i aparțină lui Ioan Barac, aflat atunci în slujba magistratului ca translator și scriitor de limbă română *(Wallachischer Schreiber — Translator)*[7].

Cele 19 puncte ale orînduielii se referă la aspectele principale ale exploatării pădurilor *(pădurile dominale* <sau> *pădurile domnești)* de către supușii iobagi ai orașului*. Lemnul va fi tăiat numai cu aprobarea maistrului silvic și numai în locurile indicate de acesta. Se va putea tăia lemn de foc de la 1 octombrie la 30 aprilie, lemn de lucru de la 1 decembrie la sfîrșitul lunii februarie. Se instituie reguli precise referitoare la tăierea propriu zisă a lemnelor, la stivuirea și transportul lor. Se reglementează pășunatul în pădure ca și accesul porcilor la ghindă și jir. Se instituie măsuri de protecție a pădurii împotriva focului; se reglementează arderea cărbunilor. Se limitează tăierea pădurii pentru garduri, pentru mături, pentru troace și molde. Se oprește cu totul lăzuirea. Punctul 16 distinge „felurimea lemnelor": de foc: fag alb și roșu, plop, arini, plute, sălcii; de lucru: jugastru, frasin, mesteacăn, stejariu, ulm, teiu, paltin, sorb, cerești, peri și meri pădureți.

Instituirea unui regim rațional al pădurii, Magistratul, „îndemnat de o părintească prevedere", îl motivează cu interesele supușilor, „spre a ține colonilor în păduri un izvor bogat de chivernisire, din care vor putea scoate și în vremea viitoare sporiul spre aș întemeia binele", ceea ce era adevărat sub aspectul strict economic, cu adaosul, omis însă de magistrat, că acest izvor de chivernisire interesa în cea mai mare măsură propria gospodărie alodială, dar anacronic sub aspectul raporturilor de proprietate în mentalitatea epocii revoluționare în care ne găsim. În octombrie 1849 satele de pe fostul domeniu al Branului cereau printre altele comandantului militar districtual de la Sibiu ca „pădurile de sub stăpînirea Brașovului să fie predate obștii țăranilor, întrucît au fost îngrijite din moși strămoși de ei"[8].

AUREL RĂDUȚIU

---

[6] În administrația nemijlocită a orașului, satele: Tohan, Zărnești, Vlădeni, Tînțari și Satu Nou; și satele domeniului Bran: Sohodol, Poarta, Predeal, Simon, Moeciul de Jos, Coacăza; Apața, Crizbav, Tîrlungeni, Turcheș, Baciu, Satulung, Cernat, Purcăreni și Zizin; cf. C. A. Stoide, *Dregătorii satelor românești din Țara Bîrsei*, în *Studii și articole de istorie*, II, 1957, p. 294; *Țara Bîrsei*, I, Edit. Acad. R.S.R., București, 1972, p. 67—68.

[7] A ocupat această funcție în anii 1805—1848; cf. Stenner, *op. cit.*, p. 7.

* Vezi *Anexa.*

[8] T. Hașdeu, *Satele din preajma cetății Bran în sec. XVIII—XIX. Cumidava*, III (1969), p. 196.

ANEXĂ
TEXTUL ORÎNDUIELII

1228/1835.

De vreamece pădurile sau păstrat spre multe sute de ani a se ţinea prin bine întocmitele rînduieli, spre a nu să strica, iar prin îndărătnicile şi reale urmări prea lezne să pot dezrădăcina şi dărăpăna cu totul, şi pustiirile pădurilor ceale multe şi pănă acum îngăduite fac o grijă dreaptă de a nu sosi mai îngrab sau mai tîrziu o lipsă de leamne: aşa Magistratul, îndemnat de o părintească prevedere, spre a ţinea Colonilor în păduri un izvor bogat de chivernisire, din care vor putea scoate şi în vreamea viitoare sporiul spre aş întemeia binele, au aflat cu cale a face următoarele regulaţii, care prin aceasta să face de obşte cunoscut spre strașnică păzire şi ascultare:

1. De acum înainte va fi slobod pentru trebuinţa leamnelor de foc şi de lucru a tăia leamne numai în locul acela, care să va însămna bine de către Forşt-Deregătoria pădurilor.
2. Tăierea leamnelor de foc va avea vreamea sa, şi va ţinea dela începutul lunii octomvrie pănă la sfîrşitul lui aprilie, iar pentru tăiatul de leamne de lucru, de case şi altele, va ţinea dela 1 dechemvrie pînă la sfîrşitul lui fevruarie.
3. Tot omul, care va tăia un copaci sau un lemn, va fi îndatorat al lucra tot, şi ai căra şi toate aşchiile şi surcealele de acolo; aseamenea şi vîrfurile copacilor să le cioplească şi să le ducă de acolo cu totul.
4. Să păzască cînd tae copaciul, ca cînd va cădea jos, să nu facă nici o pagubă împrejur; iar neputînd ocoli întralt chip aceasta mai întîiu săi tae toate ramurile jos negreşit.
5. Copaciu să se tae de lîngă pămînt cît să va putea mai aproape de pămînt.
6. De va tăia cineva un lemn, şi pentru că să creapă cu anevoe îl va lăsa acolo, sau va ciopli el numai nişte ştiucuri: unul ca acela găsindusă, să va pedepsi cu măsurată pedeapsă.
7. Aşezatul leamnelor să să facă la drumuri sau în căi.
8. Pentru legatul stînginilor de leamne şi a lanţurilor la cărat va fi slobod numai ramuri aş lua.
9. Păşunea în păduri va fi slobodă numai în locurile unde vor arăta Forşt Deregătorii de pădure. Iar caprele nu vor fi slobode a paşte în pădure.
10. Cînd să face jir sau ghinde, să vor îngădui rîmătorii; însă numai unde vor arăta Forşt-Deregătorii, a umbla. //
11. În pădure numai acolo va fi slobod a face foc, unde iaste poiană.
12. Cărbunarii săş aducă slobozenie de la Arîndaşul şi numai lîngă ape va fi slobod a face cărbuni şi numai din ramuri, şi cînd să duc de acolo să stîngă focul.
13. Tot omul de acum înainte săş facă miezuinile bune şi trainice, însă deosebit sau îndatorat Deregătoarele Satelor a priveghia ca să nu să strice gardurile în cîmpuri, pentru că de acum înainte numai în al 5 an odată va fi slobod a tăia nuiale pentru garduri şi nu va mai fi slobod la munţi fînaţele a le mai îngrădi cu gard, unde nu să bagă vitele. Iar cine vor săş siguripsască moşiile, săş facă şanţ împrejur, şi săş pue tufe în pămînt vii săi crească.
14. Nu va mai fi slobod a găuri şi mai vîrtos sau oprit cu totul a vătăma ori ce fealiu de lemn.
15. De vor trebui vreunui colon leamne de lucru, pentru roate sau pentru alt cevaş, măcar că îi trebue lemn moale, tot numai cu slobozenie de la arîndaşul vor cuteza aş tăia.
16. Feliurimea leamnelor, ce poate să să tae pentru foc în pădurile dominale să numeşte adecă cu acestea nume: fag alb şi roşu, plop, arini, plute şi sălcii, şi alte leamne zăcute pă jos şi putrezite, iar leamnele ceale de lucru să fie cruţate, cum sînt adecă: jugastru, frasin, mestacăn, stejariu, ulm, teiu, paltin, sorb, cereşi, peri şi meri pădureţi, care sînt leamne de lucru, cînd împrejurul lor cresc soiuri de leamne de acelea.

17. Celor ce fac mături numai int-atîta le va fi slobod în pădurile domnești aș lucra meșteșugul, dacă să vor îndestula cu ramurile ceale de pre din jos de la mesteaceni, dar a tăia mesteaceni din tulpină nu le va fi slobod. Nici celor ce fac molde sau troci nu le va fi slobod a face molde de frasin, de ulm și de paltin.
18. Cine vor arăta pre unii carii au aprins pădurea, vor căpăta colac Rfl. 50, și aprinzătoriul să va pedepsi cu robie de mai mulți ani în feară.
19. Colonii să nu îndrăzneacă a mai face lazuri în păduri, sau aș mai lărgi lazurile pînă acum avute, că cei ce vor mai îndrăzni a face aceasta să scoață rădăcinile, afară din pedeapsa trupească, li se vor lua lazurile și să vor da la alții a le stăpîni.

Brașov în 30 Maiu 1835.

MAGHISTRATUL.

PROBLEMA TIPĂRIRII MEMORIULUI DIN 1842 ÎN FAVOAREA ROMÂNILOR DE PE PĂMÎNTUL CRĂIESC

1842 este un an încărcat de evenimente semnificative pentru Vormärzul transilvănean în general, pentru mişcarea naţională românească în special. Problema centrală, în jurul căreia se ciocnesc idei şi opinii la finele deceniului trei şi începutul celui următor, este tendinţa nobiliară de a impune limba maghiară drept limbă oficială a principatului, căutîndu-se astfel garantarea supremaţiei politice a nobilimii chiar în condiţiile aplicării unor reforme cerute tot mai imperios de situaţia economică-socială şi politică a ţării. Pasiunile politice ating punctul de fierbere în momentul în care pe masa de lucru a dietei de la Cluj este depus un proiect de lege care prevede nu numai introducerea limbii maghiare în toate ramurile vieţii de stat din Transilvania, ci extinde obligativitatea acesteia şi în viaţa bisericească şi şcolară a naţionalităţilor nemaghiare în termen de 10 ani[1]. Opoziţia împotriva unui astfel de proiect izbucneşte desigur cu vehemenţă atît în cadrele dietale, cît şi dincolo de acestea.

În dietă deputaţii saşi sînt cei care vin cu un întreg arsenal de argumente juridice axate în esenţă pe egalitatea în drepturi a celor trei componente ale lui „Unio Trium Nationum". Dacă prin această argumentaţie, menită a susţine asigurarea unor drepturi egale limbii germane cu cele prevăzute pentru limba maghiară, deputaţii saşi se încadrează în limitele obişnuite ale conflictelor dintre privilegiaţii reprezentaţi în dietă, în schimb referirea la opoziţia românilor faţă de proiectul preconizat şi includerea lor în numărul locuitorilor Pămîntului Crăiesc, contrapuşi restului populaţiei ţării în privinţa ponderii numerice şi a sarcinilor prestate, stîrneşte o reacţie vehementă din partea oponenţilor. Polemica dietală, extinsă apoi în coloanele presei maghiare şi săseşti, se încarcă de acuzaţii reciproce privind atitudinea faţă de români, a căror poziţie pro sau contra proiectului dietal devine un punct nodal al discuţiei. În dietă şi apoi îndeosebi în paginile ziarului clujean „Erdélyi Hiradó" este invocată în termeni deseori patetici situaţia românilor de pe Pămîntul Crăiesc, abuzurile pe care le suferă ei din partea autorităţilor de acolo — concluzia fiind că în astfel de condiţii nu poate fi vorba de o comunitate de interese româno-săsească în problema limbii. Deputaţii dietali saşi, secondaţi de presa din Sibiu şi Braşov, răspund comparînd

[1] Textul oficial al proiectului de lege e publicat în: *Erdély nagyfejedelemség 1841-ik év november 15-ére Kolozsvár szabad királyi városába hirdetett országgyülésének irománykönyve*, Cluj, 1841—1843, p. 82—85; vezi şi I. Lupaş, *O lege votată în dieta transilvană din Cluj la 1842*, în *Studii istorice*, V. Sibiu-Cluj, 1945—46, p. 249—252.

situația românilor de pe Pămîntul Crăiesc cu a celor din restul țării — comparație desigur net avantajoasă Pămîntului Crăiesc[2].

În această atmosferă punctul de vedere românesc se face auzit prin luările de poziție ale Consistoriilor de la Blaj și Sibiu[3], ca și prin articolele inserate în „Gazeta" și „Foaia" lui Bariț de la Brașov. Proiectul dietal este respins cu hotărîre, accentul căzînd desigur pe combaterea punctelor referitoare la viața bisericească și școlară a românilor. Protestul Consistoriului din Blaj și „Remonstrațiunea" episcopului unit Ioan Lemeni[4] ajung pînă în fața autorităților aulice de la Viena și contribuie la decizia negativă a acestora față de o parte însemnată a pretențiilor nobiliare[5]. Aceste acte destinate spre a fi înaintate forurilor oficiale se situează prin tonul și conținutul lor între poziția netă, radicală, de respingere a tendințelor nobiliare, reflectată în expunerea de motive a lui Simion Bărnuțiu în fața Consistoriului blăjean[6] și punctul de vedere al Consistoriului ortodox de la Sibiu. Din cercurile sibiene din jurul episcopului Vasile Moga, mai apropiate de problemele românilor de pe Pămîntul Crăiesc, pleacă ideea folosirii conflictului dintre privilegiați în problema limbii în vederea realizării unor deziderate legate de îmbunătățirea situației românilor din aceste părți. Ideea este acceptată și de anturajul episcopului Lemeni și după ce în „Erdélyi Hiradó" elementele de bază ale viitorului act petiționar sînt făcute cunoscute opiniei publice maghiare, în vara lui 1842 cei doi episcopi înaintează dietei Memoriul în favoarea românilor de pe Pămîntul Crăiesc[7].

---

[2] Pentru polemica dietală în jurul problemei limbii vezi: *Beszéd tár. Záradékul az 1841—42-dik évi országgyülési jegyzökönyvhöz*, II, Cluj, f.a., p. 3—284; de asemenea presa vremii: „Erdélyi Hiradó" (Cluj), „Mult és Jelen" (Cluj), „Siebenbürger Bote" (Sibiu), „Siebenbürger Wochenblatt" (Brașov), „Gazeta de Transilvania" (Brașov).

[3] Textul original latin al Protestului Consistoriului de la Blaj din 15/27 februarie 1842 e publicat în: Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, I, Viena, 1852, p. 243—246 și G. Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe ultimii două sute de ani*, I, Sibiu, 1890, p. 752—755. Traducerea modernă românească a actului e publicată în: G. Bogdan Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, Cluj, 1923, p. 209—211. Luarea de poziție a Consistoriului din Sibiu cu data de 6/18 martie 1842 e publicată în: Ioan Lupaș, *O pagină din istoria luptei pentru limba românească*, în „Luceafărul", 1907, VI, nr. 8, p. 159—161 (originalul latin și traducerea românească modernă).

[4] „Remonstrațiunea" episcopului Lemeni din 24 februarie/8 martie 1842 e publicată în: Coriolan Suciu, *Preambule la procesul lemenian*, în „Cultura creștină", 1938, XVIII, nr. 8—9, p. 506—507.

[5] Pentru dezbaterea proiectului de lege în fața Consiliului de Stat și a Cancelariei aulice transilvănene de la Viena vezi: Szekfű Gyula, *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790—1848*, Budapesta, 1926, p. 523—530.

[6] Expunerea de motive a lui Bărnuțiu întitulată *O tocmeală de rușine și o lege nedreaptă* e publicată în: G. Bogdan Duică, *op. cit.*, p. 199—209.

[7] Pentru împrejurările elaborării Memoriului vezi: Coriolan Suciu, *op. cit.*, p. 502—509; L. Gyémánt, *Aspecte ale luptei naționale în Transilvania anului 1842*, în „Buletin științific studențesc", Științe umanistice-Geologie-Geografie, 1970, p. 45—53; *George Bariț și contemporanii săi*, vol. III, Coordonatori: Ștefan Pascu și Iosif Pervain, București, Editura Minerva, 1976, p. 14—29 (Corespondența Nicolae Maniu—G. Bariț).

Acest Memoriu, plecînd de la numeroasele recunoaşteri oficiale ale egalităţii tuturor locuitorilor de pe Pămîntul Crăiesc, reclamă înfăptuirea efectivă a unei atari egalităţi în toate domeniile, ţinînd seamă de aportul decisiv al românilor la purtarea sarcinilor publice ale păcii şi războiului în proporţia numărului lor preponderent. Programul de revendicări, care urmează expunerii detaliate a gravaminelor româneşti de pe Pămîntul Crăiesc, prevede reprezentarea proporţională a românilor de pe Pămîntul Crăiesc în dregătoriile săteşti, scăunale, asesoriale, montanistice şi cardinale, în rîndul deputaţilor dietali, primirea românilor la învăţarea şi practicarea meseriilor cu înlăturarea monopolurilor breslaşe, beneficierea de veniturile caselor alodiale pentru nevoile bisericeşti şi şcolare, împărtăşirea proporţională din pămînturile publice şi beneficiile comunale, ajutarea materială a tinerilor căsătoriţi români asemenea celor saşi, plata zeciuielii către preotul propriu, acordarea de porţii canonice şi scutirea de dijmă a preoţilor români, restituirea din arhivele săseşti a documentelor probatorii pentru pricinile comunităţilor româneşti, eliberarea satelor silite la iobăgie. Acest Memoriu referitor la situaţia unei părţi însemnate a românilor din Transilvania urmărea obţinerea unor îmbunătăţiri substanţiale pe seama acestora folosind pe de o parte temeiul legal al numeroaselor dispoziţii aulice şi guberniale recunoscînd drepturile revendicate, iar pe altă parte avînd în vedere conjunctura politică favorabilă a conflictului dintre privilegiaţii reprezentaţi în dietă în jurul problemei limbii[8].

În vara anului 1842 însă conjunctura favorabilă pare a fi depăşită, răspunsul negativ al Vienei la proiectul dietal privind limba determinînd o atenuare a tonului confruntărilor din dietă şi presă. În aceste împrejurări, Memoriul ajunge în dezbaterea dietală de-abia la începutul anului 1843 în condiţiile în care refuzul saşilor de a contribui materialiceşte la Muzeul naţional maghiar preconizat la Cluj dezlănţuie din nou pasiunile în dietă. Deşi în cursul dezbaterilor se pronunţă cuvinte favorabile rezolvării plîngerilor românilor de pe Pămîntul Crăiesc, hotărîrea finală amînă decizia pînă la dieta următoare cînd o comisie urmează a-şi da opinia asupra Memoriului[9].

---

[8] Textul original al Memoriului redactat în limba maghiară e publicat în presa vremii: „Erdélyi Hiradó", nr. 10—12, 3—10 februarie 1843; „Toldalék Mult és Jelenhez", nr. 24—26, 24—31 martie 1843. Ediţia de epocă în limba română, de care ne ocupăm în prezentul articol, poartă titlul: *Rugămintea celor doi episcopi românești, a celui greco-unit Ioan Lemeni de Eadem și a celui greco-neunit Vasilie Moga. Așternută dietei dela 1842 în causa românilor lăcuitori pe pămîntul crăiesc numit și săsesc*, Braşov, 1843, Tipografia lui Johann Gött, 27 p. în 8°. Textul acestei broşuri este reprodus în: T. V. Păcăţian, *Cartea de aur*, I, Sibiu, 1902, p. 150—164. O traducere germană de epocă e publicată în: Johann Karl Schuller, *Beleuchtung der Klagschrift gegen die sächsische Nation welche die beiden walachischen H. H. Bischöfe auf dem Landtage von 1841—1843 den Ständen des Grossfürstenthums Siebenbürgen überreicht haben*, Sibiu, 1844, p. 1—20. Pentru analiza Memoriului vezi: D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, Ediţie nouă refăcută, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1967, p. 422—425.

[9] *Az erdélyi nagyfejedelemség... 1841-es év november 15-ik napján kezdődött országgyülésekröl készitett jegyzőkönyv*, Cluj, 1841—1843, p. 713—717.

Dacă astfel calea oficială urmată prin intermediul celor doi episcopi pare să se închidă pentru moment, acțiunea inițiată în favoarea românilor de pe Pămîntul Crăiesc nu încetează totuși. Cercul celor inițiați în elaborarea și înaintarea Memoriului se îndreaptă acum spre opinia publică românească în numele căreia a acționat, urmărind difuzarea programului de revendicări și a argumentației Memoriului în rîndurile acesteia.

Calea preconizată e cea a tiparului, ideea inițială fiind publicarea traducerii românești a Memoriului în „Foaia" de la Brașov, după ce ambele organe maghiare de presă din Cluj tipăriseră textul original unguresc al Memoriului, iar „Siebenbürger Bote" din Sibiu promitea cititorilor săi o ediție germană adnotată care va fi publicată în curînd[10]. Bariț, solicitat de numeroși prenumeranți ai foilor sale să publice Memoriul în românește, a cerut opinia și sprijinul protopopului unit de Sibiu, Nicolae Maniu. Acesta împreună cu fratele său, Petru Maniu, funcționar tezaurarial, și cu protopopul ortodox Bădilă din Sibiu, iau inițiativa unui apel către clerul de ambele rituri și către mireni în vederea sprijinirii materiale a acestei acțiuni. Proiectul inițial era tipărirea Memoriului în 2000 de exemplare, cîte 500 fiind destinate clerului unit, clerului ortodox, prenumeranților „Gazetei" și celorlalți mireni de pe Pămîntul Crăiesc[11]. S-a ajuns de asemenea la această formulă a unei broșuri de sine stătătoare pentru a nu îngreuna situația foilor lui Bariț aflate într-o permanentă instabilitate datorită suspiciunii autorităților față de orice apariție în limba română. De altfel în privința trecerii sau nu a broșurei prin cenzură lucrurile sînt destul de neclare. Bariț declară că a văzut în 17 aprilie pe manuscris aprobarea cenzorului Martin Schnell, dar pe exemplarele tipărite nu apare obișnuitul „imprimatur", ceea ce oferă unul din pretextele pentru intervenția autorităților în vederea opririi difuzării. În cele din urmă Memoriul s-a tipărit în 1500 de exemplare la Brașov, în tipografia lui Johann Gött, cel care imprima și foile lui Bariț. În ce privește autorul traducerii românești, lipsesc indicațiile documentare directe. Știm doar din informațiile furnizate de Bariț că traducerea a fost făcută de un „virum nobis tanquam scrupulosum vocabulorum et sententiarum venatorem" — deci cu inclinații spre preocupările filologice. Acesta ar putea fi Timotei Cipariu, implicat în inițiativele politice românești ale vremii (el redactează Protestul Consistoriului din Blaj în problema limbii)[12].

---

[10] Pentru edițiile maghiare vezi nota 8. Anunțarea ediției germane în „Siebenbürger Bote", nr. 14, 17 februarie 1843.

[11] *George Bariț și contemporanii săi*, III, p. 31 (Scrisoarea lui Nicolae Maniu către G. Bariț, 17/29 martie 1843). Vezi și Aneza II.

[12] Pentru împrejurările tipăririi vezi Anexa II. În ce privește data tipăririi „Gazeta de Transilvania" din 19 aprilie 1843 anunță că Memoriul e tradus, a primit aprobarea cenzorului Schnell și e gata de tipar. În iulie exemplarele tipărite erau deja la destinație după mărturia corespondenței lui Bariț. Vezi: *George Bariț și contemporanii săi*, III, p. 34—35 (Scrisoarea lui N. Maniu către G. Bariț din 21 iulie/2 august 1843); Biblioteca Academiei R.S.R. (În continuare: Bibl. Acad.), Manuscris românesc 992 (În continuare: Mss. rom.) f. 5 r—v (Scrisoarea lui Constantin Alpini către George Bariț din 22 iulie/3 august 1843).

În timp ce exemplarele tipărite erau expediate colectorilor de prenumeranţi la foile lui Bariţ spre difuzare (N. Maniu la Sibiu, Constantin Alpini la Mediaş, Atanasie Şandor la Arad etc.), denunţurile încep să curgă la Guberniu din partea autorităţilor alarmate de pe Pămîntul Crăiesc. Oficiul local de cenzură din Sibiu semnalează tipărirea Memoriului în limba română fără aprobare prealabilă. Din proprie iniţiativă Oficiul din Sibiu opreşte difuzarea Memoriului[13]. Magistratul din Mediaş confiscă un exemplar tipărit şi acuză pe iniţiatorii acţiunii în faţa comitelui săsesc pentru tulburarea liniştii publice şi instigarea la rezistenţă faţă de autorităţi[14].

Alerta oficialităţilor de pe Pămîntul Crăiesc este pe deplin explicabilă. Pe de o parte un element esenţial al opiniei prezentate în dietă de către deputaţii saşi era atribuirea acţiunii revendicative româneşti exclusiv episcopilor, fără ştirea şi consimţămîntul românilor de pe Pămîntul Crăiesc. În unele părţi, ca de pildă în scaunul Sibiu, se colectau şi declaraţii în acest sens din partea unor comunităţi româneşti induse în eroare[15]. Desigur răspîndindu-se Memoriul prin tipar în rîndul opiniei publice româneşti, o atare argumentaţie a caracterului nereprezentativ al revendicărilor cădea de la sine. Pe de altă parte ideile Memoriului reprezentau un pericol pentru privilegiaţi şi prin stimulentul pe care-l ofereau luptei cotidiene a diferitelor comunităţi româneşti de pe Pămîntul Crăiesc aflate, în unele cazuri de decenii, în litigiu cu autorităţile săseşti pentru apărarea drepturilor lor. Un exemplu în această privinţă oferă reacţia românilor din Mediaş, care în contact cu textul tipărit al Memoriului refuză prestarea slujbelor pretinse de Magistrat în mod ilegal, interpretînd Memoriul nu ca o petiţie ci ca o nouă lege adoptată de dietă în favoarea lor[16].

Guberniul se adresează pentru explicaţii celor doi episcopi cerîndu-le lămuriri privind data şi locul imprimării, aprobarea cenzurii, conformitatea textului tipărit cu originalul şi, mai ales, scopul politic al publicării actului. Pînă la lămurirea acestor puncte difuzarea broşurii este oprită.

Primul care răspunde solicitării Guberniului e episcopul Lemeni care, deşi se pare că n-a fost implicat în iniţiativa răspîndirii Memoriului prin tipar, totuşi se solidarizează în mod firesc cu ea, justificînd-o prin publicarea prealabilă a textului maghiar în ziarele din Cluj şi prin necesitatea de a se răspunde acuzaţiilor răspîndite de presa săsească pe seama episcopilor petiţionari[17].

---

[13] Vezi Anexele III şi IV.

[14] Bibl. Acad., Mss. rom. 969, f. 81—85.

[15] „Gazeta de Transilvania", nr. 10, 4 februarie 1843 reproduce după „Erdélyi Hiradó", nr. 9, 31 ianuarie 1843 declaraţia judelui Avram Manci şi a juratului Petru Toma din Gura Rîului prin care aceştia îşi retrag declaraţia anterioară făcută în adunarea scaunului Sibiu conform căreia se desolidarizaseră de Memoriu întrucît acesta a fost prezentat de vicejudele regesc Wolf ca avînd drept obiect asimilarea situaţiei românilor de pe Pămîntul Crăiesc cu a celor din comitate.

[16] Bibl. Acad., Mss. rom. 969, f. 81—85.

[17] Vezi Anexa I.

Episcopul Moga cere în schimb lămuririle necesare lui Bariţ. Acesta îi oferă episcopului elementele viitorului său răspuns către Guberniu arătînd că lipsa locului şi datei tipăririi se datorează intenţiei iniţiale de a publica textul în „Foaie" unde desigur aceste indicaţii ar fi fost inutile. El afirmă că a văzut aprobarea cenzorului Schnell pe manuscris, iar apariţia acelui „imprimatur" nu este obligatorie, dovadă fiind şi o carte nemţească apărută recent fără o asemenea indicaţie. Textul tipărit este conform întrutotul cu originalul. În ce priveşte întrebarea cea mai spinoasă privind scopul tipăririi, Bariţ sugerează episcopului referirea la publicarea prealabilă a textului în ziarele de la Cluj şi la perspectiva apariţiei unei ediţii germane, astfel încît imprimarea în limba română nu e decît un răspuns firesc la dorinţa opiniei publice româneşti de a cunoaşte mai bine conţinutul Memoriului. Prin aceasta nu are loc nici o incitare a spiritelor, dimpotrivă prin oferirea speranţei rezolvării pe cale legală a revendicărilor româneşti se preîntîmpină cazuri de genul celui de la Şeica Mare, unde românii exasperaţi de abuzurile suferite au hotărît să treacă sub protecţia bisericii romano-catolice[18].

Cei doi episcopi se pun de acord asupra conţinutului răspunsurilor lor către Guberniu, Moga în lămuririle pe care le înaintează insistînd asupra reciprocităţii drepturilor care presupun posibilitatea de a răspunde la atacurile aduse lor personal şi cauzei pe care o reprezintă. De asemenea motivele aprobării apariţiei textului în alte limbi trebuie să fie valabile şi pentru publicarea în limba română a Memoriului. În rest Moga aduce la cunoştinţa Guberniului informaţiile lui Bariţ privind locul şi data tipăririi, aprobarea cenzurii[19].

Guberniul, în urma anchetei efectuate prin intermediul Magistratului din Braşov, dispune în 12 februarie 1844 episcopilor Moga şi Lemeni oprirea difuzării petiţiei care a fost tipărită în condiţii „necorespunzătoare" şi trimiterea exemplarelor aflate la Sibiu, în posesia lui Moga şi a lui Nicolae Maniu, la Cluj[20]. Cazul este raportat şi Cancelariei aulice de la Viena, care prin preşedintele ei îi admonestează pe cei doi episcopi pentru tipărirea Memoriului[21]. În vara lui 1845 în cercurile sibiene din jurul lui Moga se pregăteşte un răspuns la această admonestare, răspuns preconizat a se înainta împăratului cu semnătura ambilor episcopi. Conceptul este trimis de Moga lui Lemeni cu indicaţia că a fost elaborat „cu bărbatul Mării Tale cunoscut". Este vorba probabil de Aron Budai, secretarul episcopului Moga şi notarul Consistoriului de la Sibiu, cel care deţine un rol de frunte în toate iniţiativele care pleacă de la Sibiu în jumătatea de veac premergătoare revoluţiei[22]. Conceptul subliniază

[18] Vezi Anexa II.

[19] Vezi Anexa III.

[20] Nicolae Togan, *Un ordin de confiscare*, în „Transilvania", 1899, XXX, nr. 3, p. 127—131; Sebastian Stanca, *Viaţa şi activitatea episcopului Vasile Moga 1774—1845*, Cluj, 1939, p. 90.

[21] I. Tóth Zoltán, *Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790—1848)*, Budapesta, 1959, p. 70—71. Vezi şi Anexa IV.

[22] Vezi Lucia Protopopescu, *Contribuţii la biografia lui I. Budai Deleanu. Familia Budai*, în „Limbă şi literatură", 1961, V, p. 163—177.

în primul rînd caracterul incorect al procedurii Oficiului local de cenzură din Sibiu, care a alertat autorităţile cele mai înalte ale ţării, fără a urma calea ierarhică obişnuită şi fără a ancheta lucrurile mai întîi pe plan local. Prin aceasta s-a denaturat scopul şi importanţa Memoriului care n-a avut alt obiectiv decît de a răspunde contestaţiilor privind dreptul românilor la concivilitate, contestaţii răspîndite atît pe calea presei săseşti cît şi a unor broşuri semnate de Trausch şi Schuller. Se crea astfel o atmosferă nefavorabilă revendicărilor româneşti în preajma dezbaterii lor în comisia instituită de dieta precedentă. Subliniindu-se sarcinile purtate de români, îndeosebi pe linie militară, se solicită în încheiere împăratului să interzică atacurile la adresa drepturilor româneşti de pe Pămîntul Crăiesc sau să asigure şi românilor posibilitatea de a le răspunde[23].

Petiţia preconizată a se înainta Curţii în acest spirit n-a mai luat însă naştere. Lemeni, deşi a considerat în răspunsul său către Moga foarte întemeiate cele cuprinse în concept, şi-a refuzat totuşi colaborarea fiind absorbit de frămîntările aflate în această perioadă într-un moment de vîrf la Blaj[24]. Moartea episcopului Moga în toamna lui 1845 zădărniceşte definitiv acest proiect.

Măsurile autorităţilor de a opri difuzarea Memoriului s-au dovedit însă şi ele ineficiente. Nicolae Maniu împreună cu fratele său Petru, cu doctorul Pavel Vasici şi cu protopopul Iosif Ighian au iniţiat cumpărarea tuturor exemplarelor nevîndute din Sibiu, ferindu-le astfel de confiscare. De la Arad, Atanasie Şandor relata de asemenea lui Bariţ că a împărţit în mod gratuit exemplarele trimise acolo[25].

Astfel Memoriul îşi atinge în bună măsură scopul chiar dacă nu pe calea oficială preconizată de episcopii semnatari. Într-adevăr dezbaterea din ultima şedinţă a dietei din 1847 privind cererile româneşti are mai mult un caracter formal, ea neavînd altă importanţă decît încă o posibilitate oferită episcopului Lemeni de a susţine în plenul dietei revendicările românilor de pe Pămîntul Crăiesc[26].

Memoriul îşi vădeşte însă însemnătatea prin intermediul acţiunii de răspîndire a ideilor sale prin tipar în rîndul opiniei publice româneşti — acţiune iniţiată de cercurile de intelectuali, funcţionari, cler mijlociu care tind să-şi asume treptat direcţionarea mişcării. Cadrul acţiunii se lărgeşte, apelul la opinia publică românească multiplică greu-

---

[23] Vezi Anexa IV.

[24] Arhivele Statului Alba Iulia (În continuare: Arh. St. A. Iulia) nr. 43, Protocollum Praesidiale Dioecesis Graeco-Catholicae Fogarasiensis, ductum pro anno 1845, nr. 712. Iată un pasaj din răspunsul episcopului unit care reflectă starea de spirit încordată de la Blaj în zilele procesului lemenian: „Shi barem che m-aş putea odate vedea asediatu, che sunt ca roata ce au esitu dein ţiţină, inadusitu shi amărîtu de către ceja pentru care am fostu gata a me jertvi".

[25] *George Bariţ şi contemporanii săi*, II, Bucureşti, Editura Minerva, 1975, p. 291—292 (Scrisoarea lui Atanasie Şandor către G. Bariţ din 1/13 ianuarie 1845); III, p. 43—44 (Scrisoarea lui N. Maniu către G. Bariţ din 1845).

[26] Dezbaterea dietală din şedinţa din 9 noiembrie 1847 publicată în: „Erdélyi Hiradó", nr. 308, 12 decembrie 1847.

tatea şi însemnătatea revendicărilor româneşti în viaţa politică a ţării. Alerta autorităţilor pentru a stăvili acest proces nu constituie decît un indiciu al pericolului pe care-l întrevăd prin pătrunderea ideilor Memoriului, în cazul de faţă, ale mişcării de emancipare românească în general, în păturile largi ale poporului român din Transilvania. Polemica prilejuită de ridicarea revendicărilor românilor de pe Pământul Crăiesc în presă, apariţia unor lucrări care abordează aceste probleme de pe diferite puncte de plecare, asigură menţinerea problemei româneşti în prim planul vieţii politice. Tipărirea şi difuzarea Memoriului în limba română are ca efect întărirea conştiinţei de sine şi implicit intensificarea luptei poporului român de pe Pământul Crăiesc şi din întreaga Transilvanie pentru drepturile sale. Numeroasele acţiuni locale, petiţiile şi memoriile care reiau la nivelul comunităţilor locale revendicările generale ale Memoriului, contribuie la cristalizarea şi întărirea unei conştiinţe politice-naţionale de mare însemnătate pentru evenimentele revoluţiei ce urma să vină în curînd.

LADISLAU GYÉMÁNT

ANEXE

Anexa I.

Răspunsul episcopului unit Ioan Lemeni la scrisoarea prezidială a guvernatorului Iosif Teleki din 20 iulie 1843 privind împrejurările tipăririi Memoriului în favoarea românilor de pe Pământul Crăiesc[1].

1843 iulie 17/29, Blaj.

Rescriptum.

Quo auctore et in quo loco Supplex libellus per me et non Unitum Episcopum ratione Nationalium in Fundo Regio degentium I. I. Statibus et Ordinibus porrectus in Valachicum versus extiterit me prorsus ladet, et e rumore solum percepi eandem impressum per Sedes Saxonicas distribui. Sub hodierno rememoratis Excellentiae Vestrae in subversantis ad me sub 20-a currentis lunae dignatis ordinis, non defui Archidiacono Cibiniensi injungere, ut a distractiam similium exemplarium abstineret. Fama circumfertur eandem Supplicem libellum medio Ephemeridum Claudiopolitanorum publicatum et in Valachicum vertem, atque sic Coronae impressum. Distractores ejusdem optimam cognitionem habebunt hujus objecti, mea ex parte existimo sibi integram existimasse, scriptum quod in patria

[1] Arh. St. A. Iulia, nr. 43, Protocollum Praesidiale ... pro Anno 1843, nr. 826. Copie.

sub revisione lingua Hungarica divulgatum est, et alia lingua publicare, vel maxime dum a.p. lingua Germanica non dubitassent binis vicibus nos hujus nationis Episcopis censura notore, et de coincolis quaeque scribere, quae animus sanciant, et Urciendas ab inviam repellunt. Quae ad Gratiosum Intimatum dum humillime prescribere peculiari venerationis cultu emorior.

Anexa II.

George Bariț către episcopul ortodox Vasile Moga despre împrejurările tipăririi Memoriului în favoarea românilor de pe Pământul Crăiesc[2].

1843 august 3/15, Brașov.

Illustrissime ac Reverendissime Domine Praesul! Domine mihi singulari veneratione Colendissime!

Officiosam Illustritatis Vestrae Episcopalis provocationem de dato 28 Julii, una et Excellentissimi Domini Comitis Josephi Teleki M. Principatus Transilvaniae Gubernatoris officiosum Praesidiale in se complectentem, filiali cum reverantia perlegi die 31-a Julii, percepique utriusque sensum id praecipientem: a) Ut ratio reddatur, quo modo factum, ut in versione Suplicis libelli Illustritatum Vestrarum Episcopi Fogarasiensis Graeco-Uniti et Episcopi G. N. Uniti causas Valachorum Regium fundum incolentium concernentis, Inclytis Statibus et Ordinibus substrati, locus, et tempus impressionis non sit exaratus. b) Cur subscriptio censoria non est indigitata; c) an sensus versionis Valachicae non differat ab originali.

Super his punctis petitur injungiturque declaratio, et quidem non tantum vi praevigentium altissimarum ordinationum, sed et ex eo, quod versio illa obtutu etiam politico attentione digna sit.

Paterna Illustritatis Vestrae Episcopalis ad me humillime infra scriptum directa provocatio, ei videtur opinioni inhaerere, quasi ego tamquam possessor alicujus Typographiae ad rationem de supra dicto libello dandam lege obstringere. Cum notum sit, in chara nostra Patria editoribus typorum possessoribus et simul Dominis Censoribus librorum incumbere officium ejus modi informationes praestandi. Tam cum ego nec sim possessor ullius typographiae, tanto minus Censor, sponte sequitur, in objecto subversante officiosam informationis exarationem ad me non pertinere, sed potius ad Dominum Joannem Gött, ac ad hujus filialo Revisoratus Librorum officium.

Interea tamen, cum sciam, quam multis quamque gravibus (et si certe vanis) suspicionibus subsint hac in Patria omnes libri idiomate valachico prodire soliti; cum item tamquam redactor Ephemeridum hic loci prodeuntium (non in mea, quam non habeo, sed in alterius officina edi solitarum) occasionem habeam alia etiam opera nimis raro lingua valachica prodeuntia prae oculis summendi, non recuso in omni sinceritate omnia exponere, quae de Illustritatum Vestrarum supplicis libelli versione ad meam pervenerunt notitiam.

Et quidem ad primum: Versio valachica supplicis libelli subversantis in quaestione, facta erat eo fine, ut ad exemplum aliarum, prout inferius videre licebit,

[2] Arh. St. A. Iulia, Fond Blaj, nr. 902/1843. Copie.

hujatibus Ephemeridibus inseratur, quo in casu nulla opus erat signatione temporis et loci, cum eadem de more consueto continuo calci Ephemeridum adjungatur. Cum vero tum propter magnam pro exiguo nimis valachicorum Ephemeridum spatio, multitudinem objectorum apud Redactionem conglomeratorum, cum propter debilem iis diebus valetudinis meae statum, nullam alicujus momenti lectionem assumere valentis, manuscriptum libelli longam nimis moram opinione plurimorum pateretur, factum est, ut versionis possessores eandem in forma libelli supplentis edere destinaverint, quin tamen alicui ante factam censuram incidisset, datum etiam apponere.

Ad secundum: Meis oculis vidi apud Dominum Editorem — Ioannem Gött, versionem valachicam saepe dicti libelli e Spectabili Domino causarum advocato tamquam simul ab altiori loco denominato Censore Martino Schnell, nato Saxone, subscriptam die ni fallor 18 Aprilis. Quod vero censoria subscriptio non sit appressa, mea opinione inde provenit, quod haec ut ita dicam formalitas non ubique fieri soleat, postquam praesertim concernens Editor obstringatur omnia manuscripta per censorem revisa et subscripta retinere et postulante necessitate producere. Exempli causa: e plurimis in manus summo libellum germanicum „Reisebriefe aus dem Lande der Sachsen in Siebenbürgen" von Andreas Wellmann evangelische Pfarer etc. 1843, cui etiam non est appicta revisio censoria; sed hoc Exemplum e mille unicum est.

A tertium: Versio saepe fati Libelli facta est, genuine ex textu hungarico Publici Novalis „Erdélyi Hiradó" in Numeris 10, 11, 12 et quidem per virum nobis tanquam scrupulosum vocabulorum, et sententiarum venatorem, ut nullum quidem dubium sit, versionem nimis accuratam esse; ego certe hisce dictus eam cum originali compunendo, exactam numis inveni — nihil additum, nihil detorsum.

Devenio ad scopum politicum editionis libelli in quaestione stantes. Certus sum, non fugere Illustritates Vestras Episcopales quomodo per longum praeteritorum comitiorum decursum undique audiebatur querulosa vox populi valachici (non tantum in fundo regio). Illustritates Vestras Episcopales gravamina Cleri Populique valachici nec ad Comitia, nec ad Excelsum Optimi nostri Monarchae Thronum tandem aliquando substernere *velle* (nam *de posse* non dubitabatur). Postquam autem ultimis Comitiorum anni 1841/2 diebus, e duobus libellis, iste subversans, statum valachorum in fundo regio degentium concernens, in sessione formali assumtus, Protocollo dietali illatus, deputationique systhematicae ad trutinandum transpositus fuisset, jam animi partem conciderant, erecta, e paternis Comitiorum promissis nutrimentum accepit, ac incredibile dictu in quantam gratitudinem omnes rapiebantur. Simul vero quivis Valachorum rescire desiderabat, an supplicatio Praesulum sit conformis petitis, quae Valachi *de jure et de natura fundi regii* movenda esse credebant. Et hic jam fateri opus est, mihi qua Redactori frequentissimas fuisse factas provocationes, quatenus eundem supplicem libellum publicare non omitterem, insistebaturque undique tantopere, ut dum ego publicationem nimis diu differe viderer, dictum sit, licere quocunque ideomate ejusmodi actorum republicationem, quae protocollo Comitiorum jam illata sunt.

Postquam autem paulo serius tam „Erdélyi Hiradó" in supra citatis suis numeris, quam „Mult és Jelen" in suo „Toldalék" Illustritatum Vestrarum libellum integrum publicassent; postquam Ephemerides germanicae Cibinienses „Sieben-

bürger Bote" in Numero suo 14 de die 17 Februarii a. c. solemniter promisisset, fare, ut idem supplex libellus quantocius lingua etiam germanica prodeat, jam desiderium, eundem valachico etiam ideomate habendi crescebat tantopere, ut dum Redactio „Gazetae" valachicae se propter egestatem edendo imparem esse declarasset, plurimi e populo expensas e suis Marsupiis resolverint, manuscriptum censurae subjici, edique curaverint. Nonne Illustrissime Domine Praesul exempla trahunt! Nullus erga scopus politicus suum libellum edendi typis, initio apud Valachos subversabatur, sed exemplo vel maxime aliorum nationum tracti, hoc idem pro se poscebant, et in quidem ut experiri mihi licet, non animos concitandi, sed potius ex eodem cum status rei prout est, innotescat, ad eosdem componendas. Edoceri desiderat valachicus populus de causis ipsum concernentibus et dein monet quietus, monet in spe.

Ceterum expendamus verba in „Siebenbürger Bote" 1. citato: „Die famose Klagschrift der beiden Bischöfe welche der „Erdélyi Hiradó" seinen Lesern gleichsam als ein Evangelium liefert, werden wir ebenfalls in kurzem dem Publicum in einer *abgesonderten Broschure*... mit dem nötigen Belechtungen vorlegen, da diese Ausarbeitung für die Mitteilung in einem Zeitungs Blatte zu umfangreich ist etc. etc". Quod si, ajunt Valachi, Saxonico populo *„in abgesonderten Broschure"* legere licet, cur non et nobis? Certe si Valachi tam uniti, quam non uniti in N. Selyk[3] de iis quae in Comitiis acta sunt, mature fuissent edocti et quidem dissidia religiosa, transitusque ad tertium ritum *pure* puteque propter spem bonorum temporalium non fuissent exorta.

Sed ne prolixus videar, multis aliis supersedeo, sumque Illustritatis Vestrae Episcopalis Servus humillimus.
Coronae, 1843 die 3 Augusti.

Georgius Baritz m.p.

V<enerabilis> Dieceseo Fog<arasiensis>
Theologus abs<olutus> et h<istoriae> —
t<heologiae> Professor.

Anexa III

Răspunsul episcopului ortodox Vasile Moga la scrisoarea prezidială a guvernatorului Iosif Teleki din 20 iulie 1843 privind împrejurările tipăririi Memoriului în favoarea românilor de pe Pământul Crăiesc[4].
1843 <între 6/18 august — 1/13 octombrie>[5], Sibiu.

P.P.

---

[3] Șeica Mare.

[4] Bibl. Acad., Mss. rom. 969, f. 86. Copie.

[5] La 6/18 august Moga comunică lui Lemeni informațiile furnizate de Bariț, iar la 1/13 octombrie Moga trimite lui Lemeni răspunsul expediat guvernatorului Teleki. (Arh. St. A. Iulia, Fond Blaj, nr. 902 1843; Protocollum Praesidiale ... pro Anno 1843, nr. 1133).

In vicem adaequate, ac circumstantialis Informationis medio gratiosorum Ordinum sub 20—a Julii a.c. Numero praesidiali 745 mihi paterne intimatorum, demandatae, Excellentiae Vestrae humillime referre sustineo: Quod posteaquam circa Cleri et populi Valachici, Fundum Regium incolentis gravamina et postulata Inclytis Statibus et Ordinibus proximius Diaetaliter Congregatis, sub Illustrissimi Domini Fogarasiensis Episcopi, meaque subscriptione demisse substratus Supplex libellus in Ephemeridibus „Erdélyi Hiradó" nuncupatis die 3, 7 et 10 Februarii a.c. Numeris 10, 11 et 12 divulgatis, prout etiam in Ephemeridibus „Mult és Jelen" ad calcem in suo „Toldalék" Idiomate Hungarico, per extensum insertus ac publicatus exstiterit, posteaquam item Ephemeridum germanicarum Cibiniensium Redactor in suo „Siebenbürger Bote" de 17 Februarii a.c. Numero 14 Libellum subversantem etiam germanica Lingua vertendum in separato Broschur semet quantocyus publicatum solemniter appromiserit, in verbis: die famose Klagschrift der beyden Bischöfe welche dem „Erdélyi Hiradó" Seinen Lesern gleichsam als ein Evangelium liefert, werden wir ebenfalls in kurzem dem Publicum in einen abgesonderten Broschure mit den nöthigen Beleuchtungen überlegen. Ejusdem libelli *e genuino textu Hungarico* fiendam etiam Valachico Idiomate versionem, ac Impressionem, ex identitate rationis cum jura sint reciproca, de genere prohibitorum haud reputatam, sed ab adverso cum pauci dentur inter Fundi Regii populum Valachicum linguae Hungaricae gnari, cum in finem pro necessaria censam fuisse, quo per sinistras in serie Saxonicarum Ephemeridum passim factas, et signanter in Coronensibus „Wochenblatt" sub Numero 18 anni currentis, in Cibiniensibus vero sub Numeris 34, 35, 39, 40, 41, 42, 53, 58 conglomeratas argumentationes ad id demonstrandum ac si fundi Regii Valachicus Clerus, ac populus, non modo aequali cum coincolis suis Saxonibus, sed nullo prorsus concivilitatis jure gaudere possint, calamo, nullum offensivo, ac plane praestitutorio, Publico vulgatas, vix non ad desperationem usque exasperati pre menti oratorum Valachorum animi, perspecta illarum insubsistentia demulcerentur, sedarenturque et quemadmodum adusque, ita in posterum quoque congruam medelam a Patribus Patriae in ductu emanatorum Benignorum Rescriptorum Regiorum, latorumque Excelsi Fori Productionalis deliberatorum naturam fundamentalis Privilegii Andreani interpraetantium, jura Fundi Regii Valachorum in hujus authenticae, ac legalis interpretationis per temerarias impetitiones adusque coram publice manifesta prorsus vilipensae. Fueri ac manuteneri praecipientium, demisse exaratam, ac fiducialiter sperandam, quiete, ac tranquille praestolentur.

Quod autem attinet alterum gratiosorum ordinum momentum, praetermissam in Valachica lingua procuso Libello loci Impressionis, et censoriae facultatis appositionem concernens, demisse censerem, culpam eatenus alium quam Coronensem Typographum Ioannem Gött, cui instructione tenus inculcuisset de observandis cautelis, ac formalitatibus circa imprimendorum Impressionem praescriptis, providere haud ferire posse, nisi fors quoad loci Impressionis emansionem, hac eidem suffragari quiret, quod parte ab uneo Typus illius quo Valachico Idiomate Ephemerides, et alii libelli Valachici Coronae imprimuntur publicae notus, locum quoque indubitate prodat; quoad censuram autem, id quod illam exhibita fine impressionis Valachicae Versioni per localem Revisorem effective sub-

scriptam haberi mihi fidedigne constet; parte vero ab altera quod formalitas censurae cum adjecto calculo „imprimatur" nec in Ephemeridibus visibilis sit, nec in aliis procusis Opusculis, semper observari soleat, teste Libello „Reise Briefe aus dem Lande der Sachsen in Siebenbürgen" von Andreas Wellmann Ev. Pfarrer, currenta anno impresso ac praedeclarata formalitate perinde destituto.

Caeterum dum obligationis meae ducerem, id quoque demisse referro quod distributionem subversantis Libelli, quem filiali Librorum Revisoratus Officio Cibiniensi, qua exoticum volaticem, haud reflectendo ad premissas consideratione, in proprie nominare placuit, momento illo quo gratiosos Ordines veneratus sum, inhibere partium mearum esse duxerim, profundissima cum veneratione perenno...

Anexa IV.

Scrisoarea episcopului ortodox Vasile Moga către episcopul unit Ioan Lemeni prin care-i propune înaintarea în comun a unei petiții către împărat, pe baza conceptului anexat, referitor la problema tipăririi Memoriului în favoarea românilor de pe Pământul Crăiesc[6].
1845 iunie 9/21, Sibiu.

Măria Ta prea luminate Doamne Episcoape!

Mai înainte de a face eu răspuns la Displitența Prea naltă pentru tipărirea și lățirea Instanții noastre la c<institia> Dietă așternută, ce mi s-au înștiințat de către Exțelența Sa C<institul> Prezes al Canțelarii de Curte mi-au venit alta asemenea aceieș și de la Exțelența Sa D<omnul> Gubernator și chibzuiesc că și Mării Tale îți va fi venit aseminea de la Exțelența Sa D<omnul> Gubernator.

Eu întru înțeles cu bărbatul Mării Tale cunoscut, am făcut alăturatul aci răspuns oblu către a sa Preaosfințită Mărire împărătească în numele nostru amîndoi și me rog ca de îl vei afla bun, mai adăugînd sau mai ștergînd ce ți să va părea Mării Tale să bine voiești a avea a să puriza și apoi iscălit de către Măria Ta, să să trimită încoace, ca iscălindu-l și eu să-l promovăluim de aicea la locul său, adecă oblu la Prea nălțatul împărat, și fiind că ni să pare a fi înțeles dintr-o a Mării Tale că Măria Ta ai fi răspuns la cele ce ț-au venit de al Exțelența Sa C<institul> Prezeșul și doară și la cele ce ț-au venit de la Exțelența Sa D<omnul> Gubernator, am dori să vedem și noi cuprinsul răspunsurilor acestora. În celelalte cu căzuta cinstire rămîiu al Mării Tale umilită slugă. Sibiiu 9/21 iunie 1845.

E<piscop> Vasile Moga m.p.

(Conceptul anexat:)

a) Si Cibiniense Librorum Revisoratus Officium ansam non praebuisset quod procuratum quaestionati Libelli lingua Valachica versionem praemissim haud censurae subjectam et absque indigitatione loci impressam pro volatilo scripto ex oficio politicae attentione digno praematurе declaraverit. Cum typographus interrogatus praevie fuisset, et si acceptae ejusdem declaratoria relatione adaequate relatio centrali librorum revisoriae Commissarii fieri potuisset.

[6] Arh. St. A. Iulia, Fond Blaj, nr. 712/1845. Original.

b) Ejusdem in Valachicum versio et impressio ad quietandos animos Valachorum in Fundo Regio existentium evasit, ne videlicet disperarent; etiam continua serie Ephemeridum Saxonico Nationalium, nationalium publicistarum opusculis signanter Senatoris Coronensis Josephi Trausch sub titulo „Bemerkungen über die vom Siebenbürgischen griechisch nicht unirten Bischof Herrn Basilius Moga den zu Hermannstadt versammelten Landes Stände unterlegte Bittschrift", Professoris item penes Evangelicum Gymnasium Cibiniense constituti D<omini> Caroli Schuller sub titulo: „Beleuchtung der Klagschrift gegen die Sächsische Nation welche die beiden walachischen H. H. Bischöfe auf dem Landtage von 1841—1843 den Ständen des Gross Fürstenthums Siebenbürgen überreicht haben"; non expectatu I. I. Statuum desuper vocabitur ac Suae Maiestatis Sanctione in obversum privilegii Andreani et Altissimarum Resolutionum Valachis jure concivilitatis gaudere negarunt, eosdemque coincolas eo solum jam gaudere, quod per Saxones tributum existit, aut tribuntur.

c) Verum ne politicae attentioni obnoxium declarare potuit Cibiniense censorali Officium, si cuius tales states advertisset, et regnicolarie deputationi pro praestanda opinione non transposuisset. Hinc dum ii ad tutanda confinia originarie constituti sunt quod hodie Regimina Valachica praestant, et vaga militiae complectandae ratae fundo Regio adrepartita majori ex parte per Valachos supleantur, dignetur Sua Majestas aut interdicendum adipere ne jura Valachorum veliunt aut liceat ad ea parte quoque ex nostra respondere.

[Verso:] 712. 1845. *Illustrissimus Moga.* Circa recursum Majestatis remonstrat. pr. 20-a Julii.

DAS PROBLEM DER DRUCKLEGUNG DER DENKSCHRIFT VON 1842 FÜR DIE RUMÄNEN AUF DEM KÖNIGSBODEN

(Zusammenfassung)

Im Jahre 1842 kommt es in der Frage der Amtssprache in Siebenbürgen zu einem akuten Konflikt zwischen den privilegierten Ständen. Die Haltung der Rumänen ist in diesem Zusammenhang für beide Lager — für die Befürworter der ungarischen Amtssprache und deren Gegner, die dasselbe für die deutsche Sprache forderten —, von besonderer Bedeutung. Unter diesen günstigen politischen Umständen unterbreiten die beiden rumänischen Bischöfe dem Klausenburger Landtag eine Denkschrift, in der sie für die Rechte der Rumänen auf dem Königsboden eintreten. Nachdem auf dem Landtag keine konkreten Ergebnisse im Sinne der rumänischen Forderungen erzielt wurden, wurde die Denkschrift in Kronstadt gedruckt, um sie der breiten rumänischen Öffentlichkeit zugänglich zu machen. Die Behörden versuchten die Verbreitung der Denkschrift zu verhindern und warfen den beiden Bischöfen diese Drucklegung vor. In ihrer Antwort auf diese Vorwürfe stützen sich die Bischöfen auf die von George Barit, dem Redakteur der rumänischen Blätter aus Kronstadt, gelieferten Daten über die Umstände und die Ziele der Drucklegung dieser Denkschrift. Trotz aller Massnahmen des Guberniums gelangt die Denkschrift doch zu jenen für die sie bestimmt war und trägt zur Vorbereitung der Revolution von 1848 bei.

UN DOCUMENT DIN DECEMBRIE 1850 PRIVIND REDESCHIDEREA CURSURILOR LA LICEUL DIN BLAJ

Revoluţia declanşată în 13 martie 1848 la Viena, iar două zile mai tîrziu la Pesta, s-a extins pînă la sfîrşitul acestei luni şi în Transilvania. În revoluţie s-au antrenat masele populare urbane şi rurale. În lumea satelor iobagii au început să nu mai presteze zilele de muncă gratuită. Ei au fost încurajaţi în acţiunile lor de intelectuali şi în primul rînd de tinerii studioşi printre care se numărau şi elevii şcolilor româneşti. Vacanţa de primăvară i-a pus pe elevi şi teologi în contact direct cu părinţii şi consătenii lor. Ei au contribuit în mare măsură la mobilizarea ţăranilor pentru a-şi trimite reprezentanţi la adunarea din 30 aprilie, care a fost interzisă de autorităţile nobiliare. Acestor autorităţi nu le convenea nici refuzul robotelor în plină campanie agricolă de primăvară, nici revendicările sociale şi naţionale formulate de tinerii intelectuali români. Ele au manifestat nelinişte şi faţă de acţiunile tinerilor studioşi secui, care vizau uşurarea şi chiar înlăturarea poverilor grănicereşti ce apăsau asupra părinţilor şi fraţilor lor. La rîndul lor, elevii şi studenţii şcolilor săteşti s-au angrenat în acţiunile antiunioniste iniţiate de patriciat. Întrucît şcolile s-au dovedit centre revoluţionare, care incomodau autorităţile nobiliare, Guberniul Transilvaniei a decis închiderea lor în preajma celei de a doua Adunări Naţionale de la Blaj. În toamna anului 1848 ele n-au putut fi redeschise, deoarece revoluţia a îmbrăcat forma războiului civil.

În timpul războiului civil, care a durat pînă în august 1849, şcolile au avut mult de suferit, fiind folosite pentru încartiruirea soldaţilor valizi sau a celor răniţi. Într-o astfel de situaţie s-au aflat şi şcolile din Blaj. Soldaţii secui cazaţi în ele le-au pricinuit mari prejudicii. Uşile, ferestrele, pardoselile, băncile, scaunele, catedrele, mesele etc., au fost arse ca lemne de foc. Biblioteca şi laboratorul de fizică au fost distruse.

Distrugerile materiale provocate de războiul civil au constituit una din cauzele pentru care şcolile din Blaj n-au putut să-şi reia activitatea nici în toamna anului 1849[1]. O altă cauză s-a datorat pagubelor suferite de Episcopia din Blaj, care patrona şcolile confesionale greco-catolice.

---

[1] La începutul lunii decembrie a anului 1850 se interesa despre starea şcolilor din Blaj şi August Treboniu Laurian într-o scrisoare către Cipariu din 24 noiembrie/5 decembrie din Viena. Printre alte probleme de ordin politic, Laurian îl întreabă: „Ce se face cu şcoalele din Blasiu ? S-au început reparatura? Documentul, cu nr. 1333, se află la Arhivele Statului din Cluj-Napoca, Fondul Blaj, arhiva personală a lui Timotei Cipariu, corespondenţă.

În urma acestor pagube a rămas fără resurse financiare[2]. În plus, datorită intrării în vigoare a legii agrare din iunie 1848 a pierdut forţa de muncă gratuită a iobagilor din cele 11 sate unde avea moşii, precum şi alte venituri provenite din exploatarea acestora. Despăgubirile pentru pierderea muncii iobagilor vor veni abia peste cîţiva ani. Episcopia a trebuit deci să treacă la refacerea clădirilor şcolare şi la înzestrarea lor cu mobilierul necesar în condiţii deosebit de dificile. Guberniul Transilvaniei, care îşi avea sediul acum la Sibiu, i-a trimis în ajutor pe Axente Sever, unul din prefecţii şi colaboratorii lui Avram Iancu. Dînd dovadă şi aici de dîrzenie şi tenacitate, Axente Sever a contribuit într-o măsură substanţială la coordonarea şi urgentarea activităţii de reparare a uşilor şi ferestrelor şi la confecţionarea băncilor, catedrelor, scaunelor etc. Spre sfîrşitul lui noiembrie 1850 reparaţiile de primă urgenţă erau în mare încheiate la clădirea liceului, care trebuia să-şi reia activitatea acum cu opt clase potrivit dispoziţiilor oficiale[3].

Episcopia a informat Guberniul Transilvaniei despre stadiul reparaţiilor şi a cerut învoirea pentru redeschiderea cursurilor la liceul din Blaj. La 24 noiembrie 1850, Guberniul l-a numit inspector suprem peste şcolile greco-catolice din Transilvania pe Gabriel Dorgo, care între 1839—1848 îndeplinise funcţia de vicejude nobiliar al cercului inferior din comitatul Cluj. Conform ordinului gubernial, Dorgo a plecat din Sibiu în 28 noiembrie şi a sosit la Blaj în ziua următoare. Chiar în ziua sosirii sale la Blaj a început inspectarea amănunţită a liceului şi a celorlalte şcoli din Blaj şi a continuat-o în zilele următoare. Totodată a discutat cu forurile tutelare ecleziastice programa de învăţămînt cu materiile ce trebuiau predate în cele opt clase ale liceului. A discutat de asemenea şi situaţia cadrelor didactice. Concluziile şi constatările sale, Dorgo le-a sintetizat într-un proces verbal, pe care l-a trimis sub formă de raport Guberniului Transilvaniei.

Documentul pe care-l publicăm reprezintă o copie făcută după originalul procesului verbal. Se pare că n-a fost cunoscut pînă acum în istoriografia noastră. În tot cazul, N. Albu în relativ recenta sa lucrare privind istoria învăţămîntului din Transilvania din perioada 1800—1867 nu-l menţionează. Documentul se află în păstrare la Arhivele Statului din Cluj-Napoca, fondul Blaj, dosar şcolare, neinventariat. Este scris cu mîna în limba germană.

Procesul verbal relevă realizările obţinute în repararea localului liceului şi în înzestrarea lui cu mobilierul necesar desfăşurării procesului de învăţămînt. El consemnează însă şi lipsurile insistînd îndeosebi asupra

---

[2] În legătură cu situaţia generală a şcolilor din Blaj vezi şi: „Protocolul lucrărilor la alegerea archipăstoriului pentru dieceza unită a Făgăraşului cu prilejul alegerii lui Alexandru Şuluţiu ca episcop la 18/30 septembrie 1850". Mss. rom., 559 la secţia de manuscrise a Bibliotecii Filialei din Cluj-Napoca a Academiei R. S. România.

[3] Nicolae Albu, *Istoria şcolilor româneşti din Transilvania între 1800—1877*, Bucureşti, 1971, p. 47; Şt. Manciulea, *Redeschiderea liceului din Blaj*, în *„Cultura creştină"*, Blaj, 1936, nr. 11—12, p. 644—654.

gravelor deficienţe în înzestrarea cu aparate de fizică şi cu instrumente necesare predării geometriei. Subliniază necesitatea unui laborator de ştiinţe naturale şi hărţilor pentru predarea geografiei. Enumerarea diferitelor încăperi şi a destinaţiei lor oferă o imagine completă asupra spaţiului destinat învăţămîntului precum şi asupra anexelor folosite fie ca locuinţe de către profesori, fie ca bucătării şi sufragerii, fie pentru bibliotecă sau tipografie. Dovedind mult spirit practic, Dorgo a dat indicaţii pentru utilizarea cît mai eficientă a spaţiului de învăţămînt. Fiindcă în bibliotecă nu mai existau cărţi aproape de loc, propune transformarea ei într-un club care să contribuie la completarea cunoştinţelor şi a culturii generale a elevilor. Propune apoi să se aducă înapoi la teologie tiparniţa, iar încăperea destinată tipografiei să fie transformată în sală de gimnastică. Dîndu-şi seama de greutăţile materiale deosebit de mari pe care le mai aveau de înfruntat şcolile din Blaj, Dorgo a propus Guberniului în raportul său să le ofere ajutoare financiare: pentru a mări salariile profesorilor de la 200 la cel puţin 400 florini pe an fiindcă altfel nu puteau face faţă scumpetei; pentru a reduce numărul orelor destinate limbii latine şi celei greceşti în favoarea limbilor germană, română şi maghiară, precum şi în vederea sporirii ponderei ştiinţelor naturii; pentru asigurarea aprovizionării cu lemne de foc pe timpul iernii; pentru angajarea unui servitor care să asigure curăţenia şi să îndeplinească celelalte munci cerute de procesul de învăţămînt ş.a.m.d.

Documentul redă, aşadar, un moment din istoria celei mai importante instituţii româneşti de învăţămînt din Transilvania pînă la marea unire din anul 1918. El va completa baza documentară a unei istorii a învăţămîntului românesc într-un moment de răscruce a destinului poporului nostru, care o dată cu revoluţia de la 1848—1849 va păşi hotărît pe drumul realizării independenţei şi unităţii sale naţionale.

IOANA BOTEZAN — IOAN GABOR

ANEXĂ

COMISSIONS PROTOCOLL

Mit hohen Dekret Euer Exzellenz[4] vom 24 November d.J. Nr. 27905 werde ich zur Eröffnung der Schulen in Blasendorf nach dem neuen Lehrplan abgesendet, und zugleich angewiesen nach meiner Rückkehr einen umständlichen Bericht, wie auch einen Vorschlag über die Zweckentsprechendeste Besetzung der Lehrkanzeln zu erstatten.

Ich beehre mich im Befolg dieses hochgeneigten Auftrages über die Vollendung meiner Mission, und über das im Grunde desselben erzweckte Resultat im dienstschuldigsten Gehorsam Folgendes zu berichten.

Am 28 November d.J. früh 6 Uhr habe ich meine Dienstreise von Hermannstadt angetretten, konnte aber bei dem schlechten Zustande des kaum fahrbaren

[4] Baronul Lud. Wohlgemuth — guvernatorul Transilvaniei.

höchst gefärlichen Weges auf dieser Routte über Mundra[5] und Csánád[6], wie wohl nur aus $2^3/_4$ Stationen bestehen erst am 29 Mittags 12 Uhr in Blasendorf eintreffen.

Denselben Tag habe ich die Schulen genau und nach ihren einzelnen Localitäten besichtiget und die Oberfläche jeder einzelnen Abtheilung abgemessen um somit den quadrattmässigen Umfang derselben zu eruiren.

Uberhaupt fand ich die Schulen mit wenig Ausnahme recht gut hergestellt, und zur hoheinigen Benützung in jeder Hinsicht geeignet.

Die Schulrequisiten Effekten, wie Z.B. die Bänke, schwarze Schreibtafeln, dann die unentberlichen Einrichtungsstücke der Lehrersquartiren bestehend aus je einem Tische, einem Schubkasten, 2 Sesseln, und einem Bettstatt durchgehendes aus neuer Materialien ausgefertiget. Thüren, Fenstern, Öfen sind theils recht gut reparirt theils aber neuen gemacht worden. Nur in einigen Zimmern sollen noch die Fussböden hergestelt und zum Theile neuen angelegt werden, welche dann in allen Localitäten mit Beendigung der noch übrigen Tischlerarbeit welche nach Äusserung dies Tischlermeisters längstens in 14 Tage vollendet werden soll-auszureiben sein werden.

Das ganze Gebäude ist von innen recht schön ausgeweist; zu wünschen wäre es aber, das es auch von Aussen gehörig versetzt und ausgeweist werde was jedoch — indem dies in dem jetzigen Überschlag vermisst wird—und im [nächst] bevorstehenden Frühjahre geschehen dürfte.

Mit der angedeuteten Ausnahme stehen demnach diese Schulen zur Aufnahme der Schüler sowohl als auch zur Unterbringung der Professoren hinlänglich bereit. Nur (muss ich) bemerken, dass die Schulbänke nicht ganz zweckmässig gefertigt worden seien, in dem sie alle ohne Unterschied von gleicher Höhe sind. Jede hintere Bank sollte etwas höher als die nächste vordern sein, da mit allen Schüllern ein freies Hinsehen auf die Lehrkanzel gegönnt, und durch die vorderen nicht gehindert werde.

Ferner sind die Tische, und Lehrkanzel [:Bodenerhöhungen:] der Lehrer zu gross, und nebst dem, das sie proportionswidrig sind nehmen dieselben zu viel Raum ein von den ohnehin nicht sehr geräumigen Schulzimmern [:Hörsaalen:] müssen daher in einem Maasse bis zur Halbscheid kleiner und schmäler umgearbeitet werden.

Der Schulhof ist bei seiner schmallen Ausdehnung von allen Seiten mit hohen Mauern umringt, erhält somit wegen dem fortwährenden Schatten die auf die Schul und Domkirchenmauern sehr schädlich wirkende Feuchtigkeit, und trocknet schwer, und selten aus, und die Ausdünstung ist allerdings auch der Gesundheit schädlich sein.

Aus diesem Anlasse, so wie aus fernerer Rücksicht der Reinlichkeit und Gesundheit finde ich für notwendig, dass der Schulhof gepflastert, oder wenigstens beschottert, werde, jedenfals erlaube ich mir aber die so nöthigen, jedoch abgängigen Wasserableiten und Rienen sowohl vom Dache herab als auch unten im Hofe gehorsamst zu beantragen.

Auch ist es unerlässlich, am unteren, so wie an dem obern Gange, Erstens

---

[5] Mundra = Mîndra.
[6] Csánád = Cenade.

eine Ausbesserung vorzunehmen. Ferner erscheint das Bedürfniss an beiden Gängen der Schule grosse Lampen zur unentberlichen Beleuchtung anzubringen.

Der allerfühlbarste Mangel ist aber an physikalischen Apparaten und geometrischen Instrumenten. Auch ist zur Ertheilung der Naturgeschichte ein Naturalien-Cabinet, dann zur Ertheilung des ersten Geographischen Unterrichtes solche Wandkarten unumgänglich notwendig, welche von dem natürlichen Gestalt und Abgränzung der Erdaberfläche ein anschauliches und duch für den Anblick aus weiterer Ferne hinlänglich scharf gezeichnetes Bild zu geben geeignet sind.

Ich habe das Hochwürdige Domkapitel geziemend ersucht die Ergänzung dieser Abgänge und Bewirkung der bezeichneten Reparaturen im geeignetem Wege ermitteln zu wollen und beehre mich diesfalls gleichzeitig auch die vielwirkende Unterstützung Euer Exzellenz zu erbitten.

Was nun die einzelnen Abtheilungen dieses Schulgebäudes betrifft, so habe ich dieselben separirt, und einzelweise aufgenommen dann in folgender Art und Weise numerisirt:

A. Unter ebener Erde

Nr.	1ter Fliegel rechts	lang	breit
1	Ist die Typographie mit 9 Fenstern	5°3′	5°1′
2	Schulklasse mit 2 Fenstern	3°2′	3°5½′
3	ddto . . . . . ddto	3°2′	3°5½′
4	ddto . . . . . ddto	3°2′	3°5½′
5	ddto . . . . . ddto	3°2′	3°5½′
6	Lehrerszimmer mit ddto	3°2′	1°3′
	2ter Fliegel links		
7	Sommerküche der Basilitenmönchen mit 2 Fenstern mit einem neuen Küchenofen	3°3′	3°2′
8	Speisezimmer (Refectorium) und Wohnzimmer des Basiliten Elekes	3°2′	1°5′
9	Winterküche der Mönchen mit 1 Fenster	3°2′	1°5′
10	Speck-kammer der Mönchen mit 1 Fenster. *Anmerkung* diese 2 einklammerten Locale haben an der Scheidewand inwendig eine gemeinsame Thüre.	3°2′	1°5′
11	Lehrerszimmer mit 1 Fenster	3°2′	1°5′
12	ddto . . . . . ddto	3°2′	1°5′
13	ddto . . . . . ddto	3°2′	1°5′
14	ddto . . . . . ddto	3°2′	1°5′
15	ddto . . . . . ddto	3°2′	1°5′
16	Wird zur Dispenz oder Magazin der Basiliten Klostersmönchen verwendet und besteht aus 3 kleinen Abtheilungen; die erste Abtheilung hat im Umfange	1°4′	1°2′
	die 2te	3°2′	1°5′
	die 3te	3°2′	1°5′

Anmerkung. An diesem Fliegel ist zu Ende rechts die Retirade ohne Nummer.

Nr.	1ter Fliegel rechts. Oben im Stockwerk.	lang	breit
1	Die Bibliothek mit 9 Fenstern und 4 Säulen	5°3′	5°1′
2	Schulklasse mit 2 Fenstern	3°2′	3°5½′
3	ddto . . . . . ddto	3°2′	3°3′
4	ddto . . . . . ddto	3°2′	3°5′
5	Schulklasse mit 3 Fenstern schöner geräumiger Saal zum Auditorium geeignet	3°2′	5°4′
	2ter Fliegel links. Oben im Stockwerk.		
6	Lehrerszimmer mit 2 Fenstern, ein gutes geräumiges Zimmer zur Directors Wohnung geeignet	3°2′	3°4′
7	Lehrszimmer mit i Fenster	3°2′	1°5′
8	ddto . . . . . ddto	3°2′	1°5′
9	ddto . . . . . ddto	3°2′	1°5′
10	ddto . . . . . ddto	3°2′	1°5′
11	ddto . . . . . ddto	3°2′	1°5′
12	ddto . . . . . ddto	3°2′	1°5′
13	ddto . . . . . ddto	3°2′	1°5′
14	ddto . . . . . ddto	3°2′	1°5′
15	ddto . . . . . ddto	3°2′	1°5′

Anmerkung. An diesem Fliegel ganz hinten rechts ist die Re[tt]irade ohne Numer.

Am folgenden Tage den 30 Nov. 1850 nachdem die sämmtliche Schulklassen und Lehrers Locale so wie auch die sonstigen Departament wie oben vorgezeichnet-speciell aufgenommen, bemessen, und in gehörig entsprechender Tour numerisirt wurden, habe ich die Bestimmung und Verwendung derselben im Einverstande mit dem Hochwürdigen Domkapitel und mit Zuziehung mehrerer ehemaligen Professoren zu Folge einer näheren diesfälligen Berathung nach den Localbedürfnissen und dem Organisations Entwurfe für Gymnasien folgendermassen eingeleitet:

a) für die 4 Lehrklassen des Untergymnasiums habe ich die unter nr, 2, 3, 4 und 5, unten im 1ten Fliegel ebener Erde spezifirten 4. Zimmern.

b) für die 4 Klassen des Obergymnasiums hingegen die mit Nr. 2. 3. 4 und 5. ebenso bezeichneten 4 geräumigeren Lokalitäten des Stockwerkes im 1ten Fliegel als dazu geeignet angewiesen.

c) das mit Nr. 6 bezeichnete kleine Zimmer des 1ten Fliegels ebener Erde, sowie auch die unter den Nr. 7. 8. 11. befindlichen 3 Zimmern ähnlicher Grösse an dem 2ten Fliegel ebener Erde habe ich zur Wohnung der sechs Lehrer des Untergymnasiums.

d) Jene aber, welche unter den Nr. 6. 9. 10. 11. 12 und 13 im 2ten Fliegel des Stockwerkes vorkommen für Wohnzimmer der Lehrer des Obergymnasiums bestimmt.

e) Aus den nach dieser Eintheilung erübrigten Localitäten können die sub Nr. 7. 9. 10 angesezten Zimmer des 2ten Fliegel ebener Erde für die Normalklassen verwendet werden wozu ich dieselben vorgemerkt bestimmt habe.

f) Das kleine Zimmer Nr. 15 und das auch bis nun von den Basiliter Mönchen benüzte Local Nr. 16 des 2ten Fliegels ebener Erde, bestehend aus 3 Abtheilungen werden auch fernerhin im Gebrauche derselben bis Weiteres, wo auch diese Zimmer im zwecke der Schulen allenfals in Anspruch genommen werden sollten, belassen. Über dies erhalten ...

g) Die bis auf zwei angekommenen Mönchen, deren der Eine [Elekes] sich hier zu Blasendorf befindet und den Katehendienst zu versehen haben wird, falls der andere, nun mehr in Horgospatak[7] exponirte Mönche namens Erdélyi nach Blasendorf zurückkommen sollte im unteren Reihe 2ten Fliegel die zwei Zimmern Nr. 13. 14 zu ihrer Professoral und Mönchenwohmung: mithien kommen die 4 nach einander folgenden Localitäten Nr. 13. 14. 15 und 16 für die ofterwähnten Basiliten-mönchen abzutreten, womit sich der in der dienstfäligen Berathung zugegen gewesene Mönche Elekes in seiner sowohl auch im Namen seines Mönchenbrüders Erdélyi begnügt erklärte.

h) Die zwei Zimmer Nr. 14 und 15. des 2ten Fliegels im Stockwerke können einstweilen von zwei Professoren des theologischen Kurses bezogen und benützt werden; übrigens waren diese 2 Zimmer für eine allerdings nothwendigen Schuldiener [:Pedellus:] gut.

i) Unten im ersten Fliegel Nr. 1 befindet sich Seminarial-B[u]chdruckerei. Dieses vortreffliche geräumige Local wird nur seit einer Zeit her zur Unterbringung der Presse verwendet, indem zu früheren Zeiten dieselbe aus dem Seminarialgebäude in das nunmehrigen Local verlegt worden ist.

Da nun dieses Local Nr. 1 auch ohnehin ohne allen Abtheilungen nur aus einem gewölbten auf 4 Säulen ruhenden Saale besteht so ist darselbe trotz ihrer Geräumigkeit nich genügend einer ord[nun]gsmässigen wohl eingerichteten Buchdruckerei die nöthigen und zweckmässigen Bequemlichkeiten zu gewähren und wäre somit wider in ihr früheres Local — ins Seminarialgebäude zu verlegen, oder wenn da selbest kein Raum wäre — wie es eben der Fall ist — so wären die sie zu erforderlichen Gebäude auf dem Seminarialgrunde fortsetzungsweise in Gemässheit des schon früher gestellten diesfälligen Antrags vom Grund aus um so mehr zu bewirken, weil solche schon zu frühere Zeiten als nöthig befunden und angepreist worden sind und die Nothwendigkeit derselben jetzt wo mit der neuen Organisirung der Gymnasien mehrere Localitäten gefordert werden, noch in weit höhere Gade sich herausstellt.

Aus dieser Rücksicht wurde in den heutigen Berathung der Beschluss gefasst: das Seitens des hochwürdigen Domkapitels um Bewilligung eines neuen Gebäudes im Zwecke der noch erforderlichen Lehranstalten höhere Ortes eingeschritten werden soll.

---

[7] Horgospatak = Strîmbu.

Ich erlaube mir diesen Beschluss und begründetes Ansinnen auch meinerseits der hohen Unterstützung Euer Exzellenz bestens zu anempfehlen und derselben schon aus dem durch neuen Lehrplan mit § 18 des Entwurfes der Organisation der Gymnasien gebothenen Umstande auf das Entscheidenste beizupflichten, weil hier zu Blasendorf eine Turnschule zur gymnasischen Leibesübungen ehestens zu Stande gebracht werden müsste und das fragliche Typographie-local Nr. 1 ist zu diesen Zwecke einstweilen völlig entsprechend. Ich habe daher dieses Local im Einverstand mit dem Hochwürdigen Domkapital und dem Lehrpersonale welches beide für die zeitmässige Bildung der Schuljugend eingenommen ist, für die Bestimmung einer Turnschule erklärt und bin so frei nur noch beizufügen das auch zu den Turnschule erfordenliche Turnhof für die Einrichtung und Vervollständigung der gymnasischen Apparaten der den typografischen Locale angegränzte freie Grund ganz geeignet sei und nichts im Wege steht, womit derselbe zu diesem Besetze verwendet werden möge.

k) Was endlich die sub Nr. 1 im ersten Fliegel des Stockworkes befindliche Bibliothek anbetrifft, so sind die wenigen von der letzten Revolutionsepoche übrig gebliebenen grössten Theils eine unbedeutende werthohe Sammlung alter unbrauchbarer Standekten welche zwar auch fernerhin in dem geräumigen Bibliothekensaal in einem Winkel aufbewahrt werden können keineswegs jedoch verdienen das dieser schöne Saal bloss dieser Bücherreiliquien halber unter dem Namen einer Bibliothek occupirt und nicht zu anderweitigen nützlicheren Gebrauche verwendet werde.

Es wurde beschlossen das diese religiöse Bücherruin in das Bibliotheklocal des Seminariums versetzt und mit derselben Bibliothek vereinigt werden soll.

Im Betrachte des hierortigen Abgangs vom soziellen Umgang, welcher zu der geistigen und geseeligen Ausbildung der Jugend und Lehrpersonals bei jeden höheren Lehranstallt unumgänglich notwendig erscheint und in ferneren Berücksichtigung des bedauernswerthen Umstandes, als hier in diesem von allen Verkehr und Communication isolirten Gymnasialorte weder der Lehrindividuen noch der Schuljugend zur Ergänzung und ihren unschuldigen Zeitvertreib etwa eine Gelegenheit zu Gebothe steht, dürfte dieser Saal zu einem Lehrverein mit Vortheil und dem vorherrschenden Bedürfnisse entsprechend gewidmet werden bis aber dies ins Leben treten könnte, würde derselbe zum 2ten Prüfungs Auditorium allenfalls zu verwenden sein.

Sonntag, am 1 December 1850 habe ich theils das bis nur Verfügte zu Papier niedergelegt, theils aber mir nahgelegen sein lassen, nähere Kentniss der Befähigung und Conduitte der Lehrindiwiduen durch unmittelbaren Umgang mit denselben, theils auch mittelst verlässlichen Auskünften zu verschaffen.

Ferner habe ich den Lehrplan für das Untergymnasium nach den im Entwürfe der Organisation der Gymnasien vorgeschriebener Grundsätzen und Vorschriften mit genauern Beobachtung der Localverhältnisse den nöthigen Arbeiten unterzogen, damit auf Grunde desselben der ersuchte Unterricht in dem diessortigen Obergymnasium desto schleiniger begonnen werden könne; wie dies aus den gehorsamst angeschlossen Übersichts Tabellen zu entnehmen ist.

Am zweiten December 1850 wurde wieder eine Berathung mit dem Hochwürdigen Domkapitel und dem Lehrkörper im Zwecke der Schulen abgehalten.

Bei dieser Gelegenheit stellte sich unter andern die dringenste Nothdürft des Brenholzes für die Gymnasialschulen hervor. Bis nun wurde bei der Mittellosigkeit dieser Lehranstallt der Unterricht in kalten uneingeheizten... ertheilt. Daher kein Wunder, wenn die bedauerungswürdigen Lehrer sowohl als auch die Schüler trotz ihrer hervorgehenden Talenten, Anlagen und volksthümlichen Anfange zu den Wissenschaften entmüthiget nicht im Stande waren ihrem erhabenden Berufe voll ständig zu entsprechen und die hohe Aufgabe des Unterrichts mit erwünschten Erfolge zu lösen.

Der wärmste Eifer des Geistes müssten den Kalten Elemente seuern und die Liebe gegen die Musen bei dem qualenden Froste des rauhen Winter ermatten!

Es ist die Aufgabe der Regierung dieser Nothdurft so schnell als möglich abzuhelfen, und zur Deckung des diessvalliges Bedürfnisses, die nöthige Unterstüzung angedeihen zu lassen, da sonst der Zweck des Unterrichtes welcher der Staat hier in Blasendorf hat durch die neuen Einrichtungen und so mannchen bereits gewiedmeten Aufwanden beabsichtiget nicht verricht, ja viel mehr im Gegentheilen vereitelt werden dürfte.

Eine ähniche Nothwendigkeit bei diesen Gymnasium von einem Schuldiener [:Pedellus:] ohne welchen die Schule im in gehörigen Zustande erhalten und die Besorgung der Anstallt, so wie die vielfachen dienstleistungen kleinerer Art, bei dieser Schule nur mit bedeutenden Nachtheile versäumt werden könnte.

Zur Deckung des jährlichen Holzbedarfes wären 500 fl. CMzn. für Anstellung eines Schuldieners — welcher in jeder Lehranstallt höheren Kathegorien zu dem systemisirten Schulpersonale gehört — mindestens 200 fl. in Conv. Mzn. jährlich zu bewilligen.

Ich nehme mir die Freiheit, die Bewilligung dieses Geldmittels in den obangedeuteten jahrlichen Beträge für Rechnung des Unterrichts Kreditor hirmit gehorsamst zu beantragen und im Anfassung der mächtigen fürsprache Euer Exzellenz den erwünschten Ergebnisse, mit voller Beruhigung entgegen gesehen.

In der festen Überzeugungen das dem Umstande als die nur mit 200 fl. M.C. jährlichen Gehaltes dotirten Professoren dieses Gymnasiums nicht bestehen können, schon mit Rücksicht auf die herrschende Theurung, gehörigen Rechnung getragen werden möge, habe ich in diesen Beratungen mit bewogen gefunden das hiesige Obergymnasium nachdem neuer Lehrplane auf den 16ten dmts für eröffnet zu erklären, und untem Einem den Hochwürdigen Domherrn Alutan angegangen, mittelst Circularien die Schuljugend auf den erwähnten Anbeginnstermin anzuladen. Diese Kundmachung würde in den obigen Sine veranstalltet, und somit die Eröffnung der Schulen, und Anbegine les Unterrichtes auf den 16ten dMts festgesetzt.

Hirauf habe ich für nöthig befunden, den künftigen Lehrkörper d.h. die alle hier zu Blasendorf befindlichen, zu Besprechung über die in Begriff stehende Organisirung beigezogenen Aspiranten, mit dem neuen Lehrplane betraut zu machen, und meine diessfallige Ansichten sowie überhaupt die neuen einzufürhede Lehrmethode mitzutheilen. Um der Uibergang durch derlei Vorbereitungsprozes zu erleichtern, und dem von geschriebenen Zwecke zuzuführen, habe ich für entsprechend erachtet dieselben über die genauen und naheren Kentniss der in dem besagten Entwurfe vorgezeichneten Gesetzte und nöthigen Weisungen zu belehren.

In dieser Absicht habe ich besonders die vorherrschenden Paragraphen und Instructionssätze mit möglichst präzisten Darstellung, zu deren Auffassung erklärt, und begreiflicher Weise auseinander gelegt; zugleich aber die Hauptzüge des Unterrichtes, und die qualificationserfordernisse in einem Lehrer angedeutet.

Am 3ten December 1850 habe in ich mich theils mit den weiteren Bearbeitung der Studien eintheilung in der betreffenden Klassen theils mit der Fortsetzung der Unterrichtes über die neuen Organisation befasst. Und zwar habe ich die diessfalls nöthige Belehrung unter andern vorzüglich über § 18. 19. 20. 21. 22—52. § 57. § 59—64. § 66—68. § 91—93. 95. 96. 97. § 98—102. § 108—116. alls welche vorzugsweise die unerlässlich wissenswerthen Nachrichtung für jeden angehenden Lehrer darbiethen denselben mit entsprechender Aufklärung ertheilt.

Auch habe ich diesen Tag die Seminarial-Bibliothek Buchdruckerei einer näher Besichtigung unterzogen, und dabei befunden das dieselbe weil sie durch die Insurgenten in das Szeklerland verschleppt wurde, sehr viel gelitten hat, sich in ein unvollstandigen Zustande befindet, und kaum geignet ist, den aller einfachsten Circularien, und Kundmachungen zu entsprechen. Zur Herstellung, und vervollständigung derselben erscheint demnach ein bedeutender Kostenaufwad erforderlich.

Die schon früher in Begriff genommene Vertheilung der Lehrgegenstände in der 8 Gymnasialklassen habe ich am folgenden Tagen fortgesetzt, und am 6ten d: Mts. beendiget. Ich habe die Ehre das erzielte Resultat meiner diessfälligen Aufgabe in den gehorsamst anverwarten Uebersichts-Tabellen der Lektionspläne, und Stundenvertheilung vorzuweisen.

In gehöriger Berücksichtigung der Lokalverhältnisse dieser Lehranstalt würden hiebei die im Entwurfe der Organisation der Gymnasien vorgezeichneten Grundsätze, und Vorschriften zur leitenden Richtschnur genommen, und wurde das Hauptaugenmerk darauf gerichtet, in dieser Gemässheit der allgemein geltenden Gesetze gehörige Rechnung zu tragen, und den allenfalls nöthigen Abweichungen mit der möglichsten Behutsamkeit nur in seltensten Fällen Raum zu geben, wie diess aus dem Operate zu ersehen ist.

Laut § 18—19 obligat Lehrgegenstände sind, wie folgt.

1. Religion.
2. Lateinische Sprache.
3. Griechische.
4. Muttersprache [:hier die romanische:].
5. Deutsche } diese 2 Sprachen sind für die Lehrer.
6. Ungarische } obligat, den Schülern aber sind dieselben friegstellt. Siehe § 20.
7. Geographie und
8. Geschichte.
9. Mathematik.
10. Naturgeschichte.
11. Physik.
12. Phylosophische Prozädeutik.

Freue Lehrgegenstände sind: laut § 18. 19. 20.

1. Kalligraphie.
2. Zeichnen.
3. Gesang.
4. Gymnastik.
5. Fremde lebende Sprachen, siehe § 50.

Die obligate Lehrgegenstände sind nach den § 22 bis 52 einschlüslich, dann § 95 und 96 und Seite 180 des Entwurfes, sowohl bezüglich der Stunden, als auch Lehrmethode in dem jenseits vorgelegten aus 8 Uibersichts-Tabeln bestehenden Operate, bezüglich der Professoren hingegen laut der General-Uibersichts Consignation Nro bereits eingetheilt.

Die Art und Weise, in welcher der Lektionsplan der freien (nicht obligaten) Lehrfächer auf die 7 Tage der Woche in entsprechenden wöchentlichen ausserordentlichen Stunden vertheilt wird in der Haupt-Consignation Nro hiermit gehorsamst anschlüssig dargestellt.

Uiber die sonach eingeleitete Vertheilung der obligat, so wie auch der nicht obligat-Lehrgegenstände für sämmtlichen 8 Klassen dieses Obergymnasiums, und der für dieselben in dem oftbezogenen Lehrplan festgesetzten Stunden hat man im allgemeinen Nachstehendes zu bemerken.

a) Laut dem Entwurfe sind zur Ertheilung des Unterrichtes der lateinischen Sprache je nach den 8 Klassen 5 bis 8 Stunden, der griechischen hingegen von 4 bis 6 wochentliche Stunden vorgeschrieben. Bei der Anwendung dieses entwurfsmässigen Lehrplanes in diesem Gymnasium müsste jedoch diessfalls eine Abweichung, durch die Lokalverhältnisse gebothen, stattfinden, vorzuglich bei dem Umstande, als die Romanische Sprache als Muttersprache, dann auch die deutsche Sprache für obligat-Gegenstände aufgenommen werden mussten. Obgleich die deutsche und ungarische Sprache laut § 20 nur als halb-obligat erscheinen so wurde hier dannoch die deutsche wegen ihrer diplomatischen Nothwendigkeit, und auch in Berücksichtigung der Pagine 6—7 des Entwurfes wohl begründeten Ansichten unter den ganz obligaten Lehrgegenständen dieses Obergymnasiums eingereicht. Die ungarische dagegen den freien, nicht obligaten Lehrfächern auf ausserordentliche Stunden zugetheilt und verlegt: um hindurch die Lehrstunden und Lehrkräften nicht etwa über das allgemeingeltende Maass vermehren zu müssen.

In Gemässheit dieses theils als nöthig, theils aber als Zweckmassig befundenen Abkommens von der festgesetzten wochentlichen Studeneintheilung würde der lateinische Sprache, in einer klassenmässigen Abstuffung von 3 bis 4 wochentliche Stunden der griechischen hingegen von 3 bis 4 wochentliche Stunden gewidmet, betreff der erstern aus dem Anlasse, weil dieselbe mit der romanischen Sprache grosse Aehnlichkeit hat, und desswegen von der romanischen Schuljugend dieses Gymnasiums viel leichter, als von Jugend anderer Zunge erlernt werden kann; — betreff der letzterer aber aus dem Grunde, damit die von derselben herabgezogenen Stunden auf die Naturgeschichte versetzt werden mögen, hiernach enthällt auf die Naturgeschichte statt 2—3 Stunden, 2—4 wochentlichen Stunden, weil dieses Studium abgeschen von seiner allgemeinen Nützlichkeit hier-

lands bis nun in den wenigsten Lehranstalten, und zwar nichtsweniger als in einer vollständigen Form vorgetragen wurde, wesswegen die Schüler in der Regel ohne allen Vorbereitungskenntnissen in diesem Lehrgegenstande in das Gymnasium kommen, es muss daher das Versäumte hier in den 1ten Klassen des Gymnasiums mit Vermehrung der wochentlichen Lehrstunden ersetzt werden.

b) Laut § 52 sind die Obligatlehrstunden (mit Einschluss der 2ten Landessprache; nämlich: hier der ungarischen:) wöchentlich auf 22 bis 26 festgesetzt. Es würde hiernoch in dem vorliegenden Lektionsplan die wochentliche Stunden-Anzahl für keine Klasse höher als von 20 bis 24 angesetzt, um somit auch für die 2te Landesprache, nämlich für die ungarische Sprache in jeder Klasse 1—2 Stunde zu erübrigen.

c) Die je 3 bis 5 täglichen Stunden haben die Professoren in Einverstande mit dem Gymnasial-Director mit genauer Beobachtung der im § 52 gegebenen Vorschrift auf Vormittag, und Nachmittag zu vertheilen und überhaupt bei dieser Vertheilung namentlich aber in Beziehung auf die nicht obligaten Lehrgegenstände die obangezogenen § phen sich gegenwärtig zu halten.

d) Die Unterrichts Sprache ist im diesem Gymnasium die „romanische".

e) Die Vorschriften nach welchen die Religions Unterricht dem Bedürfnisse des Gymnasiums gemäss eingerichtet ist werden später bekannt gemacht werden. Siehe § 22. Bis dahin aber ist der bisher übliche Fürgang und Methode die zu befolgen.

f) Dasselbe gilt auch hinsichtlich der romanischen Muttersprache. Die zur Ertheilung des Unterrichtes hinbei erförderlichen Hilfsquellen werden nachträglich angedeutet werden. Bis dahin hat der Director in Einvernehmen mit dem Lehrkörper das Entsprechende einzuleiten. Jedenfalls dürfte in dieser Beziehung die für die lateinische Sprache vorhandene Eintheilung zur Richtschnur genomen werden.

g) Die Vertheilung der verschiedenen Lehrfächer in den 2ten Semestern des Lehrkurses, wo dies in dem beiligenden Lektionsplan nicht bereits vorscheint, wird den Ansichten der betreffenden Professoren überlassen.

In weiterer Verfolgung, der mit den Hochwürdigen Domkapitel gepflogenen Konferenz sind an 7ten und 8ten dMts die mit hohen Gubernial Erlass z. 27050 ex. 1850 demselben zur Konkurs ausschreibung übertragen nöthige Romanczaischen Stipendien zur Verhandlung genommen und dabei das Weiteres Nöthige veranstalltet worden. Es ist hiernach in Folge dieses Fürgehens nunmehr mit allem Grunde zu hoffen, das diese Sache nun sowohl in Rücksicht auf das Vergangenen, als auch für die Zukunft in Ewidenzstand gebracht sei, und wenigstens für die Zeitraum... neues Jahres keiner besonderen Verhandlung benöthige, jedenfalls aber deren Zustandlosigkeit bewirkt worden sei, wiei dies aus den seinerzeitigen Vorlagen an das hohe Gouvernement vom Seite des gelobten Domkapitels zu entnehmen sind.

Am 9ten dmts wurde die planmässige Eintheilung, und Lektionsmethode der freien d.h. nicht obligaten Lehrgegenstande auf Grunde der §en 18.19.20.21.50.51.52 des Entwurfes vorgenommen, und wie oben, unter Beilagen Nro 10 naher einzusehen ist, realisirt.

Am 10ten und 11ten wurde endlich in dem mit dem Hochwürdigen Domkapitel, und gesammten angehenden Lehrkörper zu den Klassenmässigen Vortheilung der Lehrfächer, und Lehrstunden auf die 12. Gymnasiallehrer geschritten.

Diese Vertheilung wurde nach reifen Uiberlegung, und mit genauen Hinblick auf dem § 93. 3 möglich den § 52.91.92.93.94.95. u. 96 entsprechend laut der bereits unter Beilagen z.9 bezogene Uibersichts-Tabelle eingeleitet.

Die in dieser Tabelle namentlich verzeichneten 11 ordentlichen, und 1 Hilfslehrer habe ich nachdem ich die Versicherung des Domkapitels betreff ihres moralischen und politischen Verhaltens erhielt, und dagegen keinen Bedarf ernehmen konnte, unter Anhoffnung der hochgeneigten Genehmigung Euer Exzellenz Suppletorisch, mit der Ertheilung des noch den Vorangegangenen am 16ten dieses anzubeginnenden öffentlichen Unterrichs der ihnen zu getheilten Lehrgegenstände ermächtiget, und in ihrem neuen Lehrkanzel mit Anwünschung des himmlischen Segens eingesetzt. Möge die väterliche Sorge der hohen Regierung, möge der erhabenen Zwecke der Erziehung, und des Unterrichtes von jeden Staatsbürgern, welche in die Leitung der Lehranstalten Einfluss haben am wirksamsten unterstüzt werden. Möge jede lobenswerthe edle Bestrebung der Lehrer, und des States die reinste Früchte tragen; möge, dan die religiösegeistig-moralische, u. intellektuele Ausbildung der bis nun sovielfachverwahrlosten romanischen Jugend zum allgemeinen Wohle des Vaterlandes gedeihen!

In folge der heutigen Berathung wurde schlusslich der nunmehrige, überaus kargbemessene Gehalt des Lehrpersonals besthend in je jährlichen 200—300 fl. M.C. in Anregung gebracht, und das sub Nro 11 der Anlagen vorliegende Gesuch um eine Besoldungs erhöhung auch von dem oftbelobten Domkapitel mit Eingabe z. 12 vorwortlich unterstützt.

In dem ich mir die Freiheit nehme dieses so begleitete Gesuch Euer Exzellenz hinmit gehorsamst zu unterlegen, so glaube ich mich bei dem Umstande als Euer Exzellenz auf diese Lehranstalt besondere Aufmersamkeit widmen jeder Fürsprache u. allen Empfehlens zu enthalten, jedoch den Umstand nicht unberührt zu lassen, das die bedauerungswürdigen Lehrer mit ihrem jetzigen miserabilen Gehalte in die Kathegorie eines Privatidieners erniederiget und da der lächerlich geringe Gehalt nicht einmahl zur Deckung ihrer Täglichen Bedurfnisse hinreichend ist ganz entmässiget werden. Abgesehen von der dringenden Nothwendigkeit, von Anschaffung der unerlässlich nöthigen Lehrbücher, und unentberlichen Kleidungstücke sind dieselben in der bedrängten unfriedigen Lage, aus ihrer kargen Besoldung kaum ihrer Kost zu mahl bei der überhandgenommenen Theuerung bestreiten zu können.

Nachdem hiernach kein Anstand genommen werden kann, die Gehaltverbesserung des hiessigen Gymnasial Lehramt zu bewilligen, so dürfte nun bloss noch die Frage übrig sein: wie u. aus welchen Fonde diess zu ermitteln sei?

Ohne nun in dieser Angelegenheit vorgreiflich oder massgebend auftrelten zu wollen, erlaube ich mir die hohe Aufmerksamkeit Euer Exzellenz auf die nachstehenden Verhältnisse gehorsamst zu lenken.

a) In dem von S. Hochwohlgeboren dem k.k. Herrn Ministerial Commissar im Schulwesen für Siebenbürgen Ritter von Henfler höhern Orts vorgelegten Entwurfe wurde der Gehalt eines Gymnasiallehrers an Staatsgymnasien mindestens in 600

fl. M.C. aus dem Ärario beantragt, was bei der Billigkeit dieses Vorschlags genehmiget werden dürfte.

In dieser nichtsweniger als unbegründeten Anhoffnung dürften dem Lehrpersonale die Mehrerfordernisse zur billigen Ausbesserung der Gehalte vorschusweise aus dem Statsschatze allenfals angewiesen werden.

Falls jedoch dieses ohne höhere Genehmigung mit jener Beschleinigung, welche hier angesprochen wird, da am Verzug Gefahr haftet, nicht bewirkt worden könnte: so dürfte diessfals.

b) Dem Antrage des Hochwürdigen Domkapitels gemäss ein ähnlicher zur Ergänzung des jetzigen Gymnasiallehrergehalts mindestens auf 400 fl. M.C. dringend nothwendige Vorschuss aus den gr. kath. Intercallarerträgnissen des gr. kath. Blasendorfer Bisthums, oder Seminarialfondes, jedenfalls für Rechnung des aus dem Staatsschatze zur Dotirung der gr. kath. Lehranstalten a:h. Ortes zu genehmigenden Schulfondes als Darlehen bewilliget und ausgefolgt werden.

Eine Aushilfe, und zwar so schnell als möglich, erscheint allerdings notwendig, indem sonst dieses Gymnasium die Gefahr läuft, den kaum anbegonnenen Unterricht an demselben aufgeben zu müssen.

Zum Schlusse kann ich nicht umhin, die bereitwillige Unterstützung, welche die sämmtlichen Domherrn und Lehrer, während meiner ganzen Beschäftigung hierorts mir bewiesen, unbelobt zu lassen, und dabei zugleich die tragtvolle, die Schwirigkeiten meiner Aufgabe erquickende Uiberzeugung zu schöpfen, dass diese Herren in Anerkennung der hohen Gunst, welcher von Seite der kaiserlichen Regierung bei dem gr kath. Schulwesen sich erfreuen, von einem edlen Geiste beseelt alle ihre Kräften aufzubiethen bereit sind womit die wohlthätige Ansicht der hohen Regierung im Zwecke der wahren religiösen Moralischen und geistigen Jugendbildung zum allgemeinen Besten befördert werden möge.

Genehmigen Euer Exzellenz die Versicherung meiner volkommensten Hochachtung.

Blasendorf am 12 December 1850

Dorgo m.p.

CONTRIBUȚIA LUI B. P. HAȘDEU LA ISTORIA DACO-GEȚILOR

La 26 februarie s-au împlinit 141 de ani[1] de la nașterea celui mai învățat român din secolul al XIX care merită cu prisosință cinstirea și recunoștința noastră. Chiar în perspectiva a peste o jumătate de secol de la moartea lui Bogdan Petriceicu Hașdeu este greu de stabilit domeniul în care contribuția lui a fost mai plenară; aceasta din rațiunea deosebitei complexități a marei sale personalități. Va trebui spus că pînă la ora actuală nu există o bibliografie completă, un inventar amănunțit a tot ce el a scris. Au fost întocmite bibliografii pe diverse teme din vasta sa operă. Mircea Eliade a adunat *Scrierile literare, morale și politice*[2]; Cicerone Poghirc pe cele de *filologie și lingvistică*[3] iar mai recent Aurelian Sacerdoțeanu *scrierile istorice*[4]. De fiecare dată s-a subliniat dificultatea întocmirii unei asemenea bibliografii, a lipsei de exhaustivitate, a greutății de a face separări în opera atît de multilaterală a lui Hașdeu, în care preocupările cele mai diverse se împletesc uneori în aceeași lucrare. Diferitele domenii sînt imposibil sau foarte greu de delimitat, pentru că o asemenea delimitare n-a făcut el însuși. În lucrări cu caracter literar nu de puține ori se găsesc inserate valoroase idei științifice: în cele de filologie ori lingvistică temeiul îl constituie problemele de istorie, nemai vorbind de cele istorice la care de multe ori numai prin titlu pot fi inserate în această categorie. Paginile pe care ni le-a lăsat însumează cifre de ordinul zecilor de mii risipite în diversele publicații ale vremii și mai cu seamă în cele conduse de el însuși. Lui i se potrivește mai bine decît oricui ceea ce Aurelius Augustinus a spus despre Varro „A citit atît de mult, încît te întrebi cum de a mai avut timp să și scrie, și a scris atît de mult, încît abia ai timp să-i citești opera".

Despre viața și opera lui Hașdeu există azi o întreagă literatură ce însumează aproape 200 de titluri[5] iar aprecierile se înscriu între parametrii maximi de la a-i nega orice valoare pînă la a-l situa (așa cum

---

[1] Cu privire la anul nașterii lui B. P. Hașdeu părerile sînt împărțite. Unii exegeți ai operei sale, ca de ex., C. Poghirc *(B. P. Hașdeu lingvist și filolog,* Editura științifică, București, 1968, p. 53) dau ca odată de naștere a savantului ziua de 26 februarie a anului 1838 pe cînd alții ca A. Sacerdoțeanu (B. P. Hașdeu, *Scrieri istorice*, vol. I, Editura Albatros, București, 1973, p. V) consideră că este aceiași zi a anului 1836. Se cunoaște doar actul de botez în care se spune că acesta s-a oficiat pe moșia Cristinești Hotinului la 26 februarie 1836. În ce ne privește, socotim anul 1836 mai probabil pentru că acesta este indicat de mai multe ori chiar de către Hașdeu.

[2] M. Eliade, *Contribuții la bibliografia scrierilor lui Hașdeu. Scrieri literare, morale și politice*, București, 1937.

[3] C. Poghirc, *op. cit.*

[4] A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*

[5] Vezi de ex. cele adunate de C. Poghirc, *op. cit.*, p. 41—51.

socotim și noi că se cuvine) pe cea mai înaltă treaptă a valorilor, bine înțeles a timpului său. Aprecierile atît de contradictorii s-au făcut în timpul cît el a trăit și mai cu seamă după aceea, la care se cuvine adăugat că o bună parte a acestora aparțin unor personalități de seamă ale culturii noastre, unor savanți care la rîndul lor au adus un important aport la sporirea tezaurului științei și culturii românești.

Hașdeu a fost, după părerea lui Mircea Eliade, poet, romancier, eseist, moralist, critic, gînditor politic, filosof, unul dintre cele mai românești genii creatoare. „Geniu romantic, Hașdeu rămîne — în aprecierea aceluiași autor — înainte de toate unul dintre cele mai uluitoare genii pe care le-a zămislit neamul românesc... Geniu de o înspăimîntătoare vastitate, Hașdeu și-a cheltuit puterile sale creatoare cu o nepăsare pe care numai un prinț, un romantic și un erou ce el își putea îngădui. Din tot ce ar fi putut crea, au rămas multe șantiere, și foarte puține monumente. Dar planul acestor șantiere sînt suficiente să acorde semnificația istorică a unei întregi epoci"[6].

„Bogdan Petriceicu Hașdeu — spunea Nicolae Iorga — în atîtea domenii a fost deschizător de cale sau înoitor... căci a fost înainte de toate fără îndoială un filolog. Istoria nu i-a fost tovarășe de viață, și numai din cînd în cînd acest neastîmpărat călător, dorit de lucruri grele și rare... a tras în gazdă la dînsa"[7]. Pe de altă parte însă filologul Sextil Pușcariu îl considera mai de grabă istoric și lingvist. „La lingvistică — spune el — Hașdeu a ajuns mai tîrziu, pornind de la studiile istorice. Dacă în *Cuvinte din bătrîni* Hașdeu apare ca un filolog mare, în cea mai nobilă accepțiune a acestui cuvînt, el a fost în toate timpurile înainte de toate lingvist. Împerecherea aceasta atît de fericită dintre filolog și lingvist... la el se mai completa și cu vaste cunoștințe istorice. Numai cu aceste calități de polihistor a putut concepe în proporții atît de mari Dicționarul etimologic, pornit după un plan vast... fragmentar cum ne-a rămas, Marele Dicționar Etimologic al lui Hașdeu va rămîne, nu atît pentru bogăția — mai puțină decît s-ar crede — a materialului cuprins în el, cît pentru talentul cu care a fost scris"[8].

„Hașdeu — spunea Gheorghe Călinescu — a făcut la început aproape numai istorie. Enorma lui străduință de a culege documente, tehnica de editare a acestor documente, conjugarea apoi a istoriei arhivistice cu filologia și arheologia, introducerea unei filozofii a istoriei în sinteza faptelor, sînt elemente care fac din el un mare precursor. Cît despre filologie, el e creatorul ei, în înțelesul savant al cuvîntului. Nimeni pînă la el, și după el, n-a cunoscut mai bine limbile slave și n-a adus o conștiință

---

[6] M. Eliade, *op. cit.*, vol. II, p. 347.

[7] N. Iorga, *Cu prilejul comemorării de la Cîmpina*, în *Cuvîntul*, nr. 3, Vălenii de Munte, 1927. Despre Hașdeu N. Iorga a mai publicat: *B. P. Hașdeu ca istoric*, în *Academia Română. Memoriile secției istorice*. Ser. III, Mem. 9; *B. P. Hașdeu*, în *Revista istorică*, XIII, p. 201—210; *Oameni care au fost*, vol. I, ed. a II-a, București, 1967, p. 183—186.

[8] S. Pușcariu, *B. P. Hașdeu ca lingvist*, în *Analele Academiei Române*, Mem. sec. lit. III, IV, 1932—1933, p. 199—206.

mai largă în examinarea faptelor. În vremea lui, el știa tot și era în curent cu toate. Teoria circulației cuvintelor rămîne încă foarte justă și dacă în etimologii a arătat uneori extravaganță, a deschis prin acele excursuri perspective haotice asupra unor probleme pînă atunci ignorate la noi. Aplicarea la Hașdeu e romantică, metoda însă pozitivă și urmașii mai tereștrii au învățat metoda"[9].

„Opera lui Hașdeu — spune exegetul părții sale istorice: prof. Aurelian Sacerdoțeanu — se prezintă ca o epocă neîncheg ată într-un sistem, discontinuă și plină de contradicții surprinzătoare, dar totdeauna bogată în idei. Hașdeu are gloria de a fi indicat problema, ba chiar de a fi pus-o în ecuație, și această este cîteodată mai mult decît a o rezolva"[10].

Se pot enumăra destule domenii de cercetare științifică în care Hașdeu a fost deschizător de drumuri și la dezvoltarea cărora contribuțiile sale rămîn fundamentale: științele economice, statistice, arheologia și originile civilizației, istoria religiilor, etnografia, folclorul, psihologia și multe altele. Aproape nu există domeniu mai larg al științelor umanistice în care Hașdeu să nu fie implicat. Dintre personalitățile științifice românești de formațiune enciclopedică — așa cum arăta alt exeget al operei sale: prof. Cicerone Poghirc — Hașdeu este fără îndoială mintea cea mai vastă și mai pătrunzătoare[11].

Dacă o bibliografie completă a operelor lui Bogdan Petriceicu Hașdeu, ori cît de grea, de anevoioasă și complicată ar fi ea, se poate alcătui și sperăm că se va face, nu același lucru se poate spune cu privire la tezaurul de idei pe care ni l-a lăsat moștenire. O asemenea întreprindere de ansamblu, după socotința noastră este imposibilă pentru că ea se referă la o multitudine de domenii în care secolul care s-a interpus între noi și Hașdeu a dus la diversificarea cercetărilor, la aprofundarea problemelor de către știința românească ori străină în așa măsură încît este dificil de abordat chiar și numai tematica unui domeniu de cercetare. Ne gîndim de ex. la istorie. De aceea, contribuțiile lui Hașdeu vor trebui însumate și clarificate din unghiul unor specialități restrînse, comparîndu-se cu întregul ansamblu de cunoștințe acumulate. Acestea vor fi singurele în măsură să cîntărească just, eliberat de prejudecăți și resentimente, ne vor indica dimensiunile reale ale marelui om de știință, de cultură, ale gînditorului.

Iată rațiunea pentru care din activitatea istorică, conjugată cu cea de lingvist și filolog a lui Bogdan Petriceicu Hașdeu, ne-am ales doar o temă restrînsă; cea a daco-geților. Etnicul care stă la baza formării poporului român l-a preocupat pe Hașdeu încă de la începutul activității sale și am putea spune că această problemă va fi fundamentală în opera sa, îi va determina în largă măsură întreaga activitate.

Hașdeu și-a înscris la cap de drum, în tinerețe constituirea unei istorii a patriei sale care să fie fondată pe documente sigure cu adevărat

---

[9] G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, București, 1940, p. 320.
[10] A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, vol. I, p. XXIV.
[11] C. Poghirc, *op. cit.*, p. 72.

științifică, la nivelul cerințelor vremii. Principiile după care trebuia scrisă o asemenea istorie și le-a expus încă din anul 1860: „În scrierea istoriei sînt trei operații succesive și neînlăturate: culegerea datelor, deslușirea lor în parte și, în fine, clădirea edificiului"[12]. „Foița mea are menirea de a aduna necunoscutele sau cele împrăștiate izvoare ale istoriei române; și din cînd în cînd, aflînd sub mînă niște date mai numeroase sau mai lămurite, de a le petrece prin critică... Vrere-aș ca întreprinderea mea să poată pregăti calea unei istorii române întru care am vedea schimbăciosul tablou al vieții noastre naționale în o armonioasă legătură cu viața omenității"[13].

Elaborarea unui istorii de felul pe care îl dorea Hașdeu implica cu necesitate adunarea, clasarea și editarea științifică a documentelor și pentru a deveni un bun istoric el va deveni mai întîi filolog. El va întreprinde minuțioase studii de filologie al vechilor texte românești punînd astfel filologia românească pe baze cu adevărat științifice. Numai cercetarea amănunțită a tuturor textelor românești și străine referitoare la trecutul nostru și cunoașterea istoriei limbii române erau în măsură, socotea Hașdeu, să lămurească epoci obscure din trecutul nostru. O asemenea epocă era tocmai cea de început. Iată rațiunea pentru care atenția lui Hașdeu se îndreaptă foarte de timpuriu asupra istoriei dacilor și implicit asupra limbii lor. Cele dintîi studii sînt provocate de istoriografia noastră din anul 1860 ridicîndu-se împotriva exagerărilor latiniste, susținute mai ales de Massim după care romanii veniți în Dacia ar fi fost numai din Latium. „Latinitatea noastră — arăta, pe drept cuvînt, Hașdeu — este un fapt istoric atît de pozitiv, atît de bine stabilit pe baze științifice, încît n-are nevoie de a mai fi proptită prin tot felul de exagerațiuni sentimentale ca și cînd ar fi în pericol de risipă"[14]. Lucrarea cea mai reprezentativă pentru problema care ne interesează pe noi și în același timp una dintre primele lucrări științifice ale lui Hașdeu este, cea intitulată: *Perit-au dacii?* publicată în nr. 2, 3, 4 și 5, 1860, din „Foița de istoriă și literatură". La sfîrșitul ei Hașdeu arată „Voi să dovedesc că naționalitatea noastră s-a format din cîteva eleminte... Voi să dovedesc, că firea acestor eleminte, și chipul contopirii lor în un singur ce au făcut ca noi să fim o viță neatîrnată, o compoziție chimică, fie-mi iertat cuvîntul ale cărei însușiri de acum sînt de istov deosebite de însușirile fiecărei părți constituive, din cele ce s-au fost dintru-nceput introdus în ea"[15]. Era pentru prima oară dovedită științific persistența populației dacice în epoca romană și cea a substratului, a elementelor autohtone în limba română. Justețea deplină a acestor teze, chiar dacă unele etimologii propuse de Hașdeu la 1860, sau mai tîrziu s-au dovedit greșite, avea să fie confirmată cu prisosință de descoperirile și cercetările

[12] *Foița de istorie și literatură*, 1860, nr. 1, col. 1.
[13] Idem, col. 3.
[14] Cf. A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. XIII.
[15] B. P. Hașdeu, *Pierit-au dacii?* Ed. A. Sacerdoțeanu, vol. I, p. 106.

ulterioare și se poate afirma fără teama de a greși că va continua a fi confirmată și de cele viitoare[16].

Problema supraviețuirii elementului daco-getic și a existenței unor cuvinte dacice în limba română fusese formulată prima oară de Dimitrie Cantemir alegînd însă cîteva exemple care s-au dovedit a nu avea nimic cu limba dacilor. Ea a fost reluată, fără să se insiste asupra ei, de Enăchiță Văcărescu, M. Kogălniceanu, Gr. Papadopol sau de alții. Tracismul limbii române și originea tracică a românilor o regăsim, după Cantemir, la învățatul de origine suedeză J. E. Thunmann, iar mai tîrziu la austriacul J. B. Kopitar[17].

Împotriva ideii supraviețuirii dacilor în epoca romană și implicit a cuvintelor autohtone în limba română s-au ridicat cu multă înverșunare învățații Școlii Ardelene. Acești înflăcărați patrioți în dorința emancipării românilor din Transilvania căutau să demonstreze vechimea lor pe aceste meleaguri strămoșești cît și descendența noastră dintr-un popor ilustru: din romani. În susținerea acestor teze profund juste și pedeplin întemeiate corifeii Școlii Ardelene au căzut în exagerări care au dus pînă la a pretinde purificarea limbii de toate cuvintele ce aveau altă origine decît cea latină și la a susține „extirparea" populației dacice din provincia romană, pe baza unui fragment greșit înțeles din opera lui Eutropius. Ideia „extirpării" dacilor era evident absurdă și a fost combătută de savanții obiectivi ai vremii, cum au fost Fr. Miklosich sau H. Schuchardt. În schimb ea a fost îmbrățișată de adversarii tezei continuității românilor în țara lor de baștină, în primul rînd de R. Rösler și apoi de urmașii săi a căror scopuri cu totul altele decît cele științifice nu sînt greu de ghicit. Susținători ai unor asemenea aberații absurde cu toată evidența dovezilor din diverse domenii, se mai găsesc și azi[18].

Bogdan Petriceicu Hașdeu, încă tînăr s-a ridicat cu multă vehemență, folosind un stil deloc academic împotriva exagerărilor Școlii Ardelene. El dovedește netemeinicia „exterminării" dacilor. Interpretează și comentează corect fraza din *Breviarium historiae Romanae* (VIII, 2) a lui Eutropius pe care se bazau învățații Școlii Ardelene și demonstrează fără putință de îndoială că nu este vorba despre o *deșertare* a Daciei de locuitori ci de o *împuținare* a acestora care este cît se poate de firească în urma a două crîncene războaie.

Persistența autohtonilor sub ocupația romană, la vechile lor vetre Hașdeu o dovedește în chip strălucit cu ajutorul textelor autorilor antici contemporani cu evenimentele: Pausanias, Appian sau Dion Cassius.

---

[16] Vezi mai jost nota 22.

[17] Pentru istoricul problemei vezi I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română*, București, 1970, p. 15 și urm.

[18] Într-un compediu de *Istoria Ungariei* apărut la Londra în 1975 alcătuit de un colectiv condus de E. Pamlényi, contrar tuturor evidențelor și a dovezilor de natură literară, epigrafică și arheologică se susține dispariția quasi-totală a dacilor și mergînd mai departe neagă persistența continuitatea după 271 trăgînd concluzia că la sfîrșitul sec. V n-a mai existat populația romanică în Dacia. Vezi recenzia acad. C. C. Giurescu, în *Revista de istorie*, 28, 6, 1975, p. 941—948.

În dovedirea aceleiași teze Hașdeu face dovada persistenței în limba română a unor cuvinte dacice, a substratului autohton. Cu privire la acest subiect Hașdeu va face în bună măsură o muncă de pionerat concretizată în lucrarea la care ne referim și în multe dintre cele ulterioare.

Înainte însă de a stărui asupra contribuției esențiale pe care Hașdeu a adus-o în legătură cu problema substratului autohton, cu implicații multiple și esențiale la elucidarea problemei formării limbii și a poporului român, va trebui să spunem că vehemența în combaterea tezelor greșite susținute de corifeii Școlii Ardelene nu l-au împiedicat pe Hașdeu să găsească și să explice cauza acestor exagerări în dorința justificată a acestora de emancipare națională și socială a românilor transilvăneni. „De-ntre toate țările române, Ardealul mai de timpuriu și mai dureros geme în robie... și iată de ce sistemele cele mai răsturnate asupra începuturei românilor au trebuit născute anume la bieții ardeleni drept un pendant cu șerbia“[19].

Poate nu este lipsit de interes să amintim aici că și printre învățații Școlii Ardelene au existat excepții. O astfel de excepție o constituie I. Budai Deleanu, care în *Tabelele* sale comparative a studiat cel dintîi și cuvintele ce nu aveau origine latină, printre care și cele comune cu albaneza[20].

Lucrarea lui Hașdeu a stîrnit un adevărat val de proteste fiind acuzat de a propaga teorii „nenaționale și pernicioase emanate de la un venetic primejdios ce urmărește planuri ascunse“. Iată ce le răspunde acestora Hașdeu: „Mă folosesc de a putea răspunde aici la oarecari învinovățiri din partea unor limbuți. După chibzuința lor, toată osteneala mea întru descoperirea adevăratului punct de purcedere al istoriei române, ar fi o faptă antinaciunariă. Ei se vînzolesc pînă și a presupune în mine planuri diabolice, niște planuri cari de aș ști că vor putea vreodată a se furișa în gîndul meu, mi-aș tăia limba și mînele pentru ca urîta cugetare să rămînă stearpă, fără putere de a ieși afară prin scriere sau prin grai“[21]. Socotim de prisos în a stărui asupra înflăcăratului patriotism de care a dat dovadă pe parcursul întregii sale vieți Bogdan Petriceicu Hașdeu, căruia i-a închinat întregul său efort creator.

Chiar și tonul plin de termeni insultători la adresa fruntașilor Școlii Ardelene, Hașdeu îl va abandona curînd și va recunoaște și va sublinia meritele deosebite pe care le-au avut învățații transilvăneni.

În chip firesc s-ar cuveni acum să prezentăm detaliat contribuția pe care a adus-o Hașdeu la studiul limbii dacice în diversele ei componente precum și stadiul actual al cercetărilor. Pentru o asemenea analiză ne lipsește competența și de aceea ne vom rezuma a spune, urmîndu-l pe

---

[19] *Perit-au Dacii?*, în *Foița de istorie și literatură*, 1860, nr. 2, p. 47.
[20] Cf. C. Poghirc, *op. cit.*, p. 167.
[21] B. P. Hașdeu, *Perit-au dacii?*, ed. A. Sacerdoțeanu, vol. I, p. 106.

I. I. Russu că „la elucidarea elementului autohton contribuția lui Hașdeu a fost hotărîtoare deși nelipsită de erori"[22].

Bogdan Petriceicu Hașdeu are marele merit de a nu se fi mulțumit să considere ca autohtone doar cuvintele ce se întîlnesc în limba română și în cea albaneză cum au făcut-o predecesorii săi sau învățații străini contemporani, ci voia să identifice (calea s-a dovedit rodnică) și alte cuvinte dacice care lipsesc din albaneză, dar pot fi regăsite în limba tracică, mai bine zis a elementelor păstrate din limba tracică. Ideea lui Hașdeu — deplin întemeiată cum arată C. Poghirc — era aceea că dialectul dacic a limbii tracice nu se păstrează decît în limba română și în consecință limba română trebuie considerată, deși secundară, ca primară pentru elementele dacice care sînt comparate direct cu sanscrita, zenda, greaca, celtica, lituaniana și altele. Cît de justă este o asemenea idee și metodă de lucru a dovedit-o Hașdeu însuși ca de exemplu în cazul cuvîntului argea și au dovedit-o, mai ales, cercetările ulterioare[23].

Hașdeu a stabilit elemente de fonetică ale limbii tracice și ale unor sunete din limba română de origine autohtonă. Tot lui îi revine meritul de a fi studiat printre cei dintîi rotacismul considerat de origine tracică existent și în albaneză. Elementele autohtone nu se rezumă numai la lexic și fonetică, ele se găsesc după părerea lui Hașdeu și în gramatica limbii române și mai cu seamă în sintaxa acesteia.

Bazat pe un enorm material comparativ și un bogat material lingvistic concret Hașdeu a contribuit în largă măsură la elucidarea raporturilor existente între limbile antice din Balcani și cu alte limbi indo-europene și între toate acestea și limbile moderne ce se vorbesc în spațiul balcanic.

Cu privire la limba tracică Hașdeu deosebea două ramuri principale una de nord pe care a numit-o dialectul traco-dacic și una sudică: traco-epirota din care a luat naștere limba albaneză. El presupune și existența unor sub-dialecte în cadrul dialectului dacic. În diferențierea făcută între traca propriu-zisă și limba dacică Hașdeu a avut în vedere mai cu seamă elementele celtice, vorbind chiar de faptul că dacii ar fi fost un amestec traco-celtic. Aceste indicații ale lui Hașdeu, din păcate, n-au fost fructificate prin cercetări ulterioare.

Descoperirile arhelogice făcute în secolul nostru și mai ales cele din ultimii ani fac dovada clară a importanței pe care au avut-o celții asupra formării și dezvoltării civilizației daco-getice. Și mai mult decît atît se dovedește limpede o intensă locuire celtică timpurie (încă din prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n.) a spațiului intracarpatic al țării noastre. Aici se cunosc astăzi peste 80 de localități în care s-au des-

[22] I. I. Russu, *op. cit.*, p. 20—21. Pentru contribuția lui Hașdeu la studiul limbii dacice vezi și C. Poghirc, *op. cit.*, p. 166 și urm.; *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 313 și urm.; *La contribution de Bogdan Petriceico Hașdeu a la théorie du substrat de la langue roumaine*, în *Lingvistique Balkanique*, XVI, 2, Sofia, 1973, p. 85—98.

[23] Cf. C. Poghirc, *B. P. Hașdeu* . . ., p. 174.

coperit necropole ori inventare funerare celtice[24]. Au fost descoperite și dezvelite pe calea săpăturilor sistematice necropole cu peste 100 de morminte cum sînt cele de la Pișcolt și Fîntînele[25].

O locuire celtică ne este dovedită de descoperirile arheologice și în Oltenia fără să se poată însă preciza dacă aceasta începe în secolul al IV-lea î.e.n. sau numai în secolul al II-lea cînd a pătruns aici un grup de scordisci-celți[26]. Descoperirile celtice sînt prezente în aceiași zonă și în sudul Dunării[27].

Descoperirile mai vechi și mai ales cele recente ne dovedesc că a existat o locuire celtică și la est de Carpați, pe teritoriul Moldovei și chiar mult mai departe spre est[28]. Aici a locuit tribul celtic al britolagilor sau britogallilor[29]. Se adeverește astfel ce spunea marele nostru Vasile Pârvan că geto-dacii s-au văzut la un moment dat înconjurați de celți[30].

Celții pătrunși în spațiul Daciei chiar de la venirea lor s-au amestecat cu autohtonii trăind în simbioză, fapt demonstrat arheologic prin prezența celor două elemente etnice în cadrul acelorași cimitire. Au existat numeroase preluări de bunuri materiale și spirituale în ambele sensuri. Din această simbioză au avut de profitat mai ales geto-dacii a căror dezvoltare spre o civilizație superioară de tip Latène a fost grăbită de prezența celților purtători ai unei civilizații de acest tip. Aceiași simbioză explică și asimilarea, după aproximativ două secole, a celților în masa geto-dacilor.

Se pare că a existat o locuire celtică și în zona Dunării de Jos, atît pe malul drept cît și pe cel stîng. Aceasta ar explica perpeturarea de-a lungul întregii antichități a unor nume celtice de cetăți din nordul Dobrogei ca: Noviodunum (Isacea de azi) și Arrubium (Măcin)[31]. Explicația dată acestor toponime, de incontestabilă origine celtică ce au fost puse în legătură cu grupul de la Tylis din Tracia meridională ce ar fi căzut la înțelegere cu geții și au căutat să apere cetățile pontice, este cu totul nesatisfăcătoare[32]. S-a arătat, pe bună dreptate, că n-a existat la nord de Munții Balcani o influență a regatului celtic de la Tylis. Aceasta s-a redus la o zonă limitată din sudul Balcanilor. Singura explicație plauzibilă și rațiune a acestor toponime, după părerea noastră, nu poate fi decît legată de prezența efectivă celtică. Numai o asemenea prezență este în

[24] Un ultim repertoriu al acestora am publicat în *Sargetia*, X, 1973, p. 45—79.
[25] I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ed. a 2-a, București, 1977, p. 16—26 cu toată bibliografia.
[26] Vl. Zirra, în *Dacia*, XV, 1971, p. 234—238.
[27] Z. Wozniak, *Wschodnie popranicze Kultury laténskiej*, Wroclaw—Warszawa—Gdánsk, 1974, p. 225—226.
[28] I. H. Crișan, *op. cit.*, cu toată bibliografia.
[29] Cf. V. Pârvan, *Getica*, p. 65, 292, 564.
[30] Ibidem, p. 65.
[31] Pentru Noviodunum vezi de ex. Ch. J. Guyonvarc'h, în *Apulum*, XII, 1974, p. 75—86.
[32] Cf. D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a 2-a, București, 1967, p. 215—216 cu toată bibliografia.

măsură să dea toponime care se păstrează de-a lungul veacurilor pe cîtă vreme altele cum au fost Aliobrix, menționate de Ptolemeu (G e o g r a p h i a, III, 6,15; 8,3; 10,7) la nordul gurilor Dunării și localizate de V. Pârvan pe malul Nistrului s-au pierdut[33]. Toponimice celtice se pare că au existat și în spațiul intracarpatic. Unele dintre acestea s-au păstrat și în epoca romană. Așa este cazul orașului Potaissa[34].

Evident că toate cele spuse Hașdeu nu avea de unde le știi și tocmai în aceasta constă marea lui genialitate, în a fi intuit exact fenomenele. Simbioza de care vorbeam implică cu necesitate dacă nu un bilingvism, măcar o puternică influențare celtică a limbii dacice. „Fără a putea vorbi de o limbă amestecată traco-celtică — spune C. Poghirc — trebuie arătat că există numeroase și importante concordanțe lexicale, și uneori și fonetice între tracă (în primul rînd dacă) și limbile celtice și chiar între fenomene fonetice românești atribuite substratului și fapte similare din limbile celtice moderne“[35] La acestea am adăuga că asemenea concordanțe obligatoriu trebuie să existe datorită prezenței celtice relativ masive dovedită fără putință de tăgadă. Subscriem cu toată convingerea la ceea ce spunea profesorul bucureștean că: „Aceste concordanțe merită să fie studiate pornind de la indicațiile lui Hașdeu“[36] mai cu seamă că ele au o fundamentare documentară sigură.

Iată una dintre sarcinile viitoare ale cercetărilor de lingvistică românești și ca de atîtea ori ea a fost indicată de Hașdeu.

Pentru a continua șirul contribuțiilor de seamă aduse de marele învățat în studierea substratului autohton a limbii române va trebui spus că el a subliniat pentru prima dată apropierile existente între traco-dacă și limbile baltice. Cu privire la raporturile dintre limba dacă și limbile slave, raporturi ce fuseseră formulate și exagerate, mergîndu-se pînă la a-i considera pe daci chiar slavi Hașdeu a arătat, pe bună dreptate, că asemănările existente își găsesc explicația în aceeași tulpină indo-europeană. El a atras atenția asupra posibilității ca sub elemente aparent slave, să se ascundă de fapt cuvinte dacice. Lui B. P. Hașdeu îi revine marele merit de a fi clarificat problema influențelor slave existente în limba română. El a arătat importanța pe care a avut-o elementul slav dar, în același timp, a fixat locul pe care îl ocupă în ansamblul limbii, în relație cu elementul latin și autohton, judecînd prin prisma singurului criteriu valabil în această privință, acela al circulației cuvintelor și acesta este fără îndoială cel latin[37].

Am lăsat intenționat la sfîrșit o problemă larg dezbătută de Hașdeu și cu importante implicații istorice vizînd teritoriul de formare al poporului român și al limbii sale. Este vorba de raporturile, de asemănările existente între limba română și cea albaneză. Acestea au fost sesizate și

[33] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 65.
[34] Ipoteza aparține prof. C. Poghirc, informație personală.
[35] C. Poghirc, *B. P. Hașdeu*, p. 187—188.
[36] Ibidem, *loc. cit.*
[37] De ex. în *Principe de lingvistică, Cuvente de bătrîni*, vol. III, București, 1881, p. X și urm. Cf. C. Poghirc, *op. cit.*, p. 151.

discutate de unii dintre predecesorii ori contemporanii săi și considerate de către cei care negau continuitatea românilor drept dovadă cu privire la desfășurarea procesului de geneză a românilor în altă parte decît patria lor de baștină.

Constatînd numeroase și importante asemănări între cele două limbi Hașdeu a demonstrat în același timp și diferențele existente între ele ajungînd la concluzia că „limbile română și albaneză sînt două dialecte deopotrivă traco-latine, dezvoltate însă pe o cale individuală nedependinte".[38] „Hașdeu — spune I. I. Russu — a demonstrat netemeinicia aserțiunii că din cauza rotacismului (comun românei nordice și dialectului albanez tosc) patria străveche a poporului român ar fi de căutat undeva în vecinătatea acestor albanezi; asemenea particularitate comună celor două idiomuri se explică prin comunitatea substratului preroman"[39].

Scopul pentru care Bogdan Petriceicu Hașdeu a depus atîtea eforturi în a demonstra existența substratului autohton dacic în limba română era dovedirea persistenței, a supraviețuirii elementului daco-getic după cucerirea romană și formarea poporului român dintr-un strat roman și un substrat daco-getic ce a trăit dintr-un început și continuu pe pămîntul pe care-l locuiește și azi.

Cîtă dreptate a avut marele învățat, chiar dacă unele dintre considerațiile sale de amănunt dintr-un domeniu ori altul s-au dovedit neîntemeiate, ne-o dovedesc cu prisosință rezultatele dobîndite de cercetarea științifică românească de azi.

Prezența populației dacice în provincia romană de la nordul Dunării și netemeinicia tezei în conformitate cu care autohtonii ar fi fost exterminați ne este probată de o multitudine de fapte. Le vom aminti doar pe acelea la care Hașdeu nu s-a referit sau mai exact exprimat la care el n-a contribuit, firește fără a intra în amănunte. Simpla lor înșirare socotim că este edificatoare fără a mai fi necesare comentariile[40].

Scene de pe Columna lui Traian din forul roman ce-i poartă numele înfățișează supunerea ori revenirea dacilor la casele lor după terminarea războaielor.

Se cunosc în prezent cu certitudine cel puțin 10 trupe auxiliare romane formate din daci. Ele sînt răspîndite în diferite provincii ale Imperiului: *ale* ori *cohorte*, detașamente de infanterie sau de cavalerie printre care merită amintită de exemplu *Ala I Ulpia Dacorum* care a fost constituită cu siguranță, după cum o demonstrează chiar numele, încă sub împăratul Traianus.

---

[38] B. P. Hașdeu, *Istoria critică a românilor*, vol. I, București, 1873, p. 309.

[39] I. I. Russu, *Elemente autohtone*, p. 22.

[40] Pentru toate acestea vezi de ex. C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia*, în *Anuarul Inst. de Studii Clasice*, III, 1936—1940, p. 222—239; M. Macrea, *Les Daces à l'époque roumaine à la lumière des récentes fouilles archéologiques*, în *Dacia*, N.S. I, 1957, p. 205—220; *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 387—396; *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 256—269; I. I. Russu, *Daco-geții în Dacia romană*, în *Sargetia*, III, 1956, p. 35—36; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și a numismaticii*, București, 1966, p. 15—90.

Inscripțiile Daciei romane au păstrat denumirile autohtone ale localităților ale rîurilor sau numele băștinașilor daci, fie sub forma lor autentică fie sub cea romană.

Unii dintre daci ajung să dețină rosturi importante atît în armată cît și în administrația civilă romană, fapt pe care-l aflăm tot din inscripții. Unii dintre ei au ajuns chiar la funcții de conducere, generali și guvernatori de provincie și nu lipsesc nici aceia care într-un moment dat sînt proclamați împărați; de exemplu despre Regalianus, din neamul lui Decebal care la 263 a fost proclamat împărat.

Dovezile arheologice sînt astăzi numeroase și incontestabile. Mărturia lor nu mai poate fi pusă la îndoială: așezări și cimitire în care pe lîngă coloniștii romani sînt prezenți, cu toată certitudinea, și autohtonii daci. Și, în sfîrșit, răscoalele dacilor din interior conjugate cu ale acelora rămași liberi, izbucnite împotriva stăpînirii romane începînd chiar cu domnia lui Ulpius Traianus.

Toate acestea se adaugă la dovezile stabilite și produse încă de Hașdeu. Socotim că am spus suficient și că am făcut dovada limpede a aportului, a importanței lui deosebite, pe care l-a adus Bogdan Petriceicu Hașdeu la elucidarea istoriei daco-geților ca și în multe alte probleme majore din istoria poporului român.

ION HORAȚIU CRIȘAN

B. P. HASDEUS BEITRAG ZUR GESCHICHTE DER DAKO-GETEN

(Zusammenfassung)

Bogdan Petriceicu Hașdeu, seit dessen Geburt am 27. Februar 141 Jahre verflossen sind, war einer der hervorragendsten rumänischen Gelehrten des 19. Jhs. Seine wissenschaftliche Tätigkeit entfaltete er in einer vielseitigen Thematik, die fast alle Zweige der humanistischen Wissenschaften umfaßte. Aus diesem großen, Tausende von Druckseiten füllenden Werk, hebt der Verfasser des vorliegenden Artikels den Beitrag heraus, den B. P. Hașdeu zu der Frage der getisch-dakischen Geschichte leistete, gesehen im Prisma der von der heutigen wissenschaftischen Forschung erarbeiteten Ergebnisse.

B. P. Hașdeus Beitrag zur Frage des Überlebens — nach der römischen Eroberung — des dakisch-getischen Volkes, ist bedeutend. Er bewies — aufgrund einer richtigen Interpretation des Textes von Eutropius, sowie der Existenz des bodenständigen dakischen Substrats in der rumänischen Sprache — wie unrichtig die These über die Ausrottung der Daker sei. In der thrakischen Sprache unterschied Hașdeu zwei Hauptzweige, einen nördlichen, den er die thrakisch-dakische Mundart nannte und einen südlichen, den thrakisch-epirotischen, aus dem sich die albanische Sprache entwickelte. Bei Unterscheidung der beiden Zweige hatte Hașdeu besonders die keltischen Elemente im Auge. Die

archäologischen Funde der letzten 20 Jahre beweisen, in Unterstützung von Haşdeus Theorie, eine massive Anwesenheit von Kelten in Dakien. Wenn auch nicht direkt von einer gemischten thrakisch (dakisch)-keltischen Sprache die Rede sein kann, gibt es doch lexikale und manchmal auch phonetische Übereinstimmungen zwischen den dakischen und den keltischen Sprachen und sogar zwischen lautlichen rumänischen, dem Substrat zugeschriebenen Phänomenen und gleichen Erscheinungen bei den modernen keltischen Sprachen. Manche keltische Ortsnamen wie Noviodunum und Arubium haben sich im ganzen Altertum erhalten.

B. P. Haşdeu stellte zahlreiche und bedeutsame Ähnlichkeiten zwischen der rumänischen und der albanischen Sprache fest, doch zeigte er gleichzeitig auch die bestehenden Unterschiede auf, was eine unabhängige Entwicklung der beiden Sprachen beweist, sowie auch das Fehlen einer territoriellen Nachbarschaft, in der das rumänische und das albanische Volk entstanden sind.

Haşdeu lieferte durch seine ständigen Bemühungen wertvolle Beiträge für den Nachweis der Beständigkeit und des Überlebens des dakischen Elementes auch nach der römischen Eroberung und für die Entstehung des rumänischen Volkes aus einer römischen Überlagerung und einem dakisch-getischen Substrat, das von Anfang an und dauernd auf dem Gebiet verharrte, in dem wir heute noch leben. Die in den über 50 Jahren seit B. P. Haşdeus Tod unternommenen Foschungen haben die Richtigkeit seiner Theorien immer wieder bestätigt.

VINCENȚIU BABEȘ ȘI APARIȚIA PRESEI POLITICE ROMÂNEȘTI DIN BANAT

Într-un studiu mai vechi[1] afirmam că drumul ziaristicii politice românești din Banat a fost deschis de Vincențiu Babeș, prin activitatea sa de la *Albina*. Urmează acum să vedem condițiile și felul în care s-a materializat acest rol al său pentru a deveni o realitate jurnalistică. Ne propunem deci o analiză a acțiunilor ziaristice ale lui Vincențiu Babeș după anul 1876.

După dispariția *Albinei*, Vincențiu Babeș nu a renunțat dintr-o dată la ideea de a dispune de un organ de presă a cărei conducere să-i aparțină, cel puțin pentru aceea că nu se putea despărți de utilitatea politică ce decurgea din controlul asupra unei publicații. Intenția lui rămîne fermă de a fonda un nou ziar la Pesta, dar nu-și întrerupe legăturile cu redacțiile altora, unele de peste hotare. Astfel, încă înainte ca *Albina* să-și fi încetat apariția, redacția publicației *Unsere Zeit* din Leipzig îi cerea, în 3 aprilie 1875, colaborarea cu materiale din istoria foarte recentă a României[2]. Întreținea relații și cu alte redacții, chiar mai tîrziu. Ele sînt constatabile prin februarie 1880 pentru foaia ilustrată *Das Lesestübchen*, a lui H. Bresnitz[3] iar mai apoi, în 1889, cu redacția săptămînalului *Schwarz und Gelb*, condusă de același Bresnitz[4].

Preocuparea lui de căpătîi rămîne însă în 1877 înființarea unui ziar. În noul lui proiect multe elemente erau schimbate. Voia să dea o cuprindere mai mare noii publicații, scontînd pe conlucrarea unor cercuri naționale mai largi. Intenția lui venea în întîmpinarea așteptărilor unora dintre transilvăneni, nemulțumiți de *Gazeta* și de programul tot mai insignifiant al *Telegrafului Român*.

Pe la mijlocul lui noiembrie 1877 Vincențiu Babeș dezbătu la Sibiu cîteva detalii cu Ilie Măcelariu[5], unul dintre cei mai receptivi oameni politici români la insistențele des reluate ale lui Vincențiu Babeș pentru înfăptuirea unei solidarități organizatorice reale în mișcarea românească, în legătură cu care trebuie pus și acest plan ziaristic comun. Schimbarea cea mai importantă intervine în problema suportului material. Noua publicație urma să fie susținută de un fond format prin vindere

---

[1] *Ziarul Albina (1866—1876); apariție, colaboratori, orientare generală*, în *Acta MN*, X, 1973, p. 328.

[2] Arhiva Vincențiu Babeș, VI, nr. 21 (numerotare veche).

[3] Bibl. Acad. R.S.R., mss. rom., S $\frac{\text{CCXV}}{3(1)}$

[4] M. Dan, G. Cipăianu, *Corespondența lui Vincențiu Babeș (scrisori primite)*, Cluj, 1976, scrisorile XXIV, XXV, p. 60—65.

[5] Bibl. Acad. R.S.R., mss. rom., nr. 997, fila 107.

de acţiuni — a cîte 100 de florini fiecare — bani plănuiţi a servi şi la cumpărarea unei tipografii. Acţionarii aveau să renunţe la profit pe trei ani. În privinţa plasării acţiunilor Babeş se arăta optimist. Între altele, i-a spus lui Ilie Măcelariu că generalul Traian Doda ar fi promis să le cumpere pe toate cele care vor rămîne nevîndute. Voia de bună seamă să facă impresie. Au rămas pînă la urmă la ideea că Vincenţiu Babeş să-i trimită lui Ilie Măcelariu un program şi un proiect detaliat de acţiune. S-au mai înţeles ca Măcelariu să comunice totul comilitonilor transilvăneni, dar numai după primirea programului şi a proiectului, ceea ce nu s-a înfăptuit însă pînă în 21 noiembrie 1877, cînd acesta îi scria lui George Bariţ anunţîndu-l de toate. Spera să se înţeleagă cu el mai bine cînd se vor întîlni[6].

Lui Ilie Măcelariu acţiunea i se părea importantă, şi cu siguranţă şi lui George Bariţ, atîta doar că nu este de presupus ca acesta să fi aşteptat cu nerăbdare punerea în practică a planului, dat fiind că avea de gînd să scoată el însuşi un nou ziar, ceea ce se va întîmpla nu peste multă vreme prin apariţia *Observatoriului* (1878).

Şi George Pop de Băseşti, solicitat de Vincenţiu Babeş, îi scria acestuia că socotea foaia plănuită necesară „ca pîinea caldă" şi că era gata să asigure acţiuni din regiunea lui, la rigoare chiar înainte de 1 ianuarie 1878[7].

În 29 decembrie 1877 generalul Doda vînduse deja 10 acţiuni. Regreta că nu se făcuse o invitare la „suscripţiune"[8] cu două-trei luni mai repede şi că acţiunile nu se puteau plăti în rate. Aprecia că numai în Caransebeş s-ar fi vîndut, în lipsa unor asemenea neajunsuri, un număr dublu de acţiuni. Îl sfătuieşte pe Babeş să scoată o programă tipărită, să apeleze la foştii abonaţi ai *Albinei,* să se adreseze locotenent-colonelului Trapşia la Viena pentru vînzare de acţiuni, să-şi schimbe intenţia cu titlul — prea provocator pentru unii (ce titlu-şi propusese Babeş iniţial o ignorăm). Face şi propuneri, între care *Luminătoriul* şi *Albina Rediviva.* Declară că la Caransebeş se socotea mai potrivit ca primul număr să apară la 1 februarie[9]. Vincenţiu Babeş voise ca ziarul să apară la începutul lui ianuarie 1878. În 2 ianuarie 1878 acelaşi Doda, entuziast şi activ, îi trimitea lui Vincenţiu Babeş 700 de florini, preţul a şapte acţiuni. Spera să mai vîndă şi altele.

După discuţia relatată cu Ilie Măcelariu, Vincenţiu Babeş se adresase şi altor fruntaşi români, cerîndu-le concursul. Unul dintre ei era Anania Trîmbiţaş. Răspunde şi el apelului arătîndu-se însă mult mai temperat decît Traian Doda. Mesajul lui putea chiar descumpăni. N-a obţinut nici măcar o promisiune pentru cumpărare de acţiuni şi priveşte cu pesimism sfîrşitul întregii întreprinderi. Sistemul adoptat nu i se pare potrivit. Repetă cele spuse înainte lui Vincenţiu Babeş la Sibiu: scoaterea unui

[6] *Ibidem.*
[7] Arh. Babeş, V, nr. 5.
[8] M. Dan, G. Cipăianu, *op. cit.,* scrisoarea XLVI, p. 101.
[9] M. Dan, G. Cipăianu, *op. cit.,* p. 100—101.

ziar pe acţiuni nu are şanse de reuşită. Crede totuşi că s-ar fi putut vinde cîteva acţiuni dacă ar fi existat o programă publicată sau dacă ziarul ar fi apărut deja. Susţinea însă a şti că cercurile din jurul mitropolitului de la Sibiu îl cîştigaseră deja pe George Bariţ pentru a scoate *Observatoriul* de la 1 ianuarie (st.v.) 1878[10].

Anania Trîmbiţaş scria cele de mai sus în 4 ianuarie 1878. Pe de altă parte, Alexandru Roman îi scria şi el lui George Bariţ, în 6 ianuarie 1878, că Vincenţiu Babeş avea de gînd să înfiinţeze un nou ziar pentru care căuta o subvenţie. El mai afirma că Babeş spusese undeva că noul organ urma să dispună de ajutoare din fondurile diecezane de la Arad, Caransebeş şi Sibiu[11], ceea ce se bate cap în cap cu aserţiunile lui Anania Trîmbiţaş despre „camarilla metropolitului" şi *Observatoriul*.

Bunăvoinţa cu care Ilie Măcelariu îi vorbise lui Vincenţiu Babeş în 21 noiembrie 1877 este neîndoielnică. De ce i-ar fi scris altfel lui George Bariţ? Acesta însă îşi avea planul lui, de care nu-i înştiinţase pare-se nici pe cei mai apropiaţi, cum erau Alexandru Roman („Acum ne surprinde ştirea întreprinderii d-tale")[12] şi Ilie Măcelariu. Se face şi aici simţită inevitabila concurenţă.

Ioan Meţianu, aflat în raporturi apropiate cu Vincenţiu Babeş, a fost şi el surprins de apariţia bruscă a *Observatoriului*, despre care nu a ştiut nimic pînă prin 4—5 ianuarie. A fost derutat, şi aceasta trebuie să se fi întîmplat şi cu alţii, de faptul că foaia lui Babeş nu a apărut la 1 ianuarie. Era însă bucuros de apariţia unei publicaţii prestigioase la Sibiu, şi îl sfătuia pe Vincenţiu Babeş, în 7 ianuarie 1878, să amîne cu cîteva luni data la care va scoate noua foaie, evitînd astfel, în interesul cauzei comune, a ruina ziarul lui Bariţ[13].

Cît despre Babeş, acesta dispunea de circa 70 de acţiuni subscrise[14]; mai avea promisiuni şi din alte părţi[15]. Era iritat de apariţia *Observatoriului* care a avut şansa de a zădărnici vinderea unui număr de acţiuni mai mare în Transilvania. Va fi zăbovit o clipă asupra variantei de a prelua conducerea *Telegrafului Român*, ce pare să ne-o sugereze o scrisoare din 9 ianuarie 1878 a lui Anania Trîmbiţaş, care îi scria lui Vincenţiu Babeş despre o asemenea idee cu un vădit ton de dezaprobare[16], fără a uita să sublinieze nerăbdarea de a vedea apărută foaia din Pesta? După un răstimp, în martie, aceasta încă tot nu apăruse. Vincenţiu Babeş a fixat ca nou termen data de 1 aprilie 1878, nedumerindu-i pe unii, mai ales din Banat[17]. Este drept că acţiunile subscrise

---

[10] Idem, *op. cit.*, p. 237.
[11] *George Bariţ şi contemporanii* săi, vol. II, p. 235.
[12] *Ibidem.*
[13] *Corespondenţa lui Vincenţiu Babeş*, p. 130—131.
[14] *Ibidem.*
[15] Arh. Babeş, IV, nr. 92; o scrisoare nenumerotată trimisă din Baia de Criş în 12 ianuarie 1878.
[16] Arh. Babeş, IV, nr. 52.
[17] Arh. Babeş, III, nr. 26.

trebuiau plătite, ceea ce pînă în aprilie nu s-a realizat integral. Din suma socotită indispensabilă lipseau 400 de florini neîncasaţi, despre care generalul Traian Doda susţinea că ar fi putut fi obţinuţi dacă apariţia ziarului nu ar fi întîrziat atîta. Vincenţiu Babeş aşteptase însă realizarea planului cu acţiunile[18], al cărui eşec îl va fi convins că întreprinderea nu avea sorţi de izbîndă, ajungînd astfel să vadă împlinită prezicerea lui Anania Trîmbiţaş. Astfel în 17 decembrie 1878 Babeş înapoia generalului Doda cei 800 de florini obţinuţi pe acţiuni vîndute „spre scopul înfiinţării unei foi române în Budapesta" şi — spune Doda — după ce acest plan nu s-a putut realiza, „astăzi ni s-a restituit pentru da-o remite contribuitorilor"[19].

Anul 1878 indică prin urmare sfîrşitul celei de a doua faze din cariera gazetărească a lui Vincenţiu Babeş: aceea a angajării personale în conducerea unor organe de presă. Se convinge acum că susţinerea unui ziar românesc la Budapesta nu mai era posibilă. Chitanţa lui Doda[20] o spune clar: planul nu a reuşit, deşi Pavel Vasici susţinea încă şi în vara lui 1879 că acţiunea lui Babeş mai era în curs[21]. Este însă cert că acesta şi-a schimbat gîndul în decursul anului 1879 şi că, în urma consfătuirii cu unii fruntaşi din Banat, va fi ajuns la convingerea că „edarea" unui ziar era mai degrabă recomandabilă la Timişoara. Este cert că între timp a primit asigurări de ajutor material din partea protopopului Timişorii Meletie Drăghici şi că tot acum ginerele acestuia, avocatul Pavel Rotariu, fost bursier al familiei Mocioni, a fost solicitat şi s-a angajat să preia conducerea redacţiei, mijlocind probabil şi cauţiunea. El este acela care va convoca întrunirea din 2/14 ianuarie 1880 a intelectualilor români din Banat, ţinută la Timişoara, în scopul dezbaterii programului şi al înfiinţării unui ziar. Vincenţiu Babeş se va menţine de acum la distanţă, mulţumindu-se cu rolul unei „eminenţe cenuşii", pe care i-l asigura prestigiul politic şi jurnalistic[22], de care se bucura în ochii multor conaţionali. După ce pregătise de fapt terenul, prin acţiunea din anii 1877—1878, el continuă să urmărească desfăşurarea lucrurilor. Pavel Rotariu îl ţine la curent în legătură cu totul. La sfîrşit de decembrie 1879, el îi trimite proiectul de program care aştepta să fie dezbătut în 2/14 ianuarie 1880. Textul, purtînd însemnările lui Vincenţiu Babeş care operau modificări numeroase, îi fu retrimis lui Pavel Rotariu, care, după dezbaterile din 2/14 ianuarie cînd îi scria lui Babeş, trimiţîndu-i şi o copie a procesului verbal al şedinţei, îl înapoiază acestuia[23].

La conferinţa din 2/14 ianuarie luară parte mai mulţi fruntaşi români, între ei Pavel Vasici, Pavel Rotariu, Coriolan Brediceanu, Petru Cermena. Conferinţa a aşezat viitorul ziarului între limite relativ strîmte.

[18] Arh. Babeş, III, nr. 45.
[19] Arh. Babeş, III, nr. 90.
[20] *Ibidem.*
[21] *George Barit şi contemporanii săi*, vol. II, p. 196.
[22] V. Branişte, *Amintiri din închisoare*, Bucureşti, 1972, p. 22, 175.
[23] Arh. Babeş, protocol nenumerotat.

Era destinat să fie o publicaţie „... pentru românii de la Mureş-Timiş şi Crişuri, foaie care să le reprezinte mai deaproape interesele vieţii şi prin aceasta să contribuie la dezvoltarea şi consolidarea naţiunii române..."[24]. Faţă de intenţiile comunicate în noiembrie 1877 de Vincenţiu Babeş lui Ilie Măcelariu se remarcă acum un regres.

Programul a fost aprobat fără nici o schimbare în forma dată de Vincenţiu Babeş. Titlul a fost propus de Rotariu, probabil la sugestia aceluiaşi Babeş, care găsise variantele avansate de primul *(Viitorul, Presa Română, Adevărul, Lucefărul)* cam pretenţioase.

Programul este moderat, şi în spirit şi în formulare. Cuprinde ideea mai veche a lui Vincenţiu Babeş de luptă pentru „... egală îndreptăţire a popoarelor conlocuitoare pe terenul coroanei Sfîntului Ştefan...", lupta pentru respectarea legilor, pentru uşurarea sarcinilor comune, pentru respectarea drepturilor celor două ierarhii naţionale, pentru realizarea unei autonomii a comitatelor „... care să facă decisivă vocea poporului purtător de sarcini...", respectiv a majorităţii care era formată din români. Prima şi ultima revendicare sînt semnificative. La urma urmelor, un program care trebuia făcut public putea fi depăşit în activitatea practică a redacţiei. Nu este însă cazul *Luminătoriului* al cărui prim număr apare la 5/17 martie 1880 — fără a beneficia de un colectiv redacţional de valoarea celui de la *Albina* — chiar dacă de la început încă apar materiale fulminante, cum este un articol al lui Vincenţiu Babeş din 31 mai/12 iunie 1880[25]. „De una mie de ani — se spunea în articol — abia foarte puţine şi foarte scurte momente poporului român din Austro-Ungaria i-a fost permis a răsufla, precînd toate celelalte mai sus amintite popoare, perindîndu-se şi respectiv aliindu-se, pe întrecute ne-au apăsat, stors, sugrumat"; sau mai departe: „Cine se mai simte bine, se mai simte fericit în această ţară decît nebunii?"

Ca angajare în mijlocul cititorilor şi a nevoilor lor imediate *Luminătoriul* a făcut un pas înainte faţă de *Albina,* nu însă ca anvergură şi intenţionalitate politică, ceea ce va reclama cu timpul înlocuirea lui cu *Dreptatea.* La început influenţa lui Vincenţiu Babeş asupra noii gazete a fost covîrşitoare. Ea reiese şi din scrisoarea care i-a fost trimisă în 15 ianuarie 1880 de Pavel Rotariu. Acesta, în urma unor neînţelegeri survenite pe parcurs, se pare provocate de alţii, se declara gata să renunţe la conducerea ziarului dacă Vincenţiu Babeş ar fi socotit necesar, lucru care nu s-a întîmplat. Prezenţa lui Babeş a fost însă inegală la *Luminătoriul,* scăzînd mult cu timpul, chiar dacă nu putem lua ca atare afirmaţia făcută de el lui Ioan Slavici în 25 februarie (st.v.) 1886: „Nu scriu şi nici inspir decît foarte rar, de 2—3 ori pe an"[26]. Soarta *Luminătoriului* ajunse precară prin 1889, cînd Coriolan Brediceanu se adresa

[24] *Ibidem.*
[25] *Luminătoriul,* I, 1880, nr. 22 din 31 mai/12 iunie.
[26] Bibl. Acad. R.S.R., mss. rom., S $\frac{\text{XXXI}}{7(1)}$

în această privinţă aceluiaşi Babeş cerîndu-i sfatul[27]. Pe de altă parte Pavel Rotariu nu trecea drept prea priceput — cel puţin în ochii unora — şi se făcuse multora nesuferit în decursul apariţiei acestui ziar care începea să decepţioneze[28]. În cei doisprezece ani şi mai bine de apariţie, conduita, structura numerelor, factura *Luminătoriului*, nu mai sînt croite de Vincenţiu Babeş ca în cazul *Albinei*. Gazetar în adevăratul sens al cuvîntului Vincenţiu Babeş a fost pînă în 1878, deşi legăturile lui de colaborare cu diferite redacţii departe de a se întrerupe se multiplică.

Evoluţia Luminătoriului din ultimii săi ani nu mai mulţumea pe nimeni. Alexandru Mocioni, in înţelegere cu alţi oameni politici din Banat şi părţile vestice îşi punea problema înfiinţării unui nou ziar. Trecutul jurnalistic impresionant al lui Vincenţiu Babeş îl va fi determinat pe Alexandru Mocioni să-i ceară a se ocupa de încropirea unui personal de redacţie. Babeş s-a gîndit la A. C. Popovici, tînăr cu bun condei, cu serioase cunoştinţe şi cu idei politice formate. Consultat, Corneliu Diaconovici îl găsea însă prea avîntat şi tînăr[29] pentru a conduce o publicaţie de talia celei proiectate. Coriolan Brediceanu nu credea nici el că Aurel Popovici, vărul său, ar fi primit conducerea redacţiei, şi nici nu-l socotea prea potrivit[30]. Scrisoarea lui Coriolan Brediceanu, datînd din 6 decembrie 1892, arată că înainte cu cîteva săptămîni, în timpul conferinţei din 17 noiembrie, ţinută la Lugoj în acest scop[31], încă nu se cunoştea numele viitorului redactor responsabil. La conferinţă Vincenţiu Babeş şi Alexandru Mocioni nu au participat. Este însă de presupus că punctul lor de vedere a fost reprezentat de Coriolan Brediceanu, care a pledat pentru înfiinţarea unui nou organ de presă, pe cînd Pavel Rotariu cerea menţinerea în continuare a *Luminătoriului*. Prima opinie a prevalat. Nu deţinem informaţii exacte despre contribuţia concretă a lui Vincenţiu Babeş la întocmirea programului[32] şi la stabilirea liniilor directoare ale noului ziar, *Dreptatea*, titlu care figurase de altfel printre cele propuse de Pavel Rotariu cu ani în urmă, cînd a fost creat *Luminătoriul*. El se numără însă printre fondatorii acestui jurnal care a lăsat o amintire de laborioasă activitate politico-naţională. Babeş a semnat al doilea, după Zeno Mocioni, foaia volantă întocmită pentru a invita la „prenumeraţiune“[33] pentru cotidianul *Dreptatea* care apăru la începutul anului 1894, sub redacţia lui Valeriu Branişte şi editat de Corneliu Diaconovici[34].

---

[27] *Corespondenţa lui Vincenţiu Babeş*, p. 48.

[28] V. Branişte, *op. cit.*, p. 294.

[29] *Corespondenţa lui Vincenţiu Babeş*, p. 92.

[30] *Op. cit.*, p. 51—52.

[31] Arh. Babeş, proces verbal nenumerotat.

[32] Valeriu Branişte afirmă că programul a fost redactat de el însuşi şi revăzut de Alexandru Mocioni.

[33] Arh. Babeş, document nenumerotat.

[34] Nu insistăm asupra ziarului *Dreptatea* în legătură cu care în *Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj-Napoca*, XVIII, 1975, p. 403—413 a apărut, sub semnătura R. Sofroni, articolul *„«Dreptatea» primul cotidian românesc din Banat“*; avînd însă în vedere contribuţia lui Vincenţiu Babeş la apariţia *Dreptăţii*, consi-

Ca publicist, Vincenţiu Babeş şi-a legat aşadar numele de apariţia primelor două ziare politice româneşti mai remarcabile din Banat, *Luminătoriul* şi *Dreptatea*, ca creator al primului şi colaborator la înfiinţarea celui de al doilea. În istoria publicisticii româneşti din secolul trecut, activitatea lui laborioasă de la *Albina* este completată de contribuţia adusă la înfiinţarea unor organe de presă, destinate să apară, spre deosebire de *Albina* sau *Federaţiunea*, în mijlocul masei de cititori.

GEORGE CIPĂIANU

ANEXE

I

PROTOCOL

Luat în Timişoara, în 2/14 ianuarie 1880, din partea conferinţei românilor din Timişoara în împrejur pentru înfiinţarea unui jurnal român în Timişoara.

Prezenţi: dd. Paul Vasici, Luca P. Călăceanu, Paul Rotariu, Ioan Ionaş din Caransebeş, George Crăciunescu din Belinţ, Adam Schiopone Nicolae din Remetea Pogănici, Coriolan Brediceanu, Lugoj, Ioan Becineaga, Vîrşeţ, A. Diaconu din Bocşa, Dl. Nicolae Bărăescu din Lugoj, Ion Nedelcu din Lugoj, D. P. Cermena Timişoara.

Dl. Pavel Rotariu deschide conferinţa, salută şi mulţumeşte domnilor care au binevoit a se înfăţişa, roagă conferinţa a se constitui.

Se alege preşedinte D. Paul Vasici; notar: C. Brediceanu.

Preşedintele conferinţei declară şedinţa deschisă şi roagă pre Dl. Rotariu ca convocatorul acestei conferinţe a expune starea cauzei pertractînde.

Nr. 1.

Dl. Rotariu expune următoarele: necesitatea înfiinţării unei foi politice e simţită de tot românul bine simţitor; ţinînd cont de acest simţ general au luat iniţiativa, s-au pus în coînţelegere cu inteligenţa română din Timişoara, Arad, Lugoj, Caransebeş, Oraviţa, Bocşa, Biserica Albă şi Lipova. Din toate părţile au primit consimţămînt şi garanţia sprijinului atît material cît şi spiritual, Se dă cetire scrisorilor referitoare la aceste manifestaţiuni, iar D. Ionaş în numele Caransebeşenilor şi Coriolan Brediceanu în numele lugojenilor raportează verbal tot

---

derăm necesar a publica, din arhiva acestuia, în Anexa III, Procesul verbal al conferinţei de înfiinţare din 17 noiembrie 1892.

în asemenea mod favorabil întreprinderii proiectate. Pe baza acestora se propune ca conclus, ca conferința prezentă încă să declare necesitatea de a înființa o foaie politică.

Decis:

Conferința generală a românilor din Timișara și în împrejur declară în unanimitate de absolută necesitate înființarea unei foi române în Timișoara.

Nr. 2.

Se dă citire proiectului de program pentru foaia edîndă:

1. Proiectul lugojenilor.

Proiectul lui Dl Rotariu, făcut pe baza proiectului lugojenilor, ținînd cont de amplificările dorite de una sau alta parte.

Făcîndu-se propuneri, —

Decis: Proiectul de program compus de Dl. Rotariu nr. 2 se primește de baza dezbaterii generale.

Nr. 3.

Se propune a se primi proiectul acesta în general și să se treacă la dezbaterea specială.

Decis:

Se primește.

Nr. 4.

Pășind conferința la dezbaterea specială:

a) la *Introducerea* din program nu se face obiecțiune;

b) la punctul I *Pe terenul public-politic:* propunerea lui D-lui A. Diacon ca cuvintele „ca din-trînsa să rezulte ușurarea sarcinilor publice, respectiv cuvintele ce cuprind aceasta, să se înlocuiască cu cuvintele „cum pretinde garantarea existenței noastre naționale; după deslușirile date și dezbatere, Dl. Diacon se declară mulțumit cu deslușirile primite și-și retrage propunerea;

c) la punctul II *pe terenul național,* nu se face obiecțiune;

d) la punctul III, *pe terenul administrativ,* nu se face obiecțiune.

e) la punctul IV, *pe terenul economic, agricultural și comercial,* obiecțiune nu se face;

f) la punctul V, *pe terenul bisericesc și cultural* nu se face obiecțiune;

g) la punctul VI, *peste tot,* se face propunerea ca cuvintele „apoi — particular — să rămână afară, iar după cuvîntul „activitatea" să se introducă cuvintele „spre deșteptarea conștiinței naționale, prin urmare polemiile personale nu se vor admite; iar cuvintele din program „era — înlătura" să se suprime; după dezbatere acceptîndu-se programul, s-au primit în unanimitate, aducîndu-se următoriul:

Decis:

Susținîndu-se peste tot necesitatea unei foi politice naționale pentru românii de la Mureș — Timiș și Crișuri, foaie care să le reprezinte mai de-aproape inte-

resele vieții și prin aceasta să contribuie la dezvoltarea și consolidarea națiunii române, ca linii fundamentale a/le/ ținutei ei se află de lipsă și se statorește următoarea programă:

I. *Pe terenul publico-politic*

Avînd în vedere instituțiunile actuale de stat în cuprinsul discuțiunilor sale va trage toate afacerile interne și externe ale patriei, insistînd la regularea lor, astfel ca din trînsa să rezulte ușurarea sarcinilor publice și înlesnirea progresului comun, prin urmare a bunăstării și fericirii comune.

II. *Pe terenul național*

Stăruim cu toată decisivitatea la riguroasa împlinire a legilor sustătoare care să inspire și să propage adevăratul patriotism, pe baza principiilor de egală îndreptățire a popoarelor conlocuitoare pe terenul coroanei Sfîntului Ștefan.

III. *Pe terenul administrativ*

Va insista la o astfel de autonomie a comitatelor care în adevăr să facă decisivă vocea poporului purtător de sarcini; pe lîngă aceasta va pleda pentru modalitatea și capacitatea diregătorilor publici, combătînd în mod leal și legal ori ce abuz ce s-ar arăta pe acest teren.

IV. *Pe terenul cultural-bisericesc*

Va stărui pe lîngă autonomia bisericilor și instrucțiune națională confesională, insistînd cu toată tăria pentru respectarea drepturilor ambelor biserici române.

V. *Pe teren economic-comercial și industrial*

Va cerceta piedicile dezvoltării și ale progresului, va cere delăturarea acelora, va căuta și recomanda mijloacele cele mai bune pentru progresul general și particular.

VI. *Peste tot*

Foaia va fi condusă de principii democratice, moderate, adică treptat aplicînde. Scopul ei va fi: a atrage, apropia și consolida spiritele, a le concentra activitatea spre deșteptarea conștiinței naționale, prin urmare polemiile personale nu se vor admite.

Nr. 5.

Numirea foii: P. Rotariu propune *Luminătoriul*, A. Diacon și I. Ionaș *Presa română*, *Progresul* Dl. Cermena, C. Brediceanu *Tribunul*, ș.c.a.

Decis:

Foaia edîndă va purta numele *Luminătoriul*.

Nr. 6.

La propunerea în privința edării și prețului:

Decis:

Luminătoriul: „se va eda la început de 2 ori pe săptămînă cu prețul de 8 fl. (opt), la anul, asigurîndu-se prenumeranții în invitarea de prenumerațiune că foaia se va eda și de trei ori pînă la patru ori la săptămînă sau fără să cu (sic!) urcarea prețului de abonare, ce va depinde de la numărul prenumeranților.

Nr. 7.

În privința ortografiei:

P. Rotariu propune sistema etimologică;

I. Ionaș sistema fonetică.

Decis:

Se primește sistema etimologică în modul uzitat pînă acum la români, la sprijinul cărora reflectează foaia edîndă.

Nr. 8.

În privința începerii ieșirii foii, Rotariu propune 1 martie a.c.

Decis:

Luminătoriul va ieși la 1 martie 1880 st. nou, iar invitarea de prenumerațiune, cu programa acceptată, are să se emaneze cît mai curînd.

Nr. 9.

Conferința exprimă dorința ca Dl. Rotariu să primească redacțiunea Luminătoriului. Dl. Rotariu primește redacțiunea și promite a se îngriji de cauțiunea de lipsă.

Decis:

Conferința concede redacțiunea și edițiunea Luminătoriului D-lui P. Rotariu, votînd mulțumită atît d-sale cît și d-lui Drăghici pentru oferirea cauțiunii.

Nr. 10.

C. Brediceanu face propunerea ca bărbații de capacitate, la a căror sprijin se contează pentru durabila și eficacea redigere a foii, să se provoace a se obliga în scris a conlucra după putință cu articoli la redactarea foii; asemenea să se provoace toți aceia care doresc a sprijini materialminte această foaie, afară de prețul de prenumerațiune spre cazul cînd prețurile de abonament nu vor acoperi spesele, să-și dea ofertele în scris.

Decis:

Se primește.

Nr. 11.

Dl. Becineaga încunoștințează conferința că din părțile Vîrșețului așteaptă cel puțin 40—50 de abonați, domnul Diacon face asemenea comunicare din partea Bocșei.

Decis:

Se ia la cunoştinţă.

Nr. 12.

În privinţa păstrării acesui protocol

Decis:

Acest protocol are să se păstreze la D. Rotariu, ca redactorul *Luminătoriului*

După aceasta se declară şedinţa de închisă.

Dr. Vasici m.p.
G. Crăciunescu m.p.
preot.
Nicolae Schiopone m.p.
preot res.
L. P. Călăceanu m.p .
Ion Becineaga m.p.
Nicolae Bărăescu m.p.
C. Brediceanu m.p.
notar
Ionaş m.p.
P. Rotariu m.p.
A. Diaconu m.p.
G. Ardelean m.p.

Autentic cu originalul

15/1 880

P. Rotariu

[Adăugat de mîna lui Pavel Rotariu:]
N.B. Îţi retrimit corecţiunile M.f. Tale.
[pe ultima pagină Vincenţiu Babeş a scris cu creionul:]
La Diverse: *Înfiinţarea Luminătoriului, 1880*
Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Vincenţiu Babeş, nr. 19.

II

Magnifice Domnule,

adoratul meu binefăcător!

Îţi mărturisesc sincer că în momentul acesta şi de cînd cetii onorabila epistolă datată de ieri, mă aflu adînc rănit în inima şi sufletul meu, văzîndu-mă fără ştirea şi voia mea, pe lîngă cele mai bune şi sincere intenţiuni, aruncat într-un conflict cu acei bărbaţi naţionali pe care eu încă din primele momente ale maturităţii mele mi-am făcut de principiu a-i respecta pînă la adoraţiune, a-i asculta necondiţionat la orice întreprindere şi a mă supune dorinţei şi părerilor lor.

Fatală, ba tristă împrejurare pentru mine, atunci cînd eu m-am rezolvat din inimă curată către cauză a aduce jertfe pentru bunul comun! Toate greutăţile materiale şi spirituale conlegate cu fatala întreprindere au devenit pentru mine atomi faţă de greutatea aceasta de conflict pe care eu de altcum cu voia şi intenţiunea mea nici cînd în viaţă, nici pentru lumea toată nu l-aş fi provocat!

Mă întreb: mai pot şi cum să mă scap de el, cum să mă desfac de angajamentul primit, cum să repăşesc de la întreprindere, eu care consuldînd şi întrebînd pe toţi românii buni de inimă, ei toţi din toate părţile numai m-au încurajat, rugaţi şi îndemnaţi, ba chiar s-au legat şi cu onoarea, şi în scris a mă sprijini?!

Cum să-mi scap onoarea și caracterul față de dînșii, căci deși foaia încă nu a ieșit la lumină, dar angajamentul și aranjamentul este deja fapt complicat, precum te rog a te convinge din protocolul conferinței de ieri, ce ți-l alătur în copie.

La toate acestea nu știu să-mi dau răspuns, pentru că pe cînd d-o parte față de d-voastră n-am avut intențiuni rele, ci numai și numai bona fides, precum ți-am scris, și onoarea și caracterul nu-mi permit a vă vătăma, ba nici a vă pune la îngrijiri, pe atunci sum față de sprijinitorii care în inima lor sunt numai naționali, deși se pare că cochetam și cu „elemente" etc., zic față de aceștia sum prin promisiune și luarea inițiativei angajat cu onoarea, și nici față de dînșii nu vreau să mi-o pierd ori calc, căci aceasta-mi vine un lucru teribil.

Eu îți declar aci solemn că fără a precumpăni momentele ce mi le aduci în epistola ultimă, ci numai și simplu la dorința simplă a M.G.F. Tale sum gata a mă retrage, și retrăgîndu-mă eu toată întreprinderea rămîne baltă, fiindcă și cauțiunea foii este legată de persoana mea. Dar te rog fierbinte află-mi și descoperă-mi modalitatea prin care să mă retrag, dar conservîndu-mi onoarea!

Cu toate astea însă, permite-mi a-ți descoperi sincer și fără intențiune de vătămare opiniunea noastră de jos: că ești prea optimist față de maghiari și prea pesimist față de noi. Cuvintele și principiile Magnificenței Tale sînt: „că cu maghiarul nu ne putem împăca nici cînd" prin urmare dacă e adevărat că lucrul a venit pînă acolo că ei „să piară" etc., apoi atunci pentru milioanele de lovituri ce ni le-a dat el, dece să nu-i dăm și noi una, doar cea din urmă?. Dar scopul întreprinderii noastre nu a fost nici este acesta, ba nici chiar „apa nu voim să le-o tulburăm prin atare politică înaltă", căci nu ne simțim demni și apți de ea, ci totul ce este scopul la întreprinderea noastră, este aceea ca să nu fim muți de tot, să avem o limbă cît de mizerabilă, cît de slabă, măcar numai pentru interesele noastre locale, bisericești, căci este o tortură formală pentru om a fi mut, a vedea zi de zi cu ochii milioane de abuzuri în toate părțile, a vedea cu ochii cum ne belesc, omoară, stîrpesc poporul niște tălhari, nu regimul, sub firma legii, și noi n-avem nici atîta grai ca să vorbim despre ele! D-voastră din B-pesta n-aveți idee despre ele, dar închipuiți-vă pentru D-zeu ce poate fi în stare, cînd vedeți în capitală, în încăperile regimului tălhăriile descoperite.

Îți repet că pentru noi este o tortură formală și teribilă a mai sta muți, și mă tem tare că nu ține mult pînă cînd „alte elemente" vor lua inițiativa la întreprinderea noastră.

Cu aceste împrejurări cîntărind pe cele ce rezultă din combinațiunile Mgnf. Tale cu privire la „cățălandri perfizi", acestea pe departe nu îndreaptă limba cântarului, căci tocmai pentru că sînt perfizi, „disperați" etc. tocmai de-aceea putem ști aprioric că ei totdeauna vor afla moduri de lingușiri din orice întreprinderi naționale. Dar să ne întrebăm și să combinăm serios: oare este consult și folositor că noi, de frica lor, de frică ori pentru evitarea acestor combinațiuni să părăsim totul, să nu întreprindem, să nu facem nimic?

Eu te asigur că „perfizii etc." și acum tocmai cu neactivitatea noastră își fac merite, bătîndu-se pe piept: că Babeș et Mocionești nu mai au popor, poporul este a lor, ei domnesc situațiunea etc.

Cu deosebită stimă P. Rotariu

Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Vincențiu Babeș, nr. 453.

III

PROCES VERBAL

luat în conferinţa ţinută la 17 noiembrie 1892 st.n. în Lugoj, în cauza înfiinţării unui jurnal politic naţional în părţile bănatice şi ungurene:

Prezenţi:

1. Constantin Rădulescu	
2. Titu Haţeg	
3. Coriolan Brediceanu	
4. Ioan Nedelcu	
5. Niculae Bărăescu	din Lugoj
6. Dr. Alex. Bărăescu	
7. Dr. George Popovici	
8. Dr. George Dobrin	
9. Dr. Livius Marcu	
10. Dr. Ştefan Petrovici	
11. Ştefan Velovan	
12. Dr. Iuliu Olariu	din Caransebeş
13. Ioan Ionaş	din Timişoara
14. Dr. Petru Barbu	
15. Pavel Rotariu	
16. Dr. Traian Putici	
17. Dr. George Popa din Arad	
18. Ioan Pinciu	din Ceacova
19. Dr. Lazar Simion	
20. Dr. Alexa Mangiuca	din Oraviţa
21. Dr. Petru Corneanu	
22. Nicolae Scioponii	din Remetea-Pogănici
23. Dr. Aurel Oprea	din Bocşa Montană

I.

Dl. Constantin Rădulescu expune pe scurt cauza din care s-a convocat conferinţa şi salută pe domnii care urmînd invitării s-au prezentat în număr destul de mare.

II.

Pentru conducerea discuţiunii se aleg: de preşedinte Dl. Titu Haţeg iar de notar Dl. Livius Marcu şi Dr. Ştefan Petrovici.

III.

Constituindu-se biroul, Dl. Dr. George Popa mulţămeşte convocatorilor şi în deosebi D-lui Const. Rădulescu pentru iniţiativa ce a luat-o în cauză.

IV.

Se dă cetire unei epistole sosite de la Dl. Protopresbiter Mihai Popovici din Orşova, prin care declară că aderează la înfiinţarea unui jurnal nou şi-l va sprijini.

Epistola se aclude sub :/

V.

Dl. Emanuil Ungurean se escuză prin Dl. Pavel Rotariu că nu poate lua parte la conferinţă fiind bolnav.

VI.

Dl. Patriciu Dragalina se scuză prin Dl. Ioan Ionaş că din cauze familiare nu poate lua parte la conferinţă.

VII.

Dl. protoprezbiter Andrei Ghidiu din Caransebeş anunţă prin calea telegrafică că e împiedecat a lua parte la conferinţă.

Telegrama se aclude sub :/

VIII.

Dl. Dr. Nic. Oncul, Petru Truţa şi Dr. George Vuia din Arad salută telegrafic ştirea înfiinţării unui ziar cotidian.

Telegrama se aclude sub :/

IX.

La propunerea D-lui Cor. Brediceanu conferinţa enunţă cu unanimitate necesitatea unui jurnal politic naţional în părţile bănăţene şi ungurene.

X.

Tot Dl. Cor. Brediceanu propune, ca conferinţa să decidă înfiinţarea unui jurnal politic nou.

Faţă de această propunere Dl. Dr. George Popa face propunere contrară, ca abstînd de la înfiinţarea unui jurnal nou, conferinţa să enunţe susţinerea şi mai departe şi sprijinirea jurnalului existent *Luminătoriul.*

Pentru susţinerea Luminătoriului pledează dd.: Dr. George Popa, Pavel Rotariu, C. Rădulescu, Titu Haţeg, Dr. Lazăr Simu, Ioan Ionaş, Ioan Pinciu şi Ştefan Velovan; iar pentru înfiinţarea unui jurnal cu totul nou pledează dd.: Dr. George Popovici, Dr. Şt. Petrovici, Dr. George Dobrin, Coriolan Brediceanu şi Dr. Livius Marcu.

Preluînd Dl. Dr. George Popovici prezidiul şi punînd la vot cele două propuneri să primeşte propunerea D-lui Cor. Brediceanu.

Trecîndu-se la întrebarea *unde să se redacteze jurnalul,* dd. Pavel Rotariu, C. Rădulescu, Dd. Lazăr Simon, Dr. George Dobrin, Ioan Pinciu, şi Dr. George Popa pledează pentru Timişoara, Dl. Ştefan Velovan pentru Lugoj, iar Dl. Dr. Şt. Petrovici pentru Caransebeş.

Punîndu-se acele propuneri la vot se decide ca jurnalul să se redacteze la Timişoara.

XI.

La propunerea D-lui Cor. Brediceanu, se alege o comisiune constătătoare din: dd. Dr. Lazar Simon, Cor. Brediceanu, Pavel Rotariu, Emanuil Ungureanu, Dr. George Popa, Dr. Traian Putici şi Ştefan Velovan cu mandatul, ca trecînd în combinaţie propunerea unei tipografii şi eventual la înfiinţarea unei librării, să facă un proiect despre modalităţile şi asigurarea edării şi să-l prezinte unei conferinţe noi.

Pentru autenticarea acestui proces verbal se aleg dd. Dr. George Dobrin şi Nicolae Birăescu.

D.u.t.

Dr. George Popovici m.p. protopresbiter
Dr. Ştefan Petrovici m.p. notar
Dr. Liviu Marcu m.p. notar
Dr. George Dobrin m.p.
Nicolae Birăescu m.p.

Conform cu originalul
G. Dobrin

[Adăugat de mîna lui Vincenţiu Babeş:]

Protocolul conferinţei din Lugoj dto. 17 nov. 1892 pentru înfiinţarea unui jurnal nou în Timişoara.
NB. A se păstra pro memoriam!
Astfel s-a născut *„Dreptatea"* per majora cu 2—3 voturi.

Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Vincenţiu Babeş, nr. 20.

CONTEXTUL INTERNAȚIONAL AL ANULĂRII DICTATULUI DE LA VIENA

Al doilea război mondial s-a deosebit de toate celelalte conflagrații atît prin amploarea sa, în vîltoarea războiului fiind antrenate 61 de state cu o populație de aproximativ 1,7 miliarde de locuitori, cît și prin conținutul său. Pentru prima dată în istorie, puterile agresoare au urmărit nu numai subordonarea economică și politică a unor țări și popoare, ci planuri mult mai grave de distrugere fizică a unor popoare, de lichidare a tot ceea ce însemna progres, civilizație. Prin atrocitățile și ororile săvîrșite asupra popoarelor, fascismul amenința iminent soarta civilizației și progresului uman. Ca urmare pentru umanitate s-a pus cu acuitate problema nu numai a înfrîngerii unei tendințe de dominare a lumii de către un stat sau o persoană, ceea ce istoria mai cunoscuse, ci de a salva ceea ce omenirea are mai scump, demnitatea umană.

Instaurarea fascismului în Germania, ascensiunea sa în alte țări a afectat în aceeași măsură relațiile dintre state, principiile pe baza cărora trebuiau să se statueze aceste relații. Pentru fascismul german, noțiunea de egalitate a popoarelor, care tindea să prevaleze la Geneva în cadrul Ligii Națiunilor, nu avea nici o valoare, așa cum și egalitatea între oameni revendicată de-a lungul secolelor de cele mai luminate minți era aruncată cu dispreț la o parte[1]. Dimpotrivă, pentru Hitler exista o singură rasă, rasa dominantă ariană, care avea dreptul de a domina asupra celorlalte și la nevoie de a le elimina. În concepția nazismului pentru a atinge acest scop, orice mijloace erau valabile. Ori aceste mijloace pentru nazism au fost: disprețul tratatelor internaționale, injustețea și brutalitatea folosite în relațiile dintre state, nesocotirea celor mai elementare principii ale drepturilor popoarelor și în ultimă instanță războiul. Sistematic și consecvent a ridicat la rang de dogmă în relațiile dintre state, principiul forței, minciunii, brutalității și dictatului.

O expresie și în același timp o dovadă a acestei politici a fost cel de al doilea dictat de la Viena din 30 august 1940, prin care se smulgea României nordul Transilvaniei și era cedat Ungariei hortyste. Peste voința poporului român, și în detrimentul intereselor poporului maghiar, Joachim von Ribentropp și Galeazzo Ciano, diplomații forței, au decis și impus această cedare teritorială. Era evident că Germania și Italia fascistă nu aveau în vedere numai satisfacerea tendințelor revizioniste hortyste, ci a folosit acest dictat ca un mijloc de manevră politică pentru subordonarea celor două state, ca mijloc de presiune pentru a le putea antrena pe calea unei politici nefaste și dezastruoase.

---

[1] J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Paris, 1966, p. 173—175; C. Grinsberg, R. Svanström, *Histoire universelle*, vol. 12, Paris, 1965.

Nici atunci, nici mai tîrziu poporul român în totalitatea sa nu s-a împăcat cu această decizie jignitoare pentru cele două popoare, dar jignitoare în aceeaşi măsură pentru principiile ce trebuiau să guverneze relaţiile între state şi va lupta consecvent şi perseverent sub conducerea celor mai progresiste forţe grupate în jurul P.C.R. pentru anularea lui.

Dat fiind conţinutul războiului, victoria asupra fascismului nu trebuia şi nu putea să însemne doar succesul militar al unui grup de state în cazul acesta al naţiunilor unite, ci în acelaşi timp trebuia să însemne victoria progresului asupra regresului, a evoluţiei asupra involuţiei; a umanităţii asupra dezumanităţii. În relaţiile internaţionale victoria trebuia necesarmente să însemne întronarea în relaţiile dintre state a unor principii de egalitate, de respect între popoare. Or, aceasta presupunea ca o condiţie sine qua non, înlăturarea în primul rînd a încălcărilor grosolane săvîrşite în relaţiile dintre state de către puterile fasciste în preajma şi în timpul războiului. În acest context anularea dictatului de la Viena din 30 august 1940 se impunea cu necesitate pe plan internaţional.

Imediat după săvîrşirea actului nefast de la Viena opinia publică internaţională s-a pronunţat unanim asupra nedreptăţii lui, condamnîndu-l ca un act de provizorat, dictat prin forţă[2]. Publicistul american Milton G. Lehrer preciza că aşa-numitul „arbitraj" de la Viena era un „act arbitrar, inechitabil şi apolitic, impus prin violenţa celor doi comparşi: Ducele şi Führerul, cari au crezut că Europa culturii milenare a căzut atît de jos încît destinele ei pot fi scrise de doi aventurieri, erijaţi în conducători"[3].

Merită subliniat faptul că indiferent de evoluţia regimului politic din România în anii 1940—1944, guverne, oameni politici cu vederi largi, publicişti, oameni de cultură s-au pronunţat pentru anularea dictatului din august 1940. Încă în septembrie 1940 premierul britanic afirma că nu va recunoaşte în nici un fel schimbările teritoriale ce se vor efectua în cursul războiului peste voinţa popoarelor. Ori tocmai voinţa unanimă a poporului român de anulare a deciziei de la Viena, precum şi faptul că o asemenea decizie absurdă putea crea în estul Europei o ameninţare pentru pacea continentului va determina ca pe parcursul desfăşurării evenimentelor din perioada războiului, guverne, oameni politici să se pronunţe în sensul şi interesul poporului român. Atitudinile se vor preciza pe măsură ce era evidentă înfrîngerea puterilor Axei.

În primăvara anului 1944 comentatorii posturilor de radio Moscova, New-York, Londra, precum şi a agenţiilor de presă din Turcia, Elveţia, Suedia se opresc asupra situaţiei României, insistînd asupra necesităţii înlăturării injusteţei care i s-a făcut poporului român. În vara anului 1944 statele din coaliţia antifascistă vor recunoaşte drepturile legitime ale poporului român asupra nordului Transilvaniei ceea ce se va reper-

[2] Olimpiu Matichescu, *Opinia publică internaţională despre Dictatul de la Viena*, Cluj, Ed. Dacia, 1975.

[3] Milton G. Lehrer, *Ardealul pămînt românesc*, Buc., 1944, p. 11—12.

cuta pozitiv asupra pregătirii și deciziei declanșării insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste de la 23 August 1944. La 25 august 1944, ministrul afacerilor externe al Uniunii Sovietice, declara că dacă armata română va lupta împotriva Germaniei, statul său va sprijini prin toate mijloacele „îndeplinirea datoriei ei de onoare: eliberarea Ardealului"[4]. E ceea ce armata română a înțeles și din această necesitate a rezultat angajamentul ei plenar în lupta împotriva Germaniei fasciste. Aceasta cu atît mai mult cu cît răspundea dorinței și voinței unui popor întreg. Trebuie însă să arătăm că pentru înțelegerea istoriei anilor 1944—1945 din istoria României se impune să se țină seama de această dorință. Istoriografia străină[5] menționează cu surprindere că imediat după 23 august întreaga armată română a întors într-un timp record armele împotriva Germaniei, luptînd apoi cu abnegație pe frontul națiunilor unite împotriva Germaniei fasciste. Surprinderea istoricilor survine din faptul că nu cunosc și nu țin seama de două elemente evidente și anume: atitudinea antifascistă manifestă a poporului român încă de la instaurarea dictaturii militaro-fasciste, amplificată apoi în cursul războiului și concretizată în insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă de la 23 august 1944, precum și de voința poporului român de a demonstra lumii întregi că nu ezită în fața sacrificiului suprem pentru apărarea integrității țării.

Perspectiva revenirii asupra dictatului de la Viena a raliat întreg poporul român în frontul împotriva Germaniei fasciste. „După 23 august 1944 — sublinia Gheorghe Tătărăscu, șeful delegației române la Conferința de pace de la Paris, 1946 — nici un soldat român, voluntar sau din armată regulată, nu a mai continuat să lupte alături de armatele Germaniei și sateliților săi. România nu a oferit istoriei spectacolul unor diviziuni interne, care să fi ridicat împotriva unei părți a forțelor sale ce luptau în rîndurile Națiunilor Unite cealaltă parte care ar fi continuat să sprijine efortul Germaniei". În atari condiții puterile aliate au recunoscut încă în convenția de armistițiu din 12 septembrie 1944 drepturile legitime ale României asupra nordului Transilvaniei. Astfel articolul 19 din convenție menționa: „Guvernele aliate socotesc hotărîrile Arbitrajului de la Viena cu privire la Transilvania ca nule și neexistente și sînt de acord ca Transilvania (sau cea mai mare parte a ei) să fie restituită României sub condiția confirmării prin Tratatul de pace"[6]. Pe măsura curățirii teritoriului României de trupele germane și horthyste în întreaga țară se desfășura procesul de democratizare a vieții social-politice. Procesul a întîmpinat unele dificultăți datorită opoziției reacțiunii interne și externe care a căutat să exploateze urmările nefaste ale dictatului asupra relațiilor dintre populația românească și maghiară. În aceste împrejurări la 14 noiembrie a fost instituită în partea de nord a Transilvaniei administrația militară sovietică. Instaurarea administrației

[4] *România Liberă* din 24 ian. 1945.
[5] R. Cartier, *La seconde guerre mondiale*, vol. II, Paris, 1966, p. 216.
[6] *România Liberă* din 17 sept. 1944.

militare sovietice asupra părții de nord-vest a Transilvaniei nu a știrbit cu nimic suveranitatea României asupra acestui teritoriu[7]. Din cei 11 prefecți numiți în toamna anului 1944 în nordul Transilvaniei, 7 erau români și 4 maghiari. În planul relațiilor internaționale în perioada administrației militare sovietice drepturile ancestrale ale României vor fi notificate, recunoscute în alte acte internaționale.

O consacrare internațională și o stipulare solemnă a drepturilor românești asupra nordului Transilvaniei au fost înscrise în armistițiul puterilor aliate cu Ungaria semnat la 20 ianuarie 1945[8]. Astfel, în articolul 2 Ungaria se obliga să evacueze toate trupele și toți funcționarii oficiali unguri din teritoriile Cehoslovaciei, Iugoslaviei și României ocupate de ea și a-i aduce în interiorul frontierelor pe care le avea Ungaria la 31 decembrie 1937 și de a anula „orice dispoziții legislative și administrative referitoare la anexarea sau încorporarea la Ungaria a teritoriilor cehoslovace, iugoslave și române", iar articolul 13 stipula: „Hotărîrea de arbitraj dată la Viena la 2 noiembrie 1938 și sentința de la Viena din 30 august 1940 se declară prin prezenta nule și neavenite".

În aceeași perioadă, guvernul italian anula acțiunea fostului ministru de externe italian Ciano, declarînd nul și neavenit dictatul de la Viena din 30 august 1940[9]. Considerațiile care au stat la baza deciziei guvernului italian au fost expuse în declarația ministrului de externe a Italiei, De Gasperi, la sfîrșitul lunii ianuarie 1945. „Unul din cele mai triste instrumente de agresiune ale nazismului — sublinia A. De Gasperi — a fost arbitrajul de la Viena, care cu criterii părtinitoare a croit noi frontiere în dauna României. Acel act este declarat nul, iar hotărîrea aceasta, dictată nu de interese momentane, ci de o considerare obiectivă a realității este salutată cu simpatie de poporul italian, care vede dispărînd obstacolele artificiale ce împiedecau politica de amiciție cu poporul român"[10].

Într-adevăr, realitatea obiectivă, drepturile ancestrale ale poporului român asupra acestui teritoriu, nedreptatea săvîrșită la Viena în 1940, la care s-a adăugat decizia poporului român de a lupta cu arma în mînă pentru eliberarea acestui teritoriu au fost elementele de susținere în fața opiniei și guvernelor lumii. E ceea ce sublinia la 11 martie în fața guvernului român prim locțiitorul comisariatului poporului pentru afacerile străine a Uniunii Sovietice, Andrei Ianuarevici Vîșinski și anume: „La soluționarea problemei asupra Transilvaniei guvernul sovietic a pornit de la necesitatea de a anula nedreptățile Arbitrajului de la Viena care a încălcat drepturile primordiale ale României, ca și în-

[7] *1944—1947. România în anii revoluției democrat-populare*, Buc., Ed. politică, 1971, p. 101; L. Bányai, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, Buc., 1975, p. 267—268; A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Cluj, Dacia, 1972, p. 278.

[8] *România Liberă*, nr. 198 din 24 ian. 1945.

[9] *România Liberă*, nr. 149 din 25 ian. 1945.

[10] *Idem*, nr. 157 din 3 februarie 1945.

semnătatea pe care o are Transilvania pentru soarta României în vederea luptei ei în rîndurile Naţiunilor Unite contra duşmanului comun"[11].

Pe plan internaţional se impunea cu tot mai mare acuitate necesitatea înlăturării tuturor actelor internaţionale ce au prejudiciat soarta unor popoare şi ţări în cursul războiului. În cadrul conferinţei de la Ialta din 4—11 februarie, în Declaraţia privitoare la Europa Eliberată se insera că „trebuie asigurată restabilirea drepturilor suverane şi administrarea proprie pentru acele popoare, care au fost lipsite prin forţă de aceste drepturi de către naţiunile agresive"[12].

Eliberarea nordului Transilvaniei, revenirea acestui teritoriu la România s-a realizat astfel într-un context mai larg încă înainte de obţinerea victoriei depline asupra fascismului. Rămînea ca cele inserate în convenţia de armistiţiu din 12 septembrie 1944 să fie întru totul respectate şi confirmate printr-un tratat de pace.

Climatul politic din România evoluase în sensul şi spiritul celor statuate la Ialta privind democratizarea regimurilor politice din ţările eliberate. Fruct al efortului forţelor progresiste din România raliate şi conduse de P.C.R., instauarea guvernului de sub conducerea lui Dr. Petru Groza prin caracterul său profund democratic oferea toate posibilităţile şi condiţiile pentru preluarea administraţiei în nordul Transilvaniei. În conformitate cu hotărîrile Consiliului de Miniştri din 7 martie 1945, a doua zi, în 8 martie, guvernul român prin dr. Petru Groza şi Gh. Tătărăscu, vice preşedintele Consiliului de Miniştri s-au adresat lui I. V. Stalin, preşedintele Consiliului Comisarilor Poporului al U.R.S.S., exprimînd dorinţa vie a întregului popor român pentru reglementarea administraţiei în nordul Transilvaniei. „După actul din 23 august 1944 — se sublinia în scrisoare — prin care România s-a alăturat Naţiunilor Unite pentru a purta război împotriva vrăjmaşilor comuni, a fost dorinţa vie a poporului român de a se regăsi în graniţele Transilvaniei din care o parte i-a fost pe nedrept răpită"[13].

În răspunsul său din 9 martie 1945, I. V. Stalin, evidenţia că guvernul sovietic a hotărît să satisfacă cererea guvernului român în conformitate cu convenţia de armistiţiu din 12 septembrie 1944 şi să consimtă la instaurarea administraţiei româneşti în nordul Transilvaniei[14]. Ca urmare a acestui schimb de mesaje la 13 martie în cadrul unui entuziasm unanim a avut loc la Cluj o mare manifestaţie în prezenţa regelui, guvernului român, I. Vîşinski şi ceilalţi reprezentanţi ai puterilor aliate prin care se legifera introducerea administraţiei româneşti în cele 11 judeţe din nordul Trnasilvaniei. În această zi în care se consacră festiv un drept legitim a avut loc, în incinta prefecturii judeţului Cluj şedinţa Consiliului de Miniştri Român la care au luat parte reprezentanţii puterilor aliate. În cadrul şedinţei solemne preşedintele Consiliului de Mi-

[11] *Idem*, nr. 191 din 14 martie 1945.
[12] *Scînteia*, nr. 140 din 14 martie 1945.
[13] *Idem*, nr. 164 din 11 martie 1945.
[14] *Ibidem*.

niștri Dr. P. Groza a proclamat cu emoție „Trăim un act solemn: proclam înscăunarea administrației românești în Ardealul de Nord, care se integrează Țării Românești"[15].

Manifestațiile de la Cluj au fost urmate de entuziaste adunări pe întreg cuprinsul României, detașîndu-se cea din București din ziua de 14 martie[16]. Cu această ocazie, I. Vîșinski adresa calde felicitări poporului cu ocazia „marii sărbători" după cum însuși se exprima. Prezența și atitudinea reprezentanților puterilor aliate cu ocazia acestor evenimente semnifica acordul deplin al guvernelor lor față de acest act de justețe și dreptate. În acest context inserarea acestui act în tratatele de pace era doar o chestiune de timp.

Încheierea tratatului de pace cu România ca și cu celelalte state a avut loc într-o atmosferă internațională diferită de cea existentă în timpul războiului. Dacă pînă la înfrîngerea Germaniei fasciste între marile puteri aliate s-a manifestat în multe probleme internaționale un consens după obținerea victoriei elementele de divergență între ele încep să depășească pe cele de convergență. În asemenea condiții cercurile reacționare internaționale puteau încerca să redeschidă problema frontierelor statelor mici. Într-adevăr, în această atmosferă în care o serie de state, Ungaria, Italia, Bulgaria printre care și România nu aveau un statut internațional cert, unele cercuri naționaliste, revizioniste din Ungaria sprijinite de reacțiunea internațională au încercat să redeschidă problema Transilvaniei[17].

Este meritul P.C.R. care a dat o ripostă fermă, hotărîtă, tuturor acestor încercări. În acest sens în documentul întitulat „Punctul de vedere al Partidului Comunist Român privitor la Ardeal" dat publicității cu ocazia aniversării Unirii Transilvaniei cu România, în 30 noiembrie 1945, P.C.R. se ridică cu vehemență împotriva manevrelor cercurilor reacționare, de a menține măcar în parte Arbitrajul de la Viena, sau de a pune în discuție problema granițelor. P.C.R. se arăta în document consideră că problema Ardealului nu poate fi rezolvată prin schimbarea granițelor ci numai în cadrul României noi democrate și independente[18]. Aceeași atitudine a fost luată de toate partidele și organizațiile democratice de întreaga opinie publică românească.

Dacă în probleme de politică internă se manifestau divergențe fundamentale între forțele democratice românești și liderii partidelor istorice, în problemele de politică externă și, mai cu seamă, în cea privind nordul Transilvaniei, punctul de vedere al guvernului dr. Petru Groza și a șefilor celor două partide, P.N.Ț. și P.N.L. coincideau. În asemenea

---

[15] *Scînteia*, nr. 166 din 16 martie 1945.

[16] V. Budrigă, *Adunarea de la Cluj din 13 martie 1945 și reunirea Transilvaniei de Nord cu România*, în *Analele Universității București*, Istorie, anul XVIII, nr. 2/1969, p. 115—129.

[17] Gh. Zaharia și colab., *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei*, Buc., Ed. politică, 1974, p. 236—43.

[18] *Scînteia* din 30 noiembrie 1945.

climat miniștrii afacerilor străine ai U.R.S.S., S.U.A., Anglia și Franța, însărcinați cu pregătirea tratatelor de pace au declarat, la 7 mai 1946, fără nici o dificultate, nul și neavenit Dictatul de la Viena, hotărînd ca frontiera între România și Ungaria să fie restabilită în limitele existente la 1 ianuarie 1938[19].

Decizia miniștrilor afacerilor externe ai marilor puteri din 7 mai 1946 nu a însemnat o favoare specială pentru România, nici un avantaj teritorial oarecare, ci o reconfirmare „de jure" a unei situații de fapt. Aceasta cu atît mai mult cu cît S.U.A., M. Britanie, Franța nu au recunoscut niciodată situația rezultată în urma dictatului de la Viena: iar Uniunea Sovietică după cum am văzut se pronunțase încă din cursul anului 1944 asupra acestei probleme în favoarea României.

La 29 iulie 1946 se deschidea la Paris Conferința de pace cu statele foste aliate ale Germaniei. Fostele state aliate au fost invitate să-și spună punctul de vedere asupra proiectelor de tratate în plenul conferinței. Șeful delegației române, Gh. Tătărăscu a expus poziția guvernului român la data de 13 august 1946. Adresîndu-se conferinței șeful delegației române aducea mulțumiri celor 21 de națiuni pentru posibilitatea pe care a oferit-o guvernului român de a-și preciza punctul de vedere asupra proiectului de tratat de pace cu România și pentru că: „Proiectul de tratat de pace, oferă întregului popor român și o altă sursă de recunoștință, prin hotărîrea formulată de art. 2 care declară nulă și neavenită sentința de la Viena din 30 august 1940. Această hotărîre, care redă României Transilvania de Nord smulsă patriei Române prin violență și constrîngere, pune în sfîrșit capăt pentru vecie opresiunii îndelungate și repetate a cărei victimă a fost poporul român"[20].

Poziția României exprimată la conferința de pace a fost primită favorabil de presa străină și de cele 21 de națiuni. Presa și Națiunile Unite porneau în atitudinea lor de la considerentul că anularea dictatului de la Viena nu numai că repară un act de nedreptate săvîrșit în cadrul relațiilor dintre state, dar era considerată unica rezolvare pentru evitarea unor noi conflicte. De aceea expunerea lui Gh. Tătărescu nu a ridicat nici o obiecție din partea celor 21 de națiuni.

Cu totul altul a fost ecoul stîrnit de conținutul declarației guvernului maghiar în fața conferinței de pace prezentată în 14 august 1946. Delegația maghiară a încercat să pună în discuția conferinței din nou frontierele sale cu Cehoslovacia, Iugoslavia și România. După presa franceză cererile delegației maghiare au fost calificate ca pretenții, acuzații și absurdități ale unui „satelit" consecvent[21]. Ecoul favorabil pe care poziția României continua să-l înregistreze — sublinia Lucrețiu Pătrășcanu într-un interviu acordat presei străine — în cercurile diplomatice internaționale corespunde întru totul justeței pe care se bazează ati-

[19] *Dreptatea Nouă*, nr. 263 din 9 mai 1945.
[20] *Scînteia* din 15 august 1946.
[21] *România Liberă* din 21 august 1946.

tudinea României și demonstrează ineficiența uneltirilor și provocațiunilor care se succed împotriva noastră"[22].

Deosebit de vehement a atacat poziția delegației ungare, președintele Cehoslovaciei, Eduard Beneș care în interviul acordat ziarelor „Daily Mail" — Londra, „Ordre" — Paris precum și ziariștilor americani sublinia că „Orice schimbare teritorială în favoarea Ungariei ar însemna o reîntoarcere la politica de la München"[23]. În aceste împrejurări, delegația română afirma încă odată în ședința comună a celor două comisii teritoriale pentru România și Ungaria din 2 septembrie, drepturile imprescriptibile ale României asupra Transilvaniei. Cu această ocazie șeful delegației române sublinia că: „Guvernul român declară că orice act tinzînd să modifice frontiera româno-ungară ar echivala cu distrugerea unei opere de justiție și cu crearea unui nou focar de agitație în această parte a Europei și că orice act menit să-l angajeze într-o discuție asupra politicii sale interne și a legilor sale organice ar fi considerat ca o știrbire a suveranității și independenței sale"[24].

Justețea cauzei apărată de delegația română a determinat Comisia politică și teritorială pentru România întrunită în sala „Berthelot" a palatului Luxemburg să confirme hotărîrea celor patru miniștri de externe din 7 mai 1946. În timpul discuțiilor asupra frontierei dintre România și Ungaria la cererea delegației Australiei reprezentanții celor patru mari puteri membre ale Consiliului miniștrilor de externe au expus comisiei rațiunile pentru care Consiliul propunea restabilirea vechii frontiere româno-ungare așa cum exista la 1 ianuarie 1938. Reprezentantul Uniunii Sovietice preciza cu această ocazie imoralitatea dictatului de la Viena, declarînd că Transilvania, trebuie să revină în întregime României, așa cum s-a hotărît în toate reuniunile internaționale[25]. Pe aceeași poziție s-au situat și ceilalți reprezentanți ai marilor puteri. De altfel, presa străină cu deosebire cea franceză a evidențiat justețea poziției românești. Ziarele „L'Humanité", „L'Époque", „Libération", „Figaro", „Le Monde" inserează articole cu un conținut apropiat de cel inserat în „Paris Matin": „Transilvania trebuie să rămînă românească"[26]. Ziarul „L'Ordre" sublinia că decizia Comisiei politice și teritoriale dădea „o soluție echitabilă problemei naționale și teritoriale a Transilvaniei"[27]. De altfel, România s-a bucurat în cursul Conferinței de pace de sprijinul și adeziunea a numeroase țări și popoare.

În asemenea context, Conferința de pace întrunită în ședință plenară a aprobat cu unanimitate de voturi la 11 octombrie 1946 reîncadrarea nordului Transilvaniei la România. Ca urmare articolul 2 al Tratatului

---

[22] *Ibidem.*

[23] *România Liberă* din 26 agust 1946.

[24] *Libertatea* din 4 sept. 1946.

[25] Georgescu, Titu și Matei Gh., *Ajutorul acordat României de către Uniunea Sovietică la Conferința de pace de la Paris,* în *Studii,* nr. 1/1954; cf. *1944—1947. România în anii revoluției democrat-populare,* Buc., Ed. Politică, 1971, p. 230—231

[26] *România Liberă* din 6 septembrie 1946.

[27] *Scînteia* din 8 sept. 1946.

de pace cu România ce se va semna la 10 februarie 1947 avea următoarea formulare: „Hotărîrile sentinței de la Viena din 30 august 1940 sînt declarate nule și neavenite. Frontiera dintre România și Ungaria este restabilită prin articolul de față astfel cum exista la 1 ianuarie 1938"[28].

Prin inserarea revenirii nordului Transilvaniei la România într-un act internațional fundamental se recunoștea și confirma realitatea obiectivă existentă încă de la eliberarea nordului Transilvaniei din octombrie 1944. În același timp se punea capăt pentru totdeauna discuției asupra acestui subiect în ansamblul relațiilor internaționale. E de subliniat faptul că tratatul de pace de la Paris din 10 februarie 1946 confirma și întărea justețea clauzelor Tratatului de la Trianon din 4 iunie 1920 în această privință.

După cum se știe România a fost nedreptățită de deciziile Conferinței de pace de la Paris, refuzîndu-i-se calitatea de cobeligerantă cu tot efortul său la înfrîngerea Germaniei naziste. Analizînd însă în ansamblu tratatul, guvernul român s-a decis să-l semneze avînd în vedere tocmai conținutul articolului 2. Președintele Consiliului de miniștri, dr. Petru Groza arăta la începutul lunii februarie 1947 că tratatul trebuie semnat cu toate părțile lui umbrite deoarece: „Începînd de la 6 martie și pînă la semnarea acestui tratat, noi am urmărit consecvent o linie politică a adevăratei democrații și care linie politică a determinat în cea mai mare parte rezultatele obținute, părțile luminoase ale acestui tratat, începînd cu dobîndirea în întregime a Ardealului de Nord și pînă la obținerea integrală a suveranității statului nostru, prin eliminarea părților de care vorbea domnul ministru de externe: dictatul de la Viena, tratatul minorităților"[29].

La 7 februarie 1947 delegația română ce trebuia să semneze tratatul de pace alcătuită din Gheorghe Tătărăscu, Lucrețiu Pătrășcanu, Ștefan Voitec și generalul Dumitru Dămăceanu soseau la Paris. A doua zi, 8 februarie remitea la Quai d'Orsay o notă cuprinzînd observațiile guvernului român în legătură cu Tratatul de pace spre a fi adusă la cunoștință tuturor popoarelor aliate și asociate. Referindu-se la art. 2 din tratatul de pace în notă se sublinia că: „Pronunțată în numele justiției și în același timp în numele sacrificiilor fără număr consimțite de întreaga națiune română, această hotărîre deschide perspective serioase unei colaborări fecunde între poporul român și poporul ungar și permite să stingă ultimele focare de agitație, moștenire a unui trecut dureros care a împiedicat pînă astăzi stabilirea unor relații amicale între aceste două popoare."[30].

Noua Românie democratică asigurase încă din februarie 1945 prin statutul naționalităților fără nici o injoncțiune externă drepturi depline tuturor cetățenilor fără deosebire de rasă, origine etnică și religie, asigurînd exercitarea deplină pentru toți locuitorii României a drepturilor

[28] *Tratat de pace între România și puterile aliate și asociate*, București, 1947.
[29] Petru Groza, *Texte alese*, București, Ed. politică, 1973, p. 411—412.
[30] *1944—1947. România în anii revoluției democrat populare*, Buc., 1971, p. 236.

omului și libertăților lui fundamentale. Această realitate a stat la baza declarației Președintelui Consiliului de miniștri a Republicii Ungare din noiembrie 1947: „Pentru noi problema Transilvaniei a primit o soluție definitivă prin Tratatul de pace care este obligatoriu pentru toți. Litigiul dintre cele două țări este definitiv lichidat și aceasta cu atît mai mult cu cît maghiarii din Transilvania se bucură grație politicii guvernului român de toate posibilitățile de dezvoltare"[31].

Într-adevăr, Tratatul de pace dădea unica și singura soluție justă acestei probleme deschisă din interese meschine și păgubitoare pentru Europa de către Germania și Italia fascistă. Se punea capăt și din punct de vedere al dreptului internațional unui trecut nenorocit și plin de suferințe. Teritoriul românesc așa cum rezulta în urma tratatului de pace „putea constitui — după cum se exprima dr. Petru Groza — pentru neamul românesc terenul pe care să se dezvolte tot complexul de însușiri care poate face din neamul românesc un neam care să-și aducă contribuția la civilizația lumii". Erau speranțele unui mare patriot român, care se realizează astăzi în toată deplinătatea lor. Grefîndu-se pe tradiții mai vechi, politica externă a României de azi înfăptuită de P.C.R. și potențată prin contribuția pe care și-o aduce la înfăptuirea și dimensionarea ei, eminentul om politic și de stat președintele României, tovarășul Nicolae Ceaușescu, plasează țara noastră într-un factor activ de progres pe arena internațională, iar cuvîntul României este respectat și ascultat.

VASILE VESA

[31] *La Republique Populaire Roumaine un facteur actif dans la lutte pour une paix durable*, București, 1948.

RECENZII, NOTE BIBLIOGRAFICE

International bibliographiy of historical sciences. Vol. 41, Paris, Libr. Armand Colin, 1975, 396 p.

Ajunsă la al 41-lea volum, bibliografia internațională de istorie continuă o tradiție și un bun renume în literatura de specialitate, oferind specialiștilor o excelentă panoramă a istoriografiei universale contemporane, un prețios instrument de lucru și un bilanț sugestiv al progreselor științei istorice în lume.

*

Volumul pe care-l prezentăm mai jos conține istoriografia anului 1972, fiind editat cu contribuția comitetelor naționale de către Michel François și Nicolas Tolu, sub auspiciile International Committee of Historical Sciences, cu asistența UNESCO și patronajul lui International Council for Philosophy and Humanistic Sciences. Cele 6612 referințe, departe de a ilustra potențialul istoriografiei contemporane, oferă o imagine sugestivă a evoluției istoriografiilor naționale în anul 1972, dar și direcțiile principale spre care se îndreaptă știința istorică contemporană.

Volumul este deschis de o listă a bibliografiilor istorice generale apărute în 1972, în care consemnăm cu satisfacție înregistrată rubrica de bibliografie din „Revue Roumaine d'Histoire". Tematica volumului este structurată în următoarele capitole: *Științele auxiliare ale istoriei, Manuale, Lucrări generale, Popoarele Orientului antic, Grecia antică, Roma antică, Istoria bisericii vechi, Istoria Bizanțului, Evul mediu, Epoca modernă (lucrări generale), Istoria religiilor epocii moderne, Istoria culturii în epoca modernă, Istoria economică și socială a epocii moderne, Istoria dreptului și istoria constituțională, Istoria relațiilor dintre statele moderne, Asia, Africa, America, Oceania.*

În mod firesc ne interesează prezența istoriei noastre în acest repertoriu bibliografic universal, avînd în vedere demersurile istoriografiei române contemporane pentru a se integra în fluxul istoriografiei universale. În general constatăm cu satisfacție înregistrate cîteva din realizările mai semnificative ale istoriografiei anului 1972, dar și o serie de omisiuni regretabile, provenite dintr-o bibliografiere incompletă sau o selecție necorespunzătoare a referințelor bibliografice. În primul rînd au fost cuprinse studiile românești apărute în limbi de circulație universală, îndeosebi din *Revue Roumaine d'Histoire, Revue des études sud-est européennes* ș.a., ceea ce reprezintă o primă recunoaștere a eforturilor depuse în ultimii ani pentru a face cunoscută istoria și istoriografia românească opiniei științifice străine.

Nu lipsesc desigur nici studii apărute în limba română, dar selecția acestora este inegală. În primul rînd nu au fost bibliografiate cîteva reviste importante ale revuisticii istorice românești, apoi au fost omiși autori reprezentativi pentru istoriografia noastră contemporană, lipsuri datorate în primul rînd lipsei unui contact mai apropiat de știința noastră istorică și realizările ei. Nu putem însă să nu-i apreciem importanța pentru propaganda pe care o face istoriei noastre și pentru integrarea istoriografiei românești în circuitul istoriei universale.

Ca instrument de lucru este deosebit de prețios. Aflăm aici cercetări străine despre istoria noastră, despre popoarele învecinate și ariile de civilizație cu care istoria românească a avut interferențe de-a lungul veacurilor, putînd astfel stabili mai exact concordanța direcțiilor istoriografiei române cu sensul general și progresele istoriografiei universale.

Nu ar fi lipsită de interes, credem, pentru o mai bună reprezentare românească, colaborarea colectivului bibliografic de la *Bibliografia istorică a României* cu Comisia bibliografică a Comitetului internațional de științe istorice, colaborare ce ar fi utilă ambelor părți.

NICOLAE BOCȘAN

Bibliografia istorică a României. IV. 1969—1974. Bibliografie selectivă. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975, 514 p.

Realizarea de instrumente bibliografice este astăzi mai mult ca oricînd o operație necesară pentru orice știință. Explozia informațională la care asistăm solicită inventarul titlurilor de apariții în fiecare domeniu al cercetării științifice, pentru evitarea eforturilor în vederea cunoașterii a ceea ce este deja cunoscut, a suprapunerilor, repetărilor, pentru o rapidă informare în bibliografia fiecărei probleme de cercetat. Știința nu are decît de cîștigat, bibliografiile reducînd drumul de la cercetător la cercetător, permițînd o rapidă informare în materie. Dar, *bibliografia* este și un bilanț, care expune cantitativ și calitativ — după metodele ei — producția științifică din diferite domenii ale științei.

În domeniul istoriei, unde avem eforturi de bibliografiere notabile la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea și cu deosebire în perioada interbelică (fiind cunoscută activitatea bibliografică a lui I. Lupu, Barbu Theodorescu, Ioachim Crăciun), trebuiau rezolvate în ultimii ani următoarele două mari sarcini „bibliografice": întocmirea bibliografiei istorice curente, care să inventarieze, pe măsura apariției, cărțile, studiile și articolele de istorie iar în paralel să fie refăcută bibliografia scrisului istoric din deceniile trecute.

Din asemenea necesități și stăruințe au apărut *Repertoriul manuscriselor de cronici interne. Sec. XV—XVIII. Privind istoria României,* întocmit de I. Crăciun și A. Ilieș (Editura Academiei, București, 1963, 503 p.) și două volume din *Bibliografia istorică a României. Secolul XIX (Cadrul general. Țara și locuitorii,* Editura Academiei, 1972, XXXVI+512 p. și *Biografii,* Editura Academiei, 1974, 370 p.).

Unui colectiv de la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca i-a fost încredințată sarcina întocmirii bibliografiei istorice curente a României. Primul volum, *Bibliografia istorică a României. I. 1944—1969* (Editura Academiei, București, 1970, XL+386 p.) conținea bibliografia selectivă a istoriografiei românești din primul sfert de veac de după insurecția națională de la 23 august 1944, el fiind prezentat la Congresul mondial de științe istorice de la Moscova (august 1970). Cele 7701 titluri bibliografiate prezentau selectiv producția istoriografică românească din perioada aug. 1944—aug. 1969, fiind ilustrative pentru avîntul și noile orientări ale cercetărilor istorice de la noi de după Eliberare.

Volumul al IV-lea din *Bibliografia istorică a României* înseriază titlurile apariților din răstimpul următorilor cinci ani — aug. 1969—aug. 1974 — el fiind prezentat de delegația română la Congresul mondial de științe istorice de la San Francisco (aug. 1975). Îngrijirea volumului a fost asigurată de un comitet de redacție alcătuit din Acad. Ștefan Pascu și Surdu Bujor, autori fiind Gheorghe Hristodol, Marcel Stirban, Ludovic Báthory, Gheorghe Iancu, Nicolae Bocșan, Ludovic Jordáky, traducerea în limba franceză fiind efectuată de Mariana Pascu-Toader. O producție istoriografică sporită este acum reținută în volum, reflectată în cele 9920 de titluri, distribuite într-o structură îmbunătățită, „rezultată și dintr-o mai judicioasă analiză a problemelor și din realizările istoriografice din acești cinci ani" (*Explicații introductive,* p. 8).

După un *Cuvînt înainte* (p. 5—7) și *Explicații introductive* (p. 8), traduse și în franceză, după *Lista titlurilor de periodice prescurtate* (p. 15—18), urmează titlu-

rile lucrărilor bibliografiate, distribuite în cinci mari secțiuni: *A. Probleme generale* (Probleme teoretice și metodologice ale științelor; Istoriografia, viața, activitatea și concepțiile unor istorici români; Bibliografii; Izvoare istorice; Științele auxiliare ale istoriei); *B. Istoria României* (Studii de sinteză; Istoria străveche și veche, arheologie; Istoria medie; Epoca modernă și contemporană; Istoria modernă; Istoria contemporană); *C. Istoria locală; D. Istoria culturii* (Probleme generale: Relatii între cultura românească și cultura universală; Viața, opera, activitatea și concepțiile unor oameni de știință și cultură români; Instituții de cultură; Istoria științelor; Istoria artelor; Istoria scrisului și a cărții; Istoria învățămîntului); *E. Istoria universală* (Probleme teoretice ale dezvoltării social-politice; Istoriografia. Manifestări științifice internaționale; Lucrări de sinteză; Epoca veche; Epoca medie; Epoca contemporană; Istoria culturii universale). Lucrarea se încheie cu un util *Indice de autori* (p. 476—501).

Pentru informarea cititorului și specialistului străin, titlurile bibliografice din limba română și alte limbi de restrînsă circulație sînt traduse în lb. franceză, în care sînt date și scurte referințe analitice la lucrările mai importante.

Noul volum din *Bibliografia istorică a României*, scos de Editura Academiei și tipărit la Întreprinderea Poligrafică din Cluj-Napoca în condiții grafice deosebite, reflectă strădaniile istoriografiei românești din anii 1969—1974 pentru mai buna cunoaștere a istoriei patriei și legăturilor poporului român cu alte popoare, fiind totodată o importantă realizare a bibliografiei românești.

NICOLAE EDROIU

HERMANN MÜLLER-KARPE, *Handbuch der Vorgeschichte*, Bd. III, *Kupferzeit*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1974; erster Teilband: XIII+770 p. text; zweiter Teilband (Regeste): pp. 771—1125+10 hărți; dritter Teilband: VI p.+746 pl.

Monumental prin concepție și monumental prin realizare, manualul de preistorie universală al profesorului Hermann Müller-Karpe (Frankfurt/Main) reprezintă, probabil, ultima încercare de atari proporții datorată unui singur autor; chiar dacă el este foarte competentul conducător al unei echipe de specialiști, desenatori etc., care îl scutesc de o mare cantitate de muncă brută, concepția unică și unitară aflată la baza lucrării nu poate să nu impresioneze dincolo de avantajele sau dezavantajele punctului de vedere.

Handbuch der Vorgeschichte a fost gîndit ca o sintetizare a evoluției umanității din cele mai vechi timpuri pînă în faza timpurie a epocii fierului, împărțirea pe volume fiind corespunzătoare: I. Paleolitic; II. Neolitic; III. Epoca cuprului; IV. Epoca bronzului; V. Epoca timpurie a fierului. Cu realizarea celui de-al treilea ne aflăm, așadar, la mijlocul unui drum pe care îl dorim dus, cît mai repede, la bun sfîrșit, cu atît mai mult cu cît, spre deosebire de Paleolitic și Neolitic, autorul va putea profita din plin de cercetările personale, de imensa experiență, de vastele cunoștințe dobîndite și ca urmare a conducerii seriei de volume *Prähistorische Bronzefunde*.

Vasta arie geografică (practic toate urmele cunoscute de pe glob) și cronologică (sec. 27—17) nu permit *a priori* o analiză sau o discuție mai amplă a materialului. Esențialul urmărit în complexitatea problemelor a fost, credem, o expunere clară și sistematică, deci originalitatea operei este în primul rînd originalitatea modului de a privi preistoria în general și epoca în cauză, în special.

Pentru a nu ne pierde în generalități vom trece la prezentarea cărții; e vorba de o prezentare, dat fiind faptul că sumarul oferă o asemenea complexitate încît trebuie să mărturisim că ne lipsesc și competența și spațiul necesar. Ni se pare însă un lucru util a o semnala celor cărora nu le-a fost accesibilă.

Lucrarea propriu-zisă e precedată de o introducere în care sînt trasate cadrele cronologice (în mare sec. 27—17 î.e.n.) și sînt explicate o serie de noțiuni, printre care și accepțiunea în care e utilizată entitatea de epocă a cuprului în volumul discutat.

Prima secțiune a cărții este un istoric al cercetărilor privind epoca tratată (p. 1—14). Sînt menționate primele pomeniri ale monumentelor epocii (sec. XVI—XVIII) și dezvoltarea pe care a luat-o arheologia perioadei respective în sec. al XIX-lea. Ultima fază (pînă la zi) e prezentată pe regiuni făcîndu-se referiri la un șir impresionant de arheologi ale căror eforturi au marcat avansarea studiilor în domeniul respectiv.

Prezentarea izvoarelor literare constituie cea de-a doua secțiune a volumului. Un spațiu mai larg e rezervat, bineînțeles, Egiptului (15—35) și Mesopotamiei (35—57), unde se recurge la nuanțări cronologice: Regatul Vechi, primul interstadiu, Regatul Mijlociu, al doilea interstadiu și, respectiv, perioada dinastică timpurie, regatul akkadian, perioada sumeriană nouă și Regatul Vechi babilonean, În restul teritoriilor, primul loc e ocupat de formațiunile din Asia Anterioară (57—64), urmate de Asia de sud și est (65—66) și, în sfîrșit, Europa (66—67), unde sursele scrise privesc de fapt doar cercul cretan.

Cea mai însemnată parte a cărții este cea care prezintă materialul *(der Fundstoff)* și împărțirea sa cronologică (68—386). Ordinea este, în mare, aceeași: Egiptul (de la dinastia a treia pînă la perioada hicsoșilor inclusiv), Mesopotamia (din perioada dinastică timpurie pînă la Regatul vechi babilonean), Asia de vest (Palestina, Siria, Anatolia, Cipru), Grecia (FM, FK, FH, MK, MH), zonele central-mediteraneene (Malta, Sicilia, Peninsula Apeninică, Sardinia). Regiunilor propriu-zis europene le e consacrat nu numai un spațiu mai important, ci și o analiză mai nuanțată, lucru datorat intensității cercetării din teritoriile respective și, în bună măsură, unei mai mari familiarizări a autorului cu problemele în discuție.

Europa Centrală cunoaște, după Müller-Karpe, patru orizonturi cronologice ale epocii cuprului. Primul și cel mai vechi cuprinde fenomenele Vinča-Pločnik, Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr, Jordansmühl, Baalberge, Michelsberg, Cortaillod, Polling, Altheim. Epoca mijlocie și recentă a cuprului (mittlere und jüngere Kupferzeit), tratate împreună, e reprezentată de culturile și aspectele culturale Baden, Salzmünde, Walternienburg, Bernburg, Vučedol, Čaka, Jaispitz, Řuriáč, Mondsee, Cham, Goldberg III, Horgen, hessische Steinkammergräber, Schnurkeramikkulturen (cu diverse variante regionale), cultura amforelor sferice. În ce privește epoca tîrzie a cuprului (späte Kupferzeit), în ea sînt înglobate Glockenbecherkultur, Nagyrév, Kisapostag, Vatya, Wieselburg, Nitra, Schneckenberg, Aunjetitz, Unterwölbing, Straubing, Adlerberg. Fără a intra în detalii, am vrea să precizăm că nu poate fi vorba de ex., de o încadrare în același orizont cronologic a Glockenbecherkultur și a culturii Nagyrév. Existența unei posibile atingeri între faza finală a primeia și începutul celei de-a doua (cu moștenirile de rigoare) nu permite totuși egalizarea lor (cf. Schreiber, *ArchÊrt*, 99, 1972, 151—166, cu bibliografie și problematică). Un refuz similar întîmpinăm și din partea materialului Schneckenberg (ca cultură pe deplin constituită) care, alături de cultura Nagyrév, își găsește excelente analogii la Periam, mai ales în nivelele inferioare. Tot aici ar fi trebuit să intre și fazele timpurii ale culturilor Wietenberg, Otomani și Mureș. De asemenea, fazele clasice, reprezentative ale culturilor Vatya, Aunjetitz nu se pot circumscrie epocii cuprului, chiar dacă parțial intră în cadrul cronologic trasat de Müller-Karpe.

Capitolul rezervat Europei vestice cuprinde, în general, prezentarea culturilor megalitice din Peninsula Iberică (Alméria, Praia das Macas I, Los Millares, Praia des Macas II), Franța (Chasséen-Keramik, tipul Horgen), Anglia (Windmill-Hill, mormintele megalitice, orizonturile Peterboroug, Rinyo-Clacton?, Sandhill) și Glockenbecherkultur, care are, lucru știut, o arie extrem de vastă de răspîndire. În capitolul de față e vorba de zona vestică a acestei arii. De asemenea e prezentată epoca cuprului în nordul Germaniei și în sudul Peninsulei Scandinavice.

Următoarele paragrafe care privesc teritoriul României sînt consacrate Europei de est. Poate puțin cam sumar, chiar pentru cadrul cărții, sînt înfățișate triburile gumelnițene și cucuteniene tîrzii, cultura amforelor sferice, mormintele cu ocru, fenomenele culturale de pe Niprul mijlociu, Fatjanovo, Kamm-u. Grübchenkeramik.

În încheierea părții închinate materialului, se face, în măsura existenței cercetării, o trecere în revistă a situației din Asia de sud (cultura Harappa) și de est, din Africa (cu excepția Egiptului) și de pe continentul american.

Următoarele secțiuni au ca scop interpretarea materialului. Cea de-a patra, intitulată *Siedlungen* (385—422) reia materialul din punct de vedere al plasării așezărilor, a întăriturilor, a construcțiilor, a formei și ordonării caselor, iar acolo unde e cazul, chiar din punct de vedere al activității edilitare (Egipt, Mesopotamia, Asia Anterioară).

F'oarte importante mai ales pentru maniera complexă de a trata lucrurile sînt următoarele două părți. Prima dintre ele, economia (423—444), se ocupă cu aspectele principale ale vieții economice din epoca cuprului, fiind subdivizată în patru capitole: procurarea și folosirea metalului, meșteșugurile și comerțul, agricultura, vînătoarea și pescuitul. A doua privește relațiile sociale (445—474) în cadrul cărora sînt analizate familia (mai ales ca unitate socială), profesiunile și rangurile (Egipt, Asia Anterioară, Europa), statul și stăpînitorul (Egipt, Mesopotamia, Asia de vest, Europa).

După o scurtă privire asupra constituirii grupurilor culturale regionale și a relațiilor dintre ele (475—494), autorul sintetizează și sistematizează cunoștințele actuale asupra artei sec. 27—17 (495—604). Activitatea constructivă este privită de data aceasta din punctul de vedere al artei de a construi, al frumuseții arhitectonice, atît la edificiile cu caracter religios (temple, monumente funerare), cît și la cele civile (palate, locuințe). Dacă plastica reprezintă un capitol relativ unitar, reliefurile sînt analizate, acolo unde e posibil, pe categorii: gliptică, reliefuri din piatră și din lut. Capitolul rezervat artei se încheie cu analiza unor aspecte relativ minore, dar nu mai puțin interesante ca reflectare mai promptă și mai veridică a realității: pictura și desenele.

Ultimul și, după părerea noastră, cel mai dificil subiect al acestei sinteze tratează cultele și religiile epocii (605—770). Complexitatea lui nu constă doar în varietatea zonelor geografice, discrepant dezvoltate, ci și în mulțimea datelor care se cer sistematizate. Primul capitol, *Kult- und Opferanlagen,* este împărțit, în cazul Egiptului și al Mesopotamiei, în Tempelkult, Gottesvorstellungen, Theophore Personennamen, Das ethische Ideal. În rest (Asia de vest, cercul egean, Malta, construcțiile religioase din Anglia) problemele sînt relativ mai simple, cel puțin din punct de vedere cantitativ. Tratarea și cultul morților constituie tema unui alt capitol, bineînțeles avînd în vedere cu preponderență teritoriile Egiptului și ale Asiei Anterioare. Cartea se încheie cu un paragraf închinat reprezentărilor umane și animaliere.

Deși sumară, prezentarea celui de-al treilea volum al manualului de preistorie al profesorului H. Müller-Karpe impune concluzia că avem în față una dintre cele mai utile opere de acest gen: utilă prin rigoarea cu care a fost scrisă, prin sintetizarea unor cunoștințe și a unei informații bibliografice ieșite din comun și, îndeosebi, prin încrederea cu care i ne putem adresa, în nu rarele noastre impasuri.

TUDOR SOROCEANU

ION HORAȚIU CRIȘAN, *Burebista și epoca sa*, ediția a doua revăzută și adăugită, Editura științifică și enciclopedică, București, 1977, 531 p.

Lucrarea cercetătorului clujean, arheolog și istoric, cunoscut specialiștilor și publicului din țară și străinătate prin cele peste 170 de lucrări tipărite (monografii, articole științifice și de popularizare, note și recenzii) este rodul unor investigații de un sfert de veac asupra istoriei epocii Latène. Cercetările sale

minuţioase şi adîncite privind arheologia daco-getică şi celtică coroborate cu izvoarele literare şi epigrafice i-au deschis o perspectivă largă în analiza evenimentelor istorice şi a culturii materiale şi spirituale din secolele IV—I î.e.n.

Interesul deosebit al publicului pentru această monografie s-a concretizat în epuizarea rapidă a primei ediţii, în recenziile semnate de specialişti de prestigiu: prof. Radu Vulpe, Andrei Bodor, Hadrian Daicoviciu şi Eugen Chirilă (vezi p. 50/11).

Lucrarea cuprinde nouă capitole în ale căror titluri şi subtitluri este formulată esenţa problematicii dezbătute: I. Premisele interne. 1. Conceptul de Latène; 2. Celţii pe teritoriul Daciei; 3. Relaţiile dintre daci şi celţi; 4. De cînd se poate vorbi de un Latène la noi?; 5. Daco-geţii la sfîrşitul secolului al II-lea î.e.n. II. Premisele externe. 1. Expansiunea romană în Peninsula Balcanică şi în Orient; 2. Lumea „barbară" de la hotarele Daciei; 3. Frămîntările sociale de la Roma. III. Cel dintîi şi cel mai mare dintre regii din Tracia. 1. Personalitatea lui Burebista; 2. Numele; 3. Începutul domniei; 4. Capitala (?); 5. Originea. IV. Politica internă. 1. Unificarea daco-geţilor; 2. Activitatea economică şi edilitară; 3. Oastea şi curtea; 4. Statul; 5. Formaţiunea socială. V. Politica externă. 1. Războaiele cu boii şi tauriscii; 2. Luptele cu scordiscii şi încălcarea hotarelor romane; 3. Cucerirea cetăţilor greceşti din Pontul Stîng; 4. Seminţiile supuse în estul Daciei; 5. Relaţiile diplomatice. VI. Întinderea stăpînirii. 1. Hotarele de vest şi nord-vest; 2. Hotarele de sud, est şi nord-est. VII. Cetăţile şi aşezările fortificate de Tip DAVA. 1. Aşezări întărite de Tip DAVA şi cetăţi cu ziduri de piatră; 2. Complexul din Munţii Orăştiei. VIII. Cultura. 1. Cultura materială; 2. Arta şi ştiinţa; 3. Religia; 4. Caracteristicile culturii daco-getice. IX. Sfîrşitul. 1. Cauzele şi dezmembrarea stăpînirii; 2. Locul lui Burebista în istoria daco-geţilor şi în istoria antică.

Deşi s-au scurs numai 5 ani de la redactarea primei ediţii, studiile şi monografiile publicate în acest răstimp au impus completarea materialului documentar şi revizuirea unor opinii, după cum precizează însuşi autorul în prefaţa la ediţia a doua. „Sugestiile, observaţiile şi obiecţiunile critice care ni s-au făcut în recenzii, în cea mai mare parte, ni le-am însuşit şi le-am integrat în această a doua ediţie... Ne-am însuşit şi sugestia de a îmbogăţi ilustraţia adăugînd planşe cu materiale privind diversele probleme în discuţie..., sugestia prof. I. I. Russu de a integra un element deosebit de important: limba strămoşilor noştri. ... şi am amplificat subcapitolul consacrat religiei" (p. 10).

Supunînd discuţiei diferitele opinii ale istoricilor moderni autorul respinge tezele emise în baza unor interpretări greşite (p. 485—489) şi relevă inconsistenţa supoziţiilor infirmate de descoperiri ulterioare (p. 46—45). Analiza critică a izvoarelor literare, epigrafice şi arheologice, i-a permis autorului să expună numeroase idei personale. Cu prudenţa omului de ştiinţă, el subliniază însă, în repetate rînduri, greutăţile ce rezultă din faptul că izvoarele literare şi epigrafice sînt mult prea sărace pentru a putea desluşi integral complexitatea evenimentelor din antichitatea daco-getică. Prin modul de selectare a materialului ilustrativ amplificat I. H. Crişan a dat cititorului posibilitatea de a-şi crea o imagine vizuală mai largă despre cultura materială a daco-geţilor. Ar fi fost însă utilă includerea pe planşe şi a ceramicii de lux, nu numai a celei de uz comun. Binevenit ar fi fost, de asemenea, planul unei cetăţi şi al unui sanctuar din arcul extracarpatic.

În ceea ce priveşte interpretarea descoperirilor monetare I. H. Crişan acceptă (p. 48—49, 126—28, 134, 489—490) întru totul tezele expuse de C. Preda, în *Monedele geto-dacilor* (pentru observaţiile noastre în aceste probleme a se vedea în *ActaMN*, VI, 1969, p. 67—91; VIII, 1970, p. 93—108; XII, 1975, p. 95—106; în *SCIV*, XXII, 1971, p. 507—513).

Dintre problemele de istorie economică ne vom opri, în cadrul acestei prezentări, numai asupra afirmaţiei autorului că „daco-geţii vor bate... monede ce copiază întocmai pe cele romane... Burebista... a pus să se copieze denarul roman republican... Iată-i în acest fel pe dacii lui Burebista în posesia monedei universale" (p. 176). Dar, după cum se ştie, în cursul istoriei nici un rege şi nici o autoritate statală n-a copiat întocmai moneda altui stat; cu atît mai puţin se poate deci presupune aşa ceva despre Burebista, care, potrivit relatării lui Strabon, *Geographia*, VII, 3, 11, „prin muncă necontenită (= prin exerciţii), prin cumpătare

și prin ascultare de legi, a făcut ca în scurt timp să-și întemeieze un imperiu mare". Ar însemna să se admită implicit că, în timp ce învăța poporul să respecte legile, regele dac ar fi comis el însuși o încălcare gravă a legilor altor state. Nu poate fi ocolită, pe de altă parte, nici întrebarea de ce nu s-au găsit în cetățile dacice în cantitate mare imitațiile de denari romani (nici un exemplar din tipurile reprezentate pe ștanțele de la Tilișca), dacă ele au fost emise din ordinul regelui. Faptul că în Dacia numărul denarilor descoperiți este mai mare decît în alte regiuni nu impune cu necesitate admiterea copierii lui într-o officină a statului. Tezaurizarea și îngroparea depozitelor monetare sînt determinate de factori economici și politici ce nu pot fi în toate cazurile intuite.

Indiferent de aceste obiecțiuni, sau de altele posibile, monografia are merite incontestabile prin abundența și analiza competentă a materialului documentar, relevarea originalității culturii daco-geților și a locului ocupat de ei în epoca Latène.

IUDITA WINKLER

E. W. MARSDEN, *GREEK AND ROMAN ARTILLERY*. I. Historical developement, Oxford, The Clarendon Press, 1969, 218 p.+48 fig.+15 pl. color. II. Technical treatises, Oxford, The Clarendon Press, 1971, 277 p.+100 fig.+19 pl. din care 5 planșe color.

În două volume relativ recent apărute, la mică diferență de timp între ele, dar unitare ca ideie și temă, E. W. Marsden strînge la un loc toate informațiile în legătură cu „artileria" la greci și la romani. Pe această bază încearcă să reia și să valorifice posibilitățile care-i permit reinterpretări. Deși a apărut cu cîțiva ani în urmă, cartea a ajuns la noi tîrziu și nu a fost semnalată în literatura noastră de specialitate. Încercăm să facem acest lucru acum și aici.

Istoria dezvoltării și perfecționării armelor de atac și apărare cu acțiune la distanță este deosebit de lungă și anevoioasă. Partea ei de început este puțin cunoscută. Țelul urmărit de om de a străbate spații mari în timp scurt, atins abia în zilele noastre prin construirea navelor cosmice, a fost o continuă muncă de căutare și perfecționare.

Izvoarele istorice scrise privind începuturile artileriei sînt sărace, iar cele ilustrative puține. Numeroși istorici din epoca modernă și contemporană au încercat pe baza puținelor izvoare păstrate, să refacă și să interpreteze mașinile de aruncat ale anticilor chinezi, greci sau romani. Dintre aceștia se remarcă cîteva nume ca E. Schramm, R. Schneider, O. Schambach ale căror lucrări sînt binecunoscute, iar reconstituirile propuse de ei au fost în general acceptate.

Primul volum scris de E. W. Marsden, apărut în anul 1969, cuprinde 8 capitole. Caracterul volumului este îndeosebi tehnic. Textul propriu zis e precedat de tabla de materii, lista ilustrațiilor, o listă bibliografică și de abrevieri, un tabel de concordanță cu unități de măsură și greutate antice și moderne. Capitolul I: *Introduction and analyse of contructional sources* (p. 1—47) urmărește dezvoltarea artileriei ca armă specială și diversificarea ei (internă) pentru diferitele acțiuni militare (atac, apărare, asediu, în cadrul flotei, etc.). În special este urmărit principiul de acționare al mecanismelor de aruncat, de la cele mai simple (pe bază de arcuire) pînă la cele mai complexe (pe bază de torsiune reglată). Mașinile de aruncat proiectile din această ultimă grupă erau standardizate pe baze matematice. Capitolul II: *The invention of the catapult* (p. 48—64) analizează condițiile în care a apărut catapulta. Capitolul III: *The diffusion of the artillery* (p. 65—85) studiază răspîndirea mașinilor de aruncat la greci (în lumea greacă și elenistică) și începuturile artileriei la romani. Capitolul IV: *Range and Effects* (p. 96—98) prezintă pe bază de calcule puterea de aruncare a diferitelor mașini și distanța la care lovitura avea efect. Distanța sigură de lovire era cca. 300 m. Sînt citate izvoarele în care

este descris efectul moral al artileriei asupra dușmanului. Capitolele V (p. 99—115), VI (p. 116—163), VII (p. 164—174) studiază artileria specializată pentru diferite acțiuni militare: asedii, apărare, atac etc. Aici autorul face cîteva observații în legătură cu influența apariției artileriei asupra arhitecturii militare. Sînt examinate o serie de lucrări defensive ale grecilor. Din păcate autorul nu a studiat situația similară la romani. Capitolul VII: *Roman imperial artillery* (p. 175—296) prezintă dezvoltarea artileriei pînă în secolul al V-lea e.n. Volumul are două anexe: prima se referă la modificările aduse de Vitruvius ballistei (p. 203—205) și catapultei (p. 199—202), cea de a doua cuprinde tabele privind dezvoltarea catapultei, dimensiunile și caracteristicile tehnice ale acestei mașini de aruncat.

Volumul al doilea al lucrării este, în principiu, organizat la fel ca și primul. Conținutul însă diferă. O listă de ilustrații, diagrame, lista bibliografică, abrevierile bibliografice, tabel al unităților de măsură și greutate precede textul propriu-zis. Capitolul I: Introduction (p. 5—16) studiază izvoarele care se referă la existența artileriei. Terminologia este engleză, iar ilustrația nu este cea originală. Capitolul II (p. 17—60) analizează manualul lui Heron din Alexandria. Modul de analiză urmat este următorul: notă introductivă, textul original, traducere în limba engleză, note. Capitolul III: (p. 61—104) prezintă mașinile de aruncat construite de Biton. Capitolul IV (p. 105—184) cuprinde manualul de artilerie al lui Philon. Capitolul V (p. 185—205) prezintă mașinile de aruncat proiectate de Vitruvius. Capitolul VI (p. 206—233) prezintă mașinile de aruncat construite de Heron. Capitolul VII: (p. 234—248) analizează artileria din imperiul roman tîrziu și epoca bizantină timpurie. Capitolul VIII (p. 249—265) prezintă piesele de aruncat proiectile grele amintite de Ammianus Marcellinus. La sfîrșitul volumului sînt anexate trei liste cu datele tehnice ale mașinilor de aruncat.

Așa cum am arătat mai sus E. W. Mersden nu este primul care se ocupă cu istoria artileriei antice. Dintre înaintașii săi cel mai valoros apare E. Schramm, general al trupelor de artilerie germane în a doua jumătate a secolului trecut. Mașinile de aruncat reconstituite de el la Muzeul Saalburg constituie modele pentru cercetare. E. W. Marsden însă are meritul de a fi realizat o documentare exhaustivă asupra temei, și bazat pe o pregătire tehnică — matematică — excelentă, dă soluții uneori ingenioase. Uneori însă s-a lăsat purtat de entuziasmul dat de posibilitățile teoretice, făcînd afirmații greu de acceptat.

Cunoștințele despre mașinile de aruncat proiectile din antichitate au rămas în general la limitele teoriei, pentrucă au lipsit piese reale pe baza cărora să se facă reconstituiri. Acestea au fost realizate mai ales pe baza izvoarelor scrise sau ilustrative. O singură descoperire de natură să ofere date tehnice reale a fost făcută în secolul trecut la Ampurias (Spania). Acolo au fost găsite părți dintr-o catapultă datînd din epoca elenistică. Mai numeroase sînt descoperirile de proiectile din piatră sau lut ars, acceptate în general drept „ghiulele" și vîrfurile de fier considerate săgeți pentru balliste. Această stare de lucruri ne face să afirmăm că criticile aduse de E. W. Marsden predecesorilor săi în ce privește studiul artileriei sînt prea severe. El însuși privit prin prisma cunoștințelor de acum a făcut cîteva încercări prea îndrăznețe, a interpretat sui generis o serie de izvoare și a făcut reconstituiri care acum se dovedesc eronate. Deasemenea, uneori inexplicabil, a evitat citarea unor lucrări și interpretări cf. R. Schneider, *Heron's cheirobalistra*, în *Römische Mitteilungen*, 21, 1906, p. 154—161).

Descoperirile arheologice efectuate de noi la Gornea (jud. Caraș-Severin) și Orșova (jud. Mehedinți) în fortificații de secolul IV, aduc date noi în domeniul artileriei romane și vor permite reconstituirea unor mașini de aruncat manuale (manuballistae) sau fixe (ballistae) mai aproape de parametri exacți. La Gornea au fost descoperite părți (kambetria) de la trei manuballistae, iar la Orșova două piese de la o ballista (kambestrion și kamarion). Descoperirea acestor piese readuce la justa sa valoare cartea lui Heron din Alexandria în legătură cu care se exprimau pînă nu demult îndoieli serioase. Piesele de la Gornea corespund cu desenele lui Heron pînă la identitate ca formă și dimensiuni. Kamarionul balistei de la Orșova va permite reconstituirea și recalcularea dimensiunilor și forței de aruncare a unei mașini fixe.

Modul în care apar acum mecanismele de artilerie se deosebește esențial de reconstituirile mai vechi, deși principiul de acționare rămîne evident același.

Pe baza acestor descoperiri noi, caracterul relativ al unor considerații bazate exclusiv pe izvoare literare reiese mai pregnant în evidență. Tocmai de aceea putem judeca valoarea cărții lui E. W. Marsden mai bine.

Apariția însă a lucrărilor lui trebuie primită cu bucurie pentru că reprezintă o documentare exhaustivă susținută de o pregătire tehnică de cea mai bună calitate. De aceea recomandăm cartea ca o realizare de seamă a istoriei tehnicii și îndeosebi a tehnicii militare.

NICOLAE GUDEA

Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania. Volumul X (1351—1355). Sub redacția Acad. ȘTEFAN PASCU, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1977, 461 p.

Colecția de documente medievale interne, Seria C. pentru Transilvania a fost reluată, după o întrerupere în publicarea acesteia de două decenii, prin volumul X, apărut anul acesta. Întocmit, sub redacția acad. Ștefan Pascu, de un colectiv de cercetători alcătuit din Sabin Belu, Ioan Dani, Aurel Răduțiu, Viorica Pervain și Konrad G. Gündisch, la care s-a mai adăugat colaborarea mai veche a istoricilor Francisc Pall, Mihail Dan, Sigismund Jakó, Alexandru Neamțu, Teodor Naum, Ștefan Bezdechi, Iosif Pataki, Samuil Goldenberg, volumul însumează 363 de documente din perioada anilor 1351—1355.

Între anii 1951—1955 au fost publicate 6 volume din seria C. Transilvania a colecției de *Documente privind istoria României*, după cum urmează: ***Veacul XI, XII și XIII, vol. 1 (1075—1250); Veacul XIII, vol. 2 (1251—1300); Veacul XIV, vol. 1 (1301—1320); vol. 2 (1321—1330); vol. 3 (1331—1340); vol. 4 (1341—1350),*** documentele fiind publicate numai în traducere românească, indiferent de limba în care era redactat originalul. Această colecție a fost reluată după noi principii de editare, noua colecție intitulată *Documenta Romaniae Historica* publicînd și originalele documentelor, indiferent de limba și alfabetul acestora (cu excepția celor românochirilice). Pentru documentele medievale din Transilvania (Seria C) au fost rezervate 9 volume, pînă la anul 1350, ele urmînd să fie republicate și completate cu altele descoperite în vremea din urmă, acest al X-lea volum continuînd cu anii 1351—1355.

Editorii ne avertizează că normele de transcriere adoptate pentru întreaga serie C vor fi precizate în *Prefața* la volumul I, în pregătire.

Documentele incluse în acest al X-lea volum de care ne ocupăm acum conțin material informațional prețios pentru cunoașterea istoriei societății transilvănene de la mijlocul veacului al XIV-lea. Numeroase dintre acestea sînt acte juridice, privesc proprietatea nobiliară, a cnezilor și voievozilor români, a fruntașilor sașilor și secuilor, a unor sate ce se luptă să-și mențină privilegiile și hotarul. Altele sînt tranzacții, de vînzări-cumpărări, semnificative pentru asemenea procese de natură feudală. Ele stau mărturie asupra dimensiunilor ofensivei feudalismului în diferite zone din Transilvania. În acest context apar mai bine reliefate realitățile feudale românești din Maramureș, unde voievodul Bogdan stăruie în rezistența sa față de regalitate, sau cele din părțile Carașului, ale Alba Iuliei, din părțile Ciceului (Dej). Apar documentate și forme ale luptei antifeudale, ca răzvrătiri și răscoale țărănești, ca reacție firească împotriva ofensivei feudale.

Din textul multor documente cuprinse în volum se desprinde acțiunea bisericii, în luptă pentru a-și menține privilegiile și de a cîștiga altele noi, ca sprijin al regalității, precum și unele realități din orașele transilvănene. Este neîndoios fap-

tul că volumul acum publicat și întreaga colecție de documente este un instrument extrem de prețios, absolut necesar cercetării istorice, fiind solicitată apariția cît mai curînd posibil a volumelor următoare de documente, pentru realizarea reconstituirilor și desprinderii de concluzii noi pentru anumite probleme și epoci din trecutul istoric al acestei țări românești.

Volumul de față, după o *Prefață* și *Prescurtări-Bibliografice*, dă *Rezumatul documentelor*, tradus și în limba franceză, și textul în original și traducere românească, în unele cazuri regeste mai ample — dacă lipsește textul original — toate însoțite de trimiteri arhivistice, bibliografice și referințe critice la text.

În final sînt menționate documentele false necuprinse în volum și documentele greșit datate în edițiile vechi, volumul încheindu-se cu *Indice onomastic și toponimic*, *Indice pe materii* și 26 planșe date în facsimil, ușurînd consultarea materialului conținut de documentele publicate.

NICOLAE EDROIU

Documenta Romaniae Historica. D. Relații între țările române. Volumul I. (1222—1456), volum întocmit de acad. Șt. PASCU, C. CIHODARU, K. G. GÜNDISCH, D. MIOC, V. PERVAIN, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1977, XLIII, + 501 p. și 25 planșe — fotocopii.

Evoluția istorică a Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești, de la constituirea lor, s-a realizat în condițiile unor legături multiple, variate și permanente, pe cele mai diferite planuri, întemeiate pe realități și necesități complexe. Determinate — în circumstanțele unei fizionomii geografico-teritoriale de complementare — de comunitatea de neam, de limbă și de spirit a poporului român ce trăia în toate cele trei țări române, de specificul vieții social-economice, dar și de încadrarea activă în viața acestor țări a unor populații conlocuitoare care au adus o contribuție eficace la cimentarea acestor legături. Carpații, cu cele 15 pasuri, care ofereau accesul din Transilvania spre celelalte două țări românești, nu au constituit un obstacol, ci dimpotrivă, au fost coloana vertebrală a acestor raporturi, unul dintre factorii importanți ai dezvoltării și sudării lor.

Relațiile intense dintre cele trei țări românești sînt copios ilustrate în volumul de documente recenzat. Începînd cu o perioadă în care informațiile documentare sînt precare (sec. XIII) și continuînd pînă la mijlocul secolului al XV-lea, cînd ele sporesc atît numeric, cît și sub raportul complexității și varietății cuprinsului lor. Ele au fost culese din peste 120 de repertorii, culegeri de texte și de facsimile, publicații de documente, de regeste etc., verificate — în numeroase cazuri — cu originalele și înmănunchiate într-un volum unic în felul lui, căci cuprinde pentru întîia oară în istoriografia română, documentația de bază a relațiilor multiple dintre cele trei țări între anii 1222—1456, începînd cu diploma prin care se conferă cavalerilor teutoni Țara Bîrsei și se menționează hotarul brodnicilor, și încheind cu reînnoirea, de către Vlad Țepeș, a unui privilegiu comercial și vamal acordat brașovenilor.

Volumul se deschide cu un succint, dar remarcabil excurs istoric consacrat aspectelor principale ale raporturilor dintre cele trei țări române, în cei 236 de ani ilustrați prin documente semnificative, semnat de inițiatorul acestei realizări, acad. Șt. Pascu. Lista prescurtărilor bibliografice este urmată de lista regestelor, a rezumatelor în limba română și în limba franceză, ale documentelor publicate. Cele 342 de piese documentare constituie substanța volumului, ce se încheie cu un „Indice onomastic" (de fapt onomastic și toponimic), un indice de materii și 25 de planșe — fotocopii realizate în condiții tehnice acceptabile, după originale în latină și slavonă.

Gama relațiilor dintre cele trei țări a fost extrem de largă și variată, iar documentele publicate în această culegere sînt mărturii grăitoare ale frecvenței și intensității lor. Ele cuprind mențiuni despre țările „de dincolo de munții Carpați", apoi despre brodnici și țările (cnezatele) lui Ioan și Fărcaș, voievodatele lui Seneslau și Litovoi, despre voievodul Țării Românești, Bărbat; primele date despre orașe; altele, privitoare la propagarea catolicismului printre români, la extrădări sau alte acțiuni. Raporturile politice sînt ilustrate prin numeroase și prețioase informații despre schimburi de solii și de știri, despre expediții militare și conflicte dintre regalitatea maghiară și voievozii Țării Românești (inclusiv despre bătălia de la Posada), sau expedițiile regilor Ungariei în Țara Românească sau Moldova; date referitoare la alungarea unor pretendenți la tron și la boieri fugari din Țara Românească, sosiți în Transilvania, la oști transilvănene în drum spre Moldova sau Țara Românească, sau la tratate de alianță, la lupta comună a celor trei țări împotriva turcilor otomani (campanii, tratate de pace și alianțe, paza hotarelor etc.).

De o mare diversitate și bogăție informativă este materialul documentar privitor la relațiile economice dintre Transilvania, Moldova și Țara Românească. El cuprinde privilegii vamale și comerciale acordate cu precădere brașovenilor — Brașovul apare ca o autentică placă turnantă a negoțului românesc —, apoi acte conferite de domnii Țării Românești privind stabilirea vămilor pentru negustorii brașoveni; alte piese ce includ scutiri sau fixarea taxelor vamale, desființarea și înființarea unor puncte vamale (uneori în cadrul unei politici comerciale „protecționiste" a voievozilor Țării Românești); documente despre frapa monetară și circulația monetară, despre modalitățile de încasare a datoriilor, diferende dintre negustori în probleme comerciale; despre negoțul cu vite, porci, oțel și alte mărfuri, transhumanță, împiedecarea sau suspendarea represaliilor împotriva supușilor dintr-o țară în altă țară ș.a.

O altă categorie de documente se referă la probleme de ordin juridic, la gloabe pentru omor, la cazuri de furt (în special, de cai), la eliberarea unor oameni deținuți, cereri de a se face dreptate, de a se aplica legea, obiceiul pămîntului. Iar altele, sînt acte de danii: de moșii acordate unor boieri pribegi din Țara Românească, sau altora, pentru slujbele militare făcute în expedițiile din Moldova: concesiuni funciare (porțiuni de sate din Țara Făgărașului) ale lui Mircea cel Bătrîn și danii către participanți la luptele din Țara Românească (inclusiv la bătălia de la Nicopole), împotriva turcilor. Multe documente sînt emanate de la cancelariile lui Vlad Dracul, Iancu de Hunedoara și Vlad Țepeș. Deci, un număr mare și variat de informații valoroase, în cele mai diverse domenii.

Criterii judicioase de selectare a documentelor au stat la baza acestui prim volum despre relațiile dintre cele trei țări române în anii 1222—1456. Documentația nu este și nu s-a vrut exhaustivă. Totuși, ea cuprinde marea majoritate a informației documentare, care reflectă permanența raporturilor, oficiale sau individuale, particulare, politice și economice, dar și culturale dintre țările române. Pentru întîia oară cititorul poate consulta și studia, asamblate, mărturiile unui trecut comun într-o ediție riguros științifică și totuși, accesibilă tuturor, căci originalele documentelor sînt însoțite, fiecare, de traduceri competente (cele din limba latină au fost întocmite de Șt. Bezdechi, Th. Naum și L. Oprea, iar cele din slavonă, germană și maghiară au fost preluate din colecțiile în care au fost publicate), în marea lor majoritate din limba latină și slavonă, cîteva din germană și maghiară. Traducerile facilitează de asemenea accesul celor mai puțin versați în cunoașterea limbii izvoarelor, la aceste surse fundamentale.

Textul original, însoțit de traducerea românească apare deci ca o soluție salutară și nouă, cel puțin pentru modul de publicare al izvoarelor transilvănene, în comparație cu modalitățile de editare, de acum peste două decenii, ale unor colecții de documente.

Notații arhivale complete, indicarea depozitului, a edițiilor din care s-au reprodus originalele și traducerile — în cazurile în care s-a mai publicat traducerea lor —, completează, cu adnotațiile critice de rigoare, tabloul general al manierii științifice în care s-au tipărit documentele referitoare la relațiile dintre cele trei țări române.

În volumul „Relații...“ s-a tipărit în „Addenda (A)“ un document al lui Vlad Dracul din 24 ianuarie 1437 (p. 463—464), în traducerea lui Șt. Eșanu, apărută în „Magazin istoric“ (8, 1970). Conținutul documentului, detaliile sînt total identice cu cele ale actului din 8 aprilie 1437, tipărit în acest volum (p. 340—341), după Tocilescu și Bogdan, cu două diferențe: absența, în documentul preluat de la Eșanu, a lui *Ștefan logofăt* din lista de martori și mențiunile despre scribii documentelor: cel din 24 ianuarie a fost scris de logofătul Ștefan, iar cel din 8 aprilie de Mihail Diac. Credem că publicarea documentului din 24 ianuarie 1437 a fost inutilă și că la documentul din 8 aprilie 1437, mai complet, s-ar fi putut întroduce o notă despre documentul din 24 ianuarie, cu menționarea datei și a numelui celui care a întocmit actul. În volum se publică apoi, documentele nr. 145 (1425—1427) (p. 234) și nr. 191 (1432 mai) (p. 290—291), cu datarea după Bogdan *(Doc. și reg.*, p. 10—11 și *Relații...* p. 40—41). Or, aceste documente au fost publicate și în *Urkundenbuch* (IV, p. 143—144, apărut în 1937, deci la 35 și 32 de ani după publicarea documentelor de către eminentul slavist român Ioan Bogdan), unde datarea „1421 mai 17—1422 oct. 23“ diferă și este mai precisă, căci editorul volumului *Urkundenbuch IV* a dispus de informații documentare suplimentare, pe care Bogdan nu le-a cunoscut din motive obiective și unde se indică motivarea, documentată, a acestei datări în primul caz, ca și datarea celui de al doilea document „înainte de 1432 iunie 10“ *(Urkundenbuch,* IV, p. 466). Situații similare prezintă și documentele nr. 142 (p. 230—232), nr. 193 (p. 292) nr. 194 (p. 293) și altele, publicate în limba slavonă. În toate aceste cazuri ar fi fost consult să figureze în notă și datările din *Urkundenbuch,* sau să se motiveze de ce nu au fost preluate aceste datări și s-au preferat cele făcute de Ioan Bogdan.

Mici erori și scăpări s-au mai strecurat, pe alocuri, și în text: sărbătoarea *Vocem iocunditatis* trebuia transcrisă *Vocem jucunditatis* (doc. nr. 115, p. 186); în loc de „Concepțiunea fericitei fecioare Maria“ s-ar fi putut folosi expresia uzuală „Zămislirea maicii Domnului“ (doc. nr. 111, p. 180); la doc. nr. 265 (p. 366) se notează: „cu legenda în limba latină, dar neclară“, fără să se redea — în măsura posibilului — legenda peceții. Regestul documentului nr. 265 (p. XXVI) notează o scrisoare a lui Vlad Dracul către brașoveni „în legătură cu comerțul cu metale și de bani“. Este vorba de fapt despre interzicerea importului de ducați și a exportului de argint și florini din Țara Românească, în cadrul unei politici „protecționiste“ a domnitorului român.

Și în Indici mai apar omisiuni sau erori mărunte. La *vilar* se face trimiterea „v. postav“, ori trimiterea corectă ar trebui să fie „v. catifea“ (în grecește βηλάρον); nu figurează în Indice *Ianăș Viteazul,* menționat în documentul nr. 213 (p. 311—312). Numărul lor infim nu impietează însă asupra conținutului valoros, a muncii migăloase, de mare acribie și competență a celor care ne-au oferit acest prim tablou sinoptic, de o valoare indiscutabilă, a relațiilor dintre cele trei țări românești în trecutul îndepărtat. Subliniind efortul remarcabil al colectivului care a întocmit acest volum, ne exprimăm speranța de a putea răsfoi, cît mai curînd, și volumul următor.

SAMUIL GOLDENBERG

NICOLAE STOICESCU, Vlad Țepeș, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976, 238 p.

Comemorarea a 500 de ani de la moartea tragică a lui Vlad Țepeș, întîmplată la sfîrșitul anului 1476, a oferit istoriografiei române prilejul de a se angaja la „reconstituirea reală“ a personalității atît de controversate a acestui domnitor al Țării Românești. Dar și dincolo de această obligație strict profesională, o analiză veridică a vieții atît de zbuciumate a lui Vlad Țepeș și a tradiției formate în ju-

rul acesteia a devenit o necesitate imperioasă, căci imaginea lui plutește azi, în mod supărător, pe undele curentului „horror" al literaturii și filmului din occident, inspirate, în ciuda mediocrității sale, din romanul „Drakula" al scriitorului irlandez Bram Stocker, compus încă în anul 1897 și apărut de atunci în nenumărate ediții.

Autorul prezentei monografii s-a folosit cu migală de bogata literatură științifică existentă și a coroborat, adeseori bine inspirat, documentele relativ puține emanate de acest domnitor cu celelalte știri documentare și analistice și cu elementele furnizate de narațiunile germane și cele slavone despre „Dracula". A izbutit astfel să schițeze un tablou destul de apropiat de adevărul istoric al acestei individualități profilate dar complexe, pe care istoricul o poate reconstitui cu atîta greutate.

Ca cheie pentru înțelegerea politicii interne a lui Vlad Țepeș, chiar ca leitmotiv al ei, autorul surprinde sforțările sale necontenite în direcția întăririi autorității centrale, sforțări prin care domnitorul se raliază de fapt unui curent general al vremii. Această trăsătură primordială a politicii lui Țepeș se manifestă atît în atitudinea autocrată față de boierimea trufașă și oarbă la nevoile majore ale țării, cît și în măsurile protecționiste luate pentru stimularea comerțului intern. Deasemenea ea este prezentă și în strădaniile domnitorului de a instaura în societatea contemporană a Țării Românești un climat de dreptate și cinste. Pentru a-și realiza obiectivele propuse, Vlad Țepeș n-a ezitat desigur să folosească și mijloace redutabile de cruzime. Nu trebuie scăpat însă din vedere faptul că cruzimea este o caracteristică tipică acelei epoci, reliefată de pildă atît de feroce în așa-zisele „drame regale" ale lui Shakespeare.

Stoicescu stabilește trei perioade de domnie a lui Vlad Țepeș. Prima o așează, credem cu argumente plauzibile, în lunile octombrie—noiembrie 1448, în perioada ce urmează imediat dezastrului suferit de armata lui Iancu de Hunedoara la Kossovo. Ca fost ostatec al turcilor Vlad s-a impus, după părerea autorului, cu ajutorul acestora. În discutarea problemei acestei prime domnii a lui Vlad se combate teoria enunțată recent de C. Stoide care presupune o domnie a lui Vlad Țepeș în întregul răstimp cuprins între anii 1447—1450. Dacă se confirmă ipoteza lui Stoicescu — ea fiind împărtășită de altfel și de către alți specialiști — scrisoarea adresată brașovenilor la 31 octombrie 1448 din Tîrgoviște trebuie considerată drept primul act extern emis de Vlad Țepeș; el a fost atribuit pînă acum lui Vladislav al II-lea (cf. ultima ediție a actului, dată de noi, în *„Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen"*, vol. V, București 1975, p. 265) sau lui Vlad Călugărul.

Între anii 1449—1456 Vlad Țepeș a trăit ca pribeag întîi în Moldova, de unde, după sfîrșitul tragic al lui Bogdan al II-lea, s-a refugiat în Transilvania. În preajma atacului turcesc asupra Belgradului, în vara anului 1456, Vlad a reușit, probabil cu sprijinul lui Iancu de Hunedoara dar în împrejurări rămase încă neelucidate, să redobîndească tronul. În următorii șase ani de domnie autoritară în Țara Românească, în politica lui Vlad Țepeș predomină relațiile cu Ungaria, respectiv cu Transilvania, precum și cele cu Imperiul otoman, antipozii între care a fost nevoit să-și desfășoare, în primul rînd, calculele și activitatea sa politică. Respectînd la început obligațiile lui față de turci, el s-a apropiat totuși cît mai mult de facțiunea Huniazilor din Transilvania și Ungaria, alăturîndu-se curînd lui Mihail Szilágyi care, după moartea lui Iancu de Hunedoara și a fiului său Ladislau și pînă la urcarea pe tron a nepotului său de soră, Matia Corvin, devenise capul acestei facțiuni. În această perioadă, mai precis în toamna anului 1457, Vlad se avîntă chiar în conflictele armate dintre partidele adverse din Transilvania. Astfel îl găsim în opoziție fățișă cu orășenii sași din Brașov, Sibiu și Bistrița, aderenții cei mai înflăcărați ai lui Ladislau al V-lea, luînd parte, probabil, și la asediul Sibiului. Prin mijlocirea vicecancelarului regal Albert, prepozit de Eger și apoi episcop de Cenad, s-a ajuns, în sfîrșit, la un armistițiu care i-a permis lui Vlad Țepeș, ajutat de Mihail Szilágyi, să încheie pe la sfîrșitul lui noiembrie 1457 la Sighișoara un acord cu brașovenii privind aplanarea pașnică a divergențelor politice și comerciale.

În discutarea acestor probleme autorul (la p. 71, nota 24) declară ca neîntemeiată afirmația noastră că Vlad ar fi fost rudă cu Mihail Szilágyi. De fapt se

poate critica cel mult motivarea afirmației de mai sus („deoarece își spuneau unul altuia 'frate'"), afirmație care rămîne totuși valabilă dacă chiar autorul acestei cărți vorbește în repetate rînduri de legăturile de rudenie dintre Vlad Țepeș și Matia Corvin iar mai încolo (la p. 89, nota 18) recunoaște *expressis verbis* că soția lui Vlad „se pare că este... o verișoară a regelui Matei Corvin sau... o rudă a lui M. Szilágyi".

Sîntem de părere că relațiile lui Vlad Țepeș cu sașii brașoveni și sibieni s-ar putea elucida mai clar dacă s-ar ajunge la o separare mai precisă a perioadelor de înțelegere și de disensiune care se succed în repetate rînduri. În explicarea genezei povestirilor germane despre Vlad Țepeș, pe care autorul le desemnează alternativ și nu chiar potrivit ca narațiuni „săsești" sau „germane", autorul rămîne la punctele de vedere expuse acum 11 ani de Șerban Papacostea. Este un subiect pe cît de atractiv pe atît de dificil.

Schimbarea intervenită în relațiile lui Vlad Țepeș cu Imperiul otoman se leagă de refuzul de a mai plăti tribut sultanului Mahomed al II-lea. Ea a survenit deci la inițiativa domnului Țării Românești. Autorul datează acest moment important cu anul 1459. Avînd în vedere că abia după mai mult de doi ani Vlad trece la ostilități deschise, atacînd în sudul Dunării așa cum va proceda după 132 de ani și Mihai Viteazul, credem că este mai firesc ca acest moment să fie plasat în anul 1460. Această dată ar concorda și cu propunerile lui Vlad Țepeș făcute sașilor și secuilor din Transilvania cu privire la un tratat de alianță, propuneri datate de noi: după 1 octombrie 1460 (cf. G. Gündisch, *Vlad Țepeș und die sächsischen Selbstverwaltungsgebiete Siebenbürgens*, în „Revue Roumaine d'Historie", VII, nr. 6 (1969), p. 992).

Urmează incursiunea otomană în Țara Românească condusă personal de Mahomed al II-lea, care întîmpină o rezistență dîrză, suferind chiar o înfrîngere. În succesiunea evenimentelor Vlad Țepeș se vede totuși părăsit de boierii săi cei mai de seamă care trec de partea lui Radu cel Frumos, sprijinit de turci, și este silit să se retragă în Transilvania. Autorul expune în mod judicios atitudinea ambiguă și absurdă a lui Matia Corvin care, după șovăieli îndelungate, sosește la Brașov, abia la începutul lui noiembrie 1462, procedînd la arestarea domnitorului și întemnițarea lui la Buda și apoi la Vișegrad. Pentru a masca această schimbare bruscă a atitudinii față de fostul său aliat, Matia Corvin s-ar fi folosit, după părerea autorului, de faimoasa scrisoare din 7 noiembrie 1462 și de o primă redactare a narațiunilor germane pe care o atribuie brașovenilor.

Autorul istorisește apoi perioada 1463—1475 în Țara Românească precum și episodul celei de a treia domnii a lui Vlad Țepeș, la care a ajuns cu ajutorul lui Ștefan Báthory, voievodul Transilvaniei, în toamna tîrzie a anului 1476, și care se sfîrșește abrupt cu asasinarea domnitorului. După expuneri succinte privind „faima lui Dracula", în care autorul așterne în fața cititorului întreaga literatură bogată despre vestitele narațiuni germane și slavone, lucrarea se încheie cu un rezumat de opt pagini în limba engleză.

Monografia lui N. Stoicescu despre Vlad Țepeș se prezintă fără îndoială ca o lucrare valoroasă, rezultat al unei munci de migală, ca o remarcabilă realizare a istoriografiei române într-un domeniu, așa cum arătam la început, atît de dificil.

GUSTAV GÜNDISCH

GHEORGHE BARTOȘ, *Răscoala lui Horea, Bibliografia analitică*. Cuvînt înainte de acad. D. Prodan, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1976, 152 p.

Evenimentele istorice deosebite au stîrnit întotdeauna curiozitatea și pasiunea cercetătorilor din domeniul istoriei, care le-au tratat în diferitele lor aspecte. Fiind ele momente de răscruce din istoria popoarelor sau universală, s-au impus ca su-

biecte de cercetare în mod necesar, pentru a le fi evaluate dimensiunile, semnificațiile și urmările pe care le-au avut în dezvoltarea ulterioară a societății. Ele au creat, astfel, o întreagă bibliografie, cu zeci și sute de titluri de specialitate. Prin extensiune, au fost create alte multe titluri de ordin literar, artistic, fiindcă aceste evenimente s-au constituit în subiecte de inspirație a numeroase opere aparținînd diferitelor genuri artistice.

Bibliografia este un instrument de lucru deosebit de necesar în munca de cercetare a oricărui specialist și deci și a istoricului. Cu ajutorul acestui instrument se poate trece la estimarea stadiului la care s-a ajuns în cercetarea problemei respective și, mai important, se pot evita repetițiile. Așa cum se aprecia și în prefața lucrării de care ne ocupăm, bibliografia este „fără îndoială, nu numai instrumentul necesar de orientare în ceea ce s-a făcut, ci și îndreptar pentru ceea ce se va face de acum încolo. Cu un asemenea instrument în mînă cercetările viitoare se vor putea face în altă siguranță" (Acad. D. Prodan, *Cuvînt înainte*, p. 6).

Bibliografierea titlurilor referitoare la răscoala lui Horea aparținînd literaturii istoriografice a fost încercată mai întîi de către istoricul Nicolae Densușianu în primele pagini ale lucrării sale monografice din 1884. A urmat încercarea istoricului David Prodan, în capitolul *Stadiul cercetărilor și contribuția lucrării de față* din lucrarea publicată în 1938 *(Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda)*. Octavian Beu a publicat chiar *Bibliografia răscoalei lui Horea* (Sibiu, 1944, 32 p. + 2 pl.), cu multe lipsuri și fără respectarea regulilor bibliografice. În 1970 istoricul Ștefan Pascu trecea în revistă eforturile de editare a izvoarelor răscoalei lui Horea, într-o contribuție publicată în *Roumanian Studies* (I, Leiden, 1970, p. 149—172). Titlurile din perioada 1916—1936 au fost bibliografiate de către I. Crăciun *(Bibliografia Transilvaniei, 1916—1936*, în „Revue de Transylvanie", 1937), iar cele de după 1944 în cele două volume ale *Bibliografiei istorice a României, I. 1944—1969; II, 1969—1974.*

Lucrarea lui Gheorghe Bartoș adună ce s-a scris în perioada 1784—1975, nu numai în domeniul istoriografic, ci și în altele, după cum rezultă și din cele patru mari părți ale *Bibliografiei răscoalei: Lucrări de informare generală, Izvoare, Literatura istorică, Răscoala lui Horea în literatură și artă.* Astfel, lucrarea de față primește dintr-o dată o adresabilitate cu mult mai largă, ea fiind solicitată de istorici, oameni de cultură, scriitori, muzicologi, critici de artă etc. Consultarea prealabilă a acestei lucrări este indispensabilă oricărui cercetător al epocii și temei bibliografiate.

Ordonată cronologic înăuntrul celor patru părți și subpărți, bibliografia analitică a răscoalei lui Horea alcătuită de profesorul Gheorghe Bartoș, cuprinde un număr de 715 titluri-poziție, la care se adaugă bibliografia ascunsă, dată în comentariile analitice făcute la cele mai multe dintre poziții și în trimiterile acestora. În aceste comentarii se apreciază de fapt valoarea publicației (contribuției) respective, oferindu-se prețioase indicații asupra conținutului titlului respectiv.

Un extrem de util *Indice de nume și locuri* dat la sfîrșitul lucrării (p. 139—150) permite urmărirea în ordine alfabetică a autorilor lucrării referitoare la răscoala lui Horea care au fost bibliografiate în lucrare.

Bibliografia analitică a răscoalei lui Horea alcătuită de Gheorghe Bartoș încununează eforturi de ani de zile ale autorului, prezentîndu-se specialistului și nespecialistului deopotrivă drept un instrument de informare necesar și edificator totodată pentru străduințele istoriografiei românești de a contura cadrul unor evenimente de referință din istoria națională.

NICOLAE EDROIU

MIRCEA POPA, *Ioan Molnar Piuariu*, Cluj-Napoca, Dacia, 1976

Cu monografia închinată uneia dintre cele mai reprezentative figuri ale iluminismului românesc, Mircea Popa readuce în discuția istoricilor și istoricilor literari rațiunea de a fi a cercetării monografice, așa cum o preconizau, într-un remarcabil program, dascălii școlii clujene — Gh. Bogdan-Duică sau I. Breazu.

Actul de restituire pe care îl realizează prin monografia închinată lui Ioan Molnar Piuariu este semnificativ din mai multe puncte de vedere. În primul rînd pentru personalitatea de excepție a cărturarului iluminist, reprezentativă pentru o epocă și o ideologie, însumînd în gîndirea și activitatea practică o serie de note definitorii pentru iluminismul românesc și european. Deși s-a bucurat de un interes deosebit în cercetarea anterioară, care a evidențiat multitudinea aspectelor gîndirii și activității sale, lipsa monografiei și-a pus amprenta asupra cunoașterii uneia din cele mai interesante figuri a luminilor românești. În al doilea rînd monografia relevă, pentru prima oară într-o asemenea interpretare și viziune globală, concepția iluministă a lui Piuariu-Molnar, în contextul iluminismului românesc, definind componentele fundamentale ale ideologiei pe care a promovat-o. Al doilea capitol al cercetării monografice este închinat tocmai unei atari problematici și constituie fără îndoială un pas înainte în cunoașterea personalității învățatului ardelean.

Cum orice monografie încheie o etapă și deschide în același timp direcții noi cercetării, cartea lui Mircea Popa ridică cîteva probleme interesante pe care ne propunem să le discutăm. Mai întîi credem că este greu de admis existența unui iluminism de nuanță catolică sau ortodoxă în cultura noastră. Desigur aspectele confesionale au avut un rol important în elaborarea ideologiei iluministe occidentale, dar, și tocmai prin aceasta se relevă caracterul specific al iluminismului românesc, în condițiile istorice deosebite, specifice sud-estului și centrului Europei, acesta a păstrat pe întreaga sa durată o remarcabilă unitate de formă și conținut, care i-a asigurat o audiență mai largă și mai rapidă în rîndul poporului. „Criza de conștiință" produsă prin unirea religioasă a fost activă doar la nivelul elitei intelectuale, a ierarhiilor celor două biserici, ea nu a afectat masa poporului. Această intelectualitate a avut însă suficientă clarviziune pentru a depăși granițele confesionale, atît în planul gîndirii, cît și al acțiunii politice. În mod cert una din caracteristicile dominante ale ideologiei iluministe românești a fost caracterul ei unitar, înțelegînd unitatea în diversitatea ei, așa cum o propune Roland Mortier. Fără acest caracter unitar nu ar fi fost posibilă acțiunea politică românească în felul cum s-a desfășurat ea de la Supplex la 1848, nu ar fi fost posibilă elaborarea și susținerea programului politic românesc, care a avut în primul rînd un caracter unitar.

În același context trebuie abordată și problema influențelor, care aparent lasă impresia că distonează cu nota de unitate de care vorbeam. Spunem aparent, pentru că în ansamblul lui iluminismul românesc din Transilvania și Banat este tributar Aufklärung-ului în manifestările sale fundamentale, receptat direct din scrierile iluminiștilor germani, sau prin intermediul iluminismului cameral austriac. Aderența la alte formule ale iluminismului european nu este definitorie, ci constituie excepții, remarcabile de altfel, care se explică prin intermedierea unor alte modele de cultură în procesul de receptare și adaptare a iluminismului european la prioritățile și dezideratele programului cultural românesc. Așa a fost modelul sîrbesc pentru iluminiștii bănățeni, prin intermediul căruia sînt difuzate, pe lîngă valorile culturale germane sau austriece, ideile iluminismului englez sau francez.

Una din caracteristicile principale ale iluminismului românesc transilvănean l-a constituit caracterul pragmatic al acestuia, deschiderea mai largă spre popor și consecvența cu care urmărește aplicarea unui program românesc de luminare a poporului. În acest cadru se înscrie activitatea doctorului, profesorului, ziaristului

Piuariu-Molnar, remarcabil înfățișată în paginile cărții. Evoluînd pe linia filozofiei populare germane, care a constituit adevăratul Aufklärung, iluminismul românesc transilvănean are un obiectiv final precis definit — luminarea poporului, condiția fundamentală în concepția vremii a progresului și ridicării generale a națiunii. Acestui ideal se subordonează un adevărat program politic menit să-l susțină, mai ales că după Supplex mișcarea națională se refugiază pe terenul cultural.

Iluminismul nu a avut nici în formulele europene, nici în cazul celui românesc un caracter revoluționar, mai ales că acesta din urmă a evoluat pe linia Aufklärung-ului, recunoscut ca moderat, reformist, dispus la compromisuri. Nu i-a lipsit caracterul progresist, înaintat, spiritul raționalist, democratic, antifeudal și în cîteva cazuri chiar antibisericesc (nu antireligios), dar acestea nu constituie elemente suficiente pentru a defini caracterul revoluționar de care vorbeam. Formula luminării pe care o propune pentru emanciparea națiunii române, calea petiționară urmată în susținerea programului politic și cultural, respingerea oricăror conflicte pe plan social, apelurile la pace și înțelegere în interior între clase, imaginea utopică a unei societăți omogene în care să conviețuiască în pace țărani și nobili, toate acestea aparțin unei ideologii moderate, reformiste, dar nu revoluționare. Nici Piuariu Molnar nu a fost un „revoluționar deghizat în reformist", ci un om al epocii sale, un partizan al reformelor curții imperiale, un mare umanist și un militant politic pentru ridicarea poporului său, dar, ca și ceilalți reprezentanți ai generației, a refuzat calea revoluționară. Este semnificativă în acest sens atitudinea sa față de răscoala lui Horea, în consens cu a celorlalți reprezentanți ai iluminismului românesc și transilvănean. Atitudinea de simpatie și înțelegere a lui Molnar față de țărani, evidențiată cu prilejul răscoalei, este un reflex al ideilor fiziocrate, ale spiritului de demofilie care guvernează epoca, inspirată desigur și de concepția fiziocrată a lui Iosif II sau a personalităților care-l înconjoară. Nici iozefinismul în ansamblul ideilor promovate nu a avut o nuanță liberală (p. 58), fiind, așa cum se precizează în alte locuri, un reformism moderat, alimentat de curentele de idei ale veacului luminilor.

Iluministul Piuariu Molnar a ilustrat poate cel mai bine în cultura noastră spiritul cosmopolit, universalist (considerăm mai adecvat acest termen decît cel de internaționalism propus de autor la p. 101), așa cum îl descoperă în literatura și gîndirea europeană. Spre deosebire de ceilalți protagoniști al luminilor românești, la Molnar nu întîlnim spiritul național specific iluminismului românesc sau central și sud-est european. În acest context integrarea lui Molnar între gînditorii care au militat pentru afirmarea naționalismului românesc, peste granițele confesionalismului, apare forțată, textul molnarian oferind prea puține argumente pentru o atare discuție. Moralistul Piuariu Molnar propune un model uman ce aparține lumii întregi, pe care o vrea luminată, trăind în pace și înțelegere. Morala sa este utilitară, în spiritul moralei iluministe, parte constitutivă a noului umanism iluminist despre care vorbesc tot mai mult cercetătorii.

Autorul definește cu exactitate o serie de trăsături ale gîndirii iluministului — panpedagogismul ca o componentă importantă a programului de luminare, preocupările economice, subordonate aceluiași ideal al luminării, sau contribuțiile științifice, ilustrînd spiritul raționalist, preocupările pentru elaborarea unei terminologii științifice românești, pentru cultivarea limbii.

Interesantă este și interpretarea pe care autorul o face sensului *Retoricii* lui Molnar, „pretext pentru transmiterea unui mesaj iluminist", mai apropiat, credem, de concepția vremii decît alte interpretări. Se confirmă și în acest caz alinierea întregii culturi române a vremii, prin gama largă de forme și mijloace pe care le proliferează acum, la idealul luminării. Conținutul noțiunii și acțiunea practică de luminare dobîndesc la nivelul sintezei iluministe românești o complexitate deosebită în comparație cu alte spații mentale, în care se întîlnesc într-o bună vecinătate educația politică, socială sau culturală, cultivarea gustului literar și spiritului economic, moralizarea și educația estetică. În acest context se poate vorbi implicit și de un determinism național în scrierile sale, avînd ca finalitate practică ridicarea calitativă a poporului de jos, elementul fundamental al națiunii, care din acest timp este definită tot mai mult de pe baze etnice, pornind de la

factorul popor (în accepţiunea etnică, dar şi socială). Programul de luminare devine astfel un program românesc, naţional, subordonat scopului menţionat mai sus, care în final trebuie să aducă naţiunea română la locul ce i se cuvine în sistemul politic din imperiu.

O carte interesantă, o fructuoasă incursiune în istoria ideilor, aduce în dezbatere probleme mai noi sau mai vechi ale iluminismului românesc, dar şi european, care trebuie să-şi încorporeze tot mai mult valorile sud-estului european, afirmate cu vigoare şi originalitate în formule din cele mai diferite.

NICOLAE BOCŞAN

Les pays Roumains à l'âge des Lumières (1770—1830). Structures sociales et conscience nationale.

Aceasta este tematica numărului 225 (iulie—septembrie) din 1976 al prestigioasei reviste *Annales historiques de la Révolution français,* ce urmează altor cîteva numere speciale consacrate luminilor din centrul şi sud-estul Europei: *La Pologne, de l'époque des Lumières au duché de Varsovie* (1964) şi *La Hongrie des Lumières à 1848* (1973).

Iniţiativa revistei franceze, prefaţată de Albert Soboul, realizează o interesantă şi necesară secţiune prin societatea românească a epocii luminilor, văzută într-o imagine globală, la nivelul întregii civilizaţii româneşti. Prezentarea structurilor social-economice şi instituţionale o realizează G. Zane în *Structures economiques des Principautés Roumaines* (1775—1835), V. Al. Georgescu în *Structures sociales et institutionelles des Principautés Roumaines (fin XVIII —début XIXe siècle)* şi Fl. Constantiniu în studiul *Condition paysan et relations agraires.*

Evoluţia mentalităţii româneşti în sensul modernizării şi europenizării ei, urmare a transformărilor novatoare în planul culturii şi al ideilor, al gîndirii şi acţiunii politice, preocupă pe Al. Duţu în *Le renouvellement de la culture dans les Pays Roumains (1770—1830)* şi Vlad Georgescu în *Idées politiques et conscience nationale (1770—1830).*

Imaginea epocii este completată prin tabloul pe care îl înfăţişează societatea românească călătorilor francezi ai epocii luminilor, într-o perioadă în care problematica românească începe să intereseze tot mai mult Europa, tablou reconstituit cu competenţă de Paul Cernovodeanu. Într-o incursiune bibliografică docta profesorul Camil Mureşan reconstituie modalităţile diverse în care a fost abordată Revoluţia franceză în istoriografia română.

În ansamblul lor studiile realizează o imagine complexă a epocii, omogenă şi unitară, pornind de la analiza structurală a faţetelor principale ale civilizaţiei româneşti în interdependenţa lor dialectică. Epoca înfăţişează tabloul contradictoriu al unor structuri economico-sociale cantonate încă în imobilismul feudal, în care cu greu pot fi descoperite formele de manifestare ale noilor relaţii de producţie, pe de o parte, şi tentativele reformatoare vizibile la nivelul unor structuri instituţionale, chiar dacă sensul acestora nu este întotdeauna progresist sau concordant evoluţiei europene. Indiferent de modelul sau sursa care inspiră acest activism, mult mai bine reliefat la nivelul instituţiilor în comparaţie cu relaţiile economice sau sociale, este limpede că valorile tradiţionale ale societăţii româneşti parcurg o perioadă de criză, că această febrilă activitate de transformare, de adaptare a instituţiilor româneşti la spiritul nou, manifest în concepţia iniţiatorilor acestei activităţi, indică angajarea societăţii româneşti pe făgaşul modernizării, al europenizării. Ritmul în care se realizează însă aceste schimbări este extrem de lent, comparat cu intensitatea procesului similar din societatea occidentală, ceea ce cauzează o serie de greutăţi în descifrarea direcţiilor şi conţinutului acestui proces. Se delimitează astfel şi o contradicţie, aparentă pînă la un punct, reală în mare parte, între sensul şi ritmul evoluţiei structurilor fundamentale şi dinamismul unor fenomene de suprastructură.

Aparentă spuneam, pentru că procesul de înnoire care străbate Europa atrage după sine inevitabil și societatea românească, chiar și peste rezistența structurilor feudale. Reală pentru că la nivelul instituțiilor, al administrației sau politicii unor domnitori, dar mai ales al ideilor, în planul culturii, al gîndirii și acțiunii politice, avansul este evident, chiar dacă nu concordă cronologic sau ca și conținut manifestărilor similare de pe plan european. Devansînd structurile, mișcarea ideilor acționează eficient asupra mentalității românești, înscrisă de acum pe aceleași coordonate ale crizei de conștiință. Ea explică în bună măsură programul de reforme, inițiativele în planul economicului sau al socialului, al instituțiilor sau în domeniul culturii.

Ultimul este mai clar angajat într-o direcție inovatoare, în conținut sau forme, prin evoluția firească a genurilor și ideilor tradiționale, în climatul favorabil european, evoluție potențată de sugestiile venite dinspre iluminismul european, sau prin receptarea și adaptarea unor formule europene la aspirațiile mentalului românesc. Indiferent de căile parcurse de fenomenul cultural românesc, de mișcarea ideilor, soluția finală relevă o participare conștientă a generațiilor de cărturari ai epocii luminilor la efortul de integrare al spiritualității românești în Europa luminată.

Efortul colectiv are o finalitate globală, ridicarea și afirmarea națiunii române în context european, ceea ce explică unitatea de conținut a ideologiei românești, devenită de acum națională, dar și inițiativele politice vizînd pe români, vis à vis de Poartă sau puterile europene.

Această finalitate care determină întreg parcursul epocii luminilor este reflexul în planul spiritualității românești și al conștiinței colective a stadiului evoluat la care ajunge procesul de formare a națiunii române, stadiu în care sînt definite și afirmate componentele fundamentale ale conștiinței naționale românești, spre care converg, pentru a o susține, toate formele de exprimare ale fenomenului cultural. Este nota specifică a luminilor românești și la un nivel mai general central-sud-est europene, care afirmă un specific național în vreme ce Europa își făurea visurile cosmopolite de republică universală.

Sinteza pe care o realizează autorii este fără îndoială o reușită, o bună propagandă a istoriei noastre peste hotare. Concepția modernă, remarcabil finalizată, asigură, peste așteptări, unitate volumului, fiecare studiu fiind complementar pentru celelalte, cu excepția cîtorva repetări.

Imaginea ar fi fost mai exactă, mai științifică și mai veridică dacă această incursiune în istoria civilizației românești nu ar fi fost diminuată prin ignorarea în unele cazuri a fenomenului istoric și cultural transilvănean. Fără a discuta, așa cum se pune la un moment dat problema în volum, prioritatea ideilor iluministe în Transilvania și dacă acestea au influențat sau nu evoluția fenomenului cultural din Principate, trebuie remarcat totuși faptul că în Banat și Transilvania, în același tablou al epocii, numărul categoriilor sociale libere, burgheze sau cu interese burgheze, era cu mult mai mare, ceea ce a asigurat o mai bună audiență a luminilor europene, o mai largă difuzare a lor în masa poporului, printr-un program de luminare limpede conturat și urmărit cu consecvență.

Transilvania a reușit să organizeze în această perioadă un învățămînt poporal relativ bine conceput și structurat, care a pregătit contingentele ce vor susține mișcarea culturală și evident cea națională. Aici exista un program politic elaborat, care se cerea apărat și argumentat cu întreg arsenalul ideologic, se afirma limpede o mișcare politică pentru emancipare națională, care potențează și impulsionează efortul cultural-teoretic.

În Transilvania a fost o mișcare care a antrenat întreaga societate românească, inclusiv comunitatea rurală. Profunzimea și amploarea ei, formele variate de manifestare, efortul mare în planul scrisului, al tiparului, contribuția la procesul de laicizare al culturii românești, la elaborarea componentelor fundamentale ale ideologiei naționale, la elaborarea vocabularului filozofic și politic, mișcarea politică și culturală care le însoțește, toate pledează pentru imaginea de profunzime, de larg orizont, care caracterizează iluminismul românesc din Transilvania și Banat.

Vom reaminti că de aici se lansează ideea națională și tot aici se elaborează pentru întîia oară la noi conceptul modern de națiune, îmbrățișate de mișcarea de care vorbeam. De asemenea ni se pare mai realist a descifra iluminismul politic în programele acestei mișcări, care antrenează categorii sociale diverse, în cărțile chemate să facă educația politică a supușilor din imperiu, importante pentru elaborarea vocabularului politic românesc, cunoscute și receptate de categorii sociale mai largi, decît a afirma originalitatea unei gîndiri politice, amploarea unei mișcări, pornind numai de la memoriile și proiectele de reformă înaintate de un boier sau un grup de boieri, în orice caz de un grup limitat, în afara căruia erau mai puțin cunoscute.

Și apoi, pentru că peste tot s-a pus problema impactului revoluției franceze cu realitățile românești, trebuie să reamintim ecoul deosebit pe care l-a avut aceasta chiar în timpul desfășurării ei în Transilvania și Banat. Îl mărturisesc numeroasele însemnări de pe cărți, înfiorate de puterea seismului care venea din Franța, starea de agitație care a cuprins satele și care determină episcopii sîrbi din Banat să difuzeze cu o frecvență mare circulare prin care se combat ideile fundamentale ale revoluției și exemplele pot continua. Sînt numai cîteva probleme care-și meritau un loc mai larg în cadrul general al luminilor românești, pentru că numai în acest mod vom reuși cu adevărat să descifrăm unitatea luminilor românești, indiferent de provincia în care au fost elaborate.

Volumul este fără îndoială o reușită editorială, așteptată de altfel, dat fiind faptul că echipa care l-a elaborat, omogenă în primul rînd, este formată din cîțiva dintre cei mai buni cunoscători și specialiști ai epocii.

NICOLAE BOCȘAN

NICOLAE EDROIU, *Răsunetul european al răscoalei lui Horea.* Cuvînt înainte acad. prof. Ștefan Pascu, Cluj-Napoca Edit. Dacia, 1976, 231 p. + 8 il. în text.

Literatura de specialitate s-a îmbogățit recent cu o prețioasă contribuție care se înscrie în strădaniile mai vechi și mai noi ale istoriografiei române de încadrare a evenimentelor istoriei naționale într-un context larg, general-european. Cartea datorată lui Nicolae Edroiu, *Răsunetul european al răscoalei lui Horea,* sintetizînd cu multă pricepere și simț critic informațiile cunoscute, relativ abundente dar nesistematizate, distingîndu-se cu prisosință prin mulțimea de surse inedite culese în bibliotecile și arhivele din țară și de peste hotare, ne oferă o largă viziune asupra receptării în Europa timpului a unui eveniment crucial din istoria patriei.

Nicolae Edroiu întreprinde o minuțioasă cercetare a sistemului informativ de masă de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cu referire specială la răscoala lui Horea, surprinzînd calea firească, logică, de geneză și răspîndire a știrilor, relevînd nuanțele și deformarea lor în funcție de surse și de caracterul de clasă al mijlocului de informare. Cercetare cu atît mai binevenită cu cît se apleacă asupra perioadei efervescente a „veacului luminilor", generoasă în idei și idealuri umane, cu profund răsunet în Transilvania din acea vreme. După cum remarcă acad. prof. Ștefan Pascu în cuvîntul înainte, cartea ne „oferă dovada puterii de cuprindere și de informare a autorului, a puterii de înțelegere a situației complexe și contradictorii ce domnea în societatea europeană a secolului al XVIII-lea, dovada maturității în judecarea acesteia și a însemnatului eveniment pe care-l studiază" (p. 7).

În structurarea cărții Nicolae Edroiu a ales, credem noi, varianta cea mai potrivită care permite reconstituirea cît mai veridică a răsunetului european pe multiple planuri a marii răscoale țărănești din 1784—1785. Notele și lămuririle

suplimentare numeroase, departe de a întrerupe cursivitatea expunerii, îi conferă un spor de exactitate și autenticitate, îi subliniază nota de inedit.

După ce întreprinde în *Introducere* o binevenită exegeză a bogatei și variatei bibliografii consacrate răscoalei țărănești din 1784—1785, stăruind cu precădere asupra lucrărilor avînd tangență directă cu tema cercetată, Nicolae Edroiu evocă succint frămîntările sociale produse în țările vecine Transilvaniei în timpul răscoalei, precum și atenția acordată acestui însemnat eveniment de diplomația europeană, realitate prin care problematica românească din Transilvania a captat o dată mai mult interesul cercurilor diplomatice ale vremii.

După cum e și firesc — ținînd seama de mulțimea izvoarelor, edite și inedite — reflectarea răscoalei lui Horea în paginile presei europene deține o pondere apreciabilă în cartea lui Nicolae Edroiu. Sînt extrase și comentate, rectificate unde e cazul, știri din ziarele Imperiului habsburgic, din presa italiană, franceză și din statele germane, din ziarele belgiene și olandeze, spaniole și engleze, fiecare în parte și toate împreună stînd mărturie răsunetului larg și profund suscitat de marea ridicare țărănească din Transilvania. Unele știri, mai ales cele din ziarele Imperiului habsburgic, răuvoitoare dacă nu chiar dușmănoase, altele, cu mai multă înțelegere față de răsculați, toate comentate cu rigoare și pricepere, confruntate cu faptele de către Nicolae Edroiu.

Cu aceeași pasiune și atenție se apleacă autorul și asupra pamfletelor și broșurilor de epocă, deosebi de meritorie părîndu-ni-se analiza temeinică a broșurii girondinului J. P. Brissot, scriere cu profunde valențe politice și ideologice.

Nu putea să lipsească dintr-o monografie consacrată receptării europene a răscoalei lui Horea nici oglindirea ei în arta epocii, în desene și gravuri, în picturi și pe medalii, totul fiind — potrivit autorului — „încă o dovadă a amplului răsunet pe care lupta țărănimii române din Transilvania l-a avut în diferite medii sociale dintr-o Europă frămîntată și prevestitoare de alte asemenea ridicări revoluționare" (p. 170).

Trecerea în revistă a altor izvoare ale răsunetului european a răscoalei lui Horea (scrisori particulare, relatări ocazionale și neoficiale, poezii, partituri de balete populare și piese de teatru) vin să întregească în chip fericit o imagine de ansamblu deja impresionantă. Aceeași acribie și același spirit critic le dovedește Nicolae Edroiu și la analizarea acestora, precum și a relatărilor unor călători străini, care s-au făcut, mai pe larg sau mai succint, ecoul evenimentelor de la 1784—1785.

În fine, preocuparea istoriografiei europene pînă la începutul secolului al XIX-lea față de răscoala lui Horea este pe bună dreptate înregistrată ca un ecou al acesteia în opinia publică. *Încheierea* concisă dar bogată în conținut vine să sintetizeze rezultatele principale ale cercetării autorului.

De relevat este rezumatul în limba germană, care pune la dispoziția unui cerc mai larg de specialiști rezultatele investigației. Bibliografia selectivă ce urmează lucrării oglindește strădaniile de documentare cît mai exhaustivă depusă de autor, iar indicele de nume contribuie la o orientare rapidă și precisă.

Cartea lui Nicolae Edroiu, apărută în același timp cu bibliografia răscoalei întocmită de Gheorghe Bartoș și premergînd editarea primelor volume din marea colecție de documente consacrată evenimentelor din 1784—1785, „se recomandă cu mare interes — după cum se subliniază în cuvîntul înainte — deoarece îmbogățește substanțial știința noastră istorică" (p. 7).

COSTIN FENEȘAN

ION RANCA — VALERIU NIŢU, *Avram Iancu. Documente şi bibliografie*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1974, 350 p.

Despre „Craiul munţilor" s-a scris mult şi divers, în presa timpului, în periodicele de cultură, continuîndu-se cu studiile din revistele de specialitate, cărţi cu caracter ştiinţific sau de popularizare. Personalitatea lui Avram Iancu s-a bucurat, în decursul vremii, de aprecierea multor oameni de ştiinţă români şi străini, a multor generaţii de publicişti, oameni politici, jurişti, literaţi, dar mai ales a unei întregi pleiade de valoroşi istorici (N. Bălcescu, Ax. Banciu, Gh. Barițiu, Al. Papiu-Ilarian, G. Bogdan-Duică, N. Buta, I. Lupaş, S. Moldovan, A. Lupeanu, M. Popescu, R. Rosetti, V. Cheresteşiu, S. Dragomir, Şt. Pascu ş.a.). Nu întotdeauna lucrările lor au atins însă treapta obiectivă şi calitativă necesară, bazată pe studierea şi interpretarea justă a izvoarelor. Cel mai bun cunoscător al faptelor lui Avram Iancu, s-a dovedit a fi Silviu Dragomir prin valoroasa-i monografie despre acest erou şi martir al revoluţiei româneşti de la 1848, publicată postum, în 1965.

La 150 de ani de la naşterea lui Avram Iancu, moment în care preocupările de reabilitare a vieţii şi activităţii marelui luptător şi militant român, ridicat din mijlocul moţilor, tind a-şi însuşi tot mai mult o nuanţă legendară, la Tîrgu-Mureş, unde tînărul de 24 de ani îşi termina pregătirea de avocat în 1848, doi harnici cercetători, Ioan Ranca şi Valeriu Niţu, au adunat cu pricepere şi migală mărturii contemporane despre Avram Iancu, aşternute pe hîrtie de cei care l-au cunoscut, români, maghiari, germani. Scrisă cu competenţă, cartea se adresează nu numai cercurilor ştiinţifice, ci unui public mai larg, dornic să cunoască şi să studieze istoria poporului român. Ea se înscrie printr-o serie întreagă de atribute ca o realizare lăudabilă a autorilor mureşeni şi, în acelaşi timp, a editurii bucureştene.

Volumul prezentat, ca prestigioasă apariţie în cadrul operelor ştiinţifice, ne este recomandat de aparatul critic, necesar unei reevaluări moderne a subiectului. Volumul, de altfel, are trei părţi distincte, în funcţie de sursele prezentate pentru cunoaşterea mai aprofundată a vieţii şi faptelor eroului naţional al românilor de pretutindeni.

Prima parte cuprinde o grupare de 18 acte oficiale emise de autorităţile transilvănene sau imperiale, în perioada cuprinsă între primăvara anului 1848 şi sfîrşitul anului 1852, acte menite să influenţeze negativ activitatea revoluţionarului pus pe fapte de dreptate. Emiterea lor şi după sfîrşitul revoluţiei denotă faptul că Avram Iancu mai era socotit periculos pentru autorităţi, datorită marii influenţe în rîndul moţilor.

Aceste documente, aflate la arhiva Guberniului Transilvaniei, reflectă ideea autorităţilor de a-l izola pe Avram Iancu de revoluţie. Intenţiile autorităţilor se văd împlinite la 15 decembrie 1849, cînd Iancu este arestat în tîrgul de ţară al Hălmagiului. Actul prezentat în volum, care se referă la acest eveniment, este un raport al comisarului subcercului cesaro-regesc Wolfgang Hosu către superiorul său, comisarul cercului Zarand, în care se relatează împrejurările arestării lui Avram Iancu. Concomitent cu acest document de epocă, nepublicat pînă în prezent, volumul pune în valoare protestul membrilor şi juraţilor magistratului Hălmagiului, înaintat comisarului regesc al subcercului, în care se exprimă indignarea împotriva actului suportat de conducătorul moţilor.

Firul roşu care străbate documentele valorificate în volum este înfruntarea de idei şi fapte dintre masele româneşti din Transilvania şi reprezentanţii puterii imperiale. Acţiunile ambelor tabere sînt canalizate către aceeaşi persoană: Avram Iancu, primii pentru apărarea părintelui lor spiritual, iar ultimii spre anihilarea puterii şi influenţei conducătorului revoluţiei româneşti.

A doua parte a volumului cuprinde mărturii contemporane despre Avram Iancu. Autorii au concentrat în această parte a lucrării cele mai reprezentative mărturii ale celor care au trăit evenimentele de la 1848, din necesitatea redării

cît mai complete, pentru marele public a personalității revoluționarului Iancu. Titlul capitolului „Mărturii contemporane despre Avram Iancu", amintește de lucrarea prestigioasă a lui Pompiliu Teodor apărută la Cluj în 1972, care înmănunchează într-o manieră unitară memorialistica românească mai importantă închinată lui Avram Iancu.

Ion Ranca și Valeriu Nițu prezintă mărturii răsfirate în diferite publicații demult epuizate, al căror circuit restrîns le-a făcut, poate și din cauza limbii în care au fost redate, mai puțin accesibile, ele fiind acum repuse în circulație, după mai multe decenii. Pentru a păstra caracterul unitar al volumului, documentele au fost redate cu respectarea unor corespondențe ortografice, care nu alterează limba epocii. Pentru respectarea caracterului istoric al textelor s-au păstrat formele arhaice ale cuvintelor, care au, uneori, înțeles diferit, glosarul anexat fiind un auxiliar în acest sens. Exemplificative sînt mărturiile contemporanilor Lukács Béla și Ioan Oros (alias Rusu), care surprind atmosfera revoluționară ce domina orientarea canceliștilor aflați în practică la Tabla regească din Tîrgu-Mureș.

A treia parte a volumului cuprinde bibliografia studiilor, articolelor, creațiilor literare, informațiilor, relatărilor etc. despre Avram Iancu și epoca sa, din publicațiile apărute între 1848 și 1972 inclusiv. Deși această listă de publicații nu se pretinde exhaustivă, găsim aici toate genurile scriitoricești în care a fost abordată personalitatea lui Iancu. Cele 1145 de trimiteri bibliografice constituie un instrument util pentru cei interesați, care pot urmări cronologic evoluția ideilor și interpretărilor date personalității și epocii lui Avram Iancu, după criteriul monografic.

Se consideră pozitiv faptul că autorii au reușit cu pricepere și abilitate să prezinte cititorului o carte bazată pe o documentație bogată și pe cît posibil completă, fără a încărca însă paginile lucrării cu amănunte inutile și nesemnificative. Partea introductivă a volumului este semnată de Ion Ranca. Concluziile și părerile enunțate sînt clare, puternic ancorate în varietatea documentației folosite Stilul scrierii este simplu, clar, pe înțeles. Elaborarea materialului cărții s-a bucurat de îndrumarea competentă și plină de răbdare a academicianului Ștefan Pascu, semnatarul prefeței volumului. Partea ilustrativă a volumului este contribuția lui Dimitrie Poptămaș, iar hărțile sînt întocmite de Eugen Man.

Documentele oficiale prezentate, cele 20 de mărturii contemporane despre Avram Iancu și lista bibliografică a lucrărilor despre marele revoluționar, fac din volumul lui Ion Ranca și Valeriu Nițu o carte de o înaltă ținută științifică, bine documentată, constituind un cîștig pentru istoriografia noastră marxistă.

IONEL MUREȘAN

A negyvennyolcas forradalom kérdései (Probleme privind revoluția din 1848), în redacția lui GYÖRGY SPIRA și JENÖ SZÜCS, în colecția „Studii din domeniul științelor istorice", serie nouă, nr. 77, Editura Academiei, Budapesta, 1976, 159 p.

Revoluția burghezo-democratică de la 1848—1849 a fost și constituie epoca cea mai studiată în istoriografia maghiară. Cu ocazia aniversării a 125 de ani de la izbucnirea revoluției din anul 1848, Academia Maghiară de Științe, în colaborare cu Institutul de Istorie și Societatea de Științe Istorice, a organizat în 13—14 decembrie 1973 o sesiune științifică omagială la care au participat specialiștii de seamă ai perioadei. Volumul de față cuprinde referatele prezentate, precum și dezbaterile pe marginea acestora.

Alocuțiunea de deschidere a fost rostită de academicianul Pach Zsigmond Pál, directorul Institutului de Istorie, care a făcut o trecere în revistă a succeselor

obținute de istoriografia marxistă maghiară în studierea materialist-istorică a revoluției de la 1848, relevînd importanța valorificării obiective a moștenirii istorice, criticînd tendințele național-șovine care au bîntuit istoriografia maghiară din perioada interbelică, și în fine, scoțînd în relief noua modalitate de interpretare a istoriei poporului maghiar, în strînsă coeziune cu istoria popoarelor vecine.

Primul studiu, *„Negyvennyolc mai szemmel" (1848 văzut azi)*, încearcă, refăcînd succesiunea evenimentelor, a fi o interpretare la zi a faptelor petrecute în anul 1848. Autorul, György Spira, analizează greșelile săvîrșite în rezolvarea problemei naționale de către nobilimea liberală maghiară, arătînd inconsecvența politică, limitele de clasă și deficiențele acesteia în chestiunea naționalităților subjugate.

Următoarele studii se ocupă de caracterul social-economic al revoluției maghiare de la 1848. Astfel György Szabad, în studiul *A polgári átalakulás megalapozása 1848—1849-ben (Revoluția și transformările sociale)*, tratează problema modificărilor survenite în structura societății maghiare, accentuînd ca factor esențial, abolirea iobăgiei votată la 18 martie, cu referințe vagi însă la aplicarea trunchiată a legilor în regiunile locuite de naționalități.

János Varga, într-un studiu bine documentat, intitulat *„A forradalom és a parasztság" (Revoluția și țărănimea)*, amintește de inadvertențele aplicării legilor de împropietărire a naționalităților, cu destul de sumare creionări la adresa țărănimii române din Transilvania; un merit deosebit al studiului îl constituie recunoașterea aci a caracterului dublu al exploatării, naționale și sociale.

László Katus în studiul *„A forradalom helye Magyarország gazdasági fejlődésében" (Revoluția și dezvoltarea economică a Ungariei)*, se face mesagerul metodei cercetării istorice comparate, accentuînd necesitatea colaborării tuturor ramurilor științelor sociale, și nu numai a acestora, în reconstituirea istoriei. Autorul face o pertinentă analiză a situației economice a țării, punctînd căile de dezvoltare a Ungariei spre capitalism.

Ecoul european al revoluției maghiare constituie subiectul analizei întreprinse de István Diószegi, care în studiul său *„A magyar forradalom nemzetközi helye" (Revoluția maghiară în contextul european)*, subliniază faptul că lupta naționalităților s-a dus în primul rînd împotriva afirmării pe plan politic a supremației maghiare, constatînd că guvernul revoluționar, intransigent față de legitimele revendicări ale popoarelor asuprite, a dus o politică moderată la adresa Vienei, acceptînd iminența eșecului survenit ca urmare a intervenției străine, ce rezultă ca o consecință a acestei atitudini.

Din volumul de studii amintit, o comunicare cu largi extensiuni și pătrunzătoare analize ni se pare cea a istoricului Endre Kovács. În studiul *„A forradalom és a nemzetiségek" (Revoluția maghiară și naționalitățile)*, autorul arată că istoriografia maghiară n-a încercat să valorifice tradiția istorică sub unghiul exigent al unei atente cercetări, ci a preconizat un soi de „restitutio in integrum", care a dăunat și mai mult dezvoltării științei istorice maghiare. Reexaminarea întreprinsă de știința istorică marxistă, de istoriografia din țările socialiste, în lumina materialismului istoric și a concepției dialectice, permite autorului să reliefeze resursele nebănuite oferite de strîngerea și publicarea izvoarelor istorice menite să clarifice teoretic și metodologic aspectele controversate ale momentului istoric respectiv.

Volumul de studii și dezbateri prezentat, cumulînd cele mai noi rezultate ale cercetării istorice maghiare, oferă cititorului o largă paletă a problemelor principale ce stau în permanență în atenția și analiza specialiștilor revoluției burghezo-democratice din anul 1848. Munca susținută și temeinica reliefare a adevărului istoric vor corija credem noi, cum de altfel și acest volum a mărturisit-o, ipoteze hazardate, în spiritul dreptății istorice.

STELIAN MINDRUȚ

ZOLTÁN SÁRKÖZI, *Az erdélyi szászok 1848—1849-ben, (Sașii ardeleni și revoluția de la 1848—1849)*, în redacția lui GYÖRGY SPIRA și JENŐ SZÜCS, în colecția „Studii din domeniul științelor istorice", serie nouă, nr. 74, Editura Academiei, Budapesta, 1974, 99 p., 8 ilustr.

Lucrarea de față — continuare a unui studiu anterior ce se ocupa de problema sașilor din Transilvania în epoca deșteptării naționale (1790—1848) — se încadrează în aria cercetărilor privind traiectul istoric al populației săsești în perioada revoluției burghezo-democratice din anii 1848—1849.

În introducere, autorul face o analiză a situației economice, sociale și politice a sașilor transilvăneni precum și a românilor de pe Pămîntul crăiesc, accentuînd stările de fapt (lupta pentru putere dintre patriciatul săsesc și nobilimea liberală maghiară, eflorescența culturală și dorința de libertate națională și socială a românilor), ce vor genera antrenarea acestora în conflictul armat din anii 1848—1849.

În primul capitol, autorul discută sub aspect politic, social și economic, problema punctului 12 din programul guvernului revoluționar maghiar, cel referitor la „uniunea" Transilvaniei cu Ungaria, grevînd acțiunea și împotrivirea românilor și sașilor în strînsă dependență de înțelegerea și explicarea situației create. Autorul își continuă analiza arătînd că patriciatul săsesc a respins Uniunea dorind menținerea privilegiilor cu care era învestit, împotrivindu-se totodată tendințelor revoluționarilor maghiari de independență față de Austria, pe cîtă vreme burghezia și intelectualitatea, aderente la început reformelor maghiare, s-au îndepărtat treptat de revoluționarii maghiari, fiindcă aceștia nu erau dispuși să acorde drepturi naționale popoarelor nemaghiare. Vorbind despre atitudinea românilor, coalizați cu sașii în lupta împotriva „uniunii" legiferate de Dieta de la Cluj, autorul constată că în urma gravei situații născute tocmai din pricina neinspiratei politici naționale a guvernului — care a refuzat acceptarea programului Adunării de la Blaj — drepturile cetățenești conferite românilor n-au constituit garanția liberei dezvoltări ca națiune de sine stătătoare și egală în drepturi cu celelalte națiuni din Transilvania.

Colaborarea dintre români și sași, strîngerea alianței politice și armate în vederea apărării drepturilor naturale, proiectele de reformă ale intelectualilor progresiști germani (S. L. Roth și A. Kurz), vizînd îmbunătățirea situației românilor, formează obiectul celui de-al doilea capitol al lucrării.

În ultimele capitole ale studiului, autorul ne prezintă evenimentele care au premers răbufnirea conflictelor armate: politica de totală nesocotire a drepturilor românilor și sașilor, măsurile militare luate împotriva acestora, precum și valul atrocităților care au dus la ascuțirea contradicțiilor ce vor face din Transilvania teatrul unui serios conflict armat. Evenimentele survenite pe plan extern, intervenția ruso-austriacă, rezistența eroică a românilor aliați cu sașii întru apărarea cuceririlor comune, străduințele lui Bem în aplanarea divergențelor naționale, completează tabloul complex al perioadei ultime a revoluției burghezo-democratice din anii 1848—1849.

Studiul de față, o minuțioasă și atentă cercetare a problematicii participării populației săsești la evenimentele anului 1848, reușește să convingă prin bogăția materialului prezentat și a lucidei analize istorice. Surprinde uneori tendința autorului de a exagera în prezentarea românilor ca simpli pioni, ingenios manevrați de către Universitatea săsească, de a cărei „generoasă" oblăduire ar fi beneficiat. Am semnala și unele inexactități de transcriere a numelor românești de localități.

STELIAN MINDRUȚ

Acad. ŞTEFAN PASCU, *Gîndirea istorică în Academia Română (1866—1918).* Discurs rostit la 29 ianuarie 1975 în şedinţă solemnă. Editura Academiei Republicii Socialiste România. Bucureşti, 1975, 23 p. (Academia Republicii Socialiste România Discursuri de recepţie. Serie Nouă, 2).

Încă din primii ani de la înfiinţare Academia Română a introdus o necesară regulă, oficiată asemeni unui ceremonial în cel mai înalt for ştiinţific al ţării: aceea ca membri nou aleşi să rostească un discurs de recepţie. În mod obişnuit discursul noului receptat evoca viaţa şi activitatea ştiinţifică a predecesorului său în fotoliul academic, nefiind puţine cazurile care s-au abătut de la această regulă.

Primul discurs de recepţie sub cupola Academiei Române s-a ţinut în 14 septembrie 1869, cînd un istoric, Alexandru Papiu-Ilarian, elogia *Viaţa, operele şi ideile lui Georgiu Sincai de Sinca.* Cărturarul şi ilustrul istoric român de la pragul dintre secolele XVIII şi XIX putea fi academician, membru în acea societate academică denumită „Societatea filosoficească a neamului românesc în Mare Principatul Ardealului", plănuită a se înfiinţa în anul 1795. Discursul lui Al. Papiu-Ilarian sublinia necesitatea editării scrierilor lăsate de reprezentanţii *Şcolii ardelene,* continuării străduinţelor acestora de a reconstitui istoria poporului român.

Reluarea după primirea de noi membri în Academia Română în 1974 a regulei discursurilor de recepţie a prilejuit la Secţia de ştiinţe istorice discursul academicianului Ştefan Pascu, semnificativ din mai multe puncte de vedere.

Înainte de toate pentru faptul că era consacrat *Gîndirii istorice în Academia Română* (1866—1918), străduinţelor academicienilor sau altor istorici centrate în jurul preocupărilor Academiei din prima mare perioadă a istoriei instituţiei înseşi.

În acest fel era subliniat rolul deosebit pe care instituţia academică românească l-a avut în dezvoltarea şi progresul cercetărilor româneşti în domeniul istoriei.

Academia Română a reliefat, în acest sens, în mod constant prin membrii săi însemnătatea istoriei ca ştiinţă şi în acelaşi timp ca mijloc de educaţie patriotică. Dar, pentru ca istoria să devină ştiinţă ea trebuia în mod necesar să se întemeieze pe izvoare, să reconstitue în mod veridic realitatea trecută, spre folosul prezentului şi viitorului. De aceea, publicaţiile de izvoare — realizate în colectiv sau individual — patronate de Academie sau direcţionate de aceasta cunosc o continuă proliferare. Editarea izvoarelor narative, dar şi documentare, cercetările arheologice, aduceau material informaţional nou pe care se putea aşeza elaboratul istoriografic. De la studiile de detaliu se poate atinge faza sintezei istorice, în care evoluţia istorică a poporului român să fie tratată în conexiune cu istoria universală, datorită celor mai iluştrii istorici din Academie: A. D. Xenopol şi N. Iorga.

Toate aceste străduinţi ale instituţiei academice româneşti şi ale membrilor acesteia sînt relevate pas cu pas în discursul de recepţie al academicianului Ştefan Pascu.

Este reliefată, astfel, idea de continuitate în Academia Română, care poate realiza astăzi de pe poziţiile unei concepţii şi metodologii ştiinţifice, materialist-istorice, dezideratele mai vechi şi mai noi ale Academiei. Discursul de recepţie la care ne referim, prin retrospectiva oferită, evaluează la dimensiunile ei veridice o etapă importantă din evoluţia gîndirii istorice româneşti (perioada 1866—1918), oferind preţioase sugestii pentru cercetarea istorică de astăzi.

În *Răspunsul* acad. Cristofor Simionescu se apreciază activitatea excepţională depusă de istoricul Ştefan Pascu în cîmpul istoriografiei româneşti, care vine în continuarea marilor eforturi ale istoricilor predecesori în Academie, cei mai mulţi dintre aceştia evocaţi cu căldură şi simţ pentru adevăr în discursul de recepţie.

NICOLAE EDROIU

ION PETRICĂ, *Confluențe culturale româno-polone. (A doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, Editura Minerva, București, 1976, 365 p.

Lectura cărții lui Ion Petrică dezminte în bună măsură impresia creată de titlul „Confluențe culturale româno-polone (A doua jumătate a secolului al XIX-lea)". Cititorul are plăcuta surpriză de a afla, alături de așteptata abordare a relațiilor culturale dintre cele două popoare în perioada menționată, peste o treime din cuprinsul lucrării dedicată legăturilor politice statornicite între români și poloni într-una din epocile cele mai fierbinți ale luptei lor pentru independență și unitate națională — perioada 1830—1866. Pe baza izvoarelor edite și inedite, a unei bibliografii poloneze puțin uzitate pînă acum în literatura noastră istorică, avem posibilitatea în această primă treime a lucrării să urmărim pas cu pas, cu numeroase amănunte și informații noi, legăturile „marii emigrații" poloneze de după înfrîngerea insurecției din 1830—1831 cu mișcarea de emancipare națională românească. Alături de episoade mai cunoscute din perioada pregătirii revoluției de la 1848 cum ar fi legăturile lui Ion Cîmpineanu cu emigrația poloneză sau conspirația lui Adolf David din Transilvania, apar acum într-o lumină nouă acțiunile emigranților polonezi pe teritoriul țării noastre, punîndu-se în evidență relațiile existente cu ambele orientări ale mișcării de eliberare națională poloneză: atît cea aristocratică condusă de prințul Adam Czartoryski, cît și cea democratică în care se încadrează majoritatea emigrației poloneze de la noi.

Numeroasele inițiative de colaborare, deseori rămase în stadiul de proiect, activitatea mai mult sau mai puțin conspirativă a emisarilor și agenților mișcării poloneze la noi, puse în contextul evenimentelor mari ale istoriei celor două popoare ca și implicațiile politicii europene (a problemei orientale îndeosebi) oferă în locul episoadelor și momentelor disparate cunoscute pînă acum, imaginea unei efervescențe continue a relațiilor bazate pe idealul comun al eliberării naționale. Tabloul complex care rezultă este nuanțat și mai mult de sublinierea permanentă a contradicțiilor interne ale emigrației poloneze, avînd atît cauze obiective (legate de compoziția și orientările sociale ale diferitelor orientări) cît și subiective (ambiții și rivalități personale), contradicții care influențează în permanență și inițiativele comune româno-polone.

Alături de aceste aspecte, să spunem cotidiene, ale relațiilor politice româno-polone atît din perioada care premerge cît și din cea următoare revoluției de la 1848, lucrarea lui Ion Petrică se oprește desigur și asupra momentelor mari din istoria celor două popoare în perioada abordată — revoluția de la 1848, Unirea, insurecția poloneză din 1863 — momente în care tendințele de colaborare ating intensități maxime. Încercările de organizare a unei legiuni poloneze în Moldova, contribuția colonelului Zablocki alături de Magheru la constituirea unei forțe armate proprii a revoluției muntene, aportul lui Bem la reconcilierea revoluțiilor din Transilvania, sînt fapte relevante pentru legăturile româno-polone din timpul revoluției de la 1848. Simpatia și sprijinul opiniei publice poloneze pentru cauza Unirii Principatelor ca și atitudinea favorabilă a României lui Cuza pentru insurecția din 1863, pentru emigrația poloneză în general, au la bază identitatea obiectivelor fundamentale urmărite de cele două popoare în epoca renașterii lor naționale.

Începînd din a doua jumătate a deceniului șapte ponderea relațiilor româno-polone se deplasează din domeniul politic în cel cultural, concomitent cu impunerea unor forme noi ale mișcării de emancipare națională care iau locul formelor anterioare. În acest context, în concordanță cu titlul lucrării, autorul ne oferă imaginea unor bogate confluențe culturale româno-polone în ultimele trei decenii ale veacului XIX. Activitatea emigrației poloneze de la noi se orientează tot mai mult spre cultivarea cu preponderență a tradițiilor și a culturii naționale în cadrul unor instituții de genul „Bibliotecii polone în România" sau a „Asociației de ajutor reciproc al polonezilor" din București. Aceste structuri organizatorice, ca și altele, împreună cu aportul unor personalități ale emigrației care se integrează

în viața culturală românească, contribuie la receptarea valorilor culturii poloneze la noi ca și la procesul invers al cunoașterii și prețuirii valorilor românești în Polonia. Dacă receptarea literaturii poloneze la noi, în perioada de care vorbim, stă sub semnul a doi mari creatori: poetul Adam Mickiewicz și romancierul Henryk Sienkiewicz, în schimb literatura română a epocii înseamnă pentru polonezi îndeosebi poezia lui Vasile Alecsandri. Dacă Mickiewicz este un adevărat dascăl și inspirator al generației pașoptiste de la noi, Alecsandri impresionează cunoscătorii și admiratorii săi polonezi prin participarea vie la toate evenimentele și eforturile mari ale națiunii, dar concomitent și prin valorile poeziei sale dedicate frumuseților naturii.

Traducerile, antologiile, studiile exegetice, trecute în revistă de autor, reflectă interesul reciproc pentru limba și literatura celor două popoare. Descrierile de călătorie, cercetările istorice asupra unui trecut cu nenumărate momente de interferență, întregesc tabloul unui sfîrșit de veac tot atît de bogat în inițiative culturale comune pe cît de prodigioase fuseseră legăturile politice ale deceniilor precedente.

Trecutul istoric comun oferă și prilejul unor teme, motive literare, care apar deopotrivă în creațiile celor două culturi, autorul oprindu-se spre exemplificare asupra reflectării momentelor Ștefan cel Mare, Despot Vodă și Vasile Lupu în literatura română și poloneză a veacului XIX. Este subliniată de asemenea importanța romanului „Cîrjali" a lui Michal Czajkowski, în care ne aflăm în fața primei evocări cu mijloace artistice a figurii lui Tudor Vladimirescu.

Oprindu-se la granița anului 1900, considerat drept început nu numai al unui nou secol, ci și a unei noi epoci în istoria relațiilor culturale româno-polone, cartea lui Ion Petrică, urmînd unor contribuții anterioare ale autorului pe aceeași linie, ne oferă o imagine mult mai concludentă și mai coerentă decît cea deținută anterior asupra raporturilor politice și culturale dintre cele două popoare în veacul trecut, constituind astfel un prețios ajutor în procesul de cunoaștere reciprocă a lor.

LADISLAU GYÉMÁNT

Corespondența lui Vincențiu Babeș (scrisori primite). Introducere, ediție îngrijită, note și comentarii de MIHAIL P. DAN și GEORGE CIPĂIANU, Ed. Dacia, 1976, 277 p.

Colecția Testimonia a pus și de această dată la dispoziția cercetătorilor și a marelui public iubitor de istorie o deosebit de valoroasă carte, rod al colaborării unui prestigios și regretat profesor universitar, Mihail P. Dan și a unui tînăr și harnic cercetător, George Cipăianu.

Volumul beneficiază și de o densă prefață semnată de acad. Șt. Pascu.

Sînt publicate aci 174 de scrisori provenite de la 61 de corespondenți, mulți dintre ei personalități ale epocii. Semnează astfel, Bogdan Petriceicu Hașdeu, Ioan Slavici, Al. Xenopol, George Pop de Băsești, Ioan Rațiu, Ilie Măcelariu, Axente Sever ș.m.a. Dintre străini Émile Picot, Mihail Polit și Torma Károly etc.

Privite în ansamblu, scrisorile conțin însemnate informații, în primul rînd de ordin politic-cultural, jurnalistic, privind învățămîntul și biserica, precum și valoroase date social-economice.

În cel mai înalt grad majoritatea scrisorilor reflectă însă frămîntările regeneratoare din mișcarea națională românească de după revoluția din 1848. Pagină de pagină se poate urmări efervescența redeșteptării românilor la viața politică, lupta acelor generoși conducători naționali, a „inteligenței" românești pentru a dobîndi drepturi politice egale.

O mare contribuție a cărții este faptul că aduce numeroase date privind viața internă a P.N.R. dintr-un unghi cu totul nou dar mai ales definitivează o corectură de mult necesară privind marea acțiune a Memorandului. Autorii subliniază și docu-

mentele din cuprinsul cărții atestă că în cadrul mișcării naționale românești gruparea Babeș-Mocioni s-a ciocnit cu tribuniștii *nu* în problema de căpetenie de a se înainta sau a nu se înainta un Memorand, ci pe marginea unor chestiuni care vizau: *formularea* actului, *momentul* politic al „așternerii" și *forul* căruia îi era destinat.

Deosebit de interesante sînt scrisorile ce întregesc știrile referitoare la *Albina* cu un rol atît de important în viața politică și culturală a românilor din Austro-Ungaria. Să nu se uite că *Albina* și *Federațiunea* au fost precursoarele vrednice ale *Tribunei* și că alături de *Gazeta Transilvaniei* ele au pregătit opinia publică românească pentru lupta împotriva dualismului austro-ungar. Nu mai puțin interesante sînt apoi datele privind relațiile lui Vincențiu Babeș cu familia Mocioni.

Atît introducerea (care de fapt este un *studiu introductiv*), cît și scrisorile lui Andrei și Alexandru Mocioni confirmă rolul proeminent pe care aceștia l-au avut în mișcarea noastră națională din secolul trecut. Este impresionantă și prietenia adîncă și durabilă ce i-a legat pe Alexandru Mocioni și pe Vincențiu Babeș, colaborarea lor aducînd pentru mulți ani, foloase reale atît „grupării bănățene" cît și mișcării naționale românești în general.

Nu vom mai insista asupra scrisorilor și a emitenților, aceasta o face cartea cu prisosință. Vom spune doar că făcînd parte dintre acei cercetători care au cunoscut bine această arhivă, admirăm sincer selecția judicioasă a scrisorilor ca și acribia științifică urmărită în prezentarea lor publicului.

Transcrierea științifică și notele care întregesc fiecare scrisoare facilitează mult lectura acestora. Dar cînd vorbim despre note, *trebuie* să adăugăm că ele sînt de fapt adevărate cercetări complementare temei scrisorii și că demonstrează în egală măsură atît erudiția autorilor cît și înaltul grad de informare al lucrării.

Nu este deloc o muncă ușoară îngrijirea unui volum de corespondență, dar M. P. Dan și G. Cipăianu au urmărit să dea, și au reușit, o carte care să răspundă pe deplin exigențelor științifice.

În istoriografia noastră destul de recentă, au mai fost editate volume de documente conținînd tot valoroase scrisori dar care apăreau încărcate de zgura unei transcrieri „după ureche" și lipsite de orice fel de aparat critic, ori cu unul foarte șubred. Această carte însă, apărută sub efigia prestigioasei edituri Dacia din Cluj-Napoca, ne-a oferit un volum de documente după toate regulile „artei" istorice — cu note copioase, cu rezumatele scrisorilor într-o limbă străină (franceza), cu un indice de nume cuprinzător — și absolut necesar — precum și o ilustrație deloc neglijabilă, dată fiind unicitatea unor imagini reprezentînd locuri și personalități ale secolului trecut.

Cu această carte se îndeplinește și dorința exprimată de Iosif Sterca-Șuluțiu într-una dintre scrisori în care îi cerea lui Vincențiu Babeș ca unuia ce poseda documente și corespondențe de interes istoric să le lase posterității, să le predea în mîini sigure pentru ca după moartea sa cineva „să lucre din ele". Cu spiritul său istoric I. Sterca-Șuluțiu voia neapărat — și autorii realizează magistral acest lucru — ca din scrisorile lăsate posterității să se vadă bine «cine și cum și-a îndeplinit datorința, care a fost credincios și care „cu doi bani în trei pungi", în timpuri de grea cumpănă» (p. 231). Și într-adevăr corespondențele acestea salvate de la o distrugere sigură (mereu urmărite de distrugere) de mîini patriotice, în vremuri cînd alte corespondențe sau arhive erau arse ori înecate, aduc acum după decenii în fața judecății istoriei acțiuni și personaje, cu calități și defecte, zugrăvind o lume care a muncit, a luptat, a sperat și a năzuit la realizarea unui stat român unitar și democratic.

În afară de o bogată informație, scrisorile publicate ne înfățișează atmosfera epocii, acel ceva inefabil atît de greu de prins azi într-un studiu istoric care disecă evenimentele și oamenii stabilind uneori o prea simplistă categorisire a acestora în pozitivi și negativi.

Fără îndoială, autorii ne-au oferit un nou instrument de cercetare deosebit de bogat și prețios în date și evenimente aducînd un aport real și autentic la o mai profundă și complexă înțelegere a istoriei moderne a Transilvaniei.

GELU NEAMȚU

VASILE VESA, *România şi Franţa, la începutul secolului al XX-lea (1900—1916)*, Cluj-Napoca, 1975, 209 p.

Lucrare ştiinţifică matură şi cuprinzătoare, cartea istoricului clujean Vasile Vesa constituie o contribuţie importantă la cunoaşterea dinamismului relaţiilor şi prieteniei româno-franceze moderne, în epoca imediat premergătoare şi în anii de început a primului război mondial. Deciziile în problema politicii şi alianţelor externe gîndite şi înfăptuite de guvernul şi politicienii români patrioţi erau determinate în mod obiectiv de crearea acelui cadru internaţional favorabil încheierii cu succes a procesului desăvîrşirii unităţii de stat a poporului român. Situaţia guvernului din Bucureşti, spre care priveau cu speranţă şi încredere milioanele de români asupriţi de două mari imperii situate în tabere adverse şi competitive, nu era deloc uşoară şi de invidiat. Logica situaţiei alianţelor politice continentale, adăugată la argumente şi interese interne ce tindeau la eliberarea unor teritorii cît mai întinse şi a unei populaţii româneşti cît mai numeroase au impus gîndirii şi diplomaţiei româneşti stabilirea unei priorităţi asupra Ardealului, Banatului, părţile Aradului, Crişana, Maramureş şi Bucovina. Odată stabilit acest fapt, România urma să se alăture blocului ostil Austro-Ungariei şi puternicului său aliat Germania imperială. Franţa, care depunea eforturi să-şi menţină poziţiile în faţa politicii germane de reîmpărţire a lumii dar totodată dorea să-şi elibereze două mari provincii încătuşate în graniţele Germaniei la 1871, devenea astfel intermediara şi sprijinitoarea cea mai firească a României în desfăşurarea tratativelor diplomatice ce vor fi încununate cu hotărîrea ţării noastre de a făuri alianţa cu Antanta şi a declara război Puterilor Centrale. Astfel s-a ajuns ca după o perioadă de acalmie a relaţiilor româno-franceze, Franţa să devină din nou aliata intereselor româneşti aflate în pragul împlinirii lor, fapt ce continua firesc şi ireductibil prietenia şi asistenţa pe care guvernele şi poporul francez le-au acordat momentelor importante ale propăşirii şi progresului politic românesc din secolul al XIX-lea. Dealtfel în introducerea lucrării autorul are meritul de a fi relevat faptul că apropierea României de Tripla Alianţă la 1883 şi în epoca ulterioară s-a datorat şi poziţiei ostile şi periculoase adoptată de expansionismul rusesc în timpul Congreselor de pace de la San Stefano şi Berlin. Autorul s-a referit — fără să o afirme deschis — la încălcarea integrităţii de stat a României de către marea sa aliată Rusia ţaristă.

Documentaţia lucrării este bogată şi exhaustivă; izvoarele arhivistice interne combinate cu cele externe (Ministerul Afacerilor Externe francez şi Ministerul de Război), colecţiile de documente române şi franceze, memoriile, bibliografia problemei studiate au oferit autorului cunoaşterea exactă atît a faptelor, relaţiilor şi intereselor politico-diplomatice ce apropiau treptat, dar sigur, Bucureştiul de Paris, cît şi punctele de vedere, judecarea situaţiei de personalităţile contemporane sau de specialiştii de mai tîrziu. Din noianul situaţiilor adesea complicate şi învăluite ale relaţiilor şi combinaţiilor politicii externe, Vasile Vesa desprinde şi prezintă clar firul logic, determinanta situaţiei şi anume apropierea şi cimentarea prieteniei româno-franceze; aceasta triumfă peste unele momente parţiale şi trecătoare ale neîncrederii şi suspiciunii generate de precipitarea evenimentelor războiului, de nerăbdare sau necunoaşterea exactă a poziţiei României. Guvernul şi diplomaţia română se îndepărtează de blocul germano-austro-ungar — prima şi cea mai importantă piedică externă în calea unirii prin autodeterminare a milioanelor de români din imperiul dualist — încă din timpul evenimentelor legate de războaiele balcanice. Vizita ţarului Nicolae la Constanţa în 14 iunie 1914 apropie deja de pe acum în mod clar România de Tripla Înţelegere şi constituie un eveniment semnificativ pentru întreaga evoluţie viitoare a politicii externe româneşti. Diplomaţia franceză a contribuit efectiv la realizarea acestei apropieri şi la toate încercările şi înfăptuirile ulterioare. Numeroase mărturii interne şi externe

demonstrează elocvent că opinia publică românească recrutată în straturile ei cele mai reprezentative — savanți, istorici, oameni de litere, cercuri militare, ziariști și publiciști ce reprezentau aproape toate clasele și orientările politice — era profund ostilă Germaniei și Austro-Ungariei și sincer atașată de Franța. Autorul demonstrează cu certitudine că neutralitatea României declarată oficial la 3 august 1914 a constituit de la bun început un avantaj diplomatic și strategic pentru Antantă, așa cum a afirmat pe bună dreptate și diplomatul francez Blondel. Pretenția Rusiei ca România să intre imediat în foc nu era îndreptățită. De fapt între 1914—1916 diplomația franceză a sprijinit și a explicat situația gravă a României mai ales în fața Rusiei care, nemulțumită de prelungirea neutralității amenința în mod pripit și nejustificat să nu mai recunoască toate drepturile teritoriale legitime ale guvernului de la București asupra provinciilor românești din Austro-Ungaria. Prin aceste amenințări Rusia lăsa să se înțeleagă că nu intenționa să respecte în totalitatea lor unele angajamente scrise anterioare. Acest lucru a fost evitat în tratatul dintre Antantă și România datorită sprijinului insistent și repetat al Franței; dar totuși guvernul rus, iritat, a cerut ca în viitor unele prevederi ale tratatului să poată fi interpretate. În urma presiunilor Rusiei, Franța și celelalte cabinete aliate au fost nevoite să-și dea acordul prealabil față de o asemenea posibilitate (bineînțeles Bucureștiul nu știa încă nimic). Istoricul Vesa — combătînd și respingînd unele erori mai vechi — a analizat admirabil poziția României și în special a lui Brătianu, dovedind în mod concludent că primul nostru ministru a avut mereu în vedere și pericolul unei intervenții bulgare, nu a făcut un joc politic nesincer și nu a amînat fără motive bine întemeiate momentul intrării țării în focul primei mari conflagrații mondiale. Lipsea dotarea modernă a armatei în special cu artilerie grea și aviație, transporturile militare spre România care străbăteau teritoriul rusesc întîrziau adesea foarte mult; se impunea de asemenea deschiderea unor fronturi serioase în Balcani împotriva Puterilor Centrale și a aliatelor lor Bulgaria și Turcia, alegerea unui moment general favorabil care să ferească România de mari dezastre și înfrîngeri. Multe din aceste motive au fost înțelese la Paris, chiar dacă n-au lipsit unele momente trecătoare de nerăbdare. Aristide Briand a fost unul din cei mai importanți prieteni și sprijinitori ai diplomației și politicii guvernului din București. Momentul intrării României în război a fost viu apreciat de guvernul și poporul francez. Premierul francez spera ca viitoarea victorie să permită realizarea aspirațiilor naționale românești, iar unii generali francezi au afirmat că Franța a apreciat și atunci și mai tîrziu gestul României, care, survenit imedit după Verdun și spre sfîrșitul bătăliilor de pe Somme, a deplasat spre est divizii germane de calitate, iar în 1917 vitejia și credința armatei române a activizat „întregul front rus din sud-vest, care fără România s-ar fi prăbușit lamentabil încă în iunie 1917".

Reușita lucrării istoricului Vasile Vesa este determinată de exactitatea științifică a informației și a interpretării, de rîvna și dexteritatea profesională a autorului, ca și de coroborarea datelor problemei în cadrul cercetării îndelungate efectuată în arhivele interne și în cele franceze. Ea ocupă astfel un loc de cinste în șirul cărților de specialitate care prezintă evenimentele importante ale istoriei patriei și poporului român în contextul european al desfășurării lor.

DUMITRU SUCIU

AL. GH. SAVU, *Sistemul partidelor politice din România.* 1919—1940, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, 260 p.

Lucrarea, pe care dorim să o prezentăm, reprezintă o cercetare ce continuă mai vechile preocupări științifice ale lui Al. Gh. Savu. Dacă în „Dictatura regală" (București, Editura politică, 1970) istoricul se ocupă de o problemă specială, făcînd referiri largi la întreaga epocă interbelică, în „Sistemul partidelor politice din Ro-

mânia. 1919—1940" reia unele idei enunţate în prima carte, pe baza a noi căutări documentare şi aprofundate cugetări interpretative. De altfel, chiar Al. Gh. Savu spune că „problemele pe care noua investigaţie îşi propune să le rezolve s-au ivit în cadrul cercetărilor precedente, fie într-o formă închegată, fie numai ca semne de întrebare, incertitudini, contradicţii ce nu şi-au putut găsi explicaţia în acea etapă, dar au sugerat piste fecunde pentru studii ulterioare" (p. 5).

Viaţa politică interbelică a constituit obiect de studiu încă din anii deosebit de frămîntaţi ai acelei epoci, căci istoria politică era tratată preferenţial de o parte a istoriografiei româneşti. Scrieri avînd acest subiect au apărut şi după Eliberare, de multe ori polemizînd cu primele. Dincolo de conţinut şi concepţie, toate au comun faptul că se află sub forma unor studii şi articole, dispersate în diferite reviste de istorie şi filosofie, lipsind, aşadar, o prezentare sintetică a tabloului politic din acea vreme. De aceea autorul a dorit să realizeze o „lucrare de generalizare", plecînd de la contribuţiile istoriografice introduse în circuitul ştiinţific pînă în prezent, şi de la lămuririle arhivistice reieşite din cercetările personale. În condiţiile înfăţişate, printre caracteristicile lucrării se pot enumera: 1.) conţine un volum deosebit de mare de date concrete, deşi îşi propunea a fi de „generalizare"); 2.) pentru a reuşi cît mai bine surprinderea complexităţii trăsăturilor desfăşurării vieţii politice, Al. Gh. Savu a apelat şi la sprijinul sociologiei, economiei politice, politologiei; 3.) cuprinde numai anumite probleme, selecţia lor fiind determinată de stadiul cercetărilor domeniului, ca şi de considerentele axiologice ale autorului.

Structural putem remarca patru direcţii bine precizate: a) evoluţia activităţii partidelor politice cunoaşte două aspecte: 1.) în chiar interiorul aproape fiecărui partid se produc disocieri grave care impun o instabilitate alarmantă a sistemului pluralităţii partidelor, 2.) democraţia parlamentară burgheză românească se va dovedi incapabilă a face faţă acţiunilor forţelor prodictatoriale, ceea ce va duce la anularea regimului parlamentar; b) surprinde relaţiile dintre partidele politice în ultima parte a anului 1937 şi începutul lui 1938, pînă la lovitura de stat din 10/11 februarie, act politic ce va instaura dictatura regală şi va duce la dizolvarea partidelor; c) activitatea P.C.R. este prezentată în procesul desfăşurării vieţii politice generale, reliefîndu-se eforturile comuniştilor în scopul stăvilirii elementelor fasciste şi dictatoriale, pentru închegarea Frontului Unic Muncitoresc, precum şi tactica faţă de opoziţia burgheză nefascistă şi regimul dictaturii regale; d) corijînd teza istoriografică ce susţinea că, prin decretul regal din martie 1938, activitatea vechilor partide burgheze ar fi încetat total şi ar fi fost reluată abia după 23 August 1944, Al. Gh. Savu descrie jocurile politice generate de ideea regelui Carol de „reconciliere naţională", ca şi crearea condiţiilor pentru trecerea la dictatura antonesciană.

„Tratarea societăţii ca sistem este la ordinea zilei",[1] spune Mihail Drăgănescu, semnatarul cărţii „Sistem şi civilizaţie". Şi nu ne surprinde această afirmaţie, avînd în vedere că, mai ales în ultimele decenii, gîndirea sistemică a făcut paşi importanţi în cuceririle ştiinţifice contemporane. Al. Gh. Savu şi-a propus discutarea „sistemului partidelor politice" din România interbelică deci, de fapt, a unui subsistem societal reprezentînd un cîmp de forţă care a acţionat în respectiva etapă istorică. Această încercare de pătrundere în hipercomplexitatea sistemului social se face prin descrierea sistemului parlamentar, mai precis, a componentelor care se desfăşoară în şi asupra sa şi nu prin instituţionalul propriu-zis. Deci „Sistemul partidelor politice din România. 1919—1940" se referă la comportamentul acţional al subsistemelor care au dat culoarea şi sensul, cunoscute de noi, sistemului politic parlamentar al României, din perioada delimitată de cele două războaie mondiale.

Prin faptul că „dinamica sistemului de partide interbelic" ocupă, în cadrul lucrării, o proporţie mult mai mică decît momentul dictaturii regale, ne poate îndrepta gîndirea, la sfîrşitul lecturării studiului, către presupunerea că Al. Gh. Savu

[1] Mihai Drăgănescu, Sistem şi civilizaţie, Bucureşti, Editura politică 1976, p. 478

a pornit aprioric de la ideea explicării condițiilor care au făcut posibilă instaurarea dictaturii regelui Carol prin racilele și slăbiciunile sistemului parlamentar din România, acestea datorîndu-se, firește, atît situației concrete economico-sociale interne, cît și cursului vieții internaționale. Noi credem că această imagine trebuie înțeleasă ca rezultat al următoarelor determinații: 1) stadiul actual al cercetărilor sistemului parlamentar din România acelei vremi: 2) preocupările lui Al. Gh. Savu, de aproape 20 de ani, pentru descifrarea faptelor istorice care au favorizat trecerea de la regimul parlamentar la cel dictatorial, în ultimii ani ai deceniului patru; 3) intențiile autorului au în vedere doar o deschidere, un început al redării atmosferei politice românești interbelice, la nivel de generalizare, urmînd ca viitoare cercetări să le completeze pe acestea de față.

VASILE PUȘCAȘ

IOAN LUPAȘ, *Scrieri alese, I*, Introducere, ediție îngrijită, note și comentarii de acad. Ștefan Pascu și Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1977, 259 p.

În 1971 Editura Dacia prin *Paginile istorico-filologice* ale lui Vasile Bogrea inaugura cu succes seria restituirilor din opera durabilă și încă de actualitate a universitarilor clujeni. De atunci în noua colecție au mai văzut lumina tiparului *Scrierile istorice* ale lui Ioan Moga și de curînd primul volum de *Scrieri alese* al marelui ctitor de așezăminte istorice și făuritor de conștiințe care a fost Ioan Lupaș. Acest prim volum îngrijit și prefațat de acad. Ștefan Pascu și Pompiliu Teodor cuprinde studiile din care se desprind fie concepția istorică a lui Ioan Lupaș, fie preocupările sale de istoria istoriografiei urmînd ca volumul al II-lea să rețină selectiv din bogata operă a istoricului clujean studii de istorie socială, politică și culturală.

Îngrijitorii ediției — nume cunoscute în istoriografia noastră și prin munca de editori dacă ne gîndim că au publicat texte de bază din opera lui Alexandru Papiu Ilarian, Gheorghe Șincai și Samuil Micu — prefațează volumul cu un substanțial studiu introductiv care conturează cuprinzător personalitatea aceluia de numele căruia se leagă începuturile românești ale vieții universitare clujene. Rolul lui Ioan Lupaș aici la Cluj, alături de Alexandru Lapedatu, de creator de școală istorică, este înțeles și judecat prin raportarea la momentul istoric în care a trăit și a activat și prin reconstituirea formației sale intelectuale dobîndită în țară și străinătate. Acest studiu introductiv este cel mai complet, mai cuprinzător demers critic și valorificator al concepției și operei istorice a lui Ioan Lupaș.

Datele biografiei intelectuale a istoricului sînt judicios alese, încît lămuresc pe deplin formația sa și caracteristicile scrisului său de mai tîrziu. Astfel proveniența sa din Săliștea Sibiului, unde s-a născut în 1880 și a urmat studiile elementare, la care am adăuga prietenia din timpul studiilor gimnaziale la Sibiu și Brașov, cu Octavian Goga, explică sensibilitatea și preocuparea lui Ioan Lupaș pentru realitățile satului românesc transilvănean. Cu temeinice cunoștințe de limbi clasice și de filozofie, dobîndite pe parcursul studiilor gimnaziale, la 1900, se îndreaptă spre Universitatea din Budapesta, unde audiază lecții de istorie, latină, diplomatică și filozofie. Crescut și format în spiritul de luptă al „Astrei" din Transilvania natală, devine aici membru al „Societății Petru Maior" și unul din inițiatorii revistei „Luceafărul" în paginile căreia, ca istoric, dovedea o adîncă înțelegere pentru scrierea unei istorii mai puțin politică și mai mult socială, a vieții populare. Era de fapt o nouă direcție istoriografică promovată de „Luceafărul" care se întîlnea pe multiple planuri în cultura românească cu valorile vehiculate de revista „Sămănătorul", realizînduse, după cum remarca Z. Ornea, „osmoza între dimensiunea istorică și cea a apologierii satului idilic". În 1904 trece

doctoratul şi se întreaptă apoi spre Berlin, locul de confruntare a concepţiilor adepţilor lui Leopold von Ranke şi Karl Lamprecht, unde se familiarizează cu ştiinţa şi critica istorică germană. Reîntors în ţară, îşi începe pentru scurtă vreme cariera profesorală la Sibiu, fiind nevoit curînd, din cauza spiritului său militant, să se retragă la Săliştе. Unirea din 1918 i-a deschis drumul afirmării ca profesor la Universitatea clujeană şi tot la Cluj îl aflăm, în 1920, ca iniţiator şi membru fondator al Institutului de Istorie Naţională al cărui codirector a fost între anii 1920—1945.

Ca profesor şi cercetător asiduu al istoriei româneşti Ioan Lupaş a format generaţii de studenţi care curînd au reprezentat în frunte cu mentorul lor Şcoala istorică de la Cluj, făcînd „sub înrîurirea şcolii superioare germane din Institutul Universităţii un centru istoric de valoare europeană" (p. 17). Tot el a inaugurat la Universitatea din Cluj preocupările de istoria istoriografiei, încît volumul pe care-l prezentăm cinsteşte cu prisosinţă memoria aceluia care în multe privinţe a fost un deschizător de drumuri în istoriografia românească.

Primul volum de *Scrieri alese* ale lui Ioan Lupaş înmănunchează în prima parte studii în care găsim formulată concepţia sa despre istorie. Dintre acestea amintim *Valoarea educativă a istoriei naţionale* (I), *Sensul şi scopul istoriei* şi *Diferitele criterii pentru împărţirea istoriei românilor în epoci.* Problematica de istoria istoriografiei cu ponderea cea mai mare constituie partea a doua a volumului, fiind ilustrată de studiile *Dezvoltarea istoriografiei române din Transilvania în sec. XV—XIX, Probleme de istoriografie transilvană* şi *Din scrisul cronicarilor latini ai Transilvaniei* la care am asocia pe cele dedicate unor istorici români ca Dimitrie Cantemir, Petru Maior, Ioan Bogdan şi Teodor V. Păcăţian sau cele privind raporturile dintre Hegel şi Nicolae Bălcescu, respectiv Leopold Ranke şi Mihail Kogălniceanu.

Studiile amintite în multe privinţe îşi menţin şi azi actualitatea şi valoarea, fiind nu numai semnificative pentru un anumit stadiu al istoriografiei româneşti, ci şi pline de sugestii pentru cercetările viitoare. De aceea considerăm binevenită republicarea lor într-un volum cu atît mai mult cu cît editorii prin note şi comentarii bibliografice pe marginea textelor actualizează şi uşurează totodată înţelegerea lor, asigurînd o certă valoare ediţiei. Aşteptăm deci cu legitim interes apariţia în curînd şi a celui de al doilea volum din scrierile lui Ioan Lupaş care se pot citi şi azi cu folos atît de specialişti, cît şi de un public mai larg.

AVRAM ANDEA

„Südost — Forschungen", vol. XXXIV (1975), R. Oldenbourg, München, VIII p. + 471 p.

Deosebit de variat din punct de vedere tematic se prezintă sumarul vol. XXXIV (1975) al „Südost — Forschungen", dar în acelaşi timp important prin unele contribuţii care vor trebui să stea în atenţia istoriografiei române.

Volumul prezentat se deschide printr-un cuvînt al editorului şi redactorului publicaţiei, Mathias Bernath, evocînd memoria lui Karl August Fischer, harnic animator al cercetărilor sud-est europene (p. 1—2).

Günter Weiss ne oferă prin articolul *Beobachtungen zur Sozialgeschichte von Byzanz* (p. 3—25) un exemplu concludent de studiere a istoriei sociale făcînd apel la datele puse la dispoziţie de etnologie, un exemplu reuşit de îmbinare a ştiinţelor de frontieră ale istoriei. Autorul foloseşte cu iscusinţă folclorul neogrec ca sursă de cercetare a relaţiilor sociale la graniţa de răsărit a imperiului bizantin în aşa-numita „epocă eroică a bizantinilor" (sec. IX—X). Aceeaşi sursă, alături de alte informaţii etnologice, este folosită de Günter Weiss la cercetarea structurii sociale a satului bizantin şi ca izvor în studierea „culturii materiale" bizantine. Concluzia

articolului ni se pare deosebit de valoroasă și actuală: etnologia, împreună cu geografia, permit istoricului pătrunderea temeinică în intimitatea relațiilor mutuale dintre spațiul geografic și oamenii săi.

Articolul *Die Pfortendolmetscher zur Herrschaftszeit Süleymans des Prächtigen* (p. 26—60) datorat lui Josef Matuz, de o documentație migăloasă, trece în revistă dragomanii de la Poarta otomană în timpul domniei sultanului Soliman Magnificul. O consistentă prezentare a instituției dragomanilor în epoca amintită este urmată de lista cu informații amănunțite asupra fiecărui dragoman în parte. Bogata listă bibliografică și de izvoare încheie un studiu care va trebui să stea în atenția medievisticii românești.

Carl Göllner ne propune prin articolul *Die Türkenfrage im Spannungsfeld der Reformation* (p. 61—78) o incursiune documentată în preocupările protestantismului european, dar în special o analiză a concepțiilor — adesea contradictorii — ale lui Martin Luther, în privința ducerii luptei antiotomane, totul analizat pe fundalul contradicțiilor dintre Reformă și papalitate.

Reinhard Rudolf Heinisch publică a doua parte a studiului *Habsburg, die Pforte und der Böhmische Aufstand (1618—1620)* (p. 79—124)*, bazat pe o documentație de arhivă inedită și pe abundente informații bibliografice. Sînt analizate contactele mai strînse pe care răsculații din Boemia le-au avut în 1619 cu Poarta otomană în speranța unei intervenții militare a acesteia împotriva Habsburgilor și oscilațiile politicii turcești față de o angajare militară directă. Marea solie a răsculaților din Boemia sosită la Constantinopol în vara tîrzie a anului 1620 și tratativele purtate de aceasta n-au mai avut nici un efect practic, căci bătălia de la Muntele Alb (8 noiembrie 1620) pusese capăt răscoalei antihabsburgice. Studiul lui Reinhard Rudolf Heinisch se impune a fi reținut de istoriografia română prin desele referiri — multe bazate pe materialul de arhivă inedit — la politica de echilibru dusă în acești ani agitați de principele transilvănean Gabriel Bethlen.

Ein Aufklärer des Balkan (p. 125—165) se intitulează articolul datorat lui Dorothea Kadach, în care sînt prezentate activitatea și ideile iluministului bulgar de la începutul secolului al XIX-lea, Dr. Atanas Bogoridi, care și-a petrecut o parte din copilărie și tinerețe în școlile din București acelei vremi, fie ca student, fie ca profesor, cu o bogată activitate pe tărîm cultural-pedagogic și politic. Studiul se impune cu atît mai mult atenției istoriografiei românești, cu cît aduce contribuții interesante la cunoașterea climatului spiritual din Țara Românească în anii premergători, plini de frămîntare, ai revoluției lui Tudor Vladimirescu.

Walter Puchner supune în articolul *Die Memoiren des griechischen Revolutionsgeneral Makryjannis aus kulturanthropologischer Sicht* (p. 166—194) unei exegeze minuțioase valorile morale și cultural-antropologice ale memoriilor generalului revoluționar grec Makryjannis.

De interes pentru cercetătorii istoriei transilvănene din secolul al XIX-lea se prezintă articolul lui Béla K. Király, *The Radical Liberal Phase of Ferenc Deák's Career* (p. 195—210), în care autorul analizează concepțiile lui Fr. Deák — unul dintre inspiratorii Ausgleichului austro-ungar din 1867 — pe baza activității acestuia ca membru al comitetului dietal pentru reforma codului penal (1841—1843), relevînd caracterul radical-liberal al acestora. Sînt trecute în revistă rădăcinile liberalismului promovat de Fr. Deák: cele economice, cele intelectuale și ideologice, surprinzîndu-se manifestarea acestei concepții în timpul activității în comitetul dietal amintit, apoi atitudinea lui Deák în timpul revoluției din 1848—1849.

Arshi Pipa își dedică articolul *Albanian Metrics* (p. 211—233) studiului metricii poeziei populare albaneze.

Rubrica de comunicări este deschisă de articolul *Historische Parallelen zwischen Alföld- und osteuropäischen Steppensiedlungen: „ólaskertek" und „bazy"* (p. 234—241) în care autorul, Peter Rostankowski, supune unei analize comparative geneza și evoluția ocolului de vite din pusta maghiară și a corespondentului similar din stepa Donului.

---

* Prima parte apărută în „Südost — Forschungen", vol. XXXIII (1974), p. 125—165 și prezentată de noi în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie" Cluj-Napoca, vol. XIX (1976), p. 421.

Lui Hans-Jürgen Kornrumpf i se datorează contribuția *Zur Rolle des osmanischen Meclis im Reformzeitalter* (p. 241—246) referitoare la atribuțiile și modul de constituire a divanurilor provinciale din imperiul otoman în epoca de reforme din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Barbara Jelavich publică sub titlul *A Russian'Diplomat's Comments on the Bulgarian Crisis, 1885—1888* (p. 247—274) 45 de scrisori ale lui E. E. Staal, ambasadorul Rusiei la Londra, adresate ministrului de externe rus N. K. Giers în timpul crizei bulgare din 1885—1888.

Neue Literatur zur Geschichte des Berg- und Hüttenwesens in der Slowakei (p. 274—277), o trecere în revistă a cărților și articolelor de istorie montanistică a Slovaciei apărute în anii 1972—1975, continuă seria mai veche datorată aceluiași autor, Heinrich Kunnert. O parte din titlurile menționate oferă posibilitatea unor analogii interesante cu istoria montanistică a Transilvaniei și Banatului.

Volumul prezentat se încheie printr-o extrem de bogată rubrică de revistă a cărților și revistelor (p. 278—471), României revenindu-i de această dată un spațiu mult mai însemnat (p. 373—413).

COSTIN FENEȘAN

ÎN LEGĂTURĂ CU O RECENZIE DESPRE I.D.R. I

La rubrica „RECENZII" din *Acta Musei Napocensis* (Cluj-Napoca), vol. XIII 1976, p. 651—655 a fost imprimată despre Inscripţiile Daciei Romane vol. I (1975, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R.) o notă critică semnată de „redactorul responsabil" al revistei, Hadrian Daicoviciu şi elaborată pe un ton ridicat, dinamic, combativ, cu binecunoscuta îndemînare stilistică a arheologului-istoric dacolog napocens, specialist în Dacia liberă (preromană). Înainte de a face cîteva din multele observaţii pe care le implică „recenzia", este absolut necesară precizarea că autorul ei nu s-a ocupat niciodată cu Dacia romană, cu epigrafia ei sau a antichităţii greco-romane în general, n-a descoperit şi n-a publicat ori studiat inscripţii greceşti sau latine, fiind adică în aceste domenii de cercetare un nespecialist. Cu toate acestea — fără a mai reflecta asupra adagiului horaţian „quid valeant humeri, quid ferre recusent" — a luat poziţie intervenind „critic", combativ într-o materie cu probleme care necesită muncă şi competenţă profesională, nu numai idei generale, ce pot să impresioneze pe unii cititori, mai ales dacă sînt mai puţin familiarizaţi cu epigrafia şi istoria romană a Daciei; dintre aceştia din urmă nu puţini vor fi fost captivaţi de recenzie, „dînd din cap copleşiţi de atîta ştiinţă ce face praf" pe adversarul criticat, cum spunea odinioară C. Daicoviciu *(Nesciendi ars* ..., Sibiu, 1944, p. 6) — recenzie care a constituit o surpriză pentru specialişti. Explicaţia faptului că H.D. intervine într-un compartiment istoriografic şi în materiale documentare ce-i sînt străine pare să fie în primul rînd vreun motiv subiectiv („pro domo"), iar posibilitatea de a furniza (sau impresia că aduce) elemente utile în discuţie a rezultat din asistenţa amicală primită dela unii care cunosc ceva epigrafie romană. Prin urmare unele răspunsuri şi precizări de mai jos nu se adresează numai semnatarului notei — recenzie din *ActaMN XIII*, p. 651—655 unde sînt înşirate o serie de aserţiuni neprobabile ori false, ipoteze cam deplasate rezultînd din cunoaşterea superficială a faptelor şi a documentării în etapa actuală, din o lecturizare cam superficială şi „eclectică" a cărţii recenzate. Încît observaţiile şi precizările următoare nu pot să constituie o „polemică" (cu cine?), ci numai o modalitate de a lămuri pe cititorii revistei istorice napocense (de prestigiu în ţară şi peste hotare) care nu merită să fie derutaţi şi desinformaţi („păcăliţi într-un fel nemeritat", ca să folosim expresia aceluiaşi C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 7) de nişte formule de stil servite cu emfază savantă.

Ad *ActaMN*, XIII, p. 651 precizarea: iniţiativa elaborării unui *corpus* epigrafic al Daciei Romane a fost luată în a. 1943 de C. Daicoviciu şi subsemnatul, printr-o adresă către Ministerul Învăţămîntului (Bucureşti), solicitînd mai întîi suma de 150.000 lei; fără vreun rezultat concret (mai ales din cauza războiului al doilea mondial); în 1950 subsemnatul am propus Academiei elaborarea unei asemenea culegeri, dar în atmosfera anti-romană din acei ani, cei răspunzători de atunci (M. Roller, P. Constantinescu-Iaşi) n-au acceptat ideea decît peste vreo alţi cinci ani; iar C. Daicoviciu nu prea agreia asemenea iniţiativă, nu o susţinea; totuşi la Institutul din Cluj s-a adunat şi elaborat în primă formă materialul epigrafic din CIL, III şi din publicaţii; dar munca efectivă, după criterii moderne şi cu mijloace adecvate nu a putut începe decît în 1973. Propoziţia „tăbliţele (cerate) furnizează date despre fenomenele economice (din Dacia)" arată că autorul ei nu prea ştie ce sînt acele

„tăbliţe": documente privind în primul rînd dreptul civil roman aplicat în provincii, organizarea justiţiei, a vieţii economice-financiare, fiscale etc., conţinînd valoroase, unice, date despre populaţie, situaţia demografică etc.

P. 652 „... lucrarea (I.D.R., I) nu va cunoaşte numai o singură ediţie. Tocmai de aceea îmi îngădui să semnalez aici anumite erori sau inadvertenţe şi să sugerez unele îmbunătăţiri", tocmai asemenea *erori* şi *îmbunătăţiri* pe care le promite H.D. e necesar a fi relevate şi elucidate corect, căci ele constituie în realitate partea cea mai slabă, aproape nulă a „contribuţiilor" sale făcute în spiritul unei colaborări „ex silentio".

„Recunoscînd utilitatea şi necesitatea unei introduceri istorice (Th. Mommsen însuşi a dat exemplul), îmi pun întrebarea dacă aceasta nu ocupă cumva un spaţiu prea mare, în ansamblul volumului, mai ales că autorul o utilizează şi pentru susţinerea oarecum polemică a anumitor puncte de vedere, de ex. p. 14, nota 1" unde este precizat faptul că la încheerea primului război daco-roman Ulpius Traianus a dispus ocuparea capitalei Zermizegetusa (Sarmizegetusa Regia, Grădiştea de Munte) cu o legiune (sau detaşamente din ea, IV Flavia, care a lăsat şi inscripţii aici), iar restul ţării dacilor cu garnizoane mai mici (Cassius Dio, LXVIII 9, 7) care nu se poate referi la Ulpia Traiana-Sarmizegetusa (Grădiştea Haţegului) prin vreo „confuzie" a istoricului antic, ci este un calambur-confuzie pusă în circulaţie de C. Daicoviciu, urmat de H.D., — teză ce constituie un non-sens, căci armatele Romei trebuiau să ţină sub ocupaţie fermă şi în supraveghere directă tocmai capitala lui Decebalus, nu vreun loc viran la 30 km spre vest, unde peste şapte ani se va întemeia *colonia* împărătească Ulpia Traiana Augusta Dacica. „Exagerat mi se pare şi spaţiul acordat istoricului dezvoltării epigrafiei..." în Dacia [sau, dacă H.D. preferă: în România] necesită precizarea că această dezvoltare este avută în vedere pînă la constituirea epigrafiei ca disciplină istorică autonomă, cu un conţinut şi criterii proprii, lucru pe care l-a realizat şcoala lui Th. Mommsen, adăugîndu-se pentru Dacia O. Hirschfeld şi A. Domaszewski şi alţii despre care în 1975 am precizat (p. 60) „restul autorilor, numeroşi, care au adus contribuţii mai mari sau mărunte la îmbogăţirea patrimoniului epigrafic al documentării privitoare la Dacia romană se vor afla menţionaţi la locul lor în legătură cu fiecare piesă epigrafică din *Inscriptiones Daciae Romanae*". Dar asemenea precizare nu ar fi suficientă pentru H.D. (într-un capitol ce i se pare „exagerat ca spaţiu"), căci „... nu acesta este adevărul şi că asemenea omisiuni nu anulează cîtuşi de puţin contribuţiile recunoscute ale unor specialişti printre care se numără Constantin Daicoviciu, Mihail Macrea şi alţii" (ActaMN, XIII, 652); evident că nu era rău să fie înşiraţi toţi aceştia şi alţii (fără ca să i se pară lui H.D. „exagerat spaţiul acordat..."?); dar toţi aceştia şi alţii (inclusiv subsemnatul) nu au făcut decît să publice (cu interpretări mai mult sau mai puţin izbutite) inscripţii şi fragmente descoperite de dînşii ori de alţii (unii însă, chiar nume citate de H.D., au „publicat" inscripţii din... CIL, III, 1605, 7829, 7917; cf. AIIA, XVIII 1975, p. 56—61 etc.); asemenea epigrafişti valoroşi din ultima jumătate de veac, menţionaţi din ţara noastră cu zecile, au sporit materialul documentar al unei discipline istoriografice constituite ca atare şi consacrată cu vreun veac în urmă. Cel mai bun act de dreptate li se va face tuturor (mai vechi sau tineri, chiar contemporani şi continuatori ai recenzentului nostru din 1976) prin

menționarea la locul lor în legătură cu fiecare piesă epigrafică din *corpusul* românesc (I.D.R.).

Aflăm apoi (ActaMN XIII, 652) că „lungimea acestor *prolegomena historica et epigraphica*, a introducerii la tăbliţele cerate --- conferă volumului un caracter ambiguu: cititorul se poate întreba dacă are în faţă un *corpus* epigrafic sau un manual de istorie veche şi epigrafie"; contradicţiile şi echivocul în care se plasează „recenzentul" sînt evidente: lungime exagerată şi totuşi „goluri", corpus sau manual(?); în orice caz lucrurile sînt relative, aproape chestiune de preferinţă şi de... gust (analogii în ambele sensuri se pot găsi; menţionăm numai unul mai recent: *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, vol. I de M. Mirković şi S. Dušanić, Belgrad, 1976, p. 15—19 „transmission, publication et conservation des monuments"; la Singidunum, p. 23—41 aşezarea, topografia, garnizoana, locuitorii, p. 43—92 inscripţiile; Nord-vestul Moesiei Superior, p. 95—120 introducere istorică, p. 121—162 inscripţiile). „Nu se înţelege de ce, în *addenda* p. 163—164, două fragmente de diplomă, ajunse mai tîrziu la dispoziţia editorului, au primit numerele XXX *a* şi *b* în loc de XXXI şi XXXII, cum ar fi fost firesc", lucrul se înţelege totuşi din două motive: *a*) incertitudinea în ce priveşte armatele auxiliare pentru care au fost acordate diplomele din care cele două fragmente minuscule (din Dacia sau din afară), *b*) piesele fragmentare au putut fi introduse numai după lucrarea (I.D.R., I) era paginată, iar numărătoarea continuativă XXXI—XXXII ar fi necesitat schimbarea numerelor curente la toate tăbliţele cerate.

„Inconsecvenţe şi neglijenţe se manifestă şi în publicarea, respectiv transcrierea diplomelor militare", — neglijenţe pe care nu le numeşte H.D. fie că n-a citit textele latineşti şi comentariile, fie că n-a descoperit decît nimicuri (odată *exgregale*, altă dată *ex gregale* [în schimb poate afla neglijenţe grave cam 1 000 în cartea proprie *Dacia dela Burebista la Decebal*, Cluj, 1972 pe care i-o ţinem la dispoziţie oricînd]). Lipsa traducerilor româneşti la toate diplomele militare a fost explicată în 1975 (I.D.R., I, p. 68) „traducerea românească a textului integral (care este şablonic, identic în cea mai mare parte la toate piesele) va fi făcută numai la trei diplome (V, VII şi XVIII)", explicabilă pentru economie de spaţiu şi inutilitatea repetării unor şabloane pentru specialişti; dacă totuşi se făcea traducerea integral, H.D. ar fi făcut poate critica inversă.

ActaMN, XIII, p. 653 „dacă diplomele militare sînt ordonate cronologic, acest principiu este abandonat în cazul tăbliţelor cerate" afirmaţie care arată că H.D. nu ştie care e conţinutul documentar al tablelor, eşalonate pe un interval de timp de vreo trei decenii (în sec. II), au fost grupate în publicaţii (la 1873 de Mommsen în CIL, III, p. 924—959, după el de noi în 1975 cu o mică rectificare de număr la TabCerD VIII) potrivit conţinutului şi destinaţiei lor: *a*) acte cu caracter public (un singur proces verbal de colegiu funeraticiu, nr. 31), *b*) contracte de împrumut (32—35), *c*) contracte de vînzare-cumpărare (36—38 sclavi, 39 o jumătate de casă), *d*) contracte de muncă (40—42), *e*) contracte de depozit, de asociere etc., indicaţii care se află la fiecare din cele 25 de piese juridico-economice, „titluri" pe care însă „recensentul" n-a considerat necesar să le mai citească. Majoritatea tăbliţelor cerate dacice se află în Muzeu la Budapesta, de unde s-au primit fotografii destul de bune; H.D. recomandă însă insistent reexaminarea direct a originalelor, lucru pe care

ar putea să-l facă vreun cercetător care călătorește mai mult, cum este „recensentul".

Definiția dată (după alții) epigrafiei nu e satisfăcătoare pentru H.D. convins că „se pot găsi mai multe cusururi acestei definiții..." și simulînd că nu pricepe că e vorba de *texte* și în același timp de materiale dure [textele antice nu s-au transmis pe fișe ori înregistrate pe bandă fonică], formînd un tot indisolubil ca documente epigrafice și arheologice în culegerile epigrafice moderne (nu numai ca pure materiale filologice-texte, cum apar în CIL și alte culegeri vechi de inscripții).

Tot acolo aflăm din nou că „introducerea istorică ocupă prea mult spațiu---" și totuși H.D. crede că mai trebuiau făcute adaosuri (episodul cu capturarea de daci a generalului roman Longinus; epitaful lui Claudius Maximus din Philippi cu decapitarea regelui Decebalus) și poate altele, fără ca „...introducerea istorică să ocupe prea mult spațiu" (?). Alte „observații telegrafice" din ActaMN, XIII, 653—4 ale recenzentului nu servesc la nimic util, fie că sînt direct false (ca cea privind p. 14 nota 1 din I.D.R., I, lămurită mai sus: garnizoana romană în capitala lui Decebalus), altele bazate pe ipoteze și speculații prezumțioase ori gratuite despre lucruri total necunoscute ori din ignorarea multor fapte (adică mai precis a epigrafiei provinciale); menționăm totuși numai cîteva „amănunte": valea de sus a Oltului (sud-estul Daciei intracarpatice) aparținea pînă pe la mijlocul veacului al II-lea Daciei Superior cum o dovedește prezența unui detașament al legiunii XIII Gemina în castrul Hoghiz (jud. Brașov, pe Olt; AIIA, XVIII, p. 50—54) și la Boroșneu (jud. Covasna) *ala I Batavorum* (SCIVA, 26, 1975, p. 344—345), din armata auxiliară a Daciei Superior, în vremea lui Aelius Hadrianus, — de care H.D. n-a aflat ori încă nu le-a înțeles rostul. E adevărat că *legatus* al legiunii V Macedonica (Potaissa-Turda) nu era propriu-zis guvernator al Daciei Porolissensis, dar nici fraza lui A. Stein *(Die Reichsbeamten Daz.*, 1944, p. 34) „---ehe die legio V Macedonica hieher kam und deren Legaten zugleich für den ganzen Provinzialsprengel verantwortlich waren" nu e gratuită; în orice caz comandantul întregei armate auxiliare din Porolissensis era comandantul legiunii V, în primă instanță. Afirmația lui H.D. „nu ni se pare deloc potrivită definirea unităților romane ecvestre *(alae)* ca «regimente-divizioane» de cavalerie și cu atît mai puțin cea a cohortelor ca «regimente-batalioane» de infanterie. Cît despre *numeri*, nu sînt «miliții etnice», această denumire potrivindu-se mai bine unor formații iregulare ca *Mauri gentiles, Suri sagittarii* etc."; asemenea aserțiuni dovedesc cam multă desorientare în ce privește organizarea militară romană; o *ala* auxiliară de 500 (quingenaria) corespunde aproximativ cu un divizion de cavalerie (4—500 ostași) din sec. XIX—XX-lea, *ala miliaria* cam unui regiment de călărași; cam la fel în formațiile de infanterie *(cohortes)*; dar care să fie echivalentele moderne ale termenilor de unități tactice romane (ce trebuie să fie explicate cumva „pentru public") după H.D.? [în Dacia există de fapt numai două *alae miliariae*, în toată împărăția romană poate vreo 20]. Cît despre *Numeri* e știut demult [ignorat însă de H.D.] că erau formații auxiliare denumite astfel cam dela mijlocul sec. II din vechile formații etnice numite *Mauri, Suri, Palmyreni, Daci* etc. în prima jumătate a veacului II.

Precizări și elucidări la celelalte „obiecții" ale lui H.D. se găsesc implicate și formulate (poate cam prea scurt) în pasajele pe care dînsul le „critică și combate", ca și alte cazuri de reacredință și mistificare stilistică a lucrurilor ca „inadvertența

care-l face pe istoricul antic Cassius Dio să vorbească despre... *kilometri* (p. 10)", un citat în care era indicat în termeni moderni corespunzători o unitate de măsură antică.

„Este regretabil că autorul se folosește de reeditarea unor documente epigrafice pentru a polemiza cu alți specialiști; într-un caz, el acuză pe unul din aceștia de rea-credință, folosind accente polemice cu atît mai nepotrivite, cu cît cel în cauză nu mai poate să răspundă insinuărilor" (p. 85—86), aici buna credință și naivitatea (simulată?) a recensentului este justificată de ignorarea faptelor ce sînt foarte simple, dar trebuie să fie cunoscute absolut corect de dînsul și de cei mai tineri ori mai puțin versați în epigrafia Daciei și a istoriei acesteia din ultima jumătate de veac: la 1929, în săpătura arheologică la castrul auxiliar Cășeiu (jud. Cluj) s-a descoperit o diplomă militară întreagă (ambele tăbliță) din 29 iunie 120, al cărui text și l-a copiat imediat C. Daicoviciu „în calitate de asistent al lui Em. Panaitescu, colaborasem la descifrarea ei", SCIV, IV 1953 p. 541 (=*Dacia*, N.S., I 1957, p. 191) [de fapt nu era cazul vreunei descifrări dificile, textul fiind simplu și clar], iar prin acest text a întregit părți din fragmentele diplomei absolut identice (afară de numele titularului; asemenea unui buletin de populație sau pașaport din vremea noastră) descoperite înainte de primul război mondial de A. Buday la Porolissum (Moigrad, jud. Sălaj), în AISC, II (1934), lucru pe care C. Daicoviciu ni-l relata fără reticențe prin anii 1940 la Sibiu (dar la școala primară din Sibiu nu se preda epigrafie romană, nu se făcea specializare); iar cel în cauză nu mai este în măsură a răspunde la insinuările din 1976 ale lui H.D. Era nevoie de precizarea că întregirea (parțială, adică a părților esențiale) a diplomei din Porolissum (DiplD VI) a fost făcută nu numai logic, ci analogic după textul păstrat întreg la Cășeiu (DiplD V; publicat apoi corect de G. Forni, 1958, cum s-a arătat la 1975), căci pînă la 1953 puțini (înafară de C. Daicoviciu) credeau ferm în justețea întregirilor făcute în 1934 cu „prima diviziune a Daciei". Restabilirea faptelor, cu informarea corectă și completă înseamnă pentru H.D. „insinuare"? dar unde mai e și biata etică profesională? Nu este vorba de acuzare sau apărare a nimănui, încît rolul de advocat (și paralel de procuror-acuzator) pe care și-l arogă H.D. în ActaMN, XIII — în loc de a căuta să fie jude imparțial — nu constituie cel mai bun indiciu despre obiectivitatea ținutei sale critice și profesionale. Nu este de prisos poate a se repeta cu acest prilej faptul că acțiunea unui simț autocritic sănătos și constructiv: recunoașterea propriilor erori (errare humanum...) cînd e cazul și apare dovada, e una din condițiile elementare ale mersului înainte al științei, al înlăturării ereziilor și aberațiilor, a mentalităților retrograde. Am semnalat erori proprii, pe care alții nu le-au observat ori nu le-au relevat (de ex. AIIA, XVIII, p. 64—67 „note epigrafice autocritice"); nu înseamnă aceasta desconsiderarea muncii și aportului propriu, ci faptul că decît propria ta persoană *magis amica est veritas*. Alți cercetători procedează însă tocmai invers (spre a nu li se „știrbi" prestigiul — care este un lucru efemer): nu vor să recunoască îndreptarea propriilor erori (repetate uneori în curs de ani și chiar decenii) nici atunci cînd ele sînt dovedite „negru pe alb", sau cu fotografie, adică adevărul obiectiv; caz tipic este celebrul-faimos din ultimii ani „Romula-Malva" din inscripția hispanică CIL, II 1180 (la Sevilla), reprodusă în fotografie de mai multe ori, ultima dată în *Magazin Istoric* (București), III 1969, nr. 3, p. 5 și nr. 9, p. 22 (bibliografia principală asupra Romulei-Malva: AIIA, XVII 1974,

p. 45), unde se citește clar CIVITATIS ROMVLENSIVM MALVENSIVM; totuși pentru H.D. (ActaMN, XIII, 654) „se dă ca sigură identitatea Daciei Inferior cu Dacia Malvensis (iar la p. 30—31 identitatea Romula-Malva), deși chestiunea nu e încă tranșată"(?).

În sfîrșit, tot pe linia rolului său de „apărător" apare fraza lui H.D. „o inexactitate ce s-a strecurat în tratarea problemei rangului și atribuțiilor procuratorului Daciei Malvensis, considerat îndeobște, pînă de curînd, procurator presidial. În 1973, Ion Piso a arătat că, în realitate, este un procurator financiar", termenul *praeses* fiind impropriu utilizat ca „în familia" lui M. Aurelius Cassianus, la Salonic; era o idee ingenioasă a lui I.P. și foarte verosimilă, dacă nu chiar certă 100%. S-ar putea pune totuși întrebarea: de unde știu I.P.+H.D. că ar fi fost cu totul imposibil ca „prin absurd", peste teza lor fermă, să se fi acordat temporar lui Aurelius Cassianus (procurator) titlul ori prerogativele de procurator praesidial în Dacia Malvensis? un fel de „agens vice praesidis" (?). În I.D.R., I, p. 21 era citat AIIA, XVII, p. 44, unde era „redescoperită" și studiată inscripția (CIL, III 13704, după Inscriptiones Graecae, XII/II, 1, nr. 147) nu numai pentru problema rangului și atribuțiilor procuratorului Daciei Malvensis, ci pentru întregul ei conținut documentar (foarte important), — citat „cf. AIIA, XVII 1974, p. 43—45" considerat suficient pentru orientare a scurta ceeace „recensentul" nostru numește „mult spațiu ocupă la subsol și bibliografia - - -" (ActaMN, XIII, p. 652); dînsul nu este mulțumit cu atît, vrea o reabilitare „in integrum" a lui I.P., aproape ca într-un mic medalion; dar cf. B. E. Thomasson, *Laterculi Praesidum*, Moesia, Dacia, Thracia (1977), p. 42.

Sînt suficiente cele relevate mai sus (fără a fi epuizat totul) din nota-recenzie semnată de H.D. în ActaMN, XIII despre I.D.R., I (1975), carte despre care dînsul găsește la început și la sfîrșit (dar și pe parcurs) cuvinte de apreciere pozitivă, chiar elogioase, în repetate rînduri, iar de vreo trei ori (dacă am numărat bine) recomandă *o viitoare ediție* nouă, desigur mai bună (la care însă autorul cărții încă nu s-a gîndit concret), pentru care „îmi îngădui să semnalez aici anumite erori sau inadvertențe și să sugerez unele îmbunătățiri" (ActaMN, XIII, p. 652 citat mai sus); dar este evident că asemenea ediție „îmbunătățită" nu poate fi favorizată cu fraze generice, meșteșugite, prin „recenzii" cu oricît de... bune intenții ar fi pavate ca în ActaMN, XIII, p. 651—655, ci cu eventuale fapte utile, pozitive, cu vreun aport rezultat din muncă susținută și competență profesională verificată.

I. I. RUSSU

Abrevieri bibliografice

ActaMN = Acta Musei Napocensis (Cluj-Napoca)
AIIA = Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie (Cluj-Napoca)
AISC = Anuarul Institutului de Studii Clasice (Cluj, Sibiu)
CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum (Berlin)
I.D.R. = Inscripțiile Daciei Romane, I (București), 1975, II 1977, III/1, 1977.
SCIV = Studii și cercetări de istorie veche (București)

CRONICA ACTIVITĂȚII ȘTIINȚIFICE A INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE ȘI CATEDREI DE ISTORIE DIN CLUJ-NAPOCA PE ANUL 1976

PARTICIPĂRI LA MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE ÎN ȚARĂ

La Sesiunea de comunicări pe tema *Lupta secuilor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea împotriva exploatării feudale; participarea la lupta antiotomană* care a avut loc în Miercurea Ciuc la 16 martie 1976 în organizarea Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. România și Comitetului județean Harghita al P.C.R. au prezentat comunicări prof. dr. Camil Mureșan *(Situația Țărilor Române în a doua jumătate a sec. XVI);* prof. dr. doc. Sigismund Jakó și conf. dr. Ștefan Imreh *(Probleme fundamentale ale evoluției economico-sociale și politice a secuilor, de la așezarea lor pe cuprinsul patriei noastre pînă în sec. XVII);* prof. univ. Bela Cselényi *(Mișcări și frămîntări țărănești premergătoare marii răscoale din 1595—96);* lect. dr. Nicolae Edroiu *(Frămîntări țărănești în sud-estul Transilvaniei prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania),* Acad. prof. Ștefan Pascu rostind un amplu cuvînt de închidere.

*

La sesiunea de comunicări științifice a Muzeului din Caransebeș care a avut loc la 16 martie au prezentat comunicări: cercet. șt. principal dr. Ioan Glodariu *(Aspecte ale situației demografice din sudul Transilvaniei după cucerirea romană);* cercet. șt. Costin Feneșan *(Caransebeșul și comitatul Severinului în timpul primei ocupații austriece);* cercet. șt. Volker Wollmann *(Preocupări și cercetări de epigrafie asupra Banatului roman),* cercet. șt. Mihai Bărbulescu și A. Cătinaș *(Încă o epigrafă în castrul roman de la Turda).*

*

În organizarea Academiei de științe sociale și politice a R. S. România și Consiliului oamenilor muncii de naționalitate maghiară a avut loc la București în ziua de 27 martie 1976 o sesiune de comunicări pe tema *Lupta iobagilor români și maghiari din Transilvania pentru scuturarea jugului asupririi sociale și naționale,* prilejuită de împlinirea a 300 de ani de la nașterea lui Francisc Rákóczi II.

Au fost prezentate — alături de altele — comunicările: *Rolul țărănimii în lupta pentru libertate și progres social în evul mediu* de acad. Ștefan Pascu: *Răscoala antihabsburgică condusă de Rákóczi*

Francisc de lect. dr. Andrei Magyari (în colaborare cu col. C. Ucrain); *Scrierile din exil ale lui Rákóczi Fr. II* de S. Benkö; *Marea răscoală a țăranilor din Transilvania condusă de Horea, Cloșca și Crișan,* de lect. dr. Nicolae Edroiu.

*

În zilele de 3—4 mai 1976 s-a desfășurat a patra Sesiune de comunicări a tinerilor istorici, în cadrul *Zilelor Institutului.* După un *cuvînt de deschidere* rostit de acad. Ștefan Pascu, Directorul Institutului de Istorie și arheologie din Cluj-Napoca, au fost prezentate următoarele comunicări: lector Dan Isac, *HELENIVS și SACIRO de la Westerndorf;* asist. Ioan Piso, *Cariera lui M. Aurelius Tuesianus;* cercet. șt. Nicolae Gudea, *Piese mithriace la Pojejena;* cercet. șt. Mihai Bărbulescu, *Clasic și provincial în arhitectura Daciei;* cercet. șt. Costin Feneșan, *Trei documente privind iobăgimea din Banat în sec. al XIV-lea;* cercet. șt. Konrad Gündisch, *Structura socială a orașului Bistrița în sec. XIV—XV;* cercet. șt. Andrei Kovács, *Castele fortificate după sistemul italian vechi din prima jumătate a sec. al XVII-lea;* cercet. șt. dr. Marius Porumb, *Zugravi de școală brîncovenească din Transilvania primei jumătăți a sec. al XVIII-lea;* cercet. șt. Ladislau Gyémánt, *Din istoria Gremiului levantin din Brașov pînă la 1848;* cercet. șt. dr. Simion Retegan, *Comunitatea sătească din Transilvania la mijlocul sec. al XIX-lea;* cercet. șt. dr. Gelu Neamțu, *Alexandru Roman, gînditor și istoriograf;* cercet. șt. Gheorghe Iancu, *Știri despre starea de spirit din Munții Apuseni în noiembrie 1918.*

*

În zilele de 28—29 mai 1976 s-a desfășurat Sesiunea științifică a cadrelor didactice de la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, dedicată aniversării a 55 de ani de la crearea P.C.R. și pregătirii Congresului educației politice și culturii socialiste. La Secția istorie au fost prezentate comunicările:

Cercet. șt. dr. Iudita Winkler, *Aspecte din viața economică a Daciei în sec. I e.n.;* Dr. docent Ion I. Russu, *Contribuții epigrafice la istoria Daciei;* Prof. dr. Bodor Andrei, *Interpretatio Romana in provincia Dacia;* Conf. dr. Dumitru Protase, *Castre romane cu zid de incintă dublă în Dacia;* Cercet. Mihai Bărbulescu, *Viață spirituală și romanizare în Dacia;* Asist. Ioan Piso, *O contribuție la istoria militară a Daciei Romane;* Conf. dr. Hadrian Daicoviciu, *Cîteva probleme ale romanizării Daciei Traiane;* Cercet. Ion Chiorean și Alexandru Tonk (Tg. Mureș), *Un izvor contemporan despre mișcarea antihabsburgică condusă de Francisc Rákóczi II: jurnalul căpitanului Teleky Mihály II;* Conf. dr. Samuil Goldenberg, *Semnificația relațiilor economice ale orașelor medievale din Transilvania cu Țara Românească și Moldova;* Alexandru Matei, *Date noi privind relațiile dintre Bistrița și Moldova în secolul al XVIII-lea;* Cerc. princ. Aurel Răduțiu, *Conscripția lui Petru Pavel Aron din anul 1759;* Cercet. Ioan Dani, *Date noi despre Mănăstirea Rîmețului în sec. al XVIII-lea;*

Cercet. princ. Alexandru Neamțu, *Măsuri de protecție a pădurilor în Transilvania în sec. al XVIII-lea;* Cercet. Costin Feneșan, *Un călător bănățean prin Rusia în sec. al XVIII-lea: Mihail Popovici;* Cercet. Konrad Gündisch și Ladislau Gyémánt, *Antecedentele și ecourile mișcării „Supplexului" în regiunea de graniță năsăudeană;* Cercet. Ioan Gabor și Nicolae Bocșan, *Cărțile populare în colecțiile bibliotecilor clujene (B.C.U. și Biblioteca Filialei R.S.R.);* Cercet. princ. Gelu Neamțu, *Lupta românilor pentru autonomie națională în dieta de la Pesta, la 1861;* Lector dr. Maria Roșca Rosen și Ioana Botezan, *Din corespondența lui Ioan Micu Moldovan și Simion Mihali (1860—1890);* Cercet. Ioan Nistor, *Internatul vancean de fete din Blaj, în scrisorile mitropolitului Victor Mihali de Apșa;* Lector dr. Liviu Maior, *Transilvăneni în armata română în războiul pentru independență;* Cercet. princ. dr. Liviu Botezan, *Partidul Național Român în 1899;* Lector dr. Vasile Vesa, *Mărturii franceze asupra răscoalei din 1907;* Cercet. princ. Gheorghe Hristodol, *Tradițiile luptei poporului român pentru independență și suveranitate națională oglindite în revista „Societatea de mîine";* Șef sector dr. A. Egyed și Prof. dr. Iosif Kovács, *Războiul de independență a României oglindit în istoriografia maghiară;* Lector Vasile Schiopu, *Aspecte din procesul de unificare a mișcării socialiste românești în anii premergători creării P.C.R.;* Cercet. princ. Gheorghe Bodea, *Aspecte noi ale înființării organizației din Cluj a P.C.R.;* Șef sector dr. Ioan Cicală, *Participarea maselor populare din județul Cluj la lupta condusă de P.C.R. pentru apărarea suveranității și integrității teritoriale a patriei (1938—1940);* Prof. dr. Bujor Surdu, *Luptele trupelor române pe teritoriul Banatului împotriva forțelor armate hitleriste (august-septembrie 1944);* Cercet. Ludovic Báthory, *Independență economică și suveranitate națională în politica P.C.R. de construire a socialismului.*

*

În organizarea Catedrei de Istorie a Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca a avut loc în ziua de 15 iunie în sala de conferințe a Bibliotecii Centrale Universitare simpozionul *Iluminism românesc — iluminism european.*

După un cuvînt introductiv rostit de acad. Ștefan Pascu, au fost prezentate comunicări pe teme istorice de către Prof. dr. Pompiliu Teodor, *Orientări în istoriografia actuală a luminilor;* Cercet. L. Gyémánt, *Iluminismul și cultivarea limbii;* Asist. A. Andea, *Raționalizarea administrației Transilvaniei în epoca luminilor;* Cercet. Costin Feneșan, *Iluminismul „tehnic" în Transilvania sec. XVIII;* Conf. dr. E. Csetri și cercet. C. Engel, *Societatea ardeleană de agricultură (1769—1772);* Lect. dr. Nicolae Edroiu, *Literatura economică românească în perioada iluminismului (1780—1810);* Conf. dr. Șt. Imreh, *Ordonanțe iluministe și dreptul cutumiar;* Bibl. N. Bocșan, *Lumea preocupărilor morale la iluminiștii bănățeni.*

*

În 12 iulie a avut loc la București în aula Academiei, simpozionul istoric româno-american dedicat *bicentenarului independenței S.U.A.* Au prezentat comunicări: Acad. Ștefan Pascu, *Independența Statelor Unite și independența României;* prof. dr. Camil Mureșan, *Th. Jefferson și iluminismul european;* prof. dr. Pompiliu Teodor, *Spiritul democratic al revoluției americane. J. P. Brissot și răscoala lui Horea* și Lect. dr. Liviu Maior, *Cea mai veche imagine a S.U.A. în țările române.*

*

La Cel de al II-lea Congres internațional de tracologie ținut la București între 4—9 septembrie au prezentat rapoarte și comunicări prof. dr. doc. Kurt Horedt, (raport: *Tracii și lumea mediteraniană);* conf. dr. Hadrian Daicoviciu, (raport: *La continuité de l'Etat dace de Burébista a Décébale* și comunicarea *Les forteresses daces de Monts d'Orăștie et leur signification historique*); conf. dr. Dumitru Protase *(Considerații privind romanizarea în Transilvania și Banat);* prof. dr. doc. Ioan I. Russu (raport general: *Pour un trésor de la langue thrace*); cercet. șt. princ. dr. I. Horațiu Crișan (raport: *Relations entre la culture geto-dace et la culture celtique*); cerc. științ. princ. dr. Ioan Glodariu *(Ateliers metallurgique de Sarmisegetusa dace);* cerc. șt. princ. dr. Iudita Winkler, *(Despre compoziția etnică a populației rurale în provincia Dacia);* Cercet. șt. princ. dr. Mircea Rusu *(Le centre metallurgique transylvain);* Cerc. șt. Valentin Vasiliev *(Problema tracizării enclavei scitice din Transilvania);* cerc. șt. Mihai Bărbulescu *(La vie spirituele romaine et la romanisation des dacogètes).*

*

La colocviul organizat între 4—12 octombrie de către universitatea din Freiburg și universitatea Alexandru Ioan Cuza Iași, colocviu desfășurat la Iași și Suceava au prezentat comunicări: cercet. șt. princ. dr. I. Horațiu Crișan *(Forme de asistență medicală în medicina empirică daco-getică);* cercet. șt. principal dr. Ioan Glodariu *(La pénétration économique romaine en Dacie préromaine).*

*

La Cel de al IV-lea simpozion național de istorie agrară a României și a treia ediție a sesiunii anuale de comunicări a Muzeului Județean Ialomița (Slobozia, 14—16 octombrie) au fost prezentate și unele comunicări ale istoricilor clujeni. Astfel, dr. Liviu Botezan a prezentat comunicarea *Aspecte ale antrenării gospodăriilor nobiliare din Transilvania în economia de mărfuri între 1785—1820* iar lect. dr. Nicolae Edroiu comunicarea despre tipăritura din 1796 *„Oarecare secreturi ale lucrării pământului" de Dimitrie Râmniceanu.*

*

La Sesiunea jubiliară de comunicări și referate dedicată aniversării victoriei lui Mihai Viteazul de la Guruslău, desfășurată la Zalău în

30 octombrie au prezentat comunicări acad. Ștefan Pascu: *Bătălia de la Guruslău. Locul și însemnătatea ei în opera lui Mihai Viteazul pentru Unire* și lect. dr. Nicolae Edroiu, *Mihai Viteazul, 1601. Cronologie* (în colaborare cu Grațian C. Mărcuș).

*

La sesiunea *Valori ale patrimoniului cultural-național pe meleagurile hunedorene*, sesiune care a avut loc la Deva în 16—17 octombrie au participat cu comunicări: cercet. șt. principal I. Horațiu Crișan *(Locul complexului din Munții Orăștiei în civilizația geto-dacă);* cercet. șt. principal dr. Iudita Winkler, *(Emblema legiunii XIII Gemina pe un umbo);* cercet. șt. principal dr. Liviu Botezan *(Dimitrie Moldovan, fiu al Devei, exponent al luptei românilor din Transilvania pentru emancipare socială și națională la mijlocul sec. al XIX-lea);* cercet. șt. Ludovic Báthory *(Luptele minerilor din Valea Jiului pentru încheierea unui contract colectiv în anul 1922).*

*

La sesiunea Muzeului de Arheologie din Constanța care a avut loc în 23 octombrie, cercet. șt. Nicolae Gudea a prezentat comunicarea: *Noi cercetări arheologice în castrul roman de la Feldioara.*

*

La sesiunea Muzeului din Turda desfășurată la Turda în 6—7 noiembrie au prezentat comunicări: cercet. șt. dr. Iudita Winkler, *(Circulația monetară și problema continuității la Potaisa);* cercet. șt. principal dr. Mircea Rusu *(Așezarea și cetatea de la Moldovenești);* cercet. șt. principal dr. Ioan Glodariu *(Continuitatea dacică în epoca romană în așezări din sudul Transilvaniei);* cercet. șt. Volker Wollmann *(Monumente sculpturale romane de la Potaissa, văzute de M. J. Ackner),* cercet. șt. Mihai Bărbulescu și colectivul șantierului arheologic Turda *(Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice în catsrul Turda 1971—1976);* cercet. șt. dr. Marius Porumb *(Zugravi din Turda și împrejurimi);* dr. doc. I. I. Russu, *Castrul Potaissa.*

*

La sesiunea științifică comemorativă a Muzeului din Alba Iulia desfășurată la 1—2 decembrie au prezentat comunicări: cercet. șt. Volker Wollmann *(Din activitatea arheologico-epigrafică a lui Ignatius Reinbold pe cuprinsul județului Alba);* cercet. șt. principal dr. Liviu Botezan *(Aspecte ale luptei de emancipare socială și națională dusă de masele țărănești din comitatul Alba la sfîrșitul sec. XIX);* cercet. șt. Nicolae Gudea, *Rolul tactic al Legiunii a XIII-Gemina în sistemul defensiv al Daciei.*

*

La sesiunea 10 ani de „Liceu Metalurgic" care a avut loc în 2 decembrie la Reșița, cercetătorul științific Costin Feneșan a prezentat comunicarea: *Învățământul metalurgic în Banatul secolului al XVIII-lea.*

*

La Sesiunea de comunicări consacrată aniversării a 25 de ani de la înființarea Muzeului de istorie și artă din Zalău ținută la Zalău în 4—5 decembrie au fost prezentate comunicări de către membri Catedrei de istorie și ai Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca: conf. dr. Hadrian Daicoviciu *(Un fragment ceramic cu inscripție de la Porolissum);* Eugen Chirilă *(Tezaurul de monede thasiene de la Petrindu, jud. Sălaj* — în colaborare cu V. Lucăcel); Nicolae Gudea *(Limesul Daciei romane. Probleme și direcții de cercetare);* lect. Dan Isac *(Terra sigillata din castrul roman de la Buciumi, jud. Sălaj);* lect. Ion Piso *(Guvernatorii Daciei în timpul lui Caracalla);* lect. dr. Nicolae Edroiu *(Cetăți feudale timpurii din județul Sălaj);* asist. Adriana Morar *(Icoane din sec. XVIII, aflate în bisericile din Valea Almașului).*

*

La sesiunea de comunicări organizată la Blaj în 13 decembrie au prezentat comunicări: acad. Șt. Pascu, *Rolul Blajului în mișcarea națională românească din Transilvania;* cercet. șt. princ. dr. Liviu Botezan *(Contribuția lui Ioan Micu Moldovan la culturalizarea maselor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea).*

PARTICIPĂRI LA MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE ÎN STRĂINĂTATE

Lect. dr. Andrei Magyari a participat la Sesiunea de comunicări și festivitățile desfășurate la Sárospatak (R. P. Ungară) în zilele de 24—26 mai prilejuite de împlinirea a 300 de ani de la nașterea lui Francisc Rákoczi II. A prezentat comunicarea: *Colaborarea românilor și ungurilor din Transilvania în lupta pentru libertate condusă de Francisc Rákoczi II,* apreciată de către participanți.

*

Acad. Ștefan Pascu, a participat în fruntea delegației de istorici români la Congresul al XI-lea de bizantinologie care a avut loc în sept. la Atena, prezentînd comunicarea *Interferențe culturale româno-bizantine în veacurile IX—XI,* avînd intervenții la mai multe comunicări prezentate în Congres.

*

La cel de al IX-lea Congres internațional de pre- și protoistorie de la Nisa (Franța) desfășurat între 9—14 septembrie a participat cercet. șt. Valentin Vasiliev cu comunicarea *Arta animalieră din Hallstadtul tîrziu în Transilvania,* iar prof. dr. doc. Kurt Horedt a înaintat

comunicările: *Tezaurul de aur de la Moigrad* și *Cercul răsăritean de morminte merovingiene în Transilvania și elementele lui romanice.*

*

Conf. dr. Dumitru Protase a condus delegația de istorici români la Congresul limesului roman de la Székesfehérvár (31 august—7 septembrie), prezentînd comunicarea: *Castrele cu două ziduri de incintă din Dacia romană,* avînd mai multe intervenții la dezbateri; la acest congres a participat și cercet. șt. Nicolae Gudea care a prezentat comunicarea *Limesul Moesiei superioare în sec. II—III.*

*

Prof. dr. Camil Mureșan a ținut o serie de conferințe pe teme din Istoria României la universități și colegii din Anglia la începutul lunii noiembrie (University of London, Highs School of Economics London, Christ Church College Oxford, University of East-Anglia Norwich). A efectuat documentări în arhive și biblioteci din Londra și Oxford, depistînd unele materiale documentare referitoare la istoria poporului român.

*

În zilele de 16—18 noiembrie Acad. Ștefan Pascu a condus delegația de istorici români la primul simpozion de istorie româno-austriac desfășurat la Viena, prezentînd comunicarea *Interferențe culturale româno-austriece* și a purtat convorbiri cu oficialitățile științifice austriece în vederea dezvoltării colaborării în viitor dintre istoricii din cele două țări.

*

Conf. dr. Hadrian Daicoviciu a efectuat un turneu de conferințe în Elveția (25 noiembrie—4 decembrie) prezentînd următoarele conferințe: *L'urbanisation antique sur le territoire de la Roumanie* (Genève); *L'urbanisation et la romanisation en Dacie trajane* (Fribourg); *La civilisation et la Dacie à l'époque classique* (Lausanne).

*

Cercet. șt. principal dr. Mircea Rusu a trimis la simpozionul organizat cu prilejul comemorării a 150 de ani de la înființarea societății Matica Srpska, simpozion organizat în 12—13 decembrie la Novi Sad, comunicarea: *La Roumanie de sud-ouest aux VI—VIII siècles.*

*

CĂLĂTORII DE DOCUMENTARE ÎN STRĂINĂTATE

Conf. dr. Dumitru Protase a efectuat în perioada 20 iulie—20 august o călătorie de documentare în specialitate în R. P. Bulgaria, Turcia,

Grecia, R. S. F. Jugoslavia. Cu acest prilej au fost vizitate muzee de istorie și arheologie, monumente și locuri istorice din țările vizitate.

*

Cercet. șt. principal dr. Acațiu Egyed, cercet șt. principal dr. Liviu Botezan și cercet. șt. principal dr. Simion Retegan au efectuat între 10—24 decembrie o călătorie de documentare în R.P. Ungară la Arhivele statului de la Budapesta.

*

SUSȚINERI DE TEZE DE DOCTORAT

În ziua de 7 iunie în sala bibliotecii Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca a avut loc susținerea tezei de doctorat prezentată de tov. Ioan Cîmpeanu, intitulată: *Frămîntările social-politice în ținutul Năsăudului în perioada înființării regimentului de graniță.*

Comisia de susținere alcătuită din: prof. dr. Camil Mureșan, președinte, acad. Ștefan Pascu, conducător științific și prof. dr. Gheorghe Platon, conf. dr. Iosif Kovács, conf. dr. Pompiliu Teodor referenți științifici, a hotărît în unanimitate acordarea *titlului de doctor* în istorie tov. Ioan Cîmpeanu.

*

În ziua de 12 iunie în sala Consiliului profesoral a Facultății de istorie-filozofie a Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca a avut loc susținerea tezei de doctorat prezentată de tov. Mihai Bucovală intitulată *Sticla de epocă romană în România.*

Comisia de susținere alcătuită din prof. dr. Camil Mureșan președinte, prof. dr. doc. Nicolae Lascu, conducător științific și conf. dr. Hadrian Daicoviciu, dr. I. Barnea, dr. Ion Glodariu, referenți științifici, apreciind calitățile lucrării, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie,* tov. Mihai Bucovală.

*

În 19 iunie în sala bibliotecii Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca a avut loc susținerea tezei de doctorat prezentată de tov. Gelu Neamțu, cu titlul: *Alexandru Roman (1826—1897).*

Comisia de susținere formată din: acad. Ștefan Pascu, președinte, prof. dr. doc. Mihail Dan, conducător științific și prof. dr. Bujor Surdu, prof. dr. Constantin Nuțu, conf. dr. Pompiliu Teodor referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Gelu Neamțu.

*

În 28 iunie în sala bibliotecii Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca s-a desfășurat susținerea tezei de doctorat prezentată

de tov. Ioan Munteanu intitulată *Problema agrară în sud-vestul României în anii crizei economice dintre 1929—1933.*

Comisia de susținere formată din: acad. Ștefan Pascu, președinte, prof. dr. Bujor Surdu, conducător științific, prof. dr. Mihail Dan, prof. dr. A. Loghin, prof. dr. Iosif Kovács referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Ioan Munteanu.

*

În 2 iulie în sala bibliotecii Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca s-a desfășurat susținerea tezei de doctorat a tov. Ioan Chioreanu cu titlul: *Iosif Hodoș. Viața și activitatea sa.*

Comisia de susținere alcătuită din acad. Ștefan Pascu, președinte, prof. dr. Surdu Bujor conducător științific și prof. dr. doc. Mihail Dan, dr. Traian Lungu, prof. dr. Iosif Kovács, referenți științifici, a decis, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Ioan Chioreanu.

*

În ziua de 5 iulie în sala Consiliului profesoral a Facultății de istorie-filozofie a Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca a avut loc susținerea tezei de doctorat prezentată de tov. Maria Dumitrescu intitulată *Asociații de artiști plastici din București în perioada 1918—1944.*

Comisia de susținere alcătuită din prof. dr. Camil Mureșan, președinte, Acad. Virgil Vătășianu, conducător științific, prof. dr. Mircea Zaciu, prof. dr. Paul Constantin și prof. dr. Dinu C. Giurescu, referenți științifici, apreciind calitățile lucrării, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Maria Dumitrescu.

*

În ziua de 7 octombrie în sala bibliotecii Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca s-a desfășurat susținerea tezei de doctorat a tov. Liviu Ursuțiu cu titlul: *Relații agrare pe domeniul Gurghiu în sec. XVII—XVIII.*

Comisia de susținere alcătuită din prof. dr. Camil Mureșan, președinte, acad. Ștefan Pascu, conducător științific și conf. dr. Pompiliu Teodor, prof. dr. Ștefan Imreh, dr. Damaschin Mioc, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Liviu Ursuțiu.

VIZITATORI DIN STRĂINĂTATE

În cursul lunii martie Institutul și Muzeul de istorie din Cluj-Napoca au fost vizitate de dr. Mike Crawford prof. la Universitatea din Cambridge, împreună cu soția, specialiști în numismatica romană republicană, care au efectuat o călătorie de documentare în țara noastră.

*

În mai am primit vizita dr. Maria Prokopp de la Catedra de Istoria artei a Universității „Eötvös Loránd" din Budapesta, care a efectuat o călătorie de documentare de specialitate în țara noastră, vizitînd muzee de artă.

*

Prof. dr. Trevor Hope, istoric englez, profesor la Universitatea din Londra și Oxford a făcut o vizită la Facultatea de istorie-filozofie și la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca.

*

În perioada 22—30 septembrie am fost vizitați de delegația Universității din Sanghai (R. P. Chineză), condusă de rectorul acestei universități, Hou-Tsan-Min, din care a făcut parte și prodecanul facultății de istorie, Than-Chi-Siang.

*

În septembrie am primit vizita arheologului bulgar Karol Ivanov Telbizov, care s-a documentat în Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca.

*

În zilele de 29—30 septembrie ne-a vizitat arheologul Ivan Niculiță, conferențiar la Universitatea din Chișinău, documentîndu-se în probleme de istorie veche și arheologie.

*

În cursul lunii septembrie am fost vizitați de către arheologul Rolf Hachmann de la Universitatea din Saarbrücken (R.F.G.).

*

În zilele de 4—8 octombrie am primit vizita istoricului elvețian André Hurst, profesor de studii clasice la Universitatea din Geneva, care a prezentat în fața cadrelor didactice, cercetătorilor și studenților conferința intitulată *Probleme actuale ale descifrării scrierii cretane.*

*

Facultatea de istorie-filozofie și Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca au primit în 15 octombrie vizita prof. Maurice Beaumont membru al Institutului Franței, istoric de renume, cu care s-au purtat discuții asupra raporturilor istorice româno-franceze în epoca modernă și contemporană.

*

Facultatea de istorie-filozofie, Institutul de istorie și arheologie și Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca au primit, între 17—19

octombrie 1976 vizita arheologului francez Louis René Nogier, directorul Muzeului de artă preistorică din Tours.

*

În zilele de 8—10 noiembrie am fost vizitați de istoricul american William Dye, doctorand pe lîngă Facultatea de istorie a Universității din București, care s-a interesat de unele probleme de istorie contemporană.

*

Între 8—10 noiembrie Institutul a fost vizitat de dr. Miskolczy Ambrus, cercetător științific la Institutul de istorie Budapesta (R. P. Ungară) care a cercetat la Cluj-Napoca problema raporturilor politice și culturale româno-maghiare în sec. al XIX-lea.

*

În luna noiembrie Institutul a mai fost vizitat de dr. Tatiana Pokivailova de la Institutul de slavistică și balcanistică din Moscova și de dr. Vladislav Kropotkin șef de sector la Institutul de arheologie din Moscova.

*

Profesorul Korek J. director adjunct al Muzeului național din Budapesta, ne-a vizitat între 16—18 noiembrie.

*

În zilele de 28—30 noiembrie am primit vizita profesorului norvegian Johan Galtung, președintele Federației mondiale pentru cercetarea științifică a viitorului, cu prilejul decernării titlului de *Doctor honoris causa* al Universității din Cluj-Napoca.

*

În 3 decembrie am fost vizitați de arheologul Gerald Cadogan de la Universitatea Cincinati (S.U.A.), care a efectuat o călătorie de documentare științifică în țara noastră.

NICOLAE EDROIU — SIMION RETEGAN

NECROLOAGE

ȘTEFAN METEȘ
(1886—1977)

Cel din urmă dintre istoricii marii generații a Unirii celei mari s-a stins. Expresia nu e metaforică; corespunde, în cazul de față, întru totul. Căci istoricul Ștefan Meteș, într-adevăr s-a stins, asemenea unei lumînări ce-și sfîrșește materia. Încetul cu încetul, senin, împăcat cu viața, cu conștiința mulțumită că și-a făcut pe deplin datoria față de viață, față de societate, de poporul din care s-a născut.

Și mulțumirea este întru totul îndreptățită, deoarece în cei 91 de ani a fost mereu la datorie, în fiecare zi, în fiecare ceas. Cu dăruire, cu voință dîrză, cu pasiune nobilă de a fi, prin roadele muncii sale, folositor celor ce așteptau cu interes și încredere folosul sîrguinței și străduinței sale neobosite.

Și așteptarea le-a fost răsplătită din plin. Căci, peste șapte decenii, Ștefan Meteș a fost o prezență activă, pilduitoare, în cîmpul istoriei poporului român, pe care l-a iubit cu gînduri curate și l-a slujit cu credință nestrămutată. Sutele de articole și zecile de tomuri stau mărturie spre adeverirea afirmației. Nici un domeniu, nici o problemă de certă însemnătate din istoria Transilvaniei — specialitatea sa predilectă — nu i-au fost străine, nu au fost ocolite sau subestimate. Istoria economică în general și cea agrară îndeosebi, istoria socială, cu precădere a țărănimii, istoria bisericii și a culturii, istoria populației, istoria instituțională, istoria Clujului și multe alte domenii și probleme și-au găsit în Ștefan Meteș cercetătorul pasionat și competent, specialistul îndrăgostit pînă la dăruire, pătruns de dorința căutării adevărului, pe care l-a slujit cu statornicie de cînd a înțeles rostul și însemnătatea trecutului pentru prezent și a prezentului pentru viitor.

Nu se mai poate studia istoria agrară și a țărănimii din Transilvania fără cercetările lui Ștefan Meteș. Fără prețioasele urbarii publicate de harnicul și neobositul istoric clujean, printre cei dintîi și cei mai credincioși prețuitori ai acestei importante categorii de izvoare. Fără masiva și densa lucrare cu privire la situația economică a românilor din Țara Făgărașului, întemeiată pe urbariile acestei „țări". Fără altă lucrare, de asemenea de pionierat, referitoare la relațiile comerciale ale Transilvaniei cu celelalte două țări românești, Moldova și Țara Românească. Fără cercetarea privitoare la păstorii ardeleni în Principatele române, fără

studiul privind moşiile domnilor şi boierilor din Ţara Românească şi Moldova în Transilvania etc., etc. Toate aceste lucrări, şi fiecare dintre ele, se disting prin informaţia nouă, corectă, rezultat al cercetărilor pasionate de arhivă, în ţară şi străinătate, prin ideea majoră ce le străbate şi le domină; rolul maselor populare, al ţărănimii, în dezvoltarea societăţii; prin dezvălirea adevărului — şi anume unitatea economică şi social-politică a tuturor teritoriilor locuite de poporul român.

Cel ce se va apleca cu interes faţă de istoria bisericii ca instituţie, şi istoria culturii, nu va putea ignora lucrările, fundamentale, ale lui Ştefan Meteş, cu privire la istoria bisericii românilor din Transilvania şi la mănăstirile româneşti din Transilvania. Rolul acestor instituţii în cultura şi în lupta pentru păstrarea fiinţei naţionale este tema ce le străbate, ca un fir roşu, de la un capăt la altul.

Alte instituţii, politice şi juridice, şi-au găsit în onestul istoric care a fost Ştefan Meteş pasionatul cultivator. Vechiul drept românesc, mai puternic decît cel scris, oficial, şi voievozii români au cîştigat substanţial în cunoaştere prin minuţioasa cercetare a vrednicului om de ştiinţă clujean. Şi a mai cîştigat în cunoaştere adevărul despre puternicile rădăcini în pămîntul ţării transilvane a acestor instituţii autohtone, născute şi crescute în acest sol, cultivate cu respect şi credinţă de cei care şi le-au creat.

Într-o vreme cînd problemele de demografie constituiau preocupări sporadice, Ştefan Meteş le-a înţeles importanţa pentru trecut şi prezent. Ceea ce explică cercetările sale cu privire la populaţia mai multor comitate şi districte transilvane, în secolul XVIII mai ales. Cercetări încununate de masiva şi densa în informaţie şi ştiinţă lucrare de neapărată şi indiscutabilă trebuinţă pentru orice cercetare: *Emigrări româneşti din Transilvania în sec. XIII—XX. Cercetări de demografie istorică* (Bucureşti, 1974, 440 p.), apărută recent într-o nouă ediţie, mai dezvoltată.

Un om onest cu sine însuşi şi faţă de alţii, corect în cercetare şi în viaţa socială. Un om modest prin structură şi convingere, pătruns de adevărul că munca cinstită valorează mai mult decît îngîmfarea şi emfaza lipsite de substanţa fără de care nu valorează nimic. Un om cu vorba molcomă, plină de înţelepciunea ţăranului, care se ştie sprijinit în gînd şi faptă de forţa ancestrală, de dreptatea sa adeverită de vreme şi de istorie, a muncitorului convins că sîrguinţa şi pasiunea nobilă conferă trăinicie durabilă operei sale. Asemenea om a fost venerabilul istoric clujean Ştefan Meteş, pe care l-au stimat şi l-au iubit, l-au ascultat cu interes şi respect toţi cei care l-au cunoscut şi l-au cinstit.

Acad. ŞTEFAN PASCU

ANDREI OȚETEA
(1894—1977)

Viața unui om se cuvine judecată întîi de toate după gîndurile și faptele sale, după concordanța dintre vorbe și fapte. Balanța care cîntărește însemnătatea faptelor și gîndurilor, a concordanței dintre ele este fără îndoială măsura în care societatea e slujită spre dezvoltarea sa, spre înaintarea ei prin gîndurile și faptele omului. Societatea în general și cu deosebire țara sa și poporul din care-și trage obîrșia, și față de care are îndatoriri morale și patriotice, de lege și de sînge.

Pe temeiul acestor judecăți și principii se poate statornici locul academicianului Andrei Oțetea în istoria științei românești și universale, în viața obștească a țării și poporului român.

Născut acum aproape 83 de ani într-unul din frumoasele sate mărginene, Sibiel din apropierea Sibiului, Andrei Oțetea, prin părinții și strămoșii săi, avea rădăcini puternice în sat și tradiții ancestrale. Asemenea zestre spirituală a fost îmbogățită de școala confesională comunală, unde dragostea de limbă și moșie constituia filonul educativ cel mai prețios al vremii aceleia, cînd împlinirea visului de „dorul cui au răposat și moșii și părinții" se apropia de împlinire.

O asemenea trainică și curată pedagogie națională n-a putut fi alterată și nici abătută de la drumul său firesc de programele și tendințele deznaționalizatoare ale școlilor de stat gimnaziale din Sibiul în care agerul de minte și dornicul de învățătură copil din Sibiel și-a continuat studiile. Și le-a continuat îmbogățindu-și învățătura, cu ceea ce era de preț, respingînd ceea ce era pernicios și nefolositor. Continuînd, cu și mai mult folos — după îndepărtarea din școlile din Sibiu pentru „vina" de a fi editat împreună cu alți 25 colegi revista „Izvorul" — studiile liceale la Brașov, centru de mare prestigiu, cultural și școlar.

Era bine înarmat cu învățătura de trebuință și cu judecata sprintenă tînărul absolvent al școlilor brașovene pentru a se putea valida cu prestigiu la Universitatea din Paris spre care-și îndreaptă pașii în cel dîntîi an după unirea cea mare din 1918. Înzestrat cu învățătură serioasă, cu agerimea minții sale iscoditoare și dornică de înnobilare prin știința temeinică și aleasă de mari învățați și tot atît de mari gînditori ai generației vremii aceleia, tînărul mărginean Andrei Oțetea nu se lasă nici antrenat și nici furat de „strălucirea" înșelătoare a boemei parisiene. Amfiteatrele și sălile de seminarii, bibliotecile și arhivele i-au fost templele care-i îndestulau dorința de cunoaștere, setea de învățătură, pasiunea de cercetare. Și tot aici, prin unii dintre maeștrii săi îndrăgiți și

respectați, s-a inițiat în noua învățătură, marxistă, pe care și-o va însuși și, însușind-o, o va sluji cu credință în întreaga sa activitate științifică. Activitate științifică bogată, valoroasă și folositoare căreia i-a închinat aproape șase decenii, zi de zi, ceas de ceas, din zori și pînă-n noapte, fără clipă de răgaz și de nepăsare. Stau mărturie sutele de studii și articole, fiecare dintre ele și toate laolaltă, bogate în idei și informații, originale și personale, fiecare și toate la un loc contribuții de preț la progresul științei istorice, a culturii românești și universale.

Da la teza sa de doctorat, cucerit cu mare succes la Sorbona cu lucrarea *François Guichardin. Viața sa publică și concepția sa politică*, model de investigație și cercetare, acceptată de la apariție între lucrările clasice ale genului și pînă la noile ediții din *Renaștere și reformă* sau *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, mintea ageră și iscoditoare, pasionată pentru știință și cultură, n-a ostenit în căutarea marilor adevăruri și marilor imperative ale științei, în scopul de a fi folositoare intereselor țării și poporului său.

Îndrăzneț și temerar, pătimaș uneori, Andrei Oțetea și-a clădit cariera-i strălucită, universitară și academică, pe temelii solide, concretizate în opere care au înfruntat și vor înfrunta ani și ani prin construcția lor solidă, arhitectura lor bine articulată, prin bogăția de idei originale chiar dacă nu toate acceptate fără rezerve —, prin tematica străină nesemnificativului, aleasă în chip deliberat pentru a sluji și știința și nevoile practice ale societății timpului său. De aceea marea majoritate a cercetărilor academicianului Oțetea constituie pîrghii însemnate în sprijinirea strădaniilor de progres și înaintare a țării sale și a poporului său. Mărturisit uneori, ușurînd înțelegerea, nedeclarată alteori, lucrările fundamentale ale savantului Andrei Oțetea erau pătrunse de spirit militant, activ, înscriindu-se în cea mai valoroasă tradiție istoriografică românească, de la umaniști și luminiști, la pozitiviști și marxiști: *Contribuții la problema orientală*, *Renașterea și reforma* în mai multe ediții succesive, din 1941 pînă în zilele noastre, *Tudor Vladimirescu*, de asemenea în mai multe ediții succesive și numeroase aspecte noi și revelatoare, din 1945 pînă în ultimii ani, îndrumarea și colaborarea la *Istoria României*, la *Istoria poporului român*, marile colecții de izvoare: Hurmuzaki, Seria Nouă, *Documentele răscoalei din 1821*, *Scrierile istorice ale lui Mihail Kogălniceanu*, K. Marx, *Însemnări despre români*, etc. etc. au fost, sînt și vor fi multă vreme de aici înainte lucrări de temei pentru cercetările istorice.

După cum continuator al valoroaselor tradiții ale istoriografiei românești se dovedește prin strădaniile, încununate de succes, de a integra creațiile românești valorilor largi europene. Și îndrăzneț apologet al marxismului s-a manifestat într-o vreme cînd puțini erau cei ce profesau și mai ales proclamau fățiș și în scris asemenea revoluționare concepții. Căci Andrei Oțetea își rostea conferința, publicată apoi cu titlul *Concepția materialistă a istorie ca metodă de cercetare și de expunere* în 1938, într-o vreme cînd fascismul invadase Europa, cînd prin teroare și ame-

ninţări încerca să se impună şi în România. Şi cînd opunea, cu îndrăzneala întemeiată pe o credinţă fermă, concepţiei metafizice şi teologice, exaltate de fascismul de pretutindeni, concepţia ştiinţifică, novatoare şi revoluţionară, materialismul istoric, singura în stare a rezolva probleme istorice, care prin alte metode n-au putut fi rezolvate sau n-au fost rezolvate în mod satisfăcător. Şi satisfăcătoare era socotită metoda de reflectare a trecutului în conştiinţa prezentului.

Meritele academicianului Andrei Oţetea în cîmpul cercetării şi educaţiei mai sînt sprijinite de spiritul patriotic în apărarea şi promovarea valorilor progresului, civilizaţiei şi demnităţii umane. De acest spirit a fost animat şi profesorul Oţetea, la Iaşi şi la Bucureşti, ca rector al Universităţii din Bucureşti şi director al Institutului „Nicolae Iorga", ca preşedinte al secţiei de ştiinţe istorice a Academiei Române şi vicepreşedinte al Academiei lumii latine de la Paris.

Cea mai potrivită şi mai dreaptă judecată a personalităţii academicianului Andrei Oţetea îi aparţine sieşi, rostită acum opt ani, cu prilejul sărbătoririi sale la Academie, la împlinirea vîrstei de 75 de ani: „Dacă nu m-aş teme că voi provoca judecata nivelatoare a lui Nemesis care nu permite nici unui muritor de a se considera fericit, îndrăznesc să mă socotesc un om fericit".

Acad. ŞTEFAN PASCU

CORINA NICOLESCU
(1922—1977)

La 4 martie 1977 a trecut nevăzută în lumea umbrelor Corina Nicolescu, eminent cercetător al istoriei și artei noastre medievale, doctor în istorie al Universității din Cluj-Napoca, conferențiar universitar la Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu" din București.

Specialist de reputație europeană în domeniul istoriei artei, bizantinologiei și orientalisticii, Corina Nicolescu s-a născut la 1 august 1922 la București. Urmează studiile Facultății de Istorie, fiind eleva profesorului I. D. Ștefănescu. În 1945 își trece examenul de licență în Istoria artei și arheologie bizantină, orientală și românească, și tot în acest an obține și licența în drept.

Între 1949—1970, în calitate de șef al Secției de Artă veche românească de la Muzeul de artă al R. S. România, a dus o prodigioasă activitate pentru organizarea și conservarea valorosului tezaur artistic din cel mai mare muzeu de artă al țării. În aceeași perioadă a organizat muzeul de artă brîncovenească de la Mogoșoaia. Paralel, o intensă muncă de cercetare, desfășurată cu pasiune și dăruire, în domeniul arhitecturii și arheologiei feudale, a artelor decorative, a istoriei costumului, țesăturilor și broderiei medievale, a ceramicii vechi românești și orientale, a argintăriei sau a picturii, a avut ca rezultat, de fiecare dată, publicarea unor contribuții însemnate ce se datorau unui mare cunoscător. Era sufletul organizatoric al unor expoziții de artă veche românească peste hotare (Edinburg—1966, Stuttgart—1966, Neuchâtel—1968, Viena—1968, Paris—1969, Torino—1970), pe care le realiza cu multă pasiune și competență. Pe baza unei vaste experiențe acumulate în peste două decenii de activitate muzeistică și a investigațiilor în cadrul muzeologiei, sintetizînd rezultatele cercetărilor anterioare, publică lucrarea *Muzeologia generală* (1975), „mijloc util de informare teoretică și practică pentru toți aceia care doresc să se dedice activității de cercetare, colecționare și păstrare a bunurilor culturale".

În anul 1970 susține teza de doctorat la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca cu titlul *Istoria costumului de curte în țările române*, pe care o publică în același an, sinteză ce urmărește reconstituirea evoluției pe care a avut-o costumul medieval, pe baza unui vast material, în bună parte inedit, cercetat în colecții și muzee din țară și străinătate. Valoroasa lucrare a fost precedată de un mare număr de studii și articole privind arta și cultura medievală românească în raport cu Bizanțul și Orientul Apropiat.

Cu hărnicia, tenacitatea și seriozitatea ce o caracterizau a scos de sub lumina tiparului valoroase cărți de referință a căror importanță nu poate fi subliniată îndeajuns: *Argintăria laică și religioasă în țările române. Sec. XV—XVIII* (1968), *Moștenirea artei bizantine în România* (1971), *Icoane vechi românești* (1971), *Arta metalelor prețioase în România* (1973), *Ceramica românească tradițională* (1974) (în colaborare), *Cultura bizantină în România* (1971) (în colaborare).

În plină activitate creatoare, Corina Nicolescu predase sau pregătea pentru tipar mai multe lucrări din domeniul artei vechi românești în strînsă legătură cu arta bizantină, rod al unor stăruitoare cercetări în biblioteci, arhive, muzee și pe teren: *Locuințe și palate în vechea arhitectură românească; Ceremonialul de curte în Bizanț și în țările române; Arta bizantină și arta țărilor române.*

Corina Nicolescu a fost vicepreședinte și președinte al Asociației de Studii Orientale, a făcut parte din Comitetul Național al Organizației Internaționale a Muzeelor de pe lîngă UNESCO, din Comitetul Național al Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene și din Comitetul Național al Societății de Studii Bizantine.

Ca pedagog, cu dăruire și generozitate a îndrumat promoții de studenți și muzeografi, împărtășind celor tineri din vasta sa experiență și erudiție, fiind gata oricînd să sprijine pe toți aceia ce manifestau interes pentru cercetare, dragoste față de istoria și arta noastră medievală.

Cei care au cunoscut-o, membrii Institutului și ai Catedrei de istorie de la Universitatea din Cluj-Napoca, colegii de la instituțiile muzeale, îi vor păstra o veșnică și luminoasă amintire.

M. P.

CONSTANTIN C. GIURESCU
(1901 — 1977)

Cu C. C. Giurescu istoriografia română pierde un mare istoric, un profesor care a onorat cu totală dăruire Catedra de istorie a românilor de la Universitatea din București, un luminat patriot. Pierderea este cu atît mai dureroasă cu cît istoricul era în plină activitate creatoare, prezent mereu la masa de lucru, în marile dezbateri istorice, în țară și peste hotare, pretutindeni unde îl solicitau întinsele lui cunoștințe. Despre omul care a scris cărți numeroase se poate scrie o carte, deoarece de mai bine de 50 de ani numele său te întîmpină în bibliografiile și controversele istorice. Dintre marii noștri istorici a fost și el autorul unei sinteze de istorie a românilor, situîndu-se astfel în linia acelora care s-au numit A. D. Xenopol și Nicolae Iorga. A fost, să recunoaștem, o carte de mare audiență, admirabilă prin claritatea și informația ei. Într-un fel sau altul, de la apariție, s-a apelat continuu la ea, a fost luată ca punct de plecare pentru noile investigații. În amurgul vieții a reluat-o, dimpreună cu fiul său, prof. Dinu Giurescu, cu aceeași rîvnă științifică și animat de nețărmurita dragoste pentru poporul său.

Fiu al istoricului Constantin Giurescu, a adus în istoriografia interbelică predilecția părintelui său pentru studiul vieții sociale, pe care l-a fixat drept reper istoriografiei naționale, istoria instituțiilor, cărora le-a asociat cîmpul vast al istoriei politice. C. C. Giurescu a fost fără îndoială un istoric global al fenomenului românesc, ocolind cantonarea într-un anume domeniu, în favoarea istoriei integrale, din antichitate pînă astăzi. Într-un fel el este ultimul care a profesat ideea istoriei xenopoliene. Deși, trebuie să recunoaștem, predilecția pentru istoria evului de mijloc rămîne la el precumpănitoare.

Istoriografia românească va păstra desigur la loc de cinste contribuțiile sale la istoria României, dar și orientările pe care le-a postulat odată cu publicarea *Revistei istorice române*. Atunci, într-o vreme de reorientări, istoricul a venit cu un program de studii din care nu au lipsit concepțiile și metodele noi, deschiderea spre marile probleme ale istoriei umanității. El a fost, alături de G. Brătianu, P. P. Panaitescu și Victor Papacostea, inițiatorul unei noi școli istorice.

Astăzi, cînd moartea ni l-a răpit, cînd numele său se rostește la timpul trecut, istoricii clujeni o fac cu respectul și admirația cuvenită marelui istoric.

POMPILIU TEODOR

Intr. Polig. Cluj Municipiul Cluj-Napoca c.d. No. 579/1977

La revue ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA parrait une fois par an. Toute commande à l'étranger sera adressée à ILEXIM, Bucureşti, P. O. Box — 136 — 137 — Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pouvez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

40570

Lei 40